

**UNIVERSITATEA
TEHNICĂ**
DIN CLUJ-NAPOCA
**CENTRUL UNIVERSITAR NORD
DIN BAI A MARE**

**North University Centre of Baia Mare
Faculty of Letters**

**MODERN RESEARCHES
IN PHILOLOGICAL SCIENCES**

Collective monograph

Baia Mare,
Romania
2020

*Recommended for publication
by the North University Centre of Baia Mare*

Head of editorial board: Ioan-Mircea FĂRCAȘ – Dean of the Faculty of Letters, North University Centre of Baia Mare.

Modern researches in philological sciences : Collective monograph.
Riga : Izdevniecība “Baltija Publishing”, 2020. 456 p.

CONTENTS

Echo-questions and their importance in the speech Artemenko A. I.	1
The sources of feminism in the works of Victorian writers Verovkina O. Ye., Nesteruk S. M.	16
Lexical and syntactic peculiarities of Ukrainian political discourse Dziubak N. M.	32
Міжмовна інтерференція та шляхи її подолання Єфименко Т. М.	51
Фразеологізми з гендерним компонентом (на матеріалі україномовних ЗМІ) Льченко О. А.	68
Використання освітніх електронних ресурсів у процесі викладання української мови Льчук В. В.	85
Інтертекстуальність у сучасному медіадискурсі Каленич В. М.	102
Ukrainian sports jargon as a linguistic phenomenon Karpets L. A., Kovalenko J. N.	118
Міжмовна омонімія у світлі різних лінгвістичних дисциплін Кійко С. В., Кудрявцева О. Д.	134
Політкоректність у сучасному мовному просторі Колядич Ю. В., Хоцянівська І. В.	153
Здоров'я як концептуальний феномен: віковий, національний і соціальний аспекти асоціативної семантики Краєвська Г. П., Гороф'янюк І. В.	170
Національний метанаратив і проза Олени Пчілки Моклиця М. В.	185
Элементарная структура предикации как основа определения грамматического статуса предложения Морозова И. Б.	200

The design of the fractal poetical model of the world (based on the British poetry of the XX -XXI ST centuries)	
Moskvichova O. A.	217
Типы bohaterów jako próba poszukiwań wątku egzystencjalnego na wybranych przykładach twórczości Andrzeja Stasiuka	
Nanivskyy R. S.	239
The concept of age in the English-speaking culture	
Osova O. O., Panchenko V. V.	273
Псевдоніми в антропонімії системі української мови	
Павликівська Н. М., Прокопчук Л. В.	288
Methodology of rendering hybridity in fictional texts (based on the Ukrainian translations of A. Conan Doyle's stories)	
Povoroznyuk R. V.	306
Агатангел Кримський – багатогранна творча особистість	
Поляруш Н. С., Хоцянівська І. В.	323
Methods of psychological portrayal of heroes in Ivan Korsak's novelistic works	
Tokar N. V., Boitsun I. Ye.	339
Perception of personality in the context of Western and Chinese philosophy	
Kharyshyn D. G., Vorobei O. S.	355
Міфологізм української поезії ХХ століття як об'єкт літературознавчого дискурсу	
Цепкало Т. О.	372
Corporate codes of ethics: structural, pragmatic, and cognitive aspects	
Shypitsyna Yu. V.	398
Predicates of state denoting mental condition of man	
Shutova M. O., Mudrynych S. Yu.	413
The categories of specialized vocabulary in the sphere of automation to develop students' foreign language communicative skills	
Yakushko K. H.	427

ECHO-QUESTIONS AND THEIR IMPORTANCE IN THE SPEECH

Artemenko A. I.

INTRODUCTION

Echo-questions are a specific type of interrogative sentences and can be characterized emotionally. Their usage depends on the pragmatic situation that is between speakers of the dialogue and expresses the context and the character of the speech of these speakers. Echo-questions are characterized by the special modality. They can be characterized as the kind of subjective modality and constitute the relation of the speakers to the reality reflected in the dialogue.

Echo-questions are mainly used in dialogues and characterized by a particular pragmatic modality which shows that the speech is pragmatic.

The research of importance of echo-questions in speech is very actual in linguistic now. This research is researched by the following scientist as Arutyunova N.D., Rubinshtein S.L., Serl R.DG., Chkhetiani T.D., Barabanshchykova O.Yu.

This research is important because it is not only limited to its grammatical analysis but it is important because this research includes the pragmatic aspect of their usage in the speech.

There are different types of echo-questions in the speech which follow different intentions of the speakers which influences on the attitude of speakers to each other.

We can admit that the dialogue can be divided into the dialogue unities represented by specific elements which connect pragmatically. Echo-questions can be used when we want to repeat some expressions of the dialogue showing our attitude to the content of the speech.

Echo-questions which can be considered according to the structural and semantic aspects in the speech can repeat the previous expression which can be expressed by different parts of speech.

The usage of echo-questions makes possibility to realize the more complicated inner state of speakers. They can express positive and negative meanings, such as joy, admiration, wonder, clarification, denial, angry and etc.

The comparative method and methods of synthesis and analysis were used in our research. Scientific novelty of the research includes different classification of echo-questions according to the pragmatic aspect.

The purpose of the article is to analyze echo-questions according to the pragmatic aspects and to show their ability to express the diplomatic abilities

to make speech more polite. Echo-questions points out their features and the importance of their usage and their intensifiers which makes the speech rich. The article aims to address the pragmatic and linguistic features of echo-questions in the speech classifying them according the pragmatic aspect of speech. We can admit that sometimes the lack of time for correlation of the speech and the inability to return to the first expression creates the need for the usage of echo-questions in the speech which makes it possible to analyze according to the pragmatic aspects.

The importance of using echo-questions as a means of avoiding conflict and expressing politeness is discussed in this article.

This article indicates the diplomatic nature of echo-questions and shows that echo-questions can be used in the speech to clarify the information and filling of communicative pauses.

1. Pragmatic aspect of echo-questions

Pragmatic aspect is inherent in speech of different languages. It is also inherent in English language too. We can admit that pragmatic aspect of echo-questions is due to the fact that during the speech speakers not only transmit and receive certain information but also influence on each other with different intensity¹.

Echo-questions can be analyzed according to the pragmatic aspect of the speech.

It is natural to have a pragmatic aspect that allows you to evaluate additional information about speakers, forms of speech and the usage of echo-questions in the speech.

Echo-questions in pragmatic speech are used to convey the inner emotions and feelings of the speakers, which helps them communicate more deeply. Echo-questions as pragmatic and linguistic means can help speakers express their inner state.

We can admit that pragmatics deal with the choice of linguistic means for the best expression of feelings, to effectively influence of addressee and it is quite logical that the central category of contemporary pragmatics is the subject category of the speaker's relation to what and how he speaks².

Echo-questions can reproduce the speaker's inner state, influence on the organization of communication and the structure of the speech act.

In speech the speaker's action are aimed at communicating to the addressee and informing him about his actions and find out the essence of what he is informed.

¹ Серль Р.Дж. Косвенные речевые акты. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва, 1986. Вып. 17. С. 195–222. DOI.811.11

² Арутюнова Н.Д. Диалогическая цитация (К проблеме чужой речи). *Вопросы языкознания*. 1989. № 1. С. 50–64. DOI.811.111'42(075.8); Чхетиани Т.Д. Контакт поддерживающая функция метакоммуникативных вопросов. *Высказывание и дискурс в прагматическом аспекте*. Киев, 1989. С. 100–103. DOI.81'367.322

In the dialogue:

Cardin. Don't let's talk anymore. Let's forget and go ahead.

Karen. (puzzled). *Go ahead?*

Cardin. Yes, Karen. (Hellman)

echo-question *Go ahead?* expresses misunderstanding.

The next dialogue:

Tenny. Yes. Faye told me.

George. *Faye?*

Jenny. Faye Medwick. She's the one pushing from my side. (Simon)

Includes the echo-question *Faye?* which is used for clarification of the information.

According to the pragmatic aspect of the speech echo-questions can be divided into the following groups:

1) meta-communicative echo-questions which express the inner state of the speaker (positive and negative emotions and feelings).

The next dialogue:

"You're thick with him sometimes", said old man, turning on me. "Hasn't he told you all about it?"

"Me?" I said. "No".

"Mind you, the whole thing's not to be wondered at", said the old man. "front and back doors never licked, and money kept in the hose. That's terrible temptation to anyone with a weakness that way. A temptation that shouldn't have been put [Pearce: 14]

Includes the echo-question *Me?* which is used to express the inner state of the speaker.

The next dialogue:

– I think you have been drinking, Mr. Carton.

– *Think?* You know I have been drinking.

– Since I must say so, know it [Dickens: 102]

includes the echo-question *Think?* which expresses the inner state of the speaker too.

The next dialogue:

– Turk. YES, he does. If you ask me, he's jealous.

– Marie. *Jealous?*

– Turk. I've always thought he had a crash on you [Inge: 268]

includes an echo-question *Jealous?* which is used to express astonishment.

In the next dialogue:

Secretary. Well, you can help wake them. What's your name? I'll make out your card.

Yank. (confused) *Name?*

Secretary (sharply). Don't you know your name? [Neil: 73]

the echo-question expresses such inner state of the speaker as confusion and astonishment.

In the next dialogue:

Abby (jerking her hands away – harshly). So, you are planning to leave the farm to Eben. Aren't you?

Cabot. *Leave... ?*

the echo-question *Leave... ?* expresses astonishment too.

In the next dialogue:

Junior. It's about those evictions, father. Don't you think we're being too harsh?

I mean, maybe we should show them a little kindness.

Pinchley. *Kindness?* (He swings his come savagely. Junior ducks just in time) This is a bank, son, not a mother! [Simon: 35]

The echo-question *Kindness?* expresses such inner state of the speaker as irritation.

In the next dialogue:

Marco. (hesitatingly). I know it's a great honor, sir – but , forgetting the soul side of it, I've got to it.

Kablai (astonished) *To eat?*

Marco. I mean I'm ambitious, I've got to succeed, and – (suddenly blurts out). What can you pay me? [O'Neil: 229]

The echo-question *To eat?* expresses such inner state of the speaker as astonishment.

In the next dialogue:

Biff. Where'd you do this time, dad? Gee, we were lonesome for you.

Willy (pleased, puts an arm around each boy and they come down to the apron). *Lonesome, heh?*

Biff. Missed you every minute. [Gassner: 11]

The echo-question *Lonesome, heh?* expresses astonishment too but at the same time the speaker is pleased.

In the next dialogue:

Nick. Say I wanted to buy one of these.

Jonathan. *You ? One of those?*

Nick. Mm. What would I do? [Margulies: 347]

The echo-questions *You? One of those?* are used to express interest of information.

In the next dialogue:

Ann. Then do what you have to do!

Chris. *Do what?* What is there to do? I've looked all night for a reason to make him suffer.

Ann. There's the reason, there's a reason! (Miller:15)

The echo-question *Do what?* expresses astonishment and indignation.

In the next dialogue:

Sheryl: Says everyone. He's a fraud – like you .

Kenny. *I'm a fraud, am I?*

Sheryl: Face up to it, Kenny! We don't mix well. We're like oil and water. It doesn't work for us! [Allow: 83]

In the next dialogue:

Ruth (At the phone) Hello – just a minute. (goes, to door) Walter, it's Mrs. Arnold.(waits. Goes back to the phone. Tense) hello. Yes, this is his wife speaking... He's lying down now. Yes... – I know. We should have called, but we were so sure he'd be able to come in today. Yes-yes, I'm very sorry. Yes... Thank you very much (she hangs up. Walter is standing in the doorway of the bedroom behind her).That was Mrs. Arnold.

Walter (indifferently).*Was it?*

Ruth. She said if you don't come in tomorrow that, they are getting a new man...(Hansberry: 168)

The echo-question *Was it?* expresses astonishment .

In the next dialogue:

Billy. You've been most pleasant with me, ser.

Claggfrt. *Have I?*

Billy. Yes, sir, in the mess, the day I came abroad? And almost every day you have a pleasant word (Coxe: 375)

The echo-question *Have I?* expresses astonishment and joy.

In the next dialogue:

Macon: oh, daisies aren't my favorite flowers. My favorite flowers are tulips.

Bess. *Tulips?*

Macon: They grow in this country called Holland. They're the most beautiful flowers in the world. Daisies don't compare. Why, daisies are really nothing more than common weeds. (Henley: 41)

the echo-question *Tulips?* expresses astonishment and denial.

In the next dialogue:

Christine: (still suspiciously – with a touch of scorn) if I loved anyone – !

Christine: tauntingly) *If?* I think you do love him – as much as you can love!(With a sudden flurry of jealousy) You little fool! Don't you know I made him flirt with you, so you wouldn't be suspicious?

Lavina: (gives a little shudder – then fiercely) He didn't fool me! I just led him on – to find out things! I always hated him!...(O'Neil: 689)

the echo-question *If?* expresses mockery and irritation.

Echo-questions can express such inner state as fear.

And the next dialogue:

– Berenece. Why, candy everybody has to die.

John Henry. *Everybody ?*Are you going to die, Frankie?

Frankie. I doubt it. I honestly don't think I'll ever die (Cullers: 191)\

Includes the echo-question *Everybody ?* that is used to express the fear.

Echo-questions can express agitation. The next dialogue:

Benny. When Ma tells him the lies about us –

Emma(excitedly).*What lies?*

Benny. I am goin' to repeat them (O'Neil: 237–238)
shows the echo-question *What lies?* expresses agitation according to the information of Benny.

We can admit that echo-questions can express pain. The next echo-question *another portrait?* which is used in the dialogue:

Nick... (Suddenly) How are you going to let me do another portrait of you?

Constance (laughs). *Another portrait?* No, no, indeed. I want to remember myself as I was in the picture upstairs.

Nick. Go and get it for me. I want to look at it with you. (Hellman: 217)
expresses the inner pain of the speaker though she is laughing.

In the next dialogue:

Yank. After I'm 'nitiated. I'll show you.

Secretary (disappointed) *Initiated?* There's no initiation.

Yank (disappointed). Aren't there no password... (O. Neil: 74)
echo-question *Initiated?* expresses disappointment.

In the next dialogue:

Biff. I'm leaving early tomorrow.

Happy. He's going to see Bill Oliver.

Willy. (interestedly) *Oliver?* For what?

Bill. (with reserve) He always said he'd stake me. I'd like to go into business, so maybe I can take him up on it.

Linda. Don't interrupt. What's wonderful about it? There's fifty men in the City of New York who'd stake him. (Miller: 22)

the echo-question *Oliver?* expresses interest.

In the next dialogue:

Conover. Yes, I'm afraid it would be. It would defeat the whole purpose.

Mary. *Purpose?* What purpose?

Conover (avoiding a direct answer). Mrs. Matthews, you must know how concerned your husband is about this country's splitting apart – how deeply he feels that it must be held together. (Gassney : 84)

echo-question *Purpose?* expresses astonishment and the post echo-question *What purpose?* clarifies information.

Analyzing this dialogue we can admit that this echo-question not only expresses astonishment but clarify the information too.

The next type of echo- questions is

2) echo-questions which clarify the information.

In the dialogue:

Mannon. Wait! I'm sorry I said. It isn't my heart. It's something uneasy troubling my mind – as if something in me was listening, watching, waiting for something to happen.

Christine. *Waiting for what to happen?*

Mannon. I don't know...(O'Neil: 715)

echo-question *Waiting for what to happen?* is used for clarification of information.

In the next dialogue:

– Mother thought I need a rest , when I get back we'll probably either sign up with the First National or keep on with Famous.

– *Who's we ?* (Frizgerald: 53)

echo-question *Who's we?* is used for clarification of the information too.

In the next dialogue:

Frenchy: You got a lot to lean, Cleo. What's between you?

Cleo. *Between you? Who?*

Frenchy. Or don't you speak without your lawyer? (Coming up closer to her and dropping his voice). Listen, don't twist Star's head. He's foolish, but he's good and we like him. Don't get him in trouble. (Taking her arm) Come on over my office. (Odets: 382–383)

the echo-question *Between you?* expresses the astonishment and clarify the information.

The next type of echo-questions is

3) echo-questions which are used for filling of communicative pause.

In the next dialogue:

Sexton. Ten years.

Kuryatin. *Ten years?*

Sexton. Since yesterday morning it seems like ten years. I must have sinned terribly to deserve this. God must have dropped all other business, to punish me this way. Where is the doctor? (N. Simon: 415)

echo-question *Ten years?* is used for clarification information and at the same time for filling of communicative pause.

In the next dialogue:

“Poor colonel Carey. After all those years in South America he deserved to live longer and enjoy a few years of retirement.

“*South America?*” harry murmured, trying not to let his eyes light up with sudden hope. (Yakubovsky: 52)

echo-question *South America?* expresses astonishment and used for filling of the communicative pause.

We can admit that echo-questions which are of different types of speech can be used for expressing politeness of the speech and it is very important.

2. Echo-questions as a politeness means of speech

Politeness is researched by different researches differently. According to the Longman Dictionary of Contemporary English word “polite” has three meanings:

1) polite as civil or socially correct;

2) polite as kind or friendly;

3) polite as tactful or diplomatic.

Formulas of politeness can be associated with diplomacy.

Speech can be more diplomatic and polite when we use echo-questions in it.

According to the linguistic criteria politeness can be pragmatic. It means that which is polite to the addressee would be incorrect to the speaker.

There are three main types of politeness:

- 1) positive politeness (an expression of solidarity);
- 2) negative politeness (an expression of restraint);
- 3) secret politeness (off record politeness)³.

Positive and negative politeness correlates with polite and impolite illocution. And secret politeness tries to avoid imposing thoughts.

Positive and negative politeness correlates with polite and impolite illocution and, accordingly, speech acts. Suggestions, invitations, greetings, gratitude, etc. are examples of speech acts. Speech acts of order, demand, request, etc. differ in the nature of the interaction of their illocutionary purpose according to their speech goals and in the degree to which they affect to personality of the addressee. In term of the relationship between the pragmatic intentions of the speech act and the pragmatic intention of establishing and maintaining politeness. There are four types of speech acts, such as 1) rivalries represented by directives (orders, questions, requests and etc.) whose illicit purpose competes for a social purpose; 2) politeness represented by certain types of commissions and expressive (invitation, offer, greetings, congratulations, gratitude, apology, etc., whose illocutionary purpose coincide which the social purpose); 3) indifferent, which include statements, messages, information, i.e. statements-constants, their illocutionary purpose irrespective of the social purpose. One of the characteristic features of polite speech acts is the variation in the degree of politeness, which is conditioned by the status characteristic of the speakers and the sphere of speech⁴.

According the types of speech and politeness in speech we can distinguish the following types of echo-questions: 1) echo-questions directives, that can express order, requests, demands, etc.; 2) echo-questions that can express politeness; 3) echo-questions constative without the social purpose, such as echo-questions which are used for filling of communicative pause and echo-questions which clarify the information; The following dialogue:

Julie: Why don't you sell your television&

Celia: *Sell my television?* I don't know. I never thought of that. It costs four thousand dollars, you know.

³ Чхетиани Т.Д. Контакт поддерживающая функция метакоммуникативных вопросов. Высказывание и дискурс в прагматическом аспекте. Киев, 1989. С. 100–103. DOI.81'367.322

⁴ Барабанщикова О.Ю. Перепит як стимулятор розвитку діалогу. *Проблеми зіставної семантики*. Київ, 1999. С. 355–357. DOI.811.111.42(075.8).

Julie: *Four thousands dollars?* Where would you get four thousand dollars!? (Shapp: 33)

shows that echo-question *e Sell my television ?* expresses astonishment and requests and an echo-question *Four thousands dollars?* emphasize this intention.

In the next dialogue;

“Don’t you think that she’s the most wonderful women in the world?”

Said Paul. ” *Wonderful?* In what way?” (Waugh: 127–128)

Echo-question expressive *Wonderful?* expresses its objection denial to what the previous speaker said about a women he thinks that she is the best in the world. But the other speaker disagrees with this statement and in order not to offend the opinion of the speaker the speaker uses echo-question and at the same time the intensifier of the echo-question which intensifies the intensity of expressing the politeness of the echo-question.

In the next dialogue:

“A what!” exclaimed Mr. Pickwick.

“A bail”, replied Perker.

“A *bail?*”

“Yes, my dear Sir, half a dozen of them here. Bail you to any amount, and only charge half-a-crown. Curious trade isn’t it? Said Perker, regaling himself with a pinch of snuff. (Dickens: 635)

echo-question *A bail?* expresses the denial.

Echo-questions which can express politeness are echo-questions which are used for clarification of information and echo-questions-placeholders of communicative pauses. And we can admit that they are the most spread group of echo-questions in the speech.

The following dialogue:

“She asked me to.” – said Lucy “and she’s really very sweet.”

“*Sweet?*”

“She was absolutely sweet to me yesterday.” (Waugh: 336)

shows that echo-question *Sweet?*” expresses clarification of information. The speaker wants to clarify information because he doesn’t want to be impolite and echo-question is helping him.

The other dialogue:

“And I said , as soon as the priest finishes.”

“*And the priest?*”

“I don’t know”, I told him and I saw his face working and the seat coming down on his forehead.” I have never killed a man”. (Hemingway: 37)

Includes the echo-question *Sweet?* which expresses astonishment and at the same time shows that the speaker is trying to be polite.

In the next dialogue the echo-question constative, which do not have social purpose, is used for filling of communicative pauses:

“Advising them in time, it should be possible to unite fifty rifles of a certain dependability”.

“How dependable?”

“Dependable within the gravity of the situation. (Hemingway: 65)

The next dialogue :

“Where do you think we should go?” Pilar asked.

“Where ?”

“Yes, where.” (Hemingway: 178)

shows that echo-question *Where?* is used for filling of communicative pause to. And it is helping the speaker not to have conflict situation.

If the speaker doesn't want to be rude he can use echo-question in his speech. It allows him to continue the conversation and keeps friendly atmosphere in the process of communication. The next dialogue shows this:

“What for ?said Tom. “I don't want your money. I've got a great deal more money than you, because I'm a boy. I always have half – sovereigns and sovereigns for my Christmas boxes, because I shall be a man, and you only have five– shilling pieces, because you're only a girl”.

“Well, but , Tom – if mother would let me give you two half – crowns, cent, a sixpence out of my purse to put into your pocket and spend you know and buy some more rabbits with it.”

“More rabbits? I don't want any more.”

“ Oh, but, Tom, they're all dead.”(Eliot:54)

In the dialogue:

Ruth. Oh, Walter... (softly) Honey, why can't you stop fighting me?

Walter 9 without thinking). Who's fighting you? Who even cares about you?

(This line begins the retardation of his mood).

Ruth. Well – (she waits a long time, and then with resignation starts, to put away her things) I guess I might as well go on to bed,... (more or less to herself) I don't know where lost it ... I guess, I just didn't really realize – (She sturts out to the bedroom and stops) You want some hot milk?

Walter: Hot milk?

Walter: *Hot milk?*

Ruth: Yes – hot milk.

Walter; Why hot milk?

Ruth: 'Cause after all that liquor you come something hot in your stomach.

Walter: I don't want no milk (Hansberry: 158–159)

echo-question *Hot milk?* is used for clarification of information.

We can admit that in the process of communication we can interrupt the speaker but at the same time we can be polite using echo-questions.

In the next dialogue:

– they've probably got orders to shut down on it. I.D.C. Have got the B.B.C. In their pocket.

– *I.D.C.?*

– Imperial Defence College. They're the new hush-bush cryptofascist department. They're in up to the neck with I.C.I. And the oil companies.

– *I.C.I.?*

– Imperial chemicals (Waugh: 302)

echo-questions *I.D.C.?* And *I.D.C.?* are used for clarification of information and help speakers to be polite.

In the next dialogue:

“Dorian Gray’s ... – we shall all suffer for what the gods have given us, suffer terribly”

“*Dorian Gray? Is that his name?*” asked Lord Henry...(Wild: 10)

echo-question *Dorian Gray?* Is used for clarification of information and the next question *Is that his name?* intensifies the intention of echo-question to express astonishment.

3. The intensification of echo-questions

Intensification is defined as a linguistic expression characterized by multiple polar increases or decreases.

Intensity category is understood as “the semantic category, the essence of which is to express the degree of manifestation of a characteristic, as well as in the logical separation, to accentuate the individual parts of expression”.

Intensity is regarded as conceptual category that serves to reflect gradations in the degree of expression of a feature and is expressed by means of different linguistic level⁵.

Intensification is considered appropriate and legitimate amplification as pragmatic category intended to increase the logic effectiveness of echo-questions and their influence on the speech.

Analyses of intensification of echo-questions give us the ability to note that they act as a means of changing of the degree of their expressiveness.

Expressiveness as category of speech means understanding of explicit or implicit way of linguistic means to perform an imaginative and expressive function during the speech. It also refers to the amplification of the signal of approval and disapproval of the expressiveness.

Expressiveness also refers to the amplification of the signal of approval or disapproval of the existing state of affairs by the speaker and perception [3].

Summarizing the proposed views allows one to qualify expressiveness as a quality of interrogation that conveys their content with increased intensity, expressing the speaker’s inner state emotionally or logically enhancing the corresponding interrogation. Some works is devoted to the analyses of the phenomenon of intensification as the question of its relation to such concepts as “emotionality”, “evaluation”, “amplification”.

⁵ Барабанщикова О.Ю. Перепит як стимулятор розвитку діалогу. *Проблеми зіставної семантики*. Київ, 1999. С. 355–357. DOI.811.111.42(075.8).

The intensification of echo-questions is achieved by a number of linguistic means that signal a particular position on the intensity scale above the ordinary intensity level. Many works use different terms to define the interpretation of the intensification.

In particular, an intensifier is a term which is used in certain grammatical classification of words belong to the class of adverbs that give the effect of increasing or decreasing the meaning of another element in a sentence. However, the term “intensifier” does not refer only to the amplifier by which intensification is performed.

Considering the classification of rational evaluation intensifiers, we divide echo-questions into: a) echo-questions that focus the addressee’s attention on the objectivity / truth of the information,

In the next dialogue:

Rosie: I know how to expect farmers to work WPA. When you leave to work for them you are doing nothing for your land.

Gant: *What land, Rosie?* All of our topsoil is probably halfway across the country by now.

Rosie: So what are you and going to do out there on tractor every day? You know you have to work it to keep it all going. (Henley: 86)

And b) echo-questions that focus the attention of the addressee on the importance of the information.

Gant: The usual. Some rumors about a WPA job with Santa Fe. Building a bridge in the Cimarron River Valley.

Molly: *Just rumors?*

Gant: No. This one seems to be happening. I went over to the WPA office. (Henley: 86)

In this dialogue the echo-question intensifier *Just* is used to help the speaker to indicate the significance of the information.

Intensifiers of echo-questions can be divided into the following types⁶:

1) inner intensifiers of echo-questions which can be expressed by different part of speech;

2) outside intensifiers which can be expressed by different types of sentences;

In the next dialogue:

Big Daddy: Going to cut loose and have what it is they call it have me a ball!

Brick: *A ball, huh?*

Big Daddy: right, a ball, a ball! Ytll! Hell – I slept with Big Mama till, let’s see, five years ago, till I was sixty and she was fifty-eight, and never even liked her, never did! (T. Williams: 95)

⁶ Рубинштейн С.Л. Функции и структура. *Очерки. Воспоминания. Материалы.* Москва, 1989. С. 365–366. DOI.811.11.

The inner intensifiers *A* and *huh* are used to force the significance of the echo-question *ball* which clarifies the information.

Intensifiers can be expressed by conjunctions. In the next dialogue:

Brooks: What about beer?

Richard: *And what ?*

Eddie: A beer? (J.Levy: 100)

the inner intensifier of echo-question *what?* is expressed by the conjunction *And*.

In the next dialogue:

Fanny. Well, Martha, her daughter, married Teck de Brancovis. Count de Brenovic. He was fancy when she married him. Not so fancy now, I suspect. You know what I mean, the way they are in Europe. Well, they've here.

Sara. What's David like now?

Fanny. *Like? Like? I don't know.* He's lawyer. You know that. Papa's firm. He's never married. You know Chat too. (Hellman: 247)

The outside intensifier *I don't know* is expressed by the negative sentence and intensifies the importance of using this echo-question in the dialogue.

In the next dialogue:

Ben's voice. Uncle Willie. It's Ben.

Willie. *Ben?* Is that you?

Ben's Voice. Yes. Open up. (Simon: 324)

The outside intensifier *Is that you?* intensifies the intention of echo-question *Ben?* which expresses astonishment.

In the next dialogue:

George. How about right now?

Jennie. *Right now?* That's crazy.

George. You mean, not possible?

Jennie. Oh, it's possible. It's just crazy. (Simon: 662)

the outside intensifier *That's crazy* is used to intensify the inner state of the speaker.

It should be noted that the intensification of echo-questions requires further research in pragmatic speech.

CONCLUSIONS

Thus, echo-questions are used to express the inner emotions and feelings of the speaker s which help them to communicate more deeply. Echo-questions as a pragmatic means can help speakers to be polite and diplomatic. We can note that considering the features of speech and taking into account the features of politeness of echo-questions we can distinguish such types of echo-questions as echo-questions directives which express

The usage of echo-questions in speech plays an important role and allows speakers to communicate with using of echo-questions which makes the speech more interesting and diplomatic. Different types of echo-questions

and their need the further research analyzing their pragmatic aspect and pointing out their different types using pragmatic elements.

We can admit that contact between speakers is focused on the usage of pragmatic means of speech and is achieved with the intention of echo-questions.

Usage of echo-question in speech is important because it helps to analyze it deeply researching the pragmatic aspect of it following different intentions.

The relations between speakers in speech are different and we can admit that they can use different types of echo-questions which can influence on their attitude to the speech. The direction of the speech depends on their communicative statuses because the main role belongs to that speaker who not only creates the phrase but tries to promote different directions of the situation and to appreciate in the pragmatic aspect.

Echo-questions can be used by different speakers and they can follow different intentions in the speech. They can express positive and negative emotions and feelings which help to show the pragmatic features of the speech.

They can be used for filling of communicative pause of the speech and for clarification of information.

The usage of echo-questions in the speech is important because they help us to improve and make it more polite and diplomatic.

SUMMARY

The article deals to the study of echo-questions and their importance in the speech. Echo-questions in speech are used to express the inner emotions and feelings of the speakers which helps them communicate more deeply. Echo-questions as a pragmatic and linguistic means can help speakers to be polite and diplomatic. We can admit that taking into account the features of politeness of echo-questions we can distinguish such types of echo-questions as echo-questions directive which express an order , request and etc. and echo-questions expressive

Echo-questions can be used by different speakers following different intentions.

They can be used in the dialogue speech expressing different emotions and feelings and can be used for filling of communicative pause and clarification of information. The usage of echo-questions for expressing not interrogative meanings is carried out with helping of hiding of the interrogative meanings because echo-questions can be used for wide range of pragmatic functions.

Echo-questions are researched in speech according to the pragmatic relations between the sender of information and the addressee.

REFERENCES

1. Арутюнова Н.Д. Диалогическая цитация (К проблеме чужой речи). *Вопросы языкознания*. 1989. № 1. С. 50–64. DOI.811.111'42(075.8)
2. Рубинштейн С.Л. Функции и структура. *Очерки. Воспоминания. Материалы*. Москва, 1989. С. 365–366. DOI.811.11
3. Серль Р.Дж. Косвенные речевые акты. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва, 1986. Вып. 17. С. 195–222. DOI.811.11
4. Чхетиани Т.Д. Контакт поддерживающая функция метакоммуникативных вопросов. *Высказывание и дискурс в прагматическом аспекте*. Киев, 1989. С. 100–103. DOI.81'367.322
5. Барабанщикова О.Ю. Перепит як стимулятор розвитку діалогу. *Проблеми з'ставної семантики*. Київ, 1999. С. 355–357. DOI.811.111.42(075.8).

Information about author:

Artemenko A. I.,

Senior Lecturer of Foreign Languages Department
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
54, Peremohy Street, Kyiv, 49200, Ukraine

THE SOURCES OF FEMINISM IN THE WORKS OF VICTORIAN WRITERS

Verovkina O. Ye., Nesteruk S. M.

INTRODUCTION

For the European people, living in the 21st century, it is almost impossible to imagine the lack of women's rights in the Victorian age. A great number of those, living today, think, feminism dates back to the 20th century. Yet, it happened to be a controversial issue.

The 19th century witnessed radical advances in the theorization of the study of literature. One, that came to prominence in the 19th century, was "feminism". Critics paid their attention to lots of problems: the portrayal of the Victorian family, different social classes and the conditions under which Victorians lived. As the century progressed, women became increasingly unhappy and started to challenge the ideals that kept them limited and controlled culminating in the campaign to gain votes for women, driven by the National Union of Women's Suffrage Societies founded in 1897.

The degraded conditions of women led some of those, who aimed to improve their conditions, to rise against the social institutions and denounce all those who contributed to that state. They constructed the 'feminist movement' that was first started by a group of women to ask for their rights and later to include women all over the world to organize themselves into movements and associations to react against men whom they accused of being the oppressors and the cause of their misery.

Thus, the Victorian period was a transitional period in the history of English literature. It dealt with the contemporary issues and problems of the day including social economic, religious and intellectual subjects, troubles surrounding the industrial revolution, in addition to that, changes in the role of women who were not expected to have interest in literature or any other field, which had limited their status in Victorian society.

All of these cases informed Victorian literature with its emphasis on a realistic portrayal of social life, focusing on education, women's employment as well as poverty. The Victorian writers dealt with many themes and subjects, such as the subjection of 'women' and issues related to them.

Furthermore, the nineteenth century novel represents Victorian conditions in the stories of its characters. It sought to engage with the

contemporary circumstances, and debate about social representation of women dealing with controversies about the nature and the role of women.

This study intends to focus on the fictional representations of the conditions of women, which were an inspiration for several Victorian writers, such as Charlotte and Emily Bronte, George Eliot and Thomas Hardy, who attempted to depict a real picture of their society and focus on women at that time through many of their works. They provide a deep understanding of the role of women in Victorian England during the industrial revolution.

So, the aim of the study is to investigate the ideas of women's independence in the novels "Daniel Deronda", "Shirley", "Tess of the d'Urbervilles", and "Wuthering Height". The aim of the research can be achieved by fulfilling the following objectives:

- to analyze the historical background of the Victorian period in England and to find out the peculiarities of women's life and the struggle for their rights in the related time and relatively, define new tendencies in the Victorian literature;

- to study the specific features of "New Woman" representation in the novels by George Eliot, Emily Bronte, Charlotte Bronte and Thomas Hardy.

1. Women's fight for independence and new tendencies in Victorian literature

To begin with, it should be pointed out, that before studying the subject of our research, it is necessary to make an investigation of the period and society, in which its people lived, their way of life, traditions and laws in order to pave the way for a study of the Victorian writers' works.

So, in this chapter the historical, social and economic backgrounds of the Victorian age will be reviewed, so that to analyze the ways in which these might have influenced the content of literary works of this time.

According to Blackwell the reign of Queen Victoria, after whom the period between 1837 to 1901 has been referred to the Victorian Era, was a landmark period in the history of Great Britain¹.

This era was marked by country's acquiring new social functions, which were caused by new industrial conditions and rapid population growth. As for personal development, it was built on self-discipline and self-confidence, supported by Wesleyan and Evangelical movements².

¹ Blackwell, Wiley. A new companion to Victorian literature and culture, edited by Herbert F. Tucker, John Wiley & Sons, Ltd., 2014. P.3

² Blackwell, Wiley. A new companion to Victorian literature and culture, edited by Herbert F. Tucker, John Wiley & Sons, Ltd., 2014. P.5

It is a well-known fact that the English society in the 19th century consisted of hierarchical structure containing the upper class, the middle class and the working class. This difference in social classes could be distinguished by inequalities in wealth, education, working and living conditions.

The Victorian society believed that men and women were naturally different in capacity, and so ought to play distinct social roles. Anatomy determined destiny, and men were destined to be on top. Men were meaner and tougher, so their place was the outside world facing the harsh realities of the difficult worlds of business and politics; those areas according to these ideas were no place for woman. Morgan admits, that the woman's place was at home, carrying out a domestic role, such as: looking after children or supervising maidens. According to the Victorians, a true woman at that time was virtuous, pious, pure and submissive spending her day looking for ways to please her husband and creating a happy and healthy family from within the home³.

“Victorian men ruled the world. Even in the home, women's power was primarily confirmed to social spaces such as the drawing room, a formal place for the important business of receiving callers and impressing them with status symbols – the hostess fern collection, for example of her piano”⁴. In addition, a girl would marry and therefore she had no need of a formal education. It was believed that women were not able to learn in the way men did, that their brain was smaller than men's and that it would do damage to their health if they spent long hours studying. So, the roles of the women in the Victorian society were legitimized.

Morgan states, that the social role of women in the mid-nineteenth century was surrounded by ambiguity and uncertainty; an ambivalence increasingly acknowledged by historians who have long since abandoned the simplistic notion of the Victorian “Angel in the House”⁵. Divorce in this epoch entailed to loss of property and wealth. As a matter of fact, the only reason to obtain divorce was to prove the adultery.

Walters points out, that all over the nineteenth century, women had no political rights despite the fact that there had been some movements to advance and ask for the rights of women. In the middle of the 1800s, there was a fashionable circle of women intellectuals known as the “Bluestockings” in London, led by Mrs. Montagu. At the end of the century.

³ Morgan, Rosemarie. *Women and Sexuality in the Novels of Thomas Hardy*. London: Routledge, 1988.

⁴ Gallagher, W. *A Portrait of Domestic Life in Victorian England* The Wilson Quarterly, Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2004. P. 78.

⁵ Morgan, R. *Women and Sexuality in the Novels of Thomas Hardy*. London : Routledge, 1988.

Mary Wollstonecraft (1759-97) made her well-known appeal for women's education, *A Vindication of the Rights of Woman* (1792), a right not recognized until the State Education Acts of 1870 and 1902⁶.

Later on, women's conditions began to change. That happened when acts and laws on their favor were passed. Among the acts, one can mention the Infants and Child Custody Act, which was passed in 1839. This act gave women more rights to take care of their children in case of divorce. It is stated that if parents were separated (divorced), children under the age of seven should stay with their mothers.

In her book "Feminism" Walters admits, that in 1843, a married woman, Marion Reid, had published in Edinburgh *A Plea for Women*, which has been described, rightly, as the most thorough and effective statement by a woman since Mary Wollstonecraft's *Vindication*. She asks, "if woman's rights are not the same as those of man, what are they?" In one sense, she admits, "woman was made for man, yet in another and higher she was also made for herself". Innocence, she argues, is not the same thing as virtue⁷.

It was not until the second half of the 19th century that anything like a true women's "movement" began to emerge in England. This movement converged particularly around Barbara Leigh Smith (later known as Bodichon) and the group of friends, who had become known as "the Ladies of Langham Place". The group initiated more organized campaigns around issues that had already been clearly defined: women's urgent need for better education and for increased possibilities of employment, as well as the improvement of the legal position of married women.

Everything, mentioned above, proves, that nineteenth-century Britain – a world of progress and reform, discovery and innovation, industrialization and social upheaval – saw intense debate about the position of women in society. It was the century of change that heard controversies about a wife's right to own property, staged arguments about a mother's right to custody of her children and ownership of her body, and witnessed the birth of the movement for women's suffrage.

It should be pointed out, that during the nineteenth century English literature was at its highest because of the growth of literacy in the Victorian era. The novel genre in particular witnessed rapid development in authorship and readership because of its potential to treat a wide range of issues.

The term "novel" arose in the end of the eighteenth century it was the ideal form to describe contemporary life and the basis for much of earlier

⁶ Walters, M. *Feminism*. A very short introduction, Oxford, New York; Oxford University Press. 2005. P. 69.

⁷ Walters, M. *Feminism*. A very short introduction, Oxford, New York; Oxford University Press. 2005. P. 48.

Victorian fiction and the form of literature, which mostly reflects the individualist with its society. This type of literary work flourished since there was an increase literacy as well as the increase in the position of the middle class. Thus, the novel in the nineteenth century was a tool which writers used to deliver social criticism.

Significant Victorian novelists and poets include: Matthew Arnold, the Bronte sisters, Christina Rossetti, Robert Browning, Elizabeth Barrett Browning, Joseph Conrad, Charles Dickens, George Eliot, George Meredith, Thomas Hardy, William Thackeray, Benjamin Disraeli, Thomas Carlyle, Oscar Wilde, Lewis Carroll and Elizabeth Gaskell. They created legacy works which become ubiquitous with continuing appeal⁸.

Victorian literature forms a link between the writing of the romantic period and the very different modern literature of the 20th century.

So, realism, a narrative technique in Victorian literature, attempts to describe life without idealization of romantic subjects.

For instance, the conditions of women were one of the major concerns of Charles Dickens. He presents women influenced by the Victorian ideology surrounding the role of women in society. He depicts the fallen women, the women who forced to endure exploitation and oppression and their quest for survival in an industrialized society.

The 19th century has known the emergence of many female writing in England. Female writing contributed to the growth of the novel and the promotion of the position of women, as in the case of Charlotte Bronte and her sisters, who did much to change the way in which women were viewed and represented. While some Victorian women writers published their works using their real names as a mark of authorship, others preferred to use male pseudonyms to sign their work because it was very difficult for women from lower and middle class to enter the male dominant literary world⁹.

So, women issues are important for women authors as a reflection of inner self, expressing views and evaluation toward certain objects related to women, as a result of their suffering through years and live incident, in which they have been neglected from social life, as well as, a matter of pride and victory.

One of the best example is Jane Eyre, the protagonist of Charlotte Bronte's novel "Jane Eyre", and Elizabeth Bennet, the protagonist of Jane Austen's "Pride and Prejudice", who are presented as real characters with ideal qualities.

⁸ Carter, R.McRae, J. The Routledge History of Literature in English Britain and Ireland. London : Routledge. 1997.

⁹ Carter, R.McRae, J. The Routledge History of Literature in English Britain and Ireland. London : Routledge. 1997.

It should be pointed out, that the main feminist trend in Victorian literature whether written by men or women, be it a play, a novel, an essay or poetry, was the representation of the “New-Woman”.

The word “New-Woman” was coined by the novelist Sarah Grand during the Victorian period in 1894. The word “feminist” was invented by a French Socialist Charles Fourier who imagined a “New-Woman” who would transform her society and also was transformed by that society. The two expressions are synonyms as they were used in the nineteenth century. The differences are that the word “feminist” was used in the early nineteenth century by a French writer and the “New-Woman” was used in the late nineteenth century by the English writer. We don’t insist here that the word “feminist” did not exist in English. It did. Actually, it was first used in Britain in 1895, that is one year after the use of the word “New-Woman” in 1894. This was in the journal “The Athenaeum” and it meant at that time what we mean by it today. The two words are therefore synonyms created at the same time.

In “*Approaching Literature: Literature and Gender*” by Lizbeth Goodman she postulates on what might have inspired this concept. She says the concept might have come up because of the performance of Ibsen’s “A Doll’s House”. As we have said earlier, the word was coined by a novelist, which means that originally the word was linked only to literature especially the novel, later to drama and poetry. The history of the word “New-Woman” shows that it was used to describe the plays and novels of the Victorian period.

The expression “New-Woman” should not only be linked to literature. If we look at the political, economic and religious conditions of the Victorian period, we may see why the word had to be used. When we talk about a “New-Woman”, it means that there must have been an old woman or the woman of the past just like in history they talked about the New World and the Old World referring to America and Europe respectively. We can only compare a “New-Woman” to the woman of the past and not the woman of the future. This is a literal but logical way of reasoning. Therefore the reasons for the use of the word cannot only be literary. Political, economic and religious reasons can also be advanced which warranted the use of the word “New-Woman”.

2. Main feminist trends in Victorian literature

As it has already been mentioned above, the novel “Daniel Deronda” by George Eliot, “Shirley” by Charlotte Bronte, the work by Thomas Hardy “Tess of the D’Urbervilles”, and the novel of Emily Bronte “Wuthering Heights” are chosen to prove the existence of feminist ideas in Victorian literature.

George Eliot's "Daniel Deronda" was delivered into an English society that was defined by its position of worldwide supremacy, but was also beginning to show signs of cracking in the ways outlined above. Traditionally, feminist critics have condemned Eliot for refusing to allow her women to shape their lives and for refusing them the opportunity to do better things, either for themselves or for the society in which they live. Nonetheless, Eliot is far from refusing her women the chance to shape their lives or do better things. Eliot actually intends her women to epitomize the power and potential of women in society, even while she acknowledges, in her novels, the constraints and limitations that they encounter because of their gender and their social contexts.

As for Gwendolen Harleth, the main character of *Daniel Deronda*, she is arguably the most developed and the most complex of Eliot's women, which, perhaps, explains why she sometimes seems to act so at odds with expectations. Her development as character depends on such a variety of aspects that we almost have to be overly conscious as readers to gauge the various allusions, Eliot makes and the connections she builds internally and externally for this character.

Gwendolen is widely considered George Eliot's most brilliant heroine. She is the pivotal character of the "English part" of the novel, and attracts the readers by her story of a painful, almost ascetic road to personal redemption.

She is introduced to us as a spoiled girl, a depiction, which requires no powers of interpretation, since Eliot gave Book One the unambiguous title, "The Spoiled Child". Gwendolen's depiction, as over-indulged, living in a narrow, self-centered universe begins in the following lines: "Having always been the pet and pride of the household, waited on by mother, sisters, governess and maids, as if she had been a princess in exile, she naturally found it difficult to think her own pleasure less important than others made it, and when it was positively thwarted, felt an astonished resentment"¹⁰.

When her family's fortune is ruined, and her uncle does not immediately "fix things" to her satisfaction, Gwendolen consults a wonderfully subjective universe according to whose logic the whole situation is most unjust. Perfectly in keeping with the imperial mentality of intrinsic superiority, Gwendolen never questions the justice of the order of things, which gave her family the initial position of idle luxury from which it has fallen, nor does she consider that such a position might be dependent on the existence of very different levels of injustice, than the kind she believes herself to be suffering: "*Don't be unreasonable, dear child. What could he have done?*" – "*That was for him to find out. It seems to me a very extraordinary*

¹⁰ Eliot, G. *Daniel Deronda*. London : Penguin Books, 2003. P. 53.

world if people in our position must sink in this way all at once”, said Gwendolen, the other worlds with which she was conversant being constructed with a sense of fitness that arranged her own future agreeably”¹¹.

But Gwendolen is not only a porcelain product of the right birth and breeding, and in her vanity, selfishness and desire for power and luxury an unappealing example of its faults; she is also a victim of the class norms she was born into. Gwendolen refuses to think that marriage is the only way, through which she can be happy and tries to take care of herself and her family after they lose all their money. She works as a governess for a while, and even tries to start a career in acting, but it is unsuccessful.

Gwendolen’s marriage to Grandcourt was without the expectation of love on either sides; the subsequent, increasing agony of her soul in what is referred to as her “*painted gilded prison*”¹² is even more acute. Gwendolen is unhappy in her marriage but she finds support in Daniel Deronda. Although the novel is named after Daniel Deronda, a big portion of it contains Gwendolen’s story and the challenges she faces.

Daniel and Gwendolen’s mutual attraction comes across as strong, although it remains painfully under-expressed in the novel. But they belong to different worlds. Gwendolen achieves redemption and writes to Daniel on his wedding day: “*Do not think of me sorrowfully on your wedding day...I have remembered your words – that I may live to be one of the best of women, who make others glad that they were born...If it ever comes true, it will be because you helped me. I only thought of myself and I made you grieve. It hurts me now to think of your grief. You must not grieve any more for me. It is better – it shall be better with me because I have known you*”¹³.

Gwendolin’s characteristic energy represents a dichotomy in itself, a division seemingly in her very nature, between the pleasure that she takes in certain things, and the pleasure she also takes in renouncing the things she wants for herself. Only when Gwendolin realizes the limitations placed upon her, when she becomes truly conscious of them, does she modify her idealism and embrace what, in the context of Eliot’s attitudes towards social change, is a truly positive opportunity to actually achieve a positive influence on society.

“We are brought up like flowers, to look as pretty as we can, and be dull without complaining”¹⁴.

¹¹ Eliot, G. Daniel Deronda. London : Penguin Books, 2003. P. 310.

¹² Eliot, G. Daniel Deronda. London : Penguin Books, 2003. P. 651.

¹³ Eliot, G. Daniel Deronda. London : Penguin Books, 2003. P. 82.

¹⁴ Eliot, G. Daniel Deronda. London : Penguin Books, 2003. P. 135.

By considering Eliot's heroine Gwendolen Harleth in relation to the larger group, to which she belongs, it is possible to come to more substantial conclusions about George Eliot and her notions of women, gender, and the importance of social structures, including the family. Although feminist criticism has come a long way from simply rejecting Eliot's treatment of women, a collective view of her heroines still can bring us closer to understanding exactly how George Eliot appreciated and celebrated strong female characters in her fiction.

Charlotte Brontë's "Shirley" stands out from the work of Charlotte Brontë especially due to its differences from her other novels – it differs significantly in the structure, narrative style, setting, characters and general tone. It is also the only novel explicitly touching upon the political issues of the times and is therefore often categorized as a social novel.

The pain the author, transformed into the novel, is most evident in chapter "Valley of the Shadow of Death" in the second half of the novel. In this part of the book, readers can also notice the author shifts her focus to the character of Shirley Keeldar, who was in fact based on Emily Brontë.

Brontë shifts her attention from general to more specific and eventually, she manages to put these two approaches in context when the historical and social points supplement the personal stories of the characters whose actions are thus made more understandable.

In "Shirley", Brontë portrayed love stories in an entirely unromantic environment. This may have been Brontë's intention from the very beginning and the introduction may only serve as a satirical standing point of the narrator.

Although the novel is not considered to be her best book, it is, anyway, the one in which the author expresses more of her character: her conviction that women might be as well qualified as men to practice a profession (which sets her apart from most of her own contemporaries); her contempt for the market of marriage; her experience as a governess; her longing for a better past.

The main character of the novel Caroline longs for employment and to feel useful and occupied but is denied to do so as the society does not allow it to financially secure middle-class women who have no existential need to look for employment. In the course of the book, Caroline interacts with other single woman of different ages and thus readers are presented with what was it like to be an unmarried woman at the beginning of the 19th century. For these women, there was no opportunity of self-fulfillment leading to denial of both self and emotional needs and passions.

Shirley's character is a picture of female strength and independence, Brontë states that even such free characters are, of course, also in need of friendship and love. Shirley keeps her governess near her despite her age and

is delighted by the presence of Caroline whose company gives her life more cheerful side.

Nevertheless, the characters from these two separate worlds try to break these boundaries, be it intentionally or internally – Shirley as a rich investor penetrates the male world to which she brings her compassion, and she tries to come up with a compromise. Bronte thus shows that the balance may be achieved only if these worlds are brought together and the emotions are combined with reason as happiness for both sides cannot be fully achieved while keeping these separate.

Charlotte Bronte ends the story with the following:

“The story is told. I think I now see the judicious reader putting on his spectacles to look for the moral. It would be an insult to his sagacity to offer directions. I only say, God speed him in the quest!”¹⁵

Despite the obvious irony of the above-mentioned passage– in its reference to a male reader in particular, there is a 'moral' in Charlotte Bronte's “Shirley”, especially for the woman reader. The 'moral' would seem to be the contemporary society depicted in the novel does not yet allow women to be full liberated and the social equals of men.

Another prominent writer of the Victorian Age Thomas Hardy is not considered to be a prominent producer of theory about fiction. Yet, we can admit, that the literary works of Thomas Hardy note the evolution of the New Woman. When in 1891 Thomas Hardy published “Tess of the d’Urbervilles” he shocked Victorian readers with the novel’s sexual themes and pessimistic outlook.

While Victorians would have considered Tess immoral and whorish, Hardy paints her as a pure and innocent victim of selfish men and snobbish society.

Tess is endowed with noble and upright characteristics, which make it nearly impossible for readers to dislike her. She possesses a strong feminine beauty that attracts the notice of many. Robert B. Heilman even claims, “Hardy goes out of his way to establish the beauty and womanliness of Tess.

Although Tess has been used and abandoned by men, is completely poor, and must now work in a wretched business, she sees her pain as minimal when compared to the suffering of other creatures. When Marian questions the awkward situation of their marriage, Tess faithfully defends her husband’s actions as “quite fair.” She tells her: *“Wives are unhappy sometimes; from no fault of their husbands – from their own”*. She further tells Marian: *“remember – nothing about him, if I get the place. I don’t wish to bring his name down to the dirt”¹⁶*.

¹⁵ Bronte, Ch. Shirley. London : Penguin. 2006. P. 646

¹⁶ Hardy, Th. Tess of the d’Urbervilles. New York : Bantam, 1984. P. 278.

These redeeming qualities endear her to the reader and earn her the status of a heroine.

Another positive aspect of Tess's character is her strong sense of self-respect, as she refuses to succumb to despair and fosters an enduring spirit despite her hardships. As Jekel explains, "*Tess still believes in herself and takes joy from her life without using others, no matter what her scrape*"¹⁷.

After the birth and death of her child, Hardy describes Tess's strength of character:

*"She became what would have been called a fine creature; her aspect was fair and arresting; her soul that of a woman whom the turbulent experiences of the last year or two had quite failed to demoralize"*¹⁸.

This strong sense of self and integrity is another positive aspect that persuades the reader to adore the heroine. Morgan unites these images of Tess as the confident and independent woman.

Hardy criticizes the prudishness of society in regard to sexual acts, revealing Tess's thoughts as she works in the fields:

*"Alone in a desert island would she have been wretched at what had happened to her? Not greatly. If she could have been but just created, to discover herself as a spouseless mother, with no experience of life except as the parent of a nameless child, would the position have caused her to despair? No, she would have taken it calmly, and found pleasures therein. Most of the misery had been generated by her conventional aspect, and not by her innate sensations"*¹⁹.

As Jekel relates, "*He (Hardy) creates a powerful sympathy and reader identification with Tess and her situation and thereby questions social morality and her fate at the hands of that morality*"²⁰.

Hardy demonstrates how society forms such images of women and reveals, through his novel, his strong motivation to change the society's opinion of women. Hardy's Tess of the d'Urbervilles proves author's growing frustration with his contemporaries and his desire to improve the condition and status of women in his time.

When mentioning the literature in 19th century, nobody can avoid "Wuthering Heights", which laid the foundation of Emily Bronte's significant role in literature in the world. When first issued in 1847, it was not warmly accepted, instead, it was heavily attacked. It took decades for the novel and its author to win world recognition. In the 20th century, however,

¹⁷ Jekel, P.L. Thomas Hardy's Heroines: A Chorus of Priorities. Troy, NY : Whitson, 1986. P. 161.

¹⁸ Hardy, Th. Tess of the d'Urbervilles. New York : Bantam, 1984. P. 97.

¹⁹ Hardy, Th. Tess of the d'Urbervilles. New York : Bantam, 1984. P. 89-90

²⁰ Jekel, P.L. Thomas Hardy's Heroines: A Chorus of Priorities. Troy, New York : Whitson, 1986. P. 158

“Wuthering Heights” was regarded as a masterpiece, and Emily Bronte as one of the greatest authors.

The reason why we expound this literary work from the perspective of female consciousness is about the special social background of this book and the influence to the world’s literature and the development of feminism. In her novel, Emily Bronte did not directly call for free live and equal marriage like the contemporary female novelists. Emily showed her consent on feminist attitude through actions of the protagonists and the development of the plot.

As a novelist in early 19th century, Emily expressed her vague feministic thoughts via her only novel. Is women’s image only thin and weak? No, Emily has given us another answer in this novel. All of us are attracted by Catherine, the wild, hatless, arrogant savage instead of a gentle, graceful, and kind lady like Isabella who is dainty and elegant.

In Catherine’s case, marriage is not the answer to the problem of her life, the resolver of all contradictions, as it usually is in domestic and romantic fiction. On the contrary, marriage compounds the problems of Catherine’s case, marriage does not compound the problems of Catherine’s life and exposes its contradictions.

Catherine’s fairly hard rebellion against her father can find its best expression in three aspects: the offense against her father, the negligence of her father’s power, and the replacement of him by others. When her father lives, she loses favor with him. Here’s an example:

“His peevish reproofs wakened in her a naughty to provoke him; she was never so happy as when we were all scolding her at once, and she defying us with her bold, saucy look, and her ready works; turning Joseph’s religious curses into ridicule, baiting me, and doing just what her father hated most, showing how her pretended insolence, which he thought real, had more power over Heathcliff than his kindness. How the boy would do her bidding in anything, and his only when it suited his own inclination. After behaving as badly as possible all day, she sometimes came fondling to make it up at night. “Nay, Cathy”, the old man would say, “I cannot love thee; thou’rt worse than thy brother. Go, say thy prayers, child, and ask God’s pardon. I doubt thy mother and I must rue that we ever reared thee!” That made her cry, at first; and then, being repulsed continually hardened her, and she laughed if I told her to say she was sorry for faults, and beg to be forgiven”²¹.

Catherine’s eternal love to Heathcliff is the strongest opposition against her husband. In her eyes, everything related to Linton is superficial,

²¹ Bronte, E. Wuthering Heights. 1847. London : John Murray, 1910. P. 89.

unimportant to her; and her real, underlying life is permanently stuck to Heathcliff's.

She resists against her father, her brother and her husband. She feels indignant with them, not that she does so irrationally, but that dominance over her infringes on her right to enjoy freedom and diminish her individuality.

Thus her denial of the patriarchy stems from her strong sense of protecting her self-awareness.

Catherine's story does not only show the limits of female power but also explores its problematic nature. Catherine's final illness is, in effect, a withdrawal from both the world and the self. Like so many women in Victorian fiction, Catherine dies in Child-birth. Nevertheless, Cathy is not made to pay the usual price for her feminine influence. She also resumes control of her own life and defines herself a new. Cathy reconstructs both herself and Hareton. Whereas she is destroyed by her inability to reconcile conflicting images of herself and the contradictory definitions of the feminine which confront her, Cathy negotiates them and ultimately constructs a new role for herself.

The image of Catherine is congruent by its nature, that is the protagonist of the novel demonstrates the result of the behavior, to which the reader is already prepared.

Nonetheless, the way in which Emily wrote, challenged both society and male writers. In her novel, women are neither angels nor monsters. They are not doomed to be one or the other. Women can be kind and generous, while also capable of expressing anger and passion.

Catherine possesses traits that society would consider as both male and female traits. So, her image is androgenic. She is able to show compassion and love; however, she also has desires and she is not afraid to express anger or passion towards characters in the novel. Indeed, *Wuthering Heights* is a story that is filled with passion, darkness and destructive force. Therefore, characters in the novel, especially Heathcliff and Catherine, are very passionate and not afraid to express their desires.

It was not usual for a woman to write in this dark, passionate and powerful way and, what is more, women were not supposed to write in this manner and therefore Emily was subjected to harsh criticism. However, Emily was not afraid to use coarse language and express various emotions through her writing.

"*Wuthering Heights*" makes difference comparing with any other novel of Victorian literature, because it stands outside the social traditions of its time. Emily Bronte describes the society from a completely individual point of view for the first time. While many of the great Victorian of the early to middle period deal more explicitly with moral and social concern than she

does, Emily expresses more of the primitive and spiritual side of the human spirit in the novel, which is excessively concealed in this period of time.

Equality is a very important foundation for happiness in love and marriage. The equality between men and women is the sublimation of personal independence and freedom. In Catherine's opinion, equality between men and women does not only refer to equal position and equal rights in the society, it also means the spiritual equality and soul similarity in heaven. Thus, keeping self-integrity is of utmost importance to Catherine. This is really a bold voice in 19th century England. As some feminists have pointed out, Catherine marks the turning-point of the era.

CONCLUSIONS

Having analyzed the above issues the following conclusions can be made.

The reign of Queen Victoria, after whom the period between 1837 to 1901 has been referred to the Victorian Era, was a landmark period in the history of Great Britain, considering the Victorian era in the global context. The nineteenth-century Britain, a world of progress and reform, discovery and innovation, industrialization and social upheaval, saw intense debate about the position of women in society, though the roles of the women in the Victorian society were legitimized. It was the century, that heard controversies about a wife's right to own property, staged arguments about a mother's right to custody of her children and ownership of her body, and witnessed the birth of the movement for women's suffrage. The word "feminist" appeared in the 19th century along with the idea of a New Woman.

Victorian literature forms a link between the writing of the romantic period and the very different modern literature of the 20th century. The novel in the nineteenth century was a tool, which the writers used to deliver social criticism. The 19th century was marked by the emergence of many female writings in England. Female writings contributed to the growth of the novel and the promotion of the position of women.

The major themes that are discussed in women's works are closest to reality of the time and relate to the topics: women's oppression, existentialism, women's hardships, the theme of women's success, freedom in oppressed society and gender identity. It should be pointed out, that the main feminist trend in Victorian literature, whether written by men or women, was the representation of the "New-Woman". The term was coined in 1894, though a lot of writers started the related themes much earlier.

It also should be pointed out, that comparing the characters of the novels under discussion, the women-writers portrayed them as much stronger in character, demonstrating more protest in behavior and determination to act,

in other words, the images are androgenic in many ways. In this respect, we could single out the characters, created by Brontë sisters. The writers made an attempt to emphasize personages' identification.

SUMMARY

The research deals with the problem of depiction of women's independence and the sources of feminism in the novels of Victorian writers. The aim of the work is to conduct a close study of Victorian period, new tendencies in literature in Great Britain and novels by George Eliot, Emily and Charlotte Bronte, Thomas Hardy and their different presentation of women in the Victorian society. The results of the research contain generalized idea, which can be formulated as following: the Victorian Era, was a landmark period in the history of Great Britain and was marked for a significant number of changes in the society, which found their reflection in literature of the time. The concept of feminism appeared at this very period. The problem of women's independence is one of the central issues in the books of many novelists, as the authors made attempts to create the image of a New Woman of the Victorian society. Nonetheless, by comparing the protagonists of the books under discussion, it can be concluded, that the women-writers portrayed them as much stronger in character, demonstrating more protest in behavior and determination to act. The images are androgenic in many ways. In this respect, characters, created by Bronte sisters, appeared to be the most representative.

REFERENCES

1. Blackwell, W. A new companion to Victorian literature and culture, edited by Herbert F. Tucker, John Wiley & Sons, Ltd, 2014.
2. Bronte, E. *Wuthering Heights*. 1847. London: John Murray, 1910.
3. Bronte, Ch. *Shirley*. London : Penguin, 2006.
4. Carter, R. McRae, J. *The Routledge History of Literature in English Britain and Ireland*. London : Routledge, 1997.
5. Eliot, G. *Daniel Deronda*. London : Penguin Books, 2003.
6. Gallagher, W. *A Portrait of Domestic Life in Victorian England* *The Wilson Quarterly*, Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2004.
7. Galazter, L. *The scientific basis of child custody decisions*. London : Wiley; 2 edition. 2009.
8. Hardy, Th. *Tess of the d'Urbervilles*. New York : Bantam, 1984.
9. Jekel, P.L. *Thomas Hardy's Heroines: A Chorus of Priorities*. Troy, NY : Whitson, 1986.
10. Morgan, R. *Women and Sexuality in the Novels of Thomas Hardy*. London : Routledge, 1988

11. Thomas, J. Thomas Hardy, Femininity and Dissent: Reassessing the Minor Novels. New York : St. Martin's, 1999.

12. Walters Mt. Feminism. A very short introduction, Oxford, New York; Oxford University Press, 2005.

13. Whelan Lara Baker. Class, culture and suburban anxieties in the Victorian era, New York, London, Routledge, 2010.

Information about authors:

Verovkina O. Ye.,

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the English Language Practice Department
Rivne State University of the Humanities
31, Plastova Str., Rivne, 33000, Ukraine

Nesteruk S. M.,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Theory and History
of the World Literature Department
Rivne State University of the Humanities
31, Plastova Str., Rivne, 33000, Ukraine

LEXICAL AND SYNTACTIC PECULIARITIES OF UKRAINIAN POLITICAL DISCOURSE

Dziubak N. M.

INTRODUCTION

Political communication has become a popular subject of scientific interest today. The problematics of political linguistics in Ukrainian science is quite large-scale and covers both general theoretical issues and the study of particular aspects of political communication. The foundations of political discourse theory were laid in the 1950s of the XX century by representatives of Cambridge and Oxford schools of philosophy who analysed the linguistic context of the public thought. The theoretical bases for the development of this problematics are laid in the works of T.A. van Dijk¹, R. Bart².

Political discourse came in the view of linguists in the 70's of the XX century. The series of scientific reserches has emerged; there the features of political communication were discussed. in details or briefly. that discusses. Subsequently, a new branch of linguistics – political linguistics – began to develop. The proponents of this trend studied specific units within political texts (works of: A. M. Baranova, Yu. M. Karaulova³, N. Kupina⁴, O. L. Mykhaleva⁵, A. P. Chudinov⁶, O. I. Sheihal⁷ and others). The monographs of L. P. Nahorna⁸, N. Kondratenko⁹ has appeared in the national linguistics.

¹ Дейк ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация / пер. с англ. ; сост. В.В. Петрова ; под ред. В.И. Герасимова. Москва, 1989. 312 с.

² Барт Р. Миф сегодня. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. Москва, 1994. С. 72–130.

³ Баранов А. Н., Караулов Ю. Н. Русская политическая метафора : материалы к словарю. Москва, 1991. 193 с.

⁴ Купина Н. Тоталитарный язык : словарь и речевые реакции. Екатеринбург – Пермь, 1995. 144 с.

⁵ Михалева О.Л. Политический дискурс : Ссцифика манипулятивного воздействия. Москва, 2009. 216 с.

⁶ Чудинов А.П. Политическая лингвистика : учеб. пособие. Изд-е 4-е. Москва, 2012. 265 с.

⁷ Шейгал, Е.И. Семиотика политического дискурса. Волгоград, 2000. 368 с.

⁸ Нагорна Л.П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. Київ, 2005. 315 с.

⁹ Кондратенко Н. Український політичний дискурс. Текстуалізація реальності : монографія. Одеса, 2007. 156 с.

The relevance of the study of political discourse is caused, first of all, by the specificity of the object of study. There is the necessity of scientific justification for this phenomenon, although there is still no consensus on the understanding of political discourse by representatives of different sciences. In this research we define political discourse as a particular communicative product of political communication, that is defined as political activity itself and as a result. Political discourse is an essential component of the sociocultural interaction between the representatives of the authorities and people. Interests, goals, styles and formation of certain public opinion, that is necessary for the author of the discourse, are the characteristic features of this interaction. The events that are taking place in the Ukrainian political space, where the system of political communication mechanisms and technologies that influence the political reality of Ukraine acts, cannot be ignored or analysed as it can help to prevent possible attempts at manipulation by the public consciousness during political communication.

1. The lexical means of Ukrainian political communication

The most important unit of expression in political communication is the word. And although in communicative linguistics the word is not considered as a unit of communication, it is a means of logical expression of thought, which realises the number of expressive possibilities: it is a means of updating information, performs an evaluative function, has an emotional and expressive meaning. These characteristics of the word in the political branch help to create a message that will help to achieve a specific communicative goal: it will have a decisive influence on the formation of public consciousness etc. The lexical system of modern Ukrainian has wide expressive possibilities. The vocabulary reflects the national character of the language, represents the mental picture of the world, reflects modern trends in the development of the human world, science, technology, which indicates the degree of development of the society, its administrative and territorial structure, level of education and culture, defines material and spiritual values.

The basis of any speech is the common vocabulary. Of course, during the process of the content analysis of political texts we did not take into account all the vocabulary used in the message (text), but only those words that are the key in the shaping of the message content.

In the discourses analysed, the largest group of common words consists of the names of persons, including:

1) names of persons by nationality: *But we all overcome it, because each of us is **Ukrainian**. We are all **Ukrainians**, there are no big or small, right or wrong. All are **Ukrainians** – from Uzhhorod to Luhansk, from Chernihiv to Simferopol, in Lviv, Kharkiv and Donetsk, in the Dnipro and Odesa – we are all **Ukrainians*** (V. Zelenskyi, May 20, 2019). *We have to*

become **Icelanders** in football, **Israelis** – in defense of our native land, **Japanese** – in technology, **Swiss** – in the ability to live happily with each other, despite any differences (V. Zelenskyi, 20.05.2019);

2) names of people by occupation, profession, position: *And then it sounded like a childish joke, but then I realised that it was actually true. Because each of us is the **President*** (V. Zelenskyi, May 20, 2019). *Remember the Icelandic football team at the European Championships when **a dentist, a director, a pilot, a student and a cleaner** fought and defended the honor of their country and did so, although no one believed* (V. Zelenskyi, 20.05.2019). *I have met with the **agrarians** several times in recent weeks* (V. Zelenskyi, 14.04.2016). *Yesterday, under the walls of the Ukrainian Parliament, a bloody tragedy was organised, organised by special services, in our opinion, which resulted in the death of innocent Ukrainian **servicemen** who became the victims of this tragedy* (O. Liashko, September 11, 2015). *Hundreds of **experts, legal scholars, economists, sociologists, constitutionalists**, representatives of the Ukrainian creative class, civil society have been working on the New Course of Ukraine for more than four years* (Y. Tymoshenko, February 11, 2019);

3) names of persons according to the social grounds: *And my election proves: **citizens** are tired of experienced, systematic, inflated politicians who for 28 years have created a country of opportunities – opportunities of kickbacks, flows, deribans* (V. Zelenskyi, 20.05.2019);

4) names of persons according to family relations: *After winning the election, my six-year-old **son** said: “**Dad**, I saw on TV – they say that Zelenskyi is the President”* (V. Zelenskyi, 20.05.2019);

5) names of persons by financial position: *We all have to be aware that because of low tariffs the state actually has subsidised everyone – both the **poor** and the **rich**, because the same subsidy was hidden in the difference in tariffs* (V. Hroisman, 14.04.2019). *State support – is not to the **oligarch**’ enterprises, but only to those national producers who have the development plan and are able to produce competitive products* (O. Liashko, May 20, 2014);

6) names of persons by place of residence or way of life: *Land sale is the millennium scam! I will not allow anyone to sell the land to foreigners, but on the contrary I will change the state policy for the land to feed the Ukrainian **peasants*** (O. Liashko, 18.07.2019);

7) names of party affiliates: *Why don’t you say a single word of condolence, neither you nor the **regionals**?* (O. Liashko, May 13, 2014). *Many, many negatives and lies talk about me, and you think about if at least even one representative of the bandit power or **commune** came to the city and spoke to you in the absence of security and gave an opportunity to talk about your problems* (O. Liashko, 20.05.2014).

These lexical means are the basis of expression, they do not have a particular stylistic loading, but rather perform an identification function: indirectly mark the addressee of the speech for which a politician is fighting, or identify the objects of political influence against which the politician or society is directed. The modern democratisation of politics determines the priority of human values over the state values, that is why the use of lexemes for denoting persons by family relations determines the fact that the politician, like the average citizen, is, above all, a person with his/her weak and strong traits.

In this aspect, the common names, in particular, the names of the organs of the human body, realise the expressive effect of influencing the addressee of political discourse: *Dear people, throughout my life I have tried to do my best to make Ukrainians smile. I have felt it with my **heart*** (V. Zelenskyi, 20.05.2019). *We no longer have the right to act on the principle that the right **hand** does not know what the left is doing, when decisions are being “footballed” for months from ministry to ministry, when tasks are set that no one does and no one is responsible for* (V. Hroisman, 04.14.2019). *Without economic recovery, we will never be on our own **feet*** (V. Hroisman, 04.14.2016). *Only Liashko can do this, and they lie about me because they are scared, because they do not want to be able to lift Ukraine from its **knees** and do good not only for themselves but also for people* (O. Liashko, 20.05.2014). From the above statements it is obvious that the vocabulary of this semantic group in phraseologisms expresses the message, making relevant the most valuable syntagm in the communicative and pragmatic terms.

Certain common names define concepts that are problematic in the public consciousness of the Ukrainians. This semantic group includes nouns common names that mark the item and infrastructure: *Somewhere **roads and sidewalks** are repaired, somewhere – **kindergartens and schools**, somewhere – **clinics and hospitals** <...> These are the signs so far because for a year or two all the holes, that have been made for years, it is impossible to cope with* (V. Hroisman, 14.04.2016). *These are mythical Ukrainian **roads** that are built and repaired only in someone’s stormy imagination* (V. Zelenskyi, 20.05.2019). The above lexemes prove that the representative of the government is aware of the people’s problems, but they do not say that the official will solve them.

The names of abstract concepts that are perceived as universal values have a special function of influence in political discourse, for example: *Not those 73% who voted for me, but all 100% of the Ukrainians. This is not my, it is our common **victory**. And this is our common chance, for which we all are **responsible*** (V. Zelenskyi, 20.05.2019). *Yes, those who did not find a home but found work abroad, those who are made to lose their **dignity** in the fight against poverty* (V. Zelenskyi, 20.05.2019). *One of the key tasks we all*

are facing today is to restore **trust** to the authorities (V. Hroisman, 14.04.2019). Such leaders should be replaced by those who know what is **love, respect** for their neighbor (Yu. Tymoshenko, 12.02.2018).

Despite the positive semantics of the words in bold type, the abstract vocabulary is perceived differently by the recipients and does not have a clear content that allows its use in manipulative texts, where the meaning is “blurred” and the words indicate what the manipulator needs in a particular text, for example slogans of the notorious Party of Regions: **Stability and prosperity!** *A vote for our party is a vote for **stability, prosperity and freedom**. We are able to do this if we receive the mandate of your **trust*** (2014).

We also come across some abstract names that are associated with the negative phenomena of socio-political life in society that have arisen because of unsuccessful political decisions, low economic development, etc.: *The first thing to do is to realise that the state can and must fight **unemployment** realistically, should actively, I would rather say, even aggressively, ensure the providing of their citizens with work* (V. Hroisman, 14.04.2019). **Authoritarianism, aggression, hatred, war** – *this quality of leadership has no future. Leaders, who profess such archaic remnants of the past, will go into oblivion themselves, along with **war, hatred**, along with all the bad that they are offering to the world today. I think it will happen soon* (Yu. Tymoshenko. 12.02.2018). By means of such lexemes politicians not only criticize the authorities, but also influence the thoughts and emotions of the most vulnerable sections of the population, forcing fear, hysteria; they are trying to cause panic in society, provoking aggressive protests and actions.

V. Cherniavska has studied the suggestiveness of the linguistic means in political communication, among which the main place belongs to lexical ones. In her opinion, there is a number of means – “both lexical, grammatical, and stylistic levels of language, which have powerful influential potential and are able to put some or other related meanings into focus”¹⁰. To the lexical means of suggestion the author refers words that have abstract semantics, which is why they are used without concretisation and can denote different meanings. Such lexemes have an emotionally expressive positive color and appeal to ideological values – freedom, justice, honesty, etc. H. A. Koptina calls them “affective words” that “lose their specific historical, ideological significance and may have different meanings in different political systems”¹¹.

The language of political discourse is impossible without proper names. The identity of the unit is a leading feature of its own name. A feature that

¹⁰ Чернявская В.Е. Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия. Москва, 2006. 136 с.

¹¹ Копнина Г.А. Речевое манипулирование. Москва, 2008. 176 с.

distinguishes proper and common names (appellatives) is related to the concept: common names are carriers of concepts, and proper names include all the information known by the speaker about their denotata without some generalisations, and therefore they only relate to the concepts in the way they indicate the type of objects to which their denotata belong.

The most common proper names in political discourse are:

– geographical proper names that represent the geopolitical picture of the world, the political orientation of individual states and groups, namely: 1) the names of parts of the world: *Yes, we have chosen the path to **Europe**. But **Europe** is not there, it is here. And when **Europe** is here, it will be here, it will be in Ukraine* (V. Zelenskyi, 20.05.2019). *The Ukrainians in **Europe** and **Asia**, **North** and **South America**, **Australia** and **Africa** – I appeal to all the Ukrainians on the planet: we really need you* (V. Zelenskyi, 20.05.2019); names of states and their associations: *You should go to **Ukraine** not to visit, but to your home, we are waiting for you* (V. Zelenskyi, 20.05.2019). ***Ukraine** should get to know what is happening inside **Russia**. This will help to have an action plan for different scenarios. A key priority of our work is to support government and non-governmental institutions, which will deal with the serious study of **the Russian Federation** – namely the study of the relationship between the federal center and federation, centrifugal movements, study the nature of the problems that exist in **Russia**, and how **Ukraine** should position itself in certain matters...* (V. Ohryzko, 08.25.2019). *We will continue work on developing relations with the **US**, **Canada**, the **G7** countries, and neighboring countries that are already EU and NATO members<...> We will also help to establish close relations with **Moldova** and **Georgia**, which are our partners in a number of issues* (M. Bardina, 08.28.2019); the names of cities that are world political centers: *We have to give a clear signal to our international partners that there are red lines that we will not cross. The most important future visits are to **Washington** and **Berlin*** (G. Hopko, 28.09.2019);

2) the names of the world political and military organisations: *That is why we hear sayings about “civil conflict” and holding the Crimean referendum under the auspices of the **UNO*** (M. Bardina, 28.08.2019). ***EU** and **NATO** course declarations should be filled with legislative content* (G. Hopko, 28.09.2019);

1. the names of internal political institutions and documents regulating the socio-political life of the state: names of state authorities, ministries, departments, state funds: *I am dissolving the **Verkhovna Rada of the eighth convocation**. Glory to Ukraine!* (V. Zelenskyi, 20.05.2019). *I would like to pay your attention to the change of the system of interaction between the **Government** and the **Parliament*** (V. Hroisman, 14.04.2016). *Most areas of bilateral foreign policy has remained under the responsibility of the **MFA** and diplomatic missions abroad, but the dynamics of visits of Ukrainian*

officials indicates the active involvement of the **Ministry of Defense, Ministry of Justice, Ministry of Infrastructure, PGO** etc. (P. Poroshenko, 16.04.2018). I have some warnings as for the uniting the **Ministry of Culture** with others – because it is a political brand.. In addition, this may be influence on the funding programs of the **Ukrainian Cultural Fund**, through which important projects receive funding (T. Peresunko, 08.28.2019); names of law enforcement agencies: *Government approves priority action plan by 2020, confirming the necessity to approximate national legislation to EU norms; bringing the **Armed Forces** to the standards of NATO member states; enhancement of international trade and investment attractiveness* (P.Poroshenko, 16.04.2019). Priorities include reforming of the **Security Service of Ukraine**, setting up a **parliamentary committee on oversight of special state security forces**, and ensuring transparency of procurement for the security sector (G. Hopko, 09.28.2019); names of public positions: *And also I ask you to dismiss **the head of the Security Service of Ukraine, Prosecutor General of Ukraine, Minister of Defense of Ukraine*** (V. Zelenskyi, 20.5.2019); names of state documents, laws: *Just now not only I have taken the oath, each of us has laid a hand on the **Constitution** and each of us has sworn allegiance to Ukraine* (V. Zelenskyi, 20.05.2019). *That is why I ask you very much to pass the **law on abolition of parliamentary immunity, the law on criminal liability for illegal enrichment, the long-suffering election code***. In its activities the new Government will be guided by the basic strategic documents that set out the main guidelines for our path to European development: **the Ukraine 2020 Strategy, the Coalition Agreement**, which was prepared and signed in 2014 by all five factions that formed the European Ukraine Coalition., **The Association Agreement between Ukraine and the European Union; Strategic documents signed with our international partners, the Legislative Reform Plan**, which was approved in this room last year (V. Hroisman, 14.04.2019). *We will achieve the organisation of a real negotiation process and the restoration of peace in accordance with the **Budapest Memorandum*** (Yu. Tymoshenko, 11.02.2019);

2. anthroponyms, including the names of heads of states, civil servants, politicians: *If he does not rely on a majority, then a new coalition should be formed, then a new leadership of the country should be selected from the government to the Speaker of the Verkhovna Rada, and in fact, I am very impressed by **Margaret Thatcher's** experience when such situation occurred, she said very clearly: no support, let's put to a vote again. And only after getting the quorum trust she made these reforms* (Yu. Tymoshenko, 02.11.2019). And the special envoy of the Department of State **Kurt Volker** was appointed, the US budget for 2018 provided \$ 350 million for security assistance to Ukraine and Ukraine authorised providing lethal weapons defense implications (P. Poroshenko, 04.16.2018).

The defined own names give an idea of the political structure of the state, its power institutions, reveal the concept of state policy, determine foreign policy. In the speech of politicians they have an informative load, as well as indicate the personal connections and rank of the people's deputies in the sphere of politics.

Terms play a special role in political discourse. The scientific term clearly and unambiguously defines a clearly shaped special concept of any branch of science, technology, art, social life, etc., and its relation with other concepts within the special sphere. The level of a politician's ability to use scientific terminology determines the level of his or her intellectual development and education. In the analysed political discourses we have faced the groups of terms which call:

1. concept of financial industry: *These are shocking **tariffs**, humiliating **wages** and **pensions**, painful **prices**, non-existent jobs* (V. Zelenskyi, 20.05.2019). *From the Government that has been formed today, people are expecting first of all responsible policy, real actions that will bring Ukraine out of the **crisis*** (V. Hroisman, 14.04.2016). *I would like to emphasize that maintaining of **macro-financial stability** and effective cooperation with our international partners is a critical condition for our further development* (V. Hroisman, 14.04.2016). *Our previous experience, in particular when adopting the **budget** for this year, shows that, within the framework of the basic parameters that we define together with our international partners, there are different ways to achieve the goals* (V. Hroisman, 14.04.2019). *These are the **debts** we have inherited. This is objective reality. Next year, we will spend every third **hryvnia** on **debt** servicing* (O. Honcharuk, 08.28.2019). *I have already mentioned that in Ukraine there can be a **mortgage in UAH** at 12-13%. It is absolutely possible to do this next year* (O. Honcharuk, 08.28.2019). *Millions of the Ukrainians abroad would not take pots out: neither I, as the president, would register offshore, nor oligarchs, no one would register offshore, and would pay **taxes** here, and those who would not pay, would answer* (O. Liashko, 12.05.2016);

2. socio-political realities: *We will build a **country** of other possibilities, where all are equal before the **law**, where there are fair and transparent rules of the game, one for all. And in order to do this the people who will serve the **folk** must come to **power*** (V. Zelenskyi, 20.05.2019). *So, dear **deputies**, you yourself have appointed the **inauguration** on Monday, the working day* (V. Zelenskyi, 20.05.2019). *I believe that one of the key prerequisites for such a restoration of confidence is effective **public administration*** (V. Hroisman, 14.04.2016). *I want to emphasise that in my understanding a responsible **state** is a **state** that executes the **social contract**, that's why the **social policy reforming** will undoubtedly be one of our key priorities* (V. Hroisman, 14.04.2016);

3. legal concepts: *I can promise you that at all stages – from the preparation of bills to their adoption and subsequent **implementation** – the Government will be in constant dialogue with Mps* (V. Hroisman, 14.04.2016). *Create a transparent **land cadastre** that will make land **raiding** impossible* (O. Liashko, 20.05.2014);

4. economic concepts: *And this is possible only through deep **reforming**, which is required by almost all spheres of our lives* (V. Hroisman, 14.04.2016). *Our aim is to make Ukraine a permanent European state and to lay the foundations for **sustainable economic growth*** (V. Hroisman, 14.04.2016). *By creating liberal rules of the game for **business**, we must make effective use of incentives to grow our **economy**. We need to find our place in the **global economy** and ensure the transition from a **commodity-oriented economy** to a **high-value-added economy*** (V. Hroisman, 14.04.2016).

Terms have a magical effect on the consciousness of the addressees of the broadcast. First, the existence of terms in the text forms a percentage of trust to the politician, because scientific information is objective, does not require verification, and therefore is perceived by faith. Secondly, the terms of one or another branch of the national economy, science, technology in political speech indicate that politicians are oriented in the respective spheres, are aware of the state of affairs, can influence its improvement. However, in actual practice, the politician constantly appeals to social problems, however, in a populist form. We haven't found in the selected speeches any narrow economic or legal term that would testify not only the level of professionalism of a politician, but also his/her professional activity as a statesman.

In some cases, the terminological vocabulary as a result of the figurative use or in the composition of stylistic figures gets bright expressive shade, for example: *But a number of issues that cause significant **social resonance** remain unresolved* (V. Hroisman, 14.04.2016). *After all, when pensioners receive UAH 1-1.5 thousand and pensions and utilities make up UAH 700-800, I am not talking about the prices in pharmacies, in shops – this means that pensioners are waiting for that payment as a **vial of cyanide potassium*** (O. Liashko, 26.05.2015). The use of medical and musical terms creates a vivid imagery of the above passages.

The democratisation of society and politics has led to the situation that speech of some people's deputies contains jargon, socially lowered vocabulary, in particular: *And my election proves: citizens are tired of experienced, systematic, **inflated politicians** who have made the country of possibilities in 28 years – **kickbacks, streams, deribans*** (V. Zelenskyi, 05.20.2019). *Today, there are 200 deputies in the hall instead of 450. This is one more proof of the correctness of the program of the Radical Party as for the necessity to amend the Constitution and reduce the number of deputies of*

*the Verkhovna Rada to 200 people. If 450 deputies can't go to the hall, can't work, then I have a question: why do you need, **cattle**, here and why do people have to pay you a salary? <...> I cannot tolerate such a **mess**. The one who is not in the parliament today is a **dissenter** from the front, you left the front, you left the front of the defense of Ukraine (O. Liashko, 21.02.2017). We are often called the **cattle**. According to the form – rough, by content – correct, but I think that it is not necessary to offend cattle (V. Lytvyn, 22.02.2017).*

*The questions relating to tens of billions of hryvnia – are the change to the Tax code, this excise issue relating to the business – it's **opaque** resolving in a non-transparent way with the work of some groups of various **lobbies** and transnational corporations, especially with regard to tobacco and alcohol. And then it is very difficult to defend their position, and the committee will turn actually is such a lobbying “**among themselves**”, which ... because of which the state will actually not receive a huge sum into the State budget and there are, in particular, risks of corruption (O. Yednak, 22.02.2016).*

The transition to the language of the “street” serves as the identification of the politician with the people. Limited use vocabulary not only performs an appraisal function (contains a negative appraisal of the actions of the government, the Verkhovna Rada), but also effectively acts on the recipients. Political affectives realise the axiological component of the picture of the native speakers, they are designed to actualise human values, so they are used in agitation texts as suggestive markers that “trigger” the mechanism of value orientations. Due to this, political affect is also widespread in the image and agitational texts to denote the personal traits of politicians.

Therefore, in the structure of political discourse, vocabulary has a number of specific features. Words are used not only as components of the content unit of the content – sentence, but also as a means of actualisation for shaping the expressiveness of the message, but also for the purpose of: influencing the addressee's consciousness, creating a political image, original expression of ratings.

2. Syntactic means of Political Speech

The specificity of political discourse structure involves the use of linguistic means that are equal to words, but express their specificity at a syntactic level, that is, in a phrase or sentence. Although the phrase is not a communicative unit, it does constitute a syntagm at which the individual lexemes realise the communicative-pragmatic purpose of the analyzed speech.

Having analysed the political discourses of the presidential campaign, we have drawn attention to the use of a number of simple and complex phrases, which are the markers of the main points of the presidential candidate program, for example: **EUROPEAN WAGE. JUSTICE PENSIONS.**

AVAILABLE MEDICINE. FAIR RATES. HIGH-QUALITY AND AVAILABLE EDUCATION. UKRAINIAN CULTURE AND SPIRITUALITY (Presidential election program for President of Ukraine Yu. Tymoshenko, 2019). “SEVEN WINS FOR UKRAINE” I. Smeshko look like this: *Restoration of stability and control of the state, return of Donbas and Crimea, overcoming of corruption, restoration of middle class of Ukrainian society as a basis of statehood of Ukraine, economic reconstruction of Ukraine, reform of state and political system, construction of real democracy in Ukraine* (Presidential election program for President of Ukraine I. Smeshko, 2019). These laconic phrases are a kind of slogans – advertising slogans that catch the eye, are well-remembered and express the essence of the intentions of the people's deputies, and the additional function of actualization here performs graphic design.

In the above slogans among the main groups of lexical units that participate in the expression of speech influence of politics have their preferences, Yu. Tymoshenko uses a common vocabulary – adjectives and adjectives, rarely adverbs with axiological semantics, mostly positively colored. Other politicians also use this process, using certain means in statements, texts. As a rule, if they are not defined as political slogans, they are actualised by repeating or applying in the same text derivative single-root words with appropriate semantics, in particular: *Ukraine today needs more than just new faces. It NEEDS NEW IDEAS!* (Presidential election program for President of Ukraine V. Zelenskyi, 2019). *We Ukrainians want to be free. <...> Live free – thus free to use our own language. <...> The opportunity to travel freely to Europe will give the earliest possible introduction of a visa-free regime with the EU during the first year of my presidency. By the end of my term of office, I expect to reach the necessary political decisions on the part of the EU and to start negotiations on Ukraine's full membership in the European Union in order to live in a “family free, new”. <...> It is difficult for a poor person to be free because the desperate need to exchange freedom for daily bread hangs over him* (Presidential election program of President of Ukraine P. Poroshenko, 2014). *THE HONEST PRESIDENT – WILL SERVICE PEOPLE! <...> Elections give us a chance to bring professionalism, honesty and conscience back into power. <...> An honest president sets the standard – do as I do. <...> There will be no President of Business, Offshore and Property Abroad – Honest Service to Ukraine and Ukrainians* (Pre-election Program for Presidential candidate A. Hrytsenko, 2019).

I. Smeshko emphasizes on the verbal nouns, which are the center of the slogan, that brings together other components that help to realise the valence of the keyword.

Allocated lexemes have a magical influence on the consciousness of the extraordinary recipient, form a general positive image of the politician whom the society begins to believe in.

The basic unit of expression in the analysed discourse is the sentence. The vast majority of political broadcasting discourses are narrative in nature, so they are based on narrative sentences. Of course, the normativity of their design depends on the author himself, his education, literacy, culture of speech, etc., compare: *Dear colleagues, we have registered a number of resolutions on the annulment of decisions of the Verkhovna Rada, including bills, which provide for the annulment of our decisions concerning budget. According to the Regulations, these resolutions are submitted to the Regulatory Committee, when the Regulatory Committee makes decisions, they must immediately be submitted to the Verkhovna Rada of Ukraine, they must be urgently submitted and without them it is impossible to sign the bills that we adopted on the budget* (A. Parubii, 22.12.2016). *Then, under the Regulations, I and my colleague, Anna Hopko submitted our proposals and amendments to this bill. But when we came to the committee, it turns out that our amendments were already rejected, because it turns out that it seemed that the working group had worked a few days before and like <...> and when <...> I just want the Ukrainian people and the viewers to understand that when the head of the committee goes to the podium and says that everything was done transparently, everything was done in transparent working groups, all positions were agreed, instead it is absolutely untrue, because then the committee is held, a large number of people, you have no opportunity to express or justify your position and it is not transparent democratic way* (O. Yednak, 22.12.2016). Of course, the above excerpts are much better in lingual form. In our opinion, the people's deputy should speak the state language and be a model of its use. As we can see from the examples, the sentences are finished and cut off, which indicates the level of tension in the Verkhovna Rada.

Motivational constructions occur when organisational moments are discussed or in emotionally saturated speeches by deputies. From the situation of communication the categoricity of such statements depends on and emotional-expressive coloring, for example: *Please come into the hall, prepare for registration. Please invite to the Chamber of Deputies. Colleagues, I'll wait a few minutes. Please invite the deputies to the hall. Dear colleagues, I again ask the deputies to enter the hall so that we can go to work* (A. Parubii, 22.12.2016). *Therefore, of course, I urge all conscious people's deputies to show their position and to cancel the vote for that illegal, wrong anti-people law. Glory to Ukraine!* (Yu. Levchenko, 22.12.2016). *Friends, you at least read first to criticize! Do you want these people to be imprisoned, not judges and related institutions. So you then tell*

the truth to the people, not lie to the whole state (R. Kniazevych, December 22, 2016).

Occasionally, in a political party's speech we record interrogative sentences, for example: *Dear colleagues, are you ready to register? <...> And "yes" to vote, those who support the cancellation of our decision, in fact, they support. Colleagues, the position is clear, huh?* (A. Parubii, 22.12.2016). *So, besides, how are you purging the judiciary if you vote for a law that supposedly cleanses illegally? ... How can you believe all your other words when you talk about good laws, when you lie in plain text about the Law of Ukraine "On the Regulation of the Verkhovna Rada of Ukraine" and about your law?! (Yu. Levchenko, 22.12.2016)).* It is quite obvious that the question constructs are aimed at finding or clarifying unclear information; rhetorical questions are mostly emotional and expressive means.

The popular means of identifying politicians with the people are personal pronouns, used as the subject, for example: *There is really only one division: we and they. We are the People of Ukraine. They are "political retirees" who "swing" from the government to the opposition, from party to party, and constantly create themselves a profitable place, hiding behind inviolability <...> We need to win peace for Ukraine. <...> For the equal development of the regions we will stop concentrating the central authorities in Kyiv* (Pre-election program of the candidate for President of Ukraine V. Zelensky, 2019). The value of selected pronouns is enhanced by the use of antithesis, which implements the "own – strange" model. As we have noted in the previous paragraph, the emphasis in the expression of the People's Deputy are often nouns, common or proper names, which denote the spiritual or material values of society and its citizens. The expressive effect of these means is greatly enhanced when these lexemes occupy a favorable grammatical position, in particular, the position of the subject, compare: *GOD, FREEDOM, FAMILY and UKRAINE are the highest spiritual values of the Ukrainian people; CULTURE, SCIENCE, LAND AND OWN – will feed Ukraine forever; ELECTIVITY, SOCIAL JUSTICE, LEGALITY AND THE ARMY – will always protect the rights of Ukrainians to life, liberty and happiness, and to defend the state's unity and independence* (Presidential Election Program of I. Smeshko, 2019). An additional means of updating the above text is to use homogeneous sub-objects with the corresponding semantics, as well as their graphic design.

An interesting promotional step is used in A. Hrytsenko's program, where the antithesis is based on the predicative parts of the non-cosmic sentences, expressed by single-rooted verbs with opposite semantics, for example: *There will be no bottom-up conversations – the top of corruption will be cut off from the first. The president will not select another's business – everyone's property will be protected. There will be no discrimination on racial, lingual, religious, gender or other grounds – there will be protection*

of the rights and freedoms of all citizens, regardless of whether they voted for the president or for another candidate. **The President will not be hiding behind his integrity – the President’s Impeachment Act will be. There will be no “dear friends” – there will be an inevitability of punishment for all, regardless of party affiliation, government or opposition. No president will care about ratings, avoiding the country’s decision-making – will be decisive action, regardless of the election. There will be no populism – the president will sign the resource-rich laws. There will be no imposition of a foreign will on Ukraine – the President will only conclude agreements favorable to Ukraine. There will be no “Cherkasy” clan in power and oligarchic quotas – there will be appointment to the posts of the best representatives from all regions, personnel policy on the basis of “three P”: professionalism, integrity, patriotism** (Presidential election program of President of Ukraine A. Hritsenko, 2019). Popular means of agitation are outward sentences, mostly elliptical, namely: *Young people – quality education, employment, space for self-realisation. Young entrepreneurs – state support and a year of preferential taxation. The senior generation is worthy retirement benefits* (Presidential Election Program for President of Ukraine V. Zelenskyi, 2019). In the above messages, due to the ellipse, the information is condensed significantly, and therefore the phrase is marked by conciseness and clarity, and only the minor clauses of the sentence marking the new information are verbalised. However, the detailed analysis of the logical structure of these messages indicates clearly defined objects of political activity of the applicant. In the electorate’s subconscious, this technique, on the one hand, confirms the well-known thesis of “fewer words, more cases”; on the other – it creates a role-playing part of the politician, the electorate and the tasks facing the addressee.

Political discourse is a complex formation that is syntactically implemented by a series of sentences that form a coherent text. Simple sentences are rarely used and with a specific pragmatic purpose (mainly as political slogans). Much more often we find ourselves in simple, complicated sentences, and complex, multi-component sentences are indisputable leaders

Popular means of simple sentence complication (predicative parts constructed by simple complicated sentence type are:

1. Your own treatment, for example: **Dear Colleagues, The time allotted for the break is over. Please come into the hall and prepare for registration. Please invite to the Chamber of Deputies. Colleagues, I will wait a few minutes** (A. Parubii, 22.12.2016). **Friends, you at least read first to criticise!** (R. Kniazevych, 22.12.2016). **Colleagues, good afternoon! Bill 5368 has been intended as a global institutional reform of the GFS** (A. Zhurzhi, 22.12.2016). **You know, Mr. Head, you can say a saying here, you know, the law is like a breather** (S. Yevtushok, 22.12.2016). **Dear lawyers, read the**

Regulation in Ukraine, the law! (Yu. Levchenko, 22.12.2016). By our own treatment, we mean a word or group of words included in a sentence with which the speaker addresses the addressee. Communication in the communicative practice of politicians performs a number of functions: marking the beginning of a conversation, identifying the addressee of the speech, is a means of attracting attention, an expression of etiquette, a means of irony or sarcasm, a means of expression of subjective evaluation, etc.

2. Insertion constructions: *But unfortunately, qualified experts are leaving the ranks of the judiciary and now the judiciary is...* (O. Dolzhenkov, 22.12.2016). *You know, colleagues, this ruling, which we are currently considering, is, in my opinion, the last obstacle to the continuation of our effective judicial reform* (A. Pomazanov, 22.12.2016). *Firstly, I would like to respond to the statements of the great lawyers who have just come forward: the chairmen of the Committee on Legal Policy – Legal Policy! – another lawyer sitting there somewhere behind – who said that there was an ad hoc procedure and we did everything right <...>Where, by the way, it will be possible for all these 5-year-old judges who were in the Verkhovna Rada today, their They did not appoint in any way, now the Supreme Council of Justice will calmly appoint them, because no problems<...> Well, in the end, this law facilitates the mechanism of withdrawal of capital through the transfer pricing system* (Yu. Levchenko, 22.12.2016). *Ivchenko, please give the microphone* (A. Parubii, 12.22.2016). *The editorial board of the government, of course, implies that after the first and second reading the deputies will submit their amendments and they will be considered in accordance with the Rules and Regulations* (V. Ivchenko, 22.12.2016). These tools perform the function of subjective expression, order thoughts, point to sources of information, are speakers of language etiquette and the like.

3. Separate members of the sentence, in particular those which are identified in modern linguistics as semi-predicative components: *And therefore, I ask you to take into account that we have passed a complete qualitative procedure for all budget bills* (A. Parubii, 22.12.2016). *Having considered the materials, the transcript of the plenary session, the committee noted that the draft Law on Amendments to the Tax Code, registration 5368, was adopted in the second reading, as a whole, 240 people's deputies voted in favor* (P. Pynzenyk, 22.12.2016). They rarely occur and perform message compression.

4. Homogeneous members of the sentence, for example: *In Ukraine, the rule of law and justice must be upheld. These principles require a transparent and consistent legal framework, accessible, fair, impartial and competitive justice, the inevitability of punishment for a crime, guarantees of respect for fundamental rights of a person, restriction of state interference in private and public life* (P. Poroshenko, 24.04.2019). *We were*

and **remain a nation of peace**. But we will always be ready to defend our **land** and our **freedom**. And we will always **remember, honor and pray** for those who protected us during difficult times (A. Sadovyi, 12.04.2019). In political discourse, homogeneous members of the sentence help to convey the expanded meaning, semantically enrich the utterance. The volume of a homogeneous series, its quantitative expression and lexical and grammatical design depends on the level of linguistic competence of the author of the message, as well as communicative and pragmatic factors of the message. For politicians who are adept at eloquence, each of the sentence structures with homogeneous members has a unique personality, serves as a means of updating the content of the message.

The syntactical structure of political discourse depends on its genre. In particular, in the pre-election programs of 2019 presidential candidates, simple complicated sentences prevail. The addressees design the message so that it can be readily and clearly communicated to the addressee, as well as to avoid difficulty in perception.

During the discussion of the reports at the sessions of the Verkhovna Rada, the statements are more broad. The vast majority of sentences are complex, multi-constituent entities that help convey the addressee's thoughts in great detail. We come across complex multicomponent sentences of the following types:

1) complex multicomponent sentences with subordinate and coordination connection: *Euromaidan arose when the then authorities at the last moment refused to sign the Association Agreement with the EU, but this was only an excuse* (P. Poroshenko, 24.04.2019). *Dear Dmitry, the position of our faction is constructive, because it is absolutely logical that the party, the winner in the election, will nominate its candidate for the post of Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine, and our faction will vote for you and support* (M. Papiiev, 08.28.2019);

2) complex, multi-component with consistent subordination: *And I want to wish the new Verkhovna Rada a constant sense of responsibility, because today there is a majority in this Chamber capable of making new, rapid and necessary changes* (V. Hroisman, 28.08.2019). *I would like to inform you that inaccordance with Article 115 of the Constitution of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, which drew up powers before the newly elected Verkhovna Rada of Ukraine, continues to exercise its powers until the newly formed Cabinet of Ministers of Ukraine begins its work* (D. Rozumkov, 28.08.2019);

3) complex multicomponent sentences with heterogeneous subordination: *I believe that the achievement of new positive qualitative changes of the country, which must be made to the new Ukrainian Parliament, must be accompanied by the protection of those positive changes that have occurred during these five years* (A. Parubii, 28.08.2019).

4) complex multicomponent sentences with consistent subordination and homogeneous subordination with different ways of combining these commitments: *Before opening the first sitting of the Verkhovna Rada of Ukraine of the ninth convocation, I wish to wish the newly elected deputies of Ukraine from today the newly elected deputies of Ukraine differences and ambitions, to unite to stop the bloodshed in the Donbass in the shortest possible time, to return territories and people to Ukraine, to start the revival of the economy of our country* (Yu. Ioffe, 28.08.2019). *I wish the success of the new composition of the Cabinet of Ministers so that you can do everything in order to openly look people in the eyes and make Ukraine successful* (V. Hroisman, 28.08.2019).

In some cases, multicomponent sentences are so widely spread that in speech they are broken down into a series of parceled sentences that are formally distinct but united by semantics, for example: *Today I am making a statement from this rostrum on the assignment of these powers. But I would also like to say about three extremely difficult years of our collaboration. Work that was aimed at making sure that every Ukrainian community, in every family, would eventually make people feel that change was happening. But I also understand that much has not been done* (V. Hroisman, 08.28.2019).

In political discourse such sentences reflect the close links between the phenomena and processes of social and political life of society, since each predicative part is distinguished by a logically designed message. As a part of a multicomponent sentence, these messages interact with each other, reflecting a hierarchy of phenomena and concepts, features of their subordination, reflecting causal relationships, order of flow, and so on. The location of the predictive parts depends on the relevant information being updated.

CONCLUSIONS

Political discourse – a set of all speech acts in the socio-political life of a country, which are governed by the laws and rules of public policy, which are defined by tradition and tested by public practice.

In the structure of political discourse vocabulary has a number of specific features. Words are used not only as components of the content unit of the content – sentence, but also as a means of updating and framing the message, as well as for the purpose of: persuasion, latent influence on the addressee's consciousness, political image, original expression of evaluations, etc. According to the research, the most popular words in political discourse are the words-names of persons by nationality, occupation, position, social characteristics, family relations, financial status, place and way of living, party affiliation. A significant effect of influencing the consciousness of the addressee of political discourse is realised by the common names, in particular, the names

of the organs of the human body that function within the phraseology. The terms add the persuasiveness and the objectivity to political speech .

Political discourse is characterised by a variety of syntactic formulations that depend on the genre of speech. Typical syntactic units are phrases – political slogans, simple complicated sentences, and multi-component sentences. The discourses we have analysed testify to the considerable democratisation of the language of politicians, which is approaching in terms of linguistic design to the spoken language. Deputies speak the language of “the street”, i.e they do not always adhere to the norms of literary language, culture of speech, etc. There are very few modern deputies who possess the technique of public broadcasting and use some rhetorical techniques. In our opinion, in communication the deputy must not only adhere to the deputy’s ethics, but also serve as a model for the use of the state language. It is not surprising, therefore, that the question of the status of the state language is increasingly being raised.

SUMMARY

The article deals with the peculiarities of the use of linguistic means in the Ukrainian political discourse. Particular attention is given to the lexical and syntactic means that form the basis of the message. The semantic groups of the most commonly used words that form the basis of political communication are identified. The communicative and pragmatic purpose of using proper and common names, as well as terminological vocabulary, which have the function of manipulative influence on the addressees of political broadcasting have been clarified. The peculiarities of the language syntax of politicians are studied. The basic structural and semantic types of syntactic units are considered, and the functions they perform in the political discourse are analysed.

REFERENCES

1. Баранов А.Н., Караулов Ю.Н. Русская политическая метафора : материалы к словарю. Москва, 1991. 193 с.
2. Барт Р. Миф сегодня. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. Москва, 1994. С. 72–130.
3. Дейк ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация / пер. с англ. ; сост. В.В. Петрова ; под ред. В.И. Герасимова. Москва, 1989. 312 с.
4. Кондратенко Н. Український політичний дискурс. Текстуалізація реальності : монографія. Одеса, 2007. 156 с.
5. Копнина Г.А. Речевое манипулирование. Москва, 2008. 176 с.
6. Купина Н. Тоталитарный язык: словарь и речевые реакции. Екатеринбург – Пермь, 1995. 144 с.
7. Михалева О.Л. Политический дискурс : Специфика манипулятивного воздействия. Москва, 2009. 216 с.

8. Нагорна Л.П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. Київ, 2005. 315 с.

9. Чернявская В.Е. Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия. Москва, 2006. 136 с.

10. Чудинов А.П. Политическая лингвистика : учеб. пособие. Изд-е 4-е. Москва, 2012. 265 с.

11.. Шейгал, Е.И. Семиотика политического дискурса. Волгоград, 2000. 368 с.

Information about the author:

Dziubak N. M.,

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor of Ukrainian Language Department

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University

61, Ivan Ohiienko Str., Kamianets-Podilskyi, Khmelnytsky region,

32301, Ukraine

МІЖМОВНА ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

Єфименко Т. М.

ВСТУП

Міжнародні відносини, що стрімко розвиваються, ведуть до тісної взаємодії різних культур і цивілізацій. У світі залишилося мало місць, де жителі стикаються за своє життя лише з однією рідною мовою. Телебачення, ЗМІ, інтернет проникають всюди, а разом із ними й іншомовні форми спілкування. Люди подорожують, мігрують, намагаються пристосуватися до нової обстановки, зрозуміти особливості життя в інших місцях, іноземні мови входять у багатьох країнах до освітнього мінімуму шкільних та вузівських програм підготовки, і часто мова освіти відрізняється від рідної мови.

Вищезгадані процеси істотно впливають на мовну ситуацію загалом. Розвиток відкритого інформаційно-комунікативного простору створює передумови та умови для поширення двомовності або білінгвізму як провідної тенденції мовного розвитку сучасного суспільства. Проте недоліком цієї ситуації є інтерференція, яка мимоволі виникає за умови володіння двома і більше мовами¹.

У зв'язку з процесами, спрямованими на інтеграцію та співробітництво держав світу, що вимагають ефективного міжкультурного спілкування, невід'ємним атрибутом сучасної людини стає високий рівень володіння не лише рідною, але й іноземними мовами, що є складовою частиною її професіоналізму й соціального статусу. Про рівень іншомовної культури двомовця свідчить відповідність організації його усного дискурсу соціокультурним нормам і комунікативним цілям спілкування (У. Вайнрайх, Ю.Д. Дешерієв, А.А. Калита, А.А. Метлюк). При цьому увага науковців зосереджується на необхідності поглибленого розгляду міжмовної інтерференції як ознаки мовленнєвої культури двомовного індивіда².

Дослідження явища інтерференції спирається на здобутки лінгвістики, соціолінгвістики, психології, психолінгвістики, методики

¹ Рибіна Н.В. Білінгвізм та інтерференція як тенденції мовного розвитку сучасного суспільства: проблеми та способи їх вирішення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2015. Т. 1. № 59. С. 176–178.

² Волошок І.Ю. Інтерференція та її типи на різних мовних рівнях. *Педагогічні науки* : збірник наук. праць. 2012. Вип. 62. С. 81–85.

викладання іноземних мов. Це явище описується в працях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених (В.В. Алімов, Е. Бужаровска, У. Вайнрайх, С.М. Верещагін, В.О. Виноградов, В.В. Клімов, В.Н. Комісаров, Н.О. Любимова, Р.К. Міньяр-Белоручев, Н.Б. Мечковска, В.Ю. Розенцвейг, Е. Хауген, Л.В. Щерба)³.

1. Явище міжмовної інтерференції в процесі перекладу

Дослідники вважають, що інтерферентні явища виявляються, насамперед, на рівні мовлення, на рівні породження висловлювання, реалізації тих мовних ресурсів, якими володіє мовець, що, безперечно, робить інтерференцію мовленнєвим явищем⁴.

У працях Е. Хаугена розглядаються зміни, які відбуваються при контактуванні мов. Вчений поділяє їх на три групи: перемикування, інтерференція й інтеграція. Він звертає увагу на те, що інтерференція відбувається тоді, коли перехідна межа між двома мовами не дуже зрозуміла⁵.

У. Вайнрайх поділяє інтерференцію на мовну та мовленнєву, тобто на інтерференцію в мові (інтеграцію) та інтерференцію в мовленні (власне інтерференцію). Автор це пояснює тим, що в мовленні інтерференція виникає у висловлюваннях двомовного індивіда як наслідок його особистого знайомства з іншою мовою; у мові ж ми знаходимо ті явища інтерференції, які в результаті багаторазової появи в мовленні білінгвів стали звичними і закріпились у вживанні й подальше використання яких не залежить від двомовності⁶.

Беручи до уваги той факт, що прояви лінгвістичної інтерференції є доволі різноманітними, варто розглянути різні види її реалізації.

Ю. Жлуктенко виділяє такі основні типи інтерференції:

- використання мовного матеріалу в контексті англійської мови;
- створення власних граматичних одиниць з англійського мовного матеріалу за зразком мови перекладу;
- наділення граматичних одиниць англійської мови функціями, що властиві мовам перекладу;
- стимулювання впливу граматичних одиниць мов перекладу на функціонування одиниць чи моделей англійської мови;

³ Волошок І.Ю. Інтерференція та її типи на різних мовних рівнях. *Педагогічні науки* : збірник наук. праць. 2012. Вип. 62. С. 81–85.

⁴ Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие. *Новое в лингвистике*. 1972. № 6. С. 25–60.

⁵ Хауген Э. Языковой контакт. *Новое в лингвистике*. 1972. № 6. С. 62–98.

⁶ Вайнрайх У. Языковые контакты: состояние и проблемы исследования. Киев : Вища школа, 1979. С. 263–266.

– нівелювання впливу з боку простіших і чіткіших моделей граматичної системи мов перекладу на аналогічні, але складніші моделі англійської мови;

– копіювання моделей однієї системи за допомогою засобів іншої⁷.

О. Валігура подає систематизацію загальнолінгвістичних ознак мовної інтерференції, в якій розрізняє інтерференцію за: сферою функціонування (мовна, мовленнєва); кількістю охоплених мов (проста, складна); чинниками (психолінгвістична – свідомо та підсвідомо, соціолінгвістична – релігійна, політична та комунікативна); засобами комунікації (лінгвальна – фонетична, лексична, граматична та графічна, позалінгвальна – жестикуляційна, позова та мімічна)⁸.

На основі розуміння інтерференції як мовного явища, причиною виникнення якого є особливості систем контактних мов, Л. Ковиліна класифікує її на основі усвідомлення того, що граматичний рівень мови, як і інші рівні (фонологічний та лексичний), складається з певних наборів елементів (парадигматика) і правил поєднуваності елементів у мовному ланцюгу (синтагматика), тобто парадигматичне співвідношення є об'єктом вивчення морфології, синтагматичне – синтаксису. Відповідно до цього дослідник розрізняє граматико-морфологічну (парадигматичну) і синтаксичну (синтагматичну) інтерференцію⁹.

У процесі вивчення мови лінгвісти намагаються знайти схожості чи розбіжності у структурах мови для кращого пояснення помилок на розбіжностях чи кращого засвоєння матеріалу на зіставленні схожостей мовних структур. У процесі професійно орієнтованої міжкультурної комунікації та перекладу метою є донести інформацію до читача якомога природнішим способом, використовуючи всі для цього відомі стилістичні, граматичні, лексичні, лексико-граматичні засоби. Міжмовна інтерференція теж є засобом для досягнення адекватності перекладу. Інтерференція виконує певну функцію в процесі перекладу, тому вона може бути також і функціональною. Функціями є: 1) досягнення когерентності тексту (про це у наступному розділі), 2) забезпечення адекватності перекладу, 3) збагачення мови новими стилістичними і лексичними засобами, заповнення лексичних лакун, 4) наближення національних культур.

Інтерференція – це, по суті, необхідна умова перебігу процесу перекладу. Оскільки мови не можуть існувати відокремлено одна від

⁷ Жлуктенко Ю.А. Лингвистические аспекты двуязычия. Киев : Вища школа, 1974. С. 176–179.

⁸ Валігура О.Р. Фонетична інтерференція в англійському мовленні українських білінгвів : монографія. Тернопіль, 2008. С. 288–292.

⁹ Ковылина Л.Н. Синтаксическая интерференция и способы её изучения : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Алма-Ата, 1981. С. 226–230.

одної, а процес міжкультурної комунікації та перекладу є мовним контактом, тоді вплив однієї мови на іншу обов'язково матиме наслідки, що виражаються в результаті перекладу. Звичайно, стверджувати, що міжмовна інтерференція є завжди функціональним, позитивним явищем, не можна, але також неприпустимо стверджувати, що вона є завжди і негативним явищем, бо в такому разі ми обмежуємося у своїй односторонності й обмежуємо можливості для перекладу.

Варіантні відповідники – це найпоширеніший вид перекладних відповідників, оскільки більшість слів у лінгвістичному аспекті є неоднозначними і тому потребують вибору або утворення лексико-семантичного відповідника. Про відповідність перекладеного тексту вихідному можна говорити тоді, коли має місце тотожність описових ситуацій. При цьому варто мати на увазі, що випадки повної відповідності як окремих лексичних одиниць, так і компонентів речення різних мов в усьому обсязі їх значення порівняно обмежені. Категорія відповідності включає в себе, по-перше, суму формальних компонентів (структурні зв'язки), суму семантичних компонентів (лексичні і граматичні значення), а також змістовну інформацію¹⁰.

Повна відповідність тексту перекладу та вихідного тексту теоретично може бути досягнута за умови збігу усіх компонентів. Проте практично абсолютної відповідності досягти надто складно. Тим не менше відповідність між текстами перекладу та вихідним можна встановити за допомогою буквального чи вільного перекладу. І той, і інший переклад може бути і повноцінним і некоректним. Буквальний переклад, тобто дослівний, відтворює семантичні чи формальні компоненти вихідного тексту, включаючи його структуру. Вільний переклад відтворює інформацію незалежно від формальних або семантичних компонентів оригінала¹¹.

Щоб запобігти неадекватного буквального перекладу, інакше кажучи, граматичного буквализму, перекладач використовує такі граматичні трансформації, в результаті яких буквальний переклад адаптується до норм мови перекладу і стає адекватним. При цьому дослівний переклад у разі дотримання передачі усіх лексичних одиниць не виключає вилучення артиклів і деяких інших формальних елементів. Але якщо внаслідок цих трансформацій структура і порядок членів

¹⁰ Korunets I.V. Theory and practice of translation. Vinnytsia, 2003.

¹¹ Korunets I.V. Theory and practice of translation. Vinnytsia, 2003.

речення в перекладі не змінюються, то такий переклад можна вважати еквівалентним¹².

Наприклад:

This is the answer of the question. – Це відповідь на питання.

This is one of the decision of the problem. – Це є одним із вирішень проблеми.

І в першому, і в другому прикладі досягнута адекватна відповідність вихідного тексту за допомогою дослівного перекладу.

Як відомо, розходження в структурі мов, наборі граматичних категорій, форм і конструкцій становлять велику групу граматичних труднощів перекладу і потребує відповідних граматичних трансформацій. Тільки незначна частина англійських та українських висловлювань має ідентичну синтаксичну структуру, і тільки в таких випадках переклад здійснюється без використання граматичних трансформацій і є дослівним. Його варто відрізнити від граматичного буквального перекладу, який призводить не тільки до порушення норм мови перекладу, але й до різних викривлень у передачі смислової інформації вихідної мови¹³.

У практиці перекладу відповідність вихідного та цільового текстів досягається, як правило, різноманітними перекладацькими трансформаціями. Під трансформаціями розуміється зміна граматичних характеристик слів, словосполучень або речень у мові перекладу. Основними граматичними трансформаціями є перестановка, заміна, додавання, вилучення та комплексна трансформація.

Під час перестановки змінюється порядок слів у словосполученнях або реченнях. Наприклад, словосполучення «theory construction» перекладається як «побудова теорії», тобто тут характерна для вихідної мови препозиція іменника-означення в мові перекладу змінює свою позицію і тим зберігає адекватність сприйняття і таким чином гарантується відповідність. Перестановка досить часто супроводжується іншими граматичними трансформаціями, а саме заміною однієї частини мовлення іншою (інфінітив у перекладі стає іменником, форма однини стає множиною, просте речення перетворюється на складне і навпаки). Часто у процесі перекладу збільшується кількість слів. Наприклад, recurrent – періодично повторюється, theoretically – в

¹² Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця : Нова книга, 2002. 564 с.

¹³ Бархударов Л.С. Язык и перевод. Москва : Международные отношения. 1975. 240 с.

теоретичному плані. Інколи для адекватної відповідності можна і вилучити певний мовний елемент, який не несе смислового навантаження, як-от: This is a very difficult task to solve. – Це надзвичайно складна проблема¹⁴.

Встановлення відповідності на рівні буквального чи вільного перекладу визначається не тільки структурними особливостями двох мов, але й інформацією, яка призначена для передачі в перекладі. Цю інформацію перекладач має врахувати в оригінальному тексті, виходячи із її комунікативної цінності. Якщо вихідний та цільовий тексти у процесі порівняльного аналізу не збігаються за кількістю і якістю інформації, тобто мають не передану або суб'єктивно додану інформацію, то ми можемо говорити про повну або часткову невідповідність вихідного тексту і перекладу¹⁵.

У світлі професійно-орієнтованій міжкультурній комунікації неабияку цікавість становить переклад термінологічних словосполучень. Варто зазначити, що переклад складних термінів здійснюється в основному за допомогою аналітичного та синтетичного способів перекладу. Перший спосіб, а саме переклад окремих компонентів складних термінів є найбільш прийнятним. Важливо при цьому правильно визначити компоненти складного терміна, встановити, в яких семантичних відносинах перебувають складника між собою та з головним компонентом терміна-словосполучення. Синтетичний спосіб перекладу передбачає розташування компонентів залежно від визначених семантичних відносин.

Крім того, існують також різні види закономірних відповідностей між одиницями текстів у перекладі, як-от: еквіваленти, аналоги, адекватні заміни. Говорячи про різні способи та прийоми перекладу, варто зазначити знаковий і змістовий спосіб, а також такі прийоми перекладу, як генералізація поняття, лексичні та граматичні трансформації, мовна компресія. Теоретичні аспекти перекладу включають також дослідження стосовно методів перекладу та видів перекладу (письмовий, усний, синхронний, переклад з аркуша тощо).

Якщо говорити про лінгвістичні аспекти перекладу у процесі професійно орієнтованої міжкультурної комунікації та перекладі, варто звернути увагу на зміни в структурних моделях сучасної англійської

¹⁴ Миньяр-Белоручев Р.К. Общая теория перевода и устный перевод. Москва : Воениздат, 1980. 237 с.

¹⁵ Миньяр-Белоручев Р.К. Общая теория перевода и устный перевод. Москва : Воениздат, 1980. 237 с.

мови. Це стосується не тільки словарного складу та граматичної будови, але й структурних моделей синтаксису¹⁶.

Для прикладу можна зупинитись на структурних моделях аналітичних форм англійського дієслова.

Вивчення аналітичних форм англійського дієслова пов'язане з цілою низкою дидактичних проблем, з якими постійно стикаються не тільки студенти, а й викладачі. Одна з таких проблем – це структурна різноманітність цих форм без чіткої, з точки зору носіїв української мови, функціональної диференціації. Не випадково практично в усіх граматиках англійської мови подаються зведені таблиці аналітичних форм дієслова, мета яких зробити більш наочними відповідні побудови в граматичних і змістових взаємовідношеннях.

Характер явища міжмовної інтерференції є взаємозумовленим і відбувається у двох напрямках: з рідної на іноземну та з іноземної на рідну. Це пов'язано з тим, що тільки одна мова у свідомості мовця є активною. Мовець, перебуваючи в іншомовному середовищі, вимушений послуговуватися упродовж тривалого часу у повсякденній діяльності нерідною мовою. Водночас рідна мова стає пасивною через обмеження сфери та частотності використання, обмежуючись домашнім ужитком¹⁷.

Саме тому під час оволодіння іноземною мовою необхідно поєднувати інтралінгвальне та екстралінгвальне вивчення, а саме мовну практику із набуттям соціокультурного досвіду.

На початковому етапі вивчення іноземної мови найчастіше явище інтерференції виявляється на граматичному рівні усної та писемної форми. Тому важливо під час навчання сконцентрувати увагу на опануванні репродуктивних та рецептивних навичок. Це позитивно вплине на формування умінь висловлювати власні думки та розуміти інших. Компаративний метод вивчення мови дає змогу активізувати та полегшити процес оволодіння іноземною мовою. Він зосереджується на порівнянні та обговоренні аналогій і розбіжностей двох парадигм, апелюванні до лінгвального досвіду, асоціативному мисленні із залученням лексики рідної мови та розширенні транспозиційних можливостей мов.

¹⁶ Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця : Нова книга, 2002. 564 с.

¹⁷ Шаблій О.А. Міжмовна інтерференція як психолінгвістична універсалія. *Мовні та концептуальні картини світу* : збірник наук. пр. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2004. Вип. 11. Кн. 1. С. 371–375.

2. Способи подолання граматичної інтерференції

Під час перекладу (усного чи письмового) відбувається проникнення норм однієї мовної системи в межі іншої, як визначив У. Вайнрах у своїй роботі «Одномовність та багатомовність». Це явище отримало назву «інтерференція». У мовознавстві проблема інтерференції зазвичай розглядається в рамках мовних контактів, під поняттям «інтерференція» розуміємо порушення білінгвом (людиною, яка володіє двома мовами) норм та правил відношення двох контактуючих мов¹⁸.

Вплив РМ неоднозначно і далеко не завжди проявляється систематично, але досить часто провокує негативний ефект у результаті неусвідомленого стихійного перенесення лінгвістичного досвіду, внаслідок якого відбуваються відхилення від норм іноземних мов під дією РМ (або іншої мови), тобто інтерференція, яка може реалізуватися на всіх рівнях мовної системи, але саме граматична інтерференція спричиняє найбільшу кількість помилок, оскільки взаємодіючі сукупності не завжди рівнозначних граматичних ознак і категорій ускладнюють породження висловлювання на ІМ. Характер інтерференції і ступінь її інтенсивності зумовлені різними факторами, зокрема: конкретними обставинами мовних контактів, структурою мов, віком студентів¹⁹.

Не акцентуючи на приватних особливостях міжмовних відносин, виділяють два основних аспекти граматичної інтерференції: взаємодія систем контактуючих мов і, як наслідок, руйнування окремих граматичних моделей. Численні труднощі у процесі засвоєння граматики іноземних мов зумовлені різним внутрішнім підрозділом і функціонуванням категорій, присутніх в обох мовах²⁰.

Іншими словами, відбувається порушення норм іноземних мов внаслідок неусвідомленого перенесення граматичних навичок та мовленнєвих умінь, сформованих рідною мовною системою.

Причини граматичної інтерференції різноманітні. Багато науковців виділяють індивідуальні точки зору з цього приводу, наприклад С. Сорокіна бачить причину граматичної інтерференції в тому, що сформовані рідною мовою динамічні стереотипи граматичних форм і

¹⁸ Розенцвейг В.Ю., Уман Л.М. К проблеме грамматической интерференции. Проблемы структурной лингвистики. Москва : АН СССР, 1962. С. 60–75.

¹⁹ Баранникова Л.И. Сущность интерференции и специфика ее проявления. *Проблемы двуязычия и многоязычия* : сборник науч. трудов / отв. ред. П.А. Азимов, Ю.Д. Дешериев, Ф.П. Филин. Москва, 1972. С. 87–98.

²⁰ Вертоградская Э.А. Раскрытие семантики иноязычных грамматических форм. *Психологические и психолингвистические проблемы владения и овладения языком* : сборник научных статей. Москва, 1999. С. 118–125.

конструкцій, особливо ті, які відрізняються від відповідних в іноземній мові, стають відсталими, важко змінюваними, тому при оволодінні другою мовою вони надають значну протидію і знову утворюються іншомовним стереотипам²¹.

Ю.А. Жлуктенко причиною граматичної інтерференції називає «ототожнення слів, морфем і граматичних моделей обох мов». У роботі «Лінгвістичні аспекти двомовності» він дає таку типологію граматичної інтерференції:

1) зміна граматичних відносин в одній мові за аналогією з тими відносинами, які існують в іншій:

а) перенесення граматичних відносин із мови А в мову Б або навпаки;

б) усунення граматичних відносин, що існують в одній мові з огляду на їх відсутність в іншій;

2) зміна граматичної функції слова або морфему однієї мови за зразком іншої;

3) розширення або звуження використання граматичної форми, моделі або одиниці цієї мови під впливом вживаності ототожнюються явища іншої мови²².

Іноді, кажучи про граматичну інтерференцію, дослідники виділяють два її підтипи – синтаксичний і морфологічний. Розмежувати ці підтипи дуже важко, а іноді і неможливо, тому в практичній частині нашого дослідження ми будемо користуватися терміном «граматична інтерференція», не поділяючи її на морфологічний і синтаксичний підтипи. Але для того, щоб дати повніший опис граматичної інтерференції, наведемо детальну характеристику кожного з її підтипів. Морфологічна інтерференція проявляється на рівні морфем і частин мови. М.В. Д'ячков визначив морфологічну інтерференцію як «запозичення з однієї мови в іншу систем афіксів та їхніх парадигм»²³.

В основі інтерференції на рівні частин мови лежать, перш за все, категоріальні відмінності й інші особливості частин мови різних мов. Т.В. Корнева говорить, що відмінності ці виявляються в разі зіставлення будь-якої частини мови, наприклад: розбіжність роду

²¹ Сорокина С.С. Пути предупреждения и преодоления грамматической интерференции синтаксических подтипов в немецкой речи студентов I курса языковых факультетов (на материале подтипа управления) : дис. ... канд. пед. наук. Ленинград, 1971. С. 26–30.

²² Жлуктенко Ю.А. Лингвистические аспекты двуязычия. Киев : Вища школа, 1974. С. 176–179.

²³ Д'ячков М.В. Проблемы двуязычия (многоязычия) и образования : Пособие для учителей сред.шк. и преподавателей педучилищ и пед. ин-тов. Москва, 1992. С. 102–106.

іменників, форм дієслів, наявність або відсутність артиклів. Автор зазначає: «Для подолання граматичної інтерференції необхідно виявити подібності та відмінності та встановити міжмовні еквіваленти для успішного їх засвоєння». Т.Г. Шишкіна, яка вивчала граматичну інтерференцію в письмовому перекладі (на матеріалі російської та англійської мов), виділяє такі причини виникнення інтерференційних помилок в області граматичних категорій:

1) недостатньо глибоке проникнення комуніканта в контекст переданої інформації;

2) хибне ототожнення граматичних категорій, що існують в обох мовах;

3) формальне використання прямих граматичних відповідностей у процесі перекладу²⁴.

Під час навчання іноземних мов інтерференція виникає дуже часто, і викладачеві необхідно керуватися закономірностями актуалізації лінгвістичних систем у свідомості студентів. Шлях до подолання інтерферуючого впливу РМ лежить через глибоке усвідомлення всіх особливостей рідної і досліджуваної мов у порівняльному плані. Аналіз мовних фактів проводиться з таких позицій:

1) план вираження (інвентар мовних елементів для актуалізації того чи іншого граматичного значення);

2) план змісту (відсутність граматичної категорії або форми в одній із мов через відмінності в їх семантиці);

3) план функціонування (використання одиниць із тотожним значенням не завжди однаково).

В основі граматичної інтерференції, як правило, лежать відмінності в плані вираження, коли присутні в обох мовах значення передаються різними лінгвістичними засобами. Однак семантика мовних одиниць та їх функціонування ще більшою мірою провокують порушення норм іноземних мов (порядок слів, узгодження часів, специфічні значення дієслівних форм та ін.)²⁵.

Робота з попередження інтерференції будується на принципах свідомості і активності, мовної спрямованості навчання, обліку значення РМ, тобто навчання іноземних мов ґрунтується на теоретичних відомостях, які розкривають особливості функціонування досліджуваного явища в компаративному плані. При цьому

²⁴ Шишкіна Т.Г. Русский «акцент» в письменном переводе (морфологический уровень). Москва, 1996. С. 27–30.

²⁵ Перелигін А.І. Засоби нейтралізації граматичної інтерференції. *Вчені записки Орловського державного університету. Серія «Гуманітарні та соціальні науки»*. 2012. Вип. 4(48). С. 237–240.

забезпечується постійна наявність усної практики для активізації знань і умінь із метою вирішення комунікативних завдань.

Прогнозування інтерференції так чи інакше пов'язано зі смисловим змістом, що викликає її суміжні і специфічні граматичні явища. Сенс як розумова категорія, що містить у собі відносини елементів зовнішньої дійсності і свідомості людини, має психологічну природу і заломлюється в лінгвістичних значеннях – способах ментального відображення реальності носіями цієї мови. Граматичні категорії характеризуються високим ступенем абстракції, проте вони містять у собі ще більш складні сутності – понятійні категорії, які не пов'язані з конкретними мовами і є міжмовними універсаліями²⁶.

Вивчення граматичного матеріалу передбачає виявлення загальних властивостей мов, тому що саме понятійні компоненти значень (концепти) виступають як умова міжмовної типологічної співвіднесеності. Лінгвістичні універсалії передаються різними способами залежно від специфіки конкретної мовної структури у вигляді певної системи значень. Цей факт детермінує необхідність оптимальної дидактичної роботи над семантико-функціональними граматичними категоріями іноземних мов.

Як відомо, вивчення іноземних мов відбувається не за допомогою механічного засвоєння специфічних граматичних елементів, а по лінії корекції вже наявного лінгвістичного досвіду; студенти звертаються до системи РМ, тих граматичних категорій, за допомогою яких переломлюється у свідомості об'єктивна дійсність. Кожна одиниця іноземної мови ніби потрапляє в уже готовий «осередок» значущого і зручно розміщується в ній внаслідок фундаментальної спільності значущих знакових систем різних мов світу». Мовні універсалії дуже важливі в справі нейтралізації інтерференції і здебільшого стосуються саме граматичної будови мови, оскільки визначають межі доцільного контрастивно-типологічного аналізу явищ РМ і ІМ²⁷.

Крім того, мовні універсалії можуть послужити базою для глибшого усвідомлення особливостей функціонування контактуючих граматичних систем на основі диференціації мовних фактів.

Характеристики граматичної системи своєрідні і неповторні в кожній мові, а лінгвістичні структури РМ надзвичайно стабільні в мисленні людини, тому що формуються вже в ранньому віці, значно пізніше відчуваючи вплив іншомовних елементів. Для прогнозування інтерференції велике значення мають правила встановлення регулярних

²⁶ Залевская А.А. Введение в психолингвистику. Москва : Российский государственный гуманитарный университет, 2001. С. 382–388.

²⁷ Вертоградская Э.А. Раскрытие семантики иноязычных грамматических форм. *Психологические и психолингвистические проблемы владения и овладения языком* : сборник научных статей. Москва, 1999. С. 118–125.

стосунків міжмовної кореспонденції, тобто виявлення одиниць РМ і мов, які збігаються (схожих) хоча б за одним параметром²⁸.

Диференційований підхід трактує міжмовну кореспонденцію як відношення бінарної відповідності між контактуючими мовами, який встановлюється на всіх рівнях лінгвістичної системи. Окремими випадками міжмовної кореспонденції є: відношення тотожності (ідентичності у всіх ситуаціях) і відношення подібності (ідентичності в певній ситуації). Відношення подібності впливає тільки з тотожності форми (ізоморфізм), тотожності значення (еквівалентність) або тотожності як форми, так і значення (конгруентність).

Кореспондуючі елементи – це одиниці, які мають повну або часткову взаємозамінність у промові обома мовами. Повна заміна передбачає відсутність змішання мовних елементів, а часткова – його наявність, тому тільки ізоморфні кореспондуючі елементи (а не еквівалентні) викликають інтерференцію²⁹.

Як основні способи уникнення граматичної інтерференції в сучасній методиці навчання іноземних мов використовуються діалінгвальний аналіз і системно-структурне міжмовне зіставлення на основі диференційних ознак.

Діалінгвальний аналіз являє собою багатоступеневу дослідницьку процедуру. На першому етапі відбувається роздільний опис систем контактуючих мов з єдиних теоретичних і методологічних позицій. При цьому варто враховувати, що двомовний опис є чимось більшим, ніж механічна сума лінгвістичних фактів, оскільки воно спрямоване на те, щоб співвіднести і прирівняти одна до одної одиниці цих мов. На другому етапі проводиться порівняльний аналіз розглянутих систем, підсистем або моделей із метою визначення подібностей і відмінностей. Третя стадія націлена на здійснення лінгвістичного моделювання інтерференції, тобто опис варіантів потенційної інтерференції шляхом встановлення бінарних відносин між окремими одиницями і правилами їх функціонування в обох мовних системах на основі універсальних законів перенесення навичок і міжмовної ідентифікації.

Окрім діалінгвального аналізу, у процесі вивчення інтерференції може знайти своє безпосереднє застосування метод порівняльного аналізу, який складається з трьох послідовних кроків:

- структурний опис мовних елементів з урахуванням форм, значення і дистрибуції;
- класифікація граматичних явищ;

²⁸ Никитин М.В. Курс лингвистической семантики. Санкт-Петербург : Науч. центр проблем диалога, 1996. 760 с.

²⁹ Карлинский А.Е. Основы теоретического взаимодействия языков. Алма-Ата, 1990. С. 180–185.

– порівняння відповідних структур окремо³⁰.

Застосування цього наукового методу дає змогу виділити загальне і особливе в лінгвістичних явищах, встановити формальні граматичні ознаки для виокремлення функціонально-структурних компонентів у рамках контактуючих мов із тією чи іншою дидактичною метою. У результаті виявляються не тільки загальні компоненти лінгвістичних систем (мовні універсалії), але й властиві певній мові специфічні і унікальні елементи. Найбільш перспективним видається зіставлення через опис диференціальних ознак, що лежать в основі розподілу компонентів значень між граматичними формами РМ і ІМ³¹.

Таким чином, у ролі співвідносної системи виступає сукупність диференційних ознак, що детермінують структурні розбіжності між ІМ і РМ, які зводяться до трьох типів інтерферентних явищ:

– недодиференціація: нерозрізнення диференціальної ознаки в ІМ через його відсутність у РМ;

– наддиференціація: необгрунтоване перенесення диференціальної ознаки з РМ в ІМ;

– реінтерпретацію мовних фактів: неадекватна заміна суміжних диференціальних ознак РМ і ІМ (рід іменників, управління дієслів та ін.).

Порівняльний аналіз на основі диференційних ознак є цінним джерелом інформації про граматичні явища, найбільш схильних до інтерференції внаслідок відмінності форми, значення і вживання структур³².

Крім того, встановлюється рівень складності їх засвоєння, визначаються потенційні напрямки порушень мовних норм і раціональні форми запобігання (виправлення) помилок, що сприяє реалізації позитивного переносу (трансференція) – сприятливому впливу одного лінгвістичного матеріалу на інший, коли рівень якості оволодіння ІМ значно підвищується.

Доцільність органічної інтеграції порівняльного методу в процес навчання іноземних мов для подолання інтерференції і всебічного використання позитивного перенесення підтверджують такі фактори:

– нерозривний зв'язок між мовою, дійсністю і свідомістю, що знаходить відображення у формуванні мовної картини світу;

³⁰ Ладо Р. Лингвистика поверх границь культур. *Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск 25. Контрастивная лингвистика* / Составители: Нерознак В.П., Гак В.Г. Москва : Прогресс, 1989. С. 32–63.

³¹ Розенцвейг В.Ю., Уман Л.М. К проблеме грамматической интерференции. *Проблемы структурной лингвистики*. Москва : АН СССР, 1962. С. 60–75.

³² Вафеев Р.А. Сопоставительное изучение языков и учет особенностей русского языка при обучении татарскому русскоязычных. *Проблемы педагогической инноватики*. Тобольск, 2005. С. 172–184.

– наявність навичок і умінь мовно-розумової діяльності на РМ до початку оволодіння ІМ;

– існування мовних компонентів, властивих лінгвістичним системам більшості мов світу (мовних універсалій): твердження, заперечення, суб'єкт, об'єкт, адресат, атрибуція, кількість, одиничність / множинність та ін., що створює особливий вид знань, які, будучи одного разу придбаними, сприяють оптимальному засвоєнню іншої мови³³.

Дані діалінгвального і порівняльного аналізу лежать в основі різноманітних методичних прийомів, спрямованих на закріплення граматичних навичок:

- міжмовні зіставлення на лексичному матеріалі (сполучуваність слів, значення лексичних одиниць);
- міжмовні контрастуючі вправи;
- переклад;
- додатковий коментар під час пояснення матеріалу, потенційно здатного викликати інтерференцію;
- ретельний аналіз помилок.

ВИСНОВКИ

Отже, інтерференція є одним із чинників, одним із рушіїв розвитку мови, мовних змін, що нагромаджуються і зростають у ній. У надіндивідуальному плані масова й часта інтерференція означає постійне змішування двох систем, їх більше або менше взаємне уподібнення.

Опанування загальнограматичних понять та термінів, формування мовної культури супроводжується явищем інтерференції. Її подолання зосереджується на всебічному екстралінгвальному та інтралінгвальному вивченні іноземної мови, що передбачає порівняльний аналіз різних граматичних структур, максимально ефективне використання рідної мови, комплексне оволодіння мовленнєвою діяльністю, функціональне застосування в процесі професійно орієнтованої міжкультурної комунікації та набуття соціокультурного досвіду.

Вміння та навички перекладацьких трансформацій та правила їх застосування є важливим компонентом компетенції перекладача. Саме вони сприяють адекватній передачі смислу оригіналу з урахуванням норм мови, якою здійснюється переклад.

Проведений аналіз мовного матеріалу уможливив висновок, що навчання іноземної мови доцільно будувати на свідомо-когнітивній

³³ Перелигін А.І. Засоби нейтралізації граматичної інтерференції. *Вчені записки Орловського державного університету. Серія «Гуманітарні та соціальні науки»*. 2012. Вип. 4(48). С. 237–240.

основі з урахуванням ролі лінгвістичних універсалій, відносин міжмовної кореспонденції, а також із застосуванням методів діалінгвального і системно-структурного порівняльного аналізу диференціальних ознак РМ і ІМ.

Раціональне інтегрування в процес навчання результатів вищезгаданих методів дослідження може послужити основою для розробки системи граматичних вправ, спрямованих на подальшу свідому диференціацію подібних міжмовних феноменів і, як наслідок, подолання інтерферуючого впливу з боку граматичної системи РМ.

АНОТАЦІЯ

Вивчення іноземної мови передбачає опанування знань та досвіду на всіх рівнях мови, а також формування вторинної мовної картини світу. У свідомості мовця починають функціонувати різні системи двох (і більше) мов, які, накладаючись одна на одну, викликають порушення в реалізації системи нерідної мови та її норми. Причину такого стану речей вбачаємо в дії інтерференції, що реалізується в недосконалому володінні мовою. Існує потреба проаналізувати процес удосконалення мови через інтерференцію, визначити мовні рівні, на яких діє інтерференція. Оскільки явище міжмовної інтерференції – багаторівневе та неоднозначне за своїми наслідками, виникає необхідність розмежувати типи інтерференції та з'ясувати її функціональну природу в процесі професійно орієнтованої міжкультурної комунікації.

Процеси, спрямовані на інтеграцію та співробітництво держав світу, що вимагають ефективного міжкультурного спілкування, є невід'ємним атрибутом сучасної людини і потребують володіння на високому рівні не лише рідною, але й іноземними мовами, що є складником її професіоналізму й соціального статусу. Процес навчання розгортається в умовах штучного білінгвізму, для якого характерне співіснування двох мовних систем і їх використання з певною комунікативною метою. Незалежно від специфіки тієї чи іншої дидактичної ситуації, на досліджувану іноземну мову (ІМ) постійно впливає рідна мова (РМ), яка є невід'ємною частиною свідомості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранникова Л.И. Сущность интерференции и специфика ее проявления. *Проблемы двуязычия и многоязычия* : сборник науч. трудов / отв. ред. П.А. Азимов, Ю.Д. Дешериев, Ф.П. Филин. Москва, 1972. С. 87–98.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод. Москва : Международные отношения. 1975. 240 с.
3. Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие. *Новое в лингвистике*. 1972. № 6. С. 25–60.

4. Вайнрайх У. Языковые контакты: состояние и проблемы исследования. Киев : Вища школа, 1979. С. 263–266.

5. Валігура О.Р. Фонетична інтерференція в англійському мовленні українських білінгвів : монографія. Тернопіль, 2008. С. 288–292.

6. Вафеев Р.А. Сопоставительное изучение языков и учет особенностей русского языка при обучении татарскому русскоязычных. *Проблемы педагогической инноватики*. Тобольск, 2005. С. 172–184.

7. Вертоградская Э.А. Раскрытие семантики иноязычных грамматических форм. *Психологические и психолингвистические проблемы владения и овладения языком* : сборник научных статей. Москва, 1999. С. 118–125.

8. Волошок І.Ю. Інтерференція та її типи на різних мовних рівнях. *Педагогічні науки* : збірник наук. праць. 2012. Вип. 62. С. 81–85.

9. Д'яков А.С. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти : монографія / А.С. Д'яков, Т.Р. Кияк, З.Б. Куделько. Київ : КМ Academia, 2000. С. 218–222.

10. Дьячков М.В. Проблемы двуязычия (многоязычия) и образования : Пособие для учителей сред.шк. и преподавателей педучилищ и пед. ин-тов. Москва, 1992. С. 102–106.

11. Жлуктенко Ю.А. Лингвистические аспекты двуязычия. Киев : Вища школа, 1974. С. 176–179.

12. Залевская А.А. Введение в психолингвистику. Москва : Российский государственный гуманитарный университет, 2001. С. 382–388.

13. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця : Нова книга, 2002. 564 с.

14. Карлинский А.Е. Основы теоретического взаимодействия языков. Алма-Ата, 1990. С. 180–185.

15. Ковылина Л.Н. Синтаксическая интерференция и способы её изучения : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Алма-Ата, 1981. С. 226–230.

16. Korunets I.V. Theory and practice of translation. Vinnytsia, 2003.

17. Ладо Р. Лингвистика поверх границ культур. *Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск 25. Контрастивная лингвистика* / Составители: Нерознак В.П., Гак В.Г. Москва : Прогресс, 1989. С. 32–63.

18. Миньяр-Белоручев Р.К. Общая теория перевода и устный перевод. Москва : Воениздат, 1980. 237 с.

19. Невмержицкий И.С. Грамматическая интерференция в условиях искусственного билингвизма : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Киев, 1987. С. 28–32.

20. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики. Санкт-Петербург : Науч. центр проблем диалога, 1996. 760 с.

21. Перелигін А.І. Засоби нейтралізації граматичної інтерференції. *Вчені записки Орловського державного університету. Серія «Гуманітарні та соціальні науки»*. 2012. Вип. 4(48). С. 237–240.

22. Рибіна Н.В. Білінгвізм та інтерференція як тенденції мовного розвитку сучасного суспільства: проблеми та способи їх вирішення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2015. Т. 1. № 59. С. 176–178.

23. Розенцвейг В.Ю., Уман Л.М. К проблеме грамматической интерференции. Проблемы структурной лингвистики. Москва : АН СССР, 1962. С. 60–75.

24. Сорокина С.С. Пути предупреждения и преодоления грамматической интерференции синтаксических подтипов в немецкой речи студентов I курса языковых факультетов (на материале подтипа управления) : дис. ... канд. пед. наук. Ленинград, 1971. С. 26–30.

25. Хауген Э. Языковой контакт. *Новое в лингвистике*. 1972. №. 6. С. 62–98.

26. Шаблій О.А. Міжмовна інтерференція як психолінгвістична універсалія. *Мовні та концептуальні картини світу* : збірник наук. пр. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2004. Вип. 11. Кн. 1. С. 371–375.

27. Шишкина Т.Г. Русский «акцент» в письменном переводе (морфологический уровень). Москва, 1996. С. 27–30.

Information about the author:

Yefymenko T. M.,

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor of the Department of German Philology and Translation

Mykolaiv V.O. Sukhomlynskyi National University

24, Nikolska Str., Mykolaiv, 54030, Ukraine

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З ГЕНДЕРНИМ КОМПОНЕНТОМ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНОМОВНИХ ЗМІ)

Льченко О. А.

ВСТУП

Фразеологія – один із найпотужніших акумуляторів культурних і мовних надбань народу. У чарунках фразеології таїться безмежний потенціал для аналізу гендерних стереотипів, що сформувалися у свідомості етносу. Отже, сучасний етап розвитку мовознавства характеризується активним зростанням і поширенням гендерних досліджень. У центрі уваги гендерних студій перебувають не тільки біологічні, культурні, соціальні, а й мовні чинники, що в діалогічній єдності визначають ставлення суспільства до чоловіків і жінок, поведінку індивідів у зв'язку з належністю до тієї чи тієї статі, стереотипні уявлення щодо чоловічих і жіночих характеристик. Усе це спричинило появу окремого лінгвістичного відгалуження – гендерної лінгвістики. Репрезентацію гендерного аспекту в лексиці досліджують О. Калугіна, В. Потапов, Т. Сукаленко та ін., фразеології – А. Григорян, М. Лозицька, Н. Павленко, О. Смирнова та ін., граматиці – М. Ласкова, О. Халіман, О. Холод та ін., лексикографії – М. Колеснікова, І. Ольшанський, Я. Пузиренко та ін., відображення гендерних стереотипів у мовній свідомості – О. Біла, О. Горошко, В. Єфремов та ін., у мові засобів масової інформації (далі – ЗМІ) – Д. Гонтлет, І. Гусейнова, М. Мамич, В. Слінчук, Г. Цапро та ін.

Гендерний компонент як семантична складова частина українських фразеологізмів об'єктом комплексного аналізу ще не був.

Актуальність цієї розвідки зумовлена необхідністю виявити гендерний компонент в українських фразеологізмах ЗМІ, що сприяє репрезентації культурних стереотипів, які відображають результат соціалізації чоловіка/жінки в суспільстві відповідно до статевої належності.

Мета дослідження – схарактеризувати реалізацію гендерного компонента в семантичній структурі фразеологізмів сучасної української мови ЗМІ.

Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань:

1) систематизувати й узагальнити теоретичні засади гендерних досліджень у лінгвістичній царині;

2) з'ясувати роль гендерного компонента в структурі фразеологічного значення;

3) виявити й описати семантику гендерно маркованих фразеологізмів, що функціонують в українській мові сучасних ЗМІ.

Об'єкт дослідження – фразеологізми з гендерним компонентом; предмет – семантичні особливості українських фразеологізмів із гендерним компонентом, що функціонують у мові ЗМІ.

Матеріал дослідження становить корпус фразеологізмів із гендерним компонентом, сформований методом суцільної вибірки з матеріалів ЗМІ.

Теоретико-методологічною основою роботи слугували теорія фразеологічної номінації та походження фразеологізмів О. Куніна¹, концепція фразеологічного значення В. Телії², підходи до вивчення гендерно маркованих одиниць А. Мартинюк³ та І. Зикової⁴, в межах яких можливим є розширення структури фразеологічного значення за рахунок гендерної складової частини.

1. Теоретичний аспект гендерних досліджень у лінгвістиці

Помітною тенденцією в сучасних семантичних студіях є розширення дослідницької парадигми – від структурної до когнітивно-прагматичної, що зумовлено її антропологічним характером: мову досліджують не тільки як об'єктивно існуючу систему, але й як світ людини (соціуму) з характерною для неї системою цінностей.

Згідно з новими лінгвістичними концепціями, основна функція мови полягає не стільки в передачі інформації й здійсненні референції до незалежної від неї реальності, скільки в орієнтації особистості в її власній когнітивній царині. Отже, мову аналізують як систему орієнтованої поведінки, де конотація відіграє вирішальну роль. У центрі лінгвістичної уваги опинився детермінований відповідною

¹ Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. Москва : Высшая школа, 1996. 381 с.

² Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1996. 295 с.

³ Мартинюк А.П. Конструювання гендеру в англomовному дискурсі. Харків : Константа. 2004. 292 с.

Мартинюк А.П. Регулятивна функція гендерно маркованих одиниць мови (на матеріалі сучасного англomовного публіцистичного дискурсу) : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2006. URL: <http://www.disslib.org/rehuljatyvna-funktsia-henderno-markovanykh-odynits-movy.html>.

⁴ Зыкова И.В. Способы конструирования гендера в английской фразеологии. Москва : Едиториал УРСС, 2003. 232 с.

культурою користувач мовою – суб'єкт, який пізнає світ, мислить, оцінює, відчуває⁵.

Нове розуміння процесів категоризації, відмова від визнання об'єктивної істини, інтерес до суб'єктивного, розвиток нових теорій дослідження особи спричинили переоцінку наукових принципів щодо вивчення категорії «стать», що інтерпретувалася раніше лише як біологічно детермінована, яку називають словами «чоловік» і «жінка». Але є ще й соціокультурна стать – одна з найважливіших суспільно значимих характеристик людини, яка істотно визначає соціальну, культурну й когнітивну орієнтацію особистості у світі, зокрема за посередництвом мови.

Необхідність застосування нової термінології в аспекті антропоцентричного підходу під час дослідження всіх параметрів людської особистості, зокрема статі, стала однією з причин введення в науковий термінологічний апарат поняття «гендер», що трактується як соціально зумовлений і соціально відтворений феномен і є одним із тих параметрів особистості, що відбиваються в мові. Таким чином, гендер може досліджуватися як вимір, як параметр вивчення в багатьох суспільних науках, зокрема в лінгвістиці.

До сучасної лінгвістичної парадигми термін «гендер» запозичено зі сфери соціальних наук набагато пізніше, ніж в інші гуманітарні науки. Спочатку роботи в цій галузі виникли на Заході, і перші системні описи чоловічих і жіночих особливостей мови і мовлення були зроблені на базі германської і романської груп мов. Нині цей процес відбувається настільки стрімко, що з упевненістю можна говорити про появу ще однієї галузі вітчизняного мовознавства – лінгвістичної гендерології, або гендерної лінгвістики.

Більшість дослідників⁶ схильні виділяти три основні етапи розвитку гендерної лінгвістики: 1) біологічний детермінізм (періодичні дослідження, які засновано більшою мірою на спостереженні різних фактів, ніж на систематичних дослідженнях); 2) проміжний етап на поч. ХХ ст., який і заклав базу для сучасних гендерних досліджень; 3) повномасштабні гендерні дослідження, що почалися з 60-х рр. ХХ ст. В українській науковій традиції стійкий інтерес до гендерних досліджень став спостерігатись лише наприкінці 90-х рр. ХХ ст.⁷

⁵ Голубовська І.О. Антропологізм у мовознавстві та викладанні іноземних мов. *Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження та перспективи* / Редкол.: В.В. Акуленко (голов. ред.) та ін. Київ : Логос. 2006. С. 33.

⁶ Павленко Н.О. Гендерний компонент у структурі та семантиці фразеологічних одиниць сучасної англійської мови : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2017. 24 с.

⁷ Там само.

Розмежування і відмінності між поняттями «стать» і «гендер» були чітко окреслені після оприлюднення роботи Р. Унгер «Про перевизначення понять “стать” і “гендер”». Автор пропонує використовувати слово «стать» тільки для визначення біологічного статевого розмежування. Використання ж терміна «гендер» передбачається для опису соціальних, культурних, психологічних аспектів, які можна зіставити з рисами, нормами, стереотипами і ролями, що вважаються характерними або бажаними для тих, кого суспільство вважає чоловіками або жінками⁸.

Хоча термін «гендер» визнається більшістю дослідників, є низка труднощів, що зумовлені порівняною новизною цього поняття і його особливостями: 1) термін «гендер» виник в англomовному просторі і є англійським омонімом граматичної категорії роду; 2) низка дослідників, аналізуючи статуральну диференціацію суспільства й пов'язані з нею процеси, оперує застарілими термінами, включаючи їх у праці про соціальну й культурну значимість статі; 3) в багатьох наукових роботах поняття «стать» і «гендер» використовують паралельно; 4) неточності виникають залежно від мови, якою оформлене дослідження, а також у перекладі іншомовних робіт українською мовою; 5) у виборі термінології має значення концептуальна позиція автора⁹.

Щодо відмінностей у мовленні чоловіків і жінок із позицій теорії мовної особистості (поняття «мовна особистість» може стосуватися й окремо взятої людини, і групи людей, які є носіями спільної картини світу), враховуючи соціальну зумовленість цих відмінностей, Т. Семашко¹⁰ пропонує під гендером розуміти динамічні, культурно-детерміновані соціальні характеристики чоловіків і жінок – носіїв різних картин світу, що вибудовуються в основних атрибутах на базі мовних засобів усного й писемного мовлення. Призначення терміна «гендер» полягає в розмежуванні соціокультурних і біологічних характеристик чоловіка й жінки як членів відповідної етнокультурної

⁸ Генералова А.В. Гендерный аспект в социальных науках и психологии. *Общество. Гендер. Культура* : Материалы международной научной практической конференции, Омск, 20–21 сентября, 2001 г. Часть 2. Омск : Омский университет. 2001. С. 100.

⁹ Трофимова Е.И. О концептуальных понятиях и терминах в гендерных исследованиях и феминистской теории. *Женщина в российском обществе*. 2000. № 4. С. 35.

¹⁰ Семашко Т. Гендерна лінгвістика в системі сучасної мовознавчої науки. *Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2010. № 3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/genderna-lingvistika-v-sistemi-suchasnoyi-movoznavchoyi-nauki/viewer>.

спільноти¹¹. Цей термін покликаний акцентувати увагу на суспільно-конструйованому характері статі, її конвенціональності, інституціональності й ритуалізованості¹².

Сучасна лінгвістика переживає своєрідний гендерний бум, що дає змогу констатувати такі моменти.

1. Початковий етап становлення цього напрямку в українському мовознавстві вже завершився, про що свідчить велика кількість праць, присвячених гендеру. Вітчизняне мовознавство репрезентоване культурологічними розвідками гендерного концептуального змісту на матеріалі лексики (О. Бессонова, О. Бондаренко, О. Дудолодова, М. Колеснікова, О. Волинчик), фразеології (І. Зикова, Д. Малішевська), паремій (Ю. Абрамова, А. Кириліна), соціолінгвістичними дослідженнями (Є. Бакушева, Н. Верхованцева, О. Петренко), розвідками мовленнєвої поведінки статей (Н. Борисенко, О. Козачишина), психолінгвістичними роботами (О. Горошко, С. Табурова, О. Холод). Комплексний аналіз гендерно маркованих одиниць подається в дослідженні А. Мартинюк¹³.

2. Сучасний стан гендерних досліджень дає змогу виокремити такі магістральні підходи напрацювань, що вважаються взаємодоповнюючими й лише в сукупності мають пояснюючу силу. Перший підхід зводиться до трактування винятково соціальної природи чоловіків і жінок і спрямований на виявлення тих мовних відмінностей, які можна пояснити особливостями перерозподілу соціальної влади в суспільстві. Лексичні переваги та деякі інші особливості використання мови залежно від статі того, хто говорить, мають умовну назву «жіноча» і «чоловіча» мови. При чому ці мови визначаються як функціональна похідна від основної мови, що використовується в тих випадках, коли партнери по спілкуванню перебувають на різних щаблях соціальної ієрархії. Другий підхід редукує «жіночу» й «чоловічу» мови до особливостей мовленнєвої поведінки статей. Для вчених, які працюють у цьому напрямі, статистичні показники чи визначення середніх параметрів мають суттєве значення і формують каркас для будови психолінгвістичних теорій чоловічого й жіночого типів мовленнєвої поведінки. Третій підхід спрямований на

¹¹ Кириліна А.В. Гендер: лингвистические аспекты. Москва : Институт социологии РАН. 1999. С. 7.

¹² Мельник Ю.П. Об'єктивізація гендерних стереотипів у сучасній лінгвістичній науці. *Вісник Житомирського державного університету*. Вип. 45. Філологічні науки. С. 110.

¹³ Мартинюк А.П. Регулятивна функція гендерно маркованих одиниць мови (на матеріалі сучасного англомовного публіцистичного дискурсу) : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2006. URL: <http://www.disslib.org/rehuljatyvna-funktsia-henderno-markovanykh-odynyts-movy.html>.

когнітивний аспект розбіжностей у мовній поведінці статей. Для представників цього підходу є більш значущим не скільки визначення частотності відмінностей та оперування її показниками, стільки створення цілісних лінгвістичних моделей, когнітивних підвалин мовних категорій¹⁴.

По-третє, зроблено важливе спостереження онтологічного характеру: парадоксальність гендеру як феномена в мові полягає в тому, що практично в усіх лінгвістичних дисциплінах є лакуна в його вивченні: в соціолінгвістиці, що надає матеріал про функціонування мови в групах людей за різними ознаками (вік, стать, професія), у психолінгвістиці, що досліджує специфіку чоловічих і жіночих асоціацій, у лінгвокультурології, що вивчає культурну специфіку гендеру, розмежовуючи загальне й індивідуальне залежно від мови й культури відповідного суспільства тощо.

Названі напрями не нівелюють один одного, а доповнюють. Гендерні ознаки мовної картини світу – це сутнісні прояви пізнання світу крізь призму чоловічого й жіночого світосприйняття, а також вплив статі на мовну практику й мовну поведінку. Гендерні відношення в мові фіксуються у вигляді мовних стереотипів, які накладають відбиток на поведінку, зокрема на мовленнєву, особистості й на процеси її мовної соціалізації. Лінгвістика ж дає змогу виявити відображення гендерних стереотипів, зафіксованих у свідомості носіїв мови.

Чоловіки і жінки по-різному вербалізують світ і добирають мовні засоби для характеристики одне одного. Саме тому й спостерігаються відмінності в їх мові. Отже, існують усі підстави стверджувати: є почуття, які переживають тільки жінки або тільки чоловіки, а отже, цим прагматичним настановам відповідає вибір мовних засобів, природний для одних і нетиповий для інших.

Незважаючи на ті здобутки, що їх має українська гендерна лінгвістика, варто констатувати факт, що вона не встигає за західною: якщо західні гендерні дослідження перебувають на піку свого розвитку, то в Україні спостерігається стійкий інтерес до розвідок у гендерному аспекті на різних лінгвістичних рівнях, з яких лексика й фразеологія є найбільш репрезентативними, оскільки це найбільш чутливі мовні рівні.

2. Гендерний компонент у структурі фразеологічного значення

Гендерна стереотипізація зафіксована в мові на різних її рівнях, зокрема на фразеологічному. Як зазначає І. Зикова, фразеологізми – це душа будь-якої національної мови, в них неповторно виражено культурну

¹⁴ Кирилина А.В. Гендер: лингвистические аспекты. Москва : Институт социологии РАН. 1999. С. 97.

своєрідність народу, і тому вони становлять надзвичайно цінне джерело знань про особливості концептуалізації гендеру у свідомості носіїв¹⁵. Отже, І. Зикова висуває гіпотезу про існування гендерного макрокомпоненту в семантиці фразеологізмів, який взаємодіє з дескриптивним, оцінним, мотиваційним, емоційним, граматичним, стилістичним. Гендерний макрокомпонент, нашаровуючись на опис фразеологізму, допомагає адекватно відобразити культурні поняття «чоловіче–жіноче». Однак «складність його аналізу полягає в тому, що він може «розсіюватися» по всіх інших макрокомпонентах фразеологічного значення в разі відсутності в дескрипції експліцитної семи, що вказує на денотат чоловічої або жіночої статі»¹⁶.

Своєю чергою, семантика фразеологічних одиниць може повною мірою розкривати «соціальну вагу й значущість позицій статі»¹⁷, а також вказує на шляхи досягнення соціальних позицій, які диктуються статтю. Кожен фразеологізм є ніби правилом, вказівкою на те, до чого треба прагнути, і навпаки, чого варто уникати. Значення фразеологізму служить показником «коректності» або «некоректності» соціальної позиції, що відбивається в семантиці фразеологізму. Використання, привласнення певного «образу статті» або, навпаки, його відкидання веде до отримання «соціальної позиції статті» й маркує «гендерну повноцінність» індивіда¹⁸.

Фразеологізм були предметом гендерних досліджень І. Зикової, А. Кириліної, О. Комісарової, В. Телії, О. Вороніної та ін. Гендерна лінгвістика має певний потенціал наукових розвідок, присвячених аналізу вербалізації концептів «чоловік» і «жінка» на матеріалі англійської фразеології (О. Белик, В. Васюк, Л. Дзасежева, Н. Павленко, О. Шишигіна та ін.), здійснено порівняльні дослідження фразеологізмів із гендерним компонентом російської й англійської мов (О. Калугіна, Г. Хакімова та ін.). Українська лінгвістика збагатилася в цьому аспекті працями А. Архангельської, В. Ужченка, Л. Ставицької, О. Горошко, М. Дмитрієвої та ін.

Гендерні відносини, характер ставлення до чоловіка й жінки в суспільстві, усталені в культурі відповідного народу, концептуалізуються у вигляді стереотипів. Для всебічного вивчення культури

¹⁵ Зикова И.В. Способы конструирования гендера в английской фразеологии. Москва : Едиториал УРСС, 2003. С. 11.

¹⁶ Там само. С. 29.

¹⁷ Першай А.Ю. Семантика пола: репрезентация гендерных отношений во фразеологии. 2003. URL: <https://www.academia.edu/350857/>. С. 442.

¹⁸ Павленко Н.О. Гендерний компонент у структурі та семантиці фразеологічних одиниць сучасної англійської мови : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2017. С. 40–41.

народу, його суспільної свідомості важливим є аналіз засобів вербалізації гендерних стереотипів.

У фразеологізмах відбито риси характеру, зовнішності, побутової й соціальної місії чоловіків і жінок. Розрізняють експліцитне й імпліцитне вираження гендерного компонента в структурі фразеологізму. Експліцитне вираження характеризується наявністю відповідних маркерів, що вказують на денотата чоловічої або жіночої статі (*він, вона, чоловік, жінка, дівчина, парубок, мужик* і т. ін.) або людину без врахування статевої належності. У разі експліцитної маркованості фразеологізму гендерно маркованими є план вираження і план змісту, тобто гендерний маркер – показчик статі, що наявний у структурі і значенні фразеологічної одиниці¹⁹.

Оцінюючи зовнішність жінки, звертають увагу на її природну красу, охайність, параметричні характеристики (зріст, комплекцію, фігуру): *здунь – полетить* – «худенька, тендітна дівчина»; *як цвіт калини* – «гарна, красива» (про дівчину); *як вільце* – «гарна, красива» (про дівчину); *як писана ікона* – «красива, гарна, вродлива» (про жінку); *умивається росою* – «дуже вродливий» (переважно про дівчину); або відсутність вроди: *Клава рубероїд*; *Клава Шифер*; *красуна бараниківська*²⁰. Частина таких фразеологізмів – це порівняння з порушенням смислових дистрибуцій: *красива як кобила сива*; *красива як сучка сива*; *красива як рожка сива*²¹.

До характерологічних ознак жіночої зовнішності належать особливості статури, ходи, загального зовнішнього вигляду: *однією ногою пише, а другою стирає* – про красиву жіночу ходу; *як з воза вилами скидана* – «неприваблива, некрасива» (про жіночу статуру); *індюшиця горбата* – «нестатурна жінка»; *як вилка* – «худя жінка»; *як гілка* – «дуже висока»; *рясна як груша* – «товста, повногруда жінка»; *баба Пихтя* – «товста жінка»; *як з бомаги викутана* – «ошатна, пишна жінка»; *як Мотька*; *Валя з хозтовару* – «неакуратно одягнена жінка»; *[як] віця шльонська* – «жінка з неакуратною зачіскою»²².

¹⁹ Словник фразеологізмів української мови / відпов. ред. В.О. Винник. Київ : Наукова думка. 2003. 788 с.

²⁰ Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнословобанських і степових говірок Донбасу. Вид. 6-е, доповн. й переробл. Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 552 с.

²¹ Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнословобанських і степових говірок Донбасу. Вид. 6-е, доповн. й переробл. Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 552 с.

²² Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнословобанських і степових говірок Донбасу. Вид. 6-е, доповн. й переробл. Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 552 с.

Обмежена кількість фразеологізмів побутує на позначення суто чоловічої краси або непривабливості. Це пояснити можна тим, що семантичний компонент таких фразеологізмів часто включає сему «людина», а не «чоловік», тому такі одиниці можуть характеризувати й жінку, й чоловіка: *як з воску вилитий (виліплений)* – «гарний, красивий»; *як із журналу* – «гарний, красивий, вродливий»; *хоч малюй* – «дуже красивий»; *сороки вкрадуть* – «гарний, красивий, чистий, привабливий»; *батько не старався, мати не хотіла* – «некрасивий»; *як смертний гріх* – «дуже некрасивий»²³.

На позначення особливостей статури та інших зовнішніх ознак чоловіка зафіксовано такі фразеологізми: *аеродром на голові; блохи по голові на ковзанах їздять; дві волосини в три ряди; була одна волосина та й ту блоха одкусила; кучерявий без волос, а спереду гичка* – «лисий»; *як амбал* – «дуже високий, міцний, плечистий чоловік»; *три метри (метра) дурості* – «високий і худий» (переважно про чоловіків); *гарна палка щось (багнуку, лайно) мішати (колотити)* – «дуже високий і худий» (переважно про чоловіка); *Петрів батіг* – «чоловік високого зросту»; *партизан у заростях укропу* – «низький на зріст чоловік». Таким чином, фразеологізми на позначення зовнішніх ознак чоловіка містять переважно параметричні характеристики²⁴.

Фразеологізми на позначення внутрішніх характеристик дають уявлення про жіночий розум і характер, виявляючи такі негативні риси, як балакучість, злість, крикливість, хитрість, які притаманні жінкам більше, ніж чоловікам: *сільський вісник, кума Марфуша, кума з Камброда, баба Полька телевизор, баба Триндичиха* – «балакуча жінка»; *карга драна, Кобра Львівна, змія підколодна, гримза волохата, гадюча змія, як змія шипуча, коза самородна, бараболка* – «зла жінка»; *Дунька з бараків* – «дуже криклива жінка» / «неохайно одягнена жінка»; *як Манька білолучанська* – «криклива, недалека жінка»; *донька лисиччина* – «хитра жінка»; *бариня нещасна* – «лінива жінка»²⁵.

Таким чином, традиційним для української лінгвокультури є використання людських імен, де вони виконують образну функцію. Поширеними у фразеологізмах є такі імена: *Дунька, Вася, Клава,*

²³ Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнослов'янських і степових говірок Донбасу. Вид. 6-е, доповн. й переробл. Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 552 с.

²⁴ Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнослов'янських і степових говірок Донбасу. Вид. 6-е, доповн. й переробл. Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 552 с.

²⁵ Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнослов'янських і степових говірок Донбасу. Вид. 6-е, доповн. й переробл. Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 552 с.

Фрося, Ваня. Усі ці антропоніми у складі фразеологізмів пейоративно забарвлені.

Характеристику розумових здібностей містять фразеологізми фемінної групи з іменами жінок: *Дунька з мильного заводу, Дунька з переулку, Дуня з шляхопроводу, дурочка з переулочка, Зойка з мильного заводу, Клава з Балаклави, Клава з дурдому, Дуня з котелками, Манька-Дунька, Маша з пилорами; [як] Манька в сливах – «дурнувата, пришелепувата людина» (переважно жінка)*²⁶.

До відповідної групи фразеологізмів із семантикою «маскулінні ознаки» належать одиниці, у складі яких є чоловічі імена: *Альоха припудрений; Альоша-гуморист; Ванька з гори; вроді Володі; Федя з Балабуївки – «недоумкуватий»*. Останній фразеологізм містить ойконім, якого в Україні немає. В. Ужченко й Д. Ужченко припускають, що його поява пов'язана зі словом *балабонити* – «говорити пусте»²⁷. Ці фразеологізми містять сему «відсутність інтелекту» й мають негативну конотацію, оскільки людина з обмеженим розумовим потенціалом завжди була предметом глузування.

Фразеологізми, які мають чоловічі референти на позначення внутрішніх рис: *засць мартівський* – «швидкий, спритний хлопець, чоловік»; *кінь педальний* – «чудний, дивний чоловік»; *[як] котяра мартівський* – «ласий (хлопець) до дівчат»²⁸.

Визначаючи оцінний семантичний потенціал названих конструкцій, зауважимо, що в українському фразеологічному фонді переважає негативна оцінність. Вона зумовлена не стільки прагненням негативної конотації людини як представника тієї чи тієї статі, скільки пов'язана з концептуалізацією дійсності: «хороше» – норма, тому й на позначення меліоративного значення значно менше слів, а для характеристики «поганого» в мові значно більше конотативних слів. Таким чином, протиставлення ґрунтується не скільки на опозиції «чоловік–жінка», скільки «погане–хороше».

Отже, глибинні гендерні стереотипи, відображені у фразеології, нав'язують носіям мови готові матриці для оцінювання жіночих і чоловічих якостей.

²⁶ Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнословобанських і степових говірок Донбасу. Вид. 6-е, доповн. й переробл. Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 552 с.

²⁷ Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнословобанських і степових говірок Донбасу. Вид. 6-е, доповн. й переробл. Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 552 с.

²⁸ Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнословобанських і степових говірок Донбасу. Вид. 6-е, доповн. й переробл. Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 552 с.

3. Гендерно марковані фразеологізми у континуумі ЗМІ

Фразеологізми певною мірою відображають світогляд народу, суспільний лад, ідеологію своєї епохи, а також активізують мислення людини, викликають напругу почуттів у реципієнтів²⁹. Отже, фразеологізми є етнокультурним надбанням, частиною асоціативного ряду в процесі мислення представників відповідної нації, яка володіє оригінальним набором символів, знаків, зрозумілих кожному без додаткових детальних тлумачень. Використовуючи ці одиниці, носії мови створюють лаконічні образи, що доступні кожному носієві мови³⁰. Названі характеристики й ознаки фразеологізмів є потужним поштовхом до активного їх використання в континуумі сучасних ЗМІ, які задовольняють інформаційні потреби широкої аудиторії, намагаючись повідомити якомога більше інформації в стислій формі³¹.

Фразеологізми в континуумі сучасних ЗМІ є об'єктом досліджень багатьох дослідників, маститих науковців і вчених-початківців, зокрема таких, як Л. Авксентьев, М. Воронова, І. Коробкіна, М. Літвінова, А. Мелерович, С. Недбайло, О. Петров, О. Пономарів, В. Ужченко, Н. Чорна та ін.

Мовознавці зазначають, що сучасна лінгвістика переживає своєрідний «гендерний бум», а тому гендерний вплив не міг не відбитися на сучасних дослідженнях фразеологізмів ЗМІ. Гендерна маркованість як лексико-семантичне явище реалізується в лексемах, що позначають особу чоловічої або жіночої статі, або смислових компонентах у семантиці фразеологічних одиниць. Фразеологізми в мові ЗМІ відображають оцінні й культурні настанови суспільства, проте фіксуємо й деякі особливості, зумовлені стилістичними чинниками.

Фразеологізми, що функціонують у мові сучасних ЗМІ, репрезентують гендерну кількісну асиметрію в бік чоловічої статі, використовуючи відповідні антропоніми: **Бедь** [В. Бедь] **і совість – дві прями, що не перетинаються** (Персонал плюс, № 16, 2007); **Локшина від Нестора Шуфрича. Перебуваючи після керченської катастрофи у Криму та Севастополі, міністр з питань надзвичайних ситуацій регіонал Нестор Шуфрич на всіх нарадах і виступах перед представниками ЗМІ не втомлювався виспіювати дифірамби на адресу**

²⁹ Коробкіна І. Індивідуально-авторське використання фразеологізмів у творчості Івана Савича. *Вісник Луганського педагогічного університету імені Тараса Шевченка*. Філологічні науки. 2000. № 4. С. 179.

³⁰ Воронова М. Варіанти фразеологізмів у журналістському творі. *Стиль і текст* : збірник статей. Київ, 2001. Вип. 1. С. 159.

³¹ Ільченко О.А. Фразеологічні трансформації в сучасних україномовних ЗМІ: призначення, функції, способи продукування. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2014/frazeolohichni-transformatsiji-v-suchasnyh-ukrajinomovnyh-zmi-pryznachennya-funksiji-sposoby-produkuvannya/>.

керівництва Севастополя та Кримської Автономії [...] (Персонал плюс, № 46, 2007); Ситуація нагадує *«переговори Герасима та Му-Му»*, влучно зазначив Олександр Волков, який не бере участі в переговорах і охоче виконує роль парламентського коментатора (Самостійна Україна, Ч. 18, 2002); Термін правління пристаркуватого і хворого *«царя Бориса»* закінчувався, а втрачати його команді царські привілеї ой як не хотілося (Народна газета, № 18, 2000); Сьогодні в нашій країні, керованій протягом п'ятнадцяти років *«контр-пропагандистом»* Кравчуком, *«міцним господарником Кучмою»* і *«оранжевим бухгалтером з чистими руками»* Ющенком, вугільні шахти, наше основне багатство, – *«доведені до ручки»* (Комуніст, № 13, 2006); *Головний український «синоптик» Віктор Ющенко відстежив: саме мокрої пори року найдоречніше проводити вибори або оголошувати про їхнє проведення. Бо саме «вибори» у нас останнім часом ростуть, як гриби після дощу* (Демократична Україна, № 1, 2009); *«Регіони» викликають Кличка на ринг* (Закон і бізнес, № 15, 2008); *Російський політолог Морозов: Порошенко був цяхом у черевіку в Путіна* (<https://www.pravda.com.ua/articles/2019/10/21>). Активне використання чоловічих імен (прізвищ) у гендерно маркованих фразеологізмах, напевне, зумовлене тим, що в українському політикумі більшість становлять представники чоловічої статі.

Трапляється вживання і загальних назв, які властиві тільки чоловікам: *«Гарбуз» міністру-соціалісту* [А. Барановському] (Комуніст, № 77, 2005) – гарбуз як символ відмови під час сватання презентували женихам; *От вам і «біднячок» із морозівської команди* [член партії О. Мороза] (Комуніст, № 13, 2006); *Суд імені Леоніда Кучми призначив його [В. Ющенка] царем України* (Без цензури, № 1, 2004).

У матеріалах ЗМІ трапляються фразеологічні сполучення, що демонструють гендерну маркованість, використовуючи номені родинних стосунків, причому такі приклади наявні для характеристики політичної діяльності і чоловіків, і жінок: [...] *Ющенко і Янукович – це «близнюки-брати»*, що вони обидва з одного *«кумівського гнізда»* (Комуніст, № 79–80, 2005); *Так же бездарно поводилася на посаді міністра культури й туризму і співаюча кума Оксана Білозір, яка прославилася своєю безглуздою війною з театром Російської драми ім. Лесі Українки* (Комуніст, № 79–80, 2005); *Батько безладу. Гра в парламентсько-президентську республіку, розпочата головою Верховної Ради Володимиром Литвином, може закінчитися олігархією* (Контракти, № 3, 2006); *При призначенні чиновників різного рангу дотримувалися єдиного критерію їх добору – родинні зв'язки, кумівські відносини і безумовно особиста відданість самопроголошеному «батьку» нації* (Комуніст, № 79–80, 2005); *«Батько» цензури. [...] Білоруському президентові Олександру Лукашенкові здалося, що у світовій навутині це дуже багато свободи. Аби виправити ситуацію,*

він вирішив посилити цензуру в мережі (Закон і бізнес, № 3, 2010); *Адже вибір між «оранжевим» і «біло-блакитним» кланами – це навіть не вибір між рідними братами, а швидше – між сіамськими близнюками, які один без одного просто нежиттєздатні* (Комуніст, № 18–19, 2006).

Апеляція до гендерного компонента в семантиці фразеологізованій сполуки репрезентується й імпліцитно, а упізнається з контексту опублікованого матеріалу: в ньому обов'язково вказується ім'я особи, для характеристики чи оцінки суспільно-політичної діяльності якої вжито фразеологізм: *Що у Президента на умі, а що – на язичі, або Леонід Кучма в перекладі українською: «Конституційної реформи не буде, буде клон «Кучма–3»* (Самостійна Україна, Ч. 38, 2003); *У «космічних» обіймах мера* [Л. Черновецького]. *Навести у центрі міста «порядок» розпорядився наш космічний мер, якому, певно, як більмо в оці, все українське* (Персонал плюс, № 31, 2007); *«Безперервний» керівник*. *Члени ВРЮ запевняють: Пасенюк легітимно очолює ВАС* (Закон і бізнес, № 5, 2010); *Але «герой» кумівської епохи* [О. Омельченко], *котрий гарячково відшукав собі місцину в «майданній» тусовці і його прислужники явно пересиділи у своїх затишних адміністративних кріслах* (Комуніст, № 90, 2005); *По «нашоукраїнцях» ударять «Березовим кийком»* [Б. Березовський] (Молодь України, № 47, 2007); *У США є свій кишеньковий президент*. *Тепер їм потрібна кишенькова опозиція* (Комуніст, № 24–25, 2005). Ця імпліцитність, очевидно, зумовлена тим, що в українській мові до появи правопису 2019 р. фемінітативи мали обмежену практику вживання: на позначення професій, посад використовували слова чоловічого роду й лише в розмовному стилі допускалися жіночого, пор.: *Міністерка Новосад пояснила «невдале» висловлювання про зарплату 36 тисяч гривень* (<https://www.pravda.com.ua/news/2020/01/22>).

Фемінітативи мають практику продукування в мові ЗМІ, але з відповідною прагматичною метою, пор.: *Попередньому парламентському «шеф-кухареві» – Арсенію Яценюку ніяк не вдалося або придумати новий, або знайти попередній. От і пили українські парламентарі винятково воду з-під крана. У листопаді їм це набридло, і «шеф-кухареві» вказали на двері. Арсеній Петрович не особливо засмутився і під час прощального бенкету (на заключній прес-конференції) гордо заявив, що повернеться на «кухню», але вже не на парламентську* (Демократична Україна, № 1, 2009) і *Перець. Приготування цієї страви узяла на себе особисто шефня кабмінівської «кухні» Юлія Тимошенко. <...> Критика стосувалася здебільшого якості приготовлених Тимошенко страв: то «приватизаційний пиріг» пригорів, то «бюджетний вінегрет» покришений недостатньо дрібно, то «коаліційний борщ» з'їли голодні опозиціонери з Партії регіонів ...* (Демократична Україна, № 1, 2009); *Бізнес-проект «вічна революціонерка»* (Персонал плюс, № 5, 2007); *А*

ось «національна героїня», экс-прем'єр і лідер БЮТ Юлія Тимошенко неждано-негадано перетворилася на палку прихильницю Росії (Комуніст, № 78, 2005) і Народ, обманутий майданами, гірко розчарувавшись в «оранжесвих революціонерах», стомившись від усього цього «буде зроблено!», вже готовий зробити свій вибір правильним без лапок, тобто для себе, а не для іноземних порадиноків (Комуніст, № 23–24, 2006).

На позначення негативного ставлення до чого-небудь, а іноді й до самих жінок в українському політикумі, використовують номени атрибутів жіночності, наприклад, *спідниця, хустка, макіяж*, або фізичного стану, властивого тільки жінці: *На політичних панелях України розплодилася достатня кількість блискучих фракцій у міні-спідницях* (Комуніст, № 76, 2005); *Конституція втратила цютовливість* (Галицькі контакти, № 3, 2002); *Конфліктна хустка. У Туреччині спалахнув неабиякий конфлікт. Президент і прем'єр міністр підтримали пропозицію вилучити з конституції заборону носити хустину в державних університетах* (Демократична Україна, № 129, 2007); *Україна без макіяжу. Зазначу, що нинішнього 2000-го року Україна піднялася на сімдесят восьме місце, залишаючись у групі країн із середнім рівнем розвитку людського потенціалу* (Народна газета, № 30, 2000); *Черкаси вагітні катастрофою* (Дзеркало тижня, № 27, 2005).

Таким чином, домінування чоловіків у суспільно-політичній сфері України відбилося у фразеологічному арсеналі сучасних ЗМІ – чоловікам відводиться більш активна роль у лінгвокреативній діяльності.

Наявність антропонімів у складі фразеологізмів ЗМІ виконує переважно інформативну функцію, бо вони більшою мірою вказують на «дійову» особу суспільно-політичної події, ніж зазначають дихотомію статі.

Вживання фемінітивів – лексем, маркованих граматичним жіночим родом, – до зміни правопису в 2019 р. справляло відповідний стилістичний ефект і мало експресивно-оцінну конотацію, переважно негативну.

Отже, про гендерний паритет у мові українських ЗМІ говорити, мабуть, зарано. «Узаконення» фемінітивів, напевне, внесе корективи в трактування фразеологізмів із гендерним компонентом, що функціонують у сучасній мові українських ЗМІ.

ВИСНОВКИ

Проблему аналізу гендерного компонента в фразеологізмах вирішуємо шляхом семантичного й лінгвокультурологічного аналізу.

Гендерологія відкриває нові напрями досліджень, зокрема лінгвістичних, пов'язаних із соціально-історичним, соціокультурним

життям чоловіків і жінок. Гендер – соціокультурна категорія, що характеризує індивіда, залежно від статі.

Гендерна лінгвістика в Україні дещо відстає від західної, але спостерігаємо стійкий інтерес до розвідок у гендерному аспекті на різних лінгвістичних рівнях, з яких лексика й фразеологія є найбільш репрезентативними.

Оскільки фразеологізми становлять потужний фонд українського світосприйняття, чітко й послідовно відображають глибинні стереотипи, гендерні дослідження перспективно здійснювати на матеріалі, який демонструє розвиток міжстатевих стосунків.

Мова ЗМІ – «дзеркало» суспільства, лінгвістичного зокрема. Саме в мові ЗМІ найперше помічаємо суспільно-політичні, культурні, економічні та інші зміни. Гендерні «віяння», звісно, теж активно відображаються в мові ЗМІ.

Домінування чоловіків у суспільно-політичній сфері України відбилося на фразеологічному арсеналі сучасних ЗМІ з гендерним компонентом – чоловікам відводиться більш активна роль у лінгвокреативній діяльності.

Вживання фемінітивів – лексем, маркованих граматичним жіночим родом, – до зміни правопису в 2019 р. справляло відповідний стилістичний ефект і мало експресивно-оцінну конотацію, переважно негативну. Активне продукування фемінітивів, напевне, внесе корективи в трактування фразеологізмів із гендерним компонентом, що функціонують у сучасній мові українських ЗМІ. Нині гендерний паритет у фразеологізмах українських ЗМІ виявляється слабо.

Перспективу подальших розвідок убачаємо в комплексному аналізі фразеологічного фонду мови сучасних ЗМІ, зокрема структури, етимології цих одиниць.

АНОТАЦІЯ

Актуальність цієї розвідки зумовлена необхідністю виявити гендерний компонент в українських фразеологізмах ЗМІ, що сприяє репрезентації культурних стереотипів, які відображають результат соціалізації чоловіка/жінки в суспільстві відповідно до статевої належності.

Мета дослідження – схарактеризувати реалізацію гендерного компонента в семантичній структурі фразеологізмів сучасної української мови ЗМІ.

У роботі висвітлено принципи семантичної організації фразеологізмів із гендерним компонентом, виокремлено й описано відображені у фразеологічній картині світу стереотипні гендерні ознаки, властиві чоловікам або жінкам в українському соціолекті. З'ясовано семантичні особливості досліджуваних одиниць і специфіку

їх функціонування в українській фразеології, що розширило уявлення про сучасний стан лексичної системи, її стилістичний потенціал, можливості семантичних інтерпретацій.

Домінування чоловіків у суспільно-політичній сфері України відбилося на фразеологічному арсеналі сучасних ЗМІ з гендерним компонентом – чоловікам відводиться більш активна роль у лінгвокреативній діяльності. Продуктивне вживання фемінітивів, напевне, внесе корективи в трактування фразеологізмів із гендерним компонентом, що функціонують у сучасній мові українських ЗМІ, але нині гендерний паритет у фразеологізмах українських ЗМІ виявляється слабо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воронова М. Варіанти фразеологізмів у журналістському творі. *Стиль і текст* : збірник статей. Київ, 2001. Вип. 1. С. 159–167.
2. Генералова А.В. Гендерный аспект в социальных науках и психологии. *Общество. Гендер. Культура* : Материалы международной научной практической конференции, Омск, 20–21 сентября, 2001 г. Часть 2. Омск : Омский университет. 2001. 169 с.
3. Голубовська І.О. Антропологізм у мовознавстві та викладанні іноземних мов. *Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження та перспективи* / Редкол.: В.В. Акуленко (голов. ред.) та ін. Київ : Логос. 2006. С. 33–39.
4. Зыкова И.В. Способы конструирования гендера в английской фразеологии. Москва : Едиториал УРСС, 2003. 232 с.
5. Ільченко О.А. Фразеологічні трансформації в сучасних україномовних ЗМІ: призначення, функції, способи продукування. URL: <https://naub.ua.edu.ua/2014/frazeolohichni-transformatsiji-v-suchasnyh-ukrajinomovnyh-zmi-pryznachennya-funksiji-sposoby-produkuvannya/>.
6. Кирилина А.В. Гендер: лингвистические аспекты. Москва : Институт социологии РАН. 1999. 189 с.
7. Коробкіна І. Індивідуально-авторське використання фразеологізмів у творчості Івана Савича. *Вісник Луганського педагогічного університету імені Тараса Шевченка*. Філологічні науки. 2000. № 4. С. 178–184.
8. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. Москва : Высшая школа, 1996. 381 с.
9. Мартинюк А.П. Конструювання гендеру в англomовному дискурсі. Харків : Констата. 2004. 292 с.
10. Мартинюк А.П. Регулятивна функція гендерно маркованих одиниць мови (на матеріалі сучасного англomовного публіцистичного дискурсу) : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04 / Київський національний

ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2006. URL: <http://www.disslib.org/rehuljatyvna-funktsia-henderno-markovanykh-odnyts-movy.html>.

11. Мельник Ю.П. Об'єктивізація гендерних стереотипів у сучасній лінгвістичній науці. *Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки*. 2009. Вип. 45. С. 110–114.

12. Павленко Н.О. Гендерний компонент у структурі та семантиці фразеологічних одиниць сучасної англійської мови : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2017. 210 с.

13. Першай А.Ю. Семантика пола: репрезентація гендерних отношений во фразеологии. 2003. URL: <https://www.academia.edu/350857/>.

14. Семашко Т. Гендерна лінгвістика в системі сучасної мовознавчої науки. *Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2010. № 3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/genderna-lingvistika-v-sistemi-suchasnoyi-movoznavchoyi-nauki/viewer>.

15. Словник фразеологізмів української мови / відпов. ред. В.О. Винник. Київ : Наукова думка. 2003. 788 с.

16. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1996. 295 с.

17. Трофимова Е.И. О концептуальных понятиях и терминах в гендерных исследованиях и феминистской теории. *Женщина в российском обществе*. 2000. № 4. С. 32–39.

18. Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу. Вид. 6-е, доповн. й переробл. Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 552 с.

Information about the author:

Pchenko O. A.,

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor of the Department of Philology, Translation and
Strategic Communication
National Academy of the National Guard of Ukraine
3, Maydan Zakhysnykiv Ukrainy, Kharkiv, 61001, Ukraine

ВИКОРИСТАННЯ ОСВІТНІХ ЕЛЕКТРОННИХ РЕСУРСІВ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Льчук В. В.

ВСТУП

У сучасному суспільстві, коли інформація розглядається як вища цінність, а інформаційна культура людини – визначальний фактор їхньої професійної діяльності, висуваються нові вимоги до системи освіти, відбувається істотне підвищення її статусу. Кожній людині необхідно постійно підвищувати рівень своєї освіти для забезпечення успішності. Підвищення ефективності, адаптивності та змістовності навчального процесу досягається шляхом комплексного використання різних програмних і технічних засобів, а також застосування прийомів і методів активного навчання. Успіх учнів безпосередньо залежить від якості роботи вчителя, від того, наскільки він здатний адаптуватись до потреб сьогодення. Безсумнівно, використання електронних ресурсів (ЕР) безпосередньо відповідає вимогам модернізації освіти. Педагогічні технології не залишилися осторонь від загального процесу комп'ютеризації. Електронні підручники, електролекції, віртуальні екскурсії, програми-репетитори, довідники, енциклопедії, уроки в електронному вигляді і методичні розробки до них – широкий інтерактивний світ можливостей для успішного навчального процесу.

Використання нових електронних ресурсів у навчанні дає змогу розглядати школяра як центральну фігуру освітнього процесу, що веде до зміни взаємовідносин між його суб'єктами. У результаті вчитель вже не виступає основним джерелом інформації, а займає позицію людини, що організовує самостійну діяльність учнів і керує нею. Його основна роль полягає тепер у постановці цілей навчання, організації умов, необхідних для успішного вирішення освітніх завдань.

Принципове нововведення, яке вноситься комп'ютером в освітній процес, – інтерактивність, що дає змогу розвивати активно-діяльнісні форми навчання. Тому, з нашої точки зору, використання електронних ресурсів у навчальному процесі, в т.ч. при викладанні української мови, є актуальною проблемою сучасної шкільної освіти. Необхідно розширювати кругозір учнів, підвищувати рівень їхньої культурної освіти, розвивати мовні та комунікативні навички і вміння. Сучасний урок цінний не стільки отриманою інформацією, скільки навчанням у процесі його прийомів роботи з інформацією: пошуку,

систематизації, обміну, естетичного оформлення результатів. Тобто комп'ютер є засобом самоконтролю, тренажу знань, презентації результатів власної діяльності.

1. Особливості використання електронних ресурсів у процесі викладання української мови

Нині змінюється мета і завдання, що стоять перед сучасною освітою, акцент переноситься із «засвоєння знань» на формування «компетентності». Можна погоджуватися з вимогами ринку і суспільства, що висувуються до освіти, чи ні, але безсумнівним є те, що освоєння учнями сучасних технологій, практична спрямованість отриманих знань, вміння ставити мету, висувати гіпотезу, шукати шляхи вирішення проблеми і робити висновки – компетенції, які стають життєво необхідними.

Нині від випускників шкіл потрібні не тільки знання різноманітних наук, але й володіння якостями вільної, творчої та відповідальної особистості, здатної оптимально будувати своє життя в надзвичайно мінливому інформаційному соціумі. У цих умовах стає дедалі очевиднішим, що традиційна освіта, яка орієнтована на пряму передачу еталонних знань, вже не в повній мірі здатна вирішувати поставлені перед нею задачі. Виникла потреба в новій моделі навчання, побудованій на сучасних електронних ресурсах, що реалізує принципи особистісно-орієнтованої освіти.

Переваги використання електронних ресурсів на уроках зображені на рис. 1.

Рис. 1. Переваги використання електронних ресурсів на уроках

Джерело: авторська розробка

Недоліками та проблемами застосування електронних ресурсів є такі¹:

- значно більше часу потрібно для підготування уроку з використанням ЕР;
- недостатня комп'ютерна грамотність як учнів, так і вчителів;
- не вистачає комп'ютерного часу на всіх;
- при недостатній мотивації до роботи учні часто відволікаються на ігри, музику, перевірку характеристик ПК.

Використання ЕР на уроках української мови дає змогу урізноманітнити форми роботи, діяльність учнів, активізувати увагу, підвищує творчий потенціал особистості. Побудова схем, таблиць у презентації дає змогу економити час, естетичніше оформити матеріал. Завдання з подальшою перевіркою активізують увагу учнів, формують орфографічну пильність. Використання кросвордів, ілюстрацій, малюнків, різних цікавих завдань, тестів, виховують інтерес до уроку, роблять його більш цікавим².

Електронну техніку можна використовувати на різних етапах уроку з української мови: орфографічна розминка, закріплення нової теми, проведення самостійної роботи. При цьому техніка для учня починає виконувати такі функції, як учитель, робочий інструмент, об'єкт навчання.

Зазначимо, що методика викладання української мови з використанням комп'ютера як електронного ресурсу дає змогу інтенсифікувати процес навчання (рис. 2).

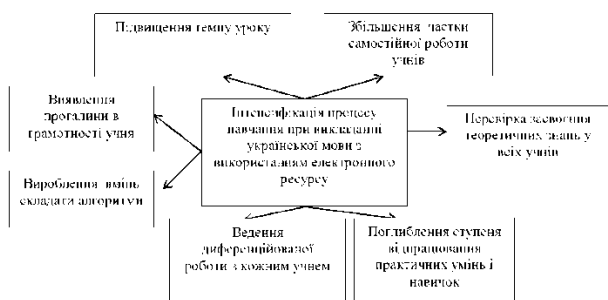

Рис. 2. Інтенсифікація процесу навчання при викладанні української мови з використанням електронного ресурсу

Джерело: авторська розробка

¹ Шелехова Г. Використання комп'ютерних технологій на уроках української мови. *Українська мова і література в школі*. 2006. № 8. С. 4–8.

² Сороко Н.В. Дидактичні функції інформаційних і комунікаційних технологій у професійній діяльності вчителя-словесника. URL: <http://www.nbuu.gov.ua/e-journals/ITZN/em5/emg.html> (дата звернення: 22.01.2020).

До головних дидактичних функцій, які реалізуються за допомогою ЕР на уроках української мови, належать³:

– пізнавальна (використовуючи комп'ютерні технології та інтернет, можна отримати будь-яку необхідну інформацію, як ту, що зберігається на жорсткому диску власної комп'ютерної бази, так і розміщену на відповідних сторінках інтернету);

– розвивальна (робота з різноманітними комп'ютерними програмами, сприяє розвитку таких необхідних пізнавальних процесів, як сприйняття, логічне мислення, пам'ять, увага);

– дослідницька (у школярів з'являється змога взяти участь у роботі пошукових груп, інтернет-конкурсах, виконувати творчі роботи різних видів, створювати власні творчі проекти, розробляти доповіді, реферати, учнівські презентації, публікації, дослідити певні проблемні питання);

– комунікативна (під час обміну інформацією між учнями створюється певна віртуальна єдність, у всіх є реальна змога увійти на сайти популярних сучасних науковців; вони мають змогу зіставити різні погляди, давати їм оцінку, формувати свої позиції).

Варто зазначити правила, яких варто дотримуватися під час викладання української мови з використанням ЕР⁴:

1) головний успіх проведення уроку – це правильно поставлена мета, сформовані цілі уроку;

2) варто критично відбирати інформацію. Дидактичний матеріал має бути вмотивований змістом освітніх потреб;

3) продуктивна робота на такому уроці вимагає від вчителя чіткої організації своїх дій і чітко поставлених завдань школярам.

Індивідуалізація навчання покращує якість підготовки. Це досягається шляхом живого зворотного зв'язку, який встановлюється в процесі діалогу школяра з персональним комп'ютером. Залежно від характеру відповідей на контрольні питання комп'ютер може запропонувати запитання, підказати або сповільнити темп навчання. Під час контрольних робіт, тестів, самостійних робіт кожен учень відповідає на ці завдання і самостійно отримує на екрані результат своєї відповіді. Відбувається відкрита, об'єктивна оцінка знань учнів. Це дуже важливо для дитини. Вона бачить, що оцінка не залежить від бажання вчителя, а оцінюються її реальні знання і вміння. Зникає страх отримання оцінки. Учень може переглянути відсоток і якість своїх знань⁵.

³ Орлова О.І. Компетентнісне навчання за допомогою ІКТ на уроках української мови та літератури. URL: <http://5fan.ru/download.php> (дата звернення: 20.01.2020).

⁴ Ніколаєнко Т.М. Використання ІКТ на уроках української мови та літератури. URL: <https://vseosvita.ua/library> (дата звернення: 19.01.2020).

⁵ Зиньковська З.О. Психолого-педагогічні аспекти використання мультимедійних засобів навчання. *Класному керівнику для роботи*. 2013. № 7(55). С. 6–12.

Також комп'ютер має досить широкі можливості для створення сприятливих умов роботи з опанування орфографічних (пунктуаційних) правил. У навчальних програмах можуть бути використані різноманітні форми наочності, які сприяють різним способам організації та подання теоретичного матеріалу у вигляді таблиць, схем, опорних конспектів. Демонструється не лише статична інформація, але і різні мовні явища в динаміці із застосуванням кольору, графіки, ефекту мерехтіння, звуку, піктографії (це якісно новий рівень застосування пояснювально-ілюстративних і репродуктивних методів навчання)⁶.

Але відомо, що для грамотного письма буде замало знань з орфографічних і пунктуаційних правил. Головним завданням є вироблення «автоматизованої грамотності», яка має стати підсвідомою навичкою. Саме в цьому і допомагає комп'ютер. У процесі роботи учнів із комп'ютером підвищується їх мотивація, з'являються подібні навички і вміння. Учень захоплено працює з машиною, не боїться завдань зростаючої складності, виконує набагато більший обсяг роботи за урок, своєчасно коригуючи допущені помилки.

За допомогою комп'ютера можна організувати виконання відомих типів вправ (вставка орфограм, розстановка розділових знаків, редагування текстів та ін.). Особливо ефективне використання комп'ютера для тренінгу і контролю засвоєних знань і формування навичок учнів.

З огляду на вищезазначене, використання електронних та мультимедійних ресурсів на уроках української мови дає простір для реалізації можливостей кожної дитини, робить навчання успішним і комфортним, особистісно-орієнтовним і мобільним, а також оптимізує навчальний процес.

Використання електронних ресурсів на уроках української мови дає змогу урізноманітнити форми роботи, діяльність учнів, активізувати увагу, підвищує творчий потенціал особистості. Побудова схем, таблиць, презентацій дає змогу економити час, більш естетично оформити матеріал. Використання кросвордів, ілюстрацій, малюнків, різних цікавих завдань, тестів виховує інтерес до уроку, робить його більш захоплюючим.

Мультимедійні ресурси є ефективною освітньою технологією завдяки властивим їй якостям інтерактивності, гнучкості, інтеграції інформації цифрового характеру (тексти, графіка, анімація), візуального зображення (відео, фотокартки, картинки), звуку (мова, музика). Імітаційне моделювання з аудіовізуальним зображенням допомагає замість

⁶ Гулак О.А. Роль сучасних комп'ютерних та педагогічних технологій у підвищенні ефективності та результативності урочної діяльності учнів. URL: http://ru.osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/44358/ (дата звернення: 24.01.2020)

абстрактного опису дати адекватне уявлення про реальні чи навіть уявні речі. Застосування мультимедійних проєктів, до якого входять документи, фото, таблиці, ілюстрації, аудіо– та відеофрагменти, скомпоновані відповідно до циклу уроків з української мови за розділами, є яскравим, динамічним, результативним, цікавим для учнів, а тому ефективним для засвоєння знань⁷.

У мультимедійному форматі досить вдало і ефективно представлена давно відома форма перевірки знань – самодиктант. На дошці – текст із пропущеними буквами та розділовими знаками – в кожного учня такий самий друкований текст. У процесі роботи учні мають пояснити вживання букв і розділових знаків, роблячи на дошці відповідні записи⁸.

Роль інтерактивних мультимедійних ресурсів підвищується у процесі реалізації проблемного діяльнісного навчання української мови на етапі пояснення, це можуть бути: віртуальні уроки, електронні слайди з таблицями, текстами-прикладками, ілюстрації та анімації, відеофрагменти, аудіозаписи під час презентації.

Наприклад, на електронних слайдах можна показувати завдання для виконання (рис. 3).

Рис. 3. Завдання з української мови

Так, різні інформаційні матеріали стимулюють увагу за рахунок зорового і слухового аналізаторів. В учнів підвищується зацікавленість до вивчення української мови, швидше розвиваються навички самостійності. Різноманітні електронні матеріали на уроках дають

⁷ Дементівська Н.П., Морзе Н.В. Комп'ютерні технології для розвитку учнів та вчителів. *Інформаційні технології і засоби навчання* : збірник наук. праць. Київ : Атака, 2005. С. 76–95.

⁸ Гримальська А.О. Використання можливостей інформаційно-комунікаційних технологій для підвищення якості навчання української мови і літератури. *Таврійський вісник освіти*. 2016. № 4 (56). С. 23–27.

змогу здійснювати швидко зміну одного виду діяльності іншим. Використання комп'ютера дає змогу розширити творчі можливості вчителя, робити уроки більш інтенсивними, цікавими та різноманітними. Створення слайд-фільму, електронного додатку до уроку, збагачує професійну палітру вчителя. Звичайно, підготовка уроку з використанням сучасних технологій потребує багато часу для пошуку, систематизації та оформлення інформації. Такі інновації особливо ефективні під час вивчення нового матеріалу, на повторувально-узагальнюючих та інших типах уроків⁹.

Важливо, що презентації можна використовувати на різних етапах уроку з української мови. На етапі актуалізації знань є можливість ілюструвати запитання графічними об'єктами, анімацією, звуковим супроводом, подати кілька слайдів із попередніх уроків із кросвордами, ребусами тощо. На етапі пояснення нового матеріалу використовують фото, аудіо-, відеофрагменти, динамічні таблиці та схеми, інтерактивні моделі, проєктуючи їх на великий екран за допомогою мультимедійного проєктора. Зазначимо, при цьому істотно змінюється технологія пояснення матеріалу – вчитель коментує інформацію, що з'являється на екрані, за необхідності супроводжуючи її додатковими поясненнями та прикладами. Це дає змогу акцентувати на найскладніших та найбільш важливих моментах уроку. На етапі закріплення знань використовуються ілюстровані запитання, завдання для групового або індивідуального виконання, пропонується учням самостійно прокоментувати слайди, які демонструвалися на етапі пояснення нового матеріалу¹⁰.

Одним із широко відомих електронних ресурсів, що використовується на уроках української мови, є комп'ютерні тренажери, основною метою яких є створення умов для відпрацювання навичок із вивченої теми. Цей електронний ресурс варто використовувати під час фронтальної та індивідуальної роботи з класом («Орфографічні п'ятихвилинки», «Орфографічні дуелі», «Літературне асорті», «Знайди помилку», «Літературна вікторина»). Популярним на уроках української мови серед учнів 5–6 класів є малюнковий диктант, де учні самостійно, з опорою на малюнок, а не на мовлення вчителя, пишуть словникові слова або слова з певною орфограмою чи

⁹ Захарова И.Г. Информационные технологии в образовании : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. завед. Москва : Академия, 2003. 192 с.

¹⁰ Мороз О. Використання інформаційно-комп'ютерних технологій в початковій школі. *Рідна школа*. 2014. С. 43–47.

граматичною ознакою з метою візуалізації правильної відповіді виконаного завдання¹¹.

Широкого практичного застосування на уроках мови набули динамічні та статичні таблиці. Динамічні таблиці цілком наочно, у динаміці показують, які зміни відбуваються у словах і реченнях. За допомогою цього засобу учні усвідомлюють принцип дії того чи іншого правила, що сприяє активному навчанню мови. Потрібні елементи з'являються і зникають, рухаються, збільшуються, переміщуються, іноді зі звуковим чи анімаційним супроводом. Матеріал підбираємо з орієнтацією на асоціативне та образне мислення учнів, що дає змогу швидко запам'ятати та якісно застосовувати набуті знання. Статичні таблиці вчителі звикли мати в друкованому вигляді. Мультимедійна дошка дає змогу щоразу застосовувати сучасну за дизайном оригінальну таблицю чи схему. Крім того, до такої таблиці завжди можна щось вписати, щось в ній підкреслити і цим самим активізувати увагу школярів. Дуже вдале використання таких таблиць у поєднанні з індивідуальними картками, в яких уміщено мовний матеріал для аналізу та схему відповідного мовного розбору. Наприклад, під час закріплення теми «Односкладні прості речення» на таблиці учні спеціальним маркером ставлять розділові знаки, роблять позначки напроти відповідної характеристики речення, не витрачаючи часу на написання і його письмовий розбір. Такий підхід до організації роботи значно економить час і підвищує ефективність навчального процесу, адже за урок можна розібрати не 2–3 речення, а 10–15¹².

Тестовий контроль із допомогою ЕР дає змогу швидше і об'єктивніше, ніж при традиційному способі, виявити знання і незнання учнів. Цей спосіб організації навчального процесу зручний і простий для оцінювання в сучасній системі обробки інформації – можна відразу подивитися результати. Крім того, використання інтерактивного електронного ресурсу дає змогу вчителю або одному з учнів працювати з ним, а іншим брати участь у роботі, яка організована вчителем. У школі комп'ютер стає електронним посередником між вчителем і учнем. Він дає змогу організувати процес навчання за індивідуальною програмою. Учень, який навчається за пультом комп'ютера, може сам вибирати найбільш зручну для нього швидкість

¹¹ Інформаційні технології в навчанні. Київ : Видавнича група ВНУ, 2006. 240 с.

¹² Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посібник / За ред. О.І. Пометун, Л.В. Пироженко. Київ : А.С.К., 2006.

подачі і засвоєння матеріалу. У цьому проявляється головна перевага комп'ютера в процесі навчання: він працює з кожним учнем окремо¹³.

Отже, з нашої точки зору, використання електронних ресурсів на уроках української мови є ефективним, оскільки за допомогою сучасного комп'ютера можна об'єднати в одній програмі як текст, анімацію, звук, графіку, так і високоякісні фотозображення, відео, якість якого не поступається телевізійному: при викладенні нового матеріалу – візуалізація знань (демонстраційно-енциклопедичні програми; програма презентацій PowerPoint); закріплення викладеного матеріалу (тренінг – різноманітні навчальні програми); система контролю і перевірки (тестування з оцінюванням, програми контролю); самостійна робота учнів (навчальні програми типу «Репетитор», «Фраза», енциклопедії, розвиваючі програми); за можливості відмова від класно-урочної системи: проведення інтегрованих уроків із застосуванням методу проєктів, результатом яких буде створення Web-сторінок, проведення телеконференцій, використання сучасних інтернет-технологій; тренування конкретних здібностей учня (увага, пам'ять, мислення і т.д.).

2. Метод проєктів із використанням електронних ресурсів на уроках української мови

Розвитку пізнавальних навичок, критичного мислення, вміння самостійно конструювати свої знання, орієнтуватися в інформаційному просторі, вміння побачити, сформулювати і вирішити проблему сприяє проєктна технологія.

Термін «проєкт» (від лат. *Projektus*, буквально – кинутий вперед) – це спеціально організований учителем (разом з учнями) і самостійно виконуваний учнями комплекс дій із вирішення нагальних для учня проблем, що завершуються створенням продукту.

Характерними рисами проєктного навчання є:

- 1) актуальність;
- 2) мотиваційний характер навчання: завдання відповідають рівню учнів і їх інтересам;
- 3) міждисциплінарний характер навчання: завдання і навчальний матеріал організовується швидше згідно із завданнями, а не дисципліни;
- 4) достовірність;
- 5) орієнтація на співпрацю;
- 6) позитивний настрій.

¹³ Захарова И.Г. Информационные технологии в образовании : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. завед. Москва : Академия, 2003. 192 с.

Основні типи проектів зображено в табл. 1.

Таблиця 1

Основні типи проектів

Тип проектів	Зміст
Інформаційні	Спрямований на роботу з інформацією про певний об'єкт або явища. Для кожного проекту мають бути визначені: 1) мета проекту, його актуальність; 2) джерела інформації (літературні, засоби ЗМІ, бази даних, включаючи електронні, інтерв'ю); 3) методи обробки інформації (аналіз, узагальнення, зіставлення з відомими фактами, аргументовані висновки); 4) форми представлення результатів (стаття, реферат, доповідь, відео та ін.); 5) види презентації проекту (публікація, в тому числі в інтернеті, обговорення на конференції і т.п.)
Творчі	Відрізняються чітким плануванням кінцевих результатів і формами їх уявлення. Структура проекту розвивається далі в процесі роботи, виходячи із жанру кінцевого результату та інтересів учасників, наприклад спільний відеофільм; мультимедійний комп'ютерний проект
Практико-орієнтовані (прикладні)	Ці проекти теж відрізняються чітко позначеним із самого початку результатом діяльності його учасників, наприклад проект закону; електронний довідковий матеріал
Дослідницькі	Рішення творчої, дослідницької проблеми (завдання) із заздалегідь невідомим результатом

Джерело: складено автором на основі [Карташова Л.А. Система навчання інформаційних технологій майбутніх вчителів суспільно-гуманітарних дисциплін : монографія. Луцьк, 2011. 264 с.; Фоміних Н.Ю. Інформаційно-комунікаційні технології у викладанні філологічних дисциплін : навч.-метод. посібник. Севастополь : Рібест, 2010. 196 с.]

У проектній роботі метою навчання стає, перш за все, розвиток в учнів самостійної активності, спрямованої на освоєння нового досвіду. У результаті її застосування формуються компетенції у сфері самостійної пізнавальної діяльності, вміння і навички критичного мислення в умовах роботи з великими об'ємами інформації, навички

роботи в команді. Для роботи над навчальним проектом організовується спільна навчально-пізнавальна, дослідницька, творча або ігрова діяльність учнів-партнерів, що має спільну мету, узгоджені методи, способи діяльності, спрямовані на досягнення загального результату із вирішенням будь-якої проблеми, важливої для учасників проекту.

Для роботи на уроках української мови можна використовувати проекти різних видів: дослідницький, творчий, ігровий, інформаційний, прикладний. Залежно від складності теми в створенні проекту беруть участь всі учні або тільки група учнів (особистісний, парний, груповий проекти). Вчитель може відкрито координувати, приховано направляти роботу учнів або виступати як повноправний учасник проекту.

Роль педагога проявляє себе в організації такої роботи, в процесі і результаті якої проявляються й розвиваються інформаційні компетенції вміння інтегрувати інформацію, визначати інформацію, керувати інформацією, передавати інформацію, оцінювати інформацію, створювати інформацію, робити доступною інформацію. Репродуктивні методи навчання з використанням презентацій набувають рис особистісно-орієнтованого навчання, при якому кожен учень в індивідуальному темпі вивчає матеріал. У процесі такої роботи вчитель заздалегідь створює електронний посібник (презентацію), і на уроці учні самостійно вивчають новий матеріал, а педагог лише координує роботу, надаючи допомогу школярам¹⁴.

Перевагами проектних технологій у процесі викладання української мови є¹⁵:

- 1) застосування методу проектів у навчанні дає змогу сформуванню міждисциплінарних зв'язків в процесі роботи над проектом;
- 2) проекти дають змогу учням вибрати для підсумкового контролю найбільш цікаву для них тему та форму захисту;
- 3) метод проектів виховує дослідницьку культуру, розвиває навички естетичного оформлення і презентації результатів своєї праці;
- 4) використовуючи метод проектів, учитель отримує змогу побачити прихований потенціал дитини, знайти індивідуальний підхід до розкриття інтелектуальних і творчих задатків дитини.

Метод проектів використовують у всіх класах. Звичайно, старшокласники вже знайомі з програмами Microsoft Power Point,

¹⁴ Методичний порадник: організація та зміст освітньої діяльності у 2019/2020 навчальному році : інформаційно-метод. збірник / за заг. ред. Н.М. Бендерев, О.В. Матушевської. Біла Церква : КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів», 2019.

¹⁵ Мороз О. Використання інформаційно-комп'ютерних технологій в початковій школі. *Рідна школа*. 2014. С. 43–47.

Microsoft Publisher, Microsoft Word, учням середньої школи потрібно ще оволодіти азами комп'ютерної грамоти, але витрачені зусилля обов'язково окупляться.

У результаті учні поспішають на такі уроки, чекають їх із нетерпінням, пропонують нові ідеї. Після проведеної роботи школярі можуть самостійно створювати інформаційні проекти і надавати допомогу в підготовці та проведенні уроків.

3. Онлайн-інструменти для викладання української мови

Здійснивши дослідження та аналіз наукової літератури, виділимо основні онлайн-інструменти, які можуть бути використані на різних етапах організації заняття з української мови¹⁶.

1. «Ребуси № 1» – українськомовна онлайн-платформа, за допомогою якої можна створювати власні ребуси чи розгадувати наявні на сайті (рис. 4).

Рис. 4. Приклад дитячого ребуса (відповідь: ананас)

Основними перевагами «Ребуси №1» є:

- генератор ребусів дає змогу зашифрувати окреме слово або речення українською, російською чи англійською мовами;
- довідкова інформація про символи, за допомогою яких створюються головоломки, та історії складання ребусів;
- пояснення принципів побудови та секретів розгадування ребусів;
- генерування головоломок відповідно до рівня складності (для учнів молодшої, середньої або старшої школи).

2. LearningApps – це сервіс, який призначений для створення інтерактивних навчально-методичних вправ із різних предметів, у т.ч. з української мови. Тематика різноманітна: від роботи з картами до

¹⁶ Дев'ять онлайн-інструментів для організації цікавих практичних робіт зі школярами. URL: <https://naurok.com.ua/post/9-onlayn-instrumentiv-dlya-organizacii-cikavih-praktichnih-robot-zi-shkolyarami> (дата звернення: 25.01.2020)

розв'язування кросвордів і створення карт знань. Їх можна використовувати в роботі з інтерактивною дошкою або як індивідуальні вправи для учнів. Там знаходиться база завдань, розроблених учителями з різних країн для усіх предметів шкільної програми. Кожен із ресурсів можна використати на своєму уроці, змінити під власні потреби, розробити схожий чи зовсім інший навчальний модуль (рис. 5)¹⁷.

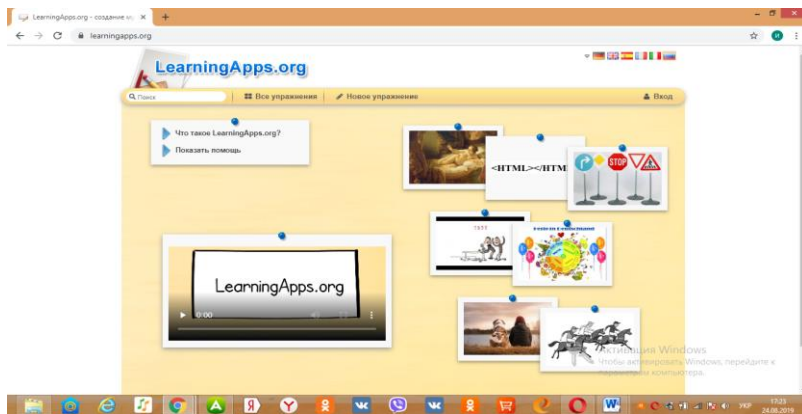

Рис. 5. LearningApps

3. Онлайн-інструмент Trello – гнучкий, візуальний інструмент для спільного управління проектами та завданнями. Інтерфейс базується на віртуальних дошках. Такий інструмент корисний для розподілу завдань за деякими типами: заплановані та поточні. Під час уроку з української мови учні зможуть бачити, які завдання вони зробили, а які ще треба буде доробити. Trello легко адаптується до проектів, команди і навчального процесу (рис. 6)¹⁸.

¹⁷ Онлайн-інструмент Learning Apps. URL: <https://learningapps.org> (дата звернення: 25.01.2020)

¹⁸ Онлайн-інструмент Trello. URL: <https://trello.com/> (дата звернення: 25.01.2020).

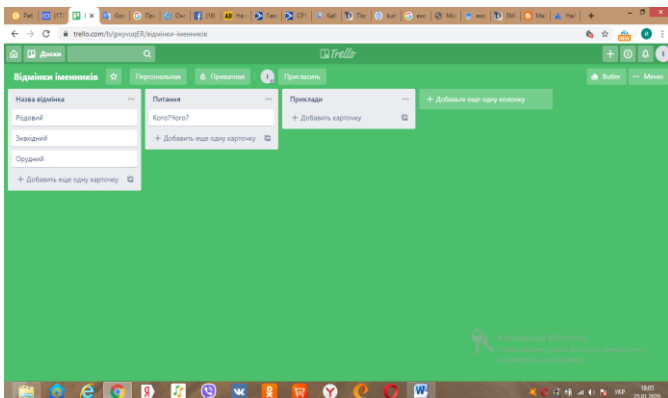

Рис. 6. Приклад використання Trello

4. Онлайн-інструмент Padlet призначений для створення та наповнення контентом віртуальної дошки (простору) з можливістю спільного редагування (рис. 7)¹⁹. Цей сервіс можна назвати платформою для ідей, мозкових штурмів тощо. Якщо порівняти можливості звичайної інтерактивної дошки або папірців із написами та віртуальну інтерактивну дошку, де учні, працюючи з нею у процесі виконання запропонованого завдання, мають змогу одночасно бачити результати роботи інших груп, одразу їх аналізувати і дійти згоди зі спірних питань у режимі онлайн.

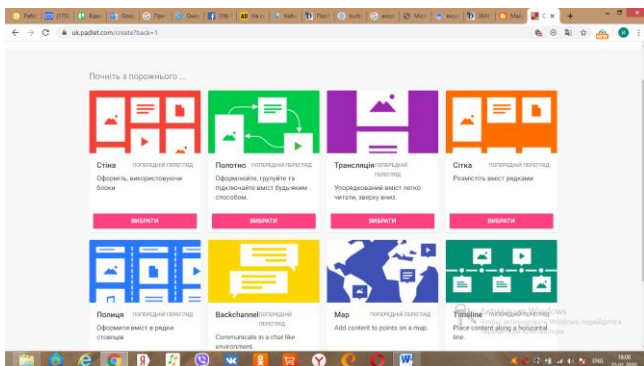

Рис. 7. Приклад використання Padlet

¹⁹ Онлайн-інструмент Padlet. URL: <https://uk.padlet.com/dashboard> (дата звернення: 25.01.2020).

Серед усього різноманіття онлайн-інструментів, що можна використовувати з будь-якого гаджету, підключеного до мережі Інтернет під час занять з української мови, самостійної роботи та для підвищення мотивації до навчання учнів, варто виокремити онлайн-сервіс Learning Apps. Платформа є одним із хмарних сервісів веб 2.0 для організації та підтримки освітніх процесів та безплатним міжнародним відкритим освітнім ресурсом, що містить як представлені в режимі загального доступу навчальні готові навчальні матеріали (завдання-модулі; тести-модулі), так і конструктор для самостійного виробництва нових інтерактивних навчально-методичних матеріалів²⁰.

Таким чином, уроки з використанням електронних ресурсів стають звичними для учнів, а для вчителів – нормою роботи, що, на наш погляд, є одним із важливих результатів інноваційної роботи в сучасній освіті.

ВИСНОВКИ

Можна зробити висновок, що в результаті використання електронних ресурсів на уроках української мови відбувається: підвищення ефективності навчання (розвиток інтелекту школярів і навичок самостійної роботи з пошуку інформації; різноманітність форм навчальної діяльності дітей на уроці); здійснення індивідуального підходу в навчанні (самостійна робота з оптимальною для себе швидкістю); розширення обсягу навчальної інформації; забезпечення гнучкості управління навчальним процесом (відстеження процесу і результату своєї роботи); поліпшення організації уроку (дидактичний матеріал завжди є в достатній кількості); підвищення якості контролю знань учнів і різноманітність його форми; включення дітей у колективну діяльність у парах, групах; підвищення інтересу дитини до вивчення предмета і до навчання загалом, поліпшення якості освіти, активізація творчого потенціалу учня і вчителя; включення школярів і педагогів у сучасний простір інформаційного суспільства, самореалізація і саморозвиток особистості учня.

Тому ми впевнені, що електронні ресурси на уроках української мови, втім, як і на будь-яких інших уроках, не тільки можливі, але і необхідні. Наші діти – це покоління візуалів, хочемо ми того чи ні, але вони звикли отримувати інформацію з моніторів і дисплеїв. У результаті застосування ЕР істотно розширює можливості сучасного уроку, адже дуже важливо не зупинятися на місці, ставити нові цілі і прагнути до їх досягнення – це основний механізм розвитку особистості як учня, так і вчителя.

²⁰ Гладун М.А., Сабліна М.А. Сучасні он-лайн інструменти інтерактивного навчання як технологія співробітництва. *Open educational e-environment of modern University*. 2018. № 4. С. 33-43.

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлено особливості використання електронних ресурсів у процесі викладання української мови. Зазначено переваги та недоліки використання електронних ресурсів на уроках. Визначено складники інтенсифікації процесу навчання у процесі викладання української мови з використанням електронного ресурсу. Виокремлено основні дидактичні функції, які реалізуються за допомогою комп'ютера на уроках української мови. Зазначено, що використання електронних та мультимедійних ресурсів на уроках української мови дає простір для реалізації можливостей кожної дитини, робить навчання успішним і комфортним, особистісно-орієнтовним і мобільним, а також оптимізує навчальний процес. Наведено широко відомі електронні ресурси, що використовуються на уроках української мови: презентації, комп'ютерні тренажери, динамічні та статичні таблиці. Розкрито переваги впровадження методу проектів із використанням електронних ресурсів на уроках української мови. Відібрано онлайн-інструменти, які можуть бути використані на різних етапах організації заняття з української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гладун М.А., Сабліна М.А. Сучасні он-лайн інструменти інтерактивного навчання як технологія співробітництва. *Open educational e-environment of modern University*. 2018. № 4. С. 33–43.

2. Гримаська А.О. Використання можливостей інформаційно-комунікаційних технологій для підвищення якості навчання української мови і літератури. *Таврійський вісник освіти*. 2016. № 4 (56). С. 23–27.

3. Гулак О.А. Роль сучасних комп'ютерних та педагогічних технологій у підвищенні ефективності та результативності урочної діяльності учнів. URL:http://ru.osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/44358/ (дата звернення: 24.01.2020).

4. Дев'ять онлайн-інструментів для організації цікавих практичних робіт зі школярами. URL: <https://naurok.com.ua/post/9-onlayn-instrumentiv-dlya-organizaci-cikavih-praktichnih-robot-zi-shkolyarami> (дата звернення: 25.01.2020)

5. Дементієвська Н.П., Морзе Н.В. Комп'ютерні технології для розвитку учнів та вчителів. *Інформаційні технології і засоби навчання* : збірник наук. праць. Київ : Атака, 2005. С. 76–95.

6. Захарова И.Г. Информационные технологии в образовании : учебник пособ. для студ. высш. пед. учеб. завед. Москва : Академия, 2003. 192 с.

7. Зиньковська З.О. Психолого-педагогічні аспекти використання мультимедійних засобів навчання. *Класному керівнику для роботи*. 2013. № 7(55). С. 6–12.

8. Інформаційні технології в навчанні. Київ : Видавнича група BVH, 2006. 240 с.

9. Карташова Л.А. Система навчання інформаційних технологій майбутніх вчителів суспільно-гуманітарних дисциплін : монографія. Луцьк, 2011. 264 с.

10. Методичний порадище: організація та зміст освітньої діяльності у 2019/2020 навчальному році : інформаційно-метод. збірник / за заг. ред. Н.М. Бендерець, О.В. Матушевської. Біла Церква : КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів», 2019.

11. Мороз О. Використання інформаційно-комп'ютерних технологій в початковій школі. *Рідна школа*. 2014. С. 43–47.

12. Ніколаєнко Т.М. Використання ІКТ на уроках української мови та літератури. URL: <https://vseosvita.ua/library> (дата звернення: 19.01.2020).

13. Онлайн-інструмент Padlet. URL: <https://uk.padlet.com/dashboard> (дата звернення: 25.01.2020)

14. Онлайн-інструмент Trello. URL: <https://trello.com/> (дата звернення: 25.01.2020)

15. Онлайн-інструмент LearningApps. URL: <https://learningapps.org> (дата звернення: 25.01.2020)

16. Орлова О.І. Компетентнісне навчання за допомогою ІКТ на уроках української мови та літератури. URL: <http://5fan.ru/download.php> (дата звернення: 20.01.2020).

17. Сороко Н.В. Дидактичні функції інформаційних і комунікаційних технологій у професійній діяльності вчителя-словесника. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/ITZN/em5/emg.html> (дата звернення: 22.01.2020).

18. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посібник / За ред. О.І. Пометун, Л.В. Пироженко. Київ : А.С.К., 2006.

19. Фоміних Н.Ю. Інформаційно-комунікаційні технології у викладанні філологічних дисциплін : навч.-метод. посібник. Севастополь : Рібест, 2010. 196 с.

20. Шелехова Г. Використання комп'ютерних технологій на уроках української мови. *Українська мова і література в школі*. 2006. № 8. С. 4–8.

Information about the author:

Ilchuk V. V.,

Candidate of Pedagogical Sciences,

Department of Methodology of Philological Disciplines and Stylistics of the
Ukrainian Language

Faculty of Philology and Journalism named after Michael Stelmakh

Vinnitsya Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

32, Ostrozhskogo str., Vinnitsa, 21001, Ukraine

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ У СУЧАСНОМУ МЕДІАДИСКУРСІ

Каленич В. М.

ВСТУП

Медіалінгвістичні дослідження набувають особливої актуальності в сучасній філології, оскільки масмедійний дискурс займає своєрідне місце в соціокультурній парадигмі й інформаційному просторі загалом з огляду на зростання ролі інформації як засобу впливу, розмаїтість ЗМІ, динамічні процеси в масових комунікаціях тощо. В умовах стрімкого розвитку інформаційного суспільства відбуваються різновекторні трансформації медіаконтенту.

Екстра- та інтралінгвальні чинники впливають на формування стилістики медійної сфери. Медіатекст стає унікальним мовним явищем, що дає можливість експліцитно або імпліцитно створити позитивне чи негативне бачення світу.

Різноаспектні виміри тексту, його категорії, способи організації, методи дослідження неодноразово привертала увагу дослідників лінгвістики тексту, літературознавців, культурологів, психолінгвістів, журналістикознавців. Актуальною постає і проблема міжтекстуальних взаємозв'язків і взаємодій, зокрема у сучасному медіадискурсі.

У журналістській творчості автори вдаються до пошуку ефективних експресивних засобів, які не лише б зацікавлювали читача, а й активізували б його пізнавальний потенціал, залучали б до спільного осмислення буття. Одним із таких прийомів є використання в журналістських творах цитат, перефразувань, покликань на відомі твори, символів тощо, які створюють певні імпліцитні контексти. Інтертекстуальні засоби виразняють подання інформації, відіграють специфічну текстотвірну роль, декорують контент ЗМІ різноманітними конотаціями. Інтертекстуальність є критерієм гносеологічної та естетичної цінності тексту.

Залучення інтертекстів у журналістських творах активізує читачке сприйняття та сприяє конденсації авторської думки. Це своєрідний позатекстовий діалог автора (журналіста, публіциста) й читача, спрямований на більш глибоке розуміння проблеми, її різновимірні інтерпретації, осмислення буття у відомих образах, ситуаціях.

1. Джерела дослідження інтертекстуальності в медіатекстах

Фундаментальні засади теорії інтертекстуальності обґрунтували у своїх працях зарубіжні філологи М. Бахтін, Ю. Кристева, Р. Барт, Р. Якобсон, Б. Гаспаров, Ю. Лотман, М. Фуко, Ж. Дерріда, Ж. Женетт, Н. П'єге-Гро, Н. Кузьміна, Н. Фатеева й ін. Ілюстративним матеріалом для літературознавчої та лінгвістичної наукової парадигми інтертекстуальних прийомів переважно слугували художні тексти.

На думку Н. П'єге-Гро, інтертекстуальність є «засобом, за допомогою якого один текст перезаписує інший текст, а інтертекст формується з низки текстів, які відображені в певному творі»¹.

Інтертекстуальність трактують як рекурсивний зв'язок із певними відомими текстами та як проникнення одного тексту до іншого тексту. Розглядаючи основні категорії лінгвістики тексту, О. Селіванова кваліфікує інтертекстуальність «як наявність у певному тексті слідів інших текстів, у більш широкому розумінні – діалогічний зв'язок тексту в семіотичному універсумі з попередніми текстами (рекурсивний) та з подальшим текстотворенням (прокурсивний)»².

Г. Денисова виокремлює 10 таких функцій інтертексту³: первинний засіб комунікації, засіб створення ігрового моменту, неявний засіб оцінки, прийом переконання реципієнта, засіб комунікативного впливу, своєрідний засіб уведення думок, відправний момент роздумів, контактостановлюючий засіб, інтерпретаційне знаряддя, спосіб пародіювання, спосіб демонстрації ерудиції і прийом прикрашання тексту.

На думку автора, інтертекстуальність – це доповнення до встановлення зв'язку з читачем, а також спосіб породження власного тексту і утвердження своєї творчої індивідуальності через вибудовування складної системи зв'язків з текстами інших авторів. Інтертекстуальність може бути свідомою і несвідомою. Свідомо інтертекстуальність постає як стратегія створення змісту, а несвідомо наближається до значення інтертекстуальності в широкому розумінні цього поняття⁴.

Останнім часом все активніше дослідники концентрують увагу на медіадискурсі та інтертекстуальних засобах у ньому. Попри різноаспектну досліджуваність публіцистичних текстів, його категорій,

¹ П'єге-Гро Н. Введение в теорию интертекстуальности / пер. с фр. Москва, 2008. С. 48.

² Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава, 2008. С. 514.

³ Денисова Г.В. В мире интертекста: язык, память, перевод. Москва, 2003. С. 163–178.

⁴ Сунько Н.О. Аллюзія як маркер інтертекстуальності в англійськомовному газетному заголовку : дис. канд. філол. наук : 10.02.04. Чернівці, 2015. С. 17–18.

типів, актуальним на сучасному етапі розвитку медіалінгвістики, журналістики є вивчення інтертекстуальності в українському медіадискурсі. В україністиці питання зв'язків тексту з іншими текстами в журналістському творі висвітлювали Н. Зражевська, Т. Іванюха, О. Ільченко, Т. Космеда, О. Костикова, О. Рябініна, О. Цапок та ін.

Медіадискурс привертає увагу науковців своєю динамічністю й багатовимірністю, оскільки віддзеркалює не тільки розвиток соціуму, а й динаміку мовної презентації дійсності. Комунікативна взаємодія «журналіст – читач» опосередкована текстом. Медіатекст може акумулювати в собі інформативність, аналітичність та образність мовленнєвої діяльності автора-журналіста, яка не лише одновекторно зорієнтована на читача, а й вимагає його взаємозворотної реакції і мисленнєвої діяльності.

Англійський мовознавець Алан Белл у праці «Approaches to Media Discourse» зазначає, що визначення медіатексту виходить за рамки традиційного погляду на текст як на послідовність слів. Воно є значно ширшим і включає голосові та звукові параметри, візуальні образи, тобто медіатексти втілюють технології, які використовуються для їх створення та поширення⁵.

Інтертекстуальність стала визначальною особливістю сучасної журналістики. Використання в матеріалах ЗМІ інтертекстуальних елементів, з одного боку, зумовлене пошуком найефективніших засобів інформування соціуму, а з іншого – дає змогу журналістам створити власний стиль, що набуває актуальності в контексті авторської журналістики.

У сучасних масмедіа вплив перерозподілу статусів адресанта й адресата відобразився на рівні тексту, що зумовило його діалогічність. Важливою рисою її вираження в медіатекстах є використання деформації прецедентних текстів, котрі є виявом інтертекстуальності. Тобто прецедентні тексти – це такі тексти, що стають основою для створення інтертексту, є відомими для значної кількості різних соціальних груп. Н. Сунько вважає, що поняття прецедентності доцільно розширити охопленням не тільки послідовностей мовних одиниць, а також і певних лексичних одиниць, які є національно-культурними знаками. Такі одиниці можна назвати

⁵ Bell A. Approaches to Media Discourse. London : Blackwell Publishers, 1996. P. 35.

прецедентними іменами. Прецедентні тексти разом із прецедентними іменами отримують статус прецедентних мовних одиниць⁶.

На думку Н. Кузьміної, яка розглядає міжтекстову взаємодію з точки зору енергообміну між текстами, і «сильні» тексти мають велику енергоємність. Звідси випливає, що «сильні» тексти володіють високим інтертекстуальним потенціалом, переходячи у формі цитат і алюзій в інші вербальні континууми. Окрім прецедентних, серед «сильних» текстів виділяють також групу текстів, які є цінними поза часовими рамками та соціально-історичними умовами. Такі тексти стають значущими з моменту їхнього створення і, на відміну від прецедентних текстів, які актуальні тільки у певний проміжок часу, є вагомими в різні історичні та культурні епохи⁷.

На особливу увагу заслуговують монографічні дослідження питань міжтекстових зв'язків у журналістських творах і в публіцистиці загалом⁸. У монографії «Інтертекст в масмедійному дискурсі» російський вчений Б. Головко констатує, що «інноваційність інтертексту розкривається через принципи, методи і форми втілення в практику журналізму доміантної ролі дискурсивних процесів, що сприяють організації мислетворчості, мовотворчості й систематизації базових міжтекстових відношень, використовуваних журналістом у ролі універсального інструментарію якісних текстів»⁹.

Аналізуючи семіотику інтертекстуальності публіцистичного тексту, В. Галич зауважує: «Уведення інтертекстуальності в параметри соціального часу і простору розкриває шляхи концептуалізації дійсності та вектори комунікативних і культурних стратегій доби»¹⁰. Звернення до чужих текстів, на думку дослідниці, пов'язане з прагненням самого автора поглибити свою думку й активізувати експліцитний та імпліцитний зміст твору.

Різноаспектність і поліфункціональність інтертекстуальності в медіадискурсі засвідчують такі дослідження цієї категорії тексту:

⁶ Сунько Н.О. Інтертекстуальність та прецедентність як репрезентанти публіцистичного дискурсу (на матеріалі заголовків англomовних статей). *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка*. 2011. Вип. 58. С. 209.

⁷ Кузьміна Н.А. Інтертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка. Москва, 2007. С. 125.

⁸ Головко Б.Н. Інтертекст в мас-медийном дискурсе. Москва, 2012. 264 с.; Галич В.М. Семіотика інтертекстуальності публіцистичного твору: соціально-комунікативна рецепція : монографія. Рівне, 2015. 120 с.; Зелянко С.В. *Інтэртэкт у публіцыстычным маўленні*. Мінск, 2012. 195 с.; Meinhof U., Smith J. *Intertextuality and the Media. From Genre to Everyday Life*. Manchester and New York, 2000. 159 p.

⁹ Головко Б.Н. Інтертекст в мас-медийном дискурсе. Москва, 2012. С. 3.

¹⁰ Галич В.М. Семіотика інтертекстуальності публіцистичного твору: соціально-комунікативна рецепція : монографія. Рівне, 2015. С. 4.

інтертекстуальна парадигма журналістського тексту¹¹, інтертекстуальність як жанротвірний чинник у сучасній українській есеїстиці¹², інтертекстуальність і прецедентність в україномовних ЗМІ початку ХХІ ст.¹³, інтертекстуальність у дискурсі сучасної української преси¹⁴ тощо.

Дослідниця інтертексту Н. Зражевська зазначає, що існують текстові і мовні прояви інтертекстуальності. Текстові прояви передбачають наявність цитат, ремінісценцій, алюзій (експліцитний фрагмент у тексті, імпліцитно пов'язані з ним асоціації), а мовні прояви стосуються присутності в тексті певного функціонального стилю, що веде переважно до забарвлення змісту, композиції, жанру публіцистичного тексту і сприяє виявленню етичних, моральних, професійних та інших аспектів повідомлення¹⁵.

У своєму дослідженні дискурсу преси О. Рябініна, враховуючи досвід філологів, що займалися міжтекстовими зв'язками, виділяє такі різновиди інтертекстуальності, у кожному з яких присутнє відношення «текст у тексті»: власне інтертекстуальність – текст у тексті (цитати з атрибуцією/без атрибуції, алюзії, фрейми, перифрази, центонні структури); паратекстуальність – заголовний комплекс як текст у тексті; метатекстуальність – текст про текст у тексті; гіпертекстуальність – текст над текстом у тексті¹⁶.

Традиційно виділяють такі форми вияву інтертекстуальності, як цитати, алюзії, ремінісценції, мандрівні сюжети, римейки, парадигматика асоціацій, синкретизм функціональних стилів і жанрів тощо¹⁷. Не всі названі форми вияву інтертекстуальності однаковою мірою проявляються у медійних текстах, адже одні є досить поширеними і часто вживаними, інші майже не застосовуються при

¹¹ Зражевська Н.І. Інтертекстуальна парадигма журналістського тексту. *Стиль і текст*. 2007. Вип. 8. С. 89–99.

¹² Іванюха Т.В., Полякова Г.О. Інтертекстуальність як жанротвірний чинник у сучасній українській есеїстиці. *Держава та регіони. Серія «Соціальні комунікації»*. 2015. № 3 (23). С. 43–48.

¹³ Ільченко О.А. Інтертекстуальність і прецедентність в україномовних ЗМІ початку ХХІ ст. (на матеріалі метафоричних словосполучень). *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2013. Вип. 35. С. 155–160.

¹⁴ Рябініна О.К. Інтертекстуальність у дискурсі сучасної української преси: лінгвістичний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Харків, 2008. 18 с.

¹⁵ Зражевська Н.І. Інтертекстуальна парадигма журналістського тексту. *Стиль і текст*. 2007. Вип. 8. С. 89–99.

¹⁶ Рябініна О.К. Інтертекстуальність у дискурсі сучасної української преси: лінгвістичний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Харків, 2008. 18 с.

¹⁷ Цапок О. Інтертекстуальність заголовків черкаських видань. *Мовознавчий вісник*. Вип. 14–15. С. 332.

створенні журналістських матеріалів або ж є поодинокими краплями у канву текстового блоку засобу масової інформації.

Незвичайні асоціативні висловлювання, прямі та приховані цитати, ремінісценції та алюзії, глибокий підтекст та інші засоби дозволяють авторові посилити ефект журналістського твору, повніше реалізувати власну творчу інтенцію¹⁸. Закодована у такий спосіб інформація розрахована на спорідненість фонових знань автора та реципієнтів.

Використання інтертекстуальності стало для сучасних засобів масової інформації однією з провідних ознак, оскільки журналістські тексти продукують масову культуру, ґрунтуючись на культурній спадщині, повторенні відомого й актуального у сьогоденні. Це забезпечує глибше усвідомлення написаного, сприяє аналізу й зіставленню подібних явищ та ситуацій, що відбулися у різні часи, але мають однакові наслідки, або сталися з однакових причин, або мають однакову модель розвитку.

Присутність інтертексту в публіцистичному тексті показує також майстерність журналіста, його рівень володіння означеною темою, умінням вдало комбінувати претексти і вплітати їх у новий твір.

2. Інтертекстуальні засоби в медіатекстах

Дослідження контенту інформаційно-аналітичного тижневика «Дзеркало тижня. Україна» (за 2018–2019 рр.) дає підстави визначити різні інтертекстуальні засоби та їхню функціональну специфіку.

Одним зі способів організації тексту й найбільш продуктивних інтертекстуальних прийомів у медіатекстах є цитація – використання в тексті уривку іншого тексту, вислову для ілюстрації, аргументації, підтвердження певної думки з дотриманням особливостей чужого висловлення (афоризми, прислів'я, крилаті вислови тощо). Н. Кузьміна розрізняє поняття «цитація» і «цитата». Цитація – процес енергообміну між прототекстом (прототекстами) і метатекстом. Цитата (у широкому значенні) – інтертекстуальний знак з високим енергетичним потенціалом, що дає змогу йому просуватися в часі та просторі інтертексту, накопичуючи культурні змісти і з огляду на це збільшуючи імпліцитну енергію¹⁹.

Цитати, фрагменти цитат або навіть окремі слова чи словосполучення, колись влучно сказані, написані, допомагають злити

¹⁸ Іванюха Т.В., Полякова Г.О. Інтертекстуальність як жанровірний чинник у сучасній українській есеїстиці. *Держава та регіони. Серія «Соціальні комунікації»*. 2015. № 3 (23). С. 43.

¹⁹ Кузьміна Н.А. Інтертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка. Москва, 2007. С. 157.

текстовий матеріал у єдиний твір, водночас спонукають читача спрямувати пізнавальну діяльність у сферу інтертексту і внести в текст-реципієнт додатковий смисл. У публікаціях газети «Дзеркало тижня» трапляються прямі (або експліцитні, марковані, атрибутивні) цитати, які містять пряму вказівку на автора чи претекст: *«Свого часу відомий німецький публіцист Людвиг Берне сказав: «Справедливість – такий же необхідний для життя продукт, як і хліб»* («ДТ». 2018. № 16. С. 2); *«Світ – безмежний, і мандрівник – справжній його володар», – писав Гюстав Флобер* («ДТ». 2019. № 39. С.14); *«Як зауважив іще Григорій Сковорода, «Чогось найважливішого нам не вистачає». Мандрівний філософ мав на увазі **совість**»* («ДТ». 2019. № 49. С. 15); а також непрямі цитати (або імпліцитні, немарковані, неатрибутивні), які не містять ніяких маркувань: *«Подивімося на ситуацію в ОРДЛО і Криму: «На всіх языках все мовчить, бо благоденствує»* («ДТ». 2018. № 24–25. С. 2) – вислів з поеми «Кавказ» Т. Шевченка»; *«Часу дуже мало, і гаяти його не варто за будь-якого сценарію. Питання стоїть цілком по-датськи: «Бути чи не бути?»* («ДТ». 2018. № 26. С.8) – вислів з трагедії В.Шекспіра «Гамлет».

У медіатекстах використовують також часткові або редуковані цитати в авторській інтерпретації: *«Громадяни цієї Скандинавської країни були ледь не шоковані «і ланами широкополими, і Дніпром, і кручами»* («ДТ». 2018. № 44. С.8); *«Однак це не означає, що роботу в цьому напрямі слід припинити. Навпаки, потрібно «лупати цю скалу» і надалі»* («ДТ». 2018. № 26. С.7). Такі інтертекстуальні засоби функціонують як прийом мовної гри з елементами аплікації: *«А якщо говорити серйозно, то ми вже якось зачекалися «свого Вашингтона з новим і праведним законом». Який усе-все змінить»* («ДТ». 2018. № 10. С.2).

Іноді журналісти вдаються до перефразування, що посилює імпресивність висловленої думки: *«Однак двічі в історію, як і в річку, не ввійдеш».* («ДТ». 2018. №21. С.15); *«Перефразовуючи відомий вислів, можна констатувати: «Скажи мені, хто тебе підтримує, і я скажу, хто ти»* («ДТ». 2018. №29. С.5); *«Перефразовуючи Черчилля, можна сказати, що сучасний Захід – це не **найліпша** конфігурація, частиною якої хотілося б стати, але кращої людство наразі не вигадало»* («ДТ». 2018. № 28. С. 4).

Цитати як інтертекстуальні засоби реалізують текстотвірний потенціал. Наприклад, цитату використовують у ліді статті як її проблему або ідею: *«Дорослі люблять із глибокодумним виглядом цитувати Антуана де Сент-Екзюпері: «Всі ми родом з дитинства», – коли намагаються довести, що пам'ятають про своє дитинство й розуміють важливість тих речей, які необхідні дитині»* («ДТ». 2018. № 11. С. 13), а також як резюме у кінці

публікації: *«І водночас усебічно і глибоко розібратися з проблемою щодо системного менеджменту та розробити відповідну змістовну державну або національну програму, спрямовану на покращення ситуації<...> І тут доречно вкотре згадати слова Едвардса Демінга: «Удосконалюватися не обов'язково. Виживання – справа добровільна» («ДТ». 2019. № 45. С. 7).* Такі інтертекстуальні засоби не лише влучно увиразнюють публікацію, а й завжди мають конотативне значення, виражаючи певну оцінку і ставлення до фактів, що підсилює експресивність тексту.

Цитатним обрамленням медіатексту послуговується автор у статті *«Лібералізм і консерватизм – Інь і Янь» («ДТ». 2018. № 45. С. 6).* У ліді він подає висловлювання знаменитого американського актора і режисера Л. Німого: *«Коли у нас немає інформації, ми переходимо до найпростішого світогляду, до чорно-білого. Але тоді ми змушені брехати собі. Чорний ніколи не буває таким чорним, яким ви його малюєте, а білий ніколи не буває таким білим».* Свої міркування про суспільно-політичний розвиток країни, соціальні норми і цінності автор завершує словами нашого земляка, який народився на території нинішньої Київської області, видатного філософа М. Бердяєва: *«Неможливе нормальне і здорове існування і розвиток суспільства без консервативних сил. Консерватизм підтримує зв'язок часів, з'єднує майбутнє з минулим».*

З-поміж фразеологічного розмаїття медіадискурсу виокремлюємо крилаті вислови, прислів'я, приказки як інтертекстуальні засоби, що афористично узагальнюють авторське світобачення або певні життєві закономірності: *«Але правила, як удома, так і в умовах дитячого колективу, мають поширюватися на всіх, включно з дорослими. «Що можна Юпітеру, те не можна бичу» – тут аж ніяк не пройде» («ДТ». 2018. № 2. С. 13); «Якщо комусь не подобається це дзеркальне відображення, то варто згадати крилатий вислів: «Нема чого на дзеркало нарікати, якщо пика крива» («ДТ». 2018. № 29. С.12); «Відомий афоризм говорить: «немає нічого більш практичного за хорошу теорію» («ДТ». 2018. № 31. С.7); «Чи пройдуть вони за ідеальною для будь-якого центру формулою «і вовки ситі, і вівиці цілі» – лишається тільки гадати» («ДТ». 2018. № 22. С.5).*

Як відомо, заголовок – це елемент медіатексту, який лаконічно, стисло, чітко, конкретно і концентровано відображає тему, головну ідею статті або задум адресанта. Газетні заголовки, функціонуючи в газетному дискурсі, мають прагматичну настанову (запрограмовані здійснити вплив на адресата). Прислів'я та приказки використовують у ролі заголовків публікацій: *«Кравець крає, як матерії стає» («ДТ». 2018. № 35. С. 1); «Хоч плюй у вічі – їм Божя роса» («ДТ». 2018.*

№ 34. С. 3); «*Золоте правило земельної реформи: «сім разів відміряти, а один раз відрізати!..»* («ДТ». 2018. № 20. С. 8); «*Сорок років мак не родив, і голоду не було*» («ДТ». 2018. № 7. С. 9); «*Що посієш, те й пожнеш*» («ДТ». 2019. № 34. С. 13); «*Який сусіда – така й бесіда*» («ДТ». 2019. № 50. С. 8). Іноді вони бувають усіченими: «...*На те й напоролись*» («ДТ». 2019. №45. С 12); «*Бідні, бо...*» («ДТ». 2019. № 39. С.10). Фольклорна основа робить заголовки емоційними, глибокими, компактними і близьким читачеві. Як інтертекстуальні маркери такі вислови з народної творчості вирізняються емоційно-експресивними барвами, але в контексті публікації загострюють проблему з різним стилістичним ефектом (жарту, іронії, сарказму, інтриги тощо).

Особливий комунікативно-прагматичний потенціал мають заголовки, у яких використовуються трансформовані усталені вирази, вирізняючись не тільки експресією, а й своєрідним інформаційним кодом до медіатексту: «*Per aspera ad astra Хмельниччини*» («ДТ». 2018. № 12. С. 15); «*Бійся китайців, які приносять дарунки*» («ДТ». 2018. № 32. С. 8); «*Старий ворог кращий за нових двох?*» («ДТ». 2018. № 42. С. 4); «*Довго запрягали, а як поїдемо?*» («ДТ». 2019. № 37. С.1); «*Не такий страшний біпатрид, як його малюють?*» («ДТ». 2019. № 40 С. 1); «*ГТС слъозами не зарадиш*» («ДТ». 2019. № 41. С. 9); «*Гроші на науку чи на вітер?*» («ДТ». 2019. № 47. С. 1).

Пристосовані до сьогодення й оновлені фразеологізми звучать досить колоритно. Такі оказіональні вирази є улізливими, оскільки зафіксовані свідомістю автора і читача як фразеологічні одиниці, однак як елементи мовної гри конотативно ілюструють переосмислення проблеми, порушеної в публікації. Різноманітні трансформаційні потенції фразем, оновлення компонентного складу не заперечують твердження про їхню сталість (кодифікованість), а адекватно реагують на суспільно-мовну динаміку, семантичні зрушення.

Інтертекстуальні цитати мають лінгвокультурну цінність і зорієнтовані на концептуальну, підтекстову інформацію. Одним із інтертекстуальних прийомів є епіграф, який відіграє особливу текстотвірну роль у журналістських творах на сторінках періодичної преси. Як лаконічний засіб певної оцінки повідомлення він пов'язаний із вмістом публікації і відображає алегорично сформульовану ідею медіатексту, передає його настрій або задає тон, налаштовуючи читача на відповідне сприйняття тексту.

К. Серажим вбачає призначення епіграфа в тому, щоб «визначити основну ідею чи тему, загальний тон тексту. Однак визначити не стільки номінативно, скільки шляхом актуалізації асоціативних

зв'язків, проведення аналогій тощо»²⁰. Через епіграф «автор відкриває зовнішню межу тексту для інтертекстуальних зв'язків і літературно-мовних впливів різних напрямів і епох, тим самим наповнюючи й розкриваючи внутрішній світ свого тексту»²¹.

Наприклад, у газеті «Дзеркало тижня» епіграфами-цитатами до публікацій є такі вислови: «Вмирати в цій житті не вперше, Але і жити спробуй припини». (С.Сенін) («ДТ». 2019. № 48. С. 10. «Якість життя: феномен півостровів»); «Повірте, що зможете, – і півшляху вже пройдено». (Теодор Рузвельт) («ДТ». 2018. № 50. С. 13. «У грі чи поза грою?»); «Домовилася кішка з мишею, і будинок зруйнувався» (Сирійська приказка) («ДТ». 2018. №34. С.1. «Ідлібський фронт Путіна-Ердогана») та ін.

Автор в епіграфі маскує виховну ідею твору, послугуючись міркуваннями відомих людей. Наприклад, як композиційний елемент до статті «„Чорна неділя” для захисту авторського права і суміжних прав» («ДТ». 2018. № 33. – С. 9) В. Коноваленко використовує такий загальновідомий афоризм Т. Шевченка: «Якби ви вчилися так, як треба, То й мудрість би була своя...». У публікації йдеться про Закон України «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав», який набув чинності 22 липня 2018 року. Зокрема, порушено проблему цивільно-правового захисту авторського права і суміжних прав у судах відповідно до нових норм, відповідальності за порушення тощо.

Займаючи автономну позицію, епіграф служить засобом вираження авторських інтенцій, комунікативно-прагматичної установки автора. Для формування читацької установки важливий не тільки епіграф, а й його походження, зокрема часова, просторова, соціокультурна віддаленість джерела. Найчастіше джерелами епіграфів-цитат у газеті «Дзеркало тижня» є:

– поезія Тараса Шевченка (О. Покальчук «Пароксизм брехні», 2018. № 24. С. 16), Валерія Стратонова (В. Меліхов «Харків: перші постріли в спину Української Народної Республіки», 2018. № 16. С.15), Булата Окуджави (В. Мостовий «Вири пам'яті», 2018. № 11. С.10), Ярослава Смелякова (В. Меліхов «Предтеча перебудови», 2018. № 8-9. С. 19) й ін.;

– проза Льюїса Керрола («Аліса в Країні Чудес») (Т. Жибер «Середньострокове бюджетне планування: панацея чи звичайний інструмент?» 2018, № 48. С.6), Альбера Камю («Сторонній»)

²⁰ Серажим К.С. Текстознавство. Київ, 2008. С. 440.

²¹ Фатеева Н. А. Контрапункт интертекстуальности, или интертекст в мире текстов. Москва, 2000. С. 32.

(О. Покальчук «Синдром навченої втоми», 2018. № 20. С. 11), Ернеста Хемінгуея (О. Сліпущко «Моя війна», 2018. № 12. С. 11), Френсіса Скотта Фіцджеральда (В. Горбулін «Вулканічний синдром», 2018. № 23. С. 1);

– висловлювання відомих (і не дуже відомих) діячів політики, культури, науки, зокрема, **Теодора Рузвельта** (М. Хвесик, А.Сундук «У грі чи поза грою?», 2018. № 50. С. 13), **Жана Бодрійяра** (Д. Череватський «Увесь цей джаз», 2018. № 47. С. 9), Чарлі Чапліна (О. Ткач «Консервація пенсійної системи. Ще на чотири роки?», 2018. № 45. С. 7, В. Горбулін «Трагікомедія реакцій на „трагедію” у Гельсінкі», 2018. № 29. С. 2), **Омара Хайяма** (В. Федянін «Іранський прецедент Трампа», 2018. № 33. С. 4), А. Ейнштейна (М. Краснянський «Фактор чавуну», 2018. № 33. С. 12), **Лєся Курбаса** (В.Ткач «Мистецтво грошей як пріоритет довіри», 2018. № 27. С. 12), Миколи Вавилова (Л. Суржик «І все те в пам'яті зерна ...», 2018. № 13. С. 13) й ін.

Загалом механізм дії всіх інтертекстуальних прийомів однаковий: експліцитний фрагмент чи поняття в тексті й імпліцитно пов'язані з ними асоціації. Як автономні смислові одиниці вони актуалізують важливу для читача інформацію, апелюючи до його пам'яті, інтелекту, культури, життєвого досвіду.

Алюзії як інтертекстуальні прийоми образності й виразності створюють асоціації за рахунок натяку на досить відомі історичні чи літературні факти, події, фрази, персонажів інших текстів з розрахунком на ерудицію читача: *«Нам подобається потрапити в історію величиих перемін, нехай і на «Титаніку»* («ДТ». 2018. № 15. С. 13); *«Як тільки усвідомимо, що ми – сім'я (причому не Кайдашева), до Кремнієвої долини буде рукою подати»* («ДТ». 2018. № 28. С. 3); *«Бізнес-освіта: бал – не для нашої Попелюшки?»* («ДТ». 2019. № 33. С. 12); *«І влаштовувати на цю тему дикі змагання, наче це не артисти й не політики, а маленькі дикуни з «Володаря мух», – уже навіть не постправа, а постклініка»* («ДТ». 2019. № 41. С. 14); *«Тоді як слід докласти зусиль, щоб від «плачу Ярославни» перейти до конкретних кроків назустріч сотням тисяч родин, які вже забули, що це таке – підтримка і сильне плече держави»* («ДТ». 2019. № 50. С. 15).

Алюзія також може функціонувати як засіб створення якісних характеристик шляхом перенесення рис міфологічних, історичних, літературних персонажів на ті, про які йдеться в медіатексті. Наприклад, у статті «Страусина політика (не) пройде?» («ДТ». 2019. № 46. С. 12) в заголовку винесений інтертекстуальний прийом натяку те, що страус закопує голову в пісок, аби не бачити загрози. Розмірковуючи над тим, чи вкладатиме держава кошти в маленькі школи, автор далі констатує: *«Очевидно, питання, що робити*

з маленькими школами, не можна просто відкласти й сховати голову в пісок, як робилося вже не раз. Потрібна відверта публічна дискусія».

Алюзія як метафоричний засіб кодування інформації може породжувати асоціації з макроконтекстом претексту – текстом загалом, певними подіями або низкою подій у тексті, вчинками, характером або проблемами персонажів, ідейною своєрідністю твору й ін. О. Проценко підкреслює: «Успішне оперування алюзією вимагає від журналіста неабиякої майстерності, зокрема знання багатого фонду передтекстів, володіння словом, уміння знаходити цікаві паралелі. Із погляду декодування алюзія – це ще й спосіб активізувати глядача, залучити його до співтворчості»²².

Алюзія має потужний пізнавальний потенціал, оскільки викликає у свідомості читача два контексти і дві ситуації, тобто асоціативно відсилає до прототексту, звідки взято образ, та збагачує певними конотаціями новостворений текст. Прийом аплікації використовують журналісти в заголовках-алюзіях, які відсилають читача до заголовка відомого твору, але щодо медіатексту зазнають метаморфози: «*Перехресні стежки корифеїв українського театру*» («ДТ». 2018. № 46. С. 16); «*Дивовижний новий економічний світ*» («ДТ». 2018. № 49. С. 9); «*Мовчання ягнят, або Правда про емоційне насильство*» («ДТ». 2018. № 48. С. 13); «*Стійкий олов'яний дипломат*» («ДТ». 2019. № 40. С. 3); «*Битва Давида і Голіафа*» («ДТ». 2019. № 50. С. 3); «*Відновити довіру до прокуратури: місія здійсненна*» («ДТ». 2019. № 50. С. 3).

Інтертекстуальна прагматика властива ономастичним засобам (імена культурних і політичних діячів, літературних персонажів, біблійними, міфоніми й ін.): «*Якби Джордж Орвелл дожив до наших днів, він би, напевно, позаздрив таким сюжетам. Тим більше, що йдеться не тільки про новий *modus operandi* бізнесу*» («ДТ». 2018. № 16. С. 10); «*Навіть егоїстичний творець (а бувають інші?) завжди діалогічний, звідси й невдала спроба забути Герострата. Тобто творча особистість тим вільніша, чим її витвори соціальніші*» («ДТ». 2018. № 23. С. 10); «*Впровадженню цієї тенденції, яка починає виходити за межі чергової філософської інтоксикації, як це було в Достоевського, Ніцше і т.д., сприяє бурхливе зростання інформаційних взаємин через Інтернет і специфіка цих взаємин*» («ДТ». 2018. № 29. С. 13); «*І тут уже зав'язалася нова глава теорії комічного поза розумінням і осяганням Арістотеля, Крилова та навіть Леоніда Івановича Глібова*» («ДТ». 2019. № 41. С. 14). Як приклади алюзії вони образно й символічно передають авторську інтенцію щодо повідомлюваного.

²² Проценко О. Алюзія в текстах теленовін. *Стиль і текст*. 2010. Вип. 11. С. 80.

Ремінісценції несуть у собі основну й додаткову оцінну інформацію. Реалізуючись у новому тексті, такі засоби, з одного боку, зберігають свій первинний зміст, а з іншого – створюють нове контекстуальне смислове поле. **Журналістика, широко послуговуючись ремінісцентними образами**, «наповнює їх новим понятійним смислом, використовує наявний у них семантичний потенціал для розбудови інтелектуального сюжету чи прагматичної концепції»²³.

Як стилетворчий елемент медіатексту ремінісценція передбачає уведення до певного твору фрагментів, які нагадують адресатові події, факти, героїв, стилістичні прийоми, мотиви іншого тексту, що може проявлятися в подібності. Так, Ю. Туниця на початку статті «Труба раз, труба два... І балтійській екосистемі – „труба“?» («ДТ». 2018. № 26. С. 12) вдається до літературної ремінісценції: *«Дискусії навколо будівництва «Північного потоку-2» нагадують трагічний сюжет оповідання Михайла Старицького «Понизив!», коли сільські хлопці засперечалися на два відра горілки, чи Петро зіб'є кулею з голови Антона шапку, не простреливши її»*. Розв'язка цього безглузлого дійства була трагічною, бо «понизив». Потім автор наводить свій коментар щодо порушеної в публікації проблеми: *«Щоб сьогодні не «понизити» і не поцілити нищівним ударом в унікальну екологічну систему Балтійського моря, маємо акцентувати увагу не на економічних і політичних інтересах, як це відбувається досі («шапка» й «горілка»), а на високій імовірності масштабної екологічної катастрофи в Балтійському регіоні («голова»)»*.

Такі позасюжетні елементи не порушують архітектоніки тексту, а є ліричними відступами, композиційними паралелями. Наприклад, у статті «Щоб жити як європейці...» («ДТ». 2018. №31. С.8) автор згадує казку про старого Хотабича: достатньо було лише одного його бажання, щоб отримати фантастичні результати. І коли Хотабича попросили про телефон, то в одну мить з'явився такий самий телефон, як і інші, але його було зроблено із... суцільного мармуру. Схожий зовні, він не міг виконувати функції телефону, бо, повторивши форму апарату, Хотабич не зміг відтворити його суть, адже не мав відповідних знань. Автор підсумовує: *«Подібне відбувається і в українській економіці. Частенько ми намагаємося відтворити те, що бачимо зовні, тобто форму, не осмислюючи суті предметів і явищ»*.

Наявні у свідомості автора думки, сюжети, образи відтворюються за допомогою відомих виразів, образів осіб, подій, трансформуючись у контексті, висвітлюючи проблеми у певному ракурсі, іноді завуальовуючи сьогодення або викриваючи його через відгомін минулого. Категорія інтертекстуальності орієнтована на соціо-

²³ Михайлин І.Л. Основи журналістики. Київ, 2011. С. 277.

культурну компетенцію читача, не лише на його сприймання текстової інформації, а й ретроспективний погляд в інші тексти. Автор апелює до підсвідомості читача, у якій зберігаються когніції, пов'язані з інтертекстами. У разі відсутності таких знань читач прагне заповнити невідоме шляхом пошуку першоджерел нерозкодованих інтертекстів у літературі, культурі, історії, науці тощо.

Ефективність інтертекстуального мислення залежить від комунікативно-когнітивної компетентності автора і читача. Використовуючи певні інтертексти, автор, з одного боку, вдається до економії мовних засобів, а з іншого – зважає на особливості їхнього сприйняття, розуміння й наслідки впливу на реципієнта. Комунікативно-прагматичні інтенції авторського задуму орієнтовані на те, щоб для висвітлення порушеної проблеми дібрати найвиразніші мовні засоби, які б експліцитно та імпліцитно впливали на свідомість читача, його когнітивну й емоційну сфери, стимулювали мисленеву діяльність, компенсували ерудицію новими знаннями.

ВИСНОВКИ

Робота над медіатекстом є головною складовою частиною всього журналістського творчого процесу, де кожен автор шукає власний підхід. Одна тема ніколи не може бути реалізована однаково. Це залежить від рівня підготовки, творчого потенціалу й напрацьованого матеріалу автором, зокрема журналістом, публіцистом. Можна повному розкрити суть питання, зацікавити аудиторію, використавши у публікації інтертекстуальність – вкраплення у певний текст частин інших текстів.

Активне використання засобів інтертекстуальності на шпальтах періодичних видань зумовило зацікавлення дослідників, тому зараз відбувається активізація досліджень інтертексту не лише у художній літературі, а й у медіадискурсі. Науковці різносторонньо підходять до вивчення цього явища, по-різному його трактують, розглядають функції, роль, стилістичне призначення, з'ясовують джерельну базу інтертекстем у масмедіа.

Інтертекстуальні засоби і прийоми не лише урізноманітнюють і виразнюють журналістські матеріали. Вони звертають увагу на найбільш потрібне з того, про що мовиться у тексті, підкреслюють чи спростовують погляди автора або ж героїв публікацій. Інтертекст допомагає лаконізувати виклад думок, зробити його більш цікавим, досконалим.

Наявність цитат у медіатекстах пов'язана з їхньою здатністю активізувати інтелектуальний досвід адресата, оскільки цитата є двоплановою. Вона одночасно відсилає до тексту й контексту відомого джерела і до змісту того тексту, в якому вона наведена. Тому цитування є одним із прийомів створення інтертекстуальності. Алюзія

реалізується переважно за допомогою слів або фраз, значення яких асоціюється з певною подією або особою, та є одним із прикладів мовної гри. Ремінісценції більш рельєфно відображають висвітлювані проблеми, слугуючи композиційними й асоціативними паралелями між інтертекстом і медіадискурсом.

АНОТАЦІЯ

Категорія інтертекстуальності виявляє відкритість сучасного медіадискурсу до інших текстів. Актуальними постають проблеми вираження інтертекстуальності в сучасних медіатекстах, своєрідності джерел різних видів інтертекстуальних засобів, композиційної ролі інтертекстуальності в масмедіа.

Залучення інтертекстів у журналістських творах активізує читачське сприйняття та сприяє конденсації авторської думки. Це своєрідний позатекстовий діалог автора (журналіста, публіциста) й читача, спрямований на більш глибоке розуміння проблеми, її різновимірні інтерпретації, осмислення буття у відомих образах, фактах, ситуаціях.

Основними інтертекстуальними засобами в медіатекстах є цитати, алюзії та ремінісценції як вдалі прийоми міграції сюжетів, подій, осіб, висловів у контексті журналістських матеріалів. Такі міжтекстові взаємодії створюють емоційно переконливий соціокомунікативний ефект, завдяки зверненню до вічних образів влучно, економно й точно окреслюють ситуацію. Різні прийоми інтертекстуальності змістовно збагачують основну текстову інформацію, слугують для ілюстрації, аргументації, підтвердження певної думки, створюють асоціативні зв'язки з уже відомими текстами, увиразнюють авторську позицію, розширюють світогляд читача, стимулюють до роздумів. Інтертекстуальні засоби створюють смислову перспективу, посилюють емоційність тексту. Потрапляючи в новий контекст, відомі образи, символи, фрази реалізують нову експресивну енергію, змінюють свою стилістику.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галич В.М. Семіотика інтертекстуальності публіцистичного твору: соціально-комунікативна рецепція : монографія. Рівне, 2015. 120 с.
2. Головкин Б.Н. Интертекст в мас-медийном дискурсе. Москва, 2012. 264 с.
3. Денисова Г.В. В мире интертекста: язык, память, перевод. Москва, 2003. 298 с.
4. Зелянко С.В. Інтэртэкст у публіцыстычным маўленні / навук. рэд. В. І. Іўчанкаў. Мінск : БДУ, 2012. 195 с.
5. Зражевська Н.І. Інтертекстуальна парадигма журналістського тексту. *Стиль і текст*. 2007. Вип. 8. С. 89–99.

6. Іванюха Т.В., Полякова Г.О. Інтертекстуальність як жанро-твірний чинник у сучасній українській есеїстиці. *Держава та регіони. Серія «Соціальні комунікації»*. 2015. № 3 (23). С. 43–48.

7. Льченко О.А. Інтертекстуальність і прецедентність в україномовних ЗМІ початку ХХІ ст. (на матеріалі метафоричних словосполучень). *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. 2013. Вип. 35. С. 155–160.

8. Кузьміна Н.А. Інтертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка. Москва, 2007. 272 с.

9. Михайлин І.Л. Основи журналістики. Київ, 2011. 496 с.

10. Проценко О. Алюзія в текстах теленовін. *Стиль і текст*. 2010. Вип. 11. С.72–81.

11. Пьеге-Гро Н. Введение в теорию интертекстуальности / пер. с фр. Москва, 2008. 240 с.

12. Рябініна О.К. Інтертекстуальність у дискурсі сучасної української преси: лінгвістичний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Харків, 2008. 18 с.

13. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава, 2008. С.514.

14. Серажим К.С. Текстознавство. Київ, 2008. 528 с.

15. Сунько Н.О. Алюзія як маркер інтертекстуальності в англійськомовному газетному заголовку : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Чернівці, 2015. 227 с.

16. Сунько Н.О. Інтертекстуальність та прецедентність як репрезентанти публіцистичного дискурсу (на матеріалі заголовків англійськомовних статей). *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка*. 2011. Вип. 58. С. 208–212.

17. Фатеева Н.А. Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов. Москва, 2000. 280 с.

18. Цапок О. Інтертекстуальність заголовків черкаських видань. *Мовознавчий вісник*. Вип. 14–15. С. 331–336.

19. Bell A. Approaches to Media Discourse. London : Blackwell Publishers, 1996. 230p.

20. Meinhof U., Smith J. Intertextuality and the Media. From Genre to Everyday Life. Manchester and New York : Manchester University Press, 2000. 159 p.

Information about the author:

Kalenych V. M.,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Journalism,

Advertising and Public Relations

Vinnitsya Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

32, Ostrozhkyi str., Vinnitsya, 21100, Ukraine

UKRAINIAN SPORTS JARGON AS A LINGUISTIC PHENOMENON

Karpets L. A., Kovalenko J. N.

INTRODUCTION

An important and interesting debate issue for many years now has been the study of the richness of spoken natural language. The study of “living” language becomes a priority in the scientific works of linguists, gaining more and more new positions. The object of such works is, in particular, the once-taboos of various linguistic phenomena, which have been given different names in linguistics – social dialect, argo, jargon, slang, kent, etc.

The process of study of these phenomena is quite complex and contradictory, there is no unified and generally accepted explanation of their nature and some common methods of their study are not produced. However, the traditional study of language phenomena at the level of “system” and “norm” (which is one of the urgent tasks of modern linguistics) is impossible without taking into account the features of these so-called “peripheral” layers of language.

The study of such phenomena, their development and consequences was addressed, in particular, by representatives of the sociological direction of French linguistics (especially its conductor A. Meié), the Prague Linguistic School (V. Mathesius, B. Gavranek, J. Wachek), German scholars of the Leipzig Linguistic Linguistics Frings, Russian School (O. Shakhmatov, I. Baudouin de Courtenay, E. Polivanov). It is their undoubted theoretical justification for the close connection of language with social processes.

A small number of scientific works devoted to these problems (such as, in particular, a thorough study of modern domestic scientists O. Gorbach, J. Dzendzelovsky, Y. Shevelyov, L. Masenko, L. Stavitskaya, etc.) – this is only a description of the main directions, definition of strategic tasks and priorities. Some issues remain debatable and require deep and thorough consideration.

Today, almost all socio-occupational groups have their own jargon nomination methods. It may be said about computer jargon, jargon of drivers, hairdressers, accountants, doctors, and more. But not all jargonisms are accessible to the general public, most of them are only understood by some professional community, and the jargon itself meets the needs of the speakers in different ways. Among modern social dialects, sports jargon is one of the most common, which can be explained by the mass and

prevalence of various kinds of sport and sports activities among the population.

The modern sports community with the appropriate educational and professional level, which constantly cares about its sports image, readily serves the youth and other jargon, but necessarily creates its own linguistic world, dominated by names for the designation of realities and concepts of sports, different human qualities. appeared in various actions, exercises, etc.

It should be noted that the sports microsocium, as a subject and object of jargon formation, has its own internal structure, which has been formed over the years.

The popularity and mass sports, the declaration of the results of competitions in the media, other non-linguistic factors greatly contribute to the penetration of sports nomenclature into broad areas of communication, which in turn form a specific microsystem of the Ukrainian language.

Sports nomination is characterized by a number of peculiar features. First, it mainly uses traditional national techniques and nomination methods. Secondly, the most active, the most important, the most significant sports phenomena (such as the names of sports, sports equipment, various types of exercises, names of processes and actions, sports establishments, awards, etc.) fall into the range of interests. Thirdly, in comparison to other “professional” nomens, sports units (with a few exceptions) do not cause difficulty in perception, understanding and presentation, as they have a high prevalence of native speakers and for the most part transparent motivation. It is worth noting that sports jargon is *the most moving* component that undergoes noticeable changes even within a small period of time. Moreover, such changes do not concern the individual elements and properties, but affect the fundamentals of the phenomenon itself. It is safe to say that, compared to the original stages of existence, modern jargon has almost completely changed its speaker, functions, and degree of distribution. Factors affecting the jargon presence and the spread of it have also greatly changed.

By using our own observations and researches of other scholars, we understand **jargon** as *a particular non-codified component of the language of a certain social, professional or age group, existing and functioning in close relationship with other codified and non-codified, commonly used and interpreted counterfactuals*. Accordingly, **jargonim** is *an element of such jargon (phonetic, lexical, word-forming, semantic, syntactic)*, and jargonism is the jargonim used in other sublanguage (in fiction, media, spoken language, etc.)¹.

¹ Карпець Л. А. Український спортивний жаргон: структурно-семантичний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01, Харків, 2006. С. 7.

1. Emerging causes, features of distribution and usage of jargonims in the athlete's language

In Ukrainian society, physical education has always occupied a leading position. The physical culture sector itself is distinguished by its dynamics: new kinds of sport are constantly emerging, traditional ones are being improved, and a wide range of citizens (and not just young people) are involved in sports. Getting into the environment of athletes, the newcomer one way or another, whether he wants or not, is included in a certain microgroup, with its rules, mechanism of relationships, etc. This process is not only characteristic of sports communities, but also reflects objective processes in society in general, since "any society cannot inherently be socially homogeneous; it is divided into social, corporate groups with its sub-language, which, on the one hand, defies the literary standard, and, on the other, produces its own self-sufficient linguistic micro-world, indifferent to the standards and to other social-linguistic groups. In such groups, where oral communication takes place, intimate-familial, trusting relationships prevail between its members and their own intense life of language and its evolution takes place"². Although, as the observations show, it (sublanguage) contacts with its kind forms, borrows from them, or, conversely, becomes a source of replenishment of other sublanguages. Apparently, the "indifference" or more precisely the singularity of such a subject can be said as a relative phenomenon.

In order to have a complete picture of the development of sports jargon in Ukraine, we conducted a series of studies, analyzing, in particular, the interrelations of some factors regarding the degree of occurrence, spread (non-proliferation) of jargon phenomena. Notable ones include:

- 1) jargon and age;
- 2) jargon and education;
- 3) jargon and family (extra-family) sphere;
- 4) jargon and type of settlement;
- 5) team and individual sports.

The survey was attended by 1635 respondents aged eight to seventy years (to trace the specifics of the jargon's functioning depending on the respondents' age characteristics).

The analysis of the materials of the questionnaires showed that the most frequently used sports jargon is youth (see Table 1). Such results are explained by the individual characteristics of speakers of different generations. As we can see, the largest percentage of people using sports

² Ставицька Л. Функціонування жаргонної лексики в сучасній українській уснорозмовній мові Вісник Харківського університету. Вип. 491. Серія «Філологія». Харків : ХНУ, 2000. С. 295.

jargon units are people aged 16-22. We consider this not accidental. For the most part, these are students and student-athletes who, quite often during training, meetings, competitions, are in a closed “sports” environment.

Table 1

Jargon and Age

№	Age group	Quantity of respondents	Percentage of the number of respondents
1	8–15 years old	205	22%
2	16–22 years old	550	72%
3	23–35 years old	380	33%
4	36–70 years old	500	18%

In the speech of the representatives of this age group we can clearly distinguish the obligatory types:

- 1) units of purely sports theme: himka ‘section of sports gymnastics’, devyatyna ‘top corner of the football goal’, var ‘varnometer’, etc.;
- 2) units of general youth (mostly student) jargon: khvist ‘academic debt’, stepan, pensiya ‘scholarship’, para ‘grade two’ or ‘classes’, etc.;
- 3) separate elements of other jargon (sydyuk ‘CD’);
- 4) inter-jargon units (ment, ksyva, zeleni).

There is a significant percentage of jargon users among people aged 23-35. It is mainly physical education teachers, athletes. Given that they were recently students, elements of student jargon are still available in their arsenal (are still not forgotten), albeit in a much smaller number; units for the designation of sports realities prevail. Coaches, when communicating with their pupils, often use sports jargon for accessibility, convenience, perhaps even for “rapprochement”. They are ranked second among the jargon users.

The third group is mainly pupils and students of sports schools aged 8-15 years. In their language, the following jargons are common: fizra ‘physical culture’, hynkuvannya ‘break in to the column’, mauhli ‘physical education teacher’, fizbursa ‘school of physical culture’ and others. A large number of students attend various sports sections, have sports idols and more. Against this background, we fix a variety of jargons: tr’osha ‘training’, himka ‘gymnastics’, Sheva ‘a football player Andrey Shevchenko’.

The older generation (fourth age group), in comparison to others, use sports jargon less: in most cases the use of jargon is characteristic of the language of trainers (at training sessions), athletes, fans, sometimes they use material from the media: hirchychnyk ‘yellow card which fixes the referee’s warning to the player’ and others.

Surveys have shown that sports-school kids sometimes use preschoolers, mostly those who have parents or older siblings who play sports. Preschoolers try to copy the speech of the elders in order to stand out from their peers, to prove their superiority and seniority, and ‘to belong’ in the family. They are not the creators of this jargon, but only to some extent users.

The analysis of the materials of the questionnaires leads to the conclusion that the importance of the jargon component in the speech depends on the level of education of the respondent, and possibly, is predetermined by it (see table 2).

Table 2

Jargon and Education

№	Education	Quantity of respondents	Number of users %
1	Higher	250	25%
2	Incomplete higher	250	65%
3	Secondary special	250	38%
4	Secondary	250	22%
5	Pre-school	80	10%

Comparison of the types of speech behavior by level of education shows that sports jargon is consciously served mainly by informants with incomplete higher education and secondary specialized education, which is obviously due to some peculiarities.

First, the origin of pupil and student sports jargon has been influenced, perhaps, by relative autonomy (albeit situational), by the closed environment – almost all students live in boarding schools and are in the same educational institution. Here, in the aggregate, the names of the various jargon – from the general student to the own sports: kayuta ‘bedroom’, spetsukha ‘specialty of the chosen sport’, verblyud ‘in skiing uneven hilly track’ and more. Secondly, quite often these respondents are in the same environment, communicating with each other in competitions, trainings.

The extent of sports jargon is also influenced by the sociopsychological aspects of athletes’ language activity. The psychological dominance of the social and linguistic life of sports jargon speakers is related to the nature of their life. In sports, people learn about the world primarily through a variety of motor actions, through which they improve their athletic skills. According to psychologists, athletes dominate "thinking in motion" in connection with such activities. The real life of a person in sports testifies to the fact that exercise, training, competition are not only strenuous physical work, but also no less strenuous intellectual activity, which forms in sportsmen “various intellectual skills and mental skills, most closely related on the one hand,

with the subject and content of sports activities, and on the other, with social models of life struggle for their place in society”.³

Of course, a person of sports spends a lot of time not at the library, visiting museums, theaters, etc., but on the training grounds. According to observations, athletes use language information from various sources. And to analyze their language awareness, we conducted a series of observations and questionnaires. On the basis of such works we can draw some conclusions:

- the athlete receives the largest percentage of language information from the coach, teammates, senior teammates; coaches, trying to make information accessible, use or create the right names to indicate certain exercises, actions;

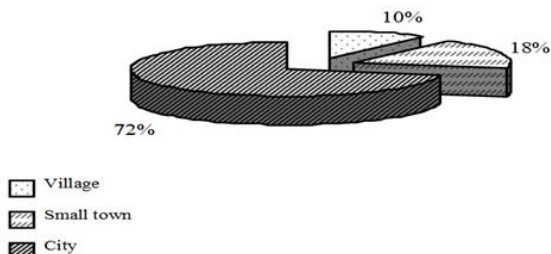
- most sports terms of a foreign language origin, need to be replaced by similar names of realities known to each person, for example: huma ‘flat-rate depreciation’, drakon ‘quan-shu style’, etc. ;

- sometimes complex, long on demand terms or the absence of such ones give rise to the emergence of new ones: banka, baraban ‘subbench’, bichky ‘throws with appropriate grip of hand and back’, etc. ;

- from the media (in particular, sports programs, newspapers, magazines).

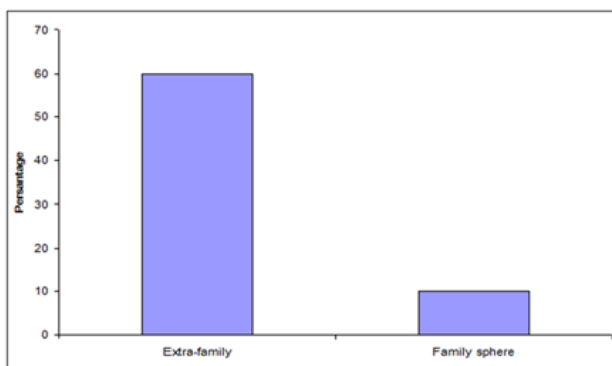
As the research shows, the life of sports jargon also depends on the sphere of communication – family or extra-family sphere.

Within the family, respondents hardly use sports jargon. However, if there are several children in the family, they may use pupil, student, youth, sports and other types of jargon, depending on their age, and may be imposed by their own family micro-jargon.

Pictures 1. Spread of jargon in different residential places

³ Ханин Ю.Л. Психология общения в спорте. Москва : Физкультура и спорт, 1980. С. 63.

Picture 2

Comparing the frequency of the use of jargon units in the family and extra-family spheres of communication, we note that it is naturally lower in the family sphere than in the extra-family (picture 2). First of all, this is conditioned by the situation of communication and the social role that the speaker performs at the moment of speaking.

It is known that “every person constantly expresses what he thinks is the most appropriate, rational, possible in a specific situational-communicative case <...>”⁴. Extra-family sphere enables the communicator to use different speech means.

We consider the need to address another factor that significantly affects the frequency of use-functioning of jargon phenomena in the language and prevalence depending on the type of settlement. Thus, in particular, the largest percentage of “users” of sports jargon reside in large cities (see picture 1).

This situation seems to be explained by the fact that it is in the cities, first, the highest concentration (number) of people involved in sports; secondly, it is in these cities that the largest number of sports facilities (sections, clubs, schools, etc.) are represented; and, thirdly, the big cities are, for the most part, the venue for various competitions, and therefore the place for the most intense communication of athletes. We have cursory observations on the similarity of processes at the level of “district centers – sub-districts”: the degree of jargon use is higher in towns with the status of a district center than towns without such status. However, we cannot speak about any other facts or signs yet – this needs research.

⁴ Лихачев Д.С. Арготические слова профессиональной речи. Развитие грамматики и лексики современного русского языка. Москва, 1964. С. 320.

There is no doubt that the majority of jargon has one direction of distribution: city → town / village. In our opinion, we need to take into account some particular feature of jargon propagation: they rarely appear and spread rapidly among the local, rural youth who use them according to their needs.

One of the sources of replenishment of jargon may be the addition of terms, which in turn become a mediator in the development of unfamiliar (difficult to pronounce, unusual for hearing, sometimes incomprehensible) terminology. In this case, the jargon is a mediator between the unfamiliar and its own.

According to L. Stavyt'ska, the testimony of openness of every social intellect is the fact that "certain professional jargon is used not only by representatives of a certain profession, but also by people who are unprofessionally engaged in a certain type of activity (computer specialists and computer users, sportsmen and musicians) as well as sports fans). Therefore, the boundaries of professional jargon are quite blurred, and such units, as noted, easily become the property of the YS"(youth jargon, jargon – deciphering ours – L.K.)⁵.

However, the core group of sports jargon is the prerogative of the athletes themselves, who create peculiar language models. In addition, it can be argued that sports jargon is primarily a sign of group membership. To see this, they tried to schematically divide kinds of sport into individual and team (group).

Table 3

Individual	Total-group	Synchronous-group	Functional-group
<ul style="list-style-type: none"> – athletics – weightlifting – figure skating – running disciplines – athletics – swimming – boxing – wrestling 	<ul style="list-style-type: none"> – pentathlon – sports gymnastics – relays in athletic running and cross-country skiing 	<ul style="list-style-type: none"> – bobsleighs – rowing (team boats) 	<ul style="list-style-type: none"> – football – volleyball – basketball – hockey – handball – cycling (group races) – rugby and so on

Sports games can be considered as purely team ones: football, volleyball, handball, basketball, hockey, rugby, etc. According to our calculations, the football players' jargon is mostly used. Football is one of the most

⁵ Стойков С. Социальные диалекты (на материале болгарского языка). *Вопр. языкознания*. 1957. № 1. С. 78.

entertaining sports that attracts the attention of people of different generations and social groups. Because of this, most football jargons are primarily open to the public and only a small number is served directly to players during the game.

Sports jargonims appear mostly in the environment of sportsmen, commentators, amateurs, fans. There are several reasons for this:

1. Sports terminology is quite difficult to pronounce (a significant number of such names of foreign origin), so users for convenience, accessibility change some names or completely replace with others. This is especially true of titles that refer to types of oriental martial arts, other sports that are new to Ukrainians. For example, in aerobics ‘rotyazhka’ is used instead of stretching, in karate – to ‘murashky’ instead of mawashi-tsuki, etc. (imaginary cannot be drawn).

2. The speed of game situations, the need to exchange information directly in the course of performing quite complex collective actions, which in turn require considerable effort and often involve high emotional tension, force players to use a language technique, the essence of which is to replace the official common name, which for various reasons does not meet the immediate needs of playing activity and gaming communication, more convenient, appropriate and, for the most part, more concise. For example, volleyball players use the words ‘prostril’, ‘pivnisika’ when surving the ball, they call combinations ‘khrest’, ‘napruzheni’ and the like.

3. Equally important is the fact that such verbal signs can be easily replaced with non-verbal ones (facial expressions, gesture, movement, body position), which in turn facilitates communication (in particular, increases the speed of passing-acquiring information response to it).

The analysis of the material showed that the conscious use of sports jargon is caused by a certain set of factors: territorial dependence, age of the communicant, his level of education, communication situation, topic of conversation and even a specific type or stage of sports activity (training, direct participation in competitions, post-game activities).

It is worth mentioning quite interesting observations about the names of the team sports (volleyball, basketball, handball). To achieve positive results, players sometimes use a secret (unintelligible opponent) language, code, during the game. For example, during a competition, the basketball team, before entering the ground, agrees to replace the usual words with the designation of common actions “by their own”, so that the opponents do not know their strategy and tactics. So, when playing standard situations (throwing the ball through a certain line, playing the ball, after punching free throws) athletes use the words ‘giving the ball’ ‘triple’, ‘jersey’, ‘beat in the left corner of the field’ etc. For the most part, the whole team is instructed by the coach, and the player under the first number (this must be a smart

person) controls the process. Sometimes it is a group rather than a collective agreement: the two players agree on one or the other “terminology”. It is worth noting that in each specific game athletes are differently called common sports concepts, replacing sports terms with specific ones, which helps to mislead the opponent and ultimately has a significant effect on the positive result of the matches. Therefore, not only training and other qualities of athletes, but also language (namely its constituent jargons) are also decisive in achieving the desired results in “non-linguistic” activity. It should be noted that the masking (concealing) elements of the old argosystems and sports jargon differ significantly: in sports jargon, such names are “butterflies”, intended for single use (one to two games) and devoid of reproducibility.

2. Nominal-thematic groups of sports jargon

In a thematic group, words are related not to language but to nonlinguistic means, because of the realities expressed in them on the basis of intralingual factors. In modern linguistics, thematic analysis of words is considered to be one of the most common, and also it is a standard method of learning nouns.

We distinguish all sports jargon names into two broad groups – common names and proper names. Each of these groups has its own subgroups and corresponding microgroups. The interpretation of the jargon content is based on the responses of our recipients, while taking into account possible interpretations (respectively, multiple motivation) and phenomena of so-called folk etymology, different pronunciation, etc. In addition, we also include in the analysis borrowed from other jargons, from other levels of the national language, the names which in the sports jargon in their semantics have the element “sports” (for example, chaynyk in the inter-jargon is a beginner in something, stupid; in sports jargon – a fumbler athlete that doesn’t work).

For example, in the group “common names” we give different names that denote such realities as **the names of people whose activities are related to certain sports**. The basis of jargon sports names of people is based on various motivational features: kinds of sport: probitiy ‘a person who is involved in boxing for a long time’; horbatiy ‘an athlete engaged in sports tourism’; ‘disc throwers’ skorpion; parapent’ or ‘paraglider’; strausy ‘athletes engaged in speleotourism’; pikhota ‘hiking’; nimfi ‘athletes who do gymnastics on water’; kachky ‘athletes engaged in weightlifting’ or ‘amateurs who take up bodybuilding’; husar ‘a person involved in equestrian sports and has achieved some success’; lodorubi, sokirnyky ‘mountaineers’; the place and role of the athlete in the team: nos ‘a defender playing against center’; kum ‘a partner on a glider’; lehioner ‘a player in a team of foreign

countries'; opikun 'an athlete who is attached to one of the best players of the opposing team and tries to counteract certain actions'; vusyk 'a back-line player who occupies the place of the third 'mustache' of the lane area'; zapaska 'a spare player'; taran'ka 'an attacker who successfully punches (ram) 'wall'; osnovka 'main team'; ekskursant, turyst 'a player who often sits on the subbench'.

The specificity of the semantic structure of the jargon sports units leads to the creation of a large micro-group of **names in terms of skills and characteristic** actions: konik-horbunok 'athlete engaged in diving'; pidnosnyk postachal'nyk 'a footballer who successfully passes the ball to another player'; khirurh 'a player who is quite cruel on the playing field'; pizhon 'a player who often puts the airs'; profesor 'an experienced player'; pushka 'a player with an accurate and powerful punch, almost always hits the target'; tantsyuryst, dirka 'goalkeeper who often misses goals'; sylach 'the one who can hold the bar for a long time'; syla of 'athlete who fulfilled the requirements to become the Master of Sports'; pidzhak 'athlete who did not show positive results during the competition'; ikhtiandr 'a confident swimmer who wins'; elektrychka 'a player who moves very fast on the field'; tekhnar is a 'technical boxer who loves to play with an opponent'. Individuals for specific actions during the competition: lyzun 'athlete catching up with his rival on the treadmill'; dubler 'an athlete who scored several goals in the opponent's goal in one match'.

Considering that one of the defining features of athletes is their physical qualities, a noticeable and significant micro-group of jargon has been formed in terms of physical qualities and external features: dokhodyaha 'skinny, tall athlete who has not achieved significant success in sports'; mashyna 'a strong athlete'; kryuchok 'so-called athlete who slams during a certain exercise'; herkules 'lightweight fighter'; there is also a small amount of jargon by age category: kadet 'athlete under 16'; zelenyy 'person who has recently started doing sports'; muzhyk 'athlete over 21' and using chemicals: farmatseft 'athlete using chemicals'.

The second large subgroup of sports jargon denotes actions, processes, and phenomena: tormozun 'wet snow on the ski lane that slows down does not allow it to move quickly'; tempar 'fast running in a certain distance'; sukhar 'lack of goals in the match, neither team scored in the opponent's goal'; anulyak 'revocation of a judge's decision' osobnyak 'personal competition score'; dohorirnyak 'a play and results stipulated by both teams beforehand' arrangement; bichnyak 'a lateral throw'; svizhak 'snow that just fell on the ski slope; buratinchyky 'running on straight legs (without bending them)'; ekstrem 'extreme loads'; baranka 'zero score; zabaranyty 'do not do any attempts in pole vaulting'; promazaty 'to pass by the right landmarks, didn't hit the target'; zatsentruvaty 'to get to the center'; bychky (judo) 'throws with appropriate grip

of hand and back'; vislyukovi pidyomy 'partner's lifts'; den` aviatsiyi 'reaction to a football feint'; verkhova duel` 'head game'; prostril 'passing the ball at the bottom, along the goal' and more.

A large group consists of sports jargon for the designation of sports exercises and styles: straus, roztyazhka 'an exercise during which certain muscles stretch'; skladka 'exercise for developing flexibility'; pivsvichka 'an exercise during which, while lying on the back, the person slowly raises straightened legs and then hips'; pluh 'exercise of lying on the back, arms along the torso, without bending then lift legs and bring them over the head'; praporets` the 'optional exercise with flags' checkbox; stil` chyk 'exercises for hip muscles, romashka 'exercise on flexibility'; pistolet 'an abdominal muscle exercise'.

It is interesting in view of the motivational traits underlying the names, there is a subgroup of the names of the sports equipment, its features: bayda 'canoe'; var 'varnometer'; anatomichka 'anthropometric backpack'; klyuv 'curve arrow'; lysyy 'without upper mast'; prezervatyv 'aqualung'; ryumka a 'basketball ring on a stand' kolobok 'round shaped backpack'; zaboryy 'barriers through which athletes overcome obstacles'; truba 'very thick arrow'.

Among the common names there is a subgroup of sports facilities, venues for sports activities: plyuvalka 'shooting range with primitive equipment'; kachalka 'gym where bodybuilders train'; lahuna 'large size pool with unchlorinated water'; koryto 'small in size pool'; zhabnyk 'small size swimming pool for children'; korobka 'football or hockey field'; nytky 'in tourism, route lines, their length'; kachka 'bodybuilding gym'.

Names of medicines: anabol 'anabolic steroids'; moroz 'painkillers'; oliya 'anabolic steroid based on oil'; to action: palyvo 'anti-doping control'.

Names of parts of the body mainly by their features: kolotukhy 'legs'; halife 'big thigh'; khobot athlete's 'build up neck' trunk; banky 'build up biceps (round, solid)'; shchichky 'inner part of foot'.

There is also a small amount of jargon to indicate sportswear, equipment, awards: spidnytsya 'piece of canoeing equipment for sealing a boat'; utyuhy 'tense knee socks at footballers'; kupasyk 'swimsuit'; zebra 'judge clothing' and others.

The analysis of the present material also confirms the presence of sports jargon – proper names. They make up a large group of nominally thematic group. These are, in particular, anthroponyms, among which the largest subgroup is nicknames. We believe that this fact is not accidental, because they are often used by the athletes, fans, coaches and others.

Athletes' nicknames are extremely common. Very often, some athletes are better known by their nicknames, not by their names. Even the media often use nicknames.

The appearance of anthroponymic jargon is influenced by various factors. The most common features for the name are:

– physical features: Iron Fist ‘nickname of Vitali Klitschko’; Iron ‘Mike Tyson’s nickname’; Shark ‘Denis Selantiev’s nickname’ and the like;

– certain event in human life and action: Three Heads ‘boxer Lewis’s nickname’; Otorvinos ‘Michael Tyson’ etc.;

– surnames: Loban ‘head coach V. Lobanovsky’; Dema ‘football player Andrey Demchenko’; Khmel ‘footballer V. Khmelnitsky’; Blokha ‘footballer, former coach of the national team of Ukraine Oleg Blokhin’;

– preference: Varenik ‘a person who loves to eat dumplings’; Krolik ‘favorite swimming style is crawl’ Ryba ‘a person who is very fond of fishing’ and the like;

– features of speech: Sheptun ‘a person who whispers; some of the recorded jargons are units that indicate the unofficial names of the clubs, the names of which are based on various features:

– team name: Dynamik ‘Dynamo’; Torpedon ‘Torpedo’; Metal ‘Metalurh’; Loco ‘Locomotive’; Shakhta ‘Shakhtar’, Metalobrukht ‘Metalist’, etc.;

– name of the city, territory: L’vy ‘Carpathians’ (Lviv); Kup’yany ‘Lokomotiv’ (Kupyansk), etc.;

– team membership in a specific organization, structure: parovozy ‘Locomotive’; menty ‘Dynamo’; narodnyky, torhashi ‘Spartacus’; hirnyky ‘Shakhtar’ and others;

– clothing color: Pomaranchevi ‘Ajax’ (Holland); Chervono-bili (Denmark national football team);

– name of items, animals: Kanoniry ‘Arsenal’; krotky ‘Shakhtar’ and others.

A separate group of sports jargon is the jargon of fans. As T. Yeschenko notes, the jargon of sports fans is an integral part of the youth jargon and is distinguished against the background of the thematic orientation of the word semantics into the sports sphere. Its keywords include sports attribute names (mash-ups, caps, badges, t-shirts, flags), connotative proper names (players’ names and team names), etc.⁶

We will not go into detail in the analysis of the fans’ jargon, this phenomenon is unsuccessfully sought to be explored in T. Eshchenko’s scientific research. It should be noted that most of the words recorded by the author are youth jargon: lokhovoz ‘bus’, koleasa ‘any car’, kovbasa ‘double bus “Icarus”’, babul’ky ‘money’, snikers ‘vodka’ and others. Among the variety, the author also presents purely “fan” jargon: rozetka ‘kashne’, fanzin

⁶ Єщенко Т. Український жаргон спортивних уболівальників Лінгвістичні студії : Зб. наук. праць. Вип. 13. Донецьк : ДонНУ. С. 251.

(fenzin) ‘fan print magazine’, fayer ‘torch, firecrackers that fans light on the terrace’, hanchirky of ‘enemy club muffler’ shyzivka ‘team fight song’, etc. It can be noted that T. Eshchenko’s research is one of the first attempts in Ukrainian linguistics to systematize the names of particular jargon – sports fans (fans).

So, analyzing the nominally-themed groups of sports jargon, we note that almost all important events for an athlete are indicated by jargon. Compared to the established sports nomens, sports jargons are noticeably widespread among users, because they help to detail, specify, clarify, certain sports phenomena.

In view of the above, we can conclude that the formation of the jargon thematic group “sports-game nomenclature” reflects the general current state of the Ukrainian sports term system – an organic nominative subsystem of the Ukrainian language, subject to the general laws of its development – on the one hand, and on the other is a much wider group of names than codified nomens.

CONCLUSIONS

The study of sports jargon as a holistic phenomenon in the Ukrainian language has led to some general conclusions.

1. To find out the reasons for the appearance of jargonims, their distribution and use, we conducted a number of observations, surveys, etc. As a result, we found that the main reasons for the emergence and spread of sports jargon are:

- incompleteness of the codified system of sports nomenclature and efforts to supplement it;

- convenience, ease, naturalness in the use of jargon compared to codified ones (especially with nomens of foreign origin) and an effort to make common sense to specific conditions of existence;

- the use of jargon as a means of self-identification in a sports society, as an indication of belonging to such a society.

2. Our research has shown that the extent to which sports jargon is distributed and how it is used depends on certain determinants: the age of the speaker, the level of education, the family / extra-family sphere, the territorial factor, even the sport – group or individual, the possibility / inability to use non-verbal means of communication.

3. The systematization and analysis of nominally-thematic groups in sports jargon testify to a number of features, trends both in all Ukrainian sports nomenclature and in jargon in particular.

SUMMARY

The study of sports jargon, its functions in language, gives the opportunity to determine the place of individual jargon in the common-

language space of the Ukrainian language and, accordingly, to establish the general patterns and basic tendencies of existence and functioning of jargon as a linguosocial phenomenon. As a result of our research, we identified the main causes for the emergence and spread of sports jargon: the inability to meet all the needs of sports-athletes through a codified system of sports nomenclature; convenience, ease, naturalness in the use of sports jargon compared to codified (especially borrowed from other languages); efforts to bring existing common units to specific communication conditions; the ability to self-identify through sports jargon. The prevalence of sports jargon is influenced by factors such as the age of the speaker, the level of education, the type of sports activity (group or individual, women's sports or men's), the media, etc. Due to its peculiarities, the sports jargon expresses a rather significant feature that distinguishes it from other jargons: at its core it is not a contraposition of literary language and its styles (as jargon is traditionally viewed in linguistics), but rather a powerful complementary, concrete and detailed one. Sports jargon, compared to sports codified nomenclature, is characterized by a greater variety of units. This, in turn, can be explained by two interrelated reasons: the relevance of a codified nomenclature to a significant number of referees and, accordingly, the lack of names to indicate them, on the one hand, and the importance of such referees to the athlete in a particular communication situation, type of activity and appropriate effort to indicate such referents, on the other. The motives for such a name can be sports activities, processes and phenomena, exercises, styles and actions, individual characteristics and achievements of the athlete or the whole group, sportsmen's names and official club names, etc. Based on the analysis of thematic groups, it is possible to state that there is a clearly expressed *sport-centricity* in nominative processes.

Equal to sports nominative-thematic groups in the literary language, nominally-themed sports-jargon groups have their own peculiarities and specific features:

- sports jargon is an organic and natural part of the system of names of the Ukrainian national language, which is created and developed according to the general rules of the Ukrainian language;

- the degree of nominally-thematic diversity in sports jargon is much higher, which in turn is a consequence of the efforts of athletes to name all the realities of significance for them, which in one way or another affect the state of worldview; that is why the jargon, which motivates the evaluation aspect, is quite noticeable;

- various (sometimes unexpected) realities and attributes may occur before the jargon appears: type and kind of sports activity, processes and phenomena, exercises and styles, inventory, equipment and clothing, individual characteristics of the athlete, objects or actions, sportsmen's

names and official proper names of clubs, establishments, facilities and more.

This may indicate one significant difference between sports jargon and other jargons of the Ukrainian language: sports jargon is not a juxtaposition of literary language and its styles, but a powerful means that complement, concretize and detalize, sometimes even substitute.

REFERENCES

1. Єщенко Т. Український жаргон спортивних уболівальників. *Лінгвістичні студії* : Зб. наук. праць. Вип. 13. Донецьк : ДонНУ. С. 250–255.
2. Карпець Л.А. Український спортивний жаргон: структурно-семантичний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2006. 19 с.
3. Лихачев Д.С. Арготические слова профессиональной речи. *Развитие грамматики и лексики современного русского языка. Москва, 1964. С. 311–359.*
4. Ставицька Л. Функціонування жаргонної лексики в сучасній українській усно-розмовній мові. *Вісник Харківського університету*. Вип. 491. Серія «Філологія». Харків : ХНУ, 2000. С. 294–297.
5. Стойков С. Социальные диалекты (на материале болгарского языка) *Вопр. языкознания*. 1957. № 1. С. 78–84.
6. Ханин Ю.Л. Психология общения в спорте. Москва : Физкультура и спорт, 1980. 208 с.

Information about the authors:

Karpets L. A.,
Doctor of Philosophy, Professor,
Head of the Department of Ukrainian and Foreign Languages
Kharkiv State Academy of Physical Culture
99, Klochkovska Str., Kharkiv, 61000, Ukraine

Kovalenko J. N.,
Senior Lecturer of the Department of Ukrainian and Foreign Languages
Kharkiv State Academy of Physical Culture
99, Klochkovska Str., Kharkiv, 61000, Ukraine

МІЖМОВНА ОМОНІМІЯ У СВІТЛІ РІЗНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Кійко С. В., Кудрявцева О. Д.

ВСТУП

Однією з найважливіших характеристик розвитку сучасного суспільства є тенденція до глобалізації економічного, соціального і культурного життя людей. Швидке зростання міжнародних контактів, взаємодія мов і культур різних регіонів і народів світу зумовили, крім усього іншого, пошук досліджень в галузі семантики лексичних одиниць близько- і далекоспоріднених мов, які б розкривали їх національну специфіку. Такі дослідження займають все вагомніше місце, оскільки вони ставлять за мету не лише вирішення цілої низки найважливіших теоретичних проблем, але й є пов'язаними з суто практичними потребами, зокрема і з методикою викладання іноземних мов.

Розробкою термінології та узагальненням досягнень, здобутих на рівні дослідження міжмовної комунікації, займаються сьогодні такі наукові напрями, як теорія міжмовних контактів, теорія перекладу, методика викладання іноземних мов, контрастивна лінгвістика. У кожній з дисциплін чільне місце займають міжмовні омоніми – схожі за звучанням, але різні за значенням слова двох і більше мов. Так, у теорії перекладу основну увагу звертають на подолання інтерференційних помилок, викликаних фонетичним збігом семантично різних слів. У рамках теорії міжмовних контактів проблему міжмовної омонімії розглядають у руслі дослідження субординативного білінгвізму. При викладанні іноземних мов міжмовна омонімія трактується як одне з джерел інтерференції рідної й іноземної мов, що породжує різного роду помилкові аналогії у використанні іншомовного коду. У контрастивній лінгвістиці основну увагу зосереджено на типології міжмовних відповідників у близько– чи далекоспоріднених мовах. Отже, у кожній з дисциплін розгляд міжмовної омонімії пішов різними шляхами. Розглянемо детальніше явище міжмовної омонімії у світлі різних лінгвістичних дисциплін.

1. Міжмовна омонімія в теорії перекладу

Оскільки найбільше практичних проблем, пов'язаних з міжмовною омонімією, виникає саме в процесі перекладу, першими за дослідження

цього явища взялися перекладознавці. Було встановлено, що при перекладі міжмовна омонімія породжує інтерференцію як одну з найсуттєвіших перешкод на шляху досягнення основної мети будь-якого перекладу – еквівалентності. Ланцюжкова взаємозалежність «*міжмовна омонімія* → *інтерференція* → *перекладацька помилка / неточність*» спонукала перекладознавців до дослідження першопричини цього процесу. На необхідності таких розвідок, а також на створенні щораз окремої теорії перекладу для певної конкретної пари мов наголошував ще Я.І. Рецкер¹. В основу його перекладознавчої теорії покладений комплексний семантико-граматичний аналіз міжмовних паралелей – слів зі схожою формою, але різною семантикою. Теоретично будь-який переклад містить інтерферентні явища, а перекладачі повинні бути обізнані з повними і частковими міжмовними омонімами, з омоформами й омографами.

Послідовники Я.І. Рецкера звертають увагу на те, що інтерференцію внаслідок неправильного вживання міжмовних омонімів не варто розглядати лише як негативне явище, оскільки вона збагачує семантичні структури слів мови перекладу. Підсвідомо, але влучно втілюючи значення міжмовного омоніма в контексті, перекладач може тим самим сприяти розширенню значеннєвої структури слова рідної мови, яке він використав як еквівалент². Проте міжмовні омоніми далі трактуються як один із чинників появи інтерференційних помилок поруч з антропоцентричними факторами (недостаток знання перекладачем мови перекладу і його недостатня уважність до мови перекладу і тексту оригіналу; природний процес стомлюваності перекладача)³. Так, Л.К. Латишев виокремлює 4 основних типи міжмовних омонімів як «псевдодрузів перекладача» стосовно німецької та російської мов:

1) слова мови оригіналу, співзвучні словам мови перекладу, які повністю розходяться за значенням, як-от: нім. *der Termin* – строк; судове засідання; домовленість про зустріч; рос. *Термин* – спеціальне поняття певної галузі;

2) багатозначні слова мови оригіналу, в яких лише частина значень збігається зі значенням формально подібного слова мови перекладу, як-от: нім. *der Referent* – не лише посадова особа, але й доповідач;

3) слова мови оригіналу, які мають схоже за звучанням чи написанням слово в мові перекладу, семантичний обсяг якого більший,

¹ Рецкер Я. И. Перевод и переводческая практика. М. : Междунар. отношения, 1974. С. 7.

² Комиссаров В. Н. Общая теория перевода: уч. пособие. М. : ЧеРо, 1999, с. 103-108.

³ Латышев Л.К. Технология перевода. Москва : Академия, 2007. С. 184-189.

як-от: нім. *der Radiator* збігається з рос. *радиатор* у значенні «нагрівальний пристрій», але для позначення радіатора автомашини вживається нім. *der Kühler*;

4) співзвучні назви мір, ваги та інших величин, які позначають різну кількість речовини, як-от: нім. *das Pfund* – 500 грамів, рос. *Фунт* – 409,5 грамів; нім. *der Zentner* позначає у Німеччині 50 кг, в Австрії і Швейцарії – 100 кг⁴.

У працях з теорії перекладу зарубіжних дослідників міжмовну омонімію розглядають під дещо іншим кутом зору. Так, В. Коллер розрізняє два типи хибних паралелей, зокрема інтралінгвальні та інтерлінгвальні. Перші є діахронійними, їх поява зумовлена зміною семантики одиниць однієї й тієї ж мови в ході її історичного розвитку, як-от: свн. *Arebeit* – м'яка і нім. *Arbeit* – робота, праця, свн. *Muot* – погляд, намір і нім. *Mut* – мужність тощо. Другі є синхронійними, вони мають формальну подібність і відмінності у плані змісту і функціонують одночасно у різних мовах, напр., нім. *Balance* – рівновага, баланс і ісп. *Balance* – баланс активів і пасивів тощо⁵.

Німецькі лінгвісти М. Шредер та У. Фікс виокремлюють специфічну групу «псевдодрузів перекладача», які не зводяться до запозичень чи інтернаціоналізмів⁶. Їх виникнення зумовлене процесами більш ніж сорокарічного дивергентного розвитку німецької мови в колишніх ФРН і НДР на тлі різних суспільно-політичних формацій. Сюди відносять лексику, характерну для колишньої Східної Німеччини, яка в західнонімецькому мовному просторі має як повністю відмінне значення, так і лише часткові відмінності в семантичній структурі, стилістичному забарвленні, сфері вживання. Такі слова викликають різні асоціації залежно від походження мовців, що призводить у деяких випадках до неможливості реалізації комунікативних намірів у повному обсязі, як-от: *die Werktätigen* – працівники, *der Wettbewerb* – змагання, *der Verbesserungsvorschlag* – рацпропозиція, *der Neubau* – новобудова, *planmäßig* – за планом, *vorfristig* – достроково, *rationalisieren* – раціоналізувати тощо. Описане явище «хибних друзів перекладача» у сучасному загальнонімецькому слововжитку має тимчасовий характер і релевантне для рецептивних процесів. Проте знання такої лексики необхідне для правильного декодування текстів, у яких її можуть уживати. Наприклад, це твори

⁴ Латышев Л.К. Технология перевода. Москва : Академия, 2007. С. 164.

⁵ Koller W. Einführung in die Übersetzungswissenschaft. 5. Aufl. Wiesbaden : Quelle und Meyer, 1997.

⁶ Schröder M., Fix U. Allgemeinwortschatz der DDR-Bürger – nach Sachgruppen geordnet und linguistisch kommentiert. Heidelberg : Winter Verlag, 1997. С. 157–60.

східнонімецьких авторів, де описане життя в колишній НДР (так звані „Wenderomane”).

Далі ми детальніше зупинимося на двох останніх ґрунтовних дослідженнях, виконаних в руслі теорії перекладу, які містять нові підходи до тлумачення проблеми міжмовних омонімів при перекладі.

М.К. Гарбовський розглядає міжмовні омоніми в монографії «Теория перевода» у рамках перекладацької інтерференції і пропонує вживати для їх позначення термін «діалексеми», оскільки «перекладач у процесі роботи над конкретним текстом завжди працює з лексичними одиницями саме двох, а не більше мов»⁷. Автор визначає діалексеми як знаки мови перекладу, які мають подібну до знаків мови оригіналу форму, але відрізняються за семантикою або за особливостями функціонування в мовленні⁸. Джерелом більшості діалексем автор вважає латину і грецьку мову. Крім того, подібні за формою лексеми виникають як наслідок міжмовних контактів всередині певної пари мов або можуть запозичуватися з третьої мови. При переході з однієї мови в іншу слова можуть розвивати і змінювати свої значення. Вони не тільки фіксують у новому культурно-мовному середовищі реалії чужої культури, але й «служують основою для утворення образних висловлювань, вибираючи з семантичної системи запозиченого слова такі значення, які перебувають на крайній периферії»⁹. При запозиченні семантика слова, як правило, звужується, як-от: рос. *космонавт* перейшло до франц. *cosmonaute* у значенні «радянський / російський космонавт» на відміну від дублету *astronaute*, запозиченого з англо-американського варіанту. Іноді запозичення отримують ширше, узагальнювальне значення: рос. *Аппаратчик* – номенклатурний працівник КПСР > франц. *Apparatchiks* – впливові функціонери будь-якої партії у будь-якій країні. М.К. Гарбовський вважає, що «для теорії перекладу і перекладацької практики потрібна класифікація міжмовних розходжень, побудована на тих же основах, що й типологія перекладацьких перетворень тексту»¹⁰. Автор пропонує типологію діалексем, засновану на логічних взаємозв'язках між обсягами понять, і виокремлює 4 типи відношень між формально подібними лексемами різних мов:

1) виключення, коли обсяги понять повністю виключають один одного, тобто не мають жодного спільного об'єкта. Так, англ. *the billion* і франц. *le billion* не можна вважати еквівалентами, оскільки англ. *the billion* позначає мільярд, а франц. *le billion* – трильйон. Така міжмовна

⁷ Гарбовский Н.К. Теория перевода. 2-е изд. Москва : Изд-во МГУ, 2007. С. 327.

⁸ Гарбовский Н. К. Теория перевода. 2-е изд. М. : Изд-во МГУ, 2007. С. 324.

⁹ Гарбовский Н. К. Теория перевода. 2-е изд. М. : Изд-во МГУ, 2007. С. 327.

¹⁰ Гарбовский Н. К. Теория перевода. 2-е изд. М. : Изд-во МГУ, 2007. С. 331.

асиметрія виникла внаслідок дії екстралінгвальних факторів, а саме прийняття у Франції в 1948 р. нової системи позначення великих чисел. В Англії збереглася стара система. Іншою причиною появи відношення виключення є денотативна міжмовна асиметрія, спричинена тим, що різні мови в ті чи інші періоди історичного розвитку позначали етимологічно спорідненими лексемами різні денотати. Так, англ. *Actual* (реальний, точний), франц. *Actuel* (сучасний), укр. *актуальний* (важливий, злободенний) походять з лат. *actualis*, але не мають спільних сем у результаті різного семантичного розвитку в лоні окремих мов;

2) рівнообсяговість, при якій формально подібні слова містять рівні за обсягом поняття, як-от: англ. *cousin*, франц. *cousin* і рос. *кузен*. Рівнообсяговими будуть також поняття, які різняться стилістичними відтінками (*нейтральне – стилістично забарвлене*) або особливостями вживання (*сучасне – застаріле, частотне – рідко вживане*), що обмежує можливості їх взаємозаміни в перекладі;

3) підпорядкування, при якому обсяг одного поняття повністю поглинається іншим, що спостерігаємо при гіперо-гіпонімічних відношеннях. Так, англ. *detective* позначає *інспектора поліції, сищика, таємного агента розшукової поліції, перевдягнутого поліцейського, агента служби безпеки, слідчого*. Франц. *detective* має лише значення „приватний детектив”. Укр. *детектив* позначає *агента розшукової поліції*. Таким чином, обсяг поняття англійського слова покриває обсяги понять як французького, так і українського слів;

4) перетину, якщо до обсягу понять обох лексем входять як спільні, так і різні об'єкти. При перетині понять виникають три класи об'єктів: а) які входять лише в обсяг поняття лексеми А; б) які входять лише в обсяг поняття лексеми В; в) які входять в обсяг поняття як лексеми А, так і лексеми В.

Останній тип логічних відношень особливо цікавий для теорії перекладу, оскільки при перетині виникають три семантичні сфери – сфера перетину, в якій поняття збігаються, тобто діалексеми можна використати в перекладі як еквіваленти, і дві сфери розбіжності значень, в яких діалексеми перетворюються на омоніми. Так, англ. *artist* позначає художника, франц. *artiste* номінує передовсім акторів, музикантів, тобто виконавців мистецьких творів. Укр. *артист* позначає виконавця, інтерпретатора творів мистецтва, а також у розмовній мові людину, яка досягла великої майстерності в певній галузі. У французькому й англійському словах є спільна зона перетину – найменування людей мистецтва, а також дві зони розбіжностей узуального характеру. Українське слово має зону перетину

з французьким у значенні «виконавець», проте фактично не має спільної зони з англійським словом¹¹.

На закінчення М.К. Гарбовський порушує питання, наскільки проблема «псевдодрузів перекладача» насправді актуальна в теорії перекладу, адже перекладач, якщо він сумнівається у виборі тієї чи іншої форми, може звернутися до словника або навіть до контексту. Проаналізувавши низку прикладів помилкового вживання міжмовних омонімів, автор робить висновок, що проблема «псевдодрузів перекладача» досить складна і стає тим серйознішою, чим тонші нюанси розбіжностей у значенні відповідників. Словники не завжди допомагають розрізнити ці нюанси, особливо в багатозначних словах. Крім того, подібність форми психологічно тисне на перекладача, притуплює його пильність, не стимулює звертатися до словника. Тому «проблема «псевдодрузів перекладача» складає невід'ємну частину теорії перекладацької еквівалентності»¹².

Ґрунтовне дослідження О.А. Шаблій «Міжмовна термінологічна омонімія як проблема термінографії і перекладу»¹³ присвячене встановленню інтра- та екстралінгвальних розбіжностей між етимологічно спорідненими німецькими й українськими юридичними термінами з метою їх лексикографічного представлення. У роботі міжмовні омоніми потрактовано як семантично нееквівалентні повнозначні слова аналогічних частин мови, які входять до лексичного складу двох або більше мов і мають у цих мовах інтерферентно схоже фонетичне і / або графічне оформлення (за варіативності у межах національного графічного представлення), з можливим фактом спорідненості або складені з інтернаціональних термінологічних компонентів. При цьому розбіжності в семантиці міжмовних омонімів можуть коливатися від незначних стилістичних відтінків до протилежних (антонімічних) значень. Авторка встановила, що внаслідок культурно специфічної семантико-стильової еволюції юридичних термінів у системі конкретної національної мови-носія та національної терміносистеми права їхні семантичні структури збагатилися додатковими неінтернаціональними значеннями, які не завжди залишаються другорядними стосовно основних або етимологічних значень. У багатьох випадках їхні семантичні структури суттєво видозмінилися або ж наповнилися іншим змістом. До цього додалися ще й закономірні процеси зміни і перегрупування значень, найактивнішим з яких був процес звуження значень термінів з негерманською зовнішньою

¹¹ Гарбовский Н.К. Теория перевода. 2-е изд. Москва : Изд-во МГУ, 2007. С. 338-350.

¹² Гарбовский Н.К. Теория перевода. 2-е изд. Москва : Изд-во МГУ, 2007. С. 350.

¹³ Шаблій О.А. Міжмовна термінологічна омонімія як проблема термінографії і перекладу : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : 10.02.16 «Теорія і практика перекладу». Київ, 2002.

формою. Специфічною особливістю німецько-українського перекладу таких термінів є їхні різні функціонально-стилістичні характеристики в порівнюваних спеціальних мовах. Усе це зумовлює необхідність перекладознавчого аналізу й термінографічного опису таких інтерферентно небезпечних одиниць¹⁴.

Отже, більшість дослідників міжмовних омонімів погоджується, що для запобігання помилок при передачі змісту у процесі навчання перекладу необхідно постійно акцентувати увагу майбутніх перекладачів на проблемі міжмовної омонімії з метою формування у них звички до постійного самоконтролю, критичного ставлення до своїх знань та ретельнішого пошуку еквівалентів.

2. Міжмовна омонімія в теорії міжмовних контактів

Питання взаємодії та взаємовпливу мов стало об'єктом уваги вчених наприкінці XIX століття у зв'язку з розширенням мовних контактів. Після виходу в світ монографії У. Вайнрайха «Мовні контакти»¹⁵ з'явилася низка праць, які розглядають питання позитивного переносу й інтерференції в умовах формування природного й штучного білінгвізму. Взаємодію двох або більше мов розглядають у теорії мовних контактів з трьох різних поглядів: 1) у соціолінгвістичному плані як взаємодію різномовних соціумів, тобто як певну мовну ситуацію; 2) у психолінгвістичному плані як індивідуальну двомовність певної частини мовців; 3) на власне лінгвістичному рівні як змішування, взаємопроникнення двох самостійних мовних систем.

Взаємодію мов супроводжує поява двомовності, або білінгвізму. Білінгвізм – це набута індивідом здатність користуватися поперемінно двома мовами і сама реалізація цієї здатності, тобто практика поперемінного спілкування двома мовами. Розрізняють декілька видів білінгвізму:

1) координативний білінгвізм, коли дві мови існують незалежно одна від одної в свідомості людини. Це продуктивний білінгвізм, що забезпечує породження правильного мовлення, «коли різні мови використовуються двомовцем у різних ситуаціях і між ними встановлюються певні відповідності»¹⁶;

2) субординативний білінгвізм, який виражається в переносі знань, навичок і вмій з рідної мови на іноземну. Він виникає, коли «знання

¹⁴ Шаблій О.А. Міжмовна термінологічна омонімія як проблема термінографії і перекладу : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : 10.02.16 «Теорія і практика перекладу». Київ, 2002. С. 15-18.

¹⁵ Вейнрейх У. О. Языковые контакты. Київ : Вища школа, 1979.

¹⁶ Семчинський С.В. Семантична інтерференція мов. Київ : Вища школа, 1974. С. 55.

мовцем обох мовних систем неоднакові, коли суспільні моменти сприяють переважному вживанню однієї мови за рахунок іншої»¹⁷.

Як і на інших рівнях мови, інтерференція в лексиці є наслідком міжмовних ідентифікацій лексичних одиниць. Отождолення відбувається не тільки між базовими мовними одиницями – лексемами, але й між морфемами, словосполученнями, фразеологічними одиницями. У. Вайнрайх розрізняє два види міжмовної ідентифікації лексичних одиниць: 1) перенесення лексем з мови А в мову Б; 2) використання лексем мови Б у новій функції позначення за зразком лексем мови А, з формою або змістом яких вони ідентифікуються¹⁸. Отже, ті одиниці, які в умовах контакту постійно отождонюються та регулярно співвідносяться, називають діалексами, а відношення, що їх пов'язують – діалексичними. Розрізняють кілька типів діалексів: 1) омофонічні діалекси, які збігаються за звуковим складом, але розходяться за значенням: нім. *Konvention* (традиція) і укр. *конвенція* (угода); 2) синонімічні діалекси, що мають аналогічне значення, але різне звукове вираження: нім. *Familie* і укр. *сім'я*; 3) діалекси, які збігаються і за звуковим вираженням, і за значенням: нім. *Bakterie* і укр. *бактерія* (мікроскопічний одноклітинний організм).

Саме омофонічні діалекси є за прийнятою в лінгвістиці термінологією міжмовними омонімами. Поява їх зумовлена як психологічними причинами, так і внутрішньолінгвальними чинниками, а саме розбіжностями в системах двох мов. Предмети об'єктивної дійсності поєднуються в мовах за різними ознаками. Для найменування одних і тих же денотатів використовують різну кількість слів, які не збігаються за обсягом значення. Слово як номінативній одиниці в іншій мові може відповідати як слово, так і окремий ЛСВ багатозначного слова або словосполучення, тобто паралельної відповідності *слово – слово, ЛСВ – ЛСВ* тощо в різних мовах не спостерігаємо.

3. Міжмовна омонімія в методиці викладання іноземних мов

При викладанні іноземних мов проблему міжмовної омонімії розглядають у межах стратегій оволодіння і правильного використання іноземної мови. При поясненні механізмів мовних помилок, викликаних формальною схожістю лексичних одиниць рідної та іноземної мов, використовують моделі активації¹⁹, реконструкцію ходу процесу думки та мислення²⁰, фреймовий підхід²¹ тощо.

¹⁷ Семчинський С.В. Семантична інтерференція мов. Київ : Вища школа, 1974. С. 5.

¹⁸ Вейнрайх У. О. Языковые контакты. Київ : Вища школа, 1979. С. 22–38.

¹⁹ Stemberger J. The lexicon in a model of language production. New York : Garland Publ., 1985.

²⁰ Боковня А.Е. Интерференция при обучении иностранному языку и возможные пути её преодоления : автореф. дис. на соискание учёной степени канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания». Москва, 1995.

У спеціальній літературі постійно підкреслюють роль міжмовних відповідників та інтернаціональної лексики в процесі вивчення іноземної мови, оскільки поповнення словникового складу за допомогою інтернаціональних елементів полегшує двомовне спілкування та економить зусилля, спрямовані на засвоєння будь-якої мови. Мовці, які володіють інтернаціональною лексикою, мають більшу мотивацію при вивченні іноземної мови. Подібні елементи в обох мовах засвоюються значно швидше, оскільки білінгв намагається перенести відомі йому зразки рідної мови на іноземну²¹. Крім того, еквівалентні чи схожі поняття можуть позбавити так званого культурного шоку. Тому зустріваність інтернаціональної лексики, наприклад, у вузівських підручниках з німецької мови, досить висока (до 35–40 лексичних одиниць на сторінку²² залежно від обраної теми). Водночас схожість звукового складу лексичних одиниць різних мов є джерелом великої кількості помилок, оскільки мовці схильні при подібності фонетичної оболонки слів ототожнювати також їх семантичні структури, між якими не завжди наявна однозначна відповідність.

Саме при субординативному білінгвізмі спостерігаємо інтерференцію рідної та іноземної мов. Вивчення іноземної мови – це не формування нової мисленнєвої бази, а засвоєння нового мовного коду, який потрібно розглядати у взаємодії з уже сформованим кодом рідної мови. Людина пізнає світ, позиції якої дуже стійкі. Іноземна мова накладається на систему рідної мови, її код засвоюється на базі первинного коду рідної мови, що породжує різного роду помилкові аналогії у використанні іншомовного коду. При сприйнятті наша свідомість порівнює і зіставляє явища, предмети і поняття про них, встановлюючи між ними схожість і розбіжність, відбираючи, диференціюючи ознаки. Внаслідок помилкового ототожнення елементів іноземної мови з елементами рідної спостерігаємо відхилення від норми, за якого набута навичка заважає формуванню нової. Типи інтерференції, які виокремлює сучасна методика, класифікують з використанням таких критеріїв: джерела інтерференції (міжмовна, внутрішньомовна, змішана); рівнів інтерференції (фонетична, лексична, граматична); ступеня врахування мовцем

²¹ Горохова С.И. Психолингвистические особенности механизма порождения речи по данным речевых ошибок : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.15 «Общее языкознание». Москва, 1986.

²² Lorenz A. Interferenzbedingte Fehler auf Grund von lexikalisch-semantischen Unterschieden zwischen dem Deutschen und dem Englischen. Berlin : Humboldt-Universität, 1982. С. 17–19.

²³ Зустріваність інтернаціональної лексики підрахована на основі підручника Н. Іщенко, А. Карпусь, І. Перковської „Lehrbuch Deutsch für das 5. Studienjahr”. Вінниця : Нова книга, 2001.

диференційних ознак нерідної мови (наддиференціація, недодиференціація, реінтерпретація розбіжностей); форми вияву інтерференції (явна, прихована) тощо. Може видатися, що міжмовні омоніми здатні вводити в оману тільки тих, хто лише починає вивчення мови й погано володіє нею. Насправді ж основна маса міжмовних омонімів небезпечна саме для осіб, які впевнено й задовільно користуються мовою²⁴. Володіння другою мовою не буває цілком бездоганим. Абсолютно правильне паралельне використання двох мов є лише абстракцією. Навіть білінгви не захищені від помилкових ототожнень окремих елементів систем двох мов, внаслідок чого виникають численні семантичні кальки й порушення лексичної сполучуваності або стилістичного узгодження.

Шведський дослідник Г. Рінгбом розробив класифікацію семантичних помилок при вивченні іноземної мови. Значне місце у цій класифікації він відводить «псевдодрузям перекладача», під якими він розуміє будь-які формально схожі лексичні одиниці двох мов з різним змістом²⁵. Автор вважає цю категорію підвидом когіпонімів і наводить її у схемі семантичних помилок як результат впливу інших мов (див. рис. 1).

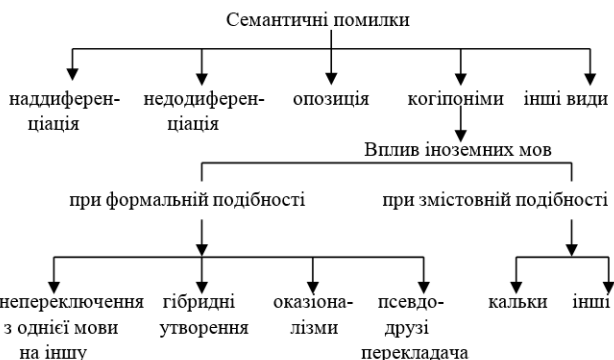

Рис. 1. Класифікація семантичних помилок за Г. Рінгбомом

Саме на матеріалі помилок досліджено міжмовні омоніми в монографії Й. Мертенса „Die sogenannten *faux amis* in schriftlichen Textproduktionen von Lernern des Französischen der Sekundarstufe I”. Автор аналізує міжмовні омоніми не на основі словників «псевдодрузів

²⁴ Parianou M. „Falsche Freunde” im Sprachenpaar (Neu)Griechisch – Deutsch. Frankfurt a. M. : Lang, 2000. С. 19-20.

²⁵ Ringbom H. The influence of the mother tongue on the translation of lexical items. *Interlanguage Studies Bulletin*. Utrecht, 1978. Nr. 3. С. 89–90.

перекладача», оскільки не всі наведені в них лексеми на практиці викликають помилкове вживання. Він зібрав великий корпус помилок з екзаменаційних робіт учнів старших класів німецьких гімназій з французької мови як першої іноземної. Й. Мертенс розрізняє як граматичні помилки, викликані розбіжностями у роді, числі й узгодженні міжмовних омонімів, так і морфологічні (неправильний словотвір) і семантичні (розходження у значенні). Автор приділяє значну увагу псевдогалицизмам, під якими він розуміє лексеми, складені з французького лексичного або морфологічного матеріалу, яких насправді у французькій мові немає, як-от: **le consum* (< нім. *Konsum*) на противагу франц. *consommation*²⁶. Зважаючи на факти, автор не погоджується з класифікацією Г. Рінгбома і вважає її недоліком недодиференціацію самого поняття «псевдодрузі перекладача», адже Г. Рінгбом зводить під один термін як результат впливу міжмовної омонімії, так і причину, і сам процес виникнення помилок. На думку Й. Мертенса, кожен з проміжних етапів появи помилок заслуговує на окреме вивчення²⁷.

У зарубіжній теорії мовних контактів близькою до поняття інтерференції є *гіпотеза незнання* (англ. *ignorance hypotheses*), сформульована К. Джеймсом, за якою мовці на певних етапах вивчення іноземної мови, ще не засвоївши її правил, автоматично використовують правила рідної мови²⁸. Низка зарубіжних теоретиків міжмовних контактів намагається пояснити лексичну інтерференцію наявністю в мовців проміжної мовної системи. Так, Й. Вольмерт пише: «Дві або більше мови утворюють у свідомості мовця гіпотетичну інтермову (*interlangue*)²⁹, яка не належить до жодної з мов, а відображає різні рівні недосконалої мовної компетенції при суборинативному білінгвізмі. Вона формується на базі первинної лінгвістичної системи і вибирає в себе елементи мови, яку вивчають».

У теоріях, які ґрунтуються на понятті інтермови, помилки на основі міжмовної омонімії пояснюються як автоматичні, невідконтрольні явища, позбутися яких можна за допомогою функціональної методики

²⁶ Mertens J. Die so genannten faux amis in schriftlichen Textproduktionen von Lernern des Französischen der Sekundarstufe I. Frankfurt am Main : Peter Lang, 2001. С. 58-60.

²⁷ Mertens J. Die so genannten faux amis in schriftlichen Textproduktionen von Lernern des Französischen der Sekundarstufe I. Frankfurt am Main : Peter Lang, 2001. С. 85.

²⁸ James C. The ignorance hypothesis in Interlanguage studies. *Interlanguage. Studies Bulletin*. Utrecht, 1977. Nr. 2/2. P. 152–167.

²⁹ Volmert J. Die Rolle griechischer und lateinischer Morpheme bei der Entstehung von Internationalismen. *Eurolatein : Das griechische und lateinische Erbe in den europäischen Sprachen* / Hrsg. von H. H. Munske, A. Kirkness. Tübingen : Niemeyer, 1996. S. 47-64.

міжмовного навчання, заснованої на дослідженні й описі інтермови, а також укладанні лінгвістичних атласів порушень в іншомовному мовленні³⁰. В основі подолання помилкового ототожнення лежить усвідомлене сприйняття мовного матеріалу через спеціально розроблену систему вправ. Так, у дослідженні Й. ван Веерена „Interferenz und Valenz. Zum Problem der „falschen Freunde“ für niederländische Germanistikstudenten” на основі низки експериментів детально описано розходження дієслівних міжмовних омонімів у німецькій і голландській мовах на граматичному рівні, встановлено типові помилки студентів і розроблено низку вправ для їх подолання³¹.

З огляду на сказане вище необхідно розробити методіку введення і пояснення міжмовних омонімів на заняттях з іноземної мови. Зокрема, для уникнення помилок, викликаних семантичними розбіжностями міжмовних омонімів, слід розглядати цю категорію у спеціальних вправах, складених з погляду як синтагматики (словосполучення, речення, ситуативний контекст), так і парадигматики (синоніми, антоніми, гіпероніми і гіпоніми)³². Провідним має залишатися психологічний підхід до засвоєння іншомовної лексики, оскільки при цьому значення іншомовних слів накопичуються не тільки як декларативні знання, а як сукупність семантичних ознак, асоціацій і емоцій, що уможливорює афективний доступ до словникового складу іноземної мови.

4. Поняття міжмовної омонімії в контрастивній лінгвістиці

Останній з наявних напрямів дослідження міжмовної омонімії – це контрастивна лінгвістика, яка виокремилася з порівняльної наприкінці ХХ ст. Вона вивчає окремі явища й одиниці рідної мови у зіставленні зі всіма можливими засобами їх передачі в іноземній мові. Мета контрастивного опису полягає у виявленні розходжень у передачі певного змісту в рідній та іноземній мовах. Кожне зіставлення певної пари мов на предмет спільних чи відмінних рис є унікальним за своєю суттю, оскільки передбачає врахування їхнього конкретного, тобто щораз нового, ступеня спорідненості, типологічних характеристик та багатьох інших специфічних для кожної мови інтра– та екстралінгвальних чинників, які, взаємодіючи на міжмовному рівні, приводять до щораз інших результатів. При цьому дослідники

³⁰ Рогозня Н.Н. Лингвистический атлас нарушений в русской речи иностранцев. Иркутск : Изд. ОГУПИ, 2001. С. 11

³¹ Veeren J. van. Interferenz und Valenz. Zum Problem der „falschen Freunde“ für niederländische Germanistikstudenten / J. van. Veeren. Tübingen : Niemeyer, 1977. 282 s.

³² Кійко С. В. Німецько-українська міжмовна омонімія : монографія. Чернівці : Видавничий дім «Родовід», 2014. С. 99-102.

поділяють думку про необхідність системного характеру зіставлення, оскільки лише порівняння систем або хоча б їх фрагментів, а не випадково дібраних фактів мови дає можливість охарактеризувати особливості лексики однієї мови на тлі іншої. Специфіка системного зіставлення полягає у виявленні мікросистем, у визначенні їх змісту, обсягу і релевантних для двох мов диференційних ознак тощо. До уваги слід брати всі зв'язки і відношення між лексичними одиницями кожної зіставлюваної мови – парадигматичні (синонімічні, антонімічні, гіперо-гіпонімічні, міжпольові), синтагматичні та епідигматичні.

Проблемі типології міжмовних лексичних відповідників у споріднених мовах у рамках контрастивної лінгвістики присвячено чимало робіт, однак більшість дослідників міжмовної омонімії тлумачить цей термін по-різному. Так, А.Є. Міхневич відносить до міжмовних омонімів слова різних мов, які мають не тільки тотожні, але й подібні ознаки (типу рос. *арбуз* – укр. *гарбуз*, рос. *болтун* – укр. *бовтун*³³). На відміну від нього В.М. Манакін вважає міжмовними омонімами тільки слова різних мов з ідентичною звуковою формою, як-от: рос. *Аркан* (мотузка) й укр. *аркан* (гуцульський танець). Слова на кшталт рос. *арбуз* – укр. *гарбуз*, рос. *веселье* – укр. *весілля* автор позначає як паралекси³⁴. Крім того, значення міжмовних омонімів повинні не перетинатися, а виключатися, як-от: рос. *город* (місто) і укр. *город* (ділянка землі). На думку М.В. Манакіна, міжмовні омоніми є результатом випадкових фонетичних збігів або стертих етимологічних зв'язків. Якщо значення фонетично тотожних слів у різних мовах частково збігаються, тобто слова мають істотні розходження предметно-логічного змісту, але частково (на імпліцитному рівні) зберігають спільну понятійну подібність, то мова йде про міжмовні пароніми, як-от: рос. *неделя* (сім днів тижня) і укр. *неділя*, білорус. *нядзеля*, які позначають лише один день тижня³⁵.

Дещо інший підхід до трактування міжмовних омонімів прийнятий у польському мовознавстві. Так, дослідник німецько-польської міжмовної омонімії Р. Ліпчук розрізняє вузьке і широке визначення цього терміна³⁶. У вузькому значенні міжмовними омонімами є слова двох чи більше мов, які при однаковому чи подібному написанні і звуковій формі розрізняються семантичним змістом, як-от: пол.

³³ Белорусско-русский паралексический словарь-справочник / А.Б. Михневич. – Минск : Народная асвета, 1985. С. 173.

³⁴ Манакін В. Н. Сопоставительная лексикология. К. : Знання, 2004. С. 163-164.

³⁵ Манакін В. Н. Сопоставительная лексикология. К. : Знання, 2004. С. 165.

³⁶ Lipczuk R. Zum Problem der falschen Freunde des Übersetzters. Theorie und Praxis der deutsch-polnischen Konfrontation und Translation. Rzeszów : Wydawn. Wyzszej Szkoły Pedagog., 1989. С. 41-52.

Komunikacja – перевезення пасажирів та вантажу; спілкування, обмін інформацією – і нім. *Kommunikation*, яке вживають лише у значенні «спілкування, обмін інформацією». У широкому значенні автор трактує міжмовні омоніми як:

1) слова зі схожою формою, але різним значенням, які запозичені з іншої мови (найчастіше з латини) або з однієї з порівнюваних мов, тобто мають спільне походження, наприклад: нім. *Kriminalist* (службовець кримінальної поліції; кримінальний експерт) – пол. *kryminalista* (злочинець);

2) слова зі схожим звучанням, але абсолютно різними значеннями, що зумовлено різною етимологією слів, наприклад: нім. *Kraxe* – рюкзак (від нім. “*kraxeln*” – «підніматися на гору») – пол. *Kraksa* – аварія (від англ. “*crack*” – «удар, тріск»);

3) слова з однаковими чи різними значеннями, які мають певні розходження в написанні, наприклад: нім. *Aggression* – пол. *agresja*;

4) слова з розходженнями у вимові: нім. *Laser* [ˈlaːzɐ] – пол. *laser* [ˈlaser];

5) слова зі схожим звучанням, але різною морфологічною будовою, як-от: нім. *absurd* – пол. *absurdalny*;

6) слова з різними граматичними ознаками (категорією роду іменників), але однаковим значенням: нім. *die Gabel* (жін. рід) – пол. *ten widelec* (чол. рід);

7) слова-кальки з однаковою морфологічною структурою і різним значенням: нім. *Überhören* (недочути, прослухати) і англ. *overhear* (випадково почути);

8) слова однієї мови, які з часом набули нових значень, як-от: нім. *List* (раніше „знання, здібності”, зараз „хитрість”);

9) фразеологізми зі схожою структурою, але різними значеннями: нім. *den Kopf verlieren* (розгубитися) – пол. *stracić głowę* (закохатися без тям)³⁷.

Як бачимо, широке трактування міжмовної омонімії включає всі випадки міжмовних розходжень, які можуть викликати інтерференційні помилки. Особливу увагу при розгляді міжмовних омонімів автор приділяє таким факторам, як:

1) стилістичне маркування слів, наприклад: нім. *Kaprize* вживають у високому стилі, пол. *kaprys* належить до нейтрального стилю;

2) територіальне вживання лексики, пор. швейцарський варіант *manifestieren* (брати участь у маніфестації) і нім. *manifestieren*

³⁷ Lipczuk R. Zum Problem der falschen Freunde des Übersetzters. Theorie und Praxis der deutsch-polnischen Konfrontation und Translation. Rzeszów : Wydawn. Wyzszej Szkoły Pedagog., 1989. С. 48-49.

(проявлятися; відображати; (юр., заст.) давати клятву; (заст.) брати участь у демонстрації);

3) часова співвіднесеність лексики, як-от: пол. *proponować* – нім. *proponieren* як застарілий варіант нім. *vorschlagen*;

4) частота вживання, як-от: пол. *kwestia* (питання, справа) – нім. *Quästion* (питання, вирішене в ході дискусії (філософське поняття))³⁸.

Нам ближче взььке трактування міжмовної омонімії, оскільки відмова від критерію спільності форми робить це поняття надто нечітким і включає до нього абсолютно всі випадки відсутності еквівалентності між лексикою двох мов. Ми вважаємо, що міжмовна омонімія охоплює все те, що в рамках відповідних рівнів мови формально ідентичне, але семантично різне в мовах, що контактують.

Можливі розходження у семантиці розглянув Р.А. Будагов, який виокремив вісім типів невідповідностей серед міжмовних омонімів: 1) в одній з мов слово має більш загальне (менш спеціальне) значення, ніж в іншій; 2) родове значення в одній мові – видове значення в іншій; 3) однозначність в одній мові – багатозначність в іншій; 4) міжмовна стилістична нееквівалентність слів і словосполучень; 5) живе, неархаїчне значення в одній мові – архаїчне в іншій; 6) лексично вільне значення в одній мові – лексично зв'язане в іншій; 7) термін в одній мові – нетермін в іншій; 8) слово в одній мові – словосполучення в іншій³⁹.

Детальніший поділ різних типів семантичних відносин наводить польська дослідниця П. Стасінська: полісемія слова в одній мові – моносемія в іншій; архаїчне значення слова в одній мові – неархаїчне в іншій; вільне функціонування слів в одній мові – структурно обмежене вживання в іншій; зміщення семантики слова однієї з мов з нейтральної до експресивно забарвленої, а отже, стилістично обмеженої лексики; функціонування міжмовних омонімів із значеннями, наближеними до протилежних; семантична різниця з огляду на різні сфери вживання значень порівнюваних слів; семантична невідповідність як наслідок розходження в переносних значеннях; семантичні розходження внаслідок запозичень або внутрішньої форми найменування; розходження предметно-логічного змісту національно-культурних

³⁸ Lipczuk R. Semantische Relationen im Bereich der lexikalischen Tautonyme im Deutschen und Polnischen. *Studien zum polnisch-deutschen Sprachvergleich*. Kraków : Uniwersytet Jagielloński, 1985. Nr. 80 (2). С. 69.

³⁹ Будагов Р.А. Ложные друзья переводчика. *Человек и его язык*. Москва : МГУ, 1976. С. 268–272.

реалій; відсутність семантичної кореляції міжмовних омонімів у зв'язку з асиметричністю їх синонімічних рядів⁴⁰.

Хоча наведені класифікації охоплюють практично всі типи відношень, наявні між формальними відповідниками в різних мовах, їх недоліком є відсутність єдиної основи, необхідної для побудови будь-якої типології. Семантичні принципи (асиметрія видового і родового значень, одно- і багатозначності) тут змішуються зі стилістичними (асиметрія живого та архаїчного значень, загального і спеціального) і структурними (протиставлення слів і словосполучень) принципами. Попри це, беззаперечною заслугою дослідників є детальний аналіз різних типів семантичних розбіжностей міжмовної омонімії.

ВИСНОВКИ

Тлумачення міжмовної омонімії залежить від предмета та цілей певної лінгвістичної дисципліни. Так, у перекладознавстві основну увагу звертають на міжмовні омоніми як чинники перекладацьких неточностей, у методиці викладання іноземних мов – як джерела інтерференційних помилок. Контрастивне мовознавство розглядає розходження у семантиці міжмовних омонімів, а загальне – типології міжмовних лексичних відповідників. Попри наявні розбіжності, всі лінгвістичні напрями трактують міжмовні омоніми як пари слів, які стосуються двох або більше мов, мають схожу звукову оболонку, часто мають спільну етимологію, здебільшого є запозиченнями з третьої мови і потенційним джерелом інтерференційних помилок.

Заслугою усіх проаналізованих підходів є детальний аналіз різних типів семантичних розбіжностей міжмовних омонімів на матеріалі різних пар мов, виявлення причин і шляхів появи міжмовних омонімів. При міжмовній омонімії можливі відношення часткової формальної тотожності, якщо розходження у формі пов'язані з закономірними відповідностями у графіці, фонетиці і словотворі. Важливо також враховувати конотативні і функціонально-стилістичні розбіжності міжмовних омонімів у зв'язку з дослідженням національної специфіки семантики слів, оскільки вони вносять додаткові смисли до денотації. Особливу увагу варто зосередити на стратегіях правильного вживання іноземної мови. Міжмовні омоніми полегшують двомовне спілкування, особливо на початкових етапах вивчення іноземної мови, та економлять зусилля в процесі засвоєння будь-якої мови. Проте помилкове ототожнення подібних елементів систем двох мов

⁴⁰ Stasińska P. О некоторых типах семантических отношений в пределах русско-польских омонимов. // *Spotkania językoznawcze. W kręgu semazjologii, leksykologii i terminologii*. Opole, 1988. С. 263.

є джерелом великої кількості помилок, а тому міжмовна омонімія вимагає пошуків нових форм та методів викладання іноземних мов. Перспективи дослідження вбачаємо у порівняльно-зіставному аналізі міжмовної омонімії в різних парах мов, що дозволить визначити характер формально-смыслових відношень між омонімами, зіставити шляхи і способи поповнення словникового складу мов омонімами, виявити розбіжності в структурі омонімів різних рівнів у зв'язку з пошуками нових форм і методів викладання іноземних мов.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена розгляду наявних підходів до тлумачення міжмовної омонімії з погляду різних лінгвістичних дисциплін – теорії міжмовних контактів, теорії перекладу, методики викладання іноземних мов, а також теоретичних напрямів загального мовознавства і контрастивної лінгвістики. Аналіз трактування міжмовних омонімів у різних лінгвістичних дисциплінах дозволяє стверджувати, що всі вони розглядають міжмовні омоніми як пари слів, які стосуються двох або більше мов, мають схожу звукову оболонку, часто мають спільну етимологію, у більшості випадків є запозиченнями з третьої мови і на основі подібності звукової оболонки чи морфологічної структури є джерелом інтерференційних помилок на семантичному рівні. При цьому важливо враховувати конотативні і функціонально-стилістичні компоненти міжмовних омонімів у зв'язку з дослідженням національної специфіки значення слів, оскільки вони вносять додаткові смисли до денотації. На часі систематизація міжмовних омонімів різних мов у словниках «псевдодрузів перекладача», які полегшуватимуть засвоєння інтернаціональної лексики і дозволять зменшити кількість помилок, пов'язаних з різним обсягом їх понять.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боковня А.Е. Интерференция при обучении иностранному языку и возможные пути её преодоления : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 «Теория и методика обучения». Москва, 1995. 18 с.
2. Белорусско-русский паралексический словарь-справочник / А.Б. Михневич. Минск : Народная асвета, 1985. 336 с.
3. Вейнрейх У. О. Языковые контакты. Київ : Вища школа, 1979. 255 с.
4. Гарбовский Н.К. Теория перевода. 2-е изд. Москва : Изд-во МГУ, 2007. 544 с.
5. Горохова С.И. Психолингвистические особенности механизма порождения речи по данным речевых ошибок : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.15 «Общее языкознание». Москва, 1986. 16 с.

6. Кійко С.В. Німецько-українська міжмовна омонімія : монографія / С.В. Кійко. Чернівці : Видавничий дім «Родовід», 2014. 434 с.
7. Комиссаров В.Н. Общая теория перевода : уч. пособие. Москва : ЧеРо, 1999. 136 с.
8. Латышев Л.К. Технология перевода. Москва : Академия, 2007. 320 с.
9. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. Київ : Знання, 2004. 326 с.
10. Рецкер Я.И. Перевод и переводческая практика. Москва : Наука, 1974. 216 с.
11. Rogozna N.H. Лингвистический атлас нарушений в русской речи иностранцев. Иркутск : Изд. ОГУПИ, 2001. 332 с.
12. Семчинський С.В. Семантична інтерференція мов. Київ : Вища шк., 1974. 256с.
13. Шаблій О.А. Міжмовна термінологічна омонімія як проблема термінографії і перекладу : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16 «Теорія і практика перекладу». Київ, 2002. 19 с.
14. James C. The ignorance hypothesis in Interlanguage studies. *Interlanguage. Studies Bulletin*. Utrecht, 1977. Nr. 2/2. P. 152–167.
15. Koller W. Einführung in die Übersetzungswissenschaft. 5. Aufl. Wiesbaden : Quelle und Meyer, 1997. 343 S.
16. Lipczuk R. Semantische Relationen im Bereich der lexikalischen Tautonyme im Deutschen und Polnischen. *Studien zum polnisch-deutschen Sprachvergleich*. Kraków : Uniwersytet Jagielloński, 1985. Nr. 80 (2). S. 61–72.
17. Lipczuk R. Zum Problem der falschen Freunde des Übersetzers. Rzeszów : Wydawn. Wyzszej Szkoły Pedagog., 1989. S. 41–52.
18. Lorenz A. Interferenzbedingte Fehler auf Grund von lexikalisch-semantischen Unterschieden zwischen dem Deutschen und dem Englischen. Berlin : Humboldt-Universität, 1982. 178 S.
19. Mertens J. Die so genannten faux amis in schriftlichen Textproduktionen von Lernern des Französischen der Sekundarstufe I. Frankfurt a. M. : Peter Lang, 2001. 486 S.
20. Parianou M. „Falsche Freunde“ im Sprachenpaar (Neu)Griechisch – Deutsch. Frankfurt a. M. : Lang, 2000. 240 S.
21. Ringbom H. The influence of the mother tongue on the translation of lexical items. *Interlanguage Studies Bulletin*. Utrecht, 1978. Nr. 3. C. 80–101.
22. Schröder M., Fix U. Allgemeinwortschatz der DDR-Bürger – nach Sachgruppen geordnet und linguistisch kommentiert. Heidelberg : Winter Verlag, 1997. 197 s.

23. Stasińska P. О некоторых типах семантических отношений в пределах русско-польских омонимов. II *Spotkania językoznawcze. W kręgu semazjologii, leksykologii i terminologii*. Opole, 1988. S. 263.

24. Stemberger J. P. The lexicon in a model of language production. New York : Garland Publ., 1985. 299 p.

25. Veeren J. van. Interferenz und Valenz. Zum Problem der „falschen Freunde“ für niederländische Germanistikstudenten. Tübingen : Niemeyer, 1977. 282 S.

26. Volmert J. Die Rolle griechischer und lateinischer Morpheme bei der Entstehung von Internationalismen. *Eurolatein : Das griechische und lateinische Erbe in den europäischen Sprachen*. Tübingen : Niemeyer, 1996. S. 47–64.

Information about the authors:

Kiyko S. V.,

Doctor of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Germanic, General and
Comparative Linguistics
Faculty for Foreign Languages
Chernivtsi National University
5, Sadova str., Chernivtsi, 58000, Ukraine

Kudriavtseva O. D.,

Candidate of Philological Sciences,
Assistant Professor at the Department of Germanic, General and
Comparative Linguistics,
Faculty for Foreign Languages
Chernivtsi National University
5, Sadova str., Chernivtsi, 58000, Ukraine

ПОЛІТКОРЕКТНІСТЬ У СУЧАСНОМУ МОВНОМУ ПРОСТОРИ

Колядич Ю. В., Хоцянівська І. В.

ВСТУП

Вивчення співвідношення мови й культури є однією з актуальних проблем сучасного мовознавства, бо мова є дзеркалом культури, у якому знаходять своє відображення суспільна самосвідомість народу, його менталітет, національний характер, спосіб життя, традиції, звичаї, мораль, система цінностей та світобачення. Сучасна глобалізована культура, як відомо, ґрунтується на таких демократичних цінностях, як вибір, право на власну думку, свобода совісті, а тому зумовила появу культурного й мовного феномену політичної коректності, яке стало невід'ємною частиною міжнародної лінгвокультури і неминуче позначилось на розбудові суспільних відносин.

Саме з цих причин у сучасній лінгвістиці, соціолінгвістиці помітною є увага до питань прагматичного характеру, зокрема впливу мови на суспільство. Серед перших спроб описати й дослідити появу політкоректної лексики заслуговують на увагу праці З.С. Трофімової, С.Г. Тер-Минасової, І.М. Некрасової, Н.Г. Комлева, Є.В. Шляхтіної. Політкоректну лексику досліджували здебільшого на матеріалі англійської мови в порівнянні з російською та українською. Явища політкоректності сьогодні досліджують не тільки в лінгвістичному аспекті, але й у соціальному й культурологічному. Цим питанням присвячено студії вітчизняних та зарубіжних учених О.І. Бондаренка, М.Ю. Палажченко, К.С. Шарова, А.І. Колаковської, У.О. Еко, Л.Г. Юніна, Е.А. Похолкової та ін.

В останні десятиліття проблема політкоректності, її основні аспекти були широко представлені в працях лінгвістів, політологів, філософів, соціологів, психологів, культурологів. Зокрема, політкоректність стала предметом дослідження зарубіжних учених Д. Адлера, Д. Д'Соуза, Д. Равича та ін. Прикметною рисою більшості публікацій зазначених американських авторів є інтерпретація політичної коректності як одного з елементів освітньої доктрини США, а власне мовний аспект цього питання залишається поза увагою.

Отже, посилена увага до дотримання певних норм під час комунікації між представниками різних соціальних прошарків і національностей, віросповідань та інших груп зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета дослідження – розглянути поняття політкоректності як соціолінгвістичної категорії, з'ясувати причини виникнення цього явища, функціонування у сучасному мовному просторі та мовні засоби вираження.

1. Соціокультурні передумови виникнення політкоректної лексики

Питання суспільної толерантності стає особливо актуальним у складні перехідні історичні періоди, коли відбувається переоцінка традиційної системи цінностей, зазнають трансформації певні соціокультурні норми. Час, у який ми живемо, – це одна з перехідних епох в історії культури, коли перед людством гостро постають питання про необхідність подолання агресії, нетерпимості, насильства. А тому дослідження ціннісно-смыслового навантаження поняття толерантності, його структурних та змістових елементів нині набуває особливого значення, оскільки аксіологічний підхід до цієї проблеми є основою утвердження толерантності як суспільної й індивідуальної цінності та соціокультурної норми.

З 60-х років минулого століття точаться дискусії навколо цієї проблеми. Що включає в себе поняття «толерантність»? Як воно співвідноситься з поняттям «терпимість»? Де пролягають межі толерантності? Нарешті, що таке політкоректність, політкоректна лексика, яка іноді сприймається як карикатура на істинну толерантність?

Як відомо, в суспільно-політичній думці та науковій літературі існують протилежні оцінки феномену політичної коректності. Її противники розглядають це явище як замах на традиційні ліберальні цінності, зокрема свободу слова. Критика політкоректності має різні форми (від іронічного висміювання до категоричного неприйняття самої ідеї). Політкоректність навіть оголошують найбільшою інтелектуальною загрозою XXI століття, котра підриває світоглядні основи американського суспільства та всієї західної цивілізації. Прихильники ж політкоректності вбачають у ній інструмент попередження й пом'якшення гострих соціальних конфліктів, підвищення політичної й правової культури суспільства.

Політкоректність, зокрема її доктрина, визрівала у 1990-ті роки в університетському середовищі США під впливом ідей лібералізму. Визначаючи у своєму виданому 2006 р. «Словнику іноземних слів» поняття політкоректності, російський дослідник Н. Комлев писав: «Політкоректність – поняття-гасло, яке утвердилось у США і яке демонструє ліберальну спрямованість сучасної американської

політики»¹. Учений вважає, що це свого роду ідеологічний ерзац, поява якого зумовлена крахом рівноваги ідейно-політичних систем в кінці 90-х років ХХ ст., який, будучи позбавленим глибокого змісту, є радше символічним образом та коригуванням мовного коду. Можна побачити в політкоректності і явище, пов'язане з притаманною США ситуацією *cultural diversity* (культурної багатоманітності) та засадами політики мультикультуралізму.

Доктрина політкоректності відштовхувалась від поняття “*neutral language*” – «нейтральна мова». Саме така мова, звільнена від виразів, котрі ображають почуття та гідність особи, порушують її людські права, має протистояти мові ворожнечі – *hate speech*. Мова виключення, репресії, ворожнечі має бути сама виключена із вжитку. Її використання не означає бажання уникати незручних тем, навпаки, воно означає бажання говорити про ці теми по-іншому. Встановлення й утвердження в суспільній свідомості спеціальних норм мовного етикету, як вважали прихильники доктрини політкоректності, допоможе створити єдиний комунікативний простір і програмувати толерантну поведінку всіх учасників комунікації.

Дослідниця феномену політкоректності С. Тер-Минасова переконана, що «підходи до вивчення цього феномену є різновекторними. Це політична коректність як особлива ідеологічна реальність, як мовна зміна, як культурно-лінгвістична тенденція, як мовна толерантність тощо»².

На думку науковців, «поява політичної коректності пов'язана з виникненням ідеї культурного плюралізму і необхідністю пропорційно представити твори літератури і мистецтва, досягнення суспільного і політичного життя, які належать представникам усіх етнічних і сексуальних меншин»³.

Отже, політкоректність – явище, у якому домінують роль відіграє мовний та культурно-поведінковий аспект.

Мовний аспект політичної коректності виявляється в пошуку нових засобів для мовного виразу та коригуванні мовного коду.

Так, у США було вироблено свого роду *speech codes* – мовний кодекс, який має на меті боротьбу з проявами дискримінації в різних сферах. Деякі дослідники рекомендують вживати слово *low-income* (малооплачуваний) замість *poor* (бідняк, злидар), щоб виключити дискримінацію за соціальним статусом, *sexworker* (працівниця сфери

¹ Комлев Н. Словарь иностранных слов. Москва : Эксмо, 2006. С. 279–280.

² Тер-Минасова С. Язык и межкультурная коммуникация. Москва : Слово, 2000. С. 245.

³ Трофимова З. Словарь новых слов и значений в английском языке. Москва : Павлин, 1993. С. 227.

сексуальних послуг) замість образливої назви однієї з найдавніших професій – prostitute. Боротьба з сексизмом виявляється у відмові користуватись зверненням Mrs. (Micic) і Miss (Mic), замінюючи їх нейтральним по відношенню до сімейного статусу Ms (Miz). У багатьох назвах професій, які мають компонент man, котрий, за твердженням філологів, у первісному значенні перекладається не як у сучасній англійській мові – «чоловік», а як «людина», замінюють цей компонент на person: chairman – chairperson, congressman – congressperson. Словник політкоректної мови включає евфемізми, спрямовані проти дискримінації за віком (golden ager – «особа золотого віку» – замість «старий») та за зовнішнім виглядом (hair disadvantaged – «позбавлений волосся» – замість «голомозий»)⁴.

Проблемі speech codes присвячено книгу експерта в галузі освіти, професора Нью-Йоркського університету Дайан Равич «Поліція мови: як групи впливу обмежують навчання студентів»⁵. Книга включає 500 слів та виразів, які ніколи не трапляються в американських шкільних та університетських підручниках. У наведеному авторкою списку, крім інших, є слова «Бог», «пекло», «сліпий», «старий», «варвар», «домогосподарка», які відповідною комісією були віднесені до необ'єктивних та упереджених, оскільки вони можуть образити почуття деяких груп. «Новояз Джорджа Орвела стає реальністю», – коментує політику політкоректності Д. Равич. Дослідниця має на увазі роман-антиутопію відомого англійського письменника «1984», де замальовується тоталітарне майбутнє Європи, одним з елементів котрого є новояз (Newspeak) – вихолощена мова, котра повинна зробити неможливим опозиційний спосіб думок («мислелзочин»).

«Як можна визначити політкоректність у двох словах? – пише К. Шаров, автор однієї з статей, присвячених цій проблемі. – Це певний новояз – мова Езопів наших днів, які схильні перейменовувати всі речі та явища. Для чого? Щоб не вважатись негідником, який зневажає або обмежує чийсь права. Раса, етнос, стать, віросповідання, сексуальна орієнтація, політичні погляди, вік, інтелектуальні здібності, фізична конституція, психотип, характер, темперамент індивіда та інші його атрибути залучені у сферу панування політкоректності»⁶.

⁴ Панин В. Политическая корректность как культурно-поведенческая и языковая категория : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание». Тюмень, 2004. С. 14–15.

⁵ Ravitch D. Multiculturalism: E Pluribus Plures. *Are You Politically Correct?: Debating America's Cultural Standards*. Prometheus Books, Buffalo, NY, 1993. P. 170.

⁶ Шаров К. На темной стороне политкорректности: гендернонейтральный новояз. *Вопросы философии*. 2010. № 3. С. 34.

Критики політкоректності справедливо дорікають їй прихильникам саме за схильність до мовної еквілібристики замість конкретних дій, спрямованих на розв'язання реально існуючих проблем. Про цю обмеженість політкоректності говорить, зокрема, У. Еко, який вважає, що замість удосконалення суспільства доктрина політкоректності пропонує удосконалити лексику. «Коли суспільство починає називати неходячих не «інвалідами», а «альтернативно розвинутими» (*diversamente abili*) замість того, щоб будувати для них пандуси, зрозуміло одне: лицемірно розправившись з попереднім терміном, провели косметичний ремонт у мові, але не ремонт сходів»⁷, – пише філософ. Учений справедливо зазначає, що політкоректність покликана насаджувати толерантність, а це перетворює її на новітню форму фундаменталізму, який канонізує букву, нехтуючи духом самої доктрини. У певному сенсі політкоректність починає протистояти толерантності, оскільки передбачає нетолерантне ставлення до тих, хто не підтримує її ідеологію та практику. Продовжуючи цю думку, У. Еко стверджує, що через політкоректність глобалізована культура потрапила в ситуацію, котру в Штатах прийнято називати *zugzwang* (цугцванг): не ходити не можна, а кожен хід лише погіршує становище гравця.

Вчені переконані, що політкоректність небезпечна своєю одномірністю. Вона ставить за мету формування безстатевої істоти універсальної ідентичності, яка не лише позбавляється права на публічний та відвертий діалог, а навіть бажання такого діалогу. Політкоректний новояз дозволяє структурувати та регламентувати інформаційний простір і подачу інформації, тобто відсікати від поширення політично неблагонадійні теми та формувати суспільну думку у «вірному напрямі». Політкоректність – це заздалегідь задане ідеологічне обмеження погляду на світ. Як завжди у таких випадках, картина світу виявляється дещо деформованою.

О. Сінькевич зауважує, що «противники та критики політичної коректності називають її багатоголовим чудовиськом та терором доброчесності, сучасною інквізицією, яка вишукує політично некоректну ересь і влаштовує еретикам аутодафе у вигляді переслідувань, кампаній по дискредитації, каральної цензури»⁸. Вченими навіть введено в обіг термін «репресивна толерантність». За твердженням дослідників, він відображає готовність системи не просто терпіти, а навіть заохочувати різноманітну опозиційність та маргінальність, допоки ця опозиційність, дозволяючи

⁷ Еко У. О політкоректності. *Полный назад* / пер. с итал. Москва : Эксмо, 2007. С. 169.

⁸ Сінькевич О. Політкоректність в контексті глобалізаційних процесів сучасності. *SWorld*. 2013. №2. С. 7.

уявні альтернативи, не порушує правил гри, встановлених Системою, та не загрожує її існуванню.

Ідеологію та практику політкоректності піддає гострій критиці польський філософ, філолог, перекладач А. Колаковська. У своєму есеї «Imagine: Інтелектуальні витoki політкоректності», досліджуючи генезу цієї доктрини, дослідниця вбачає її в утопії американського руху гіпі – «дітей-квітів» 60-х років та філософії «Нью-ейдж».

На думку дослідників, політкоректність є лівою антиелітарною ідеологією, яка ворожа культурі та цінностям Заходу. Вона є нетерпимою, хоча й проголошує терпимість, тоталітарною, оскільки намагається підпорядкувати своїм вимогам мислення у всіх сферах життя. Вона спирається на абстрактні принципи, які заперечують здоровий глузд, розділяє суспільство на групи, котрі живуть своїми відокремленими інтересами. Вона проголошує своєю метою справедливість і благо людини і зневажає людей, факти та розум. Вона вимагає максимального втручання держави в життя і бажає кожну сферу регулювати на законодавчому рівні.

Окремі дослідження, присвячені політичній коректності, позначені критикою надмірного патерналізму ідеології політкоректності стосовно меншин, які можуть мати власну позицію, що не завжди збігається з позицією тих, хто виявляє стосовно них «батьківську турботу». Так, російський соціолог, політолог, філософ Л. Іонін вважає, що політкоректність перетворює сучасне суспільство на «суспільство меншин». На його думку, політкоректність породжує новий тип соціальної структури, де базовими та груповими ідентифікаціями є категорії різного роду меншин, які колись піддавались або нині піддаються дискримінації з боку панівної більшості. Ця панівна більшість кожного разу визначається по-іншому залежно від характеру меншини. По відношенню до жінок такою більшістю є чоловіки, до чорних – білі, до огрядних – стрункі, до потворних – красені, до дурних – розумники. Як наслідок суспільство перетворюється на суспільство меншин, в якому лише меншини видаються реально існуючими⁹.

У своїй книзі «Політкоректність: Дивовижний новий світ» Л. Іонін висловлює думку про те, що «політкоректність виростає з постмодерну, котрий урівнює в правах всі концепції та погляди, приймає будь-яку позицію, ідеологію, поєднуючи їх в нескінченну різноманітність колажів. Усе дозволено і все прийнятно, і, щоб не виглядати

⁹ Ионин Л. Общество меньшинств: политкорректность в современном мире. Москва : Издательский дом Государственного университета, 2010. С. 21.

вигнанцем, людина погоджується з тим, що визнає більшість»¹⁰. Чимало дослідників сам термін «політкоректність» часто називає невдалим, але згадаємо, що друга його частина – «коректність» – походить від латинського *correctus* – ввічливість, тактовність, поштивість, чіткість, точність. Отже, коректність – одна з базових засад етикету, культури поведінки. О. Сінкевич стверджує, що «мовний етикет містить ряд загальноприйнятих правил, які порушують лише ті, хто не може похвалитись гарними манерами. Вибирати вирази – це стандарт поведінкової культури, випробуваний століттями, вираз незаперечної істини про єдність змісту і форми»¹¹.

Як відомо, політкоректна поведінка говорить про людину більше, ніж нічим не підкріплена декларація про погляди та наміри.

Дехто називає політкоректність виявом лицемірства, небажанням називати речі своїми іменами, чимось неприродним для людини, яка наділена агресивними інстинктами. Культурологи переконані, що по відношенню до норм культури поняття «природне» та «неприродне» слід вживати обережно: ватерклозет, наприклад, – річ неприродна, адже тварина ним не користується, однак це не означає, що ним не повинна користуватись людина. Крім того, політкоректність делегітимізує «природну» агресію, забороняє надавати «природній» ксенофобії статусу ідеології, яка закликає до відповідної дії.

Політкоректність, реалізована в повсякденному житті, сприяє дружним стосункам, миру та злагоді. Учений Г. Нікіфорович у статті «Політична коректність як точна наука» пише, що запровадження політкоректності у США – безсумнівне благо, оскільки вона допомогла суттєво знизити рівень ксенофобії в американському суспільстві. Старожили провінційного містечка Сент-Луїса розповідають, як півстоліття тому навіть найбільш ліберально налаштовані білі не запросили б до себе негра, адже вони не відважились би наражатись на засуджуючі погляди сусідів. Нині, навпаки, осуду буде підданий той, хто відмовляється приймати у своєму домі людей іншої раси. «Це – прямий результат політкоректності, хай не завжди щирої, але набагато привабливішої, ніж щира ксенофобія»¹², – вважає дослідник.

Очевидною є думка про те, що політкоректність стимулює процес демократизації суспільства, сприяє утвердженню почуття гідності людини, демонструє повагу до індивіда. Вона є соціально-політичним

¹⁰ Іонин Л. Политкорректность: Дивный новый мир. Москва : ООО «Ад Маргинем Пресс», 2012. С. 95.

¹¹ Сінкевич О. Політкоректність в контексті глобалізаційних процесів сучасності. SWorld. 2013. № 2. С. 8.

¹² Нікіфорович Г. Политическая корректность как точная наука. URL: <http://magazines.russ.ru/zz/19/ni17.html>.

самообмеженням, котре слугує інструментом накопичення цивілізованості, навчання тому, що люди мають бути терпимими по відношенню до представників іншої раси, статі, релігійних переконань¹³.

Справжня толерантність передбачає як повагу до цінностей та смислів, важливих для іншого, так і усвідомлення та прийняття власного внутрішнього світу, власних цінностей та смислів, цілей і бажань, переживань та почуттів. Людина повинна мати межі в розумінні та прийнятті світогляду інших людей, адже це дає їй можливість не боятись можливих суперечностей та конфліктів, які також є невід'ємною складовою частиною людського буття. Отже, дотримуючись правил та норм політкоректності, необхідно демонструвати зрілість і самостійність, без якої неможлива істинна толерантність.

2. Політична коректність як соціолінгвістичне явище

Поняття політкоректності як ідейна течія виникло в останні роки минулого століття на Заході, але найяскравіше виявило себе в США, ставши своєрідною відповіддю на расові, гендерні, соціальні, екологічні та інші проблеми, що хвилюють не тільки американське суспільство, а й усе сучасне людство. Політкоректність є специфічною для культури й мовної практики США, проте відображає вплив і на інші мови, зокрема на східні. У 1990-ті роки переважно в університетському середовищі США термін знаходить своє цілком сучасне значення того, що англійською також виражається поняттями “inclusive” або “neutrallanguage” – концепції, що базується на гіпотезі Сепіра-Уорфа (en: Sapir-Whorf hypothesis), яка постулює, що лінгвістичні категорії формують поняття і дії мовця. Політична коректність, як зауважують дослідники, передбачає заміну слів, які мають статеvu приналежність, на гендерно нейтральні терміни, наприклад, «chairperson» замість «chairman» (голова), використання різних форм із «challenged» («людина з особливими потребами», або «той, хто змушений долати труднощі») замість тих, які використовувалися раніше, простих слів для людей із фізичними вадами («сліпий», «кульгавий», «інвалід»). Бажання дотримати політкоректності у релігійній площині призвело до того, що в деяких англомовних країнах традиційне побажання «Merry Christmas» («веселого Різдва») стали часто замінювати на «Happy Holidays»

¹³ Лобанова Л. Новый стиль речи и культура поколения. URL: www.portal-slovo.ru/philology/374J21.php.

(«щасливих свят») у випадках, коли воно звернене до людей невідомого віросповідання (наприклад, до широкого загалу).

В останні 10–15 років поняття політкоректності поступово стало поширюватися й на сексуальні меншини. Політкоректність стосовно них припускає неприйнятність закликів до будь-якої дискримінації чи обмеження прав або до переслідування представників сексуальних меншин, а також тих, що пропагують нетерпимість до сексуальних меншин, гомофобію, гетеросексизм (гетеросексуальний шовінізм), а також неприпустимість вживання по відношенню до сексуальних меншин образливих для них найменувань¹⁴. Коректного позначення для транссексуалів набули MtF і FtM. Плутанина в ЗМІ з тим, як називати транссексуалів (він / вона, колишній чоловік, колишня жінка) викликане нерозумінням суті цього явища. Як і раніше, вважається некоректним вислів «змінити стать», його замінено на «корекція статі». Деякі вважають слово «woman» нерівноправним слову «man». Останнє раніше означало «людина», але було монополізовано як назва чоловіка. Замість «woman» використовують «female» і слова, повернуті з давньої англійської. Політкоректність полягає у тому, щоб у мовному вжитку уникати всього того, що могло б бути образливим для тих чи тих категорій осіб за ознакою раси, статі, віросповідання, сексуальної орієнтації, віку, інтелектуальних здібностей і т. д., уникаючи (в ідеалі) осмисленого висловлювання взагалі (назвати злодія злодієм – неполіткоректно). На думку низки авторів, в англомовних країнах термін вживається майже незмінно з іронією чи несхваленням.

Як відомо, американський варіант англійської мови дуже відомий своєю політкоректністю, яка активно просувається в публіцистичному, політичному, освітянському та й побутовому дискурсі. Відповідне явище є наслідком боротьби з дискримінацією за статевими, расовими, етнічними та іншими ознаками. Однак як наслідок утворені неологізми є більш курйозними, ніж тактовними. Слід розуміти, що політкоректність – це не просто новий синонім для таких понять, як ввічливість чи толерантність. Політкоректність – це певна політика, певний спосіб поведінки. Особливостями політкоректності є її крайня запобігливість, адже засуджуються не просто образливі вчинки, а усе, що потенційно може бути образливим. У разі оцінки мотивації вчинку чи слів, які можуть розглядатися як образливі, обирається, як правило, варіант інтерпретації, максимально близький до зумисного вчинку. Також для політкоректності характерна крайня неконфліктність. Тобто,

¹⁴ Палажченко М. К вопросу о политической корректности, настоящей и мнимой, и политике двойных стандартов. *Вестник МГУ. Сер. 19. «Лингвистика и межкультурная коммуникация»*. 2004. № 1. С. 82.

якщо виникає вибір між кількома варіантами інтерпретації події, факту, вчинку, обирається найменш образливий, навіть якщо він є менш імовірним чи навіть відверто надуманим. Ще однією особливістю практики політкоректності є неоднаковість підходу. Оскільки сучасна політкоректність виросла з руху за права меншин, переважно одні групи розглядаються як жертви, а інші як агресори¹⁵. Сама політкоректність застосовується майже виключно щодо дій «агресорів» стосовно «жертви». Згідно з принципами політкоректності в суспільстві не повинно існувати упереджень у ставленні до людей нетрадиційної сексуальної орієнтації. Питання дотримання їх прав є об'єктом пильного контролю з боку громадськості й обговорюються на найвищому державному рівні. У зарубіжному науковому дискурсі, зокрема в словниках, підходи до визначення політкоректності різні. Проте здебільшого це поняття означає необхідність поводитися ввічливо, дотримуючись правил і норм поведінки, прийнятих в суспільстві.

Автори соціологічного словника-довідника «Социология: А – Я: словарь-справочник» Г. Лоусон і Д. Гэррод пропонують таку дефініцію: «Політична коректність (political correctness) – в очах її опонентів швидше міфічне, ніж реальне, явище, яке полягає в прагненні виключити будь-який прояв дискримінації людей за ознакою статі, етнічної приналежності, фізичних здібностей або сексуальної орієнтації»¹⁶. «Карманная энциклопедия The Hutchinson» Helicon Publishing Ltd (EN) містить таке визначення: «Політична коректність – розмовний термін, що використовується для визначення ліберального ставлення до проблем освіти й суспільного статусу й всього, що з цим пов'язане»¹⁷. Щоб бути політично коректним, потрібно реагувати на прояви расизму, сексуального насильства, проявляти турботу до навколишнього середовища.

Питанням походження терміна «політична коректність», його історією, виникненням евфемізмів у російській, українській та англійській мовах цікавились зарубіжні та вітчизняні дослідники К. Аллан, А. Асмолов, Г. Солдатова, Л. Городецька, Л. Крисін, М. Лапшина, В. Маслова та ін. Дослідники наполягають на тому, що політкоректність спрямована на те, щоб знайти нові способи мовного вираження замість тих, які торкаються почуттів та гідності окремої

¹⁵ Шляхтина Е. Языковой аспект политкорректности в англоязычной и русской культурах : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 «Теория языка». Ярославль, 2009. С. 13.

¹⁶ Карманная энциклопедия The Hutchinson. Москва : Внешсигма, 1995. С. 355.

¹⁷ Там само. С. 356.

людини, для якої є звичною мовна безтактність чи прямолінійність стосовно раси, статі, віку, стану здоров'я, соціального статусу, зовнішнього вигляду та ін. Л. Цурикова дає характеристику політкоректності не тільки у форматі мовного, але й соціально-поведінкового аспекту. В. Реймонт стверджує, що «під політичною коректністю треба розуміти ідеологічно-політичний рух 1980-х – 1990 рр. США, поширений ліберальними групами, які виступали за дотримання норм нейтральної мови щодо статі, віку та ін.»¹⁸. На думку С. Тер-Минасової, у російської мовній культурі політкоректна лексика використовується помірно. Вона є характерною більше для західноєвропейських мов, що можна пояснити високою соціальною й поведінковою культурою, менталітетом та ідеологією культури.

У 1970-х роках на вимогу феміністичних спільнот і за активної участі їхніх представників відбулася гендерна мовна реформа. Вона була спрямована на позбавлення англійської мови ознак вербальної дискримінації за ознакою статі. Тоді ж виникло поняття «сексизм», тобто дискримінація групи людей через їхню гендерну приналежність¹⁹. Традиційними аргументами, які, на думку феміністок, призводять до сексизму, є посилення на обмеженість жінок у здатності до навчання, згадування так званої жіночої логіки та психічної нестабільності, що ставить жінку на нижчий щабель у суспільстві. Ці аргументи поширилися у суспільстві через ЗМІ. Але попри те, що явище політкоректності своєю метою мало покращити мову, позбавити її образливих фраз та слів, виникла велика кількість штучних номінативів, які, на думку багатьох лінгвістів, лише псуєть мову. До найпоширеніших видів дискримінації в українському суспільстві належать статева, расова і за належністю до сексуальних меншин.

Згідно з рекомендаціями Школи журналістики та зв'язків з громадськістю під час висвітлення гендерних питань необхідно дотримуватися підходу, заснованого на принципі рівності, який базується на таких принципах:

- дотримання балансу в описах жінок та чоловіків. Якщо в повідомленні ідеться про жінку, то описувати її необхідно, як і чоловіка. Наприклад, якщо журналіст у сюжеті не описує зовнішній вигляд чоловіка, то робити це щодо жінки буде некоректно;
- виважене вживання лексики при описі зовнішності;

¹⁸ Raymond W. Dictionary of Politics. Brunswick Publishing Co., Lawrenceville, Virginia, 1995. С. 286.

¹⁹ Kołakowska A. Imagine: Intelktualne źródła poprawności politycznej. *Wojny kultur i inne wojny*. Warszawa : Fundacja Swietego Mikołaja, 2012. P. 212.

– вживання нейтральних слів, що не відображають перевагу певного гендеру над іншим;

– уникнення слів чи виразів, що містять гендерні упередження²⁰.

Починаючи з 70-х років ХХ століття, лінгвісти розмежовують поняття «стать» і «гендер». Стать – це біологічні характеристики, які розрізняють чоловіка й жінку, а гендер – це соціальний конструкт. На цьому підґрунті навіть виникла окрема наука – гендерна теорія, яка нещадно критикує гендерні стереотипи й обґрунтовує необхідність їх долати. Ці стереотипи підтримують гендерну поляризацію – твердження, що люди різної статі діаметрально протилежні. Звісно, між чоловіками й жінками є розбіжності, що доводять численні дослідження у площині соціології та психології, проте ці дослідження також вказують і на значні спільні характеристики осіб обох статей. Однак факти, що стверджують подібність, залишаються в тіні, у той час як на загальне обговорення потрапляють саме відмінності, та ще й значно перебільшені, що й породжує гендерні стереотипи. Через ідею відмінності утверджується в суспільній свідомості гендерна нерівність, яка здавна існує в різних етнокультурних спільнотах²¹.

Як пише Н.В. Собецька, в українській мові фемінітиви сьогодні становлять досить широку і багатогранну підсистему слів з належною термінологічною базою, відповідним статусом самостійних лексичних одиниць, великою кількістю лексичних підгруп, різними стилістичними ознаками, семантичними відношеннями між собою, усталеною словотвірною базою й власними способами деривації²².

Олена Малахова зазначає, що найпродуктивнішими суфіксами для творення фемінітивів в українській мові є суфікси -к- (учителька, директорка, лідерка), -иц- (урядовиця, авантюриця, очільниця), -ин- (філологиня, філософиня, своякinya), -ес- (агентеса, адвокатеса, критикеса), меншою мірою –ис- (актриса, редактриса)²³.

У живій українській мові активно використовують назви низькокваліфікованих чи низькооплачуваних професій в жіночому роді (прибиральниця, кухарка, домогосподарка, покоївка, манікюрниця, офіціантка), а такі назви чоловічого роду, як професор, ректор, науковець, на думку супротивників фемінітивів, звучать авторитетніше і без емоційних конотацій. Однак іноді нові фемінітиви навмисно

²⁰ Бондаренко О., Буткевич М. Мова ворожнечі та ЗМІ: міжнародні стандарти та підходи. Київ : Проект «Без Кордонів» ГО «Центр «Соціальна Дія», 2015. С. 14.

²¹ Маєрчик М., Малес Л. Гендер для медій. Київ : Критика, 2017. С. 122.

²² Собецька Н. Вживання фемінітивів як прояв гендерної культури. *Молодий вчений*. Тернопіль : Тернопільський національний економічний університет, 2016. С. 376.

²³ Керст І. Олена Малахова: «Фемінітиви – не данина моді, вони властиві українській мові як системі». WOMO. 2018. URL: <http://womo.ua/olena-malahova/>.

маркуються стилістично. Такі слова, як депутатка, керівниця, можуть вживатись, щоб виразити жартівливо-іронічний відтінок або підкреслити негативне ставлення до жінки²⁴.

Олена Малахова вважає, що, попри поширену думку, що фемінітиви – це данина моді, ці одиниці мають давню традицію, а в архівних текстах до 30-х років минулого століття можна часто натрапити на них навіть в офіційних текстах²⁵. До того ж дослідниця стверджує, що вживання фемінітивів закономірне, адже вони властиві українській мові як системі.

На нашу думку, репрезентація жінки у ЗМІ повинна відповідати сучасним стандартам гендерної рівності, а фемінітиви мають потенціал стати невід’ємним фактором боротьби з гендерними стереотипами і можливістю гідно відображати роль жінки в суспільстві.

Темношкіре населення США було обурене ставленням до них, зокрема вживанням слова *black*, що, на їхню думку, звучало образливо. Вони вимагали дерасилізації англійської мови, вказуючи на різницю між вживанням слів *black*, *white*, тому що друге слово містило в собі позитивне конотативне значення. Це є очевидним у наведених прикладах: *black sheep*, *black market*, *blackmail*, а також *white dove*, *white lie*, *white man*. З тих пір вживання слів з негативною конотацією стосовно темношкірого населення перетворилося на гостру проблему, яка і сьогодні до кінця не вирішена, що й призвело до змін в англійській мові.

У американській пресі 30-х – початку 60-х рр. минулого століття при позначенні чорних американців уживалося переважно слово *Negro* із великої літери. Варто зазначити, що тоді етнонім *Negro* не викликав таких негативних асоціацій, як сьогодні. У статті “The Law In Two Colors” (1955) з газети “The Christian Science Monitor” порушено проблему нерівноправного становища негрівського населення в одному з південних штатів. Автор виражає обурення існуванням пережитків расової дискримінації, на які влада фактично заплющує очі. У даному контексті *Negro* позбавлене негативних конотацій і є радше нейтральним:

Two shameful instances of mistreatment of Negroes have been reported from Live Oak by Tribune Staff Write Sam Mase. These cases lead to the conclusion that in Suwannee County the law operates one way for Negroes

²⁴ Собецька Н. Вживання фемінітивів як прояв гендерної культури. *Молодий вчений*. Тернопіль : Тернопільський національний економічний університет, 2016. С. 377.

²⁵ Керст І. Олена Малахова: «Фемінітиви – не данина моді, вони властиві українській мові як системі». WOMO. 2018. URL: <http://womo.ua/olena-malahova/>.

and another way for whites (“The Christian Science Monitor”, Saturday, September 3, 1955).

Як відомо, ЗМІ несуть відповідальність за правдиве, справедливе, вільне від стереотипів та упереджень зображення людей з інвалідністю. Експерти погоджуються, що мова та слова, що використовуються для позначення людей з інвалідністю, мають прямий вплив на те, як суспільство їх сприймає і як до них ставиться. Використання мови, що підкреслює особу, а не її інвалідність, допомагає боротися із некоректністю та сприяє покращенню інклюзивності в суспільстві.

Розуміння стереотипів про людей з інвалідністю допомагає їх уникнути та створити конструктивний образ в медіа, а також запропонувати конструктивний образ на основі реальності.

Зазвичай стереотипи пов’язують людей з інвалідністю з хибними образами жертви та супергероя. В образі жертви людина постає як вразлива, страждальна, недієздатна і безпорадна, в образі супергероя – як взірць для натхнення, що «наперекір своїй інвалідності» виконує щоденні рутинні справи або навіть досягає певних висот, наприклад, у сфері спорту, науки, музики тощо. Розповідаючи про людей з інвалідністю в ЗМІ, потрібно пам’ятати, що мова йде про людину, про особистість, а не про її інвалідність.

В Україні 16 січня 2018 року офіційно заборонили термін «інвалід». Лариса Байда з Національної асамблеї людей з інвалідністю пояснює, що коректно вживати одиниці «людина з інвалідністю», «людина з аутизмом», «людина з контузією», адже тут увага акцентується на особистості, а не на її стані здоров’я. Прийнятними також є терміни «люди з інтелектуальними порушеннями» та «люди з психічними порушеннями», «незрячі люди», «нечуючі люди», «люди, які отримали каліцтва», «люди з ампутацією»²⁶.

Необхідно відмовитися від часто вживаних термінів «людина з обмеженими можливостями», «неповносправна особа», «людина з особливими потребами», «особливі діти», «прикутий до візка», «каліка», «людина, що страждає на ДЦП»²⁷.

У статтях про людей з інвалідністю українські ЗМІ здебільшого використовують таку нейтральну термінологію: «людина з інвалідністю», «особа з інвалідністю», «людина з вадами слуху», «людина з розумовими порушеннями», «незрячий», «людина з вадами

²⁶ Андрейців І. Словничок освіченого українця. Як можна і не можна говорити про людей. Українська правда. 2018. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2018/01/23/228588/>.

²⁷ Андрейців І. Словничок освіченого українця. Як можна і не можна говорити про людей. Українська правда. 2018. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2018/01/23/228588/>.

зору». Однак журналісти досі послуговуються термінами «людина з обмеженими можливостями», «людина з особливими потребами», «особливі діти», які можуть здатися толерантними порівняно з грубим словом «інвалід», але вже є застарілими й стають на заваді забезпеченню інклюзивності в медіа.

ВИСНОВКИ

Отже, політична коректність у своєму сучасному значенні зародилася в Сполучених Штатах Америки на початку 80-х рр. минулого століття. Основною причиною поширення політичної коректності в США стали такі чинники:

а) мультинаціональність американського суспільства, що зумовила потребу враховувати інтереси всіх етнічних груп, що населяють США, особливо таких, як афроамериканці, латиноамериканці та індіанці;

б) активність феміністських спільнот та організацій, котрі захищають права національних, сексуальних меншин, інвалідів, груп, що борються за збереження навколишнього середовища і права тварин.

З часом поняття «політична коректність» значно поглибилося і набуло статусу культурно-поведінкових і мовних норм, усталених в суспільстві, які спрямовані на знищення дискримінації за національною чи расовою ознакою, сексуальною орієнтацією, статеву приналежністю, станом здоров'я. Окрім цього, в окремих контекстах політична коректність інтерпретується як прагнення переважно з боку владних структур приховати, завуалювати негативні чинники в політичній і соціальній сферах.

Категорія політичної коректності знаходить своє вираження на лексичному рівні мови.

Перспективами дослідження явища політичної коректності у сучасному мовному просторі є характеристика цього явища як культурно-поведінкової категорії мови, ґрунтовне вивчення його національної специфіки, а також детальний аналіз та класифікація різних форм вираження політичної коректності у мовній картині світу.

АНОТАЦІЯ

Наукову розвідку присвячено феномену політичної коректності, яка стала невід'ємною частиною міжнародної лінгвокультури і помітно позначилась на розбудові суспільних відносин. Детально розглянуто поняття політкоректності як соціолінгвістичної категорії. З'ясовано причини виникнення політкоректності, її функціонування у сучасному мовному просторі. Зазначено, що це питання стає особливо актуальним у складні перехідні періоди, коли відбувається переоцінка традиційної системи цінностей, зазнають трансформації певні соціокультурні

норми. Наголошено, що поява політкоректності тісно пов'язана з виникненням ідеї культурного плюралізму. Особливу роль тут відіграє мовний та культурно-поведінковий аспект. Детально розглянуто найпоширеніші види дискримінації, зокрема статево, расову, за фізичними вадами і за належністю до сексуальних меншин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрейців І. Словничок освіченого українця. Як можна і не можна говорити про людей. *Українська правда*. 2018. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2018/01/23/228588/>.

2. Бондаренко О., Буткевич М. Мова ворожнечі та ЗМІ: міжнародні стандарти та підходи. Київ : Проект «Без Кордонів» ГО «Центр «Соціальна Дія», 2015. 64 с.

3. Ионин Л. Общество меньшинств: политкорректность в современном мире. Москва : Издательский дом Государственного университета, 2010. 44 с.

4. Ионин Л. Политкорректность: Дивный новый мир. Москва : ООО «Ад Маргинем Пресс», 2012. 112 с.

5. Карманная энциклопедия The Hutchinson. Москва : Внешсигма, 1995. 750 с.

6. Керст І. Олена Малахова: «Фемінітиви – не данина моді, вони властиві українській мові як системі». *WOMO*. 2018. URL: <http://womo.ua/olena-malahova/>.

7. Комлев Н. Словарь иностранных слов. Москва : Эксмо, 2006. 672 с.

8. Лобанова Л. Новый стиль речи и культура поколения. URL: www.portal-slovo.ru/philology/374J21.php.

9. Маєрчик М., Малес Л. Гендер для медій. Київ : Критика, 2017. 224 с.

10. Никифорович Г. Политическая корректность как точная наука. URL: <http://magazines.russ.ru/zz/19/ni17.html>.

11. Палажченко М. К вопросу о политической корректности, настоящей и мнимой, и политике двойных стандартов. *Вестник МГУ. Сер. 19. «Лингвистика и межкультурная коммуникация»*. 2004. № 1. С. 81–89.

12. Панин В. Политическая корректность как культурно-поведенческая и языковая категория : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание». Тюмень, 2004. 19 с.

13. Сінькевич О. Політкоректність в контексті глобалізаційних процесів сучасності. *SWorld*. 2013. № 2. 12 с.

14. Собецька Н. Вживання фемінітивів як прояв гендерної культури. *Молодий вчений*. Тернопіль : Тернопільський національний економічний університет, 2016. С. 375–378.

15. Тер-Минасова С. Язык и межкультурная коммуникация. Москва : Слово, 2000. 264 с.

16. Трофимова З. Словарь новых слов и значений в английском языке. Москва : Павлин, 1993. 304 с.

17. Шаров К. На темной стороне политкорректности: гендерно-нейтральный новояз. *Вопросы философии*. 2010. № 3. С. 30–43.

18. Шляхтина Е. Языковой аспект политкорректности в англоязычной и русской культурах : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка». Ярославль, 2009. 24 с.

19. Эко У. О политкорректности. *Полный назад* / пер. с итал. Москва : Эксмо, 2007. 215 с.

20. Ravitch D. Multiculturalism: E Pluribus Plures. *Are You Politically Correct?: Debating America's Cultural Standards*. Prometheus Books, Buffalo, N.Y., 1993. P. 165–185.

21. Raymond W. Dictionary of Politics. Brunswick Publishing Co., Lawrenceville, Virginia, 1995.

22. Kołakowska A. Imagine: Intelktualne źródła poprawności politycznej. *Wojny kultur i inne wojny*. Warszawa : Fundacja Swietego Mikołaja, 2012. 312 p.

Information about the authors:

Koliadych Yu. V.,

Candidate of Philology Sciences,
Senior Teacher at the Chair of Foreign Languages Teaching Methods
Vinnytsia Mykhailo Kotsuibynskyi State Pedagogical University
32, Ostrozhskogo str., Vinnytsia, 21100, Ukraine

Khotsianivska I. V.,

Candidate of Philology Sciences,
Associate Professor at the Chair of the Ukrainian Culture and History
Vinnytsia Mykhailo Kotsuibynskyi State Pedagogical University
32, Ostrozhskogo str., Vinnytsia, 21100, Ukraine

ЗДОРОВ'Я ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН: ВІКОВИЙ, НАЦІОНАЛЬНИЙ І СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТИ АСОЦІАТИВНОЇ СЕМАНТИКИ

Красевська Г. П., Гороф'янюк І. В.

ВСТУП

Сучасна наука характеризується інтенсивністю інтеграційних процесів. Не винятком є і мовознавчі студії, які зливаються з філософією, психологією, культурологією тощо. Відбувається взаємопроникнення термінологічного апарату, спільними стали об'єкт вивчення, методи дослідження наукової проблематики.

Так, картина світу є об'єктом вивчення фізики, філософії, психології, гносеології, культурології, когнітології та лінгвістики. Мовознавці досліджують картину світу крізь призму рідної мови, яка трансформує індивідуальне сприйняття світу особистості.

Під час досліджень мовної картини світу особливу увагу привертає аксіологічна лексика як засіб соціокультурної ідентифікації. Вивченням процесів вербалізації поведінкових стандартів та ідеалів особистості займається аксіологічна лінгвістика – відносно новий, але теоретично й методологічно сформований напрям сучасного мовознавства¹.

Актуальність вивчення аксіологічно маркованої лексики зумовлена антропоцентричним спрямуванням сучасної лінгвістичної парадигми

¹ Арутюнова Н.Д. Аксиология в механизмах жизни и языка. *Проблемы структурной лингвистики* 1982. Москва : Наука, 1984. С. 5–23; Баранов А.Н. Аксиологические стратегии в структуре языка (паремиология и лексика). *Вопросы языкознания*. 1989. № 3. С. 74–90; Барышков В.П. Аксиология личностного бытия. Москва : Логос, 2005. 192 с.; Карасик В.И. Аксиологическая лингвистика: концепты и дискурс. Германистика в России: традиции и перспективы. Новосибирск : Изд-во НГУ, 2004. С. 28–32; Космеда Т.А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів : Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2000. 349 с.; Тараненко О.О. Формування нової системи соціальних цінностей і пріоритетів українського суспільства (на матеріалах української мови кінця XX – початку XXI ст.). *Мовознавство*. 2004. № 3. С. 3–33; Кузнецова Т.В. Аксіологічні моделі мас-медійної інформації : монографія. Суми : Університетська книга, 2010. 279 с.; Маслова В.А. Концепты и ценности: содержание понятий, языковая интерпретация. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского*. 2011. № 2. С. 383–387; Gurevitch M. Political Communication Systems and Democratic Values. *Media Power in Politics*. Washington, D.C. : CQ Press, 2000; Lindsa S. Culture, Mental Models, and National Prosperity. *Culture Matters: how values shape human progress*. New York : Basic Books, 2000.

загалом і у вивченні номінації зокрема. За влучним перефразом І.О. Голубовської геніального Фердинана де Соссюра, «інтерес лінгвістів нині перемістився з дослідження правил гри у шахи (структурно-семантичний підхід) на самих гравців (антропоцентричний підхід)»².

Як зауважує В.А. Маслова: «Цінність для людини – це все, що є важливим для неї, має особистий і загальний смисл»³. «Цінності – це сукупність життєво необхідних матеріальних чи ідеальних понять, які регулюють поведінку людини, забезпечують її основні інтереси та потреби», – додають Т. Лещенко та М. Жовнір⁴. Однією з найбільших цінностей людини було і залишається здоров'я. Це поняття надзвичайно складне в психологічному і, як наслідок – у лінгвістичному аспектах. Номен належить до абстрактної лексики, тому не може мати оstenсивного опису. Залежно від різних соціально-культурних, економічних факторів у мовців може бути сформоване власне уявлення про здоров'я.

Є чимало визначень «здоров'я». Найбільш типовими елементами визначення здоров'я є:

1. Нормальна функція організму на всіх рівнях його організації (органів, гістологічних, клітинних і генетичних структур, нормальний перебіг фізіологічних і біохімічних процесів, що сприяють індивідуальному виживанню й відтворенню).

2. Динамічна рівновага організму та його функцій із навколишнім середовищем.

3. Здатність до повноцінного виконання основних соціальних функцій, участь у соціальній діяльності та суспільно корисній праці.

4. Здатність організму пристосовуватися до постійно змінюваних умов у навколишньому середовищі, здатність підтримувати сталість внутрішнього середовища організму, забезпечуючи нормальну та різнобічну життєдіяльність і збереження живого початку в організмі.

5. Відсутність хвороби, хворобливих станів, хворобливих змін.

6. Повне фізичне, духовне, розумове і соціальне благополуччя⁵.

² Голубовська І.О. Мовна особистість як лінгвокультурний феномен. *Studia Linguistica* : збірник наукових праць. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. Вип. 1. С. 25.

³ Маслова В.А. Концепты и ценности: содержание понятий, языковая интерпретация. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского*. 2011. № 2. С. 386.

⁴ Лещенко Т., Жовнір М. Здоров'я vs. хвороба в контексті словесної репрезентації ціннісної картини світу сучасного лікаря. *Psycholinguistics*. 2018. № 24 (2). С. 166.

⁵ Федько О.А. Багатоаспектність поняття здоров'я у сучасній науковій думці. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2009. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=76> (дата звернення: 05.01.2020).

За статутом ВООЗ, здоров'я – це не відсутність хвороби як такої або фізичних вад, а стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя; це природний стан організму, який характеризується його рівновагою з навколишнім середовищем і відсутністю будь-яких хворобливих змін⁶; за Словником української мови, це стан організму, за якого нормально функціонують усі його органи⁷. Таким чином, досліджуване поняття є складним і багатоаспектним.

Поняття «здоров'я» неодноразово ставало об'єктом вивчення мовознавців: аналізували різні площини концепту «здоров'я» в українській мовній картині світу⁸; оцінно-емотивну специфіку номена⁹; фразеологічні одиниці на позначення здоров'я людини¹⁰ тощо. Натомість, незважаючи на очевидну значущість досліджуваної концептосфери для української лінгвокультури, слово *здоров'я* відсутнє в асоціативних словниках української мови¹¹, що посилює актуальність нашого дослідження.

Сьогодні більшість науковців поділяє думку, що навіть універсальний концепт (відомий всьому людству і репрезентований у різних мовах) є багатовимірним ментальним утворенням, яке має вихід на культуру соціуму, відображаючи «дух народу» (В. фон Гумбольдт), тобто його національно-культурну специфіку. Логічно, що найефективнішим шляхом «вираховування» національно-специфічних концептів є їхнє міжмовне зіставлення¹².

Отож, у пропонуваному дослідженні здійснимо спробу описати способи концептуалізації поняття *здоров'я* представниками різних

⁶ Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_599 (дата звернення: 07.01.2020).

⁷ Словник української мови : в 11 т. Т. 3 / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда / ред. тому: Г.М. Гнатюк, Т.К. Черторизька. Київ : Наукова думка, 1972. С. 547.

⁸ Докладніше див.: Лещенко Т., Жовнір М. Здоров'я vs. хвороба в контексті словесної репрезентації ціннісної картини світу сучасного лікаря. *Psycholinguistics*. 2018. № 24 (2). С. 163–180; Мартінек С. Концептосфера здоров'я в українській мовній картині світу. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2019. Вип. 70. С. 234–247; Romanyshyn N. Concept “health” in the English and Ukrainian languages. *Науковий вісник ВНУ ім.Лесі Українки. Філологічні науки. Ч. 1. Мовознавство*. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки. 2011. № 3. С. 165–169.

⁹ Краснобаєва-Чорна Ж. Здоров'я як цінність у фраземіці: оцінно-емотивна специфіка. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2016. Vol. IV. S. 75–83.

¹⁰ Печенікова Л.М. Компаративні фразеологічні одиниці на позначення здоров'я люди. *Science and Education a New Dimension: Philology*. 2013. I (3), Issue: 13. P. 121–123.

¹¹ Бутенко Н.П. Словник асоціативних норм української мови. Львів : Видавниче об'єднання «Вища школа», 1979; Мартінек С.В. Український асоціативний словник: У 2 т. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007.

¹² Леонтович О.А. Русские и американцы : парадоксы межкультурного общения : монография. Москва : Гнозис, 2005. С. 111.

вікових, соціальних і національних груп, порівняти моделі реалізації поняття *здоров'я*, довести вплив зміни компонентів значення на індивідуальне бачення реальності, тобто картини світу.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше введено в науковий обіг результати вільного асоціативного експерименту, спрямованого на з'ясування концептуалізації *здоров'я* студентами різних країн і спеціальностей, а також людьми поважного віку, здійснено спробу виявити спільне і відмінне у сприйнятті феномену *здоров'я*.

Об'єктом дослідження є концептуалізація поняття *здоров'я* представниками різних вікових, соціальних і національних груп.

Предметом аналізу постає мовна реалізація поняття *здоров'я* як основа для лінгвістичного моделювання уявлень про стан організму людини.

Матеріалом дослідження слугували результати вільного асоціативного експерименту, виконаного:

– у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса: 68 студентів економічного факультету (віком 17–21 рік);

– у Вінницькому національному медичному університеті імені М.І. Пирогова: 51 студент-іноземець (Індія) медичного факультету (віком 17–21 рік);

– на вулицях міста шляхом опитування 33 людей старшого віку (61–86 років).

1. Методи та методика дослідження

Під час проведення дослідження використано вільний асоціативний експеримент. Як зазначено у Слов'янському асоціативному словнику, цей метод має низку переваг, зокрема реакція мовця на слова-стимули дозволяє виокремити семантичні зв'язки слів, що існують у психіці людини; асоціативні реакції зумовлюються синтагматичними зв'язками слів у мові, тому є основою для вивчення мовної діяльності та теорії володіння мовою; матеріали такого експерименту можна розглядати як специфічний для певної культури і свідомості «асоціативний профіль образів свідомості, що інтегрують розумові та чуттєві складові частини знання певного етносу»¹³.

Для обчислення результатів експерименту застосовано статистичний метод; зіставний метод – для порівняння результатів асоціативного експерименту, проведеного у різних групах респондентів; також використано метод моделювання асоціативного поля та структури концепту.

¹³ Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский / Н.В. Уфимцева, Г.А. Черкасова, Ю.Н. Караулов, Е.Ф. Тарасов. Москва, 2004. С. 4–5.

Проаналізовано в семантичних і математичних вимірах масив асоціативних реакцій, наданих учасниками експерименту. На цій основі встановлено основні концептуальні аспекти, які визначають змістове наповнення досліджуваного мовно-ментального конструкту.

Загальна методологія дослідження ґрунтується на ідеях психолінгвістичних досліджень про мовленнєву діяльність; мовну особистість, мовну свідомість і принципах проведення асоціативних експериментів¹⁴.

2. Результати дослідження

Серед 145 респондентів було проведено вільний асоціативний експеримент в індивідуальній переважно письмовій формі. Ймовірно, така форма дозволяє уникнути колективних відповідей, емоційних реплік, вигуків, що може негативно позначитися на об'єктивності дослідження.

Опитуваним запропоновано слово-стимул *здоров'я*, на яке вони мали якнайшвидше зреагувати першим, що спаде на думку.

В експерименті взяли участь 68 студентів, жодної відмови не зафіксовано. Ядро становлять позитивні асоціації, пов'язані з чинниками здоров'я. Найстрокатіше маніфестоване ближнє периферійне поле: половину поля формують відносно негативні реакції – *таблетки* (5), *лікарня* (4), *аптека* (3), є у складі поля й позитивні реакції – (5), *щастя* (5), *сон* (4), *сила* (3), трапляється нейтральна реакція – *стан тіла* (3). Периферію асоціативного поля представили позитивні на частково нейтральні реакції.

¹⁴ Леонтьев А.А. Основы психолінгвистики. Москва : Смысл / Санкт-Петербург : Лань, 2003. 288 с.; Горошко Е.И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента. Харьков : Изд. группа «РА – Каравелла», 2001. 321 с.; Уфимцева Н.В. Языковое сознание как отображение этносоциокультурной реальности. *Вопросы психолінгвистики*. 2003. № 1. С. 102–111; Залевская А.А. Значение слова через призму эксперимента. Тверь : Тверской госун-т, 2011. 240 с.; Kent G., Rosanoff A. A Study of Association in Insanity. *Americal Journal of Insanity*, 1910. P. 37–39; Deese J. The structure of Association in Language and Thought. Baltimore, MD : John Hopkins University Press, 1965; Postman L., Keppel G. *Norms in Word Association*. New York : Academic Press, 1970; Rakosi C. Replication of Psycholinguistic Experiments and the Resolution of Inconsistencies. *Journal of psycholinguistic Research*. 2017. № 46 (5). P. 1249–1271. <https://doi.org/10.1007/s10936-017-9492-0>.

**Структура семантичного поля лексеми *здоров'я*
за результатами вільного асоціативного експерименту,
проведеного з вітчизняною молоддю**

Ядро асоціативного поля	Ближня периферія асоціативного поля	Периферія асоціативного поля
25%	40%	35%
<i>Спорт (9), ЗОЖ (8)</i>	<i>Таблетки (5), щастя (5), сон (4), лікарня (4), аптека (3), сила (3), стан тіла (3).</i>	<i>Благополуччя (2), посмішка (2), спокій (2), їжа (2), багатство (2), пенсія (2), життя (2), імунітет, голова, настрій, дорого, мрія, скарб, радість, хороше, праця, без поганих звичок.</i>

Когнітивний склад асоціативного поля лексеми *здоров'я* виражено 6 пластами:

Чинники (здоров'я можливе за умови): *ЗОЖ, спорт, праця, сон, спокій, їжа, імунітет, настрій, без поганих звичок;*

Образ: *посмішка, голова, мрія, радість, скарб, багатство, благополуччя;*

Результат (здоров'я дає людині що): *життя, сила, щастя, пенсія, аптека, лікарня, таблетки;*

Оцінка: *дорого;*

Характеристика: *хороше;*

Суть: *стан тіла.*

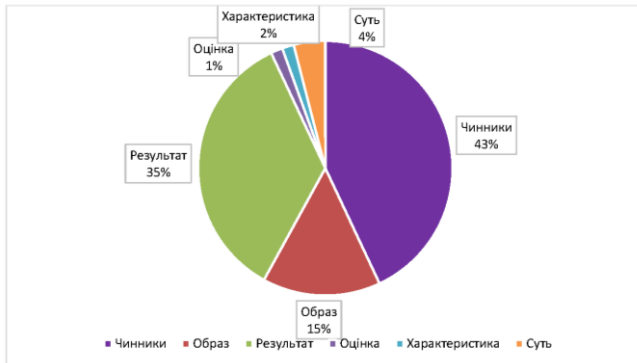

Рис. 1. Співвідношення кількісного складу когнітивних шарів (за результатами асоціативного експерименту серед української молоді)

Найбільшу групу становлять реакції, що вказують на бачення людиною чинників, умов збереження чи відновлення здоров'я. Це зумовлено популяризацією серед молоді активного та здорового способу життя. Образи, з якими молодь асоціює здоров'я, є позитивними та життєствердними. Реакції засвідчують загальне позитивне уявлення про здоров'я як найбільшу цінність особистості.

Результати письмового вільного асоціативного експерименту, проведеного із 51 студентом-іноземцем (Індія) медичного університету, такої самої вікової групи, як і попередні респонденти, характеризуються наявністю медичної професійної лексики. Мова дослідження – англійська. Було засвідчено три відмови (3,6% опитаних) (див. табл. 2).

Таблиця 2

Структура семантичного поля лексеми *здоров'я* за результатами вільного асоціативного експерименту, проведеного з громадянами Індії – студентами Вінницького національного медичного університету імені М. Пирогова

Ядро асоціативного поля	Ближня периферія асоціативного поля	Периферія асоціативного поля
39%	14%	41%
<i>Health is wealth</i> (здоров'я – це багатство (12)), <i>well-being of body</i> (стан тіла (8))	<i>Medicine</i> (медичина (4)), <i>hospital</i> (лікарня (3))	<i>Female</i> (сім'я (2)), <i>good</i> (хороше (2)), <i>money</i> (гроші (2)), <i>progress</i> (прогрес (2)), <i>diet</i> (дієта (2)), <i>peace</i> (мир), <i>doctor</i> (лікар), <i>long to live</i> (довго жити), <i>to work</i> (працювати), <i>blessing</i> (благодать), <i>happiness</i> (щастя), <i>hygiene</i> (гігієна), <i>perfect</i> (ідеальне), <i>perfectly</i> (чудове), <i>lifestyle</i> (спосіб життя), <i>disease</i> (хвороба), <i>parents</i> (батьки).

Ядро асоціативного поля становлять стійкі сполучення слів із позитивною та нейтральною семантикою. Найчастотнішою позитивною асоціативною реакцією є прислів'я *Health is wealth*, що є адаптованим варіантом англійського *Good health is above wealth* (Здоров'я важливіше від грошей). Ближня периферія представлена нейтральними реакціями. Периферія – позитивними та поодинокі – нейтральними

lifestyle (спосіб життя), diet (дієта), негативною disease (хвороба). Великий кількісний склад становлять асоціації, пов'язані з обраним фахом – медициною: *well-being of body (стан тіла), medicine (медицина), diet (дієта), doctor (лікар), hygiene (гігієна), lifestyle (спосіб життя), disease (хвороба), hospital (лікарня).*

Когнітивний склад асоціативного поля лексеми здоров'я виражено 6 пластами:

Об'єкт: *doctor (лікар), parents (батьки), female (сім'я);*

Чинники: *diet (дієта), hygiene (гігієна), lifestyle (спосіб життя), medicine (медицина);*

Результат: *long to live (довго жити), to work (працювати), happiness (щастя), progress (прогрес), disease (хвороба);*

Характеристика: *perfect (ідеальне), perfectly (чудове), blessing (благодать), good (хороше);*

Образ: *peace (мир), health is wealth (здоров'я – це багатство), money (гроші);*

Суть: *well-being of body (стан тіла);*

Простір: *hospital (лікарня);*

Відмова: 6%.

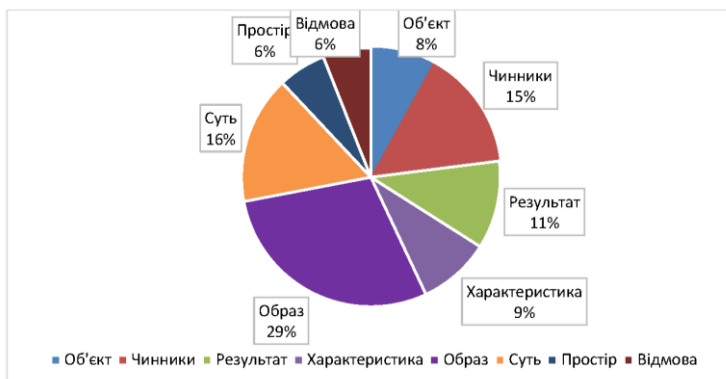

Рис. 2. Співвідношення кількісного складу когнітивних шарів (за результатами асоціативного експерименту серед студентів-індусів)

За чисельністю домінують реакції, що засвідчують вплив здоров'я на якість життя людини (результат). Преважна більшість асоціацій цієї групи є позитивною. Реакції, що відображають чинники формування та характеристику поняття, теж є типовими. Прикметно, що всі чинники формування і збереження здоров'я представлені медичними

професіоналізмами – це підтверджує значний вплив такого соціального фактору, як фах на результати вільного асоціативного експерименту. Порівняно з результатами експерименту, проведеного з вітчизняними студентами, у когнітивному полі вдалося виокремити пласт об'єкта (хто зберігає, допомагає відновити здоров'я). Якщо реакцію *doctor* (*лікар*) можна вважати типовою, такою, що належить до однієї тематичної групи зі словом-стимулом, то *parents* (*батьки*), *female* (*сім'я*) потребує подальшого вивчення й уточнення. Образи, з якими респонденти асоціюють здоров'я, є позитивними.

Із респондентами старшого та старечого віку (61–86 років) проведено усний вільний асоціативний експеримент. Дослідження здійснювали шляхом індивідуального спілкування з опитуваними. В експерименті взяли участь 33 особи, відмов – 9 (див. табл. 3).

Таблиця 3

Структура семантичного поля лексеми *здоров'я* за результатами вільного асоціативного експерименту, проведеного з людьми похилого та старечого віку

Ядро асоціативного поля	Ближня периферія асоціативного поля	Периферія асоціативного поля
15%	18%	40%
<i>Щоб нічого не боліло</i> (5)	<i>Радість</i> (3), <i>сила</i> (3)	<i>Родичам, плавати, молодість, краса, задоволення, серце, смерть, кренке, ходьба, природа, щастя, щоб ноги не боліли, щоб болячок не було.</i>

Відмов – 27%

Ядро асоціативного поля представлено фразою *щоб нічого не боліло*, варіанти якої *щоб ноги не боліли, щоб болячок не було* формують периферію. Така реакція респондентів старшого віку свідчить про асоціювання феномену *здоров'я* з певними симптомами (*біль*) чи частинами тіла (*ноги*) й органами, які турбують. Ближню периферію наповнюють позитивні реакції. З-поміж позитивних і нейтральних компонентів на периферії асоціативного поля засвідчено різко негативну асоціацію *смерть*. *Найбільша кількість відмов, порівняно з іншими групами опитаних, очевидно, зумовлена страхом дати «неправильну відповідь», або ж слово стимул викликає негативні емоції.*

Когнітивний склад асоціативного поля лексеми *здоров'я* представлено 6 пластами:

Суб'єкт: *родичам*;

Чинники: *плавання, ходьба*;

Результат: *сила, радість, щастя, задоволення, смерть, хворіти, щоб нічого не боліло, щоб ноги не боліли, щоб болячок не було*;

Характеристика: *крепке*;

Образ: *молодість, краса, серце, природа*;

Відмова: 27%.

Рис. 3. Співвідношення кількісного складу когнітивних шарів (за результатами вільного асоціативного експерименту, проведеного серед людей поважного віку)

Найширше представлена група реакцій, яка формує пласт результату (що здоров'я дає людині). Більшість асоціацій є негативними: *смерть, хворіти, щоб нічого не боліло, щоб ноги не боліли, щоб болячок не було*. Інші пласти мають малий кількісний склад або представлені поодинокими реакціями. Загалом асоціативна семантика *здоров'я* дещо негативна, хоча зафіксовано як позитивні, так і нейтральні характеристики феномену.

ВИСНОВКИ

Результати вільного асоціативного експерименту, проведеного у трьох групах респондентів, указують на домінування позитивних реакцій на слово– стимул, хоча негативні складники теж є. Негативні реакції поодинокі трапляються в українських та іноземних студентів,

найбільша кількість негативних реакцій характерна групі людей поважного віку. Спостережено невелику кількість слів-реакцій ядра та ближньої периферії в усіх групах опитаних.

Зіставлення даних дослідження у різних групах респондентів вказує на неоднакове кількісне та якісне наповнення когнітивних пластів асоціативного поля *здоров'я*.

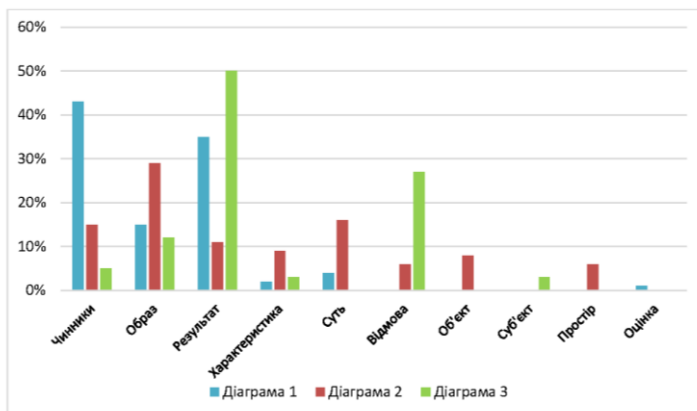

Рис. 4. Співвідношення когнітивних пластів (за матеріалами досліджень у трьох групах респондентів)

У реакціях усіх груп респондентів вдалося виділити когнітивні пласти чинників, образу, результату та характеристики. Пласт суті феномену сформовано за реакціями вітчизняних та іноземних студентів; об'єкта, суб'єкта, простору й оцінки виділено в реакціях однієї із груп респондентів.

Порівняння наповнення когнітивних пластів свідчить, що:

- у респондентів поважного віку найчисленнішою є група реакцій, співвіднесена з результатом (що нам дає здоров'я);
- у вітчизняних студентів домінує група реакцій, співвіднесена з чинниками здоров'я;
- в іноземних студентів (Індія) – реакції-образи.

Найменше представлені групи-реакцій, що формують когнітивні пласти оцінки та характеристики (вітчизняні студенти), суб'єкт (люди поважного віку).

Деякі асоціації збігаються в різних групах респондентів. Спільною для всіх груп опитаних є реакція *щастя*. Однаковими для двох груп стали асоціації: *сила*, *радість* (українська молодь і люди поважного

віку); *праця, лікарня, спосіб життя, хороше, багатство* (українська та іноземна молодь). Такі дані свідчать, що представники різних лінгвокультур (українці та індуци) одного віку мають більше спільних уявлень про феномен здоров'я, ніж носії української лінгвокультури різного віку. Здоров'я є крос-культурним феноменом, тому вік, а не національна належність, є домінантним фактором формування уявлень про здоров'я.

Найбільше відмов зафіксовано у групі людей поважного віку. Імовірно, це може бути пов'язано з неприємними відчуттями, викликаними словом-стимулом, і, як наслідок, небажанням реагувати на нього.

Отже, порівняння реакцій на слово-стимул *здоров'я* представників різних груп респондентів дозволило виявити спільне та специфічне у сприйнятті феномену *здоров'я*, низку відмінностей в ієрархії ціннісних пріоритетів. Виконане дослідження дозволило кваліфікувати *здоров'я* як ментальний конструкт, складну полімодальну одиницю свідомості, яка акумулює людський досвід і здатна втілюватися в мові за допомогою найрізноманітніших її засобів.

Ми свідомі того, що пропонуване дослідження не є вичерпним. У перспективі буде здійснено розширення експериментальної бази: переконані, що збільшення кола національностей респондентів поглибить вже здобуті висновки. Також заплановано вивчення гендерних особливостей концептуалізації поняття *здоров'я*.

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено аналіз концептуалізації феномену здоров'я представниками різних вікових, соціальних і національних груп; порівняно моделі реалізації поняття здоров'я; доведено вплив зміни компонентів значення на індивідуальне бачення реальності, тобто картини світу.

Актуальність дослідження зумовлена зростанням зацікавленості науковців до вивчення аксіологічно маркованої лексики, особливостей її сприйняття й опису.

У праці зіставлено результати вільного асоціативного експерименту, проведеного у трьох групах респондентів: вітчизняна молодь (17–21 рік), студенти-індуци (17–21 рік), люди похилого та старечого віку (61–86 років). Вибірку склали реакції на слово-стимул здоров'я 145 опитаних – 68 українських студентів економічного факультету; 51 студент-іноземець медичного факультету та 33 пенсіонери.

Встановлено низку відмінностей у семантиці та когнітивній структурі асоціативного поля. Спостережено невелику кількість реакцій ядра та ближньої периферії.

Порівняння результатів експерименту засвідчує нерівномірне наповнення когнітивних пластів – від 43% до 1% від загальної кількості реакцій.

У реакціях усіх груп респондентів вдалося виділити когнітивні пласти чинників, образу, результату та характеристики. Пласт суті феномену – сформовано за реакціями вітчизняних та іноземних студентів; об'єкта, суб'єкта, простору й оцінки виділено в реакціях однієї з груп респондентів.

Лише одна реакція є спільною для усіх груп респондентів – щастя, однаковими для двох груп опитаних стало 8 асоціацій.

Загалом респонденти засвідчують переважно позитивне уявлення про здоров'я як найбільшу цінність особистості, лише у групі людей поважного віку асоціативна семантика здоров'я дещо негативна, хоча зафіксовано як позитивні, так і нейтральні характеристики феномену.

Припускаємо, що вік, порівняно з національністю чи професією, є доміантним фактором впливу на формування уявлення особистості про здоров'я.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Аксиология в механизмах жизни и языка. *Проблемы структурной лингвистики*. 1982. Москва : Наука, 1984. С. 5–23.

2. Баранов А.Н. Аксиологические стратегии в структуре языка (паремиология и лексика). *Вопросы языкознания*. 1989. № 3. С. 74–90.

3. Барышков В.П. Аксиология личностного бытия. Москва : Логос, 2005. 192 с.

4. Бутенко Н.П. Словник асоціативних норм української мови. Львів : Видавниче об'єднання «Вища школа», 1979.

5. Голубовська І. О. Мовна особистість як лінгвокультурний феномен. *Studia Linguistica* : збірник наукових праць. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. Вип. 1. С. 25–33.

6. Горошко Е.И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента. Харьков : Изд. группа «РА – Каравелла», 2001. 321 с.

7. Залевская А.А. Значение слова через призму эксперимента. Тверь : Тверской гос. ун-т, 2011. 240 с.

8. Карасик В.И. Аксиологическая лингвистика: концепты и дискурс. *Германистика в России: традиции и перспективы*. Новосибирск : Изд-во НГУ, 2004. С. 28–32.

9. Краснобаева-Чорна Ж. Здоров'я як цінність у фраземіці: оцінно-емотивна специфіка. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2016. Vol. IV. S. 75–83.

10. Космеда Т.А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів : Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2000. 349 с.

11. Кузнєцова Т.В. Аксиологічні моделі мас-медійної інформації : монографія. Суми : Університетська книга, 2010. 279 с.
12. Леонтович О.А. Русские и американцы: парадоксы межкультурного общения : монографія. Москва : Гнозис, 2005. 352 с.
13. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. Москва : Смысл / Санкт-Петербург : Лань, 2003. 288 с.
14. Лещенко Т., Жовнір М. Здоров'я vs. хвороба в контексті словесної репрезентації ціннісної картини світу сучасного лікаря. *Psycholinguistics*. 2018. № 24 (2). С. 163–180.
15. Мартінек С. Концептосфера здоров'я в українській мовній картині світу. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2019. Вип. 70. С. 234–247. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2019.70.9780>.
16. Мартінек С.В. Український асоціативний словник: У 2 т. Т. 1. Від стимулу до реакції. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. 351 с.
17. Маслова В.А. Концепты и ценности: содержание понятий, языковая интерпретация. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского*. 2011. № 2. С. 383–387.
18. Печенікова Л.М. Компаративні фразеологічні одиниці на позначення здоров'я людини. *Science and Education a New Dimension: Philology*. 2013. I (3). Issue: 13. P. 121–123.
19. Славянський асоціативний словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский / Н.В. Уфимцева, Г.А. Черкасова, Ю.Н. Караулов, Е.Ф. Тарасов. Москва, 2004. 800 с.
20. Словник української мови : в 11 т. Т. 3 / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І.К. Білодіда / ред. тому: Г.М. Гнатюк, Т.К. Черторизька. Київ : Наукова думка, 1972. 744 с.
21. Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_599 (дата звернення: 07.01.2020).
22. Уфимцева Н.В. Языковое сознание как отображение этносоциокультурной реальности. *Вопросы психолингвистики*. 2003. № 1. С. 102–111.
23. Тараненко О.О. Формування нової системи соціальних цінностей і пріоритетів українського суспільства (на матеріалах української мови кінця ХХ – початку ХХІ ст.). *Мовознавство*. 2004. № 3. С. 3–33.
24. Федько О.А. Багатоаспектність поняття здоров'я у сучасній науковій думці. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2009 URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=76>. (дата звернення: 05.01.2020).

25. Deese J. The structure of Association in Language and Thought. Baltimore, MD : John Hopkins University Press, 1965.
26. Gurevitch M. Political Communication Systems and Democratic Values. Media Power in Politics. Washington, D.C. : CQ Press, 2000.
27. Harley T. The Psychology of Language: From Data to Theory. New York : Psychology Press, 2008.
28. Kent G., Rosanoff A. A Study of Association in Insanity. *Americal Journal of Insanity*. 1910. P. 37–39.
29. Lindsay S. Culture, Mental Models, and National Prosperity. Culture Matters: how values shape human progress. New York : Basic Books, 2000.
30. Postman L., Keppel G. Norms in Word Association. New York : Academic Press, 1970.
31. Rakosi C. Replication of Psycholinguistic Experiments and the Resolution of Inconsistencies. *Journal of Psycholinguistic Research*. 2017. № 46 (5). P. 1249–1271. URL: <https://doi.org/10.1007/s10936-017-9492-0>
32. Romanyshyn N. Concept “health” in the English and Ukrainian languages *Науковий вісник ВНУ ім. Лесі Українки. Філологічні науки. Ч. 1. Мовознавство*. 2011. № 3. С. 165–169.

Information about the authors:

Kraievska H. P.,

Candidate in Philology Sciences (Ph.D),

Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies

National Pirogov Memorial Medical University

56, Pirogova Str., Vinnytsia, 21028, Ukraine

Gorofyanyuk I. V.,

Candidate in Philology Sciences (Ph.D),

Associate Professor of the Department of the Ukrainian Language

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

32, Ostrozhskogo St., Vinnytsia, 21100, Ukraine

НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕТАНАРАТИВ І ПРОЗА ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

Моклиця М. В.

ВСТУП

Культура постійно рефлексує над власними дискурсами, якою мірою їх переосмислює, а якою – доповнює, ревізує. Українським літературознавцям доводиться переглядати історію літератури, кардинально міняючи підходи та, як наслідок, оцінки. Особливо складне завдання – утвердження чи заперечення пантеону класиків попередніх епох. Творчий спадок класиків потребує постійного перегляду і розміщення у критичному дискурсі, бо інакше він не відповідатиме потребам сучасності, затвердіє, перетвориться на низку стереотипів чи пам'яток для риторичного звеличування. Я пропоную перегляд класичного спадку здійснювати в аспекті його місця і ролі у формуванні національного метанаративу. Останнє поняття – складна і не розроблена тема, яка потребує іншого жанру. В останні десятиліття додаток «мета» з'являється там, де шукаються глибші закономірності: металітература, метамова, метатекст, метажанр, метадрама. Поняття «український метанаратив» вноситься у заголовки сучасних політологічних та історичних студій¹, а складник «мета» дедалі частіше використовується на позначення різних надконструкцій. На думку дослідниці метадрами О. Вісич, «Численні варіації й не менш численні дебати супроводжують функціонування поняття «метатекст». Серед найвпливовіших концепцій цього феномену залишається його трактування як пояснювального механізму і водночас суголосного явища самосвідомості літератури: обидва підходи фіксують рефлексивність творчості, спрямовану назовні, на пізнання загальних законів буття, або всередину – на розкриття природи творчості. Важливою ознакою метатексту є конденсована літературність, адже він створює особливу комунікативну ситуацію, що змушує сприймати окремі твори як співвіднесені один з одним»².

Ще в середині ХХ ст. М. Гайдегер писав: «Останнім часом наукове та філософське дослідження мов щоразу рішучіше зосереджується на

¹ Див.: Горенко О.М. Український метанаратив в епоху пропаганди. *Український історичний журнал*. 2014. № 2. С. 4–21.

² Вісич О.А. Метадрама: теорія і репрезентація в українській літературі : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. С. 9–10.

створенні того, що називають «метамовою». Наукову філософію, що має за мету створити таку надмову, розуміють відповідно як металінгвістику. Звучить як метафізика, і не лише так звучить, а й так є; бо металінгвістика – це метафізика суцільного технічного перетворення всіх мов на функціональний міжпланетарний інформаційний інструмент» («Сутність мови»)³. У 1976 р. вийшла книга А. Тойнбі з промовистою назвою: «Людство і колиска-земля. Наративна історія світу». Глобалізаційні процеси, які відтоді прискорюються з кожним десятиліттям, змушують гуманітаріїв шукати нові способи дослідження надконструкцій.

Великий фрагмент національного наративу твориться письменниками, але не тільки ними. Усе, написане національною мовою, так чи інакше відбиває картину світу, ментальність, національний характер, відносини з іншими народами. У кожному разі йдеться про нерозчинний елемент різних структур, який вказує на витоки дискурсу, маркує явище як належне до чогось більшого. Усі, хто пише однією національною мовою, мають щось спільне, визначене самою мовою. Але ще більш важливий складник – рефлексія над цим спільним, процес самоусвідомлення нації як самодостатнього повновартісного світу, суголосного і водночас відмінного від інших світів.

Мета дослідження – показати необхідність застосування наратологічної та психоаналітичної методології до явищ із розгалуженою і різномірною будовою: стиль епохи, творчість автора чи низки авторів, об'єднаних естетикою чи іншими рисами творчості, тощо. У такому разі це національний метанаратив у його взаємозв'язку з естетичними пошуками конкретного автора, а саме Олени Пчілки.

1. Роль великих стилів у формуванні метанаративу

Національний метанаратив – це історія буття і самопізнання народу, розказана його мовою. Складник «мета» вказує на рефлексійну природу текстів, які формують національний метанаратив.

Наратологія як літературознавча наука виробила методологію дослідження, яка успішно застосовується скрізь, де йдеться про особливості подієвого тексту. Але з огляду на дедалі більш інтенсивну взаємодію методологій і обмін ними між різними гуманітарними науками, до власне наратологічного аналізу варто додавати психоаналітичний. Це поєднання ефективне хоча б тому, що поняття «наратив» широко використовується у психоаналізі, оскільки психоаналітики, як і письменники та літературознавці, завжди мали

³ Гайдеггер М. Дорогою до мови / пер. з нім. В. Кам'яця. Львів : Літопис, 2007. С. 136.

справу з історіями, які люди розказують про себе (усно чи письмово), шукаючи пояснень чи розуміння. Наратологічний аналіз, як і, зрештою, структуралістський, надто формалізує об'єкт дослідження, випускаючи з поля зору його змістовність і, зрештою, художність як феномен індивідуальної творчості. Поєднання із психоаналітичним методом дозволить тримати в полі зору мотиваційну сферу процесу творчості та відчитувати ті прошарки змісту, які майже невидимі при формалізованому аналізі.

На мою думку, національний метанаратив має пройти три обов'язкові стадії формування: романтичну, реалістичну, модерністську (у такому сенсі доречний до всіх трьох понять додаток «мета»). Романтичний метанаратив призначений для героїзації минулого, створення національної міфології та пантеону національних героїв. Так усвідомлюється нація як тривала історія і важливий шлях. Реалістичний – для критичного осмислення сьогодення, яке дозволяє планувати майбутнє, жити самостійно. Етап усвідомлення влаштованого соціального життя як прояв національної дорослості. Модерністський метанаратив розбиває надто узагальнену історію нації на тисячі індивідуальних шляхів, скеровує кожного до самопізнання. У цьому процесі важливий складник самоусвідомлення індивіда – національна ідентичність. Неналежне опанування культурою будь-якого з цих етапів свідчить про глобальні поразки у національному становленні.

Німецькі ідеалісти відкрили світ людської суб'єктивності, яка суттєво змінює речі, досяжні для нашого пізнання. Романтики підготували ґрунт для постання реалізму: уся європейська культура у середині XIX ст. почала перейматися правдивим зображенням життя. Успіхи природничих і технічних наук переконували в існуванні об'єктивних знань, опанування якими одразу дає результат у вигляді технічного прогресу. Щоправда, самого лише бажання наслідувати життя у формах самого життя виявилось замало. При найстараннішому документалізмі, списуванні з реальності картинки з життя далеко не завжди виглядали переконливо.

Науку правдивого зображення життя кожен мусив опанувати по-своєму, але й разом з усіма сучасниками, спираючись не так на світовий, як на національний досвід. Кожній літературі у свій особливий спосіб треба було навчитися розказувати історії так, аби вони могли переконати читача у достовірності розказаного.

Найважливішим відкриттям реалістичної техніки став всевідаючий наратор, оповідь від третьої особи, тієї незримої особи, яка має необмежені права у справі зміни точок зору, фокусів зображення, вибору деталей і способів їх поєднання, інтонації, темпу, розстановки усіх маркерів і акцентів, тощо, тощо, але водночас захована від

читацького погляду, повністю розчинена у мові. Насамперед треба було позбутися інтонацій романтичного нарративу, сформованого під впливом усної традиції. Реалістичний нарратив, власне, тільки тоді почав служити усім національним оповідачам доброю школою майстерності, коли вповні викристалізувався як спосіб розказування, відмінний від романтичного. Нового наратора треба було відмежувати від ліризованого, емоційного й упередженого романтичного оповідача, хоча й учасника чи навіть героя захопливих подій, але, незалежно від сюжету і міри трагізму, невиправного казкаря, котрий веде читача у світ вигадки й фантазії. Не-казкар, тобто свідок невігаданих подій (у глибокому дискурсі це літописець, або першоавтор героїчного епосу), мусить позбутися усіх емоційних складників власного сприйняття, всіх елементів, що видають в оповідачеві надміру зацікавленого інтерпретатора подій.

Головна проблема опанування реалістичним нарративом – у поєднанні складної техніки побудови оповіді з невимушеністю, яка робить наратора непомітним. Дуже помітною присутність оповідача (якщо він не персонаж) роблять дві речі – емоційність та іронія. І це ті дві речі, які стали окрасою романтичного нарративу, забезпечили йому популярність, стали умовою успішної взаємодії з читачем. Позбутися й одного, й іншого тому, хто вже опанував якийсь прозовий епічний жанр, дуже нелегко. Але навіть вступаючи в літературу в часи реалізму, кожен початківець, так чи інакше, ніс у собі залежність від національного нарративу, який його формував. Усі українські прозаїки, які взяли у другій половині XIX ст. курс на реалізм, надто залежали від нарративу романтиків і навіть не підозрювали тих небезпек, які криються в залежності від нього. Усе доводилося відкривати інтуїтивно, внаслідок копіткої праці шліфування/припасовування.

Реалістична нарративна техніка, яку опановує Олена Пчілка і багато інших прозаїків кінця XIX ст., на мій погляд, може бути вивірена принципом езкстенційного психоаналізу, який дедалі частіше доповнює класичний психоаналіз, але свого часу був сформульований М. Гайдеггером: принцип «тут і зараз» (праця «Буття і час»⁴). Це найбільш відомий і водночас переконливий варіант відповіді на питання І. Канта, котрий піддав сумніву існування об'єктивної реальності. Людська спільнота витрачає значні інтелектуальні зусилля у пошуках відповіді на питання: «Який світ насправді?». Тривалий час світ був рівно таким, яким надавався до сенсорного сприйняття: світ такий, яким я його бачу, чую, відчуваю. Непоясними речі мирно

⁴ Хайдеггер М. Бытие и время / пер. с нем. В. Бибихина. Харьков : Фолио, 2003. 503 с.

сусідили зі звичними, бо релігійна людина завжди пам'ятала про патронаж вищих сил, які час від часу дають про себе знати через дивовижні чи загадкові речі.

Щоб жити і відчувати життя, як воно є, треба навчитися його сприймати у теперішньому часі. Людина надто легко, непомітно для себе, зісковзує у минуле, пригадуючи втішні чи прикрі події, чи у майбутнє, мріючи про щось. Лише теперішнє, обтяжливе й недосконале, випадає з її поля зору. Психологи, відкривши у структурі психіки несвідомі сфери, допомогли збагнути, чому це так. Власне, екзистенціалізм, філософія, зосереджена на вирішенні життєвих проблем кожної людини, виріс не лише із філософії життя, а й з психоаналізу. Чим більше несвідомого у внутрішньому світі, тим більш проблемне життя, кероване ірраціональними силами, тим більш людина схильна містифікувати причини невдач, неуспіху, поразок, вибудовуючи образи нещасливої долі, фатальної жінки чи звабливого спокусника, численні образи ворогів.

«Взаємодія «тут і зараз» (тобто коментарі щодо поведінки людини в цю конкретну секунду), – вважає відомий екзистенційний психоаналітик Ірвін Ялом, – доволі рідкісні у повсякденному житті. <...> У рамках психотерапевтичного сеансу звертання до режиму «тут і зараз» передбачає аналіз спілкування терапевта і пацієнта у цей конкретний момент часу та базується на переконанні, що «терапевтична ситуація – це зменшена модель соціального життя»⁵.

2. Наративні особливості прози Олени Пчілки

Можна досліджувати диспозицію щодо національного метанаративу будь-якого автора, але особливу роль грають оповідні твори, які увиразнили наративну техніку яскравими національними елементами, а також автори, котрі зробили присутній внесок у формування домінантного наративу епохи, в історію самоусвідомлення нації. Олена Пчілка якоюсь мірою прописана в історії української літератури, хоча аналітичний підсумок усіх розвідок про її творчість складатиметься з переказу сюжетів і злободенності питань, які вона вирішує. На думку М. Легкого, проза Олени Пчілки – «цікаве й неординарне явище в українському літературному процесі кінця ХІХ – початку ХХ ст.»⁶. Одностайно її пов'язують із реалізмом, але що це за реалізм, якої якості

⁵ Ялом І. Вглядываясь в солнце. Жизнь без страха смерти / пер. с англ. А. Петренко, Э. Мельник. Москва : Эксмо, 2019. С. 270, 271.

⁶ Легкий М. Художня проза Олени Пчілки (історико-літературний шкці). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2012. № 21. С. 453.

й особливості, вирішувалося лише на проблемно-тематичному рівні (нові теми, злободенні проблеми).

Проза Олени Пчілки – приклад усвідомленого підпорядкування засобів романтичного наративу новій реалістичній оповіді. Вона цілеспрямовано долає ідеалістичну естетику романтизму, укорінює проблематику у сучасність у межах досягання особистого досвіду, а головне – шукає всевідаючого наратора, здатного максимально об'єктивувати зображення. Особливу увагу вона приділяє оповіді в теперішньому часі.

Наскільки майстерно Олена Пчілка використовує теперішній час, варто розглянути детальніше, на прикладі оповідання «Рятуйте!».

Розповідається історія юної селянки Ориси, яка, перебуваючи кілька місяців на заробітках далеко від дому, потрапила під вплив секти хлестів і зайшла в екзистенційну безвихідь, покінчила життя самогубством.

Історія складається з восьми фрагментів, сцен у теперішньому часі із поєднанням діалогів і розповіді, в якій виявляє себе всевідаючий наратор.

Чітка фрагментація сприяє сценічності, властивій теперішньому часу. Ми ніби зазираємо крізь вікно у світ, який існує за межами нашого досягання, але впізнаваний із першої деталі. Картинки із сільського життя в Україні кінця XIX ст., у центральному регіоні. Місце й час події не окреслені, але багато деталей вказує на період, що настав після скасування кріпацтва, але до бунтівливого часу рубежу століть. Ця легка неозначеність оживлює деякі романтичні дискурси, хоч і подолані, але все ще могутні. Всевідаючий наратор вочевидь озирається на усного оповідача романтиків. Знаковий початок: «– Хороше! Господи, як хороше співають!.. Сказано, як у раю!.. / Так шепчуться поважніші молодіці, стоячи в церкві...»⁷. І далі в мові оповідача вставні слова «сказано», «мовляв» трапляються доволі часто, відсилаючи до умовного усного оповідача, ніби процитованого, але не способом непрямой мови, а лише вказівкою на факт походження з усної мови. Загалом це мова максимально наближена до героїв події, не цілком діалектна і просторічна, а все ж селянська, далека і від авторської мови. Водночас навіть у діалогах це переважно літературна мова (наскільки вона усвідомлювалася авторами). Багато ознак видає її штучне походження, орієнтацію на літературні зразки, зокрема ранню прозу Миколи Гоголя, але позбавлену поетичних фольклорних чи яскравих розмовних елементів. Письменниця свідомо формує функціональний тип оповіді, максимально скерований на теперішній час і достовірність, тип оповіді, який не привертає уваги, але вводить у зображення необхідні деталі.

⁷ Пчілка Олена. Оповідання. З автобіографією. Харків : Рух, 1930. С. 198.

Отже, вісім фрагментів історії, подані в теперішньому часі, відбуваються у присутності читача. Одразу така фрагментація загострює питання добору і причинно-наслідкової впорядкованості, не байдужою реалістичному зображенню. Читач має побачити пружини, невидимі для учасників події. Перший фрагмент (умовно назвемо його «Свято») – служба у церкві на велике («рокове») свято, коли янгольський спів Орисі та Тетяни зворушив серця прихожан, обід у сім'ї Ярошенків. Власне, картина першого фрагменту побудована на контрасті – піднесений дівочий спів, залицання парубків до дівчат на вулиці, перші ознаки закоханості Орисі й Панька; у другій частині фрагменту сцена підкреслено побутова, зображення простого життя великої селянської родини, достатньо поважної, традиційно патріархальної. «По обіді <...> Явдоха навіть ладанцем покурила в хаті. У нас, бачите, тепер ганчарі навіть такі риночки особливі роблять для цього, з покришечкою, а в покришечці дірочки, – то як укинеш жарку, та потім ладанцю, накриєш, от воно й курить хорошенко»⁸. Це приклад характерного для оповідання прийому зміни фокусу зображення: око оповідача спочатку знаходиться в хаті (поруч із Явдохою), а потім віддаляється, робить локус хати частиною неозначеного, але доволі широкого простору, українського, але регіонального. Побутова деталь характеризує спосіб життя персонажів і водночас служить маркером національності, такої риси, як укорінена в побут (отже, глибока) набожність народу. Це мова не авторки, скоріше Явдохи, але за умови, що вона про це розказувала б комусь третьому. Насправді вона лише обкурює хату, не коментуючи влаштування риночки. Риночка з ладанцем – ніби й не важлива з огляду на сюжет деталь, але вона в'яже дві частини фрагменту, церковну й хатню, у ціле. Перша картина історії цілком ідилічна, але це миттева (тут і тепер) ідилія бідного життя селянської родини.

Наступний фрагмент (назвемо «Вечорниці») більш експресивний і так само піднесений: на вечорницях Орися показує себе як неперевершена запальна танцівниця. Вечорниці завершуються першим побаченням і зізнанням закоханих, Орисі та Панька. Зав'язується історія піднесеного романтичного кохання, яке, за літературною традицією, мусить випробовуватися. Але в цій історії для закоханих не існує жодних перешкод: кохання взаємне, сім'ї закоханих схвалюють одруження. Є лише невеличка трудність: відсутність грошей на посаг Орисі (дівчина надто молода, старша у великій сім'ї) та на саме весілля. Тому логічне продовження – третій фрагмент («Кличуть на заробітки»). Він починається розмовою Орисі та Тетяни про можливе сватання

⁸ Пчілка Олена. Оповідання. З автобіографією. Харків : Рух, 1930. С. 199.

Панька та про відсутність грошей. Запросини з дальньої економії на ціле літо полоти буряки за непогану плату – вигідна справа для сільських дівчат, ситуація наче йде назустріч героям, пропонує ефективний спосіб вирішення проблеми. Четвертий фрагмент («Перед розлукою») весь діалоговий: обговорення Орисиних наймів, невеличка суперечка з батьком, який вочевидь не командує в хаті, але під натиском все ж висловив незгоду: «Таки й молода! Куди їй на бік по заробітках ходить? Ще й хирляве таке!»⁹, і матір'ю, яка прагне заміжжя дочки. Її голос став вирішальним. Завершується фрагмент розмовою Орісі та Панька, засмучених майбутньою розлукою: «– Не покинеш думки? не одцураєшся?.. / – Ні!.. – тихо проказала Оріся. / По блідому небі покотилася зоря. Оріся кинулась. Немов у серці її щось торкнуло... Острахом, холодом пройшло по йому»¹⁰. Остання фраза «вмикає» наратора, присутнього у внутрішньому світі героїні.

П'ятий фрагмент («Дальня сторона») висвітлює картину через два тижні по тому, як дівчата працюють на буряках. Фрагмент складається з розмови з місцевою дівчиною Харитиною, яка працює поруч із Орісею і палко обурюється «блудом» статевих взаємин. Оріся мовчки слухає, бо: «Вона нічого не знає...»¹¹. Так само мовчки підкорилося Оріся Харитині, коли та повела її на збір «братів». Голос Орісі, яка включилася у хоровий спів і одразу була помічена, справив враження і, мабуть, відкрив доступ у нову громаду, але всі перипетії перебування в ній лишилися за кадром.

Шостий фрагмент («Дівчата повернулись») робить читача свідком сцени, коли зароблені гроші визначаються матір'ю Орісі як кошти на скоре весілля. Тут, як і в наступних фрагментах, частіше з'являються репліки внутрішнього наратора: «Говорить кума, а Оріся, як тільки перше слово почула про Панька та що думає свататись, то серце в неї замліло, – аж за стіл ухопилася, стоячи...»¹². Сьомий фрагмент («Сватання») і восьмий («Весілля») максимально насичені описом дивних станів Орісі, якій почав снитися дуже страшний сон (який саме, не розказано). Вона потрапляє в залежність від ірраціональних сил, які тягнуть її врзнобіч – кохання до Панька, страх непослуху перед батьками, страх зрадити дане слово, а з іншого боку – страх перед гріхопадінням і занапашеною душею. Зрештою внутрішня боротьба так виснажує Орісю, що штовхає до панічної втечі, тобто розпачливого самогубства.

⁹ Там само, с. 202.

¹⁰ Там само, с. 203.

¹¹ Там само, с. 204.

¹² Там само, с. 206.

Причинно-наслідковий зв'язок восьми фрагментів (Свято / Вечорниці / Кличуть на буряки / Перед розлукою / Дальня сторона / Дівчата повернулись / Сватання / Весілля) є лінійним, кожен наступний епізод є логічним продовженням попереднього. Історія проста, взята цілком із реальності, але водночас доволі традиційна для романтизму: прекрасна дівчина, кохання, розлука, випробування, смерть на весіллі. Різниця в тому, що для Олени Пчілки серед можливих причин трагедії не існує жодної містики, фаталізму чи долі, хоча фінал так само несподіваний, непередбачуваний. Дбайливе дотримання теперішнього часу (романтична історія завжди посувається в абстрактний простір і час, тобто у минуле) забезпечує ефект присутності. У жодній сцені нема нічого загадкового чи вигаданого. Навіть лихе передчуття, яке одного разу схвилювало Орису, згадано лише побіжно, як штрих до її характеру. Але з кожним епізодом посилюється не інтрига, яку породжують лихі передчуття романтичної історії, а питання: що там діється всередині цієї прекрасної дівчини? Про що вона думає? Що відчуває? Як оцінює? Складається враження, що Орися лише всотує навколишній світ, але ніколи не аналізує того, що відбувається. Вона надто покірна, надто вразлива, а у підсумку – надто беззахисна. Ніхто не здогадується, що діється всередині Ориси, а тому їй допомоги чекати нізвідки. Вражена двома сильними емоціями: коханням і страхом втратити цноту, вона так і не збагнула, що з нею сталося.

Оповідання таким чином остаточно перехилиється до психології. Авторка не намагається широко й детально висвітлювати все, що відбувається в душі Ориси, але ці обмеження в доступі визначені не повноваженнями наратора, а характером героїні, яка «нічого не знає», тобто не усвідомлює того, що з нею відбувається. Талановита і чутлива дівчина стає беззахисним приймачем для сильних сторонніх впливів. Не здатна усвідомити, не здатна й вибрати. Її панічна втеча у смерть – це вирок романтизму й ідеалізму, задекларованих і, здавалося, піднесено прекрасних, на початку історії.

Технічна складність реалістичного наративу поступається перед складністю психологічною. Саме психологія творчості зруйнувала підмурівок естетики реалізму, відкривши шлях для модерністського суб'єктивованого епосу.

Олена Пчілка, будучи шанувальницею нової української літератури та вдячною ученицею її романтичного періоду, з самого початку творчого шляху має свідомі письменницькі настанови: данину романтизму віддає у поезії та віршованих жанрах, значною мірою в драматургії, а от прозу скеровує на реалізм, із кожним наступним твором послідовно відпрацьовує непросту техніку реалістичного зображення. Її техніка стала результатом не стільки буквального

вишколу, скільки суттєвих змін у психології творчості. Романтичне натхнення, сплески емоцій, бажання закликати і повести – усе це, властиве будь-якій людині, котра стала на шлях національного самопізнання, потрібно опосередкувати, підкорити, знайти іншу мотивацію.

Реалістичний твір потребує значних обсягів тексту, тривалої праці, а це, у свою чергу, вимагає іншої, не романтичної, мотивації. Раціонально обраний і зважений задум, навіть вкрай важливий, розчиняється у соціальній проблематиці й опосередковує особистий досвід письменника. Раціональна мотивація не забезпечить високого художнього рівня твору. З іншого боку, будь-яка активація емоційної сфери одразу перекидає оповідь у бік суб'єктивності й романтизму. Отож, балансування між емоційною й раціональною сферами неминуче. Але як знайти рівновагу? Бути об'єктивним і водночас не байдужим?

На мій погляд, підказкою відповіді на це питання може служити назва повісті Олени Пчілки «За правдою»: у цій історії чітким пунктиром позначене авторське розуміння того, що правда – це не очевидність, доступна кожному через досвід, а велика проблема. Не існує однієї правди на всіх, тому марна справа її шукати. Не так просто дошукатися правди серед людей, які по-різному дивляться на світ, бачать своє, головне – вірять кожен у своє.

У двох творах, повісті «За правдою» й оповіданні «Рятуйте!», Олена Пчілка піднімає питання віри у тому її гострому прояві, коли палко віруюча людина стає членом секти і перестає бачити навколишню реальність, точніше, починає бачити її якимось інакше. Як людина мисляча й прогресивна, Олена Пчілка бачить у релігійному сектантстві небезпеку для неосвіченого народу і хоче застерегти від неї. Про авторське експресивне ставлення до теми говорить і назва оповідання. І все ж навіть за такого доволі певного наміру і загалом просвітницької мотивації, яка не підлягає сумніву, письменниця вирішує проблему дуже делікатно, з максимальним відчуттям її психологічної складності. Здається, глибша мотивація, захована у психології творчості, все ж була залучена: надто подібні між собою героїні обох, достатньо різних сюжетів. Втім, ці героїні трапляються у кожному прозовому творі письменниці та видають глибші секрети творчості, можливо, не усвідомлені й самою авторкою. Олена Пчілка з особливою ніжністю змальовує національний жіночий тип, дівчат-селянок. Відчутний вплив Марусь, Оксан, Катерин, ідеалізованих літературою героїнь із народу, вповні окреслених романтиками, але інший ракурс зображення виказує авторське розуміння, що надмірна ідеалізація підважує їх достовірність. На відміну від попередників, Олена Пчілка наділяє своїх прекрасних

героїнь досить складною психологією, яка, що важливо, – еволюціонує навіть у межах невеликого оповідання.

Оповідання «Рятуйте!» – трагічна історія про дівчину, яку ніхто не врятував від передчасної смерті. Хто ж винен? Відповідь на це питання веде до осмислення витоків трагедії. Є три версії звинувачення відповідно до надзавдань метанаративу. Для романтика це історія про ідеал, явлений у життя як ангельська врода і талант (Орися – природний, або ж стихійний геній), приречені на загибель демонічними силами; для реаліста це історія зведення з пуття неосвіченої юнки злочинною сектою, яку варто заборонити, а народ просвіщати. З погляду модерніста (а ця думка вже цілком усвідомлена Оленою Пчілкою), це історія нереалізованого митця, бо у патріархальному світі дівчина призначена для шлюбу, а не для творчої реалізації.

Проблема жіночої емансипації, звісно, хвилює Олену Пчілку. Але наратив оповідання не пропонує жодного з названих варіантів інтерпретації. Парадокс, але, при всій симпатії до Ориси, яку накидає читачеві оповідач, при співчутті та співпереживанні до неї, жодних певних винуватців її смерті не окреслено. Звісно, якби не секта, трагедії не сталося б, але й її члени не показані злочинцями. Скоріше, це також жертви. Принаймні, два виокремлені з цієї спільноти персонажі, дівчина Харитина і старий Назар, котрі вплинули на Орисю, не є винуватцями. Харитина заразила Орисю палкою переконаністю в тому, що статеві стосунки суперечать християнській вимозі цноти. Ймовірно, що Харитина, втративши шанс на заміжжя, знайшла опору у вченні, яке не лише виправдовує, а й підносить незайманість. Власне, весь інститут середньовічного схимництва і монастирів виріс на бажанні дотримуватися цноти як найбільш християнського способу життя. Чому раптом розмови з Харитиною вплинули на Орисю, можна лише здогадуватися. Вона хоч і заручена, закохана, але надто юна, її страшать стосунки з чоловіком, здаються гріховними. Аргументи Харитини щодо подвійності моральних норм, які осуджують тих, хто живе статевим життям без шлюбу, але виправдовують ті самі стосунки лише на підставі церковної церемонії, Орися не змогла заперечити.

Харитині перебування в секті швидше допомогло, ніж зашкодило. Судячи з усього, їй ведеться непогано. Інший персонаж, старий Назар, якого піддали катуванню через секту і який від неї не відмовився, нагадує біблійні історії про святих великомучеників, віру яких піддавали жорстокому випробуванню. Цей жертвний стоїцизм не міг не зворушити чутливу натуру Ориси. Отже, про хлистіцтво як явище в оповіданні майже не йдеться. Навряд чи вони мали лихі наміри щодо Ориси, та й самі, мабуть, будуть вражені страшним кінцем дівочого життя.

Чується винною матір дівчини, але її шкода ще більше, ніж Орісю, адже для неї вчинок дочки не лише трагічний, а й абсурдний.

Власне, цей вчинок, який здається страшною, незбагненою аномалією, наглим порушенням звичного життєвого плину, є справжнім проявом реальності, тієї правди, яка існує на межі між зовнішнім і внутрішнім світом кожної людини.

Розглядаючи еволюцію американського класика XIX ст. Генрі Джеймса як перехід від реалізму до модернізму, Сінтія Озік зауважує: «Його ранні оповідання й романи схожі на кімнати, у які крізь вікна випромінює світло. Навіть якби туди й потрапила таємниця, її одразу розшпугали б. Загадки людської природи, породжені випадковостями, збігами обставин, похибками в судженні, тремтінням соціальної павутини, інтригами підступного і жорстокого оточення виявляються врешті прозорими й раціональними»¹³. Потрясіння, пережите Джеймсом у житті, змінило його процес творчості. «Відмовившись від голосу оповідача та експозиції й підійшовши натомість до роману як до сценарію, він відкрив (чи винайшов) глибинні лабіринти, які ми згодом ототожнимо з літературним модернізмом»¹⁴. Сповнені жаху містичні романи Джеймса – історії про руйнацію звичної реальності. Олена Пчілка теж мала у житті чимало травматичних подій, які впливали на її творчість, але різкого повороту в інший бік вона не зробила. І все ж, подібно до Джеймса, вона, максимально об'єктивуючи зображення, в т. ч. за допомогою «сценарності» (так теж можна назвати принцип «тут і зараз»), ставить під сумнів існування спільної для всіх об'єктивної реальності.

Розвиваючи вчення французького психоаналітика Жака Лакана, сучасний словацький вчений Славою Жижек піддає докладному аналізу популярне кіномистецтво, аби провести паралелі між роботою письменника чи режисера, з одного боку, і психоаналітика – з іншого. Йдеться про численні прийоми «полювання за реальністю» і її невловимість. За Лаканом, ми оточені символічною реальністю, яку й сприймаємо як правдиву реальність. Навколишній світ, особливо соціальний, викликає довіру доти, доки він включений у символічну реальність. Але іноді ця звична й незаперечна реальність раптом захитується вторгненням чогось неприйняттого, абсурдного, тієї травматичної події, «яку неможливо інтегрувати у символічну реальність, оскільки вона мовби перериває причинно-наслідкову послідовність. Від моменту її вторгнення навіть найбуденніші події у житті, здається, набувають загрозливого виміру; буденна реальність перетворюється на

¹³ Озік С. Що знав Генрі Джеймс / Метафори і пам'ять. Вибрані есеї / пер. з англ., упоряд. Я. Стріхи. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. С. 69.

¹⁴ Там само, с. 82.

кошмарний сон, де «нормальний» зв'язок між причиною та наслідком більше не діє»¹⁵. Жижек розглядає насамперед таку класичну для детективного жанру подію, як убивство. Але література споконвіку, починаючи з міфології, тяжіє до зображення подій, які «перевертають» життя. І це, переважно, романтичний дискурс у баченні світу. Неймовірна подія витягує романтика з повсякденності та занурює у світ пригод. Натомість реаліст використовує травматичну подію як кінчик ниточки, яка приводить до прихованої причини. Руйнація оманливої (можна сказати словами Лакана символічної, а можна й більш відомим у культурі XX ст. поняттям – міфічної) дійсності передує відкриттю справжньої реальності.

Пчілка обриває свою історію на травматичній події. Її героїня не змогла припасувати нову реальність до звичного символічного порядку, тому її світ зламався. «Парадигматичним підсумком такої драми є в кінцевому підсумку Едип: коли він нарешті дізнається правду, він «екзистенційно втрачає ґрунт під ногами» і зависає у незносній порожнечі»¹⁶, вважає Жижек. Так само зависла в екзистенційній порожнечі Оріся. Дві символічні реальності не поміщаються в одному внутрішньому світі, утворюють конфлікт, який руйнує основи психічного життя.

Але для читача трагічний кінець історії мусить стати початком усвідомлення тих сфер, які знаходяться за межею сенсорного сприйняття, але складають правдиву реальність внутрішнього життя.

ВИСНОВКИ

Олена Пчілка свідомо оволодіває принципом зображення «тут і зараз», у сьогоднішній культурі пов'язаного з екзистенційним психоаналізом. Внаслідок досягнень філософії і психології XX ст. утвердилося розуміння глибинного зв'язку між наративом у теперішньому часі та психічними процесами. Саме теперішній час стає умовою адекватного сприйняття самого себе, початком процесу самоусвідомлення. Олена Пчілка відкриває завису над внутрішнім життям людини, моделює психіку як динамічний конфлікт між внутрішнім і зовнішнім світом, розглядає парадокс суб'єктивної правди. Специфіка психологізму прози Олени Пчілки напряму пов'язана з особливостями її оповіді. Вона збагатила національний метанаратив переконливими картинами життя, насиченими численними деталями, що є внеском у реалізм, але водночас, моделюючи психологію персонажа, письменниця робить акцент на суб'єктивності світосприйняття і тим самим включається у премодерністський процес.

¹⁵ Жижек С. Погляд навкіс. Вступ до теорії Жака Лакана через популярну культуру / пер. з англ. П. Шведа. Київ : Комубук, 2018. С. 106.

¹⁶ Там само, с. 82.

Автори, які зробили внесок у створення способу достовірного зображення внутрішнього і зовнішнього життя національно ідентичної людини, є співавторами національного метанаративу. В їх числі – Олена Пчілка. Усі її нарративні знахідки будуть підхоплені, втілені й реалізовані у прозі і драматургії Лесі Українки.

Переконана: слабкий реалістичний метанаратив і досі негативно відгукується в бутті українського народу. Численні заборони на правду в умовах національної залежності стали суттєвою перешкодою для розвитку цього напрямку. Те, що саме реалізм в історії української літератури був найбільш загрозеним явищем, стало мінус-досвідом, який потім довго і складно надолужувався. Достатньо героїчної самопожертви, наснаженої романтизмом, достатньо творчого креативу, оригінальності та розмаїття, заснованих модернізмом, бракує критичного бачення самих себе.

Тому варто вертатися до творчості реалістів, особливо тих, що тривалий час перебували у тіні, як Олена Пчілка, аби реалістична естетика стала більш усвідомленою у сучасній культурі. Хоча реалізм як художній напрям відійшов у минуле, реалістична техніка і психологія реалістичного типу творчості не зникають, вони лишаються такими ж важливими, як і були. Національний метанаратив продовжує формуватися. Постмодерністський період у культурі – це суміш усього, що колись було знайдено і втілено. Аби культура у своєму еkleктизмі не розсипалася на хаотичне нарощування необов'язкових фрагментів, вона змушена шукати опертя у глибинних магістральних напрямках руху. Іншими словами, цілісності культури, як і раніше, як і завжди, надає національний метанаратив із романтичним, реалістичним і модерністським нарративами у складі.

АНОТАЦІЯ

У статті пропонується розглядати нарративні особливості прози конкретного автора в диспозиції до національного метанаративу. Стверджується, що національний метанаратив має пройти три обов'язкові стадії формування: романтичну, реалістичну, модерністську. Пропонується до наратологічного аналізу додавати психоаналітичний підхід. Стверджується, що Олена Пчілка, оволодіваючи технікою реалістичного наративу, свідомо орієнтується на принцип зображення «тут і зараз», у сьогоднішній культурі пов'язаного з екзистенційним психоаналізом. Специфіка психологізму прози Олени Пчілки напрямку пов'язана з особливостями її оповіді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вісич О.А. Метадрама: теорія і репрезентація в українській літературі : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 340 с.

2. Гайдеггер М. Дорогою до мови / пер. з нім. В. Кам'янця. Львів : Літопис, 2007. 232 с.
3. Горенко О.М. Український метанаратив в епоху пропаганди. *Український історичний журнал*. 2014. № 2. С. 4–21.
4. Жижек С. Погляд навскіс. Вступ до теорії Жака Лакана через популярну культуру / пер. з англ. П. Шведа. Київ : Комубук, 2018. 320 с.
5. Легкий М. Художня проза Олени Пчілки (історико-літературний шкiц). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2012. № 21. С. 483–491.
6. Озік С. Що знав Генрі Джеймс / Метафори і пам'ять. Вибрані есеї / пер. з англ., упоряд. Я. Стріхи. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. С. 68–93.
7. Пчілка Олена. Оповідання. З автобіографією. Харків : Рух, 1930. 288 с.
8. Хайдеггер Мартин. Бытие и время / пер. с нем. В. Бибихина. Харьков : Фолио, 2003. 503 с.
9. Ялом И. Вглядываясь в солнце. Жизнь без страха смерти / пер. с англ. А. Петренко, Э. Мельник. Москва : Эксмо, 2019. 384 с.

Information about the author:

Moklytsia M. V.,

Doctor of Philological Sciences, Professor,
Head of the Department of Theory of Literature and Foreign Literature
Lesya Ukrainka Eastern National University
13, Volya Avenue, Lutsk, 43025, Ukraine

ЭЛЕМЕНТАРНАЯ СТРУКТУРА ПРЕДИКАЦИИ КАК ОСНОВА ОПРЕДЕЛЕНИЯ ГРАММАТИЧЕСКОГО СТАТУСА ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Морозова И. Б.

Язык – это диалог.
Э. Вейганд

ВВЕДЕНИЕ

Работа представляет собой фрагмент многолетнего проекта по изучению принципов синтаксической организации англоязычного речевого общения. В своем исследовании мы исходили из концепции, что язык не является жесткой системой строгих правил и догм, а функционирует как живой организм, представляя собой сложную и целостную коммуникативную систему, встроенную в общую социобиологическую структуру нации. В работе поверхностная и глубинная структура предложений изучаются в аспекте их функционирования в определенных коммуникативных областях и интерактивных ситуациях.

Актуальность темы исследования вытекает из лингво-гносеологической важности проблемы синтаксического кодирования речевых сообщений и обуславливается отсутствием современных разработок в аспекте конкретизации терминологии синтаксических единиц в целом.

Являясь средством выражения мыслей человека, язык как словесная система есть средство построения внутренней и внешней речи человека. Иными словами, «реальный» язык существует лишь в составе произнесенной или записанной речи. С другой стороны, генерирование любого сегмента речи предполагает возникновение такой ситуации, в которой появляется необходимость сообщить что-либо другому лицу, в результате чего собеседники обмениваются речевыми высказываниями.

Намереваясь осуществить речевой акт, говорящий ставит перед собой задачу достичь определенную прагматическую цель, то есть получить некий заранее мыслимый результат речевой деятельности, лежащий вне самой речевой деятельности. В то же время, для реализации своей интенции –говорящий ставит перед собой сначала сугубо языковую задачу – создать коммуникативную синтаксическую структуру предложения целенаправленного, функционального

характера. Таким образом, практическая организация речевого общения предполагает рассмотрение формального выражения основных коммуникативных единиц с учетом их конкретного значения.

Объектом настоящего исследования выступают основные синтаксические конструкции английского языка. *Предметом* изучения являются отношения номинации и предикации как смыслообразующей основы любого предложения. Основное внимание концентрируется на анализе элементарной (первичной) структуры предикации в английском языке, составные элементы которой философски соотносимы с элементарными процессами окружающей человека действительности.

В настоящей работе ставится *цель* установить возможные корреляции между формальным составом предложения в английском языке и его функциональным предназначением, а также конкретизировать некоторые широко употребляющиеся в грамматике синтаксические понятия.

Отсюда в основные *задачи* исследования входит: критический анализ существующих в лингвистике взглядов на природу вербального общения; изучение функционального предназначения предложения в английском языке и синтаксических способов вербального кодирования сообщения, а также сравнительный анализ употребления структурно различных типов предложений в разных ситуациях общения.

Основной материал исследования представлен 8 000 диалогических фрагментов, отобранных методом сплошной выборки из современных англоязычных романов. К анализу привлекались также научные статьи и видеозапись публичной лекции профессора Т. Дагга, 2001.

Исследование выполнено в ключе функционального синтаксиса английского языка с использованием основных положений логики и философии.

1. Функциональная роль предложения в коммуникативном процессе

В теории грамматики известны позиции, что *высказывание* может приравниваться к предложению, быть его шире или уже (Е.И. Старикова, Дж. Аллerton, П. Васоу, Д. Кристалл и др.). Так, Л.А. Черняховская указывает: «Высказывание может представлять собой часть предложения, целое предложение и часть другого предложения, группу предложений, сверхфразовое единство»¹.

В связи с этим возникает вопрос, как именно изъясняются люди: словами или предложениями?

¹ Черняховская Л.А. Информационный инвариант смысла текста и вариативность его языкового выражения : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Москва, 1993. 19 с.

Существует мнение о том, что *высказывание* относится к коммуникативному уровню синтаксиса, а *предложение* – к линейно-структурному (Р. Лонг, 1999; Б. Локкет, 2005; У. Мак Каули, 2014).

Соотношение предложения и высказывания – это соотношение плана потенции (язык) и плана реализации (речь) ².

В настоящей работе речевое высказывание понимается как актуализированное предложение, рассматриваемое во взаимодействии всех его компонентов: лексического, грамматического и интонационного в соотнесенности с обозначаемым им отрезком действительности (подобная трактовка предложения предлагается И.П. Ивановой, В.В. Бурлаковой, Г.Г. Почепцовым, 1984; Е.Н. Стариковой, 1985; Р. Гунтером, 1992; М.Я. Блохом, 2004; Е. Флинном, 2008; М. Стейси, 2014 и др). Следовательно, при выделении различных синтаксических типов предложения необходимо рассмотреть, как указанные характеристики влияют на структуру и субстанцию данного предложения, которые находятся в тесной связи с его языковыми функциями. На взаимосвязь функции структуры и субстанции лингвального объекта указывал еще Ф. де Соссюр: «Материальная единица существует лишь в силу наличия у нее смысла и в силу той функции, которой она облечена... И наоборот... смысл, функция существуют лишь благодаря тому, что они опираются на какую-то материальную форму» ³.

Хорошо известно, что функция единицы некоего множества может не совпадать с функцией всего множества. Отсюда возникает необходимость уточнить понятие «функция» применительно к предложению.

В настоящей работе под функциональным предназначением предложения на определенном синхронном срезе мы (как и многие другие исследователи) понимаем его субстанциональную и структурную ориентированность на выполнение определенных задач в речевой деятельности, а именно познавательно-отражательной (информационно-когнитивной) и коммуникативной⁴.

Очевидно, что познавательно-отражательная функция предложения связана с непосредственной передачей информации от говорящего к слушающему в процессе речевого общения. Иными словами, предложение является носителем сообщения, т.е. единицей коммуникативно-предикативной. Что же касается структуры предложения, то со времен

² Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики. Москва : Прогресс, 1992. 224 с.

³ Де Соссюр Ф. Курс общей лингвистики. Либроком, 2009. 256 с.

⁴ Указанные функции простого предложения признаются основными языковыми функциями преобладающим большинством исследователей (В.А. Аврорин (1975); Г.В. Колшанский (2007); А.Н. Мороховский (1980); И.П. Иванова, В.В. Бурлакова, Г.Г. Почепцов (1984); М.Я. Блох (2004); Н.М. Фирсова (2006) и др.).

Аристотеля она признавалась репрезентантом логического суждения. Это положение объясняется, вероятно, тем, что, как это отмечает в частности Н.А. Слюсарева, «термин «propositio» первоначально покрывал два соотносящихся понятия – суждения и предложения, которые ни в грамматике, ни в философии не разделялись и лишь в дальнейшем были расчленены»⁵. Греч даже строит свой синтаксис на логической основе, сопоставляя состав предложения с составом суждения⁶.

Логика высказываний, очевидно, невозможна без общей характеристики суждения и соотнесения понятий «суждение» и «предложение».

2. Основные принципы логики высказываний

Иными словами, языковой формой выражения суждения принято считать предложение. Подобно тому, как понятия не могут возникнуть и существовать вне слов и словосочетаний, так и суждения не могут возникнуть и существовать вне предложения. По определению, суждение – это форма мышления, в которой утверждается или отрицается связь между предметом и его признаком или отношение между предметами, и которое обладает свойством выражать либо истину, либо ложь.

Отсюда следует, что если всякое суждение выражается предложением, то далеко не всякое предложение выражает суждение. Современные воззрения на соотношения предложения и суждения представлены диаметрально различными подходами к этой проблеме. Так, в лингвистике известна точка зрения, что любое предложение, независимо от своей коммуникативной направленности, прямо и непосредственно выражает суждение (Таванец, 1953; 1955; Копнин, 1957; Колшанский, 1965, Блох, 2004).

В.И. Кириллов и А.А. Старченко рассматривают элементарное суждение тождественным только простому повествовательному предложению⁷. Однако их идентичность наблюдается лишь в случае ряда неэллиптических, или полных предложений.

Ср., например:

- 1) *Angie laughed. (R.Trodd)* – Данное простое полное предложение является элементарным утвердительным суждением, в котором субъект соотносится с его предикатом, выраженным лично-глагольной формой;
- 2) – *Do you really want to know the answer?*

⁵ Слюсарева Н.А. Проблемы функционального синтаксиса современного языка. Москва : Наука, 1991. 67 с.

⁶ Греч Н.Б. Практическая русская грамматика. Ленинград, 1934. 73 с.

⁷ Кириллов В. И., Старченко А. А. Логика. Москва : Высшая школа, 1982. 57-58 с.

– *I do.* (M.Kendrick) – В приведенном диалогическом единстве ответная реплика *I do* также является простым полным предложением, в котором «do» – заместитель смыслового глагола «want». Тем не менее, *I do* не репрезентирует суждения, так как не выражает в строгом понимании конкретного утверждения и может быть понято только в составе диалогического единства.

Некоторые авторы предложение рассматривают как целое, одна из сторон которого (а именно семантика) выражает суждение⁸.

Однако, если допустить, что суждение – часть предложения, то отсюда с очевидностью следует сделать вывод, что теория суждения – часть теории предложения. Такая позиция является подменой грамматических категорий логическими.

Существует также точка зрения, что суждения и предложения находятся в родовидовой взаимосвязи. Указанная позиция отражается, например, в следующем определении: суждение является утверждением, истинным или ложным. Здесь категория «утверждение» приравнивается к предложению и рассматривается как вид суждения. В данном случае суждение не отождествляется с предложением, но и не дается строгих ограничений этих двух понятий. Остановимся на этом вопросе подробнее.

Если предложение – род суждения, то все его признаки с необходимостью распространяются и на суждение. В то же время анализ фактического материала показывает, что совершенно не всегда данная ситуация соответствует истине.

3. Логико-коммуникативные отличия предложения и суждения

Даже поверхностный анализ структурно-непредикатных предложений⁹ типа «*Hello!*», «*Thanks*» с очевидностью убеждает, что суждения в логическом смысле они не представляют.

Что касается того, выражают ли суждения предложения, содержащие вопрос или побуждение, взгляды разных исследователей расходятся. Если одни считают, что указанные виды предложения суть суждения, то другие утверждают неправомочность такой точки зрения. Проанализируем приведенные выше концепции. Мотивируя свою позицию относительно вопросительных предложений, П.С. Попов замечает, что «вопросительное предложение имплицитно выражает то

⁸ Загнітко А.П. Синтаксичний нуль: варіантність, інваріантність, синтагматика і парадигматика. *Функціональна лінгвістика*. Ялта, 2002. 4 с.

⁹ Термин И.Б. Морозовой, 1984.

или иное суждение»¹⁰. Так, вопрос «Кто пришел?» фактически содержит в себе суждение «Кто-то пришел». Если бы суждение «Кто-то пришел» не допускалось, бессмысленна была бы сама постановка такого вопроса¹¹.

По нашему мнению, вопросительная конструкция – одна из базовых форм языкового мышления. Спрашивание обеспечивает возможности познания действительности сознанием. В то же время анализ фактического материала убеждает в том, что далеко не каждое вопросительное предложение можно свести к суждению, приведенному выше.

Например:

– *How do you do, Mr. Jones?*

– *Glad to see you, Pat. (J. Gray)*

В вопросе-стимуле с очевидностью представлены как грамматические, так и логические субъект и предикат. Однако ответная реплика никак не связана в субъективно-предикатном отношении с предыдущим стимулом, который, соответственно, никакого суждения не выражает. Поскольку, как справедливо утверждает П.С. Попов, «вопрос является переходом от одного суждения – с необозначенным термином – к другому суждению – с обозначенным термином. В вопросе мы недостаточно обозначенный термин суждения превращаем в предикат в ответе»¹².

Аналогичным образом анализируется репрезентированность суждения в побудительных предложениях.

Например:

– *You sit down, boys, over there! (M. McCaine)* Несмотря на то, что в данном предложении можно имплицитно усмотреть суждения типа *There are some boys over there* или *The boys were asked to sit down over there*, тем не менее, данные структуры в смысловом отношении не являются тождественными исходному предложению. Кроме того, в побудительных предложениях не содержится утверждения истинности или ложности высказывания, что, как известно, следует из определения самого понятия «суждение»¹³.

Сторонники второй точки зрения, отмечая определенное сходство суждения с вопросом или побуждением, тем не менее, не считают указанные формы предложения репрезентантами суждения. Несмотря

¹⁰ Попов С.В. Суждения. Москва : Издательство Московского университета, 1989. 18 с.

¹¹ Там же.

¹² Там же, с. 19.

¹³ Helbig G., Buscha J. Deutsche Grammatik. Ein Handbuch. Berlin : Langenscheidt, 2001. 442 S.

на то, что не существует ни суждений, ни побуждений вне предложения, истинность вопросов и побуждений оценивается по другой школе, отличной от истинности суждений. Например, в побудительном предложении: – *Come to my place at five, please.* (*L. Brackett*), во-первых, утверждается истинность суждения «You are not at my place» и, во-вторых, еще ряд других истин, типа целесообразности прихода точно в указанное время, потенциальную возможность прихода субъекта и пр.

Таким образом, утверждение о том, что информативно-коммуникативная сущность предложения есть непосредственное выражение суждения, неверно. Рассматривая суждение как определенную форму мысли, обладающую свойством выражать либо истину, либо ложь, становится очевидным, что по своей коммуникативно-содержательной природе вопросительные и побудительные предложения не могут выражать суждения в его традиционном понимании.

Соответственно, взаимосвязь логического и грамматического субъекта и предиката также не представляет собой прямой корреляции. С другой стороны, нельзя не признать, что предложение, являясь единицей сообщения, так или иначе, соотносится с логическим суждением, что становится ясным при парадигматическом анализе вопросительных и побудительных предложений.

4. Уровневое положение предложения как единицы номинации и предикации

Говоря о статусном положении предложения в аспекте соотносительности его к уровню языка или речи, заметим следующее. Рассматривая предложение как некий конкретный, типовой образец речи, организованный по правилам данного языка, нельзя не признать, что это единица языка. Если говорить о предложении как об уникальном, единичном лингвистическом явлении, не имеющим своей дистрибуции, тогда следует признать, что оно представляет собой единицу речи. Американский лингвист Т. Васоу, 1997 предлагает оригинальный способ убедиться в этом: достаточно попытаться найти идентичное предложение в книге или нескольких книгах¹⁴.

Предложения, изолированные от текста, являются в сущности псевдопредложениями и не могут рассматриваться как коммуникативные единицы. Синтез структурного и коммуникативного подходов к явлениям синтаксиса позволяет рассматривать формальную организацию предложения как особенный способ кодирования

¹⁴ Wasow Th. End-Weight from the Speakers Perspective. *J. Psycholinguistic Research*. New York, 1997. Vol. 26. P. 7.

информации. При этом синтаксическая сторона информации характеризует внутренние особенности структуры и упорядоченности отображаемого объекта.

Отсюда, логической и реляционной основой устного или письменного текста являются его составляющие – операторы информации, или предложения. Являясь единицей сообщения, предложение функционирует как единица *номинации* и единица *предикации*. Логический подход определяет предикативность как сочетание двух элементов мысли: субъекта, обозначающего предмет мысли, и предиката, который выражает признак, предписываемый субъекту данным актом мысли. При формально-логическом анализе члены предикативных отношений совпадают с темой и ремой актуального членения (Н.Д. Арутюнова, 1976; Г.А. Золотова, 1973).

При формально-синтаксическом подходе предикативность интерпретируется как соотношение структурных компонентов – подлежащего и сказуемого, которые обладают определенными синтаксическими признаками (W.N. Francis, 1958; Л.С. Бархударов, 1966; В.Г. Адмони, 1955; М.Я. Блох, 1986; А.Н. Мороховский, 1980; А.Б. Костромин, 1991; И.Р. Выхованец, 1992).

Семантически (денотативный подход) предикативность рассматривается на соотносительности предложения с конкретной речевой ситуацией, что находит формальное выражение в структуре предложения и его интонации (В.Г. Гак, 1981; И.П. Сусов, 1984; Е.Н. Старикова, 1985 и др.).

Проанализируем категориальную семантику предикативности. Очевидно, что раскрытие ее грамматической сущности является первостепенно значимым для определения грамматического статуса простого предложения. Известно, что системность – объективное свойство материи, и в силу этого системность очевидно присуща всем проявлениям и формам существования языка. Система любого языка находит свое отображение в его уровневой структуре. По определению Д.Э. Розенталя и М.А. Теленковой, «уровень – одна из фаз научного изучения языка, определяемая свойствами единиц, выделяемых при последовательном членении речевого потока от низших единиц к высшим»¹⁵.

¹⁵ Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. Москва : Прсвещение, 1985. 368 с.

Как справедливо отмечает М.Я. Блох, «уровень» и «единица» языка неотделимы друг от друга и едва ли определимы друг без друга¹⁶. Являясь средством выражения мыслей человека, язык как словесная система есть средство построения внутренней и внешней речи человека. Иными словами, «реальный» язык существует лишь в составе произнесенной или записанной речи.

Существующая в лингвистике традиция относить к подлинным единицам языка лишь знаковые (двусторонние: материальная сторона-форма плюс значение) повторяющиеся элементы исключает предложение из их состава (А.И. Смирницкий, 1956, 1957; Блох, 2004). А.И. Смирницкий прямо называет предложение «первой и наименьшей речью». Однако сопоставляя существующие подходы к уровневой организации языка, невозможно не отметить, что все они так или иначе отображают *таксономию* существующих в языке сегментов. Под последней мы понимаем классификацию и систематизацию сложноорганизованных структур, имеющих иерархическое строение. Иерархический строй языка отмечает и Ю.С. Степанов: «Ядро языковой системы образуют предельные единицы языка и связывающие их отношения. Под предельными единицами понимаются аллофоны, морфы, слова, структурные схемы словосочетаний, структурные схемы предложений»¹⁷. Кроме того, известно прямо противоположное утверждение Н. Хомского о том, что язык – множество предложений, а грамматика – механизм, порождающий это множество (Н. Хомский, 1961, 1965; М.Я. Блох, 2004).

Парадигматическое учение о синтаксическом строе языка, основы которого разработаны М.Я. Блохом (М.Я. Блох, 1977, 1998, 2004) дает ключ к пониманию как уровневого положения простого предложения, так и его принадлежности к языку или речи. Именно такой подход позволяет увидеть в синтаксисе отображение «заложенного в мозг человека знакового формационно-трансформационного (развертывающе-преобразовательного устройства), опосредующего когнитивно-коммуникативную речевую деятельность»¹⁸.

¹⁶ Блох М.Я. Диктема в уровневой структуре языка. *Коммуникативно-парадигматические аспекты исследования языковых единиц* : сб. статей к юбилею проф. Блоха М.Я. Ч. 1. Барнаул : БГПУ, 2004. С. 10.

¹⁷ Степанов Ю.С. Изменчивый «образ языка» в науке XX века. *Язык и наука конца XX века* / под ред. Ю.С. Степанова. Москва, 1995. С. 16-52.

¹⁸ Блох М.Я. Диктема в уровневой структуре языка. *Коммуникативно-парадигматические аспекты исследования языковых единиц* : сб. статей к юбилею проф. Блоха М.Я. Ч. 1. Барнаул : БГПУ, 2004. С. 20.

5. Элементарная структура предикации как базовая синтаксическая структура

В связи с этим возникает необходимость рассмотрения места *простого* предложения как основной коммуникативной единицы в английском языке относительно других видов предложений и способов передачи сообщения. Для определения иерархического положения простого предложения среди других синтаксических единиц обратимся к понятию предикации.

В лингвистике принято считать, что существует четыре синтаксические структуры: предикации, модификации, координации и комплементации. Формально элементарная структура предикации состоит либо из собственно подлежащего и собственно сказуемого, либо из группы S и группы P (что традиционно в теории грамматики приравнивается к простому предложению). При этом элементарная, или первичная структура предикации выполняет структурно-образующую роль в предложении. С точки зрения семантики, понятие предикации (лат. *predication* – высказывание) предполагает *предикативность*, которая традиционно трактуется в лингвистике как отнесение содержания высказывания к действительности, осуществляемое в предложении (Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова, 1985; В.В. Виноградов, 1975; В.Г. Гак, 1981 и др). Однако, рассуждая логически, становится ясно, что высказывание не может «относиться к действительности» само себя. Для правомочности подобной операции необходимо еще одно высказывание.

В настоящей работе разделяется позиция М.Я. Блоха, который принципиально преобразовал и развил представление о предикации, исходя из двуаспектной функции предложения, а именно номинативно-предикативной. «Номинативный аспект предложения реализует пропозитивную номинацию, т.е. именование и денотацию соответствующей событийной ситуации. Предикативный аспект предложения реализует отнесение пропозитивного имени к действительности, точнее отображение отношения называемой ситуации к действительности»¹⁹. При этом необходимо отметить, что тавтология определения предложения через его предикативность (предикативная единица есть предложение; предложение есть предикативная единица) лишь кажущаяся. Предикативные значения предложения, вытекающие из его двуаспектной трактовки предполагают наличие так называемого «поля приложения предикации»²⁰. Действительно, на одной номинативной ситуации гипотетически возможно бесконечное количество предикаций. Например, на

¹⁹ Там же, с. 18.

²⁰ Там же.

номинативной основе покупки жилья строятся следующие реальные ситуативные предикации:

- *I'd like to have a house by the river (J. Austen).*
- *I've bought a new house in Davon (F.W. Crofts).*
- *I will buy it (a house)! How much? (O'Brie).*

Очевидно, что во всех случаях речь идет о покупке дома, но пропозитивная семантика каждого из приведенных здесь предложений раскрывается в ходе конкретных модусно-диктальных отношений. Отсюда в настоящей работе мы, вслед за М.Я. Блохом, понимаем предикативность предложения как «отнесение *номинативного* содержания к действительности»²¹. Переосмысление грамматической сущности предложения в целом дает возможность по-новому трактовать и понятие простого предложения. Последнее в настоящей работе понимается как основная **монопредикативная единица сообщения**, занимающая центральное место в синтаксической системе английского языка и находящаяся над денотематическим уровнем членов предложения. Денотема образует знаменательный узел предложения и содержит знаменательную лексему или лексемы в качестве своего ядра, как оно и вытекает из состава самого предложения, включающего процесс, его актанты, циркумстанты, его условия в широком смысле²². Предложение занимает пропозематический уровень в уровневой системе языка (от лат. *propositio* – суждение). Являясь *моно-предикативной единицей*, **простое предложение** реализует одну субъектно-предикатную линию, образующую конструктивное ядро предложения.

6. Основные типы синтаксических конструкций в английском языке

Синтаксические конструкции более сложного синтаксического порядка, чем простое предложение, не имеют в лингвистике четкого научного определения.

В лучшем случае, при сравнении, например, сложного и осложненного предложения указывается, что первое «сохраняет относительную самостоятельность предикативных единиц, их «собственную» отнесенность к хронотопу говорящего»²³.

²¹ Там же, с. 19.

²² Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка. Москва : Высшая школа, 2002. 160 с.

²³ Морозова И.Б. Изменение синтаксической организации и линейные характеристики простого предложения в диахронии XVIII–XX вв. (на материале английского языка). *Вісник Харківського державного університету*. 1999. № 435. С. 98.

Основываясь на номинативно-коммуникативном принципе как главном факторе, организующем синтаксическое целое предложения, мы, со своей стороны, предлагаем следующие определения типов предложений.

К *простым* предложениям будем относить строго монопредикативные построения²⁴, т.е. синтаксические конструкции, не выходящие за рамки первичной структуры предикации, употребленные в форме отдельных высказываний. Такое понимание простого предложения позволяет относить к рангу предложения и безглагольные (структурно-непредикатные) построения, типа *Hi, Hurra!, Thanks, Morning* и т.п.

Заметим здесь, что отделение таких единиц в тексте знаками препинания, свойственными предложениям, также указывает на то, что носители языка интуитивно приравнивают их к предложениям. Соответственно под *сложными* (сложносочиненными и сложно-подчиненными) будем понимать полипредикативные высказывания, содержащие более чем одну первичную структуру предикации. Данная позиция разделяется подавляющим большинством лингвистов. Что же касается *осложненного* предложения, то, как было показано выше, в этом вопросе единства мнений нет. Прежде всего, отметим, что рассматривать осложненное предложение в синтаксисе простого предложения представляется некорректным по следующим соображениям²⁵.

При анализе термина «*осложненное*» необходимо проанализировать глубинную и поверхностную структуру высказывания, понимаемого как осложненное. Как известно, теория поверхностной и глубинной структуры предложения предполагает необходимость различать формальное выражение синтаксических отношений между конститuentами высказывания (морфологических, порядка слов и др.) и глубинное раскрытие семантического наполнения высказывания. Последнее раскрывается только на основе семантического сопоставления с другими предложениями, сходными по смыслу. Иными словами, одна и та же глубинная структура может реализоваться в целом ряде поверхностных структур

Проанализируем с такой точки зрения предложения, содержащие синтаксический комплекс типа *I saw him cross the street*. Путем простейших трансформационных преобразований обнаруживаем глубинную структуру высказывания ← *I saw that/how he was crossing the street*. Таким образом, фактически *I saw* является фрагментом

²⁴ Морозова І.Б. Парадигматичний аналіз структури і семантики елементарних комунікативних одиниць у світлі гештальт-теорії в сучасній англійській мові : монографія. Одеса : Друкарський дім, 2009. 102 с.

²⁵ Там же.

структуры предикации *I saw that*, а все предложение в целом является предложением с включенным дополнительным придаточным предложением.

Другим типичным случаем осложнения структуры предложения является введение в нее координированных элементов. Например, *Laura looked up and nodded* (A. Quirke). В данном предложении два координированных сказуемых – *looked up* и *nodded*. Приведенное предложение с очевидностью обладает следующей глубинной структурой ← *Laura looked up and Laura nodded* и является, по сути, предложением сокращенного состава.

Аналогичный анализ допускается и в случае парантезы. Например, *Taking things by and large, there is nothing more to say* (N. Philippe); ← *If we take things by and large, there is nothing more to say*. И в данном случае легко проследить еще одну скрытую предикатную структуру. Исходя из приведенных здесь соображений, можно заключить, что осложненные высказывания представляются простыми лишь в соответствии со своей поверхностной структурой.

Таким образом, *осложненным* будем считать предложения, содержащие в своем составе цепочку координированных главных членов, герундиальные, партиципальные и инфинитивные обороты. Что же касается предложений типа *Give me your book, Pip!* (E. Blyton), то подобные синтаксические построения в данной работе относятся к простым предложениям, так как прямое обращение *Pip* рассматривается как заместитель подлежащего.

ВЫВОДЫ

Эволюционное развитие мышления человека и отражение этих изменений в языке с необходимостью приводит к усложнению мыслительных структур человеческого сознания. Насущная необходимость обмена сообщениями по поводу удовлетворения элементарных витальных потребностей человека со временем уступает место желанию человека вербально выразить сложные суждения и построить логические умозаключения неэлементарного характера. Одновременно с растущим интеллектуальным потенциалом говорящего расширяется спектр вербальных средств оформления результатов его когнитивной деятельности.

Вариативность предложений с разной по своей сложности синтаксической структурой свидетельствует о том, что все они коммуникативно и функционально значимы. Анализ ситуативных условий употребления в речи трех основных типов предложений позволяет заключить следующее. Синтаксически *простые* конструкции характерны для устной неформальной беседы. Сложная для восприятия

информация в письменной форме выражается обычно синтаксически сложными, поли-предикатными построениями.

Так, один и тот же материал в письменном и устном изложении (анализировалась публичная лекция доктора Т. Дагга в сопоставлении со статьей того же автора и на ту же тему) имеет разную синтаксическую репрезентацию. В публичной лекции автор употребляет в основной массе простые предложения для облегчения усвоения информации, которая воспринимается аудиторией на слух. При этом в его распоряжении есть паралингвистические способы передачи информации, как-то: мимика, жест и, возможно, какие-то визуальные средства, которые облегчают понимание материала. Кроме того, в случае устного непосредственного общения, адресант сообщения имеет непосредственную обратную связь с адресатом (в частности, зрительный контроль за реакцией аудитории). В статье же, напротив, преобладают сложные синтаксические конструкции, потому что автор придерживается формы научного стиля изложения, хочет наиболее полно осветить исследуемую проблему и не имеет непосредственной обратной связи с адресатом сообщения.

Например, в своем публичном выступлении профессор Дагг говорит следующее: *The relative frequency of signals is greatly varied (T. Dagg)*. Очевидно, что информация об относительной частоте исследуемых им сигналов закодирована в монопредикатном простом предложении. В своей статье, сообщающей о том же явлении, информация о частотности сигналов подается в виде сложной синтаксической конструкции: *The relative frequency of the signals received from the ships within clear vision makes it possible to conclude it's varied depending on the distance (T. Dagg, A. Gjessing)*. Что касается осложненных предложений, то они занимают промежуточное положение между простыми и сложными синтаксическими построениями, так как поверхностно являясь простыми, структурируют информацию на двух «ярусах восприятия»: поверхностном и глубинном. Экономя речевые усилия говорящего, осложненные предложения демонстрируют скрытые механизмы когнитивной деятельности человека, которые отражаются в структуре его высказываний.

Таким образом, говорящий сознательно или подсознательно выбирает такие операторы передачи информации, или модусы ее кодирования, которые представляются ему наиболее эффективными в каждом конкретном случае общения. Можно сделать предположение, что, представляя собой отражение определенных мыслеформ сознания, разные типы предложений, в свою очередь, демонстрируют уровневое (поверхностное и глубинное) и последовательное (полипредикатное) вербальное кодирование информации. При этом основным принципом

ее сбережения и передачи остается номинативно-предикативный подход и сохранение степени «важности» сообщения для говорящего.

АННОТАЦИЯ

Представленная статья посвящена изучению проблем синтаксического кодирования сообщения и организации вербальной коммуникации в английском языке. В фокусе исследовательского интереса находится рассмотрение статусного уровня предложения как основного средства обмена информацией и оформления человеческой мысли. Исходя из гносеологической необходимости внести определенную ясность в разграничение основных синтаксических типов предложения, автор делает попытку конкретизировать и логически обосновать существующие в лингвистике понятийные корреляции между предложением и высказыванием, предикацией и предикативностью, предложением и суждением.

Любой национальный язык как словесная система является способом выражения мыслей человека и средством построения его внутренней и внешней речи. Очевидно, что обмен сообщениями в процессе общения осуществляется путем генерирования высказываний.

В своих исследованиях автор работы рассматривает речевое высказывание как актуализированное предложение во взаимодействии всех его компонентов – лексического, грамматического и интонационного в соотнесенности его с определенным событием реального или воображаемого мира.

Являясь логической и реляционной основой устного или письменного текста, предложения функционируют как операторы информации. А выступая как единица сообщения, они функционируют как единицы *номинации* и *предикации*. В работе переосмысливается грамматическая сущность понятий «*предикация*», «*предикативность*», а также, исходя из двуаспектной функции предложения, определяется его уровневое положение как единицы языка и речи.

Установление грамматической сущности предложения в целом дает возможность по-новому трактовать и основные синтаксические типы предложений в английском языке. В работе проводится сравнительный анализ логико-грамматических корреляций предложения и суждения. Основываясь на учении об основных синтаксических структурах в английском языке, в работе рассматривается смыслообразующая роль элементарной структуры предикации и конкретизируются понятия простого, сложного и осложненного предложения в английском языке.

В работе делается вывод, что для передачи информации в процессе речевой коммуникации говорящий сознательно или подсознательно выбирает такие синтаксические типы предложений, которые

представляются ему наиболее эффективными в каждом конкретном случае общения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Блох М.Я. Диктема в уровневой структуре языка. *Коммуникативно-парадигматические аспекты исследования языковых единиц* : сборник статей к юбилею проф. Блоха М.Я. Ч. 1. Барнаул : БГПУ, 2004. С. 10–29.

2. Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка. Москва : Высшая школа, 2002. 160 с.

3. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики. Москва : Прогресс, 1992. 224 с.

4. Греч Н.Б. Практическая русская грамматика. Ленинград, 1934. 129 с.

5. Загнітко А.П. Синтаксичний нуль: варіантність, інваріантність, синтагматика і парадигматика. *Функціональна лінгвістика*. Ялта, 2002. С. 78–81.

6. Кириллов В.И., Старченко А.А. Логика. Москва : Высшая школа, 1982. 262 с.

7. Морозова И.Б. Изменение синтаксической организации и линейные характеристики простого предложения в диахронии XVIII–XX вв. (на материале английского языка). *Вісник Харківського державного університету*. 1999. № 435. С. 97–100.

8. Морозова И.Б. Парадигматичний аналіз структури і семантики елементарних комунікативних одиниць у світлі гештальт-теорії в сучасній англійській мові : монографія. Одеса : Друкарський дім, 2009. 384 с.

9. Попов С.В. Суждения. Москва : Издательство Московского университета, 1989. 197 с.

10. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. Москва : Просвещение, 1985. 399 с.

11. Слюсарева Н.А. Проблемы функционального синтаксиса современного языка. Москва : Наука, 1991. 203 с.

12. Де Соссюр Ф. Курс общей лингвистики. Либроком, 2009. 256 с.

13. Степанов Ю.С. Изменчивый «образ языка» в науке XX века. *Язык и наука конца XX века* / под ред. Ю.С. Степанова. Москва, 1995. С. 16–52.

14. Черняховская Л.А. Информационный инвариант смысла текста и вариативность его языкового выражения : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Москва, 1993. 19 с.

15. Helbig G., Buscha J. Deutsche Grammatik. Ein Handbuch. Berlin : Langenscheidt, 2001. 654 S.

16. Wasow Th. End-Weight from the Speakers Perspective.
J. Psycholinguistic Research. New York, 1997. Vol. 26. P. 347–361.

Information about the author:

Morozova I. B.,

Doctor of Philological Sciences,
Full Professor of the Department of English Grammar
Odessa I. I. Mechnikov National University
24/26, Frantsuzky Boulevard, Odesa, 65058, Ukraine

**THE DESIGN OF THE FRACTAL POETICAL MODEL
OF THE WORLD (BASED ON THE BRITISH POETRY
OF THE XX -XXIST CENTURIES)**

Moskvichova O. A.

*To see a World in a grain of sand,
And a Heaven in a wild flower,
Hold Infinity in the palm of your hand,
And Eternity in an hour.*
W. Blake “Auguries of Innocence”¹

INTRODUCTION

In the mathematics, in the computer science, in the fractal geometry, in the theory of systems, and in the synergetics *the fractal* (from the Latin *fractus* – *to break, to destroy*) – is identified as the object that is characterized by the fractional structure having the hierarchical level of the organization; as the endless geometrical figure every fragment of which is repeated in the reduced scale². In the academic scientific world the leading role in the generation of the theory of fractals belongs to the mathematics because fractals have been identified by the mathematician Benoit B. Mandelbrot in his scientific research “The Fractal Geometry of Nature”³. Benoit B. Mandelbrot generated fractals by means of the mathematical and computer calculations and the researches of the coastline of Great Britain. Fractals have been investigated deeply in the mathematics but this term belongs also to the sphere of the synergetics, the science that comprises the physics and the mathematics, and has been integrated into the linguistics being the interdisciplinary direction of the scientific researches in the aspect of which are investigated processes of the transition from the chaos to the order and vice versa in the open nonlinear spheres of the different nature⁴. In the article we are served by the dominant role of the exploration of the fractality in the mathematics because in the process of the constructing of the

¹ Blake W. The Selected Poems. London : Wordsworth Poetry Library, 2019. 384 p.

² Деменок С.Л. Просто фрактал. Санкт-Петербург : Страта, 2018. 308 с.

³ Mandelbrot B.B. The Fractal Geometry of Nature. New York : W.H. Freeman and Company, 1982. 470 p.

⁴ Деменок С.Л. Суперфрактал. Санкт-Петербург : Страта, 2018. 228 с.

fractal poetical model of the world we rely on the postulates of the mathematical modelling of fractals.

The **aim** of the article is to describe the process of the modelling of the fractal poetical model of the world in the linguistic and the cognitive aspects on the basis of the British poetry of the XIX – XXIst centuries.

The object of the scientific research is the fractal poetical model of the world in the British poetry of the XIX – XXIst centuries. The subject – the cognitive and the fractal potential of literary concepts⁵, conceptual tropes, frames and emergent conceptual blends as verbal means of the modelling of the fractal poetical model of the world on the basis of the British poetical texts of the romantic, the modern and the postmodern periods.

The **material** of the investigation is presented by the British poetry of the XIX – XXIst centuries in the total amount of 3628 poetical texts (4832 pages). For the illustration of the design of the fractal poetical model of the world have been chosen the brightest examples (490 poetical texts on 267 pages).

The **methodology** of the modelling of the fractal poetical model of the world is polydisciplinary conditioned by the combination of the interpretational, the textual, the descriptive, the semantic, the component, the linguistic, the stylistic, the cognitive, the poetical, the mathematical, the fractal, the geometrical methodology.

1. The illumination of fractals in the modern scientific paradigm

The founder of the theory of the fractality Benoit B. Mandelbrot has identified the term *the fractal* from the Latin words *frangere* (*to break*) and *fractus* (*ruptured, discrete, fractional*). The word is identical to the English *fracture* (*the rapture*) and *fraction* (*the fraction*). Except the meaning *fractional* (in words *the fraction* and *the refraction*) the word *fractus* means *the wrong-shaped*⁶. Thus, Benoit B. Mandelbrot has modeled the definition of the identified by him term *the fractal* as for the algorithm and the association from the English *FRACTIONAL*. Even graphically Benoit B. Mandelbrot has written the word *FRACTAL* from *FRACTIONAL* by means of capital letters in the way the cognitive scientists write identified and verbalized concepts. The conceptual sphere in the field of the cognitive linguistics is graphically represented by the linguists in the similar way to the Circular Apollo Fractal (e.g., (Fig. 1)). Thus, we surmise the existence of the connection between the cognitive linguistics and the fractional mathematical theory in the graphical way.

⁵ Nikonova V., Boyko Y. Gender-specific emotivity of Victorian female prose from a multidimensional perspective. *In Lege artis. Language yesterday, today, tomorrow*. 2019. Vol. IV (1). P. 47–82.

⁶ Деменок С.И. Просто фрактал. Санкт-Петербург : Страта, 2018. 308 с.

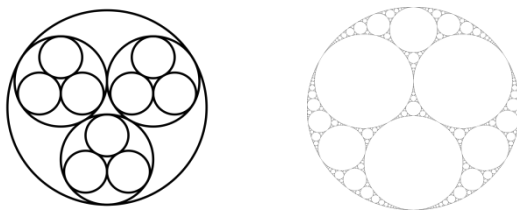

Figure 1. The Circular Apollo Fractals

Fractals or the mathematical and the geometrical monsters have changed the mathematics of the end of the XXth century and after their multidisciplinary integration into different scientific spheres lots of terms and forms have been identified by the scientists in the fractional and the mathematical way. Benoit B. Mandelbrot has summarized different types of fractals, has identified the ways of the fractional computer calculation that have been integrated into the modern fractional computer graphics (e.g., (Fig. 2; Fig. 3; Fig. 4))⁷.

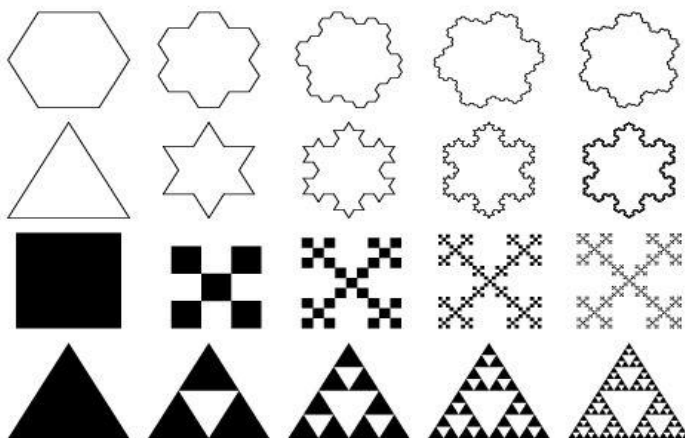

Figure 2. Types of fractals

⁷ Mandelbrot B.B. The Fractal Geometry of Nature. New York : W.H. Freeman and Company, 1982. 470 p.

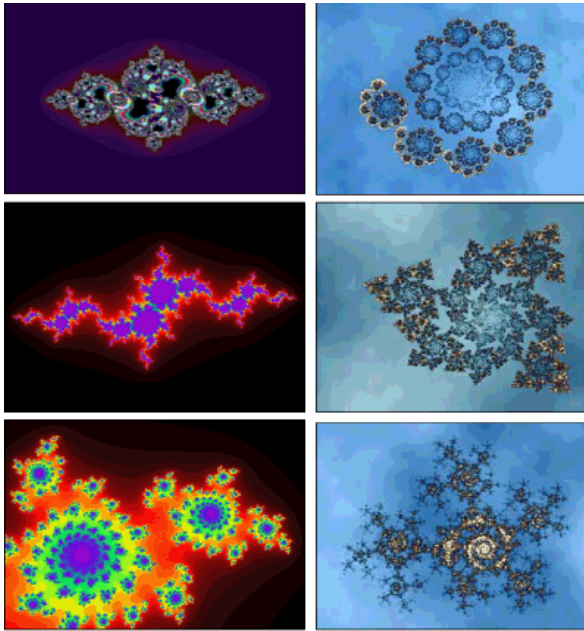

Figure 3. Types of fractals in the computer graphics

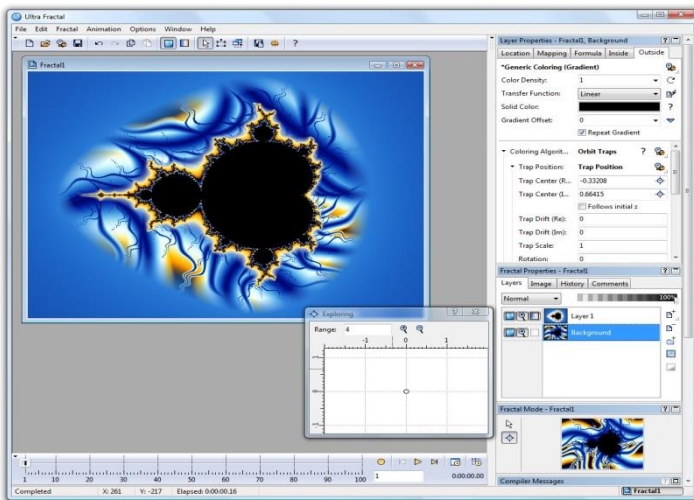

Figure 4. The computer calculation of fractals in the computer graphics

Benoit B. Mandelbrot has stated that every self-similar fractal element is never-ending because structurally every fractal consists from the smallest or the fractional elements the modelling of which is ruled by the previous elements of the fractal. The fractal is the self-similar and the never-ending unity, the connection between elements of which is determined by the connection between all the elements of the fractal. The construction of the fractal is strict and mathematically determined because every small element of the fractal is the simplified version of the whole fractal. The process of the modelling of the fractal is ruled by the repeated repetition of the analogical mathematical operations – iterations. Fractal iterations are recursive, the final stage of the previous element of the fractal is the beginning of the new stage of the fractal modelling – the iterational fractal process. The fractal modelling is the endless process because fractals have the beginning but don't have the ending and the final stage of the modelling⁸.

2. The modelling of the fractal poetical model of the world

Extrapolating the methodology of the linguistic, the poetical, the cognitive analyses of the poetry and considering the results of the fractal modelling in the mathematics, in the fractal geometry, in the synergetics, in the theory of systems we propose the methodology of the modelling of the fractal poetical model of the world on the basis of the British poetry of the XIX-XXIst centuries in the linguistic and the cognitive perspectives.

Thus, the fractal poetical model of the world is characterized by the complex structure, the starting point of it's constructing is the strange / the circular / the cyclic fractal attractor (from the Latin *`attrahere`* – *`to attract`*; from the English *`to attract`*)⁹. The fractal attractor is the starting point of the fractal modelling that is stable and attracts to itself all the trajectory of the whole fractal system or the fractal model. Structurally, in the aspect of the fractal geometrical modelling, the fractal attractor comprises from the central node around which, in the spiral form, are pulverized trajectories of the fractal that never intersect and are concentrated around the central node of the attractor. The strange fractal attractor in the fractal modelling is the trajectory of the fractal orbit that makes possible the fractal modelling to get started in such a way: *the central node of the strange fractal attractor* → *the cycle* → *the fractal* (e.g., (Fig. 5)).

⁸ Деменок С.Л. Суперфракта́л. Санкт-Петербург : Страта, 2018. 228 с.

⁹ Деменок С.Л. Суперфракта́л. Санкт-Петербург : Страта, 2018. 228 с.

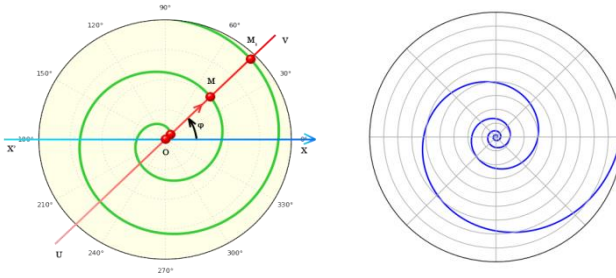

Figure 5. The trajectory of the fractal modelling from the central node of the strange fractal attractor to the cycle and to the fractal

Integrating the theoretical aspects of the fractal modelling and taking into consideration the actuality of the term *the strange fractal attractor* in the aspect of the fractal constructing while the modelling of the fractal poetical model of the world we propose to understand under the central node of the attractor the literary concept or literary concepts that are identified by us in the British poetry of the XIX–XXIst centuries. The literary concept in the cognitive linguistics and the cognitive poetics is the basic element of the fractal conceptual model of the world that includes linguistic and extra-linguistic aspects determined by historical and cultural traditions of the romantic, the modern and the postmodern periods in Great Britain.

The central node of the fractal poetical model of the world is the literary concept / literary concepts. According to the trajectory of the orbit of the strange fractal attractor the dynamics of the fractal modelling of the poetical model of the world we outline in such an order: literary concepts → the basic conceptual tropes (the conceptual metaphor, the conceptual metonymy, the conceptual oxymoron, the conceptual metamorphosis¹⁰) → the frame mode of the fractal poetical model of the world (frames) → the integrated mode of the fractal poetical model of the world (emergent conceptual blends).

The article is concentrated around the identification of the literary concepts and the basic conceptual tropes in the British poetry of the XIX–XXIst centuries and the frame and the integrated modes of the fractal poetical model of the world will be represented in the next publications of the author of the article.

The deep nature of the fractal poetical model of the world is determined by its complicated linguistic and cognitive aspects that are explained by the

¹⁰ Москвичова О.А. Еволюція метаморфози в англійському поетичному мисленні : монографія. Херсон : Айлант, 2015. 220 с.

combination in the fractal poetical model of the world micro-segments (literary concepts), macro-segments (basic conceptual tropes), frames and the emergent conceptual blends in one fractal unity. We define the fractal poetical model of the world as the complex linguistic, cognitive and fractal construct that comprises from segments modelled according to the iterational and integrated methodology of the linguistic, the poetical, the cognitive analyses with the deployment into the fractal net of the conceptual senses filled with frames and conceptual blends.

In the cognitive linguistics has been proved that the fractal *`iteration`* (from the Latin *`iteration`* – *`to repeat`*) is the process of the multiple repetition of the analogous structure or the step as for the analogy with the previous repetitive operation. The fractal *`recursion`* (from the Latin *`recursio`* – *`the returning`*) – the process of the repetition according to the certain algorithm or the formula when the starting cycle is the result of the previous cycle. The fractal self-similarity is the fractal peculiarity of the whole fractal system in which the structural organization of an element is repeated completely or partially according to the structure of other elements of the whole fractal system¹¹.

In the article we propose the fractal modelling of the fractal poetical model of the world based on the computer fractal modelling the fundamental fractal of which is the Mandelbrot Fractal. But our investigation is added by the linguistic and the cognitive aspects of the fractal poetical model of the world based on the results of the scientific research on the basis of the British poetry of the XIX–XXIst centuries from the point of the cognitive linguistics and the cognitive poetics. In such a way our investigation is multidisciplinary or the subdisciplinary combining the fractal theory in the mathematics and in the fractal geometry integrated into the sphere of the cognitive linguistics and the cognitive poetics.

We have stated that the starting point of the modelling of the fractal poetical model of the world is the literary concept or literary concepts identified by us in the British poetry of the XIX–XXIst centuries. The hierarchy of the verbalized literary concepts is congregated by us into the micro-segment of the fractal poetical model of the world. We design the micro-segment of the fractal poetical model of the world on the basis of the graphic modelling of the Mandelbrot Fractal that consists from three concentric circles. The main circle of the mentioned fractal is the main cardioid and the additional circles are the copies of the main cardioid circle. The number of additional circles may be endless (e.g., (Fig. 6)).

¹¹ Бистров Я.В. Біографічний наратив у лінгвокогнітивному вимірі (на матеріалі англійської прози XX – початку XXI століть) : дис. ... д-ра філ. наук : 10.02.04 / Київський нац. лінгвістичний ун-т. Київ, 2016. 460 с.

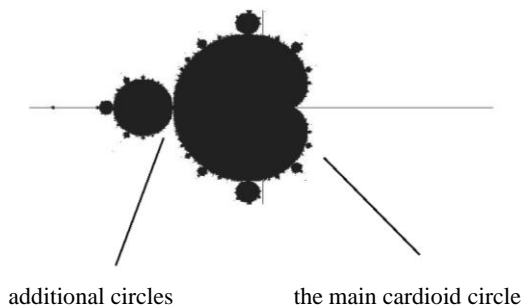

Figure 6. The graphic modelling and the structure of the Mandelbrot Fractal

According to such a graphic design of the structure of the Mandelbrot Fractal we model the micro-segment of the fractal poetical model of the world that is impregnated by the identified by us literary concepts on the basis of the British poetry of the XIX-XXIst centuries. The main cardioid circle of the micro-segment of the fractal poetical model of the world (1) is the presentive and the sensual and is impregnated by the aptly identified literary concepts in the British poetry of the XIX-XXIst centuries. The first additional circle of the fractal micro-segment of the fractal poetical model of the world (2) is denominated by us the typology of the conceptual and the semantic approximations on the micro-level of the micro-segment and is nominated by us the imaginative and the associative circle. This circle we impregnate by the literary concepts containing the information of the associative type. The next additional circle (3) is the circle of the conceptual and the semantic deviations and is impregnated by rare literary concepts and is identified by us as the semantic circle (e.g., (Fig. 7)).

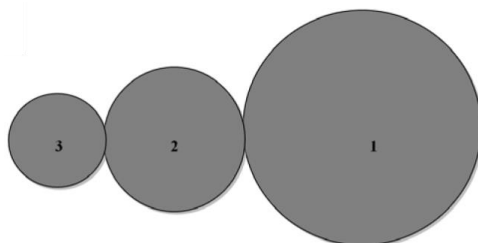

Figure 7. The fractal modelling of the micro-segments of the fractal poetical model of the world

(1 – the presentive and the sensual micro-segment of the typology of the fractal iterations of the self-similar literary concepts; 2 – the conceptual and the semantic micro-segment of the typology of the conceptual and the semantic approximations; 3 – the semantic micro-segment of the typology of the conceptual and the semantic deviations)

In the analogical way we design the macro-segment of the fractal poetical model of the world that is repleted by the reconstructed by us conceptual tropes (the conceptual metaphor, the conceptual metonymy, the conceptual oxymoron, the conceptual metamorphosis (e.g., (Fig. 8)).

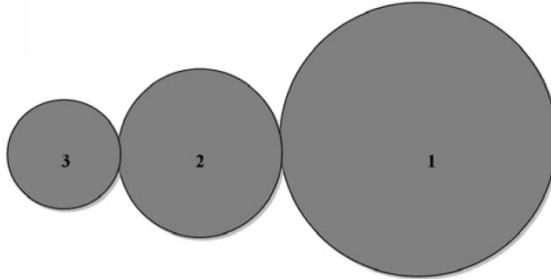

Figure 8. The fractal modelling of the macro-segments of the fractal poetical model of the world

As we have been mentioned the fractal recursion is the process when the previous step of the fractal modelling is the starting point of the design of the next fractal step. The Mandelbrot Fractal in the fractal geometry is the starting point or the reservoir for the further fractal modelling the variety of which is identified in mathematics and the fractal geometry (e.g., (Fig. 9; Fig. 10)).

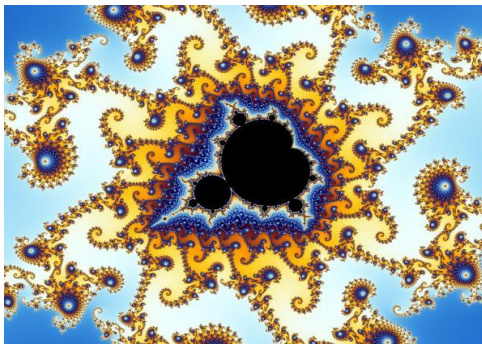

Figure 9. The computer design of various fractals from the reservoir of the Mandelbrot Fractal

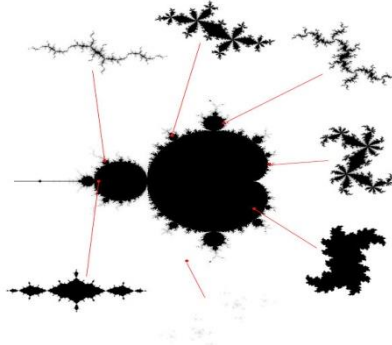

Figure 10. The modification of various fractals from the reservoir of the Mandelbrot Fractal

In our scientific investigation the micro-segment of the fractal poetical model of the world is transformed into the segment of the conceptual senses of the frame mode fulfilled by frames. The macro-segment of the fractal poetical model of the world is transformed into the net of the conceptual senses of the integrated mode fulfilled by emergent conceptual blends. Frames and conceptual blends are modelled according to linguistic and cognitive operations and procedures existing in the cognitive linguistics and the cognitive poetics and will be presented by us in the next articles (e.g., (Fig. 11)).

The micro-segment of the fractal poetical model of the world

The macro-segment of the fractal poetical model of the world

The frame mode of the fractal poetical model of the world (frames)

The integrated mode of the fractal poetical model of the world (conceptual blends)

Figure 11. The transformation of micro- and macro-segments of the fractal poetical model of the world into integrated modes

Graphically integrated modes will be designed by us as various types of fractals. Thus frames will be modelled as the Fractal `Snowflake`, conceptual blends – as the Fractal `Square` (e.g., (Fig. 12)).

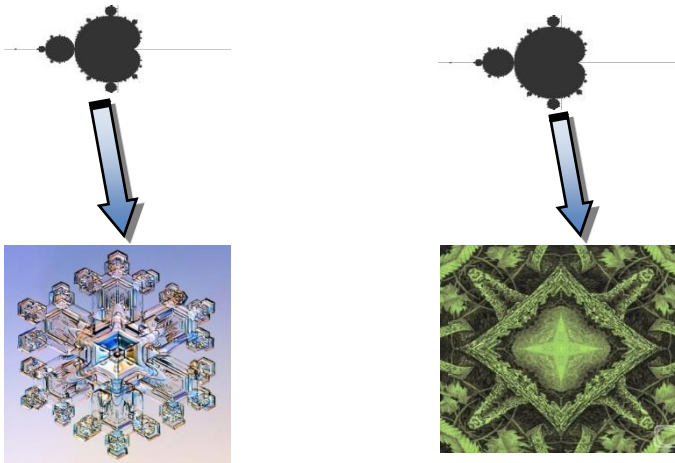

Figure 12. The graphic transformation of micro– and macro-segments of the fractal poetical model of the world into integrated modes

The fractal iteration in the process of the modelling of the fractal poetical model of the world is characterized by us as main procedures of the identification and the reconstruction of literary concepts and conceptual tropes existing in the cognitive linguistics and in the cognitive poetics. And the whole fractal poetical model of the world, consisting from micro– and macrosegments, integrated frames and conceptual blends modes will be graphically modelled as the Dragon Fractal of Harter-Heighway or the Fractal Julia and will be presented in the next scientific publications of the author (e.g., (Fig. 13)).

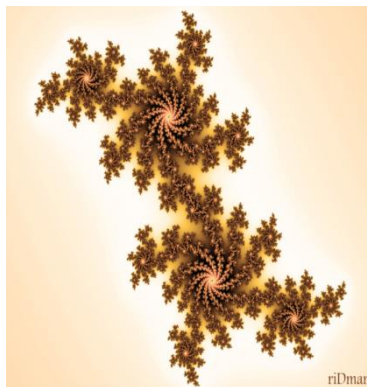

Figure 13. The Dragon Fractal of Harter-Heighway or the Fractal Julia

In the result of the investigation of the realization of the designed fractal poetical model of the world in the British poetry of the XIX-XXIst centuries we propose the summarizing results that form the basis for the construction of the micro– and the macro-segments of the fractal poetical model of the world. The material of the scientific doctoral research of the author in the doctoral dissertation on the title “The fractal poetical model of the world in the linguistic and the cognitive survey (on the material of the British poetry of the XIX-XXIst centuries) includes the British poetry of the mentioned centuries in the total amount of 3628 poetical texts (4832 pages). From the analyzed poetry the author of the article has chosen the brightest examples (490 poetical texts (267 pages)). The results of the investigation are illustrated by the author in the doctoral dissertation on the basis of 230 poetical texts. In the article we represent the summarizing results in tables because the whole amount of the poetical texts analyzed in the dissertation comprises 93 pages and can't be illustrated in the article.

As we have mentioned the microsegment of the fractal poetical model of the world is represented by the identified literary concepts in the British poetry of the XIX-XXIst centuries. We have stated that micro– and macrosegments of the fractal poetical model of the world are designed by us on the basis of the Mandelbrot Fractal. Both micro– and macrosegments consist of tree circles, such as:

- the first main cardioid circle (the presentive and the sensual) – (1);
- the second additional circle (the conceptual and the semantic approximations) – (2);
- the third additional circle (the semantic deviations) – (3).

Graphically both micro– and macro segments we design according to the model of the Mandelbrot Fractal (e.g., (Fig. 14)).

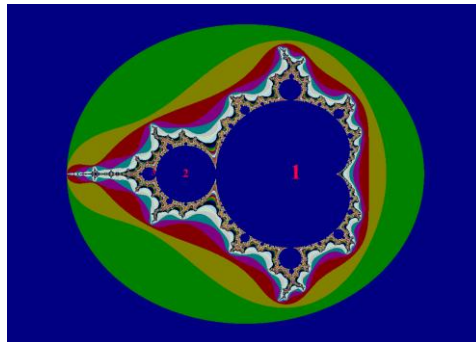

Figure 14. The graphic design of micro- and macrosegments of the fractal poetical model of the world

The hierarchy of the literary concepts identified in the British poetry of the modern period that fill the first main circle of the microsegment of the fractal poetical model of the world is presented in the following table (numbers 1 – 3). The second additional circle is filled by the literary concepts (numbers 4 – 6). The third additional circle is filled by the literary concepts (numbers 7 – 13) (table 1).

Table 1

**Literary concepts identified
in the British poetical texts of the modern period**

The hierarchy of the literary concepts		The total amount of the realization (%)
1.	DEATH	8 (25%)
2.	LOVE	6 (19%)
3.	PERSONALITY	5 (16%)
4.	DREAM	2 (6%)
5.	LIFE	2 (6%)
6.	GOD	2 (6%)
7.	FLOWER	1 (3%)
8.	NOTHING	1 (3%)
9.	MAGIC	1 (3%)
10.	RESURRECTION	1 (3%)
11.	FEELING	1 (3%)
12.	WORLD	1 (3%)
13.	TIME	1 (3%)
<i>The total amount – 32. Numbers 1 – 3 – 19 (59%). Numbers 4 – 6 – 6 (19%). Numbers 7 – 13 – 7 (22%).</i>		

The hierarchy of the conceptual metaphors identified in the British poetry of the modern period that fill the first main circle of the macrosegment of the fractal poetical model of the world are presented in the following table (number 1). The second additional circle is filled by the conceptual metaphors (numbers 2 – 3). The third additional circle is filled by the conceptual metaphors (numbers 4 – 16) (table 2).

Table 2

**Conceptual metaphors reconstructed
in the British poetical texts of the modern period**

The hierarchy of the conceptual metaphors		The total amount of the realization (%)
1.	LOVE IS DEATH	4 (19 %)
2.	PERSON IS A CONTAINER	2 (10 %)
3.	LOVE IS SLEEP	2 (10 %)
4.	A PERSON IS A LIGHT	1 (5 %)
5.	A FLOWER (A ROSE) IS A LIVING BEING	1 (5 %)
6.	NOTHING IS A CONTAINER	1 (5 %)
7.	DREAM IS THE SCENT	1 (5 %)
8.	MAGIC IS A FEELING	1 (5 %)
9.	LIFE IS ALL (A CONTAINER)	1 (5 %)
10.	GOD IS A HUMAN	1 (5 %)
11.	ARCHANGELS AND ANGELS ARE FOOLS (SOLDIERS)	1 (5 %)
12.	LIFE IS AN EMBROIDERY	1 (5 %)
13.	LOVE IS AN EMBROIDERY	1 (5 %)
14.	DREAMS ARE THE EMBROIDERY	1 (5 %)
15.	THE WORLD IS THE WORLD OF DREAMS	1 (5 %)
16.	GOD IS UP	1 (5 %)
<i>The total amount – 21 (100 %). Numbers 1 – 4 (19 %). Numbers 2 – 3 – 4 (19 %). Numbers 4 – 16 – 13 (62 %)</i>		

The second additional circle is filled by the conceptual metonymies (table 3).

Table 3

**Conceptual metonymies reconstructed
in the British poetical texts of the modern period**

The hierarchy of the conceptual metonymies		The total amount of the realization (%)
17.	NAMES STAND FOR MEN	1 (100 %)
The total amount – 1.		

The second additional circle is filled also by the conceptual metamorphosises and the conceptual oxymorons (table 4).

Table 4

**Conceptual metamorphoses reconstructed
in the British poetical texts of the modern period**

The hierarchy of the conceptual metamorphoses		The total amount of the realization (%)
18.	A DEAD PERSON TURNS INTO A RESURRECTED PERSON DEATH AND RESURRECTION CAUSE METAMORPHOSIS	1 (20 %)
19.	DEATH TURNS INTO AN ABSURD OPTIMISM CAUSES METAMORPHOSIS	1 (20 %)
20.	A PERSON BECOMES THE PART OF THE WORLD, THE WORLD BECOMES THE PART OF THE PERSON FEELING CAUSES METAMORPHOSIS	1 (20 %)
21.	AN ALIVE PERSON (A MAN) TURNS INTO A DEAD PERSON (DUST) DEATH AND TIME CAUSE METAMORPHOSIS	1 (20 %)
<i>The total amount – 5</i>		
<i>Conceptual oxymorons reconstructed in the British poetical texts of the modern period</i>		
The hierarchy of the conceptual oxymorons		The total amount of the realization (%)
22.	FEET ARE NOT ALIVE	1 (50%)
23.	ENSIGNS (PEOPLE) ARE NOT MORTAL	1 (50%)
<i>The total amount – 2</i>		

The correlation of the total amount of the conceptual tropes in the macrosegment of the fractal poetical model of the world of the modern period is presented in the following table (table 5).

The hierarchy of the literary concepts identified in the British poetry of the postmodern period that fill the first main circle of the microsegment of the fractal poetical model of the world are presented in the following table (numbers 1 – 3). The second additional circle is filled by the literary concepts (numbers 4 – 5). The third additional circle is filled by the literary concepts (numbers 6 – 14) (table 6).

Table 5

The summarizing results				
	Conceptual metaphors (%)	Conceptual metonymies (%)	Conceptual metamorphosises (%)	Conceptual oxymorons (%)
The total amount of the conceptual tropes (%)	21 (72%)	1 (3%)	5 (17%)	2 (7%)
29 (100%)				

Table 6

Literary concepts identified in the British poetical texts of the postmodern period

The hierarchy of the literary concepts		The total amount of the realization (%)
1.	DEATH	7 (22%)
2.	LIFE	6 (19%)
3.	LOVE	5 (16%)
4.	TIME	3 (9%)
5.	PERSONALITY	2 (6%)
6.	HEART	1 (3%)
7.	MAGIC	1 (3%)
8.	MEMORY	1 (3%)
9.	WOMAN	1 (3%)
10.	CONDITION	1 (3%)
11.	OPPONENT	1 (3%)
12.	PAST	1 (3%)
13.	SLEEP	1 (3%)
14.	WORD	1 (3%)
<i>The total amount – 32. Numbers 1 – 3 – 18 (56%). Numbers 4 – 5 – 5 (16%). Numbers 6 – 14 – 9 (28%)</i>		

The hierarchy of the conceptual metaphors identified in the British poetry of the postmodern period that fill the first main circle of the macrosegment of the fractal poetical model of the world is presented in the following table (number 1). The second additional circle is filled by the conceptual metaphors (numbers 2 – 26) (table 7).

Table 7

**Conceptual metaphors reconstructed
in the British poetical texts of the postmodern period**

The hierarchy of the conceptual metaphors		The total amount of the realization (%)
1.	DEATH IS THE DANCE	2 (7%)
2.	A WORD IS A BURNING DREAM	1 (4%)
3.	LIFE IS A VOYAGE	1 (4%)
4.	SLEEP IS A DREAM	1 (4%)
5.	LIFE IS A SLEEP	1 (4%)
6.	LOVE IS DARK	1 (4%)
7.	TIME IS VAGUE	1 (4%)
8.	MIND IS CALM	1 (4%)
9.	BODY IS THE STORM	1 (4%)
10.	LOVE IS THE CONDITION	1 (4%)
11.	LIFE IS A JOURNEY	1 (4%)
12.	DEATH IS THE END OF A JOURNEY	1 (4%)
13.	LOVE IS DEATH	1 (4%)
14.	LOVE IS PAIN	1 (4%)
15.	LOVE IS TORMENT	1 (4%)
16.	MEMORY IS THE PATCHWORK	1 (4%)
17.	LIFE IS WORK	1 (4%)
18.	LOVE IS A DESEACE	1 (4%)
19.	LIFE IS A PLAY	1 (4%)
20.		1 (4%)
21.	TIME IS A DESTROYER	1 (4%)
22.	LIFE IS A DANCE	1 (4%)
23.	A PERSON IS GOD	1 (4%)
24.	A PERSON IS A CONTAINER	1 (4%)
25.	HEART IS A CONTAINER	1 (4%)
26.	DEATH IS THE SHADOW	1 (4%)
<i>The total amount – 27. Number 1 (7%). Numbers 2 – 26 – 25 (93%)</i>		

The second additional circle is filled by the conceptual metonymies (table 8).

Table 8

**Conceptual metonymies reconstructed
in the British poetical texts of the postmodern period**

The hierarchy of the conceptual metonymies		The total amount of the realization (%)
27.	THE SHADOW PEOPLE STAND FOR THE ANCESTORS	1 (25%)
28.	A GHOST STANDS FOR THE WOMAN	1 (25%)
29.	CLOUDS STAND FOR SOLDIERS	1 (25%)
30.	DUST OR MUD STAND FOR A PERSON	1 (25%)
The total amount – 4.		

The first and the second circles are filled with the conceptual metamorphoses (table 9).

Table 9

**Conceptual metamorphoses reconstructed
in the British poetical texts of the postmodern period**

The hierarchy of the conceptual metamorphoses		The total amount of the realization (%)
31.	AN ALIVE PERSON TURNS INTO A DEAD PERSON DEATH CAUSES METAMORPHOSIS	2 (40%)
32.	A PERSON TURNS INTO A PRINCE LOVE CAUSES METAMORPHOSIS	1 (20%)
33.	A PERSON IS TURNED INTO AN ANIMAL MAGIC CAUSES METAMORPHOSIS	1 (20%)
34.	A CIVILIZATION IS TURNED INTO NOTHING (DUST) TIME CAUSES METAMORPHOSIS	1 (20%)
<i>The total amount – 5. Number 31 – 2 (40%). Numbers 32 – 34 – 3 (60%)</i>		

The second additional circle is filled with the conceptual oxymorons (Table 10).

Table 10

Conceptual oxymorons reconstructed in the British poetical texts of the postmodern period

The hierarchy of the conceptual oxymorons		The total amount of the realization (%)
35.	AN OPPONENT IS NOT AN EVANGELIST	1 (50%)
36.	A DEAD PERSON IS NOT ALIVE	1 (50%)
<i>The total amount – 2</i>		

The correlation of the amount of the conceptual tropes representing the macrosegment of the fractal poetical model of the world of the postmodern period is proposed in the table (Table 11).

Table 11

The summarizing results

	Conceptual metaphors (%)	Conceptual metonymies (%)	Conceptual metamorphosises (%)	Conceptual oxymorons (%)
The total amount of the conceptual tropes (%)	27 (71%)	4 (11%)	5 (13%)	2 (5%)
38 (100 %)				

CONCLUSIONS

The fractal poetical model of the world is modelled by us on the basis of the British poetry of the XIX–XXIst centuries and our investigation can be perspective because depending on the material of the investigation the fractal model of the world can be constructed not only in the poetry but in the narratology. Thus, the fractal model of the world may be mythological and religious (on the basis of religious and mythological texts), utopian (on the basis of the political texts), historical and philosophical (on the basis of historical and philosophical texts or texts that reflect the historical personality / personalities), futrological (on the basis of the texts of the fantasy genre).

Proposed fractal modelling may be perspective in the investigation of the literary work of a poet, an author, an epoch or poets, authors or different cultural and historical periods. We assume that the fractal model of the world may be semiotical including symbols that can be individual and authors, emphatic, eidetic. In the mathematics and in the geometry, in the existing fractal theory, are identified various types of fractals. It is proved

that structures the algorithm of the modelling of which is changed spontaneously are superfractals. Multifractals are the complicated fractal structures that consist from several fractal structures. Allatorial fractals – fractals in which the smallest outer influence or the outer fluctuations change the form of the whole fractal¹².

In the linguistic perspective we consider that that the linguistic model may be superfractal segments of which are changed with the integration to the investigation of the text the comparative analysis. The multifractal is the linguistic model that is added by the other linguistic aspect (for example, the combination of the linguistic, the cognitive and the semiotic aspects of the investigation of the texts). The allatorial fractal linguistic model is the model segments of which are changed while the incorporation the new results of the investigation of the text unidentified by the predecessors (e.g., (Fig. 15)).

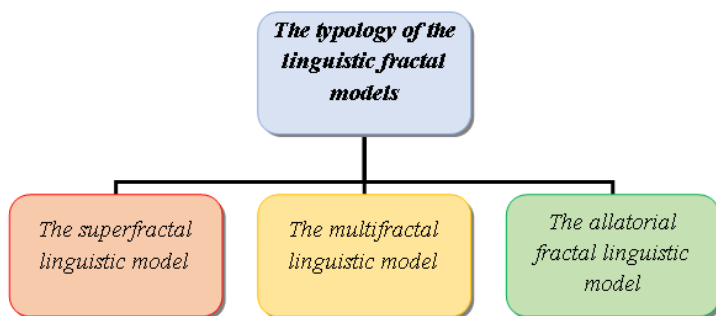

Figure 15. The proposed typology of the linguistic fractal models

The proposed by us methodology of the modelling of the fractal poetical model of the world opens the new paradigm in the modern cognitive linguistics and the cognitive poetics – the cognitive graphics or the cognitive fractal graphics that comprises the combination of the cognitive linguistics, the cognitive poetics, the mathematics, the fractal geometry, the theory of systems, the synergetics. Modelled by us the fractal poetical model of the world is characterized not by the rhizome but the strictly determined structure because the fractal is characterized by the strictly determined structure and consists from the elements of the reductions scale that are self-similar and are excelled by the hierarchical organization, by the recursiveness and by the iteration because the process of the fractal modelling is determined by the multifaceted repetition of the analogical

¹² Деменок С.Л. Просто фрактал. Санкт-Петербург : Страта, 2018. 308 с.

mathematical operations – iterations that are recursive, the final element of the fractal is the beginning of the new element – the recursive. Fractal iterations in our process of the design of the fractal poetical model of the world are the linguistic and the cognitive operations and mechanisms that help the linguists to identify literary concepts and to reconstruct conceptual tropes in the text. Recursiveness is the ability of the micro-segment of the fractal poetical model of the world to be transformed into the frame mode, and the macro-segment – into the integrated mode of emergent conceptual blends. The cognitive fractal graphics is proved in the scientific research by the computer design of the fractal poetical model of the world on the basis of the fractal modelling in the mathematics, in the fractal geometry and in the computer graphics.

SUMMARY

The article is dedicated to the investigation of the specificity of the reproduction of the reality in the fractal poetical model of the world on the basis of the British poetry of the XIX–XXIst centuries with the help of the linguistic, the poetical analysis of the lexical and the semantic tropes as the verbal means of actualization of cognitive processes of the formation of the fractal poetical model of the world and the outlining of the axiological sense that is specific for the cognitive style of poets of the British romantic, modern and postmodern periods by means of the linguistic, the cognitive, the poetic analyses of the above mentioned tropes. The analyses comprises the usage of the cognitive and the discourse strategies of the interpretation of the deepest sense of the fractal poetical model of the world, such as: the reconstruction of the axiological literary concepts as elements of the fractal poetical model of the world, the modelling of the conceptual tropes as the cognitive basis of the formation and the designing of the fractal poetical model of the world and the modelling of the conceptual blends and frames as emergent cognitive structures of the embodied understanding in the poetics of the British romantic, modern and postmodern periods.

REFERENCES

1. Бистров Я.В. Біографічний наратив у лінгвокогнітивному вимірі (на матеріалі англосовітської прози ХХ – початку ХХІ століть) : дис. ... д-ра філ. наук : 10.02.04 ; Київський нац. лінгвістичний ун-т. Київ, 2016. 460 с.
2. Деменок С.Л. Просто фрактал. Санкт-Петербург : Страта, 2018. 308 с.
3. Деменок С.Л. Суперфрактал. Санкт-Петербург : Страта, 2018. 228 с.

4. Москвичова О.А. Еволюція метаморфози в англійському поетичному мисленні : монографія. Херсон : Айлант, 2015. 220 с.
5. Blake W. The Selected Poems. London : Wordsworth Poetry Library, 2019. 384 p.
6. Mandelbrot B. B. The Fractal Geometry of Nature. New York : W. H. Freeman and Company, 1982. 470 p.
7. Nikonova V., Boyko Y. Gender-specific emotivity of Victorian female prose from a multidimensional perspective. *In Lege artis. Language yesterday, today, tomorrow*. 2019. Vol. IV (1). P. 47–82.

Information about the author:

Moskvichova O. A.,

CSc. (Philology), Doctoral Student,

Associate Professor at the Department of the English Language and the

Methodology of Teaching

Kherson State University

27, University str., Kherson, 73000, Ukraine

TYPY BOHATERÓW JAKO PRÓBA POSZUKIWAŃ WĄTKU EGZYSTENCJALNEGO NA WYBRANYCH PRZYKŁADACH TWÓRCZOŚCI ANDRZEJA STASIUKA

Nanivskyy R. S.

WSTĘP

Andrzej Stasiuk jest jednym z najbardziej znanych, najgłośniejszych twórców jacy pojawili się w literaturze polskiej po 1989 roku. Rozpoczął swoją literacką drogę od krótkich utworów prozatorskich, by po kilkunastu latach wzbogacić swój dorobek o wiele powieści, dramatów, esejów, za które został uhonorowany licznymi prestiżowymi nagrodami. Sam Stasiuk mówi o sobie, że pisarstwo jest dla niego jak manifest: skreśla, pisze, przedstawia rzeczywistość, a dzięki temu może kreować świat, pokazywać go w wielu barwach i realiach.

Utwory Stasiuka to swego rodzaju „podróże-ucieczki”, które wciąż zdobywają nowych miłośników. Każda kolejna książka zaprasza do odbycia podróży po obrzeżach cywilizacji, podróży przeciętnej tylko z pozoru, posiadającej w rzeczywistości niezwykle wymiar poznawczy. Mimo że czytelnik nie odkrywa niczego nowego poza odwiecznymi uniwersalnymi wartościami, do których zalicza pisarz m. in. życie w harmonii z naturą oraz obronę idei wyznawanych przez przodków, to w pędzącym świecie, wydają się one szczególnie ważne. Nieodmiennie jednak z jego utworów wyłaniają się postaci buntowników, ludzi, którzy walczą ze złem, zawiścią, zakłamaniem. Może dlatego książki Andrzeja Stasiuka są coraz częściej spotykane w różnych zakątkach świata. Tłumaczono je na różne języki dzięki czemu pisarz szybko zyskał popularność międzynarodową.

Charakterystycznym zjawiskiem w jego twórczości zostają wyraziste wątki fabularne które zostały podporządkowane psychice kreowanych bohaterów. Uzupełnia je charakterystyczna dla Stasiuka symbolika, nawigująca ku pierwotności. Ważne miejsce w jego twórczości zajmuje stosunek bohatera do własnej egzystencji i relacji ze światem. To na tym tle ujawnia się hierarchia wartości i przestroga przed ich zanikiem we współczesnym świecie. Na zarysowanym tle zostały szczegółowo scharakteryzowane typy bohaterów występujących w twórczości prozatorskiej, a także najważniejsze tematy dotyczące kobiecych postaci i ich relacji z mężczyznami. Należą do nich: buntownik, gangster i mafioso; obserwator prowincji; Środkowoeuropejczyk – „lumpeniteligent”; Słowianin – „głupi Jaś”, wreszcie macho. Są to bohaterowie silni, wyraziści,

których charakter podkreśla mocny, często wulgarny język o których mowa potoczny się dalej.

1. Buntownik, gangster i mafioso

Specyfika bohaterów powieści Andrzeja Stasiuka polega na tym, że u większości z nich można wskazać podobne, powtarzające się cechy. Po lekturze utworów Stasiuka trudno jest powiedzieć o większości bohaterów coś pozytywnego. Nie znaczy to oczywiście, że wszyscy oni są postaciami jednoznacznie negatywnymi, lecz bardzo trudno wskazać u nich dodatnie cechy charakteru. Niektórych z nich można nawet określić jako antybohaterów. Nie wydaje się, by narrator ich oceniał, nie przedstawia swojego stosunku do nich, podaje tylko fakty, dając czytelnikowi prawo do wyrażenia własnej opinii.

Przeważnie bohaterowie Stasiuka to osoby pochodzące z tak zwanych nizin społecznych. Rodzina, z której się wywodzą nie jest szczególnie zamożna, mieszka gdzieś w warszawskim bloku, czy w kamienicy. Zwykle jest to rodzina rozbita, niepełna. Te uwarunkowania środowiskowe mają ogromny wpływ na życie bohaterów, ich poglądy i dokonywane wybory.

Tak jest w przypadku bohatera-narratora powieści *Mury Hebronu*, który mieszkał sam z matką, a ich stosunki nie układały się dobrze. Ona zarabiała na siebie prostytutką, on zaś kradzieżami. Gdy matka doniosła policji na własnego syna, ten komentuje to wydarzenie następująco. „[...] Jej przepadkałem, chciała mieć chałupę tylko dla siebie i swoich amantów”¹.

Środowisko rodzinne ma o wiele większy wpływ na postępowanie bohaterów niż trudna często sytuacja ekonomiczna. Jako przykład posłużyć może Wasyl Bandurko, jeden z bohaterów powieści *Biały kruk*, który mieszka w małym dworku, przypominającym muzeum i pozornie nie brakuje mu niczego, a jednak i w tym domu trudno doszukać się miłości, rodzinnego ciepła i pozytywnych wzorców. Bandurko wychowuje się w niepełnej rodzinie, mieszka sam z matką, którą narrator tak określa: „<...> Obdarzała nas paroma słowami jakimi zgredzi obdarzają małolatów – skrywana wyższość i podrabiane kumpelstwo, dla którego mieliśmy jedynie politowanie, ale też niechęć, bo chcieliśmy, żeby ta siwiejąca, zwalista kobieta pozostała po prostu matką, taką trochę lepszą matką”².

Widać więc, że bohaterowie potrzebowali moralnego wzorca do naśladowania, stąd tęsknota do tradycyjnie pojętego modelu rodziny, w którym rodzice stanowią autorytet dla własnych dzieci. Pani Bandurko nie spełnia marzeń syna o matce idealnej. Wasyl był lepiej ubrany, lepiej wychowany i miał większe możliwości rozwoju niż jego rówieśnicy, ale

¹ Stasiuk A. *Mury Hebronu*. Warszawa: PIW, 1992. S. 23.

² Stasiuk A. *Biały kruk*. Wołowiec: Czarne, 2011. S. 53.

różnice te powodowały, że nie pasował do swoich kolegów. Początkowo jego odmienność stanowiła nawet przedmiot kpin, a chłopak był z tego powodu odrzucony, a nawet bity. Dopiero z czasem sytuacja się zmieniła, głównie od momentu, gdy koledzy zaczęli odwiedzać go w domu. Zazdrościli mu prawie wszystkiego, więc aby ukryć zmieszanie i zazdrość, kpili z niego.

Jedynie Paker miał inny stosunek do swojej matki: „<...> Że kocha tę swoją mateńkę jak nikogo na świecie. Mamuśka to, Mamuśka tamto, złego słowa na nią nie dał powiedzieć. A Mamuśka rzeczywiście złota kobiecina była. Jak skasowaliśmy w nocy jakiś sikor, obrączkę czy jakieś drobne fanty, to bez słowa brała w komis albo od razu kopsała gotówkę”³. Te pozytywne relacje z matką wynikają głównie z tego, że dobrze traktowała syna, przmykała oko na jego wybryki, a nawet pomagała mu w ich ukrywaniu, bo sama czerpała z nich korzyść. W rodzinie Pakera panował wzajemny szacunek. Matka troszczyła się o syna, przestrzegała go przed nadmiernym spożywaniem alkoholu, który może doprowadzić go do nieszczęścia, tak jak jej dwóch poprzednich mężów.

Podobne relacje panowały w rodzinie Kryski, która mieszkała sama z matką w ładnie urządzonej mieszkanie. Chociaż matka prowadziła podejrzane interesy, to jednak starała się chronić córkę przed tym środowiskiem. Jak się później okazało – bezskutecznie.

W powieściach Stasiuka na próżno szukać wizerunku przykładowej rodziny, a każda z nich naznaczona jest swego rodzaju „skazą”. Często ukazany jest brak wzajemnego szacunku i zaufania względem siebie. Jak się okazuje, patologia wynika głównie z tego, że dzieci zwykle powielają błędy swoich rodziców, często nieświadomie uczą się od nich. Wpływ na charakter i postępowanie bohaterów ma nie tylko najbliższe środowisko rodzinne, ale także otaczający ich rówieśnicy. Można powiedzieć, że dla nich drugim domem jest podwórko. To tam spotykają swoich pierwszych kolegów, z którymi związani są potem na długo.

Miejsce zamieszkania zmusza bohaterów utworów Stasiuka do pozostania w kręgu tych samych ludzi. Wydostanie się poza tę grupę jest trudne, a czasem wręcz – niemożliwe. Literackie postaci często nie mogą, a nawet nie chcą wyrwać się z tego świata, którym staje się właśnie podwórko. To tu wychowują się, obserwują swoich starszych sąsiadów, stając się później do nich podobnymi. Bohaterowie już jako ludzie dorośli opuszczają tę dobrze znaną przestrzeń, by po jakimś czasie znów powrócić. „Jak mnie znudziło przedmieście, to bujałem się trochę cynkami, w centrum, przy hotelach. Ale krótko. <...> Wycofałem się. <...>. Wolałem ferajnę ze swojej dzielnicy. Chłopaczyny obdarte i obdziergane, ale przynajmniej

³ Stasiuk A. Mury Hebronu. Warszawa: PIW. 1992. S. 64.

honorne”⁴. Tylko w dzielnicy, w której się wychowali mogą czuć się bezpiecznie. To tutaj mają swoich sprawdzonych znajomych, kolegów i przyjaciół, którym mogą ufać.

Bohaterowie świata przedstawionego w powieściach Andrzeja Stasiuka buntują się przeciwko biedzie i niesprawiedliwości, która pojmują w kategoriach ekonomicznego niedostatku i własnych życiowych porażek. Nie chcą być bierni – próbują zmienić swoją sytuację, kierując się zazwyczaj wypaczonymi moralnie przesłankami.

Mimo wszystko nie mają jednak zamiaru znaleźć uczciwej pracy, czy pójść na studia. Wolą szybciej zdobyć pieniądze, najczęściej przez udział w kradzieżach i włamaniach. Buntują się również przeciwko policji, żyją z nią w odwiecznym konflikcie. Kto był karany, już nigdy nie będzie „czysty”, a każda kolejna nieudana „akcja” przynosi tylko gorsze skutki dla bohaterów.

Bohater, który raz wkracza na przestępczą drogę już nigdy z niej nie schodzi. Po odbyciu kary wychodzi na wolność tylko po to, by popełnić te same przestępstwa i znów wrócić do więzienia. Zakład karny ani trochę nie zmienia myślenia tych młodych ludzi, a wręcz odwrotnie – utwierdza ich w dotychczasowym sposobie myślenia. W więzieniu uczą się od starszych, doświadczonych, by wykorzystać potem te nowo nabyte „umiejętności” na wolności. Tak postępuje mianowicie bohater-narrator z *Opowieści jednej nocy*: „Wyszedłem w swoje osiemnaste urodziny. Trzysta kilometrów do domu. Nigdzie po drodze nie wstępowałem. Żadna gorzała <...>. Tylko w pociągu <...>, skroiliśmy na zimno zegarek jakimś śpiącemu facetowi”⁵.

Na podobnej zasadzie działa zakład poprawczy dla młodzieży, ponieważ wychodzący z niego młodzi ludzie stają się gorsi niż przed odbyciem kary. Fakt ten ilustruje wypowiedź narratora *Opowieści jednej nocy*: „Dostali poprawczak do pełnoletniości. Zakład im dobrze zrobił. Myślę, że wyrosli na dobrych złodziei. <...> Tak, zakład wyleczy ich ze złudzeń. Mnie też wyleczył. Jak wyszedłem, to wiedziałem, że będę kradł <...>. Zakład to podstawówka dla złodziei”⁶.

Zbuntowany młody człowiek, obracający się w tak zwanym nieodpowiednim towarzystwie, bardzo szybko staje się gangsterem. Drobne kradzieże, napady rozpoczęte jeszcze niemal w dzieciństwie powodują, że w późniejszym wieku takie działania stają się właściwie normalną częścią ich życia. Prawie nie zauważają, jak stopniowo wzrasta u nich agresja, a każdy kolejny kryminalny „wyczyn” jest coraz bardziej okrutny.

Bunt przeciwko policji najlepiej ukazany jest w więziennej opowieści *Mury Hebronu*. Niektórzy młodzi ludzie tam opisani robią wszystko, aby nie

⁴ Ibidem. S. 30.

⁵ Ibidem. S. 27.

⁶ Ibidem. S. 31.

dać się „złamać”. Przez cały pobyt w więzieniu próbują stawiać opór, nie przyznają się do winy i robią w zasadzie wszystko, by pokazać jak bardzo nienawidzą policjantów i jak nie szanują ich pracy. Bohaterowie utworów Stasiuka nie wierzą w sprawiedliwość ani w uczciwość funkcjonariuszy. Czasami bunt wobec aparatu śledczego a nawet i całego wymiaru sprawiedliwości jest uzasadniony: „Nikt mi nie wciśnie kitu o jakiejś tam sprawiedliwości. W tych wszystkich sądach, więzieniach, komendach wcale nie chodzi o sprawiedliwość. Chodzi o święty spokój i pełne koryto. <...> nic nie ryzykują. Słyszałeś, żeby glinę skazali za pobicie, wymuszenie zeznań?”⁷.

Okazuje się, że sami policjanci zachowują się nieraz gorzej od przestępców. Podczas przesłuchań są bezlitośni, bo wiedzą, że nie grozi im za to żadna kara. Wykorzystują tę przewagę i mszczą się bezlitośnie na podejrzanych. Aby wyciągnąć z nich prawdę, uciekają się do wymyślnych okrutnych tortur, które zwykle i tak nie przynoszą większego rezultatu. Między policjantami a więźniami toczy się wciąż ta sama gra, jedni nienawidzą drugich i chcieliby się nawzajem zniszczyć.

Charakterystyczne dla bohaterów Stasiuka jest także to, że żyją z dnia na dzień, nie mają żadnych konkretnych planów ani nie zastanawiają się co będzie później. Nie myślą o przyszłości, która przy ich ryzykownym stylu życia może nawet nie nadejść. Starają się po prostu wypełnić sobie jakoś czas. Oczywiście prawie każdemu z bohaterów marzy się wielkie bogactwo, ale zakłada, że nie ma innej możliwości jego zdobycia, niż na drodze przestępstwa. Powieściowe postaci nawet jeśli wzbogacają się – w wyniku dokonanego napadu czy nielegalnie prowadzonych interesów – to i tak nie są w stanie na dłużej zatrzymać swego łupu. Pieniądze szybko się rozchodzą na różne przyziemne potrzeby lub spłatę długów.

Narrator *Murów Hebronu* po wyjściu z zakładu poprawczego pracował w kotłowni jako palacz. Skromna pensja nie pozwoliła mu żyć tak, jakby tego chciał. Postanowił więc okraść mieszkanie swojej kochanki. Niestety, jego wspólnicy nie dopracowali wszystkich szczegółów i napad został szybko odkryty przez policję, a on sam stał się głównym podejrzanym. Po odsiedzeniu wyroku zrobił znów dokładnie to samo, będąc jednak tym razem bardziej przezorny, wybrał się na drugi koniec Polski, gdzie dokonywał włamań.

Życie tych postaci mija na poszukiwaniu pieniędzy oraz wykorzystywaniu ich na rozrywki: alkohol oraz spotkania towarzyskie. Bohaterowie spotykają się głównie w mieszkaniach, w których nigdy nie brakuje zarówno trunków jak i wyuzdanych kobiet. W takim otoczeniu spędzają czas, obmyślając coraz to nowe plany nielegalnego zdobycia

⁷ Ibidem. S. 40.

pieniędzy. Dobrze przemyślana i dokładnie zrealizowana akcja rabunkowa jest również sama w sobie formą rozrywki i powodem do satysfakcji. Alkohol, narkotyki, przypadkowy seks, oszustwa, bijatyki i kradzieże stanowią dla bohaterów tło ich codziennego życia.

Dla omawianych bohaterów nie istnieje inny sposób na życie, ponieważ nie potrafią ani nie chcą przystosować się do narzuconych przez otaczający świat reguł, dlatego tworzą własne – sprzeczne z prawem. Powieściowe postacie Stasiuka, mimo iż nie mają zamiaru żyć inaczej, to czasami analizują swoje życie. Dzieje się tak najczęściej, gdy dopada ich samotność lub wspominają z kolegami dawne czasy. Czasami pojawiają się u nich nawet refleksje filozoficzne (np. rozważania Bandurki o czasie). Jednak zazwyczaj rozmyślania te kończą się jeszcze większą depresją połączoną z upojeniem alkoholowym albo też oryginalnymi pomysłami, mającymi rzekomo odmienić ich życie. Niektórzy z nich źle żyją, jednakże nie próbują wcale tego zmienić. Jedni nie wiedzą, jak tego dokonać, inni uważają, że jakakolwiek zmiana na lepsze jest niemożliwa. Dodatkowo chęć dokonania zmian w swoim postępowaniu zderza się z pokutującym w tym środowisku przekonaniem, że uczciwie żyjący człowiek jest mało zaradnym „frajderem”.

Często zdarza się jednak, że bohaterowie nie mają świadomości, że źle czynią. Ich sumienie dawno zostało zagłuszone, a brak właściwego wychowania sprawił, że po prostu nie wiedzą o tym, że powinni żyć inaczej. Ci przekonani są, że zmiana sposobu życia wyszłaby im na gorsze. Dobitnie potwierdza to wypowiedź Pakera: „I co? Do fabryki pójde? <...> Nie, to nie dla mnie.<...>. Przyzwyczaiłem się⁸”

Słowa te świadczą o tym, że bohater jest tak bardzo przyzwyczajony do swego życia, robienia nielegalnych interesów, że nie chce tego zmieniać. Mężczyzna jest przekonany, że należy utrzymywać się z przestępczego procederu, nawet jeśli nie przynosi on wielkich zysków. Wierzy, że możliwa jest zmiana na lepsze, ale dokona się bez jego udziału – los sam się odmieni, a wówczas on będzie mógł bogacić się bez przeszkód.

Jak zostało wspomniane wcześniej, bohaterowie omawianych utworów nie potrafią myśleć o przyszłości, ponieważ jest niepewna i zazwyczaj nie rysuje się w jasnych barwach. Z tego powodu żyją głównie teraźniejszością oraz przeszłością. Wspomnienia zajmują ważne miejsce w powieściach: *Mury Hebronu*, *Biały kruk* i *Dziewięć*. Czas miniony jest antidotum na bolesną teraźniejszość, stanowi zazwyczaj kontrast między idealizowanym przez bohaterów dzieciństwem i wczesną młodością a szarą, beznadziejną rzeczywistością dnia dzisiejszego. Przeszłość pozwala zapomnieć również o niechcianej przyszłości, jest ucieczką w świat wydarzeń już dokonanych i

⁸ Stasiuk A. *Dziewięć*. Wołowiec: Czarne, 1999. S. 86.

sytuacji zaistniałych i rozstrzygniętych. Wspomnieniom często towarzyszy stan rozmarzenia i tęsknoty za tym, co minęło bezpowrotnie.

Twórczość Stasiuka ukazuje również ludzi, których system wartości jest wypaczony, a podstawowe pojęcia, jak: prawda, dobro, piękno, czy miłość właściwie nie istnieją lub są rozumiane zupełnie inaczej niż powinny. Dobro pojmowane jest przede wszystkim, jako dobro własne i najczęściej trzeba czynić go dla siebie, bo jest to najbardziej opłacalne. Piękne powinny być przede wszystkim kobiety, które wiążą się z bohaterami (choć nie jest to wymóg bezwzględny) oraz przedmioty, które mają zamiar zdobyć. Piękno estetyczne w innym wymiarze nie spełnia dla bohaterów żadnej roli. Uczucie miłości ma znaczenie tylko w sensie zmysłowym. Miłość do rodziców właściwie nie istnieje, może tylko w nielicznych przypadkach i jest ona rozumiana dość specyficznie. Najważniejsza okazuje się zatem miłość własna.

Ze wszystkich wartości najwyżej cenione przez bohaterów są prawda i przyjaźń. Ważne jest, żeby przyjaciele mówili prawdę, ponieważ to ona staje się fundamentem zaufania. Wydaje się, że w tym okrutnym świecie wartość przyjaźni odgrywa szczególnie ważną rolę. Przyjaciele są nie tylko towarzyszami alkoholowych zabaw i rozrywek, ale także partnerami, z którymi planuje się napady i realizuje się je. W razie nieudanej „akcji” miarą przyjaźni staje się „dyskrecja” aresztowanego przestępcy, który wie, że nie ma prawa wydać swoich współtowarzyszy podczas najbardziej nawet brutalnego przesłuchania.

Do obowiązków przyjaciela należy również troska o towarzyszy, którzy znaleźli się w opałach i udzielanie im pomocy. Przykładem, ilustrującym nakreśloną wyżej sytuację, może być utwór *Biały kruk*. To właśnie przyjaciele opiekują się rannym Małym i chorym Gąsiorem i pomagają im przetrwać w górach podczas ucieczki. Jako lojalne wobec kolegów można zaliczyć postępowanie Wasyla, który we wczesnej młodości był przez nich bity, ale nie chciał ich wydać, ponieważ zależało mu na przyjaźni z nimi, a ponadto zdawał sobie sprawę z faktu, że chłopcy mieliby przez to kłopoty w szkole. Przyjaźń stanowi istotną wartość, której autentyczność poddawana jest próbie w trudnych sytuacjach życiowych, ma więc także wymiar praktyczny. Relacje zaprzyjaźnionych bohaterów nie odznaczają się na ogół ciepłymi gestami czy przejawami zewnętrznej życzliwości. Na co dzień bohaterowie nie okazują swym przyjaciołom uczuć, cechuje ich ostantacyjne eksponowanie szorstkiego sposobu bycia, wulgarne zachowanie względem siebie. Na porządku dziennym jest obrażanie swoich towarzyszy, nawet tych, których najbardziej się lubi.

Nie wszystkim jest dane mieć prawdziwego przyjaciela. Przykładem jest Zosia, jedna z bohaterek powieści *Dziewięć*, której jedynym towarzyszem jest kot. Dziewczyna nie ma nawet z kim porozmawiać, jest zbyt nieśmiała,

żeby zawierać znajomości. Jedynym powiernikiem jej zwierzeń staje się więc kot, pomimo bolesnej świadomości, że ten i tak jej nie słucha.

Powieściowe postacie stworzone przez autora *Fado* sprawiają wrażenie, jakby nie miały swojego miejsca na ziemi. Bohaterowie ci często pochodzą z rozbitych rodzin, a bywa, że to oni sami porzucają swój dom rodzinny. Kiedy dochodzą do wniosku, że „wyrosli” już ze swego podwórka, które staje się dla nich za ciasne, wyprowadzają się ze swej dzielnicy, a niejednokrotnie i ze swego miasta. Wówczas wiodą tułaczę życie w poszukiwaniu własnego miejsca w świecie. Wspólną przypadłością bohaterów Stasiuka jest brak życiowych pasji, a każdy z nich zajmuje się na ogół zdobywaniem pieniędzy oraz poszukiwaniem uciech cielesnych.

Najważniejsze role w powieściach omawianego artysty pełnią mężczyźni. Kobiety stanowią zaledwie dodatek do życia mężczyzn i są postrzegane jako obiekty seksualne, które trzeba zdobyć. W Stasiuka powieściach nie ma miejsca na prawdziwą miłość. Bohaterowie zajęci są wyłącznie sobą i swoim prymitywnym życiem.

Zastanawiające jest, dlaczego Stasiuk przedstawia w swoich powieściach głównie antybohaterów, takich zdegenerowanych mafiosów. Wartościowi ludzie ukazani są rzadko i zazwyczaj cierpią na skutek tego, jacy są. Człowiek dobry, uczciwy i nieśmiały jest pogardzany i wykorzystywany przez przedstawicieli środowisk patologicznych, z których zazwyczaj wywodzą się powieściowi bohaterowie. Sporadycznie jedynie taki typ bohatera budzi u czytelnika współczucie, ponieważ większość z nich zasłużyła na swój los poprzez nieuczciwe życie, naiwność, ciekawość czy nierozsądek. Autor – na przykładzie wszystkich tych buntowników, gangsterów i moralnych wykołajeńców – chciał pokazać ogrom zła panującego na świecie. Zdarza się często, że bohaterowie nie są źli z natury, lecz zły i okrutny jest świat, w którym przyszło im żyć. Niestety, adaptując się do zewnętrznych warunków sami stają się częścią tego mechanizmu zła.

Współcześni buntownicy z kart powieści Stasiuka nie przypominają ani trochę buntowników z epoki romantyzmu. Zmienił się przedmiot buntu, który skierowany jest przeciwko policji i ludziom zamożnym. Inna też jest realizacja tego buntu – poprzez przemoc, oszustwa, kradzieże. Bohaterowie tych utworów nie są indywidualistami, ani idealistami. Działają w grupie, bo tak jest łatwiej, a cokolwiek czynią, robią to dla własnej korzyści.

Bohaterowie omawianych utworów Stasiuka tworzą swoistą kontrkulturę. Termin ten określa względnie spójną grupę społeczną, która wyraża sprzeciw wobec zastanej kultury, ale i tworzy nową. Jest to również poziomowa formacja ideologiczna, która obiera sobie za zadanie wyzwolenie człowieka z represyjnych sideł kultury, dążąca do totalnego wyzwolenia wewnętrznego i społecznego jednostki. Kontrkultura reprezentowana jest głównie przez środowiska młodzieży, ale także twórców

oraz część intelektualistów w krajach zachodnich. Skierowana była przede wszystkim przeciwko konsumpcyjnej kulturze europejskiej, powszechnie uznanym prądom intelektualnym, filozoficznym i artystycznym, oficjalnym wartościom i ustalonym stylom życia oraz istniejącym stosunkom społeczno-politycznym. Ruch ten rozpoczął się buntem młodzieży w Nanterre w 1968 roku, a następnie objął swym zasięgiem wszystkie większe ośrodki uniwersyteckie we Francji, w tym zwłaszcza Paryż, gdzie w nocy z 10 na 11 maja doszło do ostrych starć studentów z siłami porządkowymi⁹.

Bohaterowie Stasiuka walczą ze światem, z zastanym porządkiem, gdyż nie akceptują go. Stają się jednak gorsi niż świat, z którym walczą, wydaje się zatem, że cała walka i bunt nie mają większego sensu. Auto pokazuje również, że tak ukształtowani bohaterowie nie biorą się znikąd, tak jak ich realne odpowiedniki. Wpływ na ten ostateczny kształt ma wiele czynników: zewnętrzne, które zostały omówione powyżej oraz wewnętrzne uwarunkowania charakterologiczne, od których zależą ich osobiste decyzje.

2. Obserwator prowincji. Środkowoeuropejczyk – „lumpeniteligent”?

Na początku dwudziestego pierwszego wieku, mimo społeczno-obyczajowych zmian, które usuwają ze świadomości społecznej niesprawiedliwe obiegowe opinie, wciąż aktualne pozostaje pytanie o tak zwaną Europę drugiego gatunku. Skutkiem tych przekonań jest podtrzymywanie stereotypu dotyczącego podziału Europy na „lepszą” i „gorszą”. Mimo że czasy się zmieniły i już wkrótce rozpocznie się trzecia dekada, od czasu kiedy przestało istnieć państwo ZSRS, jednak do dzisiaj istnieje stereotyp, dotyczący krajów Europy Środkowej: „<...> Prawie na końcu świata wśród Rusinów, wśród Cyganów nieznanających czasu, na skraju Ukrainy, fetysze jaśniały w gablotach onirycznym, ironicznym blaskiem popowych epifanii”¹⁰.

Takie niesprawiedliwe opinie nieuchronnie doprowadzają do kompleksu niższości, który towarzyszy mieszkańcom terenów postrzeganych w ten sposób. Wydaje się, że minie jeszcze wiele czasu, zanim Wschód – wciąż postrzegany jako peryferie Europy – zmieni swój wizerunek i stanie się „równorzędną” częścią kontynentu. Wagę tego problemu dostrzeżono dopiero na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych, kiedy zaczęły rodzić się pomysły, w jakim kierunku miałyby dążyć środkowa część kontynentu europejskiego, by ów krzywdzący stereotyp przewyciężyć. Mimo pewnych osiągnięć w tej dziedzinie, wiele jeszcze należy uczynić.

⁹ Portal wiedzy.URL: <http://portalwiedzy.onet.pl/82457,...,kontrkultura,haslo.html>.

¹⁰ Andruchowycz J., Stasiuk A. *Moja Europa. Dwa eseje o Europie zwanej Środkową*, Wołowiec: Czarne, 2000. S. 93.

Dla Stasiuka ta część Europy przede wszystkim obserwuje się z punktu widzenia Ojczyzny i nie wiele odchodzą pisarza sądy i stereotypy. Więcej tego, w nich on widzi swoi zalety i niepowtarzalność tego regionu: „[...] Moja Ojczyzna leży naprawdę w środku Europy, w jej absolutnym sercu. Do tego stopnia, że symetryczna pionowa oś arkusza „Europa – politycka mapa” przebiega dokładnie przez Koluszki i w tych samych Koluszkach przecina się z nią oś poziomowa. W tym sprawiedliwym układzie z Koluszek jest tak samo daleko do Glasgow, jak do Erewania, a Madryt staje się dokładną antypodą Ufy”¹¹.

To niełatwe zadanie komplikuje dodatkowo różnorodność społeczeństw, a co za tym idzie – istnienie odrębnych wizji rozwoju tożsamości europejskiej w nowych warunkach politycznych. Towarzyszy temu zacieranie indywidualnych różnic na pograniczach kulturowych, co budzi sprzeciw zwolenników zachowywania własnej odrębności przez każdą z grup.

Według Stasiuka Europa wygląda następująco: „Mapa Europy przypomina talerz z jakimś nieudanym daniem. Niemiecki kotlet, fura rosyjskich ziemniaków, francuska Sałata, włoski szparag, hiszpański deser i brytyjski kompot na popitkę. To tu, to tam wszystko równo upačkane plamami jakiś sosów. Sos węgierski, sos czeski, rumuńskie sadzone jajko, szwedzko-norweski śledź z dorszem na przystawkę, musztarda Beneluxu, polski szpinak, nadgryziona i pokruszona grecka kromka – jednym słowem, niezły pasztecik”¹².

Autor podejmuje próbę obrazowego „uporządkowania” Europy i odwołuje się do zakorzenionych w świadomości wielu społeczeństw słów-kluczy: „historia” i „pamięć”¹³. Zadaje przy tym pytanie, gdzie tak naprawdę należy szukać Europy Środkowej. Na mapie? W pamięci historycznej? W wyobraźni? A może w ogóle nie warto już wskrzeszać tego terminu, skoro dyskusje, jakie animował, wygasły, a polityczno-społeczne realia tak się zmieniły?

Europa Środkowa mimo upływu lat ciągle jest postrzegana wyłącznie przez pryzmat złej sytuacji ekonomicznej mieszkańców, których poziom życia daleki jest od zachodnioeuropejskich standardów. Niezadowolający stan gospodarki przekłada się bezpośrednio na słabszy rozwój krajów dawnego „bloku wschodniego”, doprowadzając do emigracji zarobkowej. Wiele regionów, skąd wyjeżdżają ludzie, trafia na listę tak zwanych regionów wycofanych życia społecznego, które w efekcie są omijane zarówno przez turystów jak i inwestorów, a w końcu zapomniane.

¹¹ Ibidem. S. 84.

¹² Ibidem. S. 89.

¹³ Ibidem. S. 92.

Andrzej Stasiuk z dużą dawką ironii wypowiada się o „półdzikich miastach na Wschodzie”¹⁴, które budzą jedynie wstręt i obrzydzenie, przyciągając tylko poszukiwaczy mocnych doznań, a w *Jadąc do Babadag* procesy, które zachodzą w Europie powinny być „powołaniem” a nie „determinacją”. Pisarz wydaje się być zaniepokojony tym, jak w obecnej Europie potrzeba „zakorzenienia się” schodzi na drugi plan, a dominujący staje się brak zainteresowania kulturą sąsiadów. Taka tendencja może przyczynić się do powstania Europy bez „świadomości historycznej”, a mieszkańcy tego wielokulturowego tygla, odarci zostaną z indywidualności i staną się jedynie konsumentami wytworów cywilizacji zachodniej.

Literackim przykładem takiego spojrzenia na przedstawiony problem jest cykl opowiadań zatytułowany *Zima*. W utworze zostaje przedstawiony obraz odległej, zapadłej prowincji, która, według obserwacji pisarza, zniekształca się pod wpływem zmian o charakterze globalnym.

Akcja rozgrywa się w okolicach Beskidów Niskich, gdzie po upadku byłego systemu społeczność pozostaje zagubiona w obliczu zmian i wobec nowej rzeczywistości. Większość bohaterów ciągle egzystuje w biedzie a nawet nędzy. Stasiuk jako przeciwnik politycznych posunięć, których efekty są najdotkliwiej odczuwalne dla małych społeczności, ostrzegał w swojej twórczości przed skutkami, jakie niesie ze sobą taki model wprowadzania zmian.

Jako przykład takiej sytuacji posłużyć mogą członkowie niemieckiej rodziny z *Ciemnego lasu*, a szczególnie ich wiecznie dojrzewający syn, który zawsze pozostanie niedojrzały. Stasiuk woli zatem fascynować się ludnością cygańską, która prowadzi życie w bliskości z naturą i tym samym wybiera styl życia sprzeczny z intelektualnym imperatywem. Podobieństwa można doszukać się w świecie góralskich bohaterów utworu *Zima*. Bohaterowie utworu, mieszkańcy Beskidu Niskiego, żyją w dotkliwej biedzie. Bohater Paweł-rencista zmuszony liczyć każdy wydany grosz, jedynie wybiera się do miasta z reguły tylko po „wieści ze świata”¹⁵, ponieważ: „<...> Lubi wiedzieć co w trawie piszczy i jak się rzeczy mają”¹⁶. Ów bohater został przedstawiony przez narratora, jako uważny i rzetelny obserwator, który „wciągał rzeczy w swój wir”¹⁷. W takich powieściowych narracjach autor, nie stara się ukrywać nieprzeciętnej erudycji i wysokiego poziomu intelektualnego swoich bohaterów, co sprzeczne jest ze stereotypami postrzegania ludzi z prowincji. Stasiuk pokazuje, że mimo

¹⁴ Stasiuk A. Noc. Słowiańsko-germańska tragifarsa medyczna. Wołowiec: Czarne, 2005. S. 7.

¹⁵ Stasiuk A. *Zima*, Wołowiec: Czarne, 2001. S. 8.

¹⁶ Ibidem. S. 9.

¹⁷ Ibidem. S. 11.

ekonomicznego upadku ludzie tacy jak Paweł wciąż radzą sobie w nowej rzeczywistości. Ważne miejsce zajmuje jego identyczność z miejscem w którym żyje, co jest niewątpliwą zaletą ludzi Europy Środkowej.

Jednak i w tych utworach nietrudno o bohatera, którego postawa kontrastuje z typem pozytywnego wzorca osobowego. Taką postacią jest Grzesiek, który wykorzystuje naiwność mieszkańców w celu wzbogacenia się na kradzieży drutu z byłej granicy polsko-słowackiej. Według narratora, mężczyzna jest już przedstawicielem nowej generacji, typowym konsumentem, jakich nie brakuje w ówczesnym świecie. Taka postawa zagraża dotychczasowemu spojrzeniu na wartość przedmiotów wykonywanych przez człowieka, którą narrator postrzega następująco: „Wszystko jest wykonane na całe życie albo i więcej, bo z ojca na syna, a gdy w końcu, coś się zużywało, to natychmiast przepadało bez śladu¹⁸. <...> I bardzo możliwe, że ludzie ich choć trochę kochają, ponieważ nie mają nic innego¹⁹”.

Grzesiek marzy o lepszym, zachodnim aucie, a kradzież miedzianego złomu ma spełnić, jego zdaniem, to marzenie. Można przypuszczać, że konsumpcjonizm wciągnie bohatera w swoistą spiralę popytu, co niewątpliwie doprowadzi do tego, że przedmioty tracą swą „prawdziwą wartość”²⁰.

Według narratora *Zimy*, przedmioty codziennego użytku posiadają „duszę”, a „<...> Świat wykonuje swe obroty w mrocznej wieczności, niosąc na grzbiecie <...> powiaty i gminy południowego wschodu”²¹. Przekazywana z pokolenia na pokolenie wiedza na życie, z ojca na syna powoduje, że każdy właściciel, przekazuje im część siebie, „część <...> nieśmiertelnych dusz”²². Bieda i nędza w której żyją mieszkańcy prowincji nie pozwała na dokonywania jakiś większych zmian. Ludzie zmuszeni liczyć każdy grosz i rzetelnie zastanawiać się nad każdym zakupem co w skutku po nabyciu staje wydarzeniem i jak by staje się członkiem rodziny którego się przekazuje z pokolenie na pokolenie. Nawet drobne przedmioty codziennego użytku, ogarnięte dbałością i zachowują przez długie lata dobry stan. Autor tak pisze: „<...>Ich rzeczy są tak drogie, że nigdy się nie niszczą i to jest nieśmiertelność”²³. Dlatego tak woli „biedne okolice niż bogate”²⁴, ponieważ samo bogactwo jest zapełnia łatwość i dostępność, a to upadek w swoją kolej doprowadza do marnotrawstwa i upadku duchowego.

¹⁸ Ibidem. S. 29.

¹⁹ Ibidem. S. 41.

²⁰ Ibidem. S. 41.

²¹ Ibidem. S. 38.

²² Ibidem. S. 43.

²³ Ibidem. S. 41.

²⁴ Ibidem. S. 41.

Zbiór zamyka tytułowe opowiadanie, w którym autor ukazuje paralelny związek między stanem zimowej hibernacji w przyrodzie a metaforycznie ujętą izolacją, dotykającą peryferyjną przestrzeń, w której żyją bohaterowie. W scenerii zimowego snu toczy się walka o ocalenie wartości, ale niewątpliwie i tu nadejdzie „wiosna”, rozumiana jako nieuniknione nadejście kultury konsumpcyjnej, która ogarnie swym zasięgiem „nieskażony” dotychczas lud i upodobni go do „społeczności hipermarketowej”.

Zainteresowanie Andrzeja Stasiuka małymi społecznościami oraz codziennym życiem konkretnych polskich miejscowości stało się jedną z ważniejszych cech pisarstwa autora *Zimy*. Tendencja ta została dostrzeżona niemal od początku jego kariery pisarskiej i przyczyniła się do uznania artysty za „pisarza galicyjskiego”. Określeniu temu sam autor w żaden sposób nie zaprzecza i wydaje się być dumny z niego²⁵.

Problematyka utworów, ukazujących życie na peryferiach zainspirowana została obserwacjami regionów ominiętych przez cywilizację, dokonany przez pisarza podczas licznych podróży. Wyprawy, do tych odległych od większych ośrodków miejscowości są zazwyczaj pełne utrudnień, zważywszy na poważne ograniczenia dostępu do środków komunikacyjnych lub całkowity ich brak. Trud ten owocuje jednak zwykle utworami, w których autor drobniawo oddaje rzeczywistość tych niemal hermetycznych mikroświatów. Mimo wszystko opisana przez pisarza rzeczywistość przyciąga czytelnika wyjątkowym klimatem, którym przesycone jest wszystko, co otacza człowieka, włącznie z małymi przydrożnymi knajpami.

W jednym z wywiadów z Andrzejem Stasiukiem na pytanie, dlaczego woli prostych ludzi, pisarz odpowiedział, że „są prawdziwi i nie udają”²⁶. Z tego powodu jego proza zawsze opowiadała o wędrownkach po zapomnianych regionach w poszukiwaniu „naturalnego” trybu życia.

Na stereotyp małych, sennych miasteczek i wiosek składają się skojarzenia związane z obrazem biedy, zapachem tanich papierosów i alkoholu oraz ludzi ubranych w używaną, nieświeżą odzież. Narrator-włóczęga na przekór obiegowym opiniom dostrzega w takich miejscach coś więcej niż tylko rzucającą się w oczy nędzę, zauważa naturalność ludzi, swobodę relacji panujących między nimi. Niestety, narrator z przykrością zauważa nieuchronność negatywnych zmian, które muszą nadejść. „Czas zawsze nadchodzi. Jego mały dopływ już sączy się w dolinie jak memento

²⁵ Stasiuk A. Autorskie spotkanie w Zamojskim Domie Kultury (Zamość, Polska) dn., 07.09. 2018 r.

²⁶ Mikruta K. Pisanie to mój zawód. „Dziennik Polski”, 1997, nr 97. S. 47.

dalekiej powodzi, która uniosła miasta i państwa poza widzialny stąd horyzont”²⁷.

Bohater podróżujący po oddalonych od cywilizacji regionach próbuje uprzedzić i zatrzymać czas, dlatego ciągle jawi się jako obrońca teraźniejszości. Życie na terenach położonych daleko od „centrum” ukazane zostało w utworach *Dukla*, *Zima*, *Taksim* oraz *Jadąc do Babadag*, ale narrator oprócz zapadłych wiosek, bezrobocia, walki o przetrwanie dostrzega przede wszystkim obraz prawdziwego świata ukształtowanego na przestrzeni wieków oraz uformowanego przez mity i legendy, które po dziś dzień tkwią w zbiorowej pamięci ludowej. Spostrzeżenia takie odzwierciedlone zostały najostrzej w powieści *Dukla*.

Narrator tak opisał swe pierwsze wrażenia po przybyciu do tytułowej miejscowości: „Parę uliczek <...>, kościół, jeden klasztor i zręby synagogi”²⁸. Jednak o charakterze tego małego miasteczka świadczy głównie otwartość jego mieszkańców, która jest jednocześnie największą jego zaletą. „Miasto Dukla zyskuje więc niespotykany koloryt i staje się enklawą ginącego świata.<...> Miasto Dukla zapadnie się w jakąś szczelinę między wymiarami albo miejsce, gdzie pięć ludzkich zmysłów traci władzę i zostaje tylko przecucie albo miejsce”²⁹.

Przez takie spojrzenie autor pokazał inne oblicze prowincji, która również może stać się centrum pod warunkiem, że postrzeganie jej wykraczać będzie poza wąskie granice ustalonych stereotypów. Pisarz uwypukla wartość motywu pamięci, która staje się powszechnym doświadczeniem zbiorowości, pomagającym rozjaśnić przeszłość i spojrzeć na codzienność przez pryzmat tego, co pozytywne i dobre. Motyw światła zajmuje ważne miejsce w twórczości Andrzeja Stasiuka, a sam pisarz przekonuje o tym niejednokrotnie: „Zawsze chciałem napisać książkę o świetle. Nie potrafię znaleźć innej rzeczy, która bardziej przypominałaby wieczność”³⁰. „Wieczność”, „światło” i „pamięć” stanowią więc rodzaj nierozłącznej triady toposów, która przenika twórczość „galicyjskiego pisarza”. Wieczność w ujęciu autora wiąże się nierozzerwalnie z pamięcią. Bohater *Dukli* przypomina sobie wydarzenia dotyczące swego dzieciństwa, a w szczególności wakacji spędzanych na wsi u wuja: „Siedzieliśmy wtedy na wzgórzu za drewnianym kościołem, rzeka w dole była szarozielona jak łąka pod koniec lata, a na drugim brzegu, gdzieś na skraju piaszczystej coś

²⁷ Stasiuk A. *Zima*, Wołowiec: Czarne, 2001. S. 37.

²⁸ Stasiuk A. *Dukla*. Wołowiec: Czarne, 2005. S. 13.

²⁹ *Ibidem*. S. 17.

³⁰ *Ibidem*. S. 49.

płonęło we wsi Arbasy. Południe spadało nam na głowy i jaskrawa jasność nie pozwalała by pożar rozwinął się w koguci grzebień”³¹.

Wrażenie jasności potęguje dodatkowo zestawienie światła słonecznego z ogniem, co powoduje, że opisywaną światłość czytelnik zmysłowo odbiera jako ciepłą – a wręcz gorącą. Światło w prozie Stasiuka nie pełni jedynie funkcji stymulatora pamięci i bodźca budzącego dawne wspomnienia, ale przede wszystkim pełni ono rolę łącznika między przestrzeniami doświadczeń obecnych i tych zawartych w pamięci. Tytułowa Dukła odzwierciedlona została w utworze z pieczołowitą drobiazgowością. Przedstawiona została w różnych porach dnia i roku, jej wygląd zasadniczo zmienia się wraz ze zmianą perspektywy patrzącego, ze zmianą sposobu obserwacji i czasu przeznaczanego na tę czynność poznawczą. Miasteczko jawi się inaczej z punktu widzenia przyjeżdżającego – odmiennie z punktu widzenia odjeżdżającego. Lektura utworu skłania do refleksji, nad zadziwiającą wielością impresjonistycznych ujęć tego miejsca. Czytelnik może odnieść wrażenie, że turysta wielokrotnie odwiedza Duklę tylko po to, by przekonać się, że miasteczko znów będzie inne niż poprzednim razem.

Narrator-podróżnik, obserwując małe podkarpackie miasteczko odnosi wrażenie, że właśnie w tym miejscu doświadcza odczucia stabilnej niezmienności, która bez pośpiechu napełnia życie mieszkańców. Tu „ciemność <...> i ślepotą nadają rzeczom sens”³² i jakby zatrzymał się czas. Odczuwanie takich emocji często przypisuje się emigrantom, którzy po długiej wyprawie za sukcesem naprawiają na taki omijane zakątki, czyż ludziom wrażliwym, którzy potrafią odczuć jedność i nierozzerwalność miejsca i czasu. Te dwie kategorie bohater utworu uczynił miernikiem stopnia „zadomowienia się”. Narrator odkrywa człowieka, który wypada z ciągłości procesów kultury i pogrąża się w kołowrocie wspólnoty biologicznej. „Oni leżą w swoich domach i historia każdego z nich mogłaby się potoczyć w dowolną stronę, gdyby nie los, który mieszka z nimi pod jednym dachem, trzyma w zanadru pewną liczbę możliwości, ale nigdy nie przekroczy samego siebie”³³. W ten sposób stwarza piękno świata w ciągłym powtarzaniu się nocy i dnia, wiosny i lata, rodzenia się, życia i śmierci. Człowiek żyjący w takim świecie często wygląda zagubiony na tle mega miast, gubi się świecie innowacji i wreszcie doprowadzają do utraty pierwotnych wartości. Bez pierwotnych korzeni tym samym staje się słaby i niezaradny.

Problem jednostki widziany z takiej perspektywy ukazany jest w utworze *Dziewięć*. Bohater prowadzi tryb życia, który powoduje, że budzą się w nim

³¹ Ibidem. S. 15.

³² Ibidem. S. 7.

³³ Ibidem. S. 7.

coraz to nowe pragnienia związane z odnalezieniem uniwersalnej recepty na szczęście, z poprawą sytuacji materialnej czy z odnalezieniem najlepszego dla siebie miejsca w świecie. Te dążenia bohatera, w sposób następujący komentuje jego kierownik: „<...> Jak przyjdzie czas, to zrobisz takie samo swoje. <...> I musisz z tym się pogodzić”³⁴. W tym fragmencie ujawniona zostaje determinacja bohatera, który, by osiągnąć wymarzony cel ma zamiar uciec się do nielegalnych interesów. Natura jednak i tym razem pomaga Pawłowi wyrwać się z błędnego koła pragnień i zamierzeń: „<...> Odszedł w jakąś polną drogę, dowłókł się do pierwszych zarośli, zwinął się w kłębek i zasnął. <...> Nie to nie dla mnie. Ludzie powinni zostać tam, gdzie się urodzili”³⁵.

Podobnie zrealizowana idea pojawia się w *Jadąc do Babadag*. Narrator, uważa że odwieczny rytm, który w dwudziestym wieku zaczął pochłaniać świat w przyspieszonym tempie wykazał swoje pierwsze wyniki doprowadzając do upadku. Tylko w kręgu naturalnych wartości można zahamować tę destrukcję. Utwór stał się propozycją powrotu do naturalności, do zdrowych potrzeb, które nie idą w parze z za potrzebowaniami współczesnymi. Nawet w biografii Andrzeja Stasiuka można odnaleźć wypełnienie tych literackich postulatów, gdy pisarz opuściwszy Warszawę, zamieszkał w spokojnej, górskiej miejscowości.

Pełny rozwój kultury konsumpcyjnej nie może nastąpić bez spełnienia warunków przez nią postawionych. Przyjęło się, że człowiek będzie szczęśliwy dopiero wówczas, gdy spełnią się jego banalne marzenia inspirowane przez reklamy. Jednak po spełnieniu jednego marzenia, pojawiają się kolejne potrzeby i pragnienia, więc wieczne uczucie niedosytu zawsze będzie towarzyszyć człowiekowi podporządkowanemu naporowi konsumpcjonizmu. Zaspokojenie pragnień natury materialnej okazuje się zatem niemożliwe. Z tego właśnie powodu autor nie ukrywa swego zachwyty grupami społecznymi, które nie poddają się zgubnemu wpływowi świata zewnętrznego. Prawdopodobnie, dlatego fascynują go Cyganie, którzy wbrew wszystkiemu zachowali swą tożsamość i uczynili z niej wartość stałą, niezależną od wpływów zmieniającego się świata.

Jadąc do Babadag to powieść opisująca doznania bohatera z punku widzenia Środkowoeuropejczyka, który broni życie swoich zwyczajów, który panowały tu od wieków. Główny bohater, podejmując wyprawę do krajów Bałkańskich, chciał obalić mity i krzywdzące opinie, dotyczące tej części Europy, którą powszechnie uważa się za prymitywną i zacofaną. Podróż ta staje się dodatkowo dla głównego bohatera podróżą w głąb własnej świadomości. Słowacja, Węgry, Rumunia, Słowenia, Albania i

³⁴ Stasiuk A. *Dziewięć. Wołowiec*: Czarne, 1999. S. 116.

³⁵ *Ibidem*. S. 129.

Mołdawia zostały ukazana w nowym kontekście: „<...> Składa się z okrucichwów terazniejszości, które zapadają w pamięć, i tak naprawdę tylko z tego składa się nasz świat”³⁶. W trakcie podróży bohater dostrzega regiony, które trwają w formie nienaruszonej przez cywilizację. Tak pisarz przedstawia Rumunię, w której ludzie żyją „poza czasem, poza historią”³⁷. Styl życia mieszkańców tego kraju scharakteryzowany został następująco: „<...>Śmieci, odpadki, zrujnowane domy i jałmużna. Tak jakby reszta nie przedstawiała dla nich żadnej wartości”³⁸.

Narratora dostrzega, że sąsiadujące obok siebie dwa tak różne światy nigdy nie połączą się, a nawet będzie odbywać się między nimi stała konfrontacja. Jeden świat będzie starał się wyrzucić wpływ na drugi, a ten z kolei będzie miał „to gdzieś”³⁹.

Autor nie ukrywa swojej fascynacji do ziemi bałkańskiej i ludzi, którzy tam zamieszkują. Bałkany zostały opisane również przez z perspektywy historycznej. Pisarz obiektywnie ukazał czytelnikowi zarówno jasne i ciemne karty historii tego regionu Europy, sięgając do czasów Franciszka Józefa i Marszałka Tito. W utworze odnaleźć można odwołanie do zbrodni popełnionej na tysiącach ludzi, którzy walczyli „po niewłaściwej stronie”. Mieszkańcy Bałkanów, według autora przeżywają w „dewastacji, wewnętrznego bałaganu”⁴⁰, „w chaosie i półmroku”⁴¹ i „jedyni, prymitywni w Europie, dadzą jej <...> upadek<...>”⁴².

Wniosek taki się z zaobserwowanych w podróży obrazów, przy tym narrator-bohater bezustannie stawia się w roli „lumpeninteligenta”, który próbuje otworzyć się na prawdę, z jaką ukazane jest życie lokalnych społeczności. Z drugiej strony jego utwory pozostają pewnymi quasi-podróżami, bo za ukształtowany nich obraz świata w równym stopniu odpowiadają lektury prozy artystycznej, map, książek historycznych i mitów kulturowych.

W twórczości autora *Dukli* dostrzec można sentyment, z jakim opisuje spokojne wiejskie pejzaże, które przywoływane są we wspomnieniach z dzieciństwa. Odnaleźć je można między innymi w utworach *Przez rzekę* oraz w *Białym kruk*. Według pisarza życie w takich małych, często oderwanych od cywilizacji regionach jest niezmiennie w swej trwałości i prawdziwości, o czym wielokrotnie przekonuje czytelnika na kartach swoich powieści, stając wnikliwym obserwatorem a zarazem i piewą prowincji.

³⁶ Stasiuk A. *Jadąc do Babadag*. Wołowiec, 2004. S. 70.

³⁷ *Ibidem*. S. 96.

³⁸ *Ibidem*. S. 97.

³⁹ *Ibidem*. S. 97.

⁴⁰ *Ibidem*. S. 105.

⁴¹ *Ibidem*. S. 132.

⁴² *Ibidem*. S. 105.

Życie na peryferiach toczy się w bezpośrednim związku z otaczającym światem, w bliskości z przyrodą i innymi ludźmi. Bohaterowie Stasiuka często są osamotnieni i tęsknią za naturalnymi relacjami z drugim człowiekiem, dlatego równie często poszukują towarzyszy podobnych do siebie, zmagających się z podobnymi problemami.

Głód trwałych wartości i potrzeba znalezienia swej drogi życiowej, ciągła walka z niedosytem materialnym zmusza bohaterów do podejmowania wypraw, do obserwacji nieznanego i nieoswojonego przestrzeni. W każdej książce Stasiuka odnaleźć można bohatera, który szuka własnego miejsca w świecie. Wyodrębniona przestrzeń staje się zamkniętym środowiskiem, gdzie bohater na nowo próbuje potwierdzić istnienie lepszego świata i własną tożsamość.

Wydaje się, że Andrzej Stasiuk w każdej swej kolejnej powieści wciąż na nowo odkrywa znaczenie określenia „Europa Środkowa” nadanego wycinkowi kontynentu zepchniętego na boczny tor dziejów.

3. „Głupi Jaś” jako przewodnik po słowiańszczyźnie

Tematykę dotyczącą zachodniego sąsiada Polski Andrzej Stasiuk oficjalnie podjął stosunkowo niedawno. Jednak powszechnie jest znany fakt, że do wschodnich Niemiec pisarz od dawna odbywał częste podróże, a wraz z rozwojem kariery pisarskiej częstotliwość tych podróży jeszcze się zwiększyła. Głównym celem tych wypraw stały się licznie organizowane spotkania z publicznością niemiecką. Andrzej Stasiuk mógł poznać tak dokładnie ten kraj dzięki wsparciu finansowemu uzyskanemu od niemieckich fundacji, mianowicie dzięki stypendium dla twórców, które rozwinęło się na szeroką skalę dzięki środkom przekazywanym hojnie przez federalne, lokalne i prywatne organizacje charytatywne⁴³. Przed szerszą publicznością niemiecką wystąpił pisarz z promocją utworów *Noc. Słowiańsko-germańska tragifarsa medyczna* oraz *Ciemny las*. Obie pozycje książkowe to dramaty poruszające trudną tematykę stosunków polsko-niemieckich. Mimo śmiałych poglądów w niej zawartych pisarz powieli niejednokrotnie schematy myślowe charakterystyczne dla przeciętnego mieszkańca Wschodu dotyczące sąsiadujących narodów. Mimo tego utwory zyskały spory rozgłos i cieszyły się popularnością również u zachodnich sąsiadów.

Wkrótce posumowaniem tematyki poruszającej problem relacji polsko-niemieckich stały się niemal autobiograficzne wspomnienia pisarza zatytułowane *Dojczland*. Jak napisał autor, jest to „opowieść o niełatwym

⁴³ Polityka PL. URL: <http://www.polityka.pl/kultura/aktualnoscikulturalne/1501191,1,niemcy-krajem-polskich-pisarzy.read#ixzz1HVkWXwmB>.

losie polskiego gastarbajtera”⁴⁴, jednak moim zdaniem, jest to pewnego rodzaju nadużycie, ponieważ już z pierwszych stron utworu wywnioskować można, że główny bohater radzi sobie nie najgorzej. Spotkania bohatera z niemiecką publicznością okazują się przynosić spore zyski. Literacki gastarbajter potrafi zarobić na autorskich rozmowach, dodatkowo ma zapewniony przez organizatorów nocleg w dobrym hotelu, obfity posiłek z dużą dawką alkoholu. Bohater-narrator nie kpi przy tym z typowo słowiańskiej filozofii polegającej na „obalaniu” Niemców. Rytuał ten sięga czasów średniowiecza i wydaje się, że nie zamierza odchodzić jeszcze do lamusa. W powieści *Dojczland* autor podjął się obserwacji zachodniego sąsiada Polski, wybierając typowy dla siebie sposób obserwacji z perspektywy podróżnika. Narrator nie pogardza odwiecznymi stereotypami na temat Niemców, począwszy od wizerunku okrutnego najeźdźcy przedstawionego w *Bitwie pod Grunwaldem* Jana Matejki, obecnego w polskich umysłach już od wczesnego dzieciństwa: „<...> I był to pierwszy Niemiec w życiu każdego małego Polaka. Hitler przychodził trochę później i trzeba było dysponować jakąś wiedzą”⁴⁵.

Tradycyjnie negatywne echa często mocno przerysowanego wroga w postaci Niemca albo innych sąsiadów stają się widoczne w ówczesnej prasie, na internetowych portalach czy w politycznych dyskusjach. Dzięki przemianom społecznym, jakie zachodzą w kraju, negatywny stereotyp „wroga” nieco się przeobraża pod wpływem nowych warunków, to jednak wciąż oddziałuje obraz ten na zbiorową wyobraźnię Polaków. W pierwszych dwóch książkach Andrzej Stasiuk nieco fragmentarycznie przedstawia najbardziej rozpoznawalne okoliczności kontaktów polsko-niemieckich: zarobkowe – w dramacie *Ciemny las* oraz handlowe, funkcjonujące na granicy prawa – w utworze *Noc*. Ostatni z wymienionych wyżej dramatów autor nazywa *Słowiańsko-germańską tragifarsą medyczną*, odwołując się do smutnej rzeczywistości świata, w którym przyszło żyć bohaterom: „<...> Wracali do swoich półdzikich miast na Wschodzie. <...> Przywożą auta, ponieważ Wschód od Zachodu nie potrzebuje niczego więcej”⁴⁶. Fabuła dramatu zaczyna się wraz ze śmiercią jednego z bohaterów – imigranta ze Wschodu: „Ktoregoś dnia z okna wychylił się właściciel i zastrzelił jednego z nich”⁴⁷. Śmierć złodzieja przyłapanego na kradzieży brylantów wywołała kompletne zamieszanie w środowisku przybyszów ze Wschodu. Nie mogąc

⁴⁴ Stasiuk A. *Dojczland*. Wołowiec: Czarne, 2007. Tylna okładka.

⁴⁵ *Ibidem*. S. 63.

⁴⁶ Stasiuk A. *Noc. Słowiańsko-germańska tragifarsa medyczna*. Wołowiec : Czarne, 2005. S. 7, 8.

⁴⁷ *Ibidem*. S. 9.

zrozumieć, dlaczego zostali skrzywdzeni, odwołują się do wydarzeń historycznych oraz własnych błędów.

Narrator próbuje ustalić własną wizję czasów ostatniej wojny światowej i ocenić jej wpływ na dalsze losy sąsiadujących ze sobą narodów. Kilku bohaterów dramatu: Dusza, Trup Złodzieja i Jubiler stają się proroczymi głosami w „ciemnościach nocy słowiańsko-germańskiej”, która mimo upływu czasu wciąż ma niewielkie szanse, by przekształcić się w „poranek”. Jednocześnie niepamięć stwarza nadzieję na lepszą przyszłość, ponieważ „kto pamięta jak to było, jest mądry”⁴⁸.

Głosy z utworu *Noc* wierzą w pozytywne zmiany i stają się ich zwiaśtunem. Duet bohaterów: Ciało i Dusza symbolizuje odwieczny konflikt. Samo ciało bez duszy nie jest]w stanie uchronić się od wszystkich perturbacji, jakie może przynieść życie, dlatego autor akceptuje odwieczne założenie, iż człowiek bez duszy „jest ślepy jak trup”⁴⁹. Tytułowa noc jest przestrzenią, w której działają bohaterowie, próbujący zagłuszyć ostatnie pokłady swej ludzkiej wrażliwości. To bohaterowie, którzy wolą słuchać basowych dźwięków samochodowych głośników niż głosu sumienia, wolą „liczyć tylko pieniądze”⁵⁰ i sprzedawać swe „trzustki i wątroby, żeby ocalić swoją oryginalną kulturę oraz tajemniczy język”⁵¹.

Autor postawił sobie za cel ukazać czytelnikowi przerażające praktyki, które w ówczesnym świecie stały się już normą. Stasiuk w ironicznym tonie zdaje się jednocześnie sugerować, że jest to rodzaj równowagi jaką zapewnia sobie współczesny świat: jednej strony auta wypełnione brylantami podążające na Wschód, z drugiej – ludzkie organy transportowane na Zachód. Opis przerażającego świata, w którym wymienia się „krew za rzeczy”⁵², potraktować należy jako apel, skierowany do ogarniętego szaleństwem konsumpcjonizmu współczesnego człowieka.

Ciemny las to utwór, w którym autor próbuje przedstawić potencjalną wizję przyszłości żyjących obok siebie narodów, a zarazem ukazać wady i zalety obu nacji, odmienność ich poglądów oraz różnice kulturowo-obyczajowe.

W dramacie ukazane zostały dwa narody: zdrowe i bogate społeczeństwo niemieckie oraz obywatele ze Wschodu – tania i niewykształcona siła robocza, która stara się za wszelką cenę wykorzystać zachodniego sąsiada. Świat ukazany w utworze jest mocno zróżnicowany i podzielony na dwie części, odzwierciedlające sytuację ekonomiczną. Warto zauważyć, że o ile

⁴⁸ Ibidem. S.17.

⁴⁹ Ibidem. S.26.

⁵⁰ Ibidem. S.36.

⁵¹ Ibidem. S.37.

⁵² Ibidem. S.51.

bogactwo świata Zachodu tworzy jednolity obraz, o tyle ubóstwo słowiańskich sąsiadów wzrasta w postępie geometrycznym im dalej na wschód.

Autor stara się obiektywnie zaprezentować wady zarówno tak zwanych panów jak i pracowników, żyjących z groszowych pensji. Po jednej stronie bogate społeczeństwo, które uzyskało sukces dzięki praktycznym i racjonalnym rozwiązaniom, po drugiej zaś biedny lud, który wbrew nakazom rozumu pogrążony jest w „zabobonach”⁵³. Obalając wszelkie stereotypy, pisarz stara się w sposób prawdziwy i obiektywny przedstawić wady ludzi ze Wschodu. Jawią się oni jako niezdarni, leniwi głupcy, próbujący bezustannie swych zachodnich przełożonych. Mimo tego wciąż są uważani przez Niemców za nierozgarniętych wieśniaków, którzy ślepo trzymają się „zasad” wymyślonych przez „panów-pracodawców”⁵⁴. Natomiast niemieccy przełożeni widzą w swych słowiańskich pracownikach tylko: „<...>Pijaństwo! Lenistwo! Brud! Leżenie!”⁵⁵. Według założenia pracodawców ludzie ze Wschodu przyjechali tylko po to, aby „zobaczyć jak ma wyglądać świat”⁵⁶, chociaż ci ostatni sami do końca nie zdają sobie sprawy z tego, w jakim celu przebywają na Zachodzie. Społeczeństwo zachodnie mimo wielu zmian politycznych, jakie zaszły w Europie Środkowowschodniej w ocenie swych sąsiadów kieruje się stereotypami. Przykładem stają się sztuczne wąsy, do naklejania których zmusza podwładnych pracodawca, „aby wyglądali jak robotnicy ze Wschodu”⁵⁷.

Sami pracownicy dostrzegają niekorzystne zmiany zachodzące w społeczeństwie ludzi Zachodu, uważając, że znajduje się ono na drodze upadku z powodu licznych wynaturzeń. To z kolei musi doprowadzić tę nację do upadku i duchowej degradacji. Bohaterowie pracujący w Niemczech o swych przełożonych wyrażają się z pogardą: „Rób za nich, bo już nie potrafią! [...] W ogóle to żyj za nich, bo już samo życie nie bardzo im idzie”⁵⁸.

Autor nie ukrywa, że zachodni styl życia doprowadził do zubożenia wszelkich wartości, proponując w zamian ich sztuczne substytuty. Najlepszym świadectwem takich zmian jest zaprezentowany w dramacie obraz syna, który wygląda na zadbanego czterdziestolatka, a naprawdę ma siedemdziesiąt osiem lat. Mimo swego wieku „wygląda najbardziej „współcześnie”⁵⁹, jednocześnie jest zupełnie niezaradny, a jego życie ciągle

⁵³ Stasiuk A. *Ciemny las*. Wołowiec: Czarne, 2007. S. 24.

⁵⁴ *Ibidem*. S. 10.

⁵⁵ *Ibidem*. S. 24.

⁵⁶ *Ibidem*. S. 24.

⁵⁷ *Ibidem*. S. 37.

⁵⁸ *Ibidem*. S. 26.

⁵⁹ *Ibidem*. S. 6.

upływa w apatii. Bohater został tu ukazany jako przeciętny niedojrzały młodzieniec, który nie potrafi zmienić się mimo upływu lat. Nie jest postacią ani pozytywną, ani negatywną, lecz reprezentuje wzorzec osobowy człowieka Zachodu.

Brak kontroli rodzicielskiej, pobłażliwość, uległość wobec młodzieńczych zachcianek, wszystko to doprowadziło do zainteresowania się młodych ludzi środkami odurzającymi. Młode pokolenie nie kreśli jakichkolwiek planów na przyszłość, korzysta z pieniędzy swoich rodziców i udowadnia im, że: „<...> Teraz wszystkie te rzeczy, które kiedyś szkodziły, produkują się w wersjach nieszkodliwych”⁶⁰.

Zagrożeniem dla świata wartości jest, według autora, ciągle rozprzestrzenianie się takiego stylu życia, który uwodzi swym czarem zwłaszcza młodzież. Szczególnie podatny na wpływ mitu o łatwym, bogatym i beztroskim życiu wydaje się być zwłaszcza jeden z bohaterów – Młody. Pragnie on zdobyć wielkie pieniądze, aby w późniejszym czasie zapewnić sobie wygodną egzystencję w zachodnim stylu. Jednak droga do finansowej niezależności nie jest łatwa, a bohaterowie zmuszeni są do ciągłego mierzenia się z sytuacjami bez wyjścia, z brutalną rzeczywistością. „Wyjeżdżać, wyjeżdżać i nigdy się to nie skończy”⁶¹. „[...]Wschód będzie pracował!<...> Coraz dalszy Wschód, coraz ciemniejszy”⁶². W opinii pisarza, Wschód przybiera postawę „ciemnego lasu”, „gdzie spokój zabiera się w pokusę”⁶³, a z roku na rok kolejni „Jasie” i kolejne „Małgosie” będą próbowali wyostać się na słoneczną łąkę, symbolizującą beztroskie życie.

Nie zawsze jednak „Jaś” był zastraszoną emigrantem, historia pamięta czasy, kiedy walczył i sam stanowił zagrożenie dla wrogów swojej ojczyzny. O tym oporze pamiętają również bohaterowie dramatu *Ciemny las* – przedstawiciele starszego pokolenia Niemców którzy wspominają nazwisko Jana Gawła⁶⁴, urodzonego na Rzeszowszczyźnie zasłużonego działacza konspiracyjnego z okresu drugiej wojny światowej. Od tamtego czasu minęło jednak sporo czasu i „Jaś” znów stał się „nieszkodliwy”, ponieważ Wschód zaczął wykonywać dla Zachodu najbardziej niewdzięczne prace. Ten na nowo utrwalony porządek przedstawiony w utworze *Ciemny las* został zakłócony przez nieszczęśliwy wypadek jednego z pracowników. Jego śmierć wywołała zamieszanie wśród pracodawców, ponieważ mężczyzna pracował na czarno. Strach przed konsekwencjami zaniedbań sprawił, że studziesięcioletni Ojciec – kierownik postanawia ukryć ciało ofiary

⁶⁰ Ibidem. S. 21.

⁶¹ Ibidem. S. 29.

⁶² Ibidem. S. 31.

⁶³ Ibidem. S. 29.

⁶⁴ Ibidem. S. 24.

wypadku. Sprawy wymykają się jednak spod kontroli, gdy przyjeżdża Żona Młodego.

Niezaradność ludzi Zachodu i słabość ich charakterów sprawiły, że szybko zostali zdemaskowani i zwyciężeni moralnie. Po raz kolejny potwierdziła się teoria mówiąca o tym, że bardziej rozwinięte cywilizacje ulegają presji barbarzyńców.

W powieści *Dojczland* narrator – Głupi Jaś zastanawia nad słusnością tej tezy, ale również próbuje odpowiedzieć sobie na pytanie, skąd bierze się „apoteoza siły polskiego oręża” i czy nie jest ona „podszyta kompleksem niemieckim”⁶⁵. Głównym celem utworu jest jednak refleksja nad postrzeganiem Niemców przez narody słowiańskie. *Dojczland* – pisarska wyprawa Andrzeja Stasiuka po Niemczech to próba stworzenia nie tyle dziennika jednej podróży – jak miało to miejsce w przypadku tematyki „bałkańskiej” albo „rumuńskiej”, ale próbą utrwalenia wspomnień z wyjazdów. Niemcy, przedstawieni „prawdziwej samotności”⁶⁶ pozostali nieodgadnieni dla przeciętnego Słowianina.

Zdaniem narratora, budowanie całościowego obrazu zachodnich sąsiadów przypomina układanie puzzli, z fragmentów licznych obserwacji dokonanych w różnych okolicznościach. Narrator – jak sam stwierdza, bawi się układaniem Według słów narratora, jak by bawił się w składankę, formując pełno kształtną wizję z różnych fragmentów zaobserwowanych w rozmaitych okolicznościach. Zmianę miejsca sygnalizuje pisarz najczęściej poprzez wprowadzenie nazwy kolejnego hotelu, a opisywane noclegi nie różnią się niczym od siebie, podobnie jak wędrówki na dworzec. Jednak wszystkie te wyjazdy tworzą w umyśle narratora pewien kształt: „Przechowuję to wszystko w pamięci i składam z tych obrazów Niemcy”⁶⁷.

Dumny ze swej misji Jaś, aby żadnego fragmentu tej układanki nie utracić, przyjmuje rolę szpiega i rzetelnie wykonuje narzucone sobie zadanie: „Obserwowałem ich, rozmyślałem o nich – i gdy miałem nastrój – robiłem nawet notatki”⁶⁸. Wrażenia z rozpisanych na lata, wielu podróży po Niemczech, owo pisarskie tourne przypomina niekiedy wyprawę odbytą jedynie w wyobraźni. Ulotność, migawkowość, anegdotyczność opisanych sytuacji sprawiają, że *Dojczland* jest zbiorem wrażeń gromadzonych „po drodze”. Spostrzeżenia te przybierają formę krótkich notatek, zapisków sporządzonych na marginesie.

Jednak wnikliwa analiza utworu sprawia, że czytelnik dostrzega tę chaotyczność jako zamierzony efekt, a wszystkie pozornie przypadkowe

⁶⁵ Stasiuk A. *Dojczland*. Wołowiec: Czarne, 2007. S. 63.

⁶⁶ *Ibidem*. S. 20.

⁶⁷ *Ibidem*. S. 21.

⁶⁸ *Ibidem*. S. 88.

elementy układają się w logiczną całość. Wrażenia i obserwacje podporządkowane zostały artystycznym poszukiwaniom. Stasiuk, jako pisarz próbuje na marginesie żartobliwych spostrzeżeń czynionych mimochodem, dostrzec i zdefiniować fenomen „niemieckości”. By tego dokonać artysta dokonuje przeglądu w zachowaniu ówczesnych obywateli Niemiec, obserwuje starsze pokolenie, często spotykając się z wrogością czy niechęcią wobec swego polskiego pochodzenia. Za zmienną można uznać scenę w pociągu, gdy bohater pomagał staruszce – Niemce ułożyć ciężki bagaż na półce. Gdy kobieta, widząc w nim cudzoziemca, próbowała zgadnąć, z którego kraju mężczyzna pochodzi, wymieniła wszystkie europejskie narody, skrętnie omijając nazwę swego polskiego sąsiada. Tak się dzieje podczas podróży, gdy narrator prowadzi obserwacje: „<...>Wiedziałem setki, tysiące, dziesiątki tysięcy Niemców” – napisał⁶⁹.Wszyscy zaobserwowani ludzie zaczynają jawić się podróżnikowi jako niezbędne elementy jednego, perfekcyjnie działającego mechanizmu, napędzającego niezniszczalną maszynę: „<...> Bundestag mogą obsługiwać nawet Kazachowie”⁷⁰.Stwierdzenie to odzwierciedla przekonanie o potęgę tego kraju i gruntuje pozycję Niemiec jako państwa jednolitego, silnego i stale rozwijającego się. Obrazu tego dopełnia zakodowane w ludzkiej świadomości przeświadczenie o istnieniu niewidzialnej siły, która pomaga utrzymać ład w społeczeństwie.

Główny bohater jest zmęczony pobytom w kraju zachodnich sąsiadów i czyni z perspektywy Słowianina znamienne spostrzeżenie: „Jeżeli chcesz przeżyć prawdziwą samotność, powinieneś pojechać do Niemiec”⁷¹. Bohater utworu zauważa, że „<...>Niemcy były zimne w środku”⁷², ponieważ jako badacz z innego kręgu kulturowego nie był przygotowany na zderzenie dwóch narodów o tak odmiennej mentalności. Sam pisarz, znany jako piewca peryferii, zapewne wolałby odbyć podróż na Wschód, lecz jak sam przyznaje, że „niemiecka” zagadka nie została przez niego jeszcze rozwiązana. Nie oznacza to jednak, że Stasiuk-narrator na próżno wcielił się w rolę literackiego gasta. Doświadczenie to zaowocowało przecież kolejnym dziełem, w którym ukazanych zostało: „Sześćdziesiąt niemieckich hoteli, sześćdziesiąt niemieckich miast, sześćdziesiąt dworców i siedem niemieckich lotnisk”⁷³.

Zaprezentowane w książce indywidualne spojrzenie na odwieczny problem relacji polsko-niemieckich sprawia, że utwór ten staje się dla

⁶⁹ Ibidem. S. 34.

⁷⁰ Ibidem. S. 53.

⁷¹ Ibidem. S. 20.

⁷² Ibidem. S. 15.

⁷³ Ibidem. S. 27.

czytelnika ciekawym odkryciem. Godną uwagi teorią wysnutą przez pisarza jest pogląd o ukształtowaniu się w umysłach Polaków negatywnego wizerunku Niemców pod wpływem osoby Ulricha von Jungingena, który na długo przed Adolfem Hitlerem stał się symbolem niechęci do zachodnich sąsiadów.

4. Macho a portrety kobiet

Andrzej Stasiuk jest jednym z tych pisarzy, którzy w swoich utworach konsekwentnie budują świat oparty na „męskich” bohaterach. Każda kolejna książka zdaje się być potwierdzeniem tej tezy. Centralną pozycję w wielu utworach pisarza zajmują mężczyźni, ze swym „typowo” męskim zachowaniem. Fakt ten nasuwa pytanie o postacie kobiece i ich miejsce w twórczości artysty. Przeciętny męski bohater utworów Stasiuka, to osobnik obdarzony silnym popędem płciowym, egzystujący na marginesie życia społecznego, który ciągle jest represjonowany a w konsekwencji zostaje odseparowany od społeczeństwa.

Bohaterowie Stasiuka tworzą zmaskulinizowany, autonomiczny świat, w którym mężczyźni stanowią dla siebie najbardziej pożądane towarzystwo. Bohaterów łączą wspólne doświadczenia, zainteresowania i plany, w dzieciństwie łączy ich chłopięca przyjaźń a w dorosłym życiu wspólne spożywanie alkoholu, a często także cela więzienna. Książki: *Mury Hebronu*, *Biały kruk*, *Dziewięć* czy *Przez rzekę* mogą wręcz uchodzić za podręcznikowe przykłady konstruowania męskiej tożsamości i męskiego obrazu świata. Kobiece przeżycia ani myśli nie są w utworach Stasiuka poddawane jakiegokolwiek analizie, nie są też w żaden sposób eksponowane. Ich doznania i uczucia zostają odsunięte na dalszy plan. Rola płci pięknej narzucona została z góry przez mężczyzn i sprowadza się jedynie do zaspokajania męskiego pożądania, do bycia partnerką w kontaktach cielesnych. Wyjątek od tej reguły stanowi poniższy fragment autobiograficznej powieści *Jak zostałem pisarzem*: „<...> Wpadałem do Kasi nie w spiskowych celach, ale żeby zwyczajnie pogadać”⁷⁴.

Takie przypadki w dziełach omawianego pisarza, gdy kobietę przedstawia się jako równoprawną partnerkę mężczyzny, dorównującą mu intelektualnie i emocjonalnie, są rzadkością. O wiele częściej rola kobiety ogranicza się do eksponowania aspektu jej cielesności, o którym najchętniej rozmawiają męscy bohaterowie utworów Stasiuka. Mężczyźni wartościują kobiety jedynie według kryteriów mierzących walory ciała, dlatego też ocenie nie podlega ich charakter, sposób bycia ani temperament. Żeńska cielesność poddawana ocenie i komentowana wiąże się jedynie z tymi

⁷⁴ Stasiuk A. *Jak zostałem pisarzem* (próba autobiografii intelektualnej). Wołowiec: Czarne, 1998. S. 86.

częściami ciała, które bezpośrednio biorą udział w akcie miłosnym, dlatego twarz zwykle nie jest przedmiotem zainteresowania mężczyzn.

Wyróżnikiem prozy Stasiuka jest budowanie świata fikcji z perspektywy mężczyzny, który pozostaje jego centralnym punktem, podmiotem, wokół którego „krążą” ujęte przedmiotowo i fragmentarycznie postacie kobiece. Zapewne niełatwo przejść obojętnie obok autonomii tego męskiego świata, który dodatkowo funkcjonuje na gruncie realistycznym – ukazany w konkretnym miejscu i w konkretnym czasie.

Przestrzeń świata przedstawionego utworów Stasiuka wypełniają zarówno mężczyźni dojrzały jak i młodzi chłopcy, którzy przy tanim alkoholu przeważnie prowadzą rozmowy na „mocne” tematy.

Autor *Przez rzekę* swym bohaterkom od początku pozostawił w wykreowanym przez siebie świecie bardzo mało miejsca, odpychając je do roli kochanek, naiwnych istot wierzących w prawdziwą miłość lub matek, które źle wypełniają swe obowiązki względem dzieci. Widać to bardzo dokładnie na przykładzie utworu *Mury Hebronu*. Główny bohater jednego z opowiadań jest niezwykle dumny ze swoich podbojów miłosnych i nie kryje się bynajmniej z brakiem szacunku dla zdobywanych przez siebie kobiet. Za znamienne można uznać słowa: „<...> Idiotka wylądowała mi na kolanach, a ona pewnie nie zauważyła, jak znalazła się pode mną”⁷⁵.

Ofiarami męskiej nieczułości padają często kobiety wykształcone. Za przykład może posłużyć jedna z bohaterek – lekarka, która – mimo iż została wykorzystana przez młodego złodzieja – postanawia wszystko mu wybaczyć. Męscy bohaterowie Stasiuka zazwyczaj nie chcą okazywać uczuć ani „bajerować miłości”⁷⁶.

Dla Kingi Dunin taka wizja zmaskulinizowanego świata wiąże się z cynizmem i „fiksacją na męskie libido w kulturze wartości”⁷⁷. Badaczka uważa, że świat wykreowany przez Stasiuka, „jest pozbawiony żywych i prawdziwych kobiet”⁷⁸. Ale jak zaznacza Dunin, taki punkt widzenia nie ma wpływu na postrzeganie twórczości pisarza jako „niepełnowartościowej”⁷⁹.

Wydaje się, że twórczość Andrzeja Stasiuka pomimo mocno zaakcentowanego „pierwiastka” męskiego ma szansę obronić się jako literatura wartościowa. Bohaterowie-mężczyźni, mimo swej władzy nad kobietami są nieszczęśliwi i niespełnieni, są zagubieni i w gruncie rzeczy osamotnieni w brutalnym świecie, który sami powołali do życia. Świat

⁷⁵ Stasiuk A. *Mury Hebronu*. Warszawa: PIW, 1992. S. 31.

⁷⁶ *Ibidem*. S. 55.

⁷⁷ „Kartografowie dziwnych podróży”: wypisy z polskiej krytyki literackiej XX wieku / Red., M. Wyki. Kraków : Universitas, 2004. S. 282.

⁷⁸ *Literatura polska 1990-2000* / Red., T. Cieślaka, K. Piętrzych. T.2. Kraków: Universitas, 2002. S. 303.

⁷⁹ *Ibidem*. S. 303.

utworów Stasiuka nie jest zatem męskim azylem – jak mogłoby się pozornie wydawać, brak wartości niszczy w równym stopniu kobiety jak i mężczyzn, a „wojna płci” pozostawia na polu bitwy samych przegranych.

Samotność bohaterów najlepiej widać na przykładzie *Białego kruka*. Bohater powieści próbuje odnaleźć swe zaginione ego. W tym celu sięga po pomoc ludzi podobnych sobie. W trakcie całej wyprawy bohaterowie przybywają ze sobą, jednak wciąż pozostają osamotnieni, ponieważ „<...> Nędzę łatwiej znosi się w pojedynkę”⁸⁰. Jedyne, co ich łączy, to wspólne wspomnienia z lat dzieciństwa i młodości. Bohaterowie *Białego kruka*, swój ratunek upatrują więc w grupie: „<...>Pięciu ludzi ukrytych w lesie, ukrytych po to, by nikt ich nie odnalazł, nie zobaczył”⁸¹. „<...> Bo łatwiej rozmawiać w ciemności”⁸². Przebywający w grupie mężczyźni akceptują podobnych do siebie kolegów, niestety nie potrafią nawiązywać kontaktów z osobami o odmiennych doświadczeniach, poglądach, problemach, szczególnie negatywnie nastawieni są do kobiet. Bardzo chętnie odwołują się natomiast do wspomnień z czasów młodości. Wspominają czasy, gdy wabili dziewczęta, chwytały je za pośladki, by następnie porównywać doznane wrażenia. Bohaterowie tej powieści to indywidualiści, odczuwający mocno swoje istnienie, mężczyźni, którzy podczas wędrówki udają niepokonanych i twardych.

W *Białym kruku* mocnym, męskim charakterem przeciwstawione zostały niczym nie wyróżniające się postacie kobiet, stanowiące jedynie bezbarwne tło. Bohaterki wtłoczone zostały w stereotypowy kulturowy szablon, który wyznacza im tradycyjnie pojęte miejsce: gospodyni, matki, opiekunki i strażniczki domowego ogniska. Kobiety poruszają się po niewielkim i znanym sobie terenie, którego centra stanowią: dom z podwórzem oraz kościół i wykonują wciąż te same prace, zajmują się dziećmi, sprzątają, karmią zwierzęta. Świat kobiecy ukazany w *Białym kruku* jest odarty z tajemnicy, dlatego odrzucony został przez mężczyzn jako nudny, przewidywalny i nieatrakcyjny. Słowa jednego z bohaterów świadczą o pejoratywnym wartościowaniu zarówno kobiecego intelektu, jak i płci żeńskiej w ogóle: „<...> Umysł Wasyla pracuje ostatnio jak umysł przesądnej baby”⁸³. Takich stereotypów w powieści *Biały kruk* odnaleźć można znacznie więcej, zwłaszcza towarzyszących opisom kobiet, uwikłanych w codzienność, w szare, bezbarwne życie: „Zwalista kobieta pozostała po prostu matką, taką trochę lepszą matką, może ideałem matki

⁸⁰ Stasiuk A. *Biały kruk*. Wołowiec: Czarne, 2011. S. 33.

⁸¹ *Ibidem*. S. 44.

⁸² *Ibidem*. S. 46.

⁸³ *Ibidem*. S. 31.

<...>. Resztę znanych kobiet, białych rano, zaczerwienionych po południu”⁸⁴.

Bohaterowie, mimo iż spragnieni są uczuć, nie chcą pozwolić sobie na „przesadę z miłością”⁸⁵. Wycieczka, w której uczestniczą, staje się dla nich odskocznią od codzienności i ujawnieniem duchowych potrzeb, skrywanych dotąd głęboko. Uważają jednak, że poszukiwanie sensu, odkrywanie nowych stron życia i wszelka aktywność poznawcza dostępna jest wyłącznie prawdziwym mężczyznom. Sytuacja, w której znaleźli się bohaterowie powoduje, że zaczynają w nich budzić się uczucia, „których nie potrafili nazwać”⁸⁶.

Nieprzypadkowo w twórczości Andrzeja Stasiuka dominują silne męskie postacie, ponieważ, jak zaznaczył sam autor, każda z jego książek została skierowana do konkretnej grupy – w tym przypadku – męskiej grupy odbiorców⁸⁷. Większość czytelników stanowią mężczyźni, jednak sam autor nie wyklucza, że kiedyś być może napisze książkę o kobietach i dla kobiet⁸⁸.

Fabularny świat omawianych utworów Stasiuka nie pozostawia miejsca na autonomię bohaterki, a każda kolejno ukazująca się książka zdaje się tylko potwierdzać tę tezę. Rzeczywistość powołana do życia przez pisarza ukazuje niski status obyczajowy kobiet. Ukazana w utworach przemoc fizyczna wobec nich jest akceptowaną normą, a feminizm staje się przekleństwem mężczyźni. Pozbawiając swe bohaterki tych praw, z których korzystają mężczy bohaterowie, zwraca uwagę Stasiuk na ten ważny problem społeczny i odwołuje się do świadomości czytelników z apelem o aprobatę procesu zmian obrazu współczesnej kobiety.

Zupełnie inaczej postrzegają ten problem polskie feministki, według których Stasiuk staje się budowniczym świata „macho”. Kamila Budrowska, analizując jego bohaterów narzędziami krytyki feministycznej, tak napisała na ten temat znamienne słowa: „Feministki, obudźcie się i podrapcie go dotkliwie zamiast występować wspólnie na wieczorach autorskich!”⁸⁹. Badaczka zarzuca Stasiukowi, że w zbudowanym przez niego świecie, kobieta stanowić może, co najwyżej dopełnienie męskiego bohatera, a jej śladów szuka się, tropi: „<...> By odnaleźć ją na marginesie opisywanej rzeczywistości, zawsze z boku”⁹⁰.

⁸⁴ Ibidem. S. 53.

⁸⁵ Ibidem. S. 55.

⁸⁶ Ibidem. S. 54.

⁸⁷ Stasiuk A. Autorskie spotkanie w Zamojskim Domie Kultury (Zamość, Polska) dn., 07.09.2018 r.

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ Budrowska K. Kobieta i stereotypy. Obraz kobiety w prozie polskiej po roku 1989. Białystok: Trans Humana, 2000. S. 172.

⁹⁰ Ibidem. S. 176.

Wyraźny jest podział na kobiety i mężczyzn, których dzieli niemal wszystko – czas, przestrzeń, pragnienia, praca, emocjonalność itd. Same kobiety natomiast przez autora pokazany dwójako, „<...> Występują w dwóch rolach: macierzyńskiej i seksualnej”⁹¹. Podobnego zdania jest Kinga Dunin, według której Stasiuk „zawsze będzie kiepskim pisarzem”⁹², ponieważ w jego utworach obraz kobiety, „jest zupełnie zafałszowany”⁹³. Nie brak przykładów, które ukazują zdominowane przez mężczyzn bohaterki, traktowane przedmiotowo kochanki „należące” jednocześnie do wielu partnerów. Taki obraz bohaterek dominuje zwłaszcza we wcześniejszych utworach artysty, natomiast pewna zmiana dostrzegalna jest w późniejszej fazie jego twórczości.

Przykład tajemniczej i nieprzeciętnej postaci kobiecej stanowi Nadia z utworu *Przez rzekę*. W przeciwieństwie do innych kobiet ukazanych w twórczości Stasiuka bohaterka odznacza się silnymi, niemal męskimi cechami osobowości, zachowując równocześnie uwodzicielski wdzięk. Jej wyemancypowany sposób bycia budzi respekt, a jej wewnętrzna siła nie poddaje się męskiej dominacji. Tajemniczość tej postaci intryguje bohaterów, a jej nagłe zniknięcie wyzwala w mężczyznach poczucie niemocy, ale i przywraca stan emocjonalnej równowagi. Opuszczony przez Nadię bohater wyznaje: „Byliśmy podobni do listków w nurcie rzeki. Zdarzenia porывały nas i unosiły”⁹⁴. Postać tej niezwykłej bohaterki wydaje znamionować nawet pewien rodzaj demoniczności, dystansu i poczucia wyższości wobec otaczającego ją świata. Świadczą o tym poniższe słowa narratora: „<...>Obejmowała to wszystko ironicznym uśmiechem”⁹⁵. Zdając sobie sprawę ze swej fizycznej atrakcyjności, nie bała się prowokować mężczyzn, nie zajmowała pozycji obronnej, ale raczej działała ofensywnie. W odróżnieniu od innych bohaterek Stasiuka Nadia swobodnie poruszała się w męskim świecie, dostosowując brutalne reguły gry do własnych potrzeb: „Na co patrzysz? Na nogi czy na tyłek? <...> To już lepiej patrz na dupę”⁹⁶.

Bohaterka utworu *Przez rzekę* nie dość, że nie przyjmuje postawy ofiary, to dodatkowo sama stara się zawładnąć bohaterem i całkowicie go sobie podporządkować. W zachowaniu Nadii zaznacza się postawa feministyczna, a jej zachowanie powoduje, że staje się dla mężczyzn jednocześnie urzekająca i odpychająca. Przykładem umiejętnego i skutecznego wykorzystania przez tę kobiecą postać swojej przewagi nad mężczyzną jest

⁹¹ Ibidem. S. 176.

⁹² „Kartografowie dziwnych podróży”: wypisy z polskiej krytyki literackiej XX wieku / Red., M. Wyki. Kraków: Universitas, 2004. S. 284.

⁹³ Ibidem. S. 284.

⁹⁴ Stasiuk A. *Przez rzekę*. Wołowiec: Czarne. 1998. S. 42.

⁹⁵ Ibidem. S. 27.

⁹⁶ Ibidem. S. 26.

gwałtowny akt miłosny, którym – według narratora utworu – bohater dokonuje zdrady z żoną swego kolegi Ptysia. Mimo że pragnienie zmysłowe przybrało w końcu postać obrzydzenia do dziewczyny, główny bohater znalazłszy się pod wpływem jej czaru nie był w stanie nic „na poradzić”⁹⁷ w chwilach, kiedy: „<...> Szaleństwo dotyka <...> jednego tylko zmysłu”⁹⁸.

Nadia mówi o sobie niewiele, lecz odznacza się swobodą obyczajową i prowokacyjnym zachowaniem. Potrafi silnie oddziaływać na swego kochanka i ma zdolność wywoływania silnych uczuć i emocji. Mężczyźni chętnie przyglądają się jej gestom, takim jak zakładanie nogi na nogę, czy palcom gładzącym filiżankę, dostrzegając w nich nieodgadnioną tajemnicę, a sama bohaterka budzi w mężczyznach ambiwalentne uczucia. Jej niezależność sprawia, że staje się pożądana przez mężczyzn, a jej tajemniczość powoduje, że zaczyna funkcjonować bardziej jako symbol niż postać realna. Tej ciekawej, wyjątkowej i niemal mitycznej kreacji bohaterki utworu *Przez rzekę* sprzyja znikoma ilość informacji na jej temat. Niewiele wiedzą o niej bohaterowie utworu i równie niewiele dowiaduje się czytelnik.

Silny i agresywny pierwiastek żeński zderzając się z silnym pierwiastkiem męskim powoduje, że główny bohater zaczyna prowadzić walkę z Nadią. Narzucająca się siła, z którą mężczyzna ma do czynienia, jest według bohatera „mięsem, groźbą i chaosem”⁹⁹. Pojawia się więc pragnienie uwolnienia od tej destruktywnej kobiecej mocy, zagrażającej męskiej niezawisłości i wolności.

Proces zdobywania kobiet ukazany w utworach Stasiuka przebiega zwykle dwufazowo. W pierwszym etapie mężczyznom towarzyszy silna ekscytacja i energia, natomiast z chwilą zdobycia kobiety można zaobserwować drugą fazę związaną z utratą zainteresowania partnerką. Bohaterowie męscy wykreowani przez artystę postrzegają kobiety jako źródło zaspokojenia seksualnego, a w samym akcie miłosnym upatrują przeżyć metafizycznych i mistycznych. W jednym z opowiadań omawianego zbioru *Przez rzekę* bohater w miłosnym spotkaniu z Nadią próbuje doszukać się głębokich i wzniosłych odczuć, lecz rozczarowuje się, ponieważ doznania cielesne potrafią zaspokoić jedynie zmysły.

Inną bohaterką utworu *Przez rzekę* równie wartą uwagi jak Nadia jest Zula Egipt, dziewczyna o zjawiskowej urodzie, należąca do wielu mężczyzn – jak wiele innych bohaterek Stasiuka. Kobiecie tej nie odpowiada jednak narzucona z góry rola obiektu męskiego pożądania, dlatego znika bez śladu, wprowadzając swoich kolegów w zakłopotanie. Należała do tych istot, których pojawienie uruchamia wyobraźnię. „<...>. Wszystko <...> co nasze umysły

⁹⁷ Ibidem. S. 55.

⁹⁸ Ibidem. S. 58.

⁹⁹ Ibidem. S. 56.

były w stanie wyprodukować”¹⁰⁰. Zula miała tak silny wpływ na bohatera, że po jej zniknięciu mężczyzna poczuł się kompletnie zagubiony. Świadczą o tym słowa: „<...>Opuściła mnie odwaga i porzuciła wola”¹⁰¹.

Nieco inną kreacją kobiecej postaci jest małowówna bibliotekarka z prowincjonalnej miejscowości. Mimo że została przedstawiona jako nieśmiała i cicha postać, to jednak i ona potrafiła wywołać erotyczne uczucia w dorastającym młodzieńcu. Ciekawość bohatera związana z jej osobą narastała, do czasu, gdy pewnego dnia, „<...> Wysłała za mąż za milicjanta i wyjechała”¹⁰².

Odmiennością od reszty wiejskich kobiet ekscytuje Maryśka, młoda dziewczyna, bohaterka *Opowieści galicyjskich*. Jej postać została ukazana w niezwykle zmysłowym tańcu z Edkiem oraz w czasie wiejskiej zabawy. Ludzie przyglądający się śmiałym ruchom i ciału dziewczyny, plotkują o jej prowokacyjnym zachowaniu. Dostrzegali, że kobieta nie stwarza pozorów niewinności, a jej swoboda jest w tym środowisku czymś nowym i zaskakującym. Przekleństwem dziewczyny jest to, że osiągnęła niezależność, uwalniając się od stereotypowych ról żony i matki. Niezwykle kobiety często prezentuje pisarz w tańcu. Dzieje się tak w *Dukli*, gdzie ze wspomnień mężczyzny wyłania się obraz jego młodzieńczej miłości. Jawi się ona jako niemalże mityczna postać, płasząca boso w lubieżnym zapamiętaniu: „Tańczyła teraz w blasku własnego ciała i blasku przekleństwa”¹⁰³.

To, co wywołuje zachwyt mężczyzn, jednocześnie budzi oburzenie społeczności, która chętnie i szybko osądza dziewczynę. Na przykładzie *Dukli* autor pokazuje, jakie konsekwencje może nieść ze sobą kobiecy erotyzm, który, według narratora jest „jakąś odmianą zła, odmianą, której możemy pragnąć tak, jakbyśmy pragnęli dobra”¹⁰⁴.

W pisarstwie Stasiuka dostrzec można, że kobiety i mężczyzn dzieli swego rodzaju linia demarkacyjna, która niekiedy zamienia się w przepaść, w radykalny separatyzm płciowy. Ta reguła obejmuje teksty „miejskie”, „wiejskie”, a nawet *Duklę*, specyficzny traktat metafizyczny. Jednocześnie kobiety w tej książce są zepchnięte na margines świata przedstawionego i ujęte stereotypowo. Autor prezentuje w utworze taką stronę rzeczywistości, w której postaci kobiece stają się jedynie dodatkiem do męskiego uniwersum. Spojrzenie na świat, filozofia życia, mentalność i typ emocjonalności zaprezentowane zostały z męskiego punktu widzenia.

Nie da się kwestionować w twórczości Andrzeja Stasiuka wyrazistego podziału na kobiety i mężczyzn, dwa światy, które stykają się tylko

¹⁰⁰ Ibidem. S. 87.

¹⁰¹ Ibidem. S. 92.

¹⁰² Ibidem. S. 13.

¹⁰³ Stasiuk A. *Dukla*. Wołowiec: Czarne, 2005. S. 36.

¹⁰⁴ Ibidem. S. 36.

okazjonalnie. Można to porównać do dwóch odrębnych cywilizacji, które dzieli czas, przestrzeń, emocjonalność wreszcie codzienne obowiązki. Bohaterowie płci męskiej zwykle dokonują ostrego podziału kobiet na przeciętne i niezwykle. Te ostatnie mogą wywierać duży wpływ na zachowanie mężczyzn i z powodzeniem sprowadzić ich do roli poddanych. W zetknięciu z niedostępnymi i dumnymi kobietami, nawet bohaterowie typu „macho” zrzekają się swej dominacji i władzy nad słabszą płcią.

Stasiuk dostrzega, że czas kobiet jest kulisty, o czym świadczy najlepiej cykliczność zarówno codziennych zajęć jak i powtarzalność procesów fizjologicznych, związanych z zaspokajaniem męskich potrzeb i rodzeniem dzieci. Kobieca fizyczność i uwikłanie w codzienność, w zajęcia, których nie mogą porzucić, skazuje bohatera na przegraną w walce z mężczyznami o miejsce w świecie i o godność.

Mitologia męskości w twórczości Stasiuka jest tak niepodważalna, jak stabilna i trwała jest niezależność męskiego świata. To powoduje, że bohaterowie-mężczyźni chętnie opuszczają dom, który postrzegany jest jako getto kobiecej rzeczywistości, wychodzą z kolegami na piwo czy wódkę, przesiadują w knajpach lub wyruszają na wyprawy autostopem lub pociągiem. Każda książka Stasiuka staje przestrzenią mężczyzn, niemal nieograniczoną, intrygującą i – co najważniejsze – niedostępną dla kobiet, ale i ten świat w końcu wpisuje się w pewien ustalony rytm monotonii i przewidywalności.

Przeżycia kobiet, refleksje oraz meandry ich psychiki wyraźnie nie leżą w sferze zainteresowania artysty. Intelktualizm oraz dylematy egzystencjalne przypisuje Stasiuk prawie wyłącznie mężczyznom, tworząc „mitologię męskości” we własnym wydaniu, która – mimo że niesprawiedliwa – to przecież zakorzeniona ciągle w stereotypach, pokutujących w społeczeństwie.

Schematy społeczno-obyczajowe nie omijają również mężczyzn, którzy z reguły pełnią rolę ojców i mężów utrzymujących swe rodziny. Jednak krytyczny stosunek do kobiet, zaniżanie wartości pracy, którą codziennie wykonują oraz brak szacunku dla nich powoduje, że równorzędne współistnienie tych dwóch światów w rzeczywistości utworów Stasiuka ciągle wydaje się niemożliwe.

PODSUMOWANIE

Bohater literacki w prozie Andrzeja Stasiuka nie przypadkowo stał się centralną kategorią literacką służącą do poszukiwania wątku egzystencjalnego. W aspekcie podjętego tematu kontekst filozoficzny, posłużył za punkt wyjścia do rozważań nad tematem jednostki i jej miejsca we współczesnym świecie, świecie mało stabilnym poddawany ciągłym zagrożeniom. Analizując i interpretując powieści należy pamiętać o niebezpieczeństwie bezkrytycznej identyfikacji bohaterów, gdyż postacie

wykreowane przez Andrzeja Stasiuka są tylko na pozór słabą moralnie istotą. W rzeczywistości tu wyłania się cały szereg wrażliwych indywidualistów, których życie upływa na konfliktach ze światem, a także na konfliktach ze swoją tożsamością. Stąd bierze się ich bunt i poszukiwanie innych wartości. Często taki bohater ponosi klęskę w miłości i życiu rodzinnym, z reguły jest samotny. Co rusz jego postępowanie okazuje się niezgodne z powszechnie przyjętymi wartościami. Jest to główna przyczyna jego inności i obcości. Takie uczucie w dużym stopniu przyczynia się do braku zakorzenienia albo odwrotnie, do wytwarzania mitu „małych pięknych ojczyzn”. Jego bohaterowie zanurzeni albo w miejskie klimaty (obraz brudnych i ponurych wielkomiejskich dzielnic), albo jak w przypadku opowiadań, umieszczeni na tle wiejskiej panoramy, gdzie manifestują przywiązanie do wsi, do ciszy i prostoty są niezwykle autentyczni.

Z przeprowadzonych rozważań jasno wynika, że twórczość Andrzeja Stasiuka jest dla czytelnika nie lada wyzwaniem. Pozornie prosta w przekazie obfituje w liczne nawiązania, ukryte aluzje, sugestie. Lektura prozy czy dramatów autora *Dukli* przynosi kilka ciekawych kreacji bohaterów. Są to postaci buntownika, gangstera i mafiosa, obserwatora prowincji, Środkowoeuropejczyka – „lumpeniteligenta, czy wreszcie macho. Poprzez obrazy tych bohaterów Stasiuk porusza istotne kwestie związane z poszukiwaniem tożsamości, zagrożeniami jednostki wynikającymi z globalizacji i kultury masowej, wreszcie pragnieniem powrotu do natury, do źródeł. Postacie prozy Stasiuka często ukazane w sytuacjach skrajnych skłaniają odbiorcę do refleksji dotyczącej egzystencji człowieka.

STRESZCZENIE

Artykuł dotyczy charakterystyki typów bohaterów w twórczości polskiego pisarza Andrzeja Stasiuka. Na wybranych przykładach z jego powieści i dramatów, wyodrębniono kilka podstawnych typów, tj.: buntownik, gangster i mafioso; obserwator prowincji; Środkowoeuropejczyk – „lumpeniteligent”; Słowianin – „głupi Jaś”, wreszcie macho. W rozdziale 1 przedstawiono osoby pochodzące z nizin społecznych, którzy buntują się przeciwko biedzie i niesprawiedliwości. Żyją w niedostatku i we własnych życiowych porażkach, ale wciąż nie mają zamiaru znaleźć uczciwej pracy czy pójść na studia. W kolejnym rozdziale, wątek egzystencjonalny dotyczy regionów Europy Środkowej i jej mieszkańców. Tu czytelnikom ujawnia się hierarchia wartości świata Zachodu w kontraście krajów Wschodu. Kontekst filozoficzny posłużył za punkt wyjścia do rozważań nad tematem jednostki i jej miejsca we współczesnym świecie. Kwestię tę kontynuowano w rozdziale 3, gdzie przedstawiony bohater stara się obiektywnie zaprezentować wady, jak również zalety obu światów i kultur. Bohaterowie Stasiuka tworzą zmaskulinizowany, autonomiczny świat, w którym mężczyźni stanowią dla siebie najbardziej pożądane towarzystwo. Jednak, i

w tym przypadku pojawiają się ciekawe kobiece postacie, których opis podjęto w ostatnim rozdziale artykułu.

LITERATURA

1. Andruchowycz J., Stasiuk A. *Moja Europa. Dwa eseje o Europie zwanej Środkową*, Wołowiec : Czarne, 2000. 158 s.
2. Budrowska K. *Kobieta i stereotypy. Obraz kobiety w prozie polskiej po roku 1989*. Białystok: Trans Humana, 2000. 192 s.
3. Portal wiedzy. URL: <http://portalwiedzy.onet.pl/82457,,,kontrkultura,haslo.html>.
4. Polityka PL. URL: <http://www.polityka.pl/kultura/aktualnoscikulturalne/1501191,1,niemcy-krajem-polskich-pisarzy.read#ixzz1HVkWXwmB>.
5. „Kartografowie dziwnych podróży”: wypisy z polskiej krytyki literackiej XX wieku / Red., M. Wyki. Kraków : Universitas, 2004. 619 s.
6. *Literatura polska 1990-2000* / Red., T. Cieślaka, K. Piętrych. T. 2. Kraków: Universitas, 2002. 460 s.
7. Mikruta K. *Pisanie to mój zawód*. „Dziennik Polski”, 1997, nr 97.
8. Stasiuk A. *Autorskie spotkanie w Zamojskim Domie Kultury (Zamość, Polska) dn., 07.09.2018 r.*
9. Stasiuk A. *Biały kruk*. Wołowiec : Czarne, 2011. 324 s.
10. Stasiuk A. *Ciemny las*. Wołowiec : Czarne, 2007. 110 s.
11. Stasiuk A. *Dojezland*. Wołowiec : Czarne, 2007. 112 s.
12. Stasiuk A. *Dziewięć*. Wołowiec : Czarne, 1999. 256 s.
13. Stasiuk A. *Dukla*. Wołowiec : Czarne, 2005. 192 s.
14. Stasiuk A. *Jadąc do Babadag*. Wołowiec, 2004. 280 s.
15. Stasiuk A. *Jak zostałem pisarzem (próba autobiografii intelektualnej)*. Wołowiec: Czarne, 1998. 158 s.
16. Stasiuk A. *Mury Hebronu*. Warszawa : PIW, 1992. 180 s.
17. Stasiuk A. *Noc*. Słowiańsko-germańska tragifarsa medyczna. Wołowiec : Czarne, 2005. 95 s.
18. Stasiuk A. *Przez rzekę*. Wołowiec : Czarne. 1998. 164 s.
19. Stasiuk A. *Zima*, Wołowiec : Czarne, 2001. 56 s.

Information about the author:

Nanivsky R. S.,

Lecturer at the Department of Foreign Languages
Lviv Polytechnic National University
14, Stepana Bandery St., Lviv, 79000, Ukraine

THE CONCEPT OF AGE IN THE ENGLISH-SPEAKING CULTURE

Osova O. O., Panchenko V. V.

INTRODUCTION

Interest in languages, how they originated, how they work and develop, has existed from time immemorial. At the present stage of the development of the linguistics the key role belongs to the anthropocentric paradigm, which presents the language as a system forming the constitutive features of a personality. The fundamental characteristics of the language system are developed under the influence of the general biological and neurophysiologic constitution of man and are closely connected with his thinking process, spiritual and practical activity, personality, knowledge about the world. That is why the attention of modern linguists is concentrated on the cognitive, cultural and sociologic aspects of the language, which are the objects of study of such sciences as cognitive linguistics, sociolinguistics, linguistic and cultural studies. The notion which unites linguistic, cultural and cognitive phenomena is the concept as the sense category with value, image and notion constituents.

Taking into consideration language anthropocentricity and the leading role of cognitive and cultural researches in modern linguistics we've decided to analyze concept AGE. The choice of this concept is caused by the multidimensional character of age phenomenon and by the absence of profound analysis of the means of its verbalization in the English language.

In view of all aforesaid our aim is to show the specificity of the concept of age perception and verbalization on the material of the English phraseological and lexical units.

To attain the aim of the research the following methods were used: the method of total sampling, structural, semantic and cognitive analysis, field modeling method. With the help of the method of total sampling the units under analysis were selected from the dictionaries, specificity of concept AGE verbalization means in Modern English was defined with the help of structural, semantic and cognitive analysis, field modeling method was used to build up the lexico-semantic field of concept AGE realization.

Theoretical grounds of our research are the works by V. Karasyk, I. Sternyn, Z. Popova, A. Rudakova, Ju. Stepanov and the others devoted to the history and methods of cognitive linguistics, linguistic and cultural studies, concept structure and formation. Lexical and phraseological nominations of age were selected from the English-Russian Dictionaries of

1. The concept of age as a culturally relevant phenomenon

Tendency to the diffusion of the various branches of scientific knowledge is one of determining characteristics of science in XX–XXI centuries. In the field of humanities this aspiration to synthesis was expressed through researches of culture phenomena, including all varieties of human activities and their results. Key idea in modern linguistics is the idea of language anthropocentricity. In the center of everything described by words there is an individual and everything that is perceived as their surroundings, sphere of their existence. From the point of view of anthropocentric paradigm a person cognizes the world through growing self-awareness, through theoretical and practical activities. This paradigm is based on switching the focus of researchers' interests from the objects of cognition to the subject, i.e. a man in a language and a language in a man are analyzed. From the moment of birth a person cognizes their environment, learns to recognize objects, to correlate them with each other, to generalize, learns to process and memorize information, to express the results of the cognition using the language. As a result common notions are formed which later will be united in the system of knowledge about the world. This system consists of concepts of a different level of complexity and abstraction formed in different ways¹.

A concept appears as an image, but once formed in the consciousness, this image is able to move up according to the degree of abstraction. The primary concept content becomes more complicated due to the knowledge received as a result of other types of cognitive activities, i.e. some cogitative content, logical associations are added. With the increase of level of abstraction the concept gradually transforms from a perceptible image into a cogitative one. At the same time the well-known fact that any concept should be explained by an example, proves the concept imaginative nature.

For a child, whose concept sphere is still in the process of formation, a concept is usually equal to a concrete perceptible image (for a child Jerry, dog, collie and animal is one object, all these words represent one perceptible concept in his consciousness – picture of his own dog). Later each of the lexemes mentioned above will present different, though hieratically connected concepts (animal – dog – collie – Jerry). For an

¹ Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии. Тамбов : ТГУ, 2001. С. 21

intelligent uncultivated person concepts are hardly different from the initial empiric images².

Thus, a primary empiric image at first functions as concrete perceptible concept content, and then becomes a means of encoding, a sign of a multidimensional concept which is becoming more and more complicated in the process of its comprehension³.

Since the concept is a unit of culture, it must include the value constituent and its presence distinguishes the concept from other mental units. The concept turns to be that structure of consciousness, in which the values of society are fixed. Besides the value constituent, notional and imaginative elements are also included into the structure of the concept. A notional element is formed by actual information about a real or imaginary object. The imaginative constituent of the concept is related to the method of cognition of reality. In this element all naive presentations fixed in the language are included; internal forms of the words which serve to express the concept.

One of the basic questions of concept studies is a question about correlation of concepts and language units. The fact that a word and a concept have the common plane of expression creates a peculiar scientific intrigue, which allows for a paradoxical assertion: the concept is both a word and a non-word. Description of some word-concepts of folk culture can be related to concepts of the same culture. Describing the relation of the explored word to another word, we get partial interpretation of the word we are interested in. A. Wierzbicka thinks that terms “word” and “concept” are interchangeable. She introduces such notions as “concept-minimum, which is incomplete domain by word meaning, inherent to the ordinary transmitter of language” and “concept-maximum, which is complete domain by word meaning”⁴.

In the process of communication the concept is expressed mainly by language signs. There is a linguistic unit (word, word combination, idiom, sentence etc), expressing the concept in the most complete and general form. This unit is used as the concept name by the researchers. However, the concept name is not the only sign, which can activate it in human consciousness. Any concept is characterized by its ability to be realized in different forms. “The more varied language means of the concept expression, the more ancient and the more important for this language

² Попова З.Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике. Воронеж : Истоки, 2001. С. 43.

³ Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии. Тамбов : ТГУ, 2001. С. 30.

⁴ Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. Москва : Русские словари, 1997. С. 304.

society this concept is”⁵. In the period of its existence a concept can lose connection with some linguistic units and attract new ones.

Concept AGE has existed in human languages since the very beginning. Ever since Oedipus solved the riddle of the sphinx, thereby winning the prizes of kingship, incest, guilt and blindness, writers and thinkers have been trying to outdo his analytical feat. While he knew that what walked on four legs in the morning, two in the afternoon, and tree in the evening was man in his three ages, we prefer to think of man’s ages as seven in number, taking out cue from Shakespeare. First comes “the infant, mewling and puking”, then “the whining schoolboy”, then “the lover, sighing like a furnace”, followed by the soldier, full of strange oaths”. Hard upon his heels strolls the stately “justice <...> full of wise saws”. The sixth age is that of an old man who waits “the last scene of all”, a senile second childhood in which he is «sans teeth, sans eyes, sans taste, sans everything”⁶. Surely no mortal lives who has not wanted to escape from the painful reality of all these stages, especially the unmentioned stage, death.

When we attempt to describe someone else, or when we are required to describe ourselves (for example, on an official form) age almost always seems to be a crucial component to such descriptions. Age shapes and sets limits upon the way we live our lives in a way that we very much take as granted. As the timeline shows, age dictates such things as when we can leave school, when we can drive, when we can marry, when we can join the army, when we can drink alcohol, we can retire, and of course when we can vote. In an obvious sense, age is a fact we cannot alter because it literally describes how long we have been alive. It is something which fixes our position in society as much as, and often more than, other factors such as race, gender or class. Nevertheless, once we begin to consider the different ways in which age underpins the identity of any given individual, it emerges as a category that is far from being simply a biological given. The social effects of age have implications far beyond the explicit classification of a person’s physical, chronological status. Age, consequently, is an aspect of identity which powerfully reflects the particular character of life in any national culture and we can learn a lot about a nation’s meanings and cultural practices by paying attention to the significance it attaches to certain life stages. In other words, age is a component of identity which is very

⁵ Слышкин Г.Г. От текста к символу. Лингвистические концепты прецедентных текстов в слушании или дискурсе. Москва : Academia, 2000. С. 56.

⁶ Shakespeare W. The Seven Ages of Man («All the World’s a Stage»). URL: <https://genius.com/William-shakespeare-the-seven-ages-of-man-all-the-worlds-a-stage-annotated>

much tied to cultural factors such as the education system, health or marriage practices.

2. Lexico-semantic analysis of concept AGE verbalization means

According to our data selected from the English-Russian Dictionaries of Idioms by A. Koonin and Ju. Barantsev and Longman Dictionary of Contemporary English concept AGE is represented in the English language by 88 phraseological units and 189 lexical units. They can be classified according to the following criteria:

- period of life, which is marked by the lexeme (childhood, youth, middle age, old age);
- gender reference;
- way in which age is named (explicitly or implicitly);
- evaluative connotation of the lexeme;
- national-cultural components in the meaning of the lexeme;
- stylistic connotation;
- features of character typical for a particular age.

A person's life consists of 4 four important stages, four steps in the process of aging: childhood, youth, middle age and old age. This is reflected in the language.

In our sample 52 (18.8%) lexemes mark childhood (for instance, *the olive branch – children, little beggars – little children, teenybopper – a girl between the ages of about 9 and 14, who is very interested in popular music, teenage fashion etc, Goldilocks – a humorous name for a little girl with blonde hair, kiddie – a young child, ragamuffin – a dirty young child wearing torn clothes, toddler – a very young child who is just learning to walk*), 73 (26.4%) – youth (for example, *one's salad days – young years, period of inexperienced youth, sweet seventeen – happy girlish years, tender age – young, early age, Adonis – an extremely attractive young man, the rising generation – young people who will soon be enough to vote, have jobs etc, whippersnapper – a young person who is too confident and does not show enough respect to older people, the first flush of youth/manhood – the beginning of a period of time when you are young, a (proper) little madam – a young girl who is very confident and expects other people to everything she wants*), 15 (5.4%) – middle age (examples are as follows: *a new lease life – the second youth, on the shady (wrong) side of thirty (forty, etc) – older than 30 (40 etc.), be no chicken – used to say that someone is no longer young – used humorously, be pushing 40/60 – to be nearly 40, 60 etc years old, mature – a polite or humorous way of describing someone who is no longer young, matronly – used to describe a woman who is fairly fat and no longer young – to avoid saying this directly*), 87 (31.5%) – old age (for

instance, *old hooker – old person, old duck – grandmother, the afternoon of life – in one's old age, centenarian – someone who is 100 years old or older, second childhood – someone who is in their second childhood is old, and their mental abilities are greatly reduced, sage – an old man who is very wise*).

Some PU (phraseological units), such as *to carry one's years well, to bear one's age well – don't look one's age, to look young for one's age*, can be used in relation to people in both middle and declining years.

When we want to say how old a person is we can use the following expressions: *be 5/10/35 etc, be 5/10/35 etc years old, be 5/10/35 years of age, aged 5/10/35 etc, of 5/10/35 etc, in your teens/20s/thirties/40s etc, have turned 20/30 etc*.

Also we can single out phrases that do not name age directly but just indicate the process of aging, e.g. *coming of age, grow old, ageing, show your age*.

A separate group of lexemes referring to the people of the same age can be distinguished: *age group, age bracket, age range – the people between two particular ages, considered as a group, peer group – a group of people, especially people who are the same age, social class etc as yourself*.

To concept AGE verbalization means also belong 9 lexemes (3.3%) indicating the relations of seniority between people. Here we have *big sister/brother – your older sister/brother, elder – the elder of two people, be somebody's elder, be two/ten years somebody's elder – to be older than someone else, be two/five/ten etc years somebody's senior – to be two, five, ten etc years older than someone, be two/five/ten etc years somebody's junior, be somebody's junior by two/five/ten etc years – to be two/five/ten etc years younger than someone*.

Since age is a complex biological, psychological, sociological category and nobody knows for sure when a person crosses the border between childhood and youth, youth and middle age, middle age and advanced years, there are a lot of expressions that reflect this phenomenon. For instance, *colleen – a girl or a young woman, juvenile delinquent – a child or young person who behaves in a criminal way, maiden – a young girl or a woman who is not married, youngster – a child or young person, childbearing age/years – if a woman is of childbearing age or in her childbearing years, she is of an age when it is physically possible for her to have babies* (the last can be used for either a young or a middle-aged woman).

The next aspect of our classification is the reference of lexical units. We can single out:

- lexemes that mark women's age;
- lexemes that mark men's age;
- lexemes that name age regardless of gender.

According to our data the nomination of women's age is characteristic for 52 (18.7%) lexemes (examples: *sweet seventeen – happy girlish years, old duck – grandmother, mutton dressed as a lamb – elderly woman who tries to look young, crone – an ugly or unpleasant old woman, matriarch – an older woman, who controls a family or a social group, flapper – a fashionable young woman in the late 1920s, nubile – a woman who is nubile is young and sexually attractive*), 27 (9.7%) lexemes refer to masculine gender (*a young shaver – young man, old broke – an old unpleasant man, Billy Bunter – gluttonous, thick, blundering teenager, as old as Methuselah – very old, Adonis – an extremely attractive young man, father figure – an older man who you trust and respect, gaffer – an old man, sage – an old man who is very wise, lad – a boy or a young man*), 197 (70.6%) units indicate age, regardless of gender (*one's early days – youth, in the flower of life – in the bloom of life, getting on in years – not in the first youth, geriatric – too old to work well, octogenarian – someone who is between 80 and 89 years old, pre-school – relate to the time in a child's life before they are old enough to go to school, teenage – aged between 13 and 19, knee-high to a grasshopper – used when talking about the past to say that someone was a young child then*).

The fact that the majority of units under analysis can be used in reference to both males and females is another evidence of the universal character of concept AGE.

All the selected units from the semantic field 'age' can be divided into two classes according to the way of age nomination:

- those that name a person's age explicitly (directly), giving exact figures or stating that the given figure is approximate;
- those that name age implicitly, without mentioning any figures but using metaphoric, metonymic, euphemistic words and phrases, allusions etc.

We conducted calculations and found out that in 104 (38.4%) lexemes from our selection the nomination of age is explicit and in 167 (61.6%) – implicit. For instance: explicitly: *on shady (wrong) side thirty (forty, etc) – older than 30 (40 etc.) years; on right (sunny) side thirty (forty, etc) – younger than 30 (40 and etc) years, under 30 (40 and etc) years; silver jubilee – 25-years-old jubilee, be pushing 40/60 etc – to be nearly 40, 60 etc years old, twentysomething – someone who is between the ages of 20 and 29, 5/10/50 years old – used to talk about how long a person has lived; implicitly: decline into vale years – to become old; to win one's latchkey – to become adult and get the key from an entrance door (to come back home when pleasing); a bread and butter miss – pupil, girl of school age, teenybopper – a girl between the ages of about 9 and 14, who is very interested in popular music, teenage fashion etc, groupie – a young woman who follows popular musicians or other famous people around, hoping to*

meet them, Jack the Lad – a young man who enjoys drinking alcohol and going out with his male friends, and who thinks he is sexually attractive.

The prevalence of implicit nominations may be accounted for by the well-spread phenomenon of euphemism (or dysphemism), especially in reference to old people, and abundance of poetic and jocular metaphoric and metonymic nominations used in literature and informal communication.

Negative or positive connotation of expressions is usually connected with negative or positive images that are incarnated in a certain phrase and based on literal meanings of their components.

For example, in PU *a green old age – happy cheerful old age* positive evaluation is indicated by the component ‘green’, which is associated with images of spring, bloom, and in combination with the element ‘old age’ means that an elderly person despite old age feels well and energetic. Positive connotation of such PU, as *silver jubilee – 25-years-old jubilee, golden jubilee – a 50-annual jubilee, diamond jubilee – a 60-, 70- annual jubilee* is explained by the presence of components ‘silver’, ‘golden’, ‘diamond’ that name noble metals. All the expressions with the components ‘well’, ‘new’, ‘flush’, ‘bloom’, ‘flower’ are positive (*to carry one’s years well, to bear one’s age well – don’t look one’s age, to look young for one’s age, the first flush of youth/manhood – the beginning of a period of time when you are young, in the bloom of youth, in the flower of life – to be young and active, a new lease of life – the second youth*). When describing an old person with the help of such words as ‘sprightly’ or ‘spry’ we presuppose energy, activeness, good spirits.

On the contrary, some PU belong to the group with negative evaluative connotation: *mutton dressed as a lamb – elderly woman who tries to look young, old broke – old unpleasant man*. In the first case negative connotation is created by metaphorical adversative comparison of an elderly woman aspiring to look like a young girl (lamb) with a sheep. In the second case the element ‘broke’, that by itself is associated with destruction, indicates an elderly man with repellent appearance and bad character. Negative connotation is also observed in a number of lexemes describing unpleasant, annoying or nasty old persons. For example, an ugly or unpleasant woman can be referred to as ‘*hag*’ or ‘*witch*’. Both words have their roots in old superstitions and beliefs about women endowed with supernatural forces and abilities, ‘dark magic’ always causing damage to ordinary people. Another name for an annoying old woman is ‘*old trout*’. Negative evaluation is clearly understood by drawing a parallel to a not fresh fish, which has a disgusting smell and taste. Talking about young people the negative effect is achieved through the composition of words and word combinations. For example, *ladette – a young woman who likes to do some things that young men typically do, such as drinking a lot of alcohol and talking about sex*. It

is formed from the root “lad”, meaning a boy or young man and feminine suffix -ette. Negative evaluation is based on gender stereotypes. In the word combination ‘lager lout’ – *a young man who drinks too much and behaves violently or rudely* – negative connotation is indicated by the combination of the component ‘lager’ – a light-coloured beer (alcoholic drink) and emotionally coloured component ‘lout’ – a vulgar young man with rude manners. One more example can be provided: a young person who behaves badly and often gets into trouble is called a ‘tearaway’. The combination of the noun ‘tear’ and the preposition ‘away’ proves this lexeme’s negative connotation.

In the semantic group that serves for the verbalization of concept AGE 50 (18.5%) units have negative estimation, 34 (12.5%) – positive and 187 (69%) – neutral.

The following lexemes can be supplied as examples of neutral: *age of consent – the age when someone can legally get married or have a sexual relationship, childhood – the period of life when you are a child, retire – someone who has stopped working, usually because of their age, septuagenarian – someone who is between 70 and 79 years old, kid – a young person, underage – too young to legally buy alcohol, drive a car, vote etc., girl – a female child or young woman.*

Predominance of neutral lexemes, which are as a rule frequently used, proves the importance of concept AGE for English culture. It is obvious that there must be a number of neutral age nominations in any language since age is a necessary component to be mentioned while filling in official forms and documents, while describing a person etc. Age is viewed as something that makes up a part of human existence, a characteristic of it. Negative expressions belong mostly to the semantic subgroup “old age”. It is connected with the general perception of old age as an end of life, the time of illnesses, loneliness, sadness and the phenomenon of “ageism” in the English culture.

The study and analysis of phraseological units of a foreign language is an interesting, but, at the same time, difficult task. In many cases literal translation of PU is impossible because of presence in the meaning of the PU national-cultural component specific for the native speakers of the given language. Understanding and translation of such PU is possible only under the condition of acquaintance with culture, literature, and customs of a certain nation.

If to analyze the phraseological nominations of age according to this criterion, it is possible to find the evident proof of the described phenomenon. For example, let us take phraseological unit *Indian summer – the second youth*. Except for this meaning, PU indicates the period of early autumn also. PU Indian summer is of American origin by which a component ‘Indian’ is explained. In Ukrainian ‘grandma’s summer’ will

come as its equivalent. For a plenty of similar phraseological units only descriptive translation is possible because of lack of Ukrainian equivalents. Idiom *May and December (January)* can be an example – *young wife and old husband*. Another problematic situation may arise when in the meaning of lexemes realias specific for a certain culture are included. In this case additional explanation should be added in order to fully understand a meaning of a lexical unit. For instance, *Venture Scout – a member of the Venture School, part of the British Scout Association for boys and girls who are 16 to 20 years old, ranger guide – a girl who belongs to a part of the Guide Association in Britain, for girls between the ages of 14 and 19*.

Connection of phraseology with history, culture, traditions and literature of the native speakers of a certain language is most vividly traced in those phraseological units in which one of the components is a proper name. Most phraseological expressions of this type are related to the facts of old days, the proper name (and a phraseological unit as a whole) lost their motivation and can be explained by the etymologic analysis only. Often the proper name in composition of the phraseological unit becomes a ‘potential word’, wasted lexically, and quite often the appearance of ‘general family’ meanings is observed, and that is the proof of abstract character of proper name meaning in the units of this type. E.g. *Billy Bunter – gluttonous, thick, blundering teenager, Darby and Joan – old, loving married couple, Blimp (Colonel Blimp) – an old man with old-fashioned political ideas, Jack the Lad – a young man who enjoys drinking alcohol and going out with his male friends and who thinks he is sexually attractive*.

The next step of our research is to define the stylistic connotation of the age nominations. It is possible to single out the following subgroups: expressions used in formal style: *infant – a baby or very young child, peer – your peers are the same age as you, or have the same type of job, social class etc., nubile – a woman who is nubile is young and sexually attractive*; expressions used in literary style: *sage – an old man who is very wise, maiden – a young girl or a woman who is not married, decline into vane years – to become old, the afternoon of life – declining years, nymph – a beautiful girl or young woman*; expressions used in colloquial style: *old biddy – an old woman, especially one who is unpleasant or annoying, dirty old man – an older man who is too sexually interested in younger women, trophy wife – a young beautiful woman who is married to a rich successful man who is much older than her*; old-fashioned expressions: *hag – an ugly or unpleasant woman, especially one who is old or looks like a witch, stripling – a boy who is almost a young man, chit – a young woman who behaves badly and does not respect older people*; humorous expressions: *yoof – young people, considered as a group, 65/82/97 etc years young – the age of an old person who seems or feels much younger*; offensive expressions: *old codger – an offensive word for an old man, wrinkly(lies) –*

an offensive word for someone who is old; dialecticisms: old coot (AE) – an old man who you think is strange or unpleasant, old timer (AE) – an old man, senior (AE) – a student in their last year of high school or university, snowbird (AE) – an old person, who every year leaves their home in a cold part of the US to go and live in a warm part of the country for the winter, colleen (Ireland) – a girl or young woman, lass (Scotland) – a girl or young woman, sheila (Australian) – a young woman.

Having analyzed the lexical means of concept AGE verbalization we found out that there are several conceptual bases for the formation of this concept in the language.

First, we can say that the concept consists of four sub-concepts: CHILHOOD, YOUTH, MIDDLE AGE and OLD AGE.

Old-aged people are characterized as 1) weak, boring, repellent (*crone – an ugly or unpleasant old woman, curmudgeon – an old person who is always annoyed or angry, dodderly – weak and not able to do a thing easily because of old age, old fart – a stupid and uninteresting older person*); 2) wise, impressive, experienced, respected (*dowager – a respected and impressive old lady, father figure – an older man who you trust and respect, patriarch – an old man who is respected as the head of a family or tribe, sage – an old man who is very wise*); 3) active and energetic (*sprightly – an old person who is sprightly is still active and full of energy, spry – a spry old person has energy and is active, a green old age – happy, cheerful old age*); 4) sexually obsessed (*dirty old man – an older man who is too sexually interested in younger women*).

Middle-aged people are characterized as mature, sensible (*dry behind the ears – adult, experienced person*).

Young people are characterized as 1) inexperienced, careless, disrespectful (*whippersnapper – a young person who is too confident and does not show enough respect to older people, callow – young and without experience, chit – a young woman who behaves badly and does not respect older people*); 2) rude, violent, alcohol obsessed (*Jack the Lad – a young man who enjoys drinking alcohol and going out with his male friends and who thinks he is sexually attractive, ladette – a young woman who likes to do some things that young men typically do, such as drinking a lot of alcohol and talking about sex, lager lout – a young man who drinks too much and behaves violently or rudely, yob(bo) – a rude, noisy, and sometimes violent young man*); 3) skilled, successful, sound (*an old head on young shoulders – a young person who seems to think and behave like an older person, whizzkid – a young person who is very skilled or successful at something, wunderkind – a young person who is very successful*); 4) fashionable, beautiful, sexually attractive (*Adonis – an extremely attractive young man, Apollo – a very beautiful young man, doll – a word meaning an attractive*

young woman, dolly bird – a pretty young woman, especially one who wears fashionable cloth).

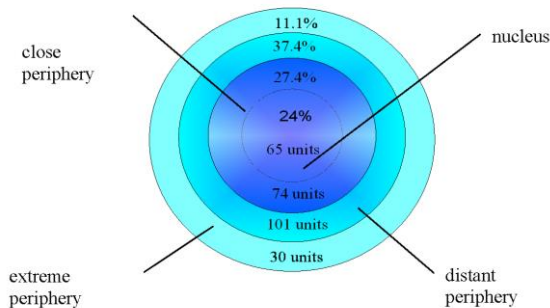
Children are characterized as 1) pretty, obedient (*cherub – a young pretty child who behaves very well*); 2) disobedient, troublesome (*brat – a badly behaved child, little devil – used to talk about a child who behaves badly, but who you like, juvenile delinquent – a child or young person who behaves in a criminal way, ragamuffin – a dirty young child wearing torn clothes, tinker – a disobedient or annoying child*).

Thus, having conducted the lexico-semantic analysis of concept AGE verbalization means, we found out that this concept is objectivized with the help of lexical and phraseological units which can be divided into several semantic subgroups.

Analysis of the lexical means of concept AGE representation allows us to draw a conclusion that this concept has a multi-component and multi-layer structure. That is why we may describe the concept in terms of nucleus and periphery using the field model. The nucleus includes the lexemes with high frequency of usage, with the most general, direct meaning, stylistically neutral, without emotional-expressive connotation. In the nucleus the center is selected. The frequency of lexemes in the center of the nucleus far exceeds the frequency of other units.

The lexemes belonging to the close periphery compared with the nucleus are characterized by less frequency, stylistic neutrality, no limitations in usage, and minimum dependence on the context. Distant periphery is made up of linguistic units with low frequency of usage, having stylistic and emotional-expressive limitations. To the extreme periphery belong old-fashioned words, archaisms, and units with vivid stylistic and emotional-expressive semes.

It can be represented in the following way:

Pic. 1. Lexico-semantic field of concept AGE realization

Examples of the nucleus lexemes: *childhood, child, adulthood, adult, grown-up, middle age, middle-aged, old age, old-aged, aged 5/25 etc., at the age 5/18 etc., baby, grow/grew old, teenager, young.*

Examples of the close periphery lexemes: *underage, senior citizen, peer group, over-age, coming of age, advanced age/years, wear well, in the flower of life, at one's time of life.*

Examples of the distant periphery lexemes: *a little man, a young shaver, be of age, long in the tooth, the full age, an old head on young shoulders, chick, dirty old man, father figure, kid sister/brother, stripling.*

Examples of the extreme periphery lexemes: *wench, tinker, teenybopper, ragamuffin, papoose, minx, nymph, bar mitzvah, flying adder, Billy Bunter.*

Thus, concept AGE is realized in the Modern English with the help of lexical and phraseological units, which can be classified according to different parameters organized into a lexico-semantic field.

CONCLUSIONS

The process of studying the peculiarities of the formation, organization and functioning of the lexical and phraseological semantics helps us understand its nature and substance, extends our knowledge about the semantic language organization, its specific characteristics which enable the language to be a means of cognition and communication. The interrelations of words and consciousness, words and cultural phenomena are reflected in the notion of concept.

The complexity of concept AGE as a social, biological, psychological and cultural phenomenon finds its expression in the language – lexical and phraseological nominations of age. Having analyzed the peculiarities of their semantics we found out that the old age and the young age are mostly often represented in lexis. The separate groups are formed by the words and word combinations which name the process of aging, may be used with any age or reflect seniority relations. All the selected lexemes have been divided into 3 groups according to their gender reference. Here we can observe the predominance of lexemes indicating age regardless of gender which is explained by the universal character of the phenomenon of age as a necessary attribute of any person. Taking into consideration the way of age indication (implicit or explicit) the following figures can be given: 38.4% of lexical units name age directly and, consequently, 61.6% – indirectly, with the help of metaphors, euphemisms or other stylistic devices.

Another important issue addressed in our research is the evaluative connotation of the lexical units. Among concept AGE verbalization means 50 (18.5%) units have negative connotation, 34 (12.5%) – positive, and 187 (69%) are neutral. Units with negative connotation belong mostly to the sub-

concept OLD AGE. This is a result of ageistic attitudes prevailing in the British culture.

As for the stylistic connotation we can state that among age nominations neutral ones predominate. Among our sampling there are also dialect words, mostly belonging to the American variant of the English language.

Any language reveals the national spirit, mentality, culture of its native speakers. That is why the specific national component is widely presented in the meaning of lexemes. This statement also concerns the age nominations in the English language.

Within the research conducted we have found out that the following characteristics are considered relevant for concept AGE formation: children are treated as obedient, pretty or disobedient, troublesome; youth are regarded to be inexperienced, careless, disrespectful, rude, violent, alcohol obsessed, skilled, successful, sound, fashionable, beautiful, sexually attractive; the only middle-aged people's traits which are reflected in the language are maturity and sensibility. The elderly are stereotyped as weak, boring, repellent, wise, impressive, experienced, respected, active and energetic, sexually obsessed.

Semantic, stylistic, referential analysis of the lexical and phraseological concept verbalization means enables us to build up concept AGE lexico-semantic field and describe its realization in terms of nucleus and periphery.

Further researches in this area can be directed to a more detailed analysis of etymology, structural types of the lexical nominations of age, their functioning in the discourse. One more possible tendency is to investigate how English people associate certain words with speakers of different age.

SUMMARY

The article deals with the analysis of concept AGE and means of its verbalization in the English language. The concept has been treated as a composite mental formation with evaluative, imaginative and notional constituencies. Age, being a complex biological, social and cultural phenomenon, is proved to be expressively realized with the help of lexical and phraseological units. The research has been conducted on the grounds of the sampling including 277 lexemes. The linguistic nominations of concept AGE have been analyzed according to the following criteria: period of life they name; gender reference; explicit or implicit age nomination; evaluative connotation; national cultural elements; stylistic connotation; features of character associated with a particular age. It has been determined that concept AGE consists of four main sub-concepts CHILHOOD, YOUTH, MIDDLE AGE and OLD AGE, which is reflected in its lexical verbalization means. Multidimensional character of the concept allowed us to present its

field model and analyze lexical and phraseological nominations of age in terms of nucleus and periphery.

REFERENCES

1. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии. Тамбов : ТГУ, 2001. 123 с.
2. Попова З.Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике. Воронеж : Истоки, 2001. 191 с.
3. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. Москва : Русские словари, 1997. 416 с.
4. Слышкин Г.Г. От текста к символу. Лингвистические концепты прецедентных текстов в слушании или дискурсе. Москва : Academia, 2000. 128 с.
5. Shakespeare W. The Seven Ages of Man («All the World's a Stage»). URL: <https://genius.com/William-shakespeare-the-seven-ages-of-man-all-the-worlds-a-stage-annotated>

Information about the authors:

Osova O. O.,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Foreign Philology
Municipal Establishment “Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy”
of the Kharkiv Regional Council
7, Rustaveli Lane, Kharkiv, 61050, Ukraine

Panchenko V. V.,

Candidate of Pedagogical Sciences,
Lecturer of the Department of Foreign Philology
Municipal Establishment “Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy”
of the Kharkiv Regional Council
7, Rustaveli Lane, Kharkiv, 61050, Ukraine

ПСЕВДОНИМИ В АНТРОПОНІМІЙНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Павликівська Н. М., Прокопчук Л. В.

ВСТУП

Важливе місце в антропонімії системі національної мови посідають псевдоніми як різновид власних найменувань людей. Зміст поняття «псевдонім» сформувався ще в античному світі. Алотріоніми (алоніми) використовувалося у Візантії. Відомими й досить популярними стали псевдоніми в епоху Відродження, особливо, коли поширилося друковане слово. Дуже багато їх було в другій половині XVIII століття у Франції. В Україні псевдоніми з'явилися в XVI столітті, а використання їх помітно поживалося у XVII столітті в період визвольних рухів українського народу.

Екстралінгвальні (соціальні, психологічні) чинники псевдонімності в культурному письменницькому середовищі та в середовищі учасників нелегальної політичної боротьби, незаконної, злочинної, прихованої діяльності різні. Так, відомо, що складні суспільно-політичні умови XIX – поч. XX ст. змушували письменників, журналістів, критиків та інших діячів культури приховувати свої справжні імена та прізвиська за псевдонімами. Переслідування набуло такого розмаху, що вони користувалися псевдонімами і в усному спілкуванні та в листах. Крім того, появу псевдонімів у колах творчої інтелігенції зумовлювали: авторська скромність, традиції, немелодійність справжнього прізвиська, невпевненість у авторських силах, службове становище, що не дозволяло публічно виступати під власним прізвиськом, плагіат. В історії української культури трапляються псевдоніми, зумовлені лише модою на них. Здебільшого про моду на псевдоніми в Україні можна говорити щодо останньої чверті XIX і перших десятиріч XX ст. У середині – наприкінці XX ст. багато письменників використали псевдоніми для того, щоб виразити свою творчу індивідуальність, друкуватися в різних виданнях. Більшість літературних псевдонімів мали не громадське, а лише особисте підґрунтя. Нині новітні літературні псевдоніми XXI століття слугують для самоідентифікації та позиціонування автора в суспільстві.

Псевдонімія в Україні особливо поширилася у зв'язку із суспільно-політичними умовами XX століття. Цьому сприяли революційні рухи доби Української Держави та Української Народної Республіки, Друга

світова війна, національно-визвольні змагання 30–50-х років. Псевдоніми використовувалися в радянському підпіллі та партизанському середовищі, були поширеними серед членів Організації Українських Націоналістів (ОУН) та вояків Української Повстанської Армії (УПА). Підпільники, бійці визвольних загонів не могли виступати під офіційними прізвищами: родини членів ОУН та УПА переслідували, тому вони змушені були приховувати свої прізвища та іменуватися псевдонімами.

У ХХІ столітті як окремих різновид псевдонімів розглядаємо «позивні», якими нині послуговуються учасники збройного російсько-українського конфлікту. Вони наділені інформативністю та високим характеристично-функційним потенціалом.

На тепер залишається актуальною проблема побудови повної тематичної класифікації псевдонімікону, що враховує динаміку сучасної соціокультурної комунікації в її зіставленні з розвитком самоназивання в попередні періоди історії національної мови.

1. Вивчення псевдонімів вітчизняними та іншими слов'янськими мовознавцями

Українські псевдоніми висвітлені в працях О. Дея, В. Еппеля, П. Чучки, В. Німчука, М. Лесюка, О. Петрової, М. Торчинського, Н. Павликівської та інших. Вони порушили питання лінгвістичного статусу, призначення та функцій псевдоніма, структури класу псевдонімів, особливості псевдонімної номінації тощо.

В Україні ключем для розкриття псевдонімів, криптонімів письменників, журналістів, публіцистів, критиків та інших діячів культури стала відома праця О. Дея – «Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.)» (1969). Під час підготовки названого видання О. Дей використав усі джерела, що з'явилися раніше. За свідченням автора, це «Словник псевдонімів українських письменників (матеріали)» О. Тулуба та «Матеріали до словника псевдонімів та криптонімів українських авторів» Б. Комарова, які з'явилися у 20-х роках ХХ століття. У 20–30-х роках збиранням псевдонімів займалися Н. Кравченко-Максименко (бібліотекар Центральної наукової бібліотеки АН УРСР у м. Києві). Частину своїх надбань Н. Кравченко-Максименко передала І. Масанову, який використав їх під час укладання «Словаря псевдонимов», а частину – Львівській науковій бібліотеці. У цих же роках (20–30-х) у Західній Україні принагідно збирав псевдоніми І. Калинович (збереглося близько 400 карток). Крім цього, картотеку діячів української журналістики, в основному ж галичан, уклали Zenon Кухля, Василь Винар (учитель із м. Бучача), але ці матеріали не віднайдено. Невелику

картотеку псевдонімів зібрав західноукраїнський історик Мирон Кордуба, проте вона являла собою розписану на картки публікацію О. Тулуба.

У 30-х роках склав список на 1500 псевдонімів діячів української літератури й журналістики В. Дорошенко. У 1946 році переважно на матеріалах уже опублікованих словникових спроб Львівська наукова бібліотека у складі колективу з 4 осіб (Я. Дашкевича, К. Малицької, О. Суховерського та М. Штелінг) підготувала картотеку, в якій розшифровано близько 3500–4000 псевдонімів та криптонімів. На основі цієї картотеки було укладено і надруковано «Матеріали до словника псевдонімів українських письменників, учених та громадських діячів за 1800–1916 роки». До цього списку ввійшло 2500 псевдонімів, проте в ньому відсутні покликання на органи й книги, а також джерела, за якими вони розшифровуються. Псевдоніми публіцистів і письменників 20–30-х років збирав В. Півторадні, матеріали якого опубліковані в журналі «Архіви України» (1966, № 5, с. 100–107). Цим і обмежились спроби збирання та друкування матеріалів для українського словника псевдонімів¹. Використані О. Деєм попередні джерела склали тільки частину матеріалу його словника. Багато псевдонімів розкривається в цій роботі на основі усної інформації, наданої укладачеві, велику кількість псевдонімів і криптонімів розшифровано на основі архівних документів. Словник розшифровує низку псевдонімів, що з'явилися в українських виданнях поза межами української етнічної території. До словника введено чимало псевдонімів діячів української культури, під якими вони виступали в російських, чеських, польських, німецьких, угорських, французьких та ін. виданнях.

Продовженням і доповненням «Словника» О. Дея стали «Нові матеріали до словника українських псевдонімів» (1999 р.) В. Еппеля. Пропонована праця, за словами автора, є лише невеликим кроком на шляху до створення нового Словника українських псевдонімів. Вона містить розкриття близько 1400 псевдонімів та криптонімів (до цього числа належать і деякі виправлення та уточнення до «Словника» О. Дея). Крім псевдонімів, записаних кирилицею, вміщено невеликий розділ псевдонімів латиною. До реєстру псевдонімів входять алоніми. Здебільшого укладач (на відміну від «Словника» О. Дея), крім справжнього імені та прізвища автора, подає ще й «основний» псевдонім, під яким автор нерідко є більш знаним, аніж під справжнім прізвищем. До більшості псевдонімів та криптонімів, крім джерел їх

¹ Дей О.І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.). Київ : Наукова думка, 1969. С. 5–7.

розкриття, подаються відомості про місця вживання цих псевдонімів: публікації в газетах, журналах, збірниках, у вигляді окремих книжок тощо. Здебільшого відомості про вживання псевдонімів мають лише приблизний характер.

Появу «Нових матеріалів» спричинило те, що за 30 років, які минули з часу видання Словника-1969, з'явилося багато нового, чимало нерозкритих або нерозібраних псевдонімів залишилося із попередніх десятиліть, особливо ж псевдоніми українських авторів, що живуть або жили поза Україною².

Важливе пояснення сутності псевдонімів знаходимо у статті П. Чучки «Українські псевдоніми: статус, структура і функції» (2001 р.), у якій автор перераховує інтегральні ознаки українських псевдонімів, пропонує дефініцію поняття, визначає його ономастичний статус, розглядає структуру класу та внутрішню структуру самих псевдонімів, їх інформативність. На думку П. Чучки, у псевдонімів є достатня кількість інтегральних ознак, аби вважати їх онімами окремого класу в рамках національної антропосистеми. Таких визначальних ознак автор нараховує шість: 1) псевдонім, на відміну від антропонімів решти класів, – це самоназва (індивідуальна або групова), яку вибирає собі сам іменований; 2) псевдоніми є факультативними знаками, функціонування яких нинішнє законодавство не регламентує; 3) майже всі псевдоніми є неофіційними назвами (ті поодинокі, що вийшли на рівень загальнонаціональних, здебільшого конкурують зі справжніми прізвищами або з іменами їх носіїв); 4) псевдоніми не належать до спадкових іменувань, що зближує їх із прізвиськами; 5) псевдонімів, зокрема літературно-художніх, у тієї самої особи може бути безліч; 6) майже кожен псевдонім є мотивованою, промовистою назвою, якою денотат не просто називає, але й характеризує себе з позитивного боку. Ці ознаки, на нашу думку, є визначальними не для всіх розрядів псевдонімів, а тільки для літературно-мистецьких. Дослідження політичних псевдонімів дає нам змогу зауважити, що підпільники частіше отримували псевдоніми від своїх командирів чи побратимів по боротьбі, аніж прибирали їх самостійно. Псевдоніми підпільників однозначно не можна вважати самоназвами. Крім цього, вони не є промовистими, оскільки це суперечить їхній конспіративній меті. Тому дефініція П. Чучки: «псевдоніми – це самоназви, які факультативно використовує творча особа поряд з її справжнім прізвищем чи іменем з метою приховати своє авторське «я» або для маніфестації свого

² Ешпель В. Нові матеріали до словника українських псевдонімів. Київський національний університет будівництва і архітектури. Київ, 1999. С. 4.

ідеологічного кредо»³, стосується передусім літературно-художніх псевдонімів.

Варто відзначити комплексний аналіз літературних і публіцистичних псевдонімів німецької та української мов, здійснений О. Петровою. Авторка здійснила зіставне дослідження принципів, способів і засобів псевдонімної номінації в зазначених мовах, виявила спільне й особливе у псевдонімії порівнюваних мов, розкрила національну специфіку творення самоназв. О. Петрова виявила спільні ознаки, які окреслюють режим функціонування псевдоніма як у німецькій, так і українській мові: 1) псевдонім існує паралельно зі справжнім іменуванням особи; 2) псевдонім є самоназвою, яку присвоює собі автор; 3) використання псевдоніма пов'язане із суспільною, передусім творчою діяльністю його носія. Ці ознаки, зокрема дві останніх, прийнятні для псевдонімів літературних. Наводяться й інші ознаки псевдонімів, які розглядає авторка: псевдонім є факультативним антропонімом з обмеженою сферою вживання; він є неофіційним, проте може вживатися в «офіційних» ситуаціях; псевдоніму притаманна інформативність, експресивність та оцінність; псевдонім виконує функцію умовної номінації реальної особи; псевдонім є засобом самоідентифікації і позиціонування себе у суспільстві.

Те, що псевдонім є факультативним антропонімом з обмеженою сферою вживання, що він є неофіційним, що виконує функцію умовної номінації особи, притаманне псевдонімам усіх розрядів. Інші ж ознаки не є абсолютними, далеко не всі псевдоніми позиціонують свого денотата у суспільстві.

Незаперечним є розгляд О. Петровою загальних мотиваційних типів (принципів) характеристичного виявлення псевдонімів: «людина в суспільстві», «людина і навколишній світ», «людина як така». Ці принципи номінації, на нашу думку, однаковою мірою чинні як у літературно-мистецькій, так і в суспільно-політичній псевдонімії. Чого не можна сказати про інші принципи найменування: відіменний, який ґрунтується на мотиваційному зв'язку псевдоніма зі справжнім ім'ям автора, та принцип латенції (називання, яке вказує на те, що справжнє ім'я автора приховане). Відіменний принцип і принцип латенції характерні більшою мірою для псевдонімів письменників, публіцистів. У політичній псевдонімії вони окреслені невеликою кількістю найменувань.

³ Чучка П.П. Українські псевдоніми: статус, структура і функції. *Наукові записки Кіровоградського держ. педуніверситету ім. В. Винниченка. Серія: філол. науки (мовознавство)*. 2001. Вип. 37. С. 82.

Дослідниками української політичної псевдонімії, зокрема членів Організації Українських Націоналістів та учасників Української Повстанської Армії, є М. Лесюк і В. Німчук.

Псевдоніми тих членів УПА, що воювали на теренах Прикарпаття, тобто колишньої Станіславської області, або були вихідцями з прикарпатських сіл, а також псевдоніми старшин УПА, провідних членів ОУН, членів УГВР, поданих П. Сододем, представлені М. Лесюком у статтях «Псевда вояків Української Повстанської Армії», 1999; «Неофіційний антропонімікон УПА», 2002. М. Лесюк акцентує увагу на таких важливих питаннях, як фактори, що відігравали роль у виборі і надаванні псевдоніма (освіта, походження, соціальний стан, родинні традиції тощо), семантична структура, шляхи виникнення та походження псевдонімів. Усі псевдоніми, що їх носили учасники УПА, дослідник поділяє на дві групи: 1) псевдоніми, що виникли від власних назв і 2) псевдоніми, що походять від апелятивів. До першої групи належать псевдоніми, що являють собою імена людей, прізвища (у вигляді звичайних прізвищ і прізвищ видатних історичних осіб, літературних героїв тощо), псевдоніми, утворені за етнічною належністю чи місцем проживання носіїв, псевдоніми, що відображають назви географічних об'єктів. Найчисленнішими у цій групі є псевдоніми, що являють собою імена людей. Основна ж маса партизанських псевдонімів – це відапелятивні назви, репрезентовані великою кількістю семантичних типів: назви зоофорного походження; назви фітофорного походження; назви професій; псевдоніми, перенесені від назв зброї; від назв мінералів; метеорологічних явищ; назви рельєфу; продуктів харчування; різних абстрактних понять; знарядь праці, витворів людських рук; музичних інструментів; родинних зв'язків; частин тіла людини тощо. Найчисленнішими із них є псевдоніми, що віддзеркалюють флору Карпат, України і світу. Серед вторинних назв повстанців М. Лесюк розглядає псевдоніми композитної структури, а також велику групу особових назв прикметникової форми, які характеризують носія за певними ознаками (зовнішнім виглядом, кольором волосся, обличчя, очей, одягу; за внутрішніми рисами, вдачею, звичками, характером; за місцем походження, проживання; за фізичними властивостями; за розмірами; за віком; за соціальним станом, відношенням до колективу, родини).

Дослідник оунівської псевдонімії відзначає розмаїття псевдонімів та велику словоутворювальну фантазію повстанців. Він зазначає, що «у мовленні самих вояків УПА та членів підпільних організацій, у літературі про визвольні змагання уживається досить удалий «українізований»

варіант цього терміна «псевдо»⁴. М. Лесюк належну увагу приділяє такому важливому питанню, як походження псевдонімів. Повстанські псевда, на його думку, поділяються на первинні та вторинні. У більшості наведені імена є первинними, оскільки вони перенесені на денотата уже в готовому вигляді. Вторинними «можуть бути хіба що назви за походженням чи місцем проживання (*Кубанець, Поділець* і под., тобто той, що приїхав з Кубані, Поділля); назви прикметникової форми (*Місцевий, Польовий*), псевда з неясною семантикою (*Чарамандик, Шахай* і под.); псевда у вигляді прізвищ, якщо мати на увазі, що синів Гордія, Корнія і под., використавши патронімічні суфікси, назвали Гордієнком, Корнієнком і под., як це мало місце в Україні у час творення офіційних прізвищ»⁵. Автор допускає, що мотивація надання (чи прийняття) цих псевдонімів могла бути й інша.

М. Лесюк, розглянувши псевдоніми членів УПА, що воювали на теренах Прикарпаття та оунівські псевдоніми, подані П. Содолем, пропонує таку дефініцію: «псевдонім – це неофіційна конотативна назва особи, яка відображає якусь певну її характерну ознаку, несе інформаційне та емоційне навантаження і відома певному колу осіб»⁶. Запропонована дефініція є досить повною і слушною, але, на нашу думку, не кожен псевдонім є конотативною назвою особи. Так, скажімо, псевдоніми типу *Тур, Сокіл, Джміль, Явір, Верба, Тополя, Картопля* і под. та іншого походження не завжди наділені певною конотацією. Адже денотат може не відповідати за своїми особливостями найменуванню. Наприклад, псевдонім *Дуб* могла мати людина фізично здорова, кремезна або ж така, що зовсім не наділена відповідними якостями. Тому частина повстанських псевдонімів, за нашими спостереженнями, виконують лише номінативну функцію, без конотативних нашарувань.

Незаперечною є думка М. Лесюка щодо лінгвістичного статусу псевдонімів: «партизанський антропонімікон – система і структура вторинних повстанських найменувань... Це цілий пласт української антропонімії...»⁷.

Важливі спостереження про псевдонімію оунівців зробив В. Німчук, обстеживши псевдонімікон ОУН–УПА збірника «Сколівщина», що побачив світ у 1996 році. Псевдонімія ОУН–УПА, за переконаннями дослідника, становить великий інтерес для лінгвістів, яким важливо

⁴ Лесюк М.П. Псевда вояків Української Повстанської Армії. *Studia Slawistyczne 1; Nazewnictwo na pograniczach etniczno – językowych*. Białystok, 1999. С. 178.

⁵ Там само. С. 184.

⁶ Лесюк М.П. Псевда вояків Української Повстанської Армії. *Studia Slawistyczne 1; Nazewnictwo na pograniczach etniczno – językowych*. Białystok, 1999. С. 179.

⁷ Там само. С. 177–178.

досліджувати закономірності формування та функціонування такого специфічного розряду антропонімів – індивідуальних імен людей – на величезному фактичному матеріалі. В. Німчук слушно зауважує, що не всі псевдоніми є самоназвами, а отже, характеристиками осіб із позитивного боку. У підпільних політичних організаціях псевдонімами стають не тільки самоназви, а й антропоніми, які тій чи іншій особі дають люди з її оточення. Тут промовисті псевдоніми, зазначає автор, трапляються, але вони не бажані, бо за ними носіїв можуть пізнати і викрити. У підпіллі «Кучерявим» можуть назвати навіть лису людину, а «Велетом» людину середнього або невисокого зросту⁸.

На думку В. Німчука, основною причиною, що спонукає людину тимчасово або назавжди брати нове ім'я, є прагнення особи уникнути відповідальності за свої вчинки та висловлені думки, конкретно – бажання сховатися за псевдонім від переслідувачів, ворогів, властей (влади) і т. д. А виконує псевдонім свою функцію, поки він знаний вузькому колу довірених людей. Коли ж стає відомим непосвяченим у таємницю, то відповідна особа змушена прибирати нове ім'я.

У дослідженні В. Німчука представлений широкий репертуар оунівських псевдонімів, похідних від власних назв і від апелятивів. Автор виокремлює низку тематичних груп: похідні від власних імен та прізвись, зокрема від хресних імен носіїв, християнських імен або їх скорочень, здрібніло-пестливих варіантів, що звуковим складом нічим не нагадували справжнє ім'я або прізвище їхніх носіїв; прізвищ (прізвиськ) діячів української історії, письменників, літературних героїв, інших прізвись; псевдоніми-етноніми; назви людей за спорідненістю тощо. Дослідник політичної псевдонімії слушно зауважує, що псевдоніми вживалися і в радянському підпіллі та партизанському середовищі. І хоча в обстежених ним творах С. Ковпака, О. Федорова, П. Вернигори псевдонімів, окрім кількох прізвиськ, не було виявлено, проте у партизанському середовищі була набагато більше розвинена псевдонімія, ніж про це можна судити за спогадами учасників руху опору⁹.

Важливим для зіставлення є дослідження польської партизанської псевдонімії С. Вархола “Nazewnictwo partyzanckie okregu Biała Rodlaska w latach 1939–1944”, 1987. Про спільні риси української псевдонімії і польської партизанської псевдонімії періоду Другої світової війни на теренах, прилеглих до українських етнічних територій, згадує В. Німчук. Багато спільного з польською партизанською псевдонімією

⁸ Німчук В.В. Про українську псевдонімію та криптонімію. *Українська мова*. 2002. № 2. С. 31.

⁹ Там само. С. 35.

знаходимо й у нашій розвідці оунівських псевдонімів. Передусім, це виявляється у способах та засобах псевдонімної номінації. У польській, як і в українській псевдонімії, основна маса партизанських псевдонімів – це назви, які виникли внаслідок семантичного переосмислення. Основними процесами були онімізація апеллятивної та трансонімізація пропріальної лексики. За С. Вархолем, найвищу фреквенцію виявляють псевдоніми, які походять від апеллятивів: їх використано 290 разів, що становить 55,7% загальної кількості псевдонімів. Здебільшого це псевдоніми, які походять від назв тварин, на що ми акцентуємо увагу і в нашому дослідженні. Серед відапеллятивних похідних С. Вархол розглядає назви рослин; назви за професією та родом занять; метеорологічні назви; назви зброї; назви гірських порід, мінералів, назви топографічних об'єктів; назви на позначення абстрактних понять та ін. С. Вархол виявив 230 псевдонімів, які походять від власних назв, що становить 44% від загальної кількості. Серед них найчисленнішими виявилися відантропонімні похідні, зокрема від імен і прізвищ. Похідні від інших власних назв (етнічних, географічних) утворюють кількісно менші групи. У польській партизанській псевдонімії, як і в українській оунівській, популярним було у ролі псевдонімів використовувати імена історичних діячів, літературних героїв.

Отже, українська і польська партизанська псевдонімія позначена багатьма спільними рисами, ґрунтується загалом на всеслов'янській літературно-мовній основі. Однак простежуються національні особливості, зокрема в лексемах, підданих псевдонімізації.

Детальне структурування антропонімного простору української мови загалом і псевдонімів зокрема з позицій співвідношення власних особових назв з їхніми денотатами зробив М. Торчинський («Денотатно-номінативна структура антропонімікону української мови», 2007). Автор цієї розвідки структурував псевдоніми відповідно до їх носіїв: політик-псевдоніми, міліті-псевдоніми, логос-псевдоніми, спорт-псевдоніми, клерикал-псевдоніми тощо¹⁰.

Об'єктом дослідження Н. Павликівської стали українські псевдоніми (літературно-мистецькі, громадсько-політичні, кримінальні) та криптоніми ХХ століття. У 2009 році було підготовлено монографію «Питання української псевдонімії ХХ століття», у якій уперше здійснено комплексне вивчення і зіставне дослідження українських літературно-мистецьких, громадсько-політичних та кримінальних псевдонімів ХХ століття, аналіз яких дав змогу глибше пізнати своєрідність їх системної організації,

¹⁰ Торчинський М.М. Денотатно-номінативна структура антропонімікону української мови. *Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. ун-ту: Філологічні науки*. Випуск 15. Т. 1. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2007. С. 148–149.

з'ясувати особливості формування і функціонування псевдонімів як окремого сектору ономастичного простору. Автором цієї студії розв'язано низку питань: вивчено і розкрито специфіку псевдоніма з погляду його лінгвістичного статусу, структури, функціональних можливостей; визначено лінгвомотивацію лексем, підданих псевдонімізації, основні принципи, мотиви, способи та засоби номінації в українській псевдонімії; з'ясовано функціональне навантаження та «об'єм» основної та додаткових функцій псевдонімів різних соціально-професійних груп; досліджено структурно-словотвірні типи псевдонімів; вивчено екстралінгвальні чинники, що детермінують процес їх становлення; здійснено порівняльний аналіз формування й функціонування літературних, політичних й інших псевдоантропонімів; укладено бібліографічний покажчик.

Здійснене дослідження дало змогу умотивувати власне розуміння псевдоніма як особливого різновиду антропоніма і запропонувати найповнішу дефініцію поняття: *псевдонім* (від гр. ψευδώνυμος) – різновид антропоніма, приbrane (вигадане) особове іменування, яке використовують представники окремих груп суспільства (письменники, публіцисти, композитори, актори, художники, співаки, громадсько-політичні діячі, злочинні елементи) поряд зі своїм справжнім іменем та прізвисьмом або замість них з метою конспірації через причини особистісного, політичного та юридичного характеру.

У разі виділення інтегральних ознак псевдоніма необхідно враховувати лінгвістичний статус цієї номінації, сферу, тривалість вживання, оскільки різні класи псевдонімів мають свої особливості. Виділяємо такі *визначальні ознаки* псевдоніма:

1) *ознаки лексичної семантики*: а) вторинна назва особи; б) факультативна назва, нерегламентована законодавством; в) назва здебільшого позначена інформативністю та характеристичністю; г) назва, що залежно від сфери вживання може набувати певних конотацій та виконувати у зв'язку з цим додаткові функції (оцінну, символічну, естетичну та ін.);

2) *соціокомунікативні та функціональні ознаки*: а) неофіційна назва людини, але може вживатися в офіційних ситуаціях; б) псевдонім має особливе призначення – оберігати таємницю справжнього іменування носія; в) псевдонім виконує особливу функцію – езотеричну, яка не властива іншим антропонімам; г) використання псевдоніма пов'язане із суспільною діяльністю носія (письменники, журналісти, актори та ін.; громадсько-політичні діячі, підпільники, злочинні елементи); г) псевдоніми можуть бути самоназвами (літературно-мистецькі) або надаватися з боку оточення (більшість громадсько-політичних, кримінальних); д) функціональне навантаження псевдоніма залежить від належності його до певного класу: так, літературно-мистецькі

самоназви можуть набувати сталості й заступати справжнє ім'я людини, стаючи знаковим елементом історії культури, прецедентним феноменом, для інших же характерне вживання лише протягом певного періоду – доти, доки ним послуговується сам носій; е) псевдонім, який стає єдиним іменем людини, втрачає свою специфіку і переходить в інший антропонімічний розряд; є) псевдоніми не успадковуються; ж) особа може мати один, кілька й багато псевдонімів.

На увагу заслуговує й подальше вивчення української псевдонімії. Псевдонімікон ХХІ століття розкриє нові віхи вторинної номінації осіб, особливості номінаційних процесів, семантичні, соціокомунікативні та функціональні ознаки пропріативів.

2. Специфіка та функційні ознаки псевдоніма як особливого різновиду антропоніма

Специфіка псевдоніма полягає насамперед у його особливому призначенні. Серед загальної маси власних імен псевдонім вирізняється за такими ознаками: 1) це антропонім, який виконує езотеричну функцію, яка відсутня в інших антропонімах; 2) це антропонім вторинної номінації; 3) він необов'язковий, а факультативний, з обмеженою сферою вживання; 4) антропонім – самоіменування, створений або відібраний самим носієм; 5) на відміну від літературних антропонімів, він є антропонімом реальним¹¹. Псевдоніми не належать до спадкових іменувань; псевдонімів, зокрема літературно-художніх, у тієї самої особи може бути безліч; майже кожен псевдонім є мотивованою, промовистою назвою, яка характеризує денотата з позитивного боку¹².

Дослідження на широкому матеріалі дає змогу внести деякі корективи до окремих визначень, зокрема, що псевдонім – це не тільки самоназва, а й найменування, яке денотат отримує від колективу, близького оточення. І що у політичній псевдонімії, зокрема членів ОУН і учасників УПА, промовисті псевдоніми не бажані, бо за ними носіїв можуть пізнати і викрити¹³. Здійснене нами дослідження української псевдонімії ХХ століття, літературно-мистецької та громадсько-політичної загалом дає змогу погодитися з вищеназваними ознаками псевдоніма як особливого різновиду антропоніма. Однак необхідно враховувати, що псевдоніми

¹¹ Суркова Т.И. Псевдонимы как особый тип антропонимов. *Русская ономастика*. Рязань : Рязанский гос. пед. ин-т, 1977. С. 97.

¹² Чучка П.П. Українські псевдоніми: статус, структура і функції. *Наукові записки Кіровоградського держ. педуніверситету ім. В. Винниченка. Серія: філол. науки (мовознавство)*. 2001. Вип. 37. С. 82.

¹³ Німчук В.В. Про українську псевдонімію та криптонімію. *Українська мова*. 2002. № 2. С. 31.

різняться між собою за сферою вживання (літературні, мистецькі, партизанські й ін.). З огляду на це основними ознаками псевдоніма вважаємо: 1) його особливе призначення – охороняти таємницю справжнього імені; 2) псевдоніми є вторинними, факультативними назвами, які існують паралельно зі справжнім іменем або замість нього; 3) псевдоніми можуть бути як самоназвами, так і надаватися з боку колективу, оточення; 4) псевдоніми наділені значним інформативним потенціалом; 5) псевдоніми багатofункціональні, залежно від сфери вживання, крім основної, можуть виконувати й інші функції: характеристичну, естетичну, оцінну, символічну; 6) одна і та сама людина може мати один, кілька і багато псевдонімів; 7) псевдоніми можуть бути промовисті (літературно-художні) і, навпаки, створені за принципом антитези (політичні).

Як і кожна власна назва, псевдонім виконує номінативну функцію. Проте у псевдонімії номінація має особливий езотеричний характер (пор. езотеричний – той, що містить внутрішній, глибинний або таємний, прихований сенс; прот. екзотеричний. ** Езотеричне знання – таємне вчення, відоме лише вузькому колу обраних осіб – ВТС, с. 255) – співвідношення імені і номінатора відоме лише посвяченим у таємницю, вузькому колу людей.

Авторка вважає, що у політичних псевдонімів на першому місці виступає езотерична функція, але присутніми в них можуть бути емоційно-естетична і соціально-характеристична функції. У сценічних псевдонімах на перше місце висувається естетична функція. Суттєвою особливістю літературних псевдонімів є складна взаємодія функцій, більший їх набір щодо інших типів псевдонімів. В них основну функцію доповнюють інші функції: характеристична, емоційна, символічна, комічна, функція стилізації.

Отже, «об'єм» основної функції у різних типів псевдонімів неоднаковий. У політичній псевдонімії езотерична функція є домінуючою, інші псевдоніми, як правило, поліфункціональні.

Псевдонім, зокрема політичний, виконує свою функцію, поки він знаний вузькому колу довірених людей. Псевдоніми, будучи поліфункціональними, виражають думки, настрої своїх носіїв, беруть участь у популяризації їх творчого задуму, визначають їхнє світобачення тощо. Щодо інформативності українських псевдонімів, то її ступінь дуже високий, і тому псевдоніми заслуговують значно більше уваги з боку мовознавців та літературознавців, ніж це було дотепер¹⁴.

¹⁴ Чучка П.П. Українські псевдоніми: статус, структура і функції. *Наукові записки Кіровоградського держ. педуніверситету ім. В. Винниченка. Серія: філол. науки (мовознавство)*. 2001. Вип. 37. С. 82.

Ми погоджуємося з думками дослідників щодо інформативності та функціонального навантаження псевдонімів. Виходячи з наших досліджень літературно-мистецької та політичної псевдонімії, вважаємо, що основною функцією будь-якого псевдоніма після номінативної є езотерична, оскільки його призначенням є «приховати» справжнє ім'я автора. Проте залежно від сфери функціонування псевдоніми мають різний «об'єм» цієї функції. У псевдонімії учасників козацько-селянського революційного руху доби Української Держави та Української Народної Республіки, учасників національно-визвольних змагань (ОУН–УПА), радянських підпільників, розвідників, партизанів езотерична функція є домінуючою, хоча на неї нерідко нашаровуються й додаткові функції.

У псевдонімії діячів культури – письменників, журналістів, акторів, музикантів, співаків, художників й ін., спостерігаємо поліфункціональність, тобто основна функція обов'язково взаємодіє з іншими функціями. У багатьох псевдонімах діячів культури на перше місце висуваються додаткові функції, у результаті чого творча особа самоназвучує для маніфестації свого ідеологічного кредо.

Серед додаткових функцій як у літературній, так і в політичній псевдонімії репрезентативними є характеристична, оцінна, експресивна та символічна функції.

Характеристична функція яскраво проявляється у псевдонімах, похідних від номенів на позначення діячів за професією, постійним або тимчасовим заняттям, функціями, посадами. Діячі культури прибирали переважно такі псевдоніми, як: *Літератор, Імпресіоніст, Літописець, Байкар, Критик, Рецензент, Театрал, Гімназист, Студент, Педагог, Професор* та ін. Підпільників, зокрема членів ОУН і воїнів УПА, псевдоніми характеризували як представників сільськогосподарських та робітничих професій: *Сівач, Хлібороб, Рибак, Пасічник, Кравець, Тесля, Ткач, Чабан* та ін.

Характеристичними є псевдоніми, сформовані від назв осіб за становищем у суспільстві: *Бурлака, Сірома, Волоцюга, Бродяга, Ватажок, Панич, Скиталець, Шляхтич* та ін.; від етнонімів: *Українець, Гуцул, Верховинець, Грек, Ляшок, Черкес, Подоляк, Бойко* та ін.; від номенів на позначення зовнішності, вікових особливостей людини: *Кучерявий, Лисий, Щербатий, Сороканий, Чорнобривий, Русявий, Сивий, Вусатий, Горбатий, Старий, Малолітній* і под.

Характеризують своїх носіїв псевдоніми, перенесені від назв предметів, зброї, знарядь праці, витворів людських рук тощо: *Шпилька, Шпичка, Довбня, Бомба, Стріла, Сокира* і под.

Оцінна функція притаманна переважно псевдонімам прикметникового походження: *Дика, Вільний, Спостережливий, Дивний, Об'єктивний, Скромний, Благий, Недолугий, Шпетний* (діал.

поганий, бридкий); похідні від атрибутивних назв осіб: *Негідник, Бережко, Гуляка, Забіяка, Доброволець, Вередун, Причеп* та ін.

Експресивна функція проявляється у псевдонімах, сформованих від субстантивованих прикметників: *Лагідний, Ласкавий, Тихий, Ярий, Сумний, Веселий, Грізний, Лютий, Ясний* і под.; від назв топографічних об'єктів: *Вир, Хвиля, Пріва, Вершина, Пік* та ін.; від назв на позначення гірських порід: *Скеля, Кремень, Криця* та ін.; від назв на позначення світлових та звукових явищ природи: *Іскра, Грякіт, Свист, Шум* тощо.

Варто зазначити, що більшість псевдонімів поліфункціональні. На основну функцію можуть накладатися одночасно і характеристична, і оцінна, і експресивна.

Серед додаткових функцій псевдоніма особливе місце займає **символічна функція**. До складу таких псевдонімів входить лексика, що має виразні національні конотації. Це, передусім, опоетизовані рослини, тварини, фольклорні образи: *Горлиця, Ластівка, Лебедик, Соколик, Калина, Рута, Барвінок* та ін.

Рідше псевдоніми наділені функціями **самоіронії** та **стилізації**, зокрема у діячів культури: *Фріц Мазня, Бовдур, Дід Василь недобитий, фельдшер геодрапічних наук, Параска з-під солом'яної стріхи, Старенька Муха, Зоотехнік історичних наук, дід Перебендя, Хлоп з міста* та ін. Найменування такого типу у політичній псевдонімії трапляються вкрай рідко: *Панько Хрін, Панько Торба*.

Псевдоніми, будучи поліфункціональними, не тільки «маскують» свого носія, а й виразнюють фізичні, психічні, інтелектуальні якості людини, показують її світобачення, передають національний колорит, обрядову символіку тощо.

Важливим питанням у разі розгляду номінаційних особливостей псевдоніма є питання про вибір номінативних форм. Цей вибір зумовлений як загальними закономірностями виникнення лексичних одиниць, так і специфікою засобів вторинного називання. У ролі псевдоніма використовуються готові слова або створюються нові.

Використання готових лексичних одиниць для позначення денотата характеризується широким застосуванням антропонімів (прізвищ, імен, імен по батькові), топонімів (гідронімів, ойконімів, оронімів), міфонімів, астронімів та апелятивів. Псевдоніми формуються шляхом онімізації апелятивної та трансонімізації пропріальної лексики. Такий спосіб номінації високопродуктивний як у літературно-мистецькій, так і в політичній псевдонімії. Продуктивним було використання антропонімів, особливо прізвищ та імен, апелятивної лексики. Рідше за псевдоніми правила топоніми, міфоніми і зовсім рідко астроніми.

Псевдоніми, сформовані шляхом перенесення готової лексеми на людину, мають форму іменників, прикметників, рідше дієслівних форм, займенників, числівників, вигуків (*Дуб, Шпилько, Лютий, Лисий, Рубай, Хтось, Сам, Один, Трос, Тук, Стоп*).

Творення псевдонімів способом деривації широко практикувалося у літературно-мистецькій псевдонімії. Це афіксація довільно обраних загальних чи власних назв, афіксація справжнього іменування автора, штучна деформація справжнього іменування та субституція його окремих елементів (*Дніпровський П.* – Сліпчук Петро; *Хвилинський Георгій* – Хоткевич Гнат; *Василенко Петро* – Одарченко Петро Васильович; *Юрченко Юр.* – Яновський Юрій; *Чивомиска* – Максимович Михайло; *Химко Андрій* – Хименко Андрій; *Вроцький Н.А.* – Навроцький Олександр; *Волошка Іван* – Волошин Іван; *Лан Павла* – Талан Павлина; *Циганенко* – Циганко П.В.).

У літературній псевдонімії популярністю користувалися префіксальні утворення з афіксом-часткою не– (*Не літератор; Не родич; Не дипломат; Не лікар; Не поет; Не-січовий Стрілець, Не-Шевченко, Не-Перебендя*).

У політичній псевдонімії спосіб деривації менш продуктивний. Творення псевдонімів способом деривації включає переважно афіксацію довільно обраних загальних чи власних назв (*Вознесенко, Очеретенко, Бистрик, Зорич, Бродій, Горилов, Соловецький*). Зрідка трапляються похідні від особового імені батька денотата (*Мусієнко* – Гаврилюк Михайло Мусійович); деякі псевдоніми утворилися шляхом приєднання афікса до особового імені денотата з метою перетворення його на прізвище (*Іванчук* – Вересюк Іван; *Осипенко* – Дяків Осип); окремі утворені шляхом видозміни справжнього іменування носія (*Корчак* – Корчинський Іван; *Поль* – Польовий Федір; *Засць* – Заячківський). Зафіксовано невелику кількість префіксальних та префіксально-суфіксальних утворень (*Підполудний, Піддубний, Заріжний, Наколісний*).

Українські псевдоніми ХХ століття сформовані і в результаті дії специфічного способу номінації, який ґрунтується на модифікації справжнього іменування автора. У літературно-мистецькій псевдонімії цей спосіб більш продуктивний. Модифікація справжнього іменування діячів культури репрезентована використанням замість повного іменування лише особового імені, його гіпокористичної чи демінутивної форми; зміною особового імені чи імен у разі збереження прізвища (*Ногін Панас* – Ногін Петро); розширенням офіційного іменування за рахунок додавання до прізвища певного елемента (*Матушевський-Єфремов* – Єфремов Сергій).

У політичній псевдонімії модифікація справжнього іменування носія представлена використанням у ролі псевдоніма його особового імені, частіше його варіантної форми (*Юрко* – Середницький Юрій; *Ванька* – Іван Юрченко; *Петя* – Якімов Петро).

Варто зазначити, що політичні псевдоніми на противагу літературним у більшості однослівні, двослівні трапляються рідко (*Друг Псельський* – Осьмак Кирило; *Панько Хрін*, *Панько Торба* – Степан Стебельський). Деякі псевдоніми скомпоновані за моделлю повного іменування людини (*Коваль Іван Пилипович* – Осьмак Кирило Іванович).

Крім псевдонімів-слів, як засоби вторинної номінації використовувалися астериски (зірочки), ініціали, цифри. Загальна назва зашифрованих підписів – криптоніми (від грец. *kryptos* – «таємничий»). Криптонімами широко користувалися діячі культури, особливо письменники. Проте вони не були популярними у підпільників. Це пояснюється тим, що криптоніми незручні для живого мовного спілкування.

ВИСНОВКИ

Отже, на основі аналізу лінгвістичних досліджень антропонімії категорії псевдоніма з'ясовано, що українські псевдоніми є окремим видом антропонімів. Псевдоніми нагадують прізвища й особові імена, зв'язок з якими простежується у використанні для створення псевдонімних форм їх структурно-словотвірних моделей. У значенні простежується близькість між псевдонімами, прізвиськами і кличками. Нерідко прізвиська та клички, використані з метою конспірації, виступають синонімами псевдонімів.

Псевдонім є насамперед факультативним антропонімом і використовується представниками певних соціально-професійних груп: письменниками, журналістами, художниками, композиторами, акторами, співаками, політиками, підпільниками, злочинними елементами поряд з їхнім справжнім прізвищем чи іменем або замість нього.

Особливість псевдоніма як засобу вторинної номінації особи полягає у його призначенні. Псевдонім існує до того часу, доки знаний вузькому колу людей. Тому особливою функцією псевдоніма вважаємо езотеричну. Найвищий ступінь «псевдонімності» мають політичні псевдоніми. Для літературних і мистецьких псевдонімів це було важливим лише на початку ХХ століття. У другій половині ХХ століття потреба «ховатися» зникла, тому псевдоніми використовувалися діячами культури з метою самоідентифікації, маніфестації свого ідеологічного кредо, ідеї творчості.

Крім основної функції (номінативної), псевдоніми можуть виконувати додаткові функції: характеристичну, оцінну, експресивну, символічну, функцію вираження самоіронії. Нашарування додаткових функцій на основну властиве насамперед літературно-мистецьким псевдонімам.

Псевдонім може бути самоназвою або надаватися людині з боку оточення (політичні, кримінальні). Літературно-мистецькі псевдоніми – це самоназви, більшість з яких презентують автора з позитивного боку.

Псевдоніми посідають важливе місце в системі власних назв людей. Вони мають низку спільних і відмінних рис з іншими антропонімами. Спільність псевдоніма з іменами, прізвищами, іменами по батькові виявляється у використанні для його створення їхніх моделей. А подібно до прізвиськ, псевдоніми – це вторинні, факультативні назви, наділені вагомим характеристичним потенціалом.

Отже, псевдоніми – це великий пласт української пропріальної лексики, який претендує на глибоке і різнобічне наукове вивчення.

АНОТАЦІЯ

У статті йдеться про псевдоніми як засоби вторинної номінації особи. Зазначено, що псевдоніми є мовною універсалією і зміст поняття «псевдонім» сформувався ще в античному світі. Розглядаються екстралінгвальні чинники псевдонімності представників окремих груп суспільства. Подається історія вивчення псевдонімів вітчизняними мовознавцями, які порушували питання лінгвістичного статусу, призначення та функцій псевдоніма, особливості псевдонімної номінації тощо. Наголошується на тому, що специфіка псевдонімної номінації полягає у свідомому виборі мотиву іменування. Українській псевдонімії притаманний значний ступінь інформативності.

Українська псевдонімія як великий пласт пропріальної лексики претендує на подальше вивчення її семантико-мотиваційної бази та структури, екстралінгвальних чинників появи такого різновиду номінацій особи, причин презедентності в цьому номінаційному класі слів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дей О.І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.). Київ : Наукова думка, 1969. 559 с.
2. Епшель В. Нові матеріали до словника українських псевдонімів. Київський національний університет будівництва і архітектури. Київ, 1999. 116 с.

3. Лесюк М.П. Псевда вояків Української Повстанської Армії. *Studia Slawistyczne 1; Nazewnictwo na pograniczach etniczno – jezykowych*. Białystok, 1999. С. 117–184.

4. Німчук В.В. Про українську псевдонімію та криптонімію. *Українська мова*. 2002. № 2. С. 30–58.

5. Суркова Т.И. Псевдонимы как особый тип антропонимов. *Русская ономастика*. Рязань : Рязанский гос. пед. ин-т, 1977. С. 91–100.

6. Торчинський М.М. Денотатно-номінативна структура антропонімікону української мови. *Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. ун-ту: Філологічні науки*. Випуск 15. Т. 1. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2007. С. 146–150.

7. Чучка П.П. Українські псевдоніми: статус, структура і функції. *Наукові записки Кіровоградського держ. педуніверситету ім. В. Винниченка. Серія: філол. науки (мовознавство)*. 2001. Вип. 37. С. 82–83.

Information about the authors:

Pavlykivska N. M.,

Doctor of Philological Science, Professor,
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
32, Ostrozhskogo str., Vinnytsia, 21001, Ukraine

Prokopchuk L. V.,

Candidate of Philological Science, Associate Professor,
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
32, Ostrozhskogo str., Vinnytsia, 21001, Ukraine

**METHODOLOGY OF RENDERING HYBRIDITY
IN FICTIONAL TEXTS (BASED ON THE UKRAINIAN
TRANSLATIONS OF A. CONAN DOYLE'S STORIES)**

Povoroznyuk R. V.

INTRODUCTION

Analysing the problems of translation, we're invariably drawn to the notion of genre, its cross-cultural peculiarities, similar and contrasting features of the purported generic namesakes in the associated cultures. According to K. Reiß and H. Vermeer, the genres are divided into three principal classes: genres which may be found in all cultures, genres which may be found in more than one, but not in all cultures, and genres which are typical of hardly more than one culture¹.

In a similar vein, generic conventions vary from culture-specific, i.e. different from culture to culture, and more or less universal, or at least supra-cultural. But even in the case of supra-cultural or universal conventions, the specific linguistic realization in the individual languages and cultures² may differ. Hence, the hybrid translations of fictional texts replete with terminological units and possessing rhetorical properties of academic literature and fiction evolve.

Based on our study reference data, medicofictional hybrid texts combine the formal and expressive conventions of fiction, and informative and terminological conventions of medical texts. Cultural-textual hybridity³ is thus viewed as a result of discourse interference⁴ and the essence of macrostructural texts⁵.

The *aim* of the present study is to analyze the translation procedures applied for rendering medical terminology outside of a specialized text, and to evaluate the Ukrainian equivalents suggested in the authorized (by M. Dmytrenko) and unauthorized (by S. Ukoz) translations of A. Conan Doyle's stories in terms of their adequacy and acceptability.

¹ Reiß, K. Vermeer, H.J. (1984). *Grundlegung einer Allgemeinen Translationstheorie* (Linguistische Arbeiten 147). Tübingen: Niemeyer. P. 192.

² M. Agar refers to them as *languacultures* [Agar, 1996]

³ S. Simon's term [Simon, 2001, p. 217]

⁴ Zauberga, I. (2001). *Discourse Interference in Translation*. In Klaudy K., Sohár A. & Károly K. (Eds), *Across Languages and Cultures*, 2 (2), P. 265.

⁵ Pym, A. (2014). *Exploring Translation Theories*. London & New York: Routledge. P. 195.

Our *research hypothesis* posits that the fictional texts with a high ratio of medical terminology require sense-for-sense, rather than word-for-word translation techniques. It promotes the study of etymological features of the corresponding terminology in the original and translated versions of A. Conan Doyle's stories. Further, a descriptive statistical analysis of literal and oblique translation techniques was made to prove our claim.

To corroborate our hypothesis, we used the following *methods*: descriptive statistical analysis of terminological units from various thematic blocks in order to assess their etymological correspondence to the original units, distributional analysis of the translation techniques and statistical analysis of their frequency, contrastive analysis of the original terms and their equivalents in order to evaluate the translation's adequacy and acceptability. *Materials of the study* include original and translated texts of "A Study in Scarlet", "The Sign of the Four", "The Hound of the Baskervilles" by A. Conan Doyle (their Ukrainian versions produced by M. Dmytrenko, S. Ukoz, and the Russian one, by N. Volzhyna).

1. Theoretical background

Sonja Tirkkonen-Condit places intercultural communication at the root of hybridization, whose processes often reflect those of pidginisation: "While pidginisation in the course of time may result in the emergence of new languages, i.e., creoles, hybridisation may result in the emergence of new domestic text types and genres"⁶.

Terminological lexis (LSP, language for special purposes) is a cornerstone of most specialized genres and text types, namely in the field of medicine. In this regard, Ieva Zauberga emphasises three major factors reflecting on its translation and, by extension, enhancing the degree of hybridity of target texts: first, the ideological background, i.e. the prestige accorded to the source culture in relation to the target culture; second, translator's competence, i.e., the translator's ability to rationalise translation process and choose an adequate translation strategy; third, the skopos of translation, i.e., hybrid features may be deliberately imposed upon the translation to enable the text to serve a given function⁷.

Unlike Sonja Tirkkonen-Condit (2001), we don't consider medicofictional hybridity a transitory one; rather, as Anthony Pym observes, such translated texts mark out lines between at last two languages and

⁶ Tirkkonen-Condit, S. (2001). EU Project Proposals as Hybrid Texts: Observations URL: a Finnish Research Project. In Klaudy K., Sohár A. & Károly K. (Eds), *Across Languages and Cultures*, 2(2), P. 261. DOI 10.1556/Acr.2.2001.2.9

⁷ Zauberga, I. (2001). Discourse Interference in Translation. In Klaudy K., Sohár A. & Károly K. (Eds), *Across Languages and Cultures*, 2(2), P. 265.

cultures; they thus posit the separation and possible purity of both; this in turn supports the ideal of pure or natural language use⁸.

Terminological variation poses a lot of challenges in the process of preliminary translatorial source text (ST) processing, and, further on, target text (TT) creation. First of all, terminological clusters represent various types of terminological variation (e.g. orthographic variation, lexical variation, morphological variation, reduction, permutation, etc.). At the TT generation stage, the translator should be able to predict the reader's response and relay the original information coherently, filling it with lay terms, explanations and descriptive renderings.

Translatorial terminological variation is commonly analysed within user-based (geographic, temporal or social variation) and usage-based (tenor, field, and mode) frameworks⁹. Along with these broad divisions, Freixa names the following subtypes: (1) dialectal, caused by different origins of the authors and translators; (2) functional, caused by different communicative registers; (3) discursive, caused by different stylistic and expressive needs of the authors and translators; (4) interlinguistic, caused by contact between languages; (5) cognitive, caused by different conceptualizations and motivations¹⁰.

In this regard, it is not surprising why Tanja Collet¹¹ pointed to a connection existing between a term and overall text coherence. Even in specialised texts, authors sometimes deviate from the traditional view of using only one term consistently throughout the text to refer to a particular concept. From a communicative point of view, "each sender adapts his expression to the specific communication situation" [Cabr e, 1995, p. 8]. This explains why in certain communicative contexts a lexical variant is sometimes preferred over a term that appears in a specialised dictionary. Thus, for a translator it is important to know what source and target language terms are commonly used to address a concept in a specific communicative setting.

⁸ Pym, A. (2001). Against Praise of Hybridity. In Klaudy K., Soh ar A. & K aroly K. (Eds), *Across Languages and Cultures*, 2(2), 195-206.

⁹ Gregory, M. & Carroll S. (1978). *Language and Situation: Language Varieties and Their Social Contexts*. London: Routledge and Kegan Paul.

¹⁰ Freixa, J. (2006). Causes of Denominative Variation in Terminology: A Typology Proposal. In *Terminology International Journal of Theoretical and Applied Issues in Specialized Communication* 12 (1), 51–77. DOI 10.1075/term.12.1.04fre, p. 52.

¹¹ Collet, T. (2004). What's a Term? An Attempt to Define the Term within the Theoretical Framework of Text Linguistics. *Linguistica Antverpiensia* (3), 99–111.

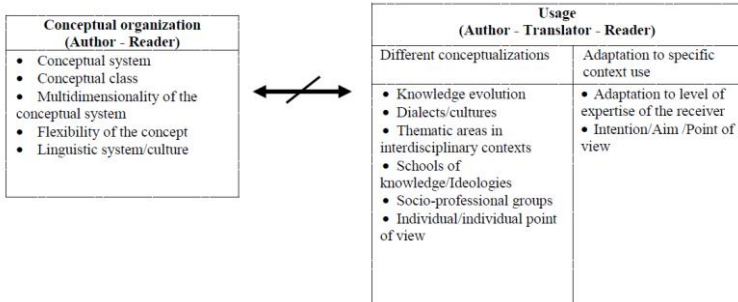

Fig. 1. Factors of terminological variation in SL and TL texts

There are essentially two alternative sets of proposals regarding potential causes of the patterns in question. One set of proposals is based on systemic functional linguistics and situates causes in the social realm, while the other set chooses to situate causes for some of these effects within the cognitive realm¹². It is through the contrastive data that medicofictional hybridity comes to light and transforms into a ‘translation universal’ imposed by a specific text type.

M. Kajzer-Wietrzny abides by the view that the range of vocabulary used in translations is narrower, which is indicated by lower lexical density, greater percentage of high frequency words and by the fact that the list head of a corpus of translated texts accounts for a larger area of the corpus¹³. This opinion might also explain the specific type of hybridity existing only on the level of target rather than original medicofictional texts.

However, to the same extent as literary translators are no longer viewed as mere vehicles for knowledge transmission across intertwined networks, interpreters and creators of target medicofictional texts turn into knowledge brokers.

A. Lam’s analysis identifies two categories of hybrid creators with different boundary-crossing functions and shows how their particular alignments influence the liminality where knowledge brokering occurs¹⁴. Thus, the ‘artist-academics’ whose careers span art and academia concurrently experience

¹² Halverson, S. L. (2015). The Status of Contrastive Data in Translation Studies. In *Across Languages and Cultures*, 16 (2), 163–185. DOI 10.1556/084.2015.16.2.2.

¹³ Kajzer-Wietrzny, M. (2016). Simplification in Interpreting and Translation. In *Across Languages and Cultures*, 16 (2), 233–255.

¹⁴ Lam, A. (2017). Boundary-Crossing Careers and the ‘Third Space of Hybridity’: Career Actors as Knowledge Brokers Between Creative Arts and Academia. In *Environment and Planning A: Economy and Space*, 50 (8), 1716–1741. DOI 10.1177/0308518X17746406

recurrent micro-role transitions. They are ‘organic’ hybrids operating at the ‘overlapping space’ where knowledge translation and integration occur naturally in everyday work. They are ‘embedded’ knowledge brokers. The ‘artists-in-academia’, who cross over from the art world to academia, experience more permanent macro-role transitions. They are ‘intentional hybrids’ who make conscious efforts to bridge two discrete work domains by creating a separate ‘transitional space’. Their knowledge brokering activities are instrumental in transforming both their own knowledge and that of their work context: they are transformative knowledge brokers.

Taking a metaphorical leaf from A. Lam’s book, we might extrapolate the same dichotomy on two discrete alignments of medicofictional translators: ‘translators-academics’ striving towards acceptability and favouring oblique translation, and ‘translators-in-academia’ opting for adequacy on G. Toury’s terms marked with a preponderance of calques, borrowings and direct (rather than oblique) terminological equivalents.

The analysis of translated versions of hybrid fictional texts with a high ratio of medical terminology shows that some of them follow quite closely the original text, without making any attempt at linguistic and cultural adaptation, while others transplant the foreign terminological units into the receiving culture. The relatively small number of the latter is explained by a high status of the original texts.

According to G. Toury’s classification, the first group is made of adequacy-oriented translations, i.e. focused on the exact reproduction of a source language text’s (SLT’s or prototext’s) features¹⁵. On the other hand, acceptability-oriented translations seek to meet the requirements of the target culture receiving the metatext (target language text, TLT).

This paradigmatic framework of concepts funnels toward a set of research methodologies. Study of lexical resources and multilingual corpora provides synonym clusters, inflectional and derivational variants, or patterns of pronoun/verb agreement. During the stage of pre-translational analysis, translator’s specialized medical knowledge is used for concept mapping, delving into ontological relations and parsing down medical roots and affixes.

Our choice of study material exhibits underlying currents of hybridity: on the one hand, it is well known that Sir Arthur Ignatius Conan Doyle was a British writer and physician (surgeon and ophthalmologist), and his educational and professional background leaves an indelible imprint on all of his works. This is what Albert Neubert calls a formative role any literary text

¹⁵ Toury, G. (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Co., p. 56.

plays in the life of different communicative communities¹⁶. On the other hand, our corpus of Conan Doyle's texts translated into Ukrainian include both authorized and unauthorized (interlinear) samples where hybridity or hybridness, in A. Neubert's terms, is acutely felt. Our research provides grounds for substantiating the status of interlingual terminological variation as a diagnostic by-product of the influences wielded by translations on target discourse¹⁷.

2. Results and their discussion

Our research findings show that the process of rendering terminological variation in medicofictional hybrid texts lies within the domain of G. Toury's principal laws. The law of growing standardisation requires "items... to be selected on a level which is lower than the one where textual relations have been established in the source text"¹⁸, where "lower" means on a less text-specific level. As a result, "disambiguation and greater simplification"¹⁹ of the ST terminological material is achieved.

On the other hand, a hybrid nature of our sample presupposes a certain interference postulated by G. Toury in the following manner: "In translation, phenomena pertaining to the make-up of the source text tend to be transferred to the target text"²⁰.

Translation of medical terminology is made possible by a subtle interplay of changes inflicted upon the original unit: in case of the denotative variation it is the form that is most affected (morphological, orthographic changes resulting in ellipses and abbreviations).

Terminological variation may be observed intra-lingually when there is a choice of several nominations usually belonging to different registers (cataract is a marker of formal communication between experts while *більмо* (*back-translated*: walleye, eyesore) would be more fitting for the informal lay communication):

¹⁶ Neubert, A. (2001). Some Implications Regarding Translations as Hybrid Texts. In Klaudy K., Sohár A. & Károly K. (Eds), *Across Languages and Cultures*, 2(2), p. 181.

¹⁷ Neubert, A. (2001). Some Implications Regarding Translations as Hybrid Texts. In Klaudy K., Sohár A. & Károly K. (Eds), *Across Languages and Cultures*, 2 (2), p. 181.

¹⁸ Toury, G. (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Co. p. 269.

¹⁹ Toury, G. (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Co. p. 270.

²⁰ Toury, G. (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Co. p. 275.

*card had developed like a cataract*²¹. – Ukrainian: наче більма (*back-translated*: walleye, eyesore), де-не-де виднілися оголошення²².

Inter-lingual variation is a natural response to the phenomenon of interference from the source language text. The transfer of ST's salient features may be negative (when the translation deviates from what is normal in the target-system) or positive (when it does not). For instance, in the original the reference is made to the **guaiac** paper (made from wood resin of Guaiacum trees), while in translation to **Guaiacol** (aromatic oil):

*guaiacum test*²³. – Ukrainian: спосіб з гваяколом (*back-translated*: Guaiacol method)²⁴.

Faulty rendering is a sure sign of “false fluency”, or negative ST interference. However, even when the results of transfer are invisible to the reader (since positive transfer appears normal in the target system), there is still interference.

On the intra-textual level, terminological variation derives from a deliberate intention of the author to diversify the appellation chain, stumbling against a lack of corresponding synonyms in the target language or reluctance on the part of the translator to profit from the linguistic potential he/she is endowed with. For example, in the original fragment of A Study in Scarlet, there are several synonyms denoting the disease: enteric fever²⁵, typhoid fever²⁶ and colloquial ellipsoid – typhoid²⁷. Meanwhile, the Ukrainian translator uses a uniform equivalent «*черевний тиф*» (*back-translated*: typhoid fever) diminishing the overall expressive effect.

Hybridity is a clear product of the complex, processual and dynamic transcultural relation; furthermore, “hybridity is always subject to discursive

²¹ Doyle, A. K. (2007). The Complete Stories of Sherlock Holmes. London: Wordsworth Library Collection. P. 7.

²² Doyl', A.K. (2015). Etyud U Yasno-Chervonykh Kol'orakh (Pereklad Ukrayins'koyu M. Dmytrenka). Retrieved September 21, 2018, URL: <http://www.zarlit.com/lib/doyle/0v8he.html>.

²³ Doyle, A.K. (2007). The Complete Stories of Sherlock Holmes. London: Wordsworth Library Collection. P. 16

²⁴ Doyl', A.K. (2015). Etyud U Yasno-Chervonykh Kol'orakh (Pereklad Ukrayins'koyu M. Dmytrenka). Retrieved September 21, 2018, URL: <http://www.zarlit.com/lib/doyle/0v8he.html>.

²⁵ Doyle, A.K. (2007). The Complete Stories of Sherlock Holmes. London: Wordsworth Library Collection. P. 13.

²⁶ Doyle, A.K. (2007). The Complete Stories of Sherlock Holmes. London: Wordsworth Library Collection. P. 35.

²⁷ Doyle, A.K. (2007). The Complete Stories of Sherlock Holmes. London: Wordsworth Library Collection. P. 36.

preemption”²⁸. As a result, the typical features of the hybrid text are most vividly seen through the prism of the target language. They represent those aspects of translation strategy which Riitta Jääskeläinen defines as “a series of competencies, a set of steps or processes that favor the acquisition, storage, and/or utilization of information”²⁹. These instances of decision-making would actually reflect a particular strategy the translator is opting for: domestication or alienation, or exoticisation and naturalization with an interposing stage of neutralization³⁰.

S. Tirkkonen-Condit’s *Unique Items Hypothesis* (UIH) states that target-language specific elements, which do not have equivalents in the source language, tend to be under-represented in translated texts, since “they do not readily suggest themselves as translation equivalents”³¹.

To prove the crucial role terminological variation plays on the inter-textual level, we analysed several versions of *The Hound of the Baskervilles* in translation – an authorized Ukrainian one by M. Dmytrenko, an unauthorized interlinear Ukrainian translation by S. Ukoz based on the Russian version by N.Volzhyina, which was taken as a reference (results are presented in absolute and percentage values in table 1).

Contrasting tendencies were observed in:

- the ratio of Greek/Latin/native equivalents of the original terms (*dyspnoe* – *диспное* (*back-translated: dyspnoe*)³² and *ядуха* (*back-translated: short breath*)³³);
- the ratio of archaic/temporally-unmarked terms in translation (*cardiac exhaustion* – *серцева недостатність* (*back-translated: heart*

²⁸ Kraidy, M. (2002). Hybridity in Cultural Globalization. *Communication Theory*, 12 (3), 316–339. Retrieved November 1, 2018, URL: https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1334&context=asc_papers., p. 14.

²⁹ Jääskeläinen, R. (1999). *Tapping the Process: an Explorative Study of the Cognitive and Affective Factors Involved in Translating*. Joensuu: University of Joensuu Publications in Humanities.

³⁰ Jaskanen, S. (1999). *On the Inside Track to Loserville, USA: Strategies Used in Translating Humour in Two Finnish Versions of Reality Bites*. Thesis (MA), University of Helsinki. Retrieved October 1, 2018, URL: <http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/hum/engla/pg>.

³¹ Tirkkonen-Condit, S. (2004). “Unique Items: Over- or Under-Represented in Translated Language?” In A. Mauranen & P. Kujamäki (Eds), *Translation Universals: Do They Exist?* (pp. 177–184). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Co., p. 177–178.

³² Doyl’, A.K. (2011). *Sobaka Baskerviliv* (Pereklad Ukrayins’koyu M.Dmytrenka). Retrieved October 13, 2018, URL: <http://www.ukrcenter.com/Literatura/Artur-Konan-Doyl/41192-3/Sobaka-Baskerviliv>.

³³ Doyl’, A.K. (2013). *Sobaka Baskerviliv*. Retrieved September 24, 2018, URL: http://sergij.ucoz.net/load/khudozhni_tvori/a_konan_dojl_quot_sobaka_baskervilej_quot/3-1-0-8.

failure)³⁴ and *упадок серцевої діяльності* (*back-translated: heart decline*)³⁵)

– the ratio of contextual equivalents of a wider/narrow use (*long-standing organic disease* – *застаріла органічна хвороба серця* (*back-translated: chronic organic heart disease*)³⁶ and *застарілий органічний порок серця* (*back-translated: chronic organic heart failure*)³⁷);

Table 1

Contrastive distributional analysis of terminological variation in the authorized and unauthorized versions of the Ukrainian translation

Authorised Ukrainian translation (M. Dmytrenko)		Unauthorised interlinear Ukrainian translation (S. Ukoz based on the Russian version by N.Volzhyina)					
Greek/Latin equivalents		Native equivalents		Greek/Latin equivalents		Native equivalents	
17	76 %	5	24%	8	58 %	6	42 %
Archaic terms		Temporally-unmarked terms		Archaic terms		Temporally-unmarked terms	
4	23%	16	77%	5	41%	9	59%
Contextual equivalents of wider use		Contextual equivalents of narrow use		Contextual equivalents of wider use		Contextual equivalents of narrow use	
20	89%	2	11%	13	94%	1	6%
Generalized correspondences		Specified correspondences		Generalized correspondences		Specified correspondences	
18	81%	4	19%	12	91%	2	9%
Total number of instances (n)	Total percentage (%)	Total number of instances (n)		Total percentage (%)			
22	100	14		100			

³⁴ Doyl', A.K. (2015). Etyud U Yasno-Chervonykh Kol'orakh (Pereklad Ukrayins'koyu M.Dmytrenka). Retrieved September 21, 2018, URL: <http://www.zarlit.com/lib/doyle/Ov8he.html>.

³⁵ Doyl', A.K. (2013). Sobaka Baskerviliv. Retrieved September 24, 2018, URL: http://sergij.ukoz.net/load/khudozhni_tvori/a_konan_dojl_quot_sobaka_baskervilej_quot/3-1-0-8.

³⁶ Doyl', A.K. (2011). Sobaka Baskerviliv (Pereklad Ukrayins'koyu M.Dmytrenka). Retrieved October 13, 2018, URL: <http://www.ukrcenter.com/Literatura/Artur-Konan-Doyl/41192-3/Sobaka-Baskerviliv>.

³⁷ Doyl', A.K. (2011). Sobaka Baskerviliv (Pereklad Ukrayins'koyu M.Dmytrenka). Retrieved October 13, 2018, URL: <http://www.ukrcenter.com/Literatura/Artur-Konan-Doyl/41192-3/Sobaka-Baskerviliv>.

– the ratio of generalized/specified terminological correspondences (*maxillary curve* – *щелепний вигин* (*back-translated*: jaw curve) [Doyl', 2013] and *будова щелепи* (*back-translated*: jaw composition)³⁸).

The primary conceptual mission of translated medicofictional texts is to ensure travel of medical ideas and practices across the culture-specific and knowledge disparate recipient contexts. In this regard, they are typical 'value-infused texts' which, in S. Ciuk, P. James's paradigm³⁹, require appropriate and productive accommodations between local and extra-local pressures.

Terminological variation is an imminent factor of rendering hybrid texts, promoting a more successful intercultural understanding. Most often, terminological variation results from explicitation, which, according to Shoshana Blum-Kulka, "is a universal strategy inherent in the process of language mediation"⁴⁰. In Kinga Klaudy's classification, terminological variation signals either an optional explicitation, resulting from "differences in text-building strategies <...> and stylistic preferences between languages", or pragmatic explicitation due to differences in cultural and/or world knowledge that members of the source and target language community share"⁴¹. In both cases, a translator needs to add linguistic material in order to explain a terminological concept specific to the source biomedical culture.

Terminological variation is a by-product of deliberate translatorial choices, i.e. translation strategy. Translatorial mistakes originate from an ST's excessive imitation, or faulty medical knowledge (lack of health literacy). On the other hand, medicofictional hybrid texts prove to be a testing ground for translation universals, i.e. simplification, producing texts with a lower lexical density and a lower type-token ratio⁴², normalization/conservatism, "a tendency to exaggerate features of the target

³⁸ Doyl', A.K. (2015). *Etyud U Yasno-Chervonykh Kol'orakh* (Pereklad Ukrainyans'koyu M.Dmytrenka). Retrieved September 21, 2018, URL: <http://www.zarlit.com/lib/doyle/0v8he.html>.

³⁹ Ciuk S., James P. (2014). Interlingual Translation and the Transfer of Value-Infused Practices: An In-Depth Qualitative Exploration. In *Management Learning*, 46 (5), 565-581. DOI 10.1177/1350507614560304

⁴⁰ Blum-Kulka, S. (1986). "Shifts of Cohesion and Coherence in Translation." In J. House & S. Blum-Kulka (Eds), *Interlingual and Intercultural Communication* (pp. 17-35). Tübingen: Narr. DOI 10.1075/btl.48.04che, p. 21

⁴¹ Kraidy, M. (2002). Hybridity in Cultural Globalization. *Communication Theory*, 12 (3), 316-339. Retrieved November 1, 2018, URL: https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1334&context=asc_papers., p. 106

⁴² Baker, M. (1996). "Corpus-Based Translation Studies: The Challenges that Lie Ahead." In H. Somers (Ed.), *Terminology, LSP and Translation. Studies in Language Engineering in Honour of Juan C. Sager* (pp. 175-186). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Co. DOI 10.1075/btl.18.17bak, p. 183.

language and to conform to its typical patterns”⁴³, and levelling out, “the tendency of translated text to gravitate towards the centre of a continuum”⁴⁴. Because of the latter, individual texts in an English translation corpus are more like each other in lexical density and terminological variation ratio than the individual texts in a comparable corpus of original English.

However, looking at hybridity from an anthropological perspective, we might disregard the previous emphasis on instrumentality and outcome and look at medicofictional translation as at a serious human endeavor, a feature of human life-in-movement, a meaningful and meaning-making process⁴⁵.

As G. Delanty rightfully suggests⁴⁶, in the field of conceptual and cultural translation three pivotal problems are addressed (all of them relevant to medifiction as translation object): universalist versus contextualist positions, Eurocentrism, and the problem of conceptual and cultural translations between western and non-western thought. To these might be added disparities of biomedical knowledge and dissimilar operations of national biomedical cultures, requiring hybridity (assimilation) in translation.

Translational procedures rely heavily on what Anthony Pym calls directional equivalence, an asymmetric relation where the creation of an equivalent by translating one way does not imply that the same equivalence will also be created when translating the other way⁴⁷. In cases of directional equivalence⁴⁸, the translator has a choice between several translation strategies, and those strategies are not dictated by the source text. So, we may conclude that equivalence is always assumed, and moreover occurs on any level, from form to function.

The strategies for directional equivalence are reduced into two opposing poles; one adhering to SL norms and the other to TL norms. The same

⁴³ Baker, M. (1996). “Corpus-Based Translation Studies: The Challenges that Lie Ahead.” In H. Somers (Ed.), *Terminology, LSP and Translation. Studies in Language Engineering in Honour of Juan C. Sager* (pp. 175–186). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Co. DOI 10.1075/btl.18.17bak, p. 183.

⁴⁴ Baker, M. (1996). “Corpus-Based Translation Studies: The Challenges that Lie Ahead.” In H. Somers (Ed.), *Terminology, LSP and Translation. Studies in Language Engineering in Honour of Juan C. Sager* (pp. 175–186). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Co. DOI 10.1075/btl.18.17bak, p. 184

⁴⁵ Towner, P. H. (2018). Translation from the Other Side: Process before Product or “In Defense of Lost Causes?”. In *The Bible Translator*, 69 (2), 150–165. DOI 10.1177/2051677018785420

⁴⁶ Delanty, G. (2014). Not All Is Lost in Translation: World Varieties of Cosmopolitanism. In *Cultural Sociology* 8 (4), 374–391. DOI 10.1177/1749975514532261.

⁴⁷ Pym, A. (2014). *Exploring Translation Theories*. 2nd Edition. London & New York: Routledge, p. 26.

⁴⁸ A concept suggested by Anthony Pym [Pym, 2014, p. 26].

polarity is observed when analyzing the process of translation in view of its end-result, a text. It concerns such categories as *illusionist vs. anti-illusionist* translation by Jiří Levý⁴⁹. The former “require[s] a work of literature to “look like the original, like reality”, much like illusionist theatre⁵⁰. The latter, on the other hand, “boldly play[s] on the fact that [it is] offering the audience a mere imitation of reality”⁵¹. An illusionist translation theory is based on a contract between translator and reader—the translator will “hide behind the original, as though they were presenting it to the reader directly rather than as intermediaries”, and reader in turn will be “prepared to believe’ that they are reading the original”⁵².

In a similar vein, Juliane House favors the idea of pragmatic (or functional) equivalence over the traditional semantic one. It is quite logical then that in her classification the categories of *covert translation vs. overt translation*⁵³ raise questions related to how readers perceive the TT’s sense. *Overt translation* is the production of a target language text which signals (in a variety of possible ways) that it is a translation. *Covert translation*, by contrast, produces a target language text which reads like an original text of the given text type in the target language and thus does not signal that it is a translation. The character of translation (overt or covert) is determined as early as at the pre-production ST analysis stage. As every text is shaped by a particular situation, the underlying conditions have to be correctly identified and taken into account by the translator. The scholar goes on to opine that “a translation text should not only match its source text in function, but employ equivalent situational-dimensional means to achieve that function”⁵⁴. The quality criterion, then, is an extent to which TT mirrors the situation (co-text, context) of ST production. If the ST and the TT differ substantially on situational features, they are not functionally equivalent, and the translation is not of a high quality. To take the edge off this clearly prescriptive point of view, it’s worthy of mentioning that Juliane House considers ST essential characteristics to be a cornerstone of translation act’s successful or unsuccessful outcome.

The notion of *tertium comparationis* is of a primary value as far as paratranslation is concerned. For some scholars, it is a piece of reality or thought (a referent, a function, a message) that stands outside all languages.

⁴⁹ Levý, J. (2012). *Umění Překladau*. Prague: Apostrof.

⁵⁰ Levý, J. (2012). *Umění Překladau*. Prague: Apostrof. p. 19.

⁵¹ Levý, J. (2012). *Umění Překladau*. Prague: Apostrof. p. 20.

⁵² Levý, J. (2012). *Umění Překladau*. Prague: Apostrof.

⁵³ House, J. (2014). *Translation Quality Assessment: Past and Present*. London & New York: Routledge.

⁵⁴ House, J. (2014). *Translation Quality Assessment: Past and Present*. London & New York: Routledge., p. 49

Thus, Danica Seleskovitch recommends “listening to the sense,” or “deverbalizing” the source text so that one is only aware of the sense, which can be expressed in all languages (*théorie du sens*)⁵⁵. The translator then goes from the source text to a third element of comparison (a referent, a function, a message), then from the thing to the corresponding target text.

Translation is thus viewed not only as a linguistic exercise; translators are intervening upon the text, actively changing it as a result of their actions. It is not surprising, then, that Carol Maier refers to translators as “intervenient beings” who may become personally involved in the process of translation or interpretation, either as a result of interaction with the text or, more poignantly, when they are caught in the cross-fire of war⁵⁶. Translatorial intervention is closely associated with risk-taking and gatekeeping, where translation is a channel through which information reaches audiences in different linguistic communities. The selection of a particular message for translation and the transformation of the message in particular ways are carried out at the gate sections of the translation channel.

CONCLUSIONS

In the history of translation studies, such notions as accuracy, correctness, or well-formedness have played their important roles in assessing the quality of a translation. Depending on what was understood by translation, those notions had been given different significance.

In terms of translation practice, it means that there is no uniform methodology applicable to each and every text which is especially relevant when the intellectual hybrid fiction is concerned. Thus, what the translation scholars are assessing is the overall effect of the translated version, whether it is understandable for the target audience and whether the special terminology (in our case, medical) is reproduced correctly and consistently within the body of the target text.

Our study’s results point out the general tendency towards an acceptability-oriented translation, manifested in the etymology of the target lexemes, use of footnotes and distribution of translation techniques.

While analyzing the distribution of particular translation techniques, we’ve found out that the translators more readily resorted to calques than borrowings and transcriptions, presumably wishing to make the target version more recognizable for the readers on the phonemic and graphemic levels, a sure signal of an acceptability-oriented strategy.

⁵⁵ Seleskovitch, D. (2015). *L’interprète Dans Les Conférences Internationales: Problèmes De Langage Et De Communication*. Paris: Lettres Modernes Minard.

⁵⁶ Maier, C. (2007). The Translator as an Intervenient Being. In J. Munday (ed.), *Translation as Intervention (Continuum Studies in Translation)*, 1–18.

The translators' preference of amplification and oblique translation manifested their intentions to facilitate the overall understanding of the target version on the part of the target audience whose extent of the background knowledge cannot be ascertained. The translators have discriminately administered a wide array of translation transformations relying on a specific type of competence where the referential component predominates.

Although our results cannot be extrapolated to all the fictional texts due to a limited corpus, they shed some light on the applicable translation methodology and factors influencing the translator's decision-making. However, further studies of translation strategies applicable for the terminology in medicofictional texts are required, with a particular focus on hybridity and evaluation parameters of the translation's quality.

SUMMARY

This study dwells on the methodological issues of rendering hybridity in fictional texts. The **aim** of the present study is to analyze the translation procedures applied for rendering medical terminology outside of a specialized text, and to evaluate the Ukrainian equivalents suggested in the authorized (by M. Dmytrenko) and unauthorized (by S. Ukoz) translations of A. Conan Doyle's stories in terms of their adequacy and acceptability. To achieve this aim, the following **methods** were used: descriptive statistical analysis of terminological units, distributional analysis of the translation techniques and statistical analysis of their frequency, contrastive analysis of the original terms and their equivalents in order to evaluate the translation's adequacy and acceptability. **Materials of the study** include original and translated texts of "A Study in Scarlet", "The Sign of the Four", "The Hound of the Baskervilles" by A. Conan Doyle (their Ukrainian versions produced by M. Dmytrenko, S. Ukoz, and the Russian one, by N. Volzhyna).

The **findings** prove that some of the translated versions of medicofictional texts follow quite closely the original text, while others transplant the foreign terminological units into the receiving culture; terminological variation promotes hybridity as a textual strategy of explicitation and a broader conceptual strategy of bridging the gap of disparate biomedical cultures.

REFERENCES

1. Agar, M. (1996). *Language Shock: Understanding the culture of conversation*. NY : HarperCollins.
2. Baker, M. (1996). "Corpus-Based Translation Studies: The Challenges that Lie Ahead." In H. Somers (Ed.), *Terminology, LSP and Translation. Studies in Language Engineering in Honour of Juan C. Sager*

(pp. 175–186). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Co. DOI 10.1075/btl.18.17bak

3. Blum-Kulka, S. (1986). “Shifts of Cohesion and Coherence in Translation.” In J. House & S. Blum-Kulka (Eds), *Interlingual and Intercultural Communication* (pp. 17–35). Tübingen: Narr. DOI 10.1075/btl.48.04che

4. Cabré, M.T. (1995). On Diversity and Terminology. In *Terminology International Journal of Theoretical and Applied Issues in Specialized Communication*. 2 (1), 1–16.

5. Ciuk S., James P. (2014). Interlingual Translation and the Transfer of Value-Infused Practices: An In-Depth Qualitative Exploration. In *Management Learning*, 46 (5), 565–581. DOI 10.1177/1350507614560304

6. Collet, T. (2004). What’s a Term? An Attempt to Define the Term within the Theoretical Framework of Text Linguistics. *Linguistica Antverpiensia* (3), 99–111.

7. Delanty, G. (2014). Not All Is Lost in Translation: World Varieties of Cosmopolitanism. In *Cultural Sociology* 8 (4), 374–391. DOI 10.1177/1749975514532261

8. Doyle, A.K. (2007). *The Complete Stories of Sherlock Holmes*. London: Wordsworth Library Collection.

9. Doyl’, A.K. (2015). Etyud U Yasno-Chervonykh Kol’orakh (Pereklad Ukrayins’koyu M. Dmytrenka). Retrieved September 21, 2018, URL: <http://www.zarlit.com/lib/doyle/0v8he.html>.

10. Doyl’, A.K. (2011). Sobaka Baskerviliv (Pereklad Ukrayins’koyu M. Dmytrenka). Retrieved October 13, 2018, URL: <http://www.ukrcenter.com/Literatura/Artur-Konan-Dojl/41192-3/Sobaka-Baskerviliv>.

11. Doyl’, A.K. (2013). Sobaka Baskerviliv. Retrieved September 24, 2018, URL: http://sergij.ucoz.net/load/khudozhni_tvori/a_konan_dojl_quot_sobaka_baskervilej_quot/3-1-0-8.

12. Freixa, J. (2006). Causes of Denominative Variation in Terminology: A Typology Proposal. In *Terminology International Journal of Theoretical and Applied Issues in Specialized Communication* 12 (1), 51–77. DOI 10.1075/term.12.1.04fre

13. Gregory, M. & Carroll S. (1978). *Language and Situation: Language Varieties and Their Social Contexts*. London: Routledge and Kegan Paul.

14. Halverson, S. L. (2015). The Status of Contrastive Data in Translation Studies. In *Across Languages and Cultures*, 16 (2), 163–185. DOI 10.1556/084.2015.16.2.2.

15. House, J. (2014). *Translation Quality Assessment: Past and Present*. London & New York: Routledge.

16. Jääskeläinen, R. (1999). *Tapping the Process: an Explorative Study of the Cognitive and Affective Factors Involved in Translating*. Joensuu: University of Joensuu Publications in Humanities.

17. Jaskanen, S. (1999). *On the Inside Track to Loserville, USA: Strategies Used in Translating Humour in Two Finnish Versions of Reality Bites*. Thesis (MA), University of Helsinki. Retrieved October 1, 2018, URL: <http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/hum/engla/pg>.

18. Kajzer-Wietrzny, M. (2016). Simplification in Interpreting and Translation. In *Across Languages and Cultures*, 16 (2), 233–255.

19. Klaudy, K. (2008). Explicitation. In M. Baker & G. Saldanha (Eds), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* (p. 80–85). London: Routledge.

20. Kraidy, M. (2002). Hybridity in Cultural Globalization. *Communication Theory*, 12 (3), 316–339. Retrieved November 1, 2018, URL: https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1334&context=asc_papers.

21. Lam, A. (2017). Boundary-Crossing Careers and the ‘Third Space of Hybridity’: Career Actors as Knowledge Brokers Between Creative Arts and Academia. In *Environment and Planning A: Economy and Space*, 50 (8), 1716–1741. DOI 10.1177/0308518X17746406

22. Levý, J. (2012). *Umění Překladau*. Prague: Apostrof.

23. Maier, C. (2007). The Translator as an Intervient Being. In J. Munday (ed.), *Translation as Intervention (Continuum Studies in Translation)*, 1–18.

24. Neubert, A. (2001). Some Implications Regarding Translations as Hybrid Texts. In Klaudy K., Sohár A. & Károly K. (Eds), *Across Languages and Cultures*, 2 (2), 181–193.

25. Pym, A. (2001). Against Praise of Hybridity. In Klaudy K., Sohár A. & Károly K. (Eds), *Across Languages and Cultures*, 2 (2), 195–206.

26. Pym, A. (2014). *Exploring Translation Theories*. London & New York: Routledge.

27. Reiß, K. & Vermeer, H.J. (1984). *Grundlegung einer Allgemeinen Translationstheorie (Linguistische Arbeiten 147)*. Tübingen: Niemeyer.

28. Seleskovitch, D. (2015). *L'interprète Dans Les Conférences Internationales: Problèmes De Langage Et De Communication*. Paris: Lettres Modernes Minard.

29. Simon, S. (2001). Cultural – Textual Hybridity. In Klaudy K., Sohár A. & Károly K. (Eds), *Across Languages and Cultures*, 2 (2), 217–226.

30. Tirkkonen-Condit, S. (2001). EU Project Proposals as Hybrid Texts: Observations URL: a Finnish Research Project. In Klaudy K., Sohár A. & Károly K. (Eds), *Across Languages and Cultures*, 2 (2), 261–264. DOI 10.1556/Acr.2.2001.2.9

31. Tirkkonen-Condit, S. (2004). “Unique Items: Over- or Under-Represented in Translated Language?” In A. Mauranen & P. Kujamäki (Eds), *Translation Universals: Do They Exist?* (pp. 177–184). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Co.

32. Toury, G. (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Co.

33. Towner, P.H. (2018). Translation from the Other Side: Process before Product or “In Defense of Lost Causes”. In *The Bible Translator*, 69 (2), 150–165. DOI 10.1177/2051677018785420

34. Zauberga, I. (2001). Discourse Interference in Translation. In Klaudy K., Sohár A. & Károly K. (Eds), *Across Languages and Cultures*, 2 (2), 265–276.

Information about the author:

Povoroznyuk R. V.,

PhD, Dr. habil.,

Assistant Professor,

Institute of Philology

of Taras Shevchenko National University of Kyiv

60, Volodymyrska str., Kyiv, 01033, Ukraine

АГАТАНГЕЛ КРИМСЬКИЙ – БАГАТОГРАННА ТВОРЧА ОСОБИСТІТЬ

Поляруш Н. С., Хоцянівська І. В.

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю глибокого і всебічного вивчення багатогранного творчого доробку Агатангела Юхимовича Кримського, одного із видатних представників в історії світової науки і культури, людини різнобічно обдарованої та енциклопедично освіченої, поліглота. За походженням – кримський татарин, що стояв біля витоків формування Української Академії наук і все своє життя присвятив науці; людина, яка знала понад шістьдесят мов і всі діалектні особливості української мови. Він належить до блискучої плеяди подвижників української науки і культури другої половини ХІХ – початку ХХ століття, діяльність і творчість якого стали невід’ємною складовою частиною українського сходознавства, славістики, літератури, фольклору, історії, етнографії, культури. Наукова і творча спадщина А. Кримського становить понад тисячу праць. Серед них – монографії, підручники, статті, повідомлення, рецензії, оригінальні та перекладні художні твори, роман «Андрій Лаговський», збірки оповідань «Повістки і ескізи з українського життя», «Бейрутські оповідання» і поетична збірка «Пальмове гілля», що збагатили українську літературу.

Життя і творчість А. Кримського вивчали: Л. Лопатинський, Б. Грінченко, І. Нечуй-Левицький, О. Грушевський, Г. Хоткевич, І. Франко, М. Возняк, М. Євшан, Леся Українка, Я. Білоштан, М. Рильський, О. Бабишкін, П. Колесник, С. Шаховський, К. Гурницький, С. Білокінь та інші. У наш час цю справу продовжують: М. Веркалець, В. Шевчук, О. Прицак, Н. Поляруш, Т. Гундорова, Л. Грицик, Н. Данилюк, Я. Поліщук, Т. Маленька, С. Павличко, Ю. Кочубей, Р. Ткаченко, М. Моклиця. І хоча дослідники частково торкалися окремих аспектів художньої спадщини письменника, проте, і досі не все вирішено з оцінками майстерності письменника, з його приналежністю до тієї чи іншої течії, не до кінця визначена й художня цінність творчого спадку А. Кримського тощо.

1. Генеза та естетична природа художнього мислення письменника

Агатангел Юхимович Кримський – один із найяскравіших представників в історії світової науки і культури, людина різнобічно обдарована та енциклопедично освічена, поліглот. І. Франко подає широку характеристику усього доробку А. Кримського: «А. Кримський – високооригінальна поява в нашій літературі. Чи пише він суто філологічні статті, чи літературні критики, чи прозові оповідання, чи поезії, всюди вносить своє власне в такій мірі, як мало котрий наш письменник»¹. За словами С. Павличко, «він був людиною короткої епохи, яка називалася “fin de siècle”². Дослідниця віднесла А. Кримського до тієї доби, котра позначена в українській літературі новітніми мистецькими пошуками. Науковиця наполягає, що А. Кримський «найглибше відчув, пережив і найсміливіше втілював у літературних формах типові європейські дискурси перелому віків – дисгармонію людської душі, її діонісійства, декадентського гедонізму, екзотичних пристрастей...»³. Ім'я А. Кримського відоме практично у всіх арабських і центральноазіатських країнах, дружбою з ним пишалися Іван Франко і Леся Українка. Відомо, що на знак пошани до вченого Леся Українка присвятила йому поему «В катакомбах», ділилася з ним своїми творчими планами, радилася у східних питаннях. Лев Толстой завдяки його працям відкрив для себе філософію Сходу.

Сторіччя з дня народження (1971 р.) видатного орієнталіста, історика, філолога і літературознавця за рішенням ЮНЕСКО відзначалось як подія світового значення⁴. Його можна було б вважати поліглотом номер один на планеті. Та, на жаль, А. Кримський сам не міг точно сказати, скільки мов знає. На запитання, скільки і які мови він знає, жартома відповідав, що йому легше перерахувати ті, яких не знає. У листі до Б. Грінченка, однак, поділився: «Слов'янські знаю добре всі, разом з літературними наріччями. Само собою розуміється, що добре знаю грецьку і латинську, а філологічно – санскрит... Германські – зовсім добре німецьку й англійську, гірше – голландську і датську... Романські – зовсім добре французьку і італійську, зле – іспанську... Із іранських мов добре знаю тільки перську (почасти з її наріччями)... Із семітських мов зовсім добре знаю староарабську і новоарабську (сірійське наріччя знаю так, що говорю ним, а другі

¹ Франко І. Наша поезія у 1901 р. *ЛНВ*. Львів, 1902. Кн. 2. С. 116.

² Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського. Київ, 2001. С. 46.

³ Там само.

⁴ Пилипенко Л., Ряченко Д. Агатангел Кримський: реабілітований посмертно. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Сер. Історія*. Вінниця, 2010. Вип. 18. С. 121.

новоарабські наріччя знаю теоретично). Філологічно знаю мову жидівську і арамейську... Грузинську вчив, але багацько з неї забув... З урало-алтайських мов знаю турецько-татарську. Найкраще, розуміється, знаю наріччя османське, бо доводиться завсігди мати практику... Міг би додати, що єсть ще й такі мови, які я розумію більш-менш, хоч і не вчив їх (наприклад, португальську...)»⁵.

Як відомо, Кримський був українцем не за походженням, а за свідомим вибором. Він створив свою українську ідентичність власними руками, точніше, власними інтелектуальним зусиллям і почуттями⁶. Ця ідентичність має обмаль «генетичних», «кровних» підстав. Сам А. Кримський стверджував, що «у мені й кровинки української немає: мати моя – українська полька, а батько – білорус... Я родився і виріс на Вкраїні та й українізувався»⁷. Формування національної ідентичності А. Кримського відбувалося поступово під впливом низки важливих факторів. Так, перша стадія його самоукраїнізації характеризується знайомством з розмовною мовою, носієм якої є український народ, зокрема селяни⁸. Ця стадія не могла бути глибокою, бо навіть ті люди, які розуміли та знали українську мову, не мали чітко окреслені політичні орієнтири. Саме тому друга – інтелектуальна й політична фаза самоукраїнізації – створила Кримського. Вона бере свій початок з навчання автора в Києві, у Колегії Галагана. За словами С. Павличко, колегіат Кримський почувався мужиком, бідняком, а тому українцем⁹.

У листі до І. Франка він пише: «Я, як і другі стипендіанти, дуже рано мусив пізнати, що я «поганого роду», «неблагородний», що в мене кров не така, як у «вищої породи (себто в дворян та багатирів)»¹⁰. Його зброєю були знання: «Я в колегії був першим учеником, гордощі розвелися в мені незмірно, тому-то, хоч я себе поставив одразу так, що наші аристократи не сміли чіпати мене, слабого...»¹¹.

У колегії А. Кримський активно випробовує свої сили на літературній ниві, пише вірші, оповідання, займається перекладацькою діяльністю, публікується в рукописному журналі «Коллегиатская

⁵ Бурбан В. Майже забутий незбагнений Агатангел Кримський. *Наука і суспільство*. 2006. № 1–2. С. 32–33.

⁶ Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського. Київ, 2001. С. 217.

⁷ Кримський А. Твори в п'яти томах / ред. кол.: І. Білодід та ін. Київ : Наук. думка, 1972–1974. Т. 5. Кн. 1. С. 59.

⁸ Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського. Київ, 2001. С. 218.

⁹ Там само. С. 218.

¹⁰ Кримський А. Твори в п'яти томах / ред. кол.: І. Білодід та ін. Київ : Наук. думка, 1972–1974. Т. 5. Кн. 1. С. 39.

¹¹ Там само. С. 60.

мысль». Великий вплив на формування світогляду А. Кримського під час навчання справив П. Житецький.

У цей період за сприяння І. Франка й М. Павлика утверджуються політичні погляди А. Кримського. На формування світогляду А. Кримського великий вплив мали праці М. Драгоманова. Спочатку ідеї М. Драгоманова він характеризує як «нове світло осіяло»¹². Проте згодом А. Кримський критикуватиме М. Драгоманова за брак націоналізму, зокрема у своїх листах до Б. Грінченка.

Б. Грінченко вважав А. Кримського борцем за національну й народну справу, своєю чергою останньому потрібен був товариш і порадник. Листи до Б. Грінченка допомагали поставити конкретні запитання й знайти на них відповіді¹³. Згадуючи юні роки, А. Кримський самокритично оцінював шляхи пошуку істини: «Натомість я вдався до політикування і понаробляв таких помилок, що тепер мені невимовно соромно згадувати про них»¹⁴. М. Павлику А. Кримський писав, що «коли помилявся, то помилявся щиро, та й то дякуючи своїм вкрай розщурбованим нервам»¹⁵. Один з найяскравіших учнів А. Кримського О. Прицак стверджує, що «професор П. Житецький заступив йому батька, а письменники Б. Грінченко й І. Франко стали його братами-сповідниками»¹⁶.

У 1889–1892 рр. А. Кримський вчиться в Москві, в Лазаревському інституті східних мов. Там він ґрунтовно вивчає арабську, фарсі, турецьку мови та літератури і їхній вплив на українську та інші слов'янські мови, особливо тих народів, що потрапляли в залежність від Османської імперії. У листі до О. Огоновського А. Кримський писав: «Перші ½ року мені довелося дуже пильно працювати над сухим вивченням лексичного матеріалу східних мов. Робота була дуже важка, дарма що в мене чудова пам'ять. До того ж рівночасно я студіював деякі правничі науки, що стосуються до історії та етнографії»¹⁷.

У студентські роки А. Кримський друкує в галицьких виданнях науково-критичні й публіцистичні статті, рецензії, переклади, матеріали про культурне життя в Росії, а в російській пресі – про життя Галичини. Крім кількох збірок віршів, А. Кримський написав

¹² Там само. С. 65.

¹³ Тищенко К., Сватко А. Національна ідентичність Агатангела Кримського (на матеріалі полеміки з Михайлом Драгомановим). *Молодий вчений*. 2017. № 6.1. С. 95.

¹⁴ Кримський А. Твори в п'яти томах / ред. кол.: І. Білодід та ін. Київ : Наук. думка, 1972–1974. Т. 5. Кн. 1. С. 77.

¹⁵ Там само. С. 105.

¹⁶ Прицак О. Українець тюркського походження Агатангел Кримський. *Шкільна бібліотека*. 2006. № 12. С. 125.

¹⁷ Кримський А. Твори в п'яти томах / ред. кол.: І. Білодід та ін. Київ : Наук. думка, 1972–1974. Т. 5. Кн. 1. С. 116.

«Повістки і ескізи з українського життя» та роман «Андрій Лаговський», дві частини якого були надруковані 1905 року у Львові. У цей же час А. Кримський налагоджує дружні стосунки, активно листується з багатьма українськими письменниками, вченими, діячами культури: І. Франком, В. Левицьким, О. Огоновським, Б. Грінченком, М. Павликом, Т. Житецьким та ін. А. Кримський активно сприяв виходу у світ творів українських письменників у Москві.

Після закінчення інституту А. Кримський залишається на кафедрі арабської філології для підготовки до професури. У тому ж листі до О. Огоновського А. Кримський пише: «А в мене був намисил: піти ще на один факультет, іменно ж на філологічний, щоб спеціалізуватися на порівнявчій філології, до якої я вже й перше мав велике прихилля, а до того й багатий матеріал (я вже тоді знав щось із п'ятнадцятеро мов, але мав неодмінно вивчити ще скількись)»¹⁸.

Зі слів самого А. Кримського відомо, що, навчаючись у Лазаревському інституті, він потрапив під нагляд царської охоранки. За активне листування з «іноземцями» – І. Франком, М. Драгомановим та друкування (через заборону виходу українських книг та журналів у Російській імперії) перших своїх творів за кордоном, у тодішній Австро-Угорщині, він внесений до списку «підозрілих елементів»¹⁹.

Наприкінці 80-х років А. Кримський починає етнографічне і діалектологічне вивчення життя населення Шевченкового краю. З 1893 року він як член етнографічного товариства бере активну участь у його друкованому органі «Етнографічний огляд», знайомлячи російського читача з українським фольклором. За порадою І. Франка стає співробітником вісника літератури, історії і фольклору «Жите і слово». Все, що видавалося А. Кримським з питань фольклористики, подавалося емоційно, з ліричними відступами, спогадами, паралелями й асоціаціями, з відчуттям часу, з полемічною пристрастю. А. Кримський творчо сприймав традиції попередників (Т. Шевченка, Марка Вовчка, С. Руданського, І. Нечуя-Левицького, І. Франка, Лесі Українки) у використанні народної творчості як одного з важливих позитивних факторів формування власного світогляду і художнього методу. Майстерне використання А. Кримським народно-поетичної української та східної образності стане одним з джерел його новаторства.

¹⁸ Кримський А. Твори в п'яти томах / ред. кол.: І. Білодід та ін. Київ : Наук. думка, 1972–1974. Т. 5. Кн. 1. С. 116.

¹⁹ Пилипенко Л., Рященко Д. Агатагел Кримський: реабілітований посмертно. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Сер. Історія*. Вінниця, 2010. Вип. 18. С. 122.

Особливе місце у творчій спадщині А. Кримського посідають праці з історії української мови, вироблення теорії культури української мови. А. Кримський першим написав Історичну граматику з української мови, що вийшла в двох томах у Москві 1907 р. Дослідження з української мови – це результат багаторічної копіткої праці вченого. А. Кримський вважав, що головна роль у розбудові національної мови належить народові, оскільки вона збагачується, формується за рахунок діалектів, неологізмів і запозичень.

А. Кримський був одним з небагатьох українських поетів, які відчували помітний вплив літератури Близького Сходу. У 1896–1898 рр. А. Кримського було відряджено до Сирії та Лівану для підготовки до професорського звання з арабістики. Результатом глибокого вивчення історії, культури близькосхідних народів стануть написані ним синтетичні огляди арабської, турецької, перської літератур, монографічні праці про поетів різних часів і народів. Мотивами Близького Сходу будуть пройняті його збірки «Пальмове гілля» та «Бейрутські оповідання».

Повернувшись до Москви, А. Кримський викладав курс арабської мови й письменства у тому ж таки Лазаревському інституті. Восени 1900 р. його обирають професором двох кафедр – арабської філології і східної історії. Тут він працював 18 років і водночас редагував кілька видань з орієнталістики, як-от: «Древности восточные» («Восточного отдела Московского императорского археологического общества») і «Груды по востоковедению» («Лазаревского института восточных языков»). Останні склалися з 26 томів монографічних розвідок А. Кримського. Виходять його численні українознавчі розвідки, поетичні й белетристичні твори. Науковий доробок московського періоду життя А. Кримського приголомшує своїм різноманіттям.

У 1918 році на запрошення нової влади А. Кримський переїжджає до Києва, де протягом 1918–1921 рр. очолює кафедру україністики, читає лекції з історії української мови та є професором всесвітньої історії Київського університету. Він став одним із засновників і перших академіків Української академії наук, першим її неодмінним секретарем.

Політики А. Кримський намагався уникати. Проте нова влада не могла не зважати на ученого зі світовим авторитетом. Як відомо, влада в Україні постійно змінювалася й часто вона була ворожа концепції української науки. Весною 1920 р. щойно обраний депутатом Київради академік лише дивом уникнув смерті: А. Кримський надав притулок у своїй квартирі більшовику С. Григоруку. А. Кримського звинуватили у ще важчому злочині: виданні підпільної газети (польською мовою) «Глас комуніста». За словами дослідників Л. Пилипенко й Д. Рященко, заарештованого академіка привели у двір Академії і поставили біля

стіни, вишикувавши навпроти розстрільну команду. І хоча це було лише імітацією розстрілу, перенесений стрес мало не коштував йому повної втрати зору²⁰.

Тридцять роки ХХ століття видалися ще важчими. У зв'язку з погіршенням стану здоров'я та посиленням бюрократизації та ідеологізації науки і освіти А. Кримський, якого публічно радянська влада звинуватила в націоналізмі, повністю відійшов від адміністративної та наукової діяльності, вів замкнений спосіб життя. Коли почалася Друга світова війна А. Кримського безпідставно заарештували. У лютому 1942 р. справу проти А. Кримського, який ні на одному допиті винним себе так і не визнав, було припинено – через смерть підслідного. Тут можна тільки повторити слова І. Ілленка: «Слід віддати належне Агатангелу Юхимовичу, який, незважаючи на похилий вік і недугу, знайшов у собі сили, вичерпав їх останній запас, але не піддався, не обмовив ні себе, ні товаришів, достойно доніс свій тяжкий хрест на Голгофу народної покари»²¹.

За словами Є. Ломонос, після закінчення війни А. Кримського розшукував його названий син Микола Агатангелович Кримський. Та куди б не звертався М. Кримський, звідусіль надходили стандартні відписки: «Никаких сведений о судьбе вашего отца не имеем». І лише наприкінці 50-х рр. він отримав такий документ: «После дополнительной проверки, проведённой Комитетом Государственной Безопасности УССР, Прокуратура по делу Крымского А.Е. от 23 мая 1957 года производство прекратила за отсутствием в его действиях состава преступления. Таким образом Крымский А.Е. полностью реабилитирован»²². Проте на реабілітацію наукової спадщини А. Кримського українська та світова наукова спільнота не дочекались і донині. О. Пріцак – науковець світового масштабу, аспірант А. Кримського – наголошував, що АН України залишається у великому боргу перед її першим Неодмінним Секретарем. У зв'язку з цим він ще у 1991 р. пропонував, щоб Академія підготувала і видала Повне зібрання літературних та наукових творів А. Кримського та його епістолярну спадщину²³. Проте ці пропозиції не реалізовані і дотепер.

²⁰ Пилипенко Л., Рященко Д. Агатангел Кримський: реабілітований посмертно. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Сер. Історія*. Вінниця, 2010. Вип. 18. С. 123.

²¹ Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії. Київ : Інститут держави і права АН України / ред. кол. : Ю. Римаренко, І. Курас, І. Дзюба та ін. Київ, 1993. С. 70.

²² Ломонос Є. Широковіте життя Агатангела Кримського. *Дивослово*. 2002. № 1. С. 49–50.

²³ Пріцак О. Наші Ньютони та Галілеї. *День*. 2010. 19–20 березня. С. 25.

Отже, багатогранна творча натура А. Кримського, для котрого невблаганна праця була синонімом життя, посідає чільне місце в літературному процесі кінця XIX – початку XX століття. Відомий учений-сходознавець, рівного котрому за обсягом праці не було, етнограф і фольклорист, відомий дослідник української мови, автор численних праць з історії української літератури різних часів, критик, поет і прозаїк, перекладач зі східних і західних мов, перший секретар Української Академії наук. За розміром діяльності його можна порівняти з самим І. Франком. Його творчий внесок до скарбниці української культури й науки є неоцінений та беззаперечний і тому потребує ґрунтовного вивчення.

2. Особливості рецепції літературної творчості А. Кримського

Кінець XIX – початок XX століття – це період оновлення літературного дискурсу, в основному на рівні проблематики й тематики, мотивів та сюжетів, яке відбувалося за рахунок залучення інтернаціонального мистецького досвіду, європеїзації літератури, а також зацікавлення екзотичним Сходом. У своїх дослідженнях літературно-культурний критик Е. Саїд наголошував на тому, що в Європі наприкінці XIX – початку XX століть престижним було займатися орієнталістикою. У цій галузі все більше зростала кількість лінгвістичних досліджень, крім того, західні академічні сходознавці почали говорити про орієнталізм як про літературний жанр: «Орієнталізм – це школа інтерпретації, предметом якого є Схід, його цивілізації, народи і характерні риси»²⁴.

В європейській поезії філоорієнталізм (відкриття і початок глибокого вивчення Сходу) пов'язують насамперед із романтизмом. Починаючи з енських романтиків (Ф. Шлегель, Ф. Новаліс, Л. Тік і пов'язані з ним Ф. Шеллінг і Й. Гельдерлін) в європейській традиції приживлюються не лише окремі образи й художні форми Сходу, а й цілі сюжети. Мотиви інтелектуально-духовної втечі на Схід, пошуки Сходу як прихистку, душевного раю услід за Гете розвиваються в поезії французького модерну. Щире захоплення Сходом (Ш. Бодлер, А. Рембо) виявляється і в інших літературах, даючи орієнтальний поштовх, зокрема, російським символістам, акмеїстам та неоромантикам (А. Бєлий, О. Блок, В. Соловйов, М. Гумільов). В Україні до екзотичних орієнтальних реалій почали звертатися ще початківці українського романтизму (Л. Боровиковський, І. Срезневський, Є. Гребінка, А. Могила). Поодинокі

²⁴ Саїд Э. Ориентализм. Западные концепции Востока / пер. с англ. А. Говорунова. Санкт-Петербург, 2006. С. 313.

іонаціональні мотиви присутні і у творчості романтиків харківської школи, зокрема в поезії М. Костомарова («Максим Перебийніс», «Давнина», «До Марії Потоцької» та інші) та О. Афанасьєва-Потоцького («Шевченкові», «Прощання», «К Тереку»). Поетична творчість Т. Шевченка також презентувала широкий діапазон іонаціональних мотивів та образів, що неабияк збагатило український літературний словник. Можемо стверджувати, що вже на початку XIX ст. українські митці активно осмислювали екзотичне та переносили його на український ґрунт. Модернізм повторює тенденцію романтизму щодо трансформації екзотичного й свідомо адаптує східні мотиви для українського тексту з метою зацікавити читача інокультурою та психологією інших народів. Іонаціональні мотиви присутні у творчості І. Франка, Лесі Українки, О. Кобилянської, П. Карманського тощо.

Безперечним авторитетом у галузі сходознавства і дотепер залишається А. Кримський – один із натхненних класиків українського мистецького слова, в часи його найвищого розквіту на грані XIX та XX століть, він належав до блискучих знавців класичної арабської та перської – не тільки літератур, а й цілих культур. Цей рідкісний талант дав А. Кримському можливість відчувати та творити гармонічно і паралельно у двох структурах поетичного мислення. І. Франко виділив А. Кримського як «відомого орієнталіста», котрий «дав українській літературі книжку прозових оповідань, серед яких “Psychopathia nationalis”, що відрізняється яскравістю фарб і глибинним ліризмом»²⁵.

Як відомо, А. Кримський прожив на Сході лише два роки, проте він постійно переносився туди уявою, і не тільки в Сирію та Ліван, а й в ті країни та епохи, які досліджував. Схід, зокрема, східна поезія і література, виявилися тим простором свободи, якої так бракувало А. Кримському в його реальному житті. До якоїсь міри в студіях Сходу він компенсував цю нестачу. Частково цим пояснюється емоційний тон багатьох творів А. Кримського з приводу окремих ситуацій або героїв.

А. Кримський любив Схід, любив Омара Хайяма й Гафіза, Румі й Сааді. Йому подобалися східні анекдоти, прямиї східний гумор та філософські роздуми про марноту буття. Його інтригували й приваблювали суфії-дервіші, які ставали свого роду зразком самоідентифікації. С. Павличко, розглянувши «Екзотичну подорож на Схід» А. Кримського, пише: «Око Кримського бачило не лише незвичайну для українського зору природу, яка йому дуже подобалася, але й перипетії політичного, релігійного, дипломатичного життя в Бейруті, й шокуючі європейця звичаї: антисанітарію, «дикі» традиції

²⁵ Франко І. Збір. творів : у 50 т. Київ, 1984. Т. 41. С. 154–155.

місцевого люду, «простоту» в їжі, гігієні, зокрема відправлянні природних потреб, фальш, брехливість, хитрість мешканців Бейрута, цинізм та розпусту місцевих попів і монахів та багато іншого. Найбільш відверті деталі місцевого побуту наводилися в листах до брата, а не до батька чи сестри»²⁶. Дослідниця стверджує, що саме орієнтальна компонента допомогла пролити світло на індивідуальну вдачу самого А. Кримського.

У листах А. Кримський часто критикував нориви та звичаї мешканців Сходу. Зокрема, у листі до Ю. Кримського він пише про арабську їжу, до якої дуже важко звикнути звичайному європейцю: «... Но пока что это не горе, а непривычная пища. Чаю здесь нет, борща нет. Говядины здесь не едят, не любят, а едят баранину, и то в самом малом количестве. Почти вся пища растительная. ... Здесь чаю не пьют..., супа тоже нет... Несчастье для непривычного здесь и с хлебом. Такого хлеба, как у нас, здесь нет: вместо того пекут лепёшки, вроде коржей или блинов; они тягучи и неудобны»²⁷. Дратували А. Кримського й повне безкультур'я та негігієнічна поведінка місцевих жителів за столом: «К обеду мне сегодня приготовили прекрасный суп с вермишелью. Я собирался насладиться этим новым для меня здесь блюдом..., но оно оказалось горячим. Хозяин, врач, не доверяя мне, вложил весь свой мохнатый палец в середину моей тарелки и тогда со мной согласился. Я с трудом себя принудил после того съесть половину тарелки, да и то ел лишь из страха, что подумают, будто это блюдо мне не по вкусу и не следует его больше готовить»²⁸. А. Кримський також наголошує на жахливому соціальному становищі жителів Бейрута: «Мои хозяева – люди бедные, квартира плохая. Полы везде каменные, и мой ревматизм возобновился... Этой болезнью страдают и туземцы; простуды с ревматизмом боятся и они»²⁹. Загалом у період життя в Бейруті А. Кримський написав близько 150 листів і ще з 30 листів написав своїм колегам – ученим і письменникам у Галичину і в Росію. Ці листи за своїм жанром неоднозначні. Дослідниця С. Павличко називає їх щоденником, а також відносить їх до жанру мандрів у екзотичних країнах.

Багато важить поетична збірка А. Кримського «Пальмове гілля. Екзотичні поезії» (1898–1908), завдяки перенесенню поетом на рідний

²⁶ Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського. Київ, 2001. С. 183–184.

²⁷ Кримський А. Твори в п'яти томах / ред. кол.: І. Білодід та ін. Київ : Наук. думка, 1972–1974. Т. 5. Кн. 2. С. 16–17.

²⁸ Там само. С. 42.

²⁹ Кримський А. Твори в п'яти томах / ред. кол.: І. Білодід та ін. Київ : Наук. думка, 1972–1974. Т. 5. Кн. 2. С. 16.

грунт арабських і перських форм, органічному засвоєнню ним пам'ятки близькосхідного фольклору. Недарма І. Франко вважає його «першим піонером нашого слова на сій просторій і досі майже не ораній українським лемішем ниви східної поезії»³⁰. Крізь призму сприймання Кримського-поета своєрідно на тлі неповторної і багатой природи Близького Сходу розкривається «діалектика душі» ліричного героя «Пальмового гілля». Колоритність пейзажів у збірці забезпечується не лише панорамністю у зображенні незвичайних краєвидів та художньою точністю в передачі деталей, відтіненні кольорів і барв, а й щедрим, раніше не відомим в українській поезії відтворенням екзотичних «пахощів» Сходу. Нового емоційного забарвлення набувають картини природи у «Пальмовому гіллі», коли автор урізноманітнює їх пейзажами і побутовими деталями України, коли майстерно переплітає у своїх поезіях близькосхідне народнопоетичне бачення з суто українським. С. Павличко пише: «На фоні дещо аморфного любовного дискурсу кінця 1890-х років – початку ХХ століття любовна мова А. Кримського зазвучала свіжо й оригінально»³¹. О. Прицак стверджує, що «Пальмове гілля» Кримського-поета – це своєрідний жанр. Поодинокі його поеми і цикли – не тільки художні і не тільки філологічні переклади. Це «орієнтально» інспіровані і, крім того, структурно по-«орієнтальному» відчутні перлини українського ліричного генія. «Пальмове гілля» – це також своєрідний жанр у світовій літературі»³².

До читання цієї збірки заохочував І. Франко як до «поважного і тривкого надбання нашої літератури», як до книги, багатой змістом, різномірної незвичайними, новими поетичними формами. Звертаючись у своїй книзі віршів до теми кохання, минулості життя, Кримський продовжував традиції української поезії. Як відомо, геніальне втілення інтимна тема знайшла в «Зів'ялому листі» І. Франка, який зумів глибоко розкрити всі складнощі і суперечності великого людського почуття. Прагненням розкрити межі ліричного відтворення внутрішнього світу людини відзначається і цикл поезій Осипа Маковея “*Semper Idem*” («З теки скептика»), своєрідність якого виявилась у гумористичному висвітленні переживань закоханих. За схемою «Зів'ялого листя» формально йшов П. Карманський («З теки самовбивця»). Вважаємо, що за глибиною психологічного аналізу

³⁰ Франко І. Збір. творів : у 50 т. Київ, 1976. Т. 33. С. 188.

³¹ Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського. Київ, 2001. С. 69.

³² Прицак О. Українець тюркського походження Агатангел Кримський. *Шкільна бібліотека*. 2006. № 12. С. 43.

збірка Кримського «Пальмове гілля» найближче стоїть до «Зів'ялого листя» Івана Франка. Вона також має циклічну будову, де назви циклів певною мірою розкривають їх ідейне спрямування. Як і в «Зів'ялому листі», почуття кохання у віршах А. Кримського втілюється в різних образах: кохання – «рабське почування», «страшний злочин», «кохання – свято». Поет зумів художньо переконливо втілити думку про властиву всім людям здатність кохати, страждати і розчарувуватись. Ліричний герой «Пальмового гілля» подається на тлі неповторної і багатющої природи Близького Сходу, своєрідно переданої крізь призму сприймання українського поета. Це певною мірою притуплює біль героя, заспокоює його, втішає і навіть звеличує. Героєві «Зів'ялого листя» такою розрадою є чарівний світ українського фольклору.

У «Пальмовому гіллі» вміщені й переклади А. Кримського, особливо з поетів Сходу – Гафіза, Омара Хаяма та ін., у яких він виявив себе великим майстром художнього слова, блискучим знавцем мов. Він уперше ознайомив українського читача з кращими творами орієнтальних письменників. У листі до І. Франка А. Кримський схвилювано пише: «...тут, у Росії, мені стає аж досадно, що ніхто нічогосінько не тямить про Схід, не знає навіть звичайних речей»³³. І. Франко високо оцінював А. Кримського-перекладача і завжди заохочував його до цієї праці й направляв: «Ваш Хаям надрукований, хоч вірші вміщені не всі. Що ви думаєте про Фірдоусі? Я думаю, оскільки ви сходознавець, то варто було й хоча б що-небудь перекласти з цього великого поета»³⁴. Окрім того, саме І. Франко радить А. Кримському доповнити переклади нарисами про життя та творчість орієнталіста та одночасно інформує його про те, як перекладаються твори східної літератури в Західній Європі.

У «Бейрутських оповіданнях» (1897) А. Кримський перетворюється на активного спостерігача за культурно-побутовим життям Сходу, письменник намагається детально ознайомити українського читача з побутом, звичаями й життям мешканців Бейрута, цілком відмінного від українського. Лейтмотивом «Бейрутських оповідань» А. Кримського є зображення європеїзації арабських звичаїв. Як зазначає Г. Останіна, цей мотив має різні форми: думки, почуття, переживання, споглядання, поняття, але наділений однією найважливішою функцією: показати, як чинники та фактори чужоземного походження впливають на розвиток інших народів; яких ідеалів потребують певні нації і як зберегти власну

³³ Кримський А. Твори в п'яти томах / ред. кол.: І. Білодід та ін. Київ : Наук. думка, 1972–1974. Т. 5. Кн. 1. С. 14.

³⁴ Франко І. Зібр. творів : у 50 т. Київ, 1986. Т. 48–49. С. 262–263.

традиційну культуру та не втратити національне обличчя, залишитися цікавим світові. У цьому циклі оповідань мотив європеїзації становить гострий конфлікт між традиційними арабськими, французькими та російськими звичаями, у якому немає чіткої остаточної перемоги, але й остаточного занепаду норівів Бейрута також не спостерігається, бо, як свідчить текст твору, в них багато захисників національної культури. Такий діалог цивілізацій приводить до культурно-звичаєвого взаємозбагачення народів, відкриває нові світи читачам³⁵.

До творчих здобутків А. Кримського належить і роман «Андрій Лаговський» (1919). С. Павличко наполягає, що головною проблемою роману є любов і сексуальність. Дослідниця пише про те, що ті письменники, які подорожували на Схід, шукали там те, що було недосяжним для Заходу, де «орієнтальний секс» був не винятком: «... на Сході чоловіча бісексуальність нікого не дивує і не переслідується. Безліч разів Кримський прямим і непрямим чином наголошує на цьому у своїх лекціях зі східних літератур, розповідає про свої спостереження за цим феноменом у листах до брата зі Сходу»³⁶. Ми погоджуємося, що проблема любові й сексуальності в романі має місце, проте вважаємо, що провідною проблемою все-таки є внутрішня потреба самопізнання та саморозуміння головного героя. Саме ця проблема вирішується Андрієм Лаговським під час перебування на Близькому Сході, а також за допомогою детального опрацювання східних джерел, які розкрили йому істинну природу людського життя. Для головного героя важливим є розв'язання притаманним декадентам конфлікту між «нервами» і здоров'ям, силою і слабкістю, емоційно-романтичного потягу до осіб своєї статі. Андрій Лаговський жив у світі ілюзій і не бачив цінності речей, допоки через східні твори він не усвідомив усю марність своїх внутрішніх переживань.

А. Кримський виявляє терпимість до інокультурної несхожості та своєрідності Сходу, жодного разу не вдається до їдкої іронії чи до сатири. Ліванська «арена» змагань найчастіше описується сходознавцем на рівні внутрішньо-психологічних переживань. Спогад виступає основною формою викладу інформації, де реалістичність зображуваного допомагає засвоїти арабську культуру кінця XIX ст. Тобто одним із провідних шляхів формування українського орієнталізму є довготривалий живий та безпосередній контакт А. Кримського із народами Сходу, де найважливішими виявилися готовність та бажання дослідника пізнати чужий світ. Кримський-

³⁵ Останіна Г. Схід очима Агатангела Кримського. *Держава та регіони. Сер. Гуманітарні науки*. 2011. Вип. 3. С. 125.

³⁶ Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського. Київ, 2001. С. 89.

письменник дотримується традиції введення читача у своєрідний колорит Сходу, його побуту та інших реалій. Атмосфера орієнталістики створюється ним за допомогою перекладів, пояснень та тлумачень окремих слів, словосполучень. Як справжній поліглот А. Кримський подає у своїх творах декілька мовних варіантів: грецькі, турецькі, англійські.

І. Франко визначив місце А. Кримського в українській літературі, як: «Друге таке незвичайне явище серед українців (перше – Б. Грінченко), незвичайне своєю енергією, любов'ю до України і різносторонністю знань і таланту – це А. Кримський, тепер професор арабської мови з Лазаревському інституті східних мов у Москві, філолог за фахом, орієнталіст за покликанням, він виявив себе високоталановитим поетом, дуже оригінальним прозаїком, і якийсь час забирав голос у різних важких літературних і громадських справах у галицьких виданнях»³⁷.

Отже, орієнтальний вектор прози XIX–XX століть яскраво відбився на творах А. Кримського. Орієнталізм виступив адаптацією, переосмисленням східних сюжетів, мотивів, образів тощо з метою оновлення та урізноманітнення рідної культури. А. Кримський виявився тим світочем, що зумів збагатити українську літературу кінця XIX – початку XX століття новими актуальними проблемами, поглибив традиційні форми роману.

ВИСНОВКИ

Багатогранній творчій натурі А. Кримського, для якого невтомна праця була синонімом життя, належить своє, ні з ким неподілене місце в українському літературному процесі кінця XIX – початку XX століття. Відомий учений-сходознавець, перекладач, ретельний етнограф і фольклорист, уважний дослідник української мови, автор численних праць з історії української літератури різних часів, глибокий критик, поет і прозаїк, перекладач із східних мов, перший неодмінний секретар Української Академії наук, один із фундаторів української національної ідеї – таким постає А. Кримський в історії культури нашого народу. Його титанічна праця справді гідна подиву. На жаль, з різних об'єктивних і суб'єктивних причин цілісну творчу біографію вченого і письменника ще не створено. Він і досі належить до найменш прочитаних українських майстрів слова, чию творчість як слід не розглянуто в історії української літератури.

Художня творчість А. Кримського – і поетична, і прозова – не визначила магістральних шляхів розвитку української літератури кінця

³⁷ Франко І. Зібр. творів : у 50 т. Київ, 1984. Т. 41. С. 515.

XIX – початку XX століття. Але без його творів наше уявлення про літературний процес того часу було б неповним, бо вони – невід’ємна частина великої української літератури. Агатангел Кримський, як цілком слушно зазначає С. Павличко, «найглибше відчув, пережив і найсміливіше втілював у літературних формах типові європейські дискурси перелому віків – дисгармонію людської душі, її діонісійства, декадентського гедонізму, екзотичних пристрастей, саме він найдалі зазирнув у темні глибини людського «я», саме в його творчості Краса і Душа були не ідеальними абстракціями, яким поклонялися.., а цілісною вербальною діяльністю, яку так важко розкласти на риторичні компоненти».

У наближенні українського читача до Близького Сходу багато важили переклади Кримського зі східних мов, які разом з оригінальною поезією «Пальмового гілля» стали своєрідною школою майстерності, вікном до збагачення форми і його оригінальних творів.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено Агатангелу Кримському – талановитому письменнику, вченому-орієнталісту, перекладачу, громадському діячу, одному з Фундаторів Академії наук України. Наголошено, що поезія і наука – це два могутні крила таланту невтомного українського ратая на теренах рідної та світової культури. Проаналізовано життєвий та творчий шлях А. Кримського, з’ясовано витоки його письменницького і наукового мислення. Визначено внесок в історію української культури. Розкрито рецепцію творчості А. Кримського його сучасниками. Проаналізовано його творчість у фокусі сучасних учених. Наголошено, що творчий внесок А. Кримського в українську культуру і науку є безцінним і потребує нового прочитання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурбан В. Майже забутий незбагнений Агатангел Кримський. *Наука і суспільство*. 2006. № 1–2. С. 32–33.
2. Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії. Київ : Інститут держави і права АН України / ред. кол.: Ю. Римаренко, І. Курас, І. Дзюба та ін. Київ, 1993. С. 66–70.
3. Кримський А. Твори в п’яти томах / ред. кол.: І. Білодід та ін. Київ : Наук. думка, 1972–1974. Т. 5. Кн. 1. 546 с.
4. Кримський А. Твори в п’яти томах / ред. кол.: І. Білодід та ін. Київ : Наук. думка, 1972–1974. Т. 5. Кн. 2. 332 с.
5. Ломонос Є. Широковіте життя Агатангела Кримського. *Дивослово*. 2002. № 1. С. 46–51.

6. Останіна Г. Схід очима Агатангела Кримського. *Держава та регіони. Сер. Гуманітарні науки*. 2011. Вип. 3. С. 119–126.
7. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського. Київ, 2001. 328 с.
8. Пилипенко Л., Рященко Д. Агатангел Кримський: реабілітований посмертно. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Сер. Історія*. Вінниця, 2010. Вип. 18. С. 120–126.
9. Пріцак О. Наші Ньютони та Галілеї. *День*. 2010. 19–20 березня. С. 11–26.
10. Пріцак О. Українець тюркського походження Агатангел Кримський. *Пам'ять століть*. 2008. № 4. С. 124–142.
11. Пріцак О. Українець тюркського походження Агатангел Кримський. *Шкільна бібліотека*. 2006. № 12. С. 35–45.
12. Саид Э. Ориентализм. Западные концепции Востока / пер. с англ. А. Говорунова. Санкт-Петербург, 2006. 636 с.
13. Тищенко К., Сватко А. Національна ідентичність Агатангела Кримського (на матеріалі полеміки з Михайлом Драгомановим). *Молодий вчений*. 2017. № 6.1. С. 94–97.
14. Франко І. Збір. творів : у 50 т. Київ, 1976. Т. 33. 390 с.
15. Франко І. Збір. творів : у 50 т. Київ, 1984. Т. 41. 680 с.
16. Франко І. Збір. творів : у 50 т. Київ, 1986. Т. 48–49. 802 с.
17. Франко І. Наша поезія у 1901 р. *ЛНВ*. Львів, 1902. Кн. 2. С. 116.

Information about the authors:

Poliarush N. S.,

Candidate of Philology Sciences,
Associate Professor at the Chair of Ukrainian Literature
Vinnytsia Mykhailo Kotsuibynskiy State Pedagogical University
32, Ostrozhskogo str., Vinnytsia, 21100, Ukraine

Khotsianivska I. V.,

Candidate of Philology Sciences,
Associate Professor at the Chair of the Ukrainian Culture and History
Vinnytsia Mykhailo Kotsuibynskiy State Pedagogical University
32, Ostrozhskogo str., Vinnytsia, 21100, Ukraine

METHODS OF PSYCHOLOGICAL PORTRAYAL OF HEROES IN IVAN KORSAK'S NOVELISTIC WORKS

Tokar N. V., Boitsun I. Ye.

INTRODUCTION

The modern Ukrainian literary process is characterized by syncretism of both genre formations and literary trends in general. Alongside the dominant method of postmodernism, there is a return to modernist tendencies, which have been called neo-modernism in literary circles. Artificially and forcibly discontinued in the early 20th century, modernism found its logical continuation with the restoration of Ukraine's independence. As Ukrainian scientist Roxana Kharchuk rightly points out, "neo-modern prose is fundamentally no different. Because modernism in Ukrainian literature was sporadic and proteistic, it was only possible to develop freely in the postmodern time"¹. According to the researcher, a cohort of neo-modernist writers include V. Medvid, E. Pashkovsky, O. Ulyanenko, K. Moskalets, Galina Pagutyak and more.

The leading features of modernism are intelligence, irrationality, voluntarism, the cult of the superhuman, deep psychology. In its provisions, modernism relies on the "philosophy of life" of F. Nietzsche, V. Dilthey, A. Bergson and others. The peculiarity of Ukrainian modernism is, among other things, the literary critic Y. Kovaliv defines the combination of the European "philosophy of life" with the national version of "Philosophy of the heart" by G. Skovoroda and P. Yurkevich², or will and feelings, where the personality is at the center with its unique inner world.

A manifestation of neo-modernism in contemporary Ukrainian writing is the artistic achievement of Volyn writer Ivan Korsak, whose mature period is marked by historical themes. The focus of the writer is always on the person with his unique inner world, marked by doubts and contradictions. It is worth noting that Ivan Korsak's heroes are always outstanding historical figures who have made a significant contribution to Ukrainian or world progress. The internal reflections of heroes are often marked by reflections on the eternal problems of being, the primordial human values that embody

¹ Харчук Р.Б. Сучасна українська проза: Постмодерний період : навчальний посібник. Київ : ВЦ «Академія», 2008. С. 74

² Літературознавча енциклопедія : у 2 т. Т.2 / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. С. 66.

the philosophical context of the work. An important feature of I. Korsak's creative manner is his close attention to the inner world of man, his sensual sphere, which realizes two features of modernist literature at once: deep psychology and intellectuality. This makes it possible to interpret the author's historical achievements as psychological studios, which are realized in several aspects: through the portrait of the hero, his actions, reflections and perception of the environment. Given the rather small amount of information about the inner world of historical figures (mainly diary entries, we are dealing with the author's interpretation of possible emotional states as a reaction to certain documented events.

Therefore, the purpose of our exploration is to investigate the means and techniques of psychological portrayal of heroes in the novels of Ivan Korsak, "The Crown of Yuri II", "The Ring of Anna Barvinok", "The Conqueror of Europe".

1. The psychology in literary studies

In the literary encyclopedia, edited by Kovalev, the following definition of psychology is given: "The transfer of the character's inner world, his thoughts, experience caused by external and internal factors by artistic means"³. With this definition, the consonant opinion of the researcher A. Yesin: "Psychology is the mastery and depiction by means of fiction of the inner world of the hero: his thoughts, feelings, desires, emotional states and the like, to the same image, which is characterized by detail and depth"⁴. In other words, it is an image of a psychological portrait of a hero at a certain moment under the influence of various stimuli. Playback tools can be divided into external and internal. The literary critic Yu. Kovaliv notes that "in prose works, the human psyche is understood both from within and from outside"⁵ External manifestations are language, gestures, facial expressions, movements and more. To the internal include the flow of consciousness, internal monologues, improper direct language, copyright and self-reflection, memory, imagination and the like. This principle is followed by Russian researchers I. Strakhov, who defines psychology "from the inside" and "outside"⁶ and L. Ginzburg, which distinguishes forms of "direct authorial

³ Літературознавча енциклопедія : у 2 т. Т. 2 / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. С. 292.

⁴ Есин А.Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения : учебное пособие. Москва : Флинта, Наука, 2000. С. 57.

⁵ Літературознавча енциклопедія : у 2 т. Т. 2 / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. С. 293.

⁶ Страхов И.В. Психологический анализ в литературном творчестве : пособие : в 5 ч. Саратов : Изд. Саратов. ун-та, 1973. Ч. 1. С. 4.

reflections or introspection of heroes and indirect ones – in the reflection of gestures, actions, which should be interpreted analytically by the reader”⁷.

At the same time, some researchers, such as A. Yesin or Lithuanian scientist V. Gudonen, also highlight a third kind of means – a laconic statement of feeling, calling it an author: “The writer has another way of informing the reader about the thoughts and feelings of the hero by using the name, a brief designation of those processes that take place in the inner world”⁸.

A. Yessin calls such means sum-value. Among the three types of remedies proposed, the researcher identifies internal or “direct».

V. Gudonen expands the laconic naming of feelings by the author’s comments through the means of indirect speech, the use of psychological details, portraits, landscapes, etc.⁹ So, summarizing theoretical and literary judgments, we can name three categories of means of psychology: external, or indirect, internal, or direct and noun or sum-value.

As the researcher A. Yesin rightly points out, psychological details can have fundamentally different functions in different works. In one case, they are small in number and play an auxiliary role – in which case we are dealing with the elements of the psychological image, in the other – they occupy a lot of space, relatively independent and extremely important for understanding the content of the work. In this case, according to the scientist, we can talk about psychology.¹⁰ Projecting the concept of the researcher on the creative achievements of the Volyn writer, we can say that the elements of the psychological image are illustrated by the novel “The Crown of Yuri II”, where the individual details are only intersections in the overall composition, the leading role in which belongs to the facts. An excellent function of psychology in the novels “Anna Barvinok’s Ring” and “The Conqueror of Europe”, the composition and plot of which are subordinated to the disclosure of the inner life of the characters, so psychology plays the role of the pivotal component of the works.

2. The inner world of heroes in the novel “The Crown of Yuri II”

The novel “The Crown of Yuri II” by Ivan Korsak came to society in 2011, the same year the work was republished in Lithuania. The main storyline covers the turbulent years of the early twentieth century. and focused on finding, losing, and further seeking the crown of Ukrainian

⁷ Гинзбург Л.Я. О психологической прозе. Москва : INTRADA, 1999. С. 330.

⁸ Есин А.Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения. С. 57.

⁹ Гудонене В. Искусство психологического повествования (от Тургенева к Буиниу). Вильнюс : Изд. Вильн. гос. ун-та, 1998. С. 12.

¹⁰ Есин А.Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения. С. 56.

monarchs. However, tracing the fate of the Crown over the centuries, the author seeks to guide the reader through the pages of Ukrainian history, saturating the novel with numerous historical facts.

In the novel “The Crown of Yuri II”, the use of psychological detail is mainly related to the fictional storyline of the personal life of Ivan Halytsky and Yugina, and is intended to reveal their sensual sphere. After experiencing the loss of a child, the betrayal of her husband because of the mother-in-law’s persuasion, the heroine despaired of people until Ivan appeared in her life. Psychology helps to unravel the spiritual drama of the characters, bringing the story closer to life.

While escorting her first husband to war, Yugina “stood with a heart broken, which someone else, ruthless and rude, clutching cold and indifferent fingers”¹¹. The author conveys pain and grief to the heroine through a metaphorical construction. The disclosure of the psychological state of the heroes is subordinated to the use of the landscape: “Love broke out, as pure and bell-shaped as the source of their village edge, incredible purity, virginity and transparency – they walked with Kupriyan at the end of a rural spring street, both under their own hearing, <...> They walked past gardens boiling and splashing with pink and white flowers and buzzing their bees with their bees’ wings”¹². Comparative and phraseological reinforcements amplify the emotional surge of the image.

In both cases we are dealing with the author’s calling of feeling: in the first – grief, in the second – love.

Psychology takes on the existential situation of loss that Yugin experiences when he learns of the imminent death of Halytsky: “ Ivan”, the heart of the housewife jerked up, whispered softly as the icicle tears off from the roof, and then falls and crashes into piles”¹³ We are dealing with an awareness of the fact and a further analysis of the heroine’s condition, enhanced by the author’s comparison with the icicle at the time of the fall. The main semantic load is attributed to the verb “tinkled” and “detached” and is associated with the metaphor of a torn heart that is inherent in the Ukrainian tradition. The technique used gives a suggestive sound and causes the reader a feeling of emotional state of suffering.

Further, Yugina’s consciousness analyzes the condition of the postman to confirm the terrible guess. She compares his portrait to this moment and at the moment of the good news: “as he brought letters from the far Macedonian lands, still on the threshold of his gregarious face, wrinkled and

¹¹ Корсак І. Корона Юрія II: роман. Київ : Ярославів Вал, 2011. С. 66.

¹² Ibid. P. 65.

¹³ Ibid. P. 96.

frayed, like a bag, traveling as wide as a good master's gate, smile"¹⁴. The facial expressions of the hero reproduce the feeling of joy that he gives to the people with good long-awaited news. In contrast to this memoir, a portrait characteristic was presented at the moment when he was compelled to inflict pain: "The postman was agitated, having crossed the threshold of Yugina, removed his frayed bag from his shoulder and stepped hesitantly from foot to foot"¹⁵. External manifestations of psychologism indicate confusion, anxiety and indecision. Thus, in the episode of the meeting between Yugina and the postman, both external and internal manifestations of psychologism are used, such as facial expressions, postures, psychoanalysis, suggestive techniques. This layer is necessary for the author to enhance the tragic sound of the scene described, to appeal to the sensual sphere of the characters and the reader.

The reception of internal psychologism in the analyzed episode is rather an exception, because it may not be the only one in the novel under consideration, the main semantic load in which is placed on the analysis of historical events. The fictional storyline of Yugina and Haltsky is more characteristic of manifestations of external psychologism, which does not focus the reader on the intimate life, distracting from the ideological conception.

The extreme limit of pain and despair is expressed by the indirect, according to the terminology of the scientist L. Ginsburg, manifestations, in particular outside of the heroine: "Yugina did not even cry, just bent over a small, like a coffin, only for many days it was completely empty and marked, as in a newly whitewashed house from which all good and possessions were taken..."¹⁶. Researcher A. Halych notes: "Outside it allows you to see not only the physical characteristics of the character's appearance, but also to delve into his inner world, depth of soul, breadth of nature"¹⁷. The above passage of the novel points not to the constant characterization of the heroine, but to the state of this moment, so, beyond, it captures the feelings of the heroine at a particular time under the influence of specific circumstances. The psychological state is reproduced by means of external or indirect forms. Also called the internal void, reinforced by the comparison with the marked hut. It is expressed in action, so to speak, it is revealed: "She lived now and smashed two mistresses once out of habit, walked

¹⁴ Ibid. P. 96.

¹⁵ Ibid. P. 96.

¹⁶ Ibid. P. 67.

¹⁷ Галич А.О. Портрет у мемуарному та біографічному дискурсах: семантика, структура, модифікації : монографія / за наук. ред. О.О. Бровко. Старобільськ; Вид-во ДЗ «Луганський нац. ун-т імені Тараса Шевченка», 2017. С. 72.

thoughtlessly in a circle, like a blind gypsy cognac behind the wheel, without feeling either cold or hot, whether the dish was salty or oversalty”¹⁸.

To the external manifestations include the expression of the eyes: “– And what a miracle?! Yugina said, her eyes angered with indignation. “Let’s go into the house!”¹⁹ According to the scientist A. Halych, “in fiction, sight is one of the inexhaustible sources, which testifies to the inner world of the character, helps to reveal his psychology”²⁰. In our case, it rather fixes the state of a particular moment in certain circumstances, as in the case of the posture mentioned above, so it cannot generalize the characterization of the heroes. The episode shows a strong sense of outrage.

To sum up, we note that the main form of psychology in the novel “The Crown of Yuri II” is an indirect, or external, characteristic, which captures the state and feelings of a certain moment, without claiming a comprehensive analysis of personality. In this way, the reader’s attention is not distracted from the ideological conception, and at the same time restrained, emotionally neutral documentary facts are diluted with images of living people with their troubles and pleasures.

3. The modeling of psychological portraits in the novel “The Ring of Anna Barvinok”

Ivan Korsak reaches another level of psychologism in the novels “The Ring of Anna Barvinok” (2015) and “The Conqueror of Europe” (2011). The characters of these works are more individualized, have more complex characters, which testifies to the evolution of the author from the image of external conflicts to the interpretation and analysis of the inner world of historical heroes, and through him – to the interpretation of documentary facts.

The author’s vision of the characters, the motivation for the actions seems to be very important, because in both novels the characters are ambiguous historical figures whose interpretation of life can be radically different. The work of the Volyn writer “The Ring of Anna Barvinok” was preceded by Victor Petrov’s novel “Kulish’s Novels”, which also focuses on the difficult relationships in the Kulish family, the complex nature of the 19th-century Ukrainian writer. Ivan Korsak traces the development of the character and relationship of Panteleimon Kulish and Alexandra Belozerska. The idea of Anna Barvinok as a “shadow” of the glorious man, such as Galatea, created by Pygmalion is established. Instead, Ivan Korsak expresses

¹⁸ Корсак І. Корона Юрія ІІ. С. 67.

¹⁹ Ibid. P. 86.

²⁰ Галич А.О. Портрет у мемуарному та біографічному дискурсах: семантика, структура, модифікації. С. 60.

his own view of the events, having innovatively approached the image on behalf of Anna Barvinok.

Likewise, Prince Rostyslav Mikhailovich, according to the author, is undervalued both by his contemporaries and by future generations. The chronicle of the Russian depicts a prince a man arrogant, unreasonable, even treacherous, and after his defeat under the Yaroslav, he does not mention him.²¹ Contemporary researchers, such as M. Voloshchuk, are also rather stingy in their coverage of Rostyslav Mikhailovich's life and activities and are limited to the period before the Yaroslavl battle.²² Ivan Korsak, in general, according to historical thought, nevertheless aims to reveal the inner world of the hero, to trace the motives that guided his actions, and to undoubtedly convey the prince's contribution to world progress.

Thus, the concept of both works is the reproduction of a complex, sometimes contradictory, and undoubtedly rich inner world of historical figures, a new interpretation of known events, which makes it possible to rethink the well-known facts.

The writer widely uses the techniques of psychology to expose the violations of the souls of heroes. Both works can be called psychological research, because the depiction of the inner life of the characters is characterized by detail and completeness, the arsenal of means of expression is extremely rich. Unlike the novel "The Crown of Yuri II", the writer uses all three forms of psychology with preference for direct. Third-person storytelling allowed the use of such off-the-chart elements as dreams, visions, landscapes, letters, diary entries, and more. Major events are punctuated by authorial indentation and commentary.

The figures of Panteleimon Kulish and Alexandra Belozerska, better known under the pseudonym of Anna Barvinok, are uncommon in Ukrainian public life and are therefore thoroughly researched by historians, biographers, literary critics, and writers. Therefore, the author's version of the inner world of famous heroes is an innovative work of the Volyn writer. His novel is a kind of psychography. We have numerous facts of correspondence, diary entries, mentions of contemporaries, on the basis of which a possible inner world of heroes is presented. The author skillfully uses the means of psychology, transforming documentary facts into a canvas.

Of great value in terms of exploring the psychology of heroes are diary entries that reproduce the smallest disturbances of the soul.

²¹ Літопис Руський за Іпатським списком. URL: <http://litopys.org.ua/litop/lit24.htm> (date of appeal: 15. 01. 2020)

²² Русь «після Русі». Між короною і булавою. Українські землі від королівства Русі до Війська Запорозького / Авт. кол.: В.М. Горобець, М.М. Волощук, А.Г. Плахонін, Б.В. Черкас, К.Ю. Галушко. Харків, 2016. С. 83–90.

The following lines from the diary of young Panteleimon Kulish, used in the novel by Anna Barvinok by I. Korsak, testify to the interest of Olga Pletnyova and the hesitation between her and Alexandra Belozerska: "Today, sitting across from me at the table, Olga was so quiet and thoughtful. called her a ballad heroine. She liked me and I felt that I could be addicted to her. We must act as prudently as possible. Is it ridiculous to convince myself and others that I cannot live without something. Time heals us all. Now Sasha is dear to my heart as a sister, but without her it is still possible for me to have family happiness".²³ The first-person analysis (introspection) made it possible to trace the course of the hero's thoughts, according to which the writer models Kulish's further plans for a possible common future with Pletnev. Reflections are an attempt to understand feelings. The author's commentary on the record below reveals the reasons for hesitation: Olga's blossoming beauty, her influential father, and Alexandra's territorial remoteness: "Sasha is somewhere there, in the wilderness, beyond fields and forests, <...> luxury, there is an opportunity for the tail of the fortune to seize<...>. Of course, if the friendship of Ola's dad remains".²⁴

The following entry, owned by Vera Aksakova, recreates the mood of exaltation and delight from the evenings spent with Kulish reading his Gogol Notes: "The impression of that is difficult to convey, it was a worrying read. Gogol's words raise from the day all the spiritual forces, all her forgotten beautiful needs and aspirations, raise questions long forgotten, disturb that soul, expand her space, and it is difficult to give joy to all this awakened life. <...> The soul went through so many impressions in this reading. Some notes and remarks were made, and Kulish took the advice willingly and with understanding".²⁵ The recording was caused by the need to capture the range of feelings felt by the author that evening. In the analyzed passage there is a statement (feeling) of the feeling reproduced on paper.

The outward manifestation of psychologism is the opposition to the cold – the heat that symbolizes Alexandra Belozerska's internal changes, the release of her doubts: "She warmed up the hurriedly clothed man's hand, huffing for another hour on his fingers outstretched. But her soul was as warm as ever: "That spud was lying, the pole rotting and succulent, – she thought. – He said that Kulish is only capable of loving himself ... Miracle to you, zur, a self-lover is not thus blown into a cup of ice".²⁶ The feelings expressed in the dynamic movements of the heroine are replaced by an internal analytical monologue, which is presented in the form of a thesis-

²³ Корсак І. Перстень Ганни Барвінок : роман. Київ : Ярославів Вал, 2015. С. 13.

²⁴ Ibid. P. 13.

²⁵ Ibid. P. 52.

²⁶ Ibid. P. 21.

argument and expresses confidence and firmness of belief, despite the evidence of marital treason.

In the scene of Alexandra's confession to the sister Nadiya, the author uses voice as a detail of the psychological portrait: "– What humility?! – almost shouted outraged Alexandra Mikhailovna, and now she began to speak quickly, as if she had intended to compete with her sister in advance, as if they had agreed: who would prove all the more prudent, the right and the truth, not in evidence, convincing not in the argument of relevance and life and in the speed of presentation of thought, it is indifferent to the truth or mere fiction".²⁷ Increasing tone, rhetorical questions, hasty speech testify to despair, indignation, anger at myself, expressed in the form of an internal monologue-reproach for my inability to perceive myself as separate from my husband: "And why, sister, humble me to learn when my other half (aha , she was taken aback by herself: half called her husband, unable, powerless and still tear him away!), when that half of humility is a common word in the Malorossiiian vocabulary?"²⁸ However, the storm of emotions, the problems of speech and the advice of the sister allow you to receive you are a long-awaited calm and inner harmony: "surprisingly, the head that hummed with a tired chimney in the blizzard of winter yesterday was now bright and peaceful. Thoughts that then ran erratically, overtaking and brazenly and unceremoniously overtaking each other, now lined up politely and obediently in turn, in a chain of logical, respectful and pre-conceived".²⁹ The consequence of external manifestations of feelings is the awareness of the problem and change in attitude, change of attitude introspection of the heroine.

An internal dialogue with him, symbolizing Alexandra Belozerska's doubts and anxiety about the arrest of her husband for belonging to the Cyril-Methodius Brotherhood, was used in the following episode: "What could he have done without telling you as a wife, without telling or sharing? from the bazaar a petty gendarmes were robbed and taken away? <...> Kulish has hidden something from you, probably something sinful is going on in his soul, because even in Warsaw the gendarmes are after him not easily chased..."

No, Panteleimon Alexandrovich did no wrong with the poppy seed, like everyone with whom he had drunk, and he should split in half the light that fate could send, and the ladle of mischief might consume as well – which is already being judged, bucket or cauldron, or a small pot"³⁰ An interesting and innovative is the form of thinking. Turning to herself in the second

²⁷ Ibid. P. 73.

²⁸ Ibid. P. 72.

²⁹ Ibid. P. 74.

³⁰ Ibid. P. 24.

person allowed the heroine to decompose the problem into questions and answers and to come to a clear understanding of her position.

The constant hesitation about choosing a life path expresses the dream of a symbolic costume chosen by the heroine, eventually returning to her own. She is constantly accompanied by an angel, as a signpost, which is God's sign of the righteousness of her chosen destiny. The heroine wakes up with inner reconciliation with herself: "And the burden in her half-marvel appeared in vain: everyone was destined to bear only his own".³¹

Reception of psychological analysis is leading in the image of Kulish: "Panteleimon Alexandrovich more than once wondered to himself, whence on him and for what sins he fell, like snow in Petrovka, this grittiness is recent; rheumatics squeaky bones in the boring tearful autumn weather ... It would seem that what else to wish for him: a faithful and caring wife <...> he cares for him <...> – he should not dry his head for bread and squeak to bread; they must admit that the darkness does not know, the printing on a written pay".³² Using a third-person narrative to get a deeper picture of Kulish's internal contradictions, the author again prefers the form of questions that the character mentally addresses to himself and the search for answers. "Maybe sometimes the idea is nasty, like an annoying fly being chased out of the door, but it suddenly flies out of the window, maybe because of that worrying, over-sweetened time, it has been attacked by this inexplicable scum; then his soul was shut in a cage by a latch, and now he is rebelling, and his wings are beating against the rod of iron, in vain, forcing such a near and unattainable privilege to escape".³³

The internal monologue from the third person is replaced by a dialogue with oneself in the form of the second person: "Hold on to yourself while reading, you did not stop loving your wife, your Sasha, and at the same time kill the next head with a maiden's head. Can you be a unique person whose soul is capable of loving two at the same time? Are you an ordinary biological creature, a banal male whose whole essence of life is the more females to fertilize?"³⁴ The complex form of psychological analysis with changes in the narrative allowed the author to trace in detail and in stages the inner state of the hero from dissatisfaction, search for a reason, an attempt to escape from despair and to a subconscious attempt to prove his significance, not all conscious, which sounds in the letter to Miloradovich: "The resurrection of the dead and the awakening of the drowsy. This is our business; and you, our fellow countrymen, our pink flowers, are fastened with darkness, wash yourself with the dew of God, for the morning has

³¹ Ibid. P. 116.

³² Ibid. P. 45.

³³ Ibid. P. 45.

³⁴ Ibid. P. 45.

come, and prosper with a splendid spiritual beauty, in the glory of the Lord, and in the joy of the people ... But what, my sister, when the Lord's hand is really stretched out me? What if the will of the Almighty gives not my strength to my things? What, when my great sufferings are heartfelt, in my mind, does not having the profession of the Lord turn the spirit of the Lord into a great, infallible affair for posterity?"³⁵ .

A high self-esteem, a sense of superiority over others, is evidenced by a dream where the hero sees himself in the image of a lion between sheep. Perceiving himself as one of them, the lion, in the end, realizes himself to be the other, better. This revelation evokes a sense of unexpected joy that is replaced by a sense of loneliness: "I was also born of a lion!"³⁶ Summarizing and philosophically reflecting on the dream, the author gives his assessment of the figure of P. Kulish: "Among the nobility Panteleimon Alexandrovich often felt like a lost traveler in a dense forest <...>. Sometimes he was the lion of the flock of sheep whose power was far beyond the sheep power of the most accurate".³⁷ Thus, Ivan Korsak does not retreat from the historical truth, presenting Panteleimon Kulish as a man of self-loathing, confident in his superiority over other people, contemporaries of the writer: "His temper is cold, sharp and arrogant and callous...", – says S. Efremov in the work "Without synthesis. To the life drama of Kulish".³⁸

Analyzing the techniques of unraveling the inner world of the characters in the novel "The Ring of Anna Barvinok", we conclude that the main form of the image is internal, or direct, psychology. The author makes extensive use of the diary entries and Kulish's epistolary heritage for the most authentic reproduction of the character and feelings of the characters. Internal monologues are most often expressed in the form of questions and answers. Ivan Korsak mainly uses psychological analysis and introspection in order to reveal the complex state of mind of the couple. Features of the creative manner include the appeal of the characters to themselves in the form of a second person, as well as changing the forms of the story, which allowed us to comprehensively explore the versatility of the inner world of Anna Barvinok and Panteleimon Kulish.

4. The types of psychological analysis in the novel "The Conqueror of Europe"

The novel "Conqueror of Europe" probably the most philosophical of all the creative heritage of the author. Reflections on the meaning of life, the universe, the Supreme will occupy a leading place in the system works. In

³⁵ Ibid. P. 46.

³⁶ Ibid. P. 90.

³⁷ Ibid. P. 91.

³⁸ Єфремов С.О. Без синтезу : до життєвої драми Куліша / Укр. акад. наук. Київ : з друку. Укр. Акад., 1924. С. 17.

this case, the heroes do not lose their personality traits, individualized characters, the author uses a variety of tools of psychology for their disclosure.

The novel has a wide branching storylines, characters who are prominent figures of Ukrainian and world history. Some of them are effective, others mentioned in passing via communications with the Central storyline. The most psychologically disclosed include images of Prince Rostyslav Mikhailovich and his wife Anna Hungarian.

The inner world of the main characters of Rostyslav and Anna is the author of models, using both external and internal psychology.

About the inner anxiety of the Prince is evident from his pose during the wedding: “Rostyslav at the wedding stood with tightly clenched lips, hard westronics as before the army that was going to order him to go in hard and dangerous campaign...”³⁹ The Future fate he sees as a battle that you can win and lose. Through the prism of perception of the Prince enjoyed the portrait of Anna, which expresses its condition immediately: “just as the corner of his eye he noticed what was happening to Anna’s face crying the night previous, an unnaturally skinny and pale...”⁴⁰ Feature the heroine testifies to the extreme border of grief for the executed life and love.

To external manifestations of psychological analysis will relate the opinion as a non-verbal way of communication between the characters: “In response, just flashed a short and very spiny look opinion small animal cornered in a dead end, animals that defend desperately to be the last effort”.⁴¹ It read deep hostility, hopelessness, and resistance Anna.

Several times I. Korsak focuses on the opinion of Rostyslav, turned to Anna. Invariably it is associated with a flash of hope, which gives way to bitterness from the awareness of the futility of hope: “...In his eyes the first moment it dawned quiet joy from having it, and when extinguished, the only one left tired and still on the bottom somewhere bitterness”⁴². The next time, this look appears in Anna’s memories, through the association with the eyes of a child whois helped: “As she was already sitting in the carriage, she suddenly remembered where she had to see that passionate and pleading, desperate and hopeful look, as in this little one. She met several times with such a similar Rostyslav’s gaze: it was only for a moment, at the same moment a man was frightened, as if he had been caught on something obscene, closed it behind an invisible and impenetrable thick veil”.⁴³ Behind him lies a feeling of love for Rostyslav without hope for reciprocity. He is afraid to admit it even to himself because it hurts.

³⁹ Корсак І. Завойовник Європи : роман. – К.: Ярославів Вал, 2011. – С.6.

⁴⁰ Ibid. – P. 6.

⁴¹ Ibid. – P. 6.

⁴² Ibid. P. 139.

⁴³ Ibid. P. 128.

An internal monologue takes the form of psychoanalysis in an episode at a ball, when Anna dances with her beloved Baron Istvan and at the same time watches over a man in whose arms a better girlfriend is circling: “Not yet has such a thing happened in Anna’s life... half of the cold was taken from the already forgotten proximity of Istvan, and the other resisted, rebelled and boiled became from the perpetration of Rostislav, not less so that the rebellion was rushed to Erzhebet...”⁴⁴ Anna can’t figure it out. She considered it an indisputable fact of love for the Baron. Where then are the jealousy for the man and the anger on the girlfriend? Unable to answer, the heroine completely loses her inner balance. She likens her feelings to an avalanche that she once had to watch: “So in Anna’s soul, an avalanche of discontent, insults and bitterness gradually grew, and then even overwhelming jealousy, though it seemed to her, was completely unthinkable: she did not love her husband, so why but jealous?”⁴⁵ Trying to understand herself, Anna analyzes her feelings, trying to unite the mind and heart: “Anna told the mind to let Rostyslav live as he pleases <...> And at the same time, with a bitter ugliness, the heart whispered and whispered unobtrusively and completely others. She was <...> careful, but to honour her husband’s protection <...>; not in the example of a man who, forgetting his duty, his shame and his condition at the court of the royal court, cared openly – and to whom?! – to her closest friend”.⁴⁶ However, she fails. As in the episode analyzed above, psychology is revealed in the form of a third-person narrative, supplemented by author’s comments. We are dealing with a direct expression of it, expressed by means of introspection.

An important form of uncovering the inner world of heroes is the psychological detail. This is the kind of lilac bush that is associated with the sensations and events in Anna and Rostyslav’s life at different levels (smell, colour).

For the prince the lilac is associated with Luces’k (Lutsk): “And for the rest of his life the color and smell of lilac fell into his soul, which bushes were abundant in every estate along the streets of Luces’ka”⁴⁷ It evokes pleasant and at the same time fond memories of the homeland, the native people. Later, the smell and color of the lilac will embody Rostyslav’s love for his wife, who over time will become the same for him, although the misunderstanding between them will not go away.

Anna’s lilac evokes the memory of her first love, which blossomed in the spring: “Istvan dreamed of her often; for the most part, they walked along a lane past the row of lilacs that bloomed in that memorable spring, and from

⁴⁴ Ibid. P. 34.

⁴⁵ Ibid. P. 50.

⁴⁶ Ibid. P. 50.

⁴⁷ Ibid. P. 20.

the magnificent tassels that quietly fluttering on the weighted branch, floating and spreading in the wind pliant and incredibly intoxicating smells that excited and roused their young blood...”⁴⁸ After marrying unloved, the heroine could no longer tolerate these incense because they resembled lost love, dreams and a wasted life: “Anna could not stand the spring lilac boil anymore and, much to the surprise and sadness of the gardener, ordered the innocent bushes to be uprooted”.⁴⁹ The love of the baron in Anna’s imagination turned purple, and so when she received a letter that began with the words: “My sweetheart, my bloom is spring, my purple is blooming”⁵⁰ – you never doubted from whom he.

Bitterly disappointed was the news of the terrible crime of Istvan, when a baby died under the wheels of his carriage. Indirect psychology embodies the insight of a heroinewho spent her entire life on the pink dreams of a fictional hero.

Anna finally became convinced of the false feelings about the baron, realizing that the letters were from her husband: "What kind of handwriting is familiar and what are the familiar words that began mysterious letters to her: “My sweetheart, my blooming spring, my purple blossoms...”⁵¹

Summarizing the study of the means of psychology in I. Korsak’s novel “The Conqueror of Europe”, it should be noted that the writer traditionally uses a third-person narrative to uncover the inner world of heroes. This technique made it possible to make extensive use of extra-curricular elements such as dream, memory, author commentary and more. The external psychology is expressed through view, posture, facial expressions, receptive feelings. Internal – mainly in the form of analysis and introspection. Also important is the use of psychological detail, which is a cross-cutting element of the storyline of Anna of Hungary and Prince Rostyslav Mikhailovich.

CONCLUSIONS

In contemporary Ukrainian literature, the figure of Volyn writer Ivan Korsak holds an important place. His historical novels are very relevant and appeal to the present day. The attention of researchers is mainly attracted by the vision of documentary facts by the artist. However, the problem of psychological portrayal of heroes remains poorly developed. So, our goal was to investigate the means of psychology in the novels of Ivan Korsak’s “The Crown of Yuri II”, “The Ring of Anna Barvinok” and “The Conqueror of Europe”.

⁴⁸ Ibid. P. 23–24.

⁴⁹ Ibid. P. 24.

⁵⁰ Ibid. P. 91.

⁵¹ Ibid. P. 140.

During the analysis, we came to the conclusion that the main form of the image is a third-person story. This allowed the author to use a wide range of psychology tools. The writer skillfully uses all three forms of the image of the inner world of the hero, known to modern literary criticism, namely: internal, external as well as noun. It is important to use a psychological detail that enhances the reproduction of the hero's soul movements.

The novel "The Crown of Yuri II" is saturated with historical facts, so it has less psychological expression associated with fictional characters. The author mainly uses indirect or external psychology, which manifests in posture, tone of voice, demeanor, and more.

The author reaches another level of the psychologism in the novel "The Ring of Anna Barvinok". The work is based on the internal reflections of the characters, enhanced by the use of diary entries, letters, and memories. I. Korsak models the interior world of Panteleimon Kulish and Anna Barvinok in a detailed and accurate manner on the basis of memoir material. It is unusual to see the heroes address themselves in the second person, which made it possible to express their own view of the inner world.

The novel "Conqueror of Europe" is marked by a philosophical understanding of reality, which affected the reflections of his characters.

The writer uses both external and internal forms of psychology. Above all, we refer to the view, which is a means of non-verbal communication and expression of feelings. Outside and facial expressions of heroes are important. Internal psychology is expressed in the form of analysis and introspection of Anna of Hungary and Prince Rostyslav.

Given the numerous artistic achievements of the historical novelist, we see further work in the study of the psychology of other works of the author.

SUMMARY

The article explores the means and techniques of psychological portraiture of heroes in the novels of I. Korsak, "The Crown of Yuri II", "The Ring of Anna Barvinok" and "The Conqueror of Europe". On this side, the writer's creativity is not sufficiently covered in contemporary literary studies. As a result of the study, we came to the conclusion that the main form of the image is a third-person story. This allowed the author to use a wide range of psychology tools. The writer skillfully uses all three forms of the image of the inner world of the hero, known to modern literary criticism, namely: internal, external as well as noun. It is important to use a psychological detail that enhances the reproduction of the hero's soul movements.

REFERENCES

1. Галич А.О. Портрет у мемуарному та біографічному дискурсах: семантика, структура, модифікації : монографія / за наук. ред.

О.О. Бровко. Старобільськ : Вид-во ДЗ «Луганський нац. ун-т імені Тараса Шевченка», 2017. 449 с.

2. Гинзбург Л.Я. О психологической прозе. Москва : INTRADA, 1999. 413 с.

3. Гудонене В. Искусство психологического повествования (от Тургенева к Бунину). Вильнюс : Изд. Вильн. гос. ун-та, 1998. 118 с.

4. Єфремов С.О. Без синтезу: до життєвої драми Куліша / Укр. акад. наук. Київ : з друк. Укр. Акад., 1924. 22 с.

5. Есин А.Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения : учебное пособие. Москва : Флинта, Наука, 2000. 248 с.

6. Корсак І. Завойвник Європи : роман. Київ : Ярославів Вал, 2011. 160 с.

7. Корсак І. Корона Юрія II : роман. Київ : Ярославів Вал, 2011. 148 с.

8. Корсак І. Перстень Ганни Барвінок : роман. Київ : Ярославів Вал, 2015. 248 с.

9. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. Т. 2 / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 624 с.

10. Літопис Руський за Іпатським списком. URL: <http://litopys.org.ua/litop/lit24.htm> (date of appeal: 15.01.2020)

11. Русь «після Русі». Між короною і булавою. Українські землі від королівства Русі до Війська Запорозького / Авт. кол.: В.М. Горобець, М.М. Волощук, А.Г. Плахонін, Б.В. Черкас, К.Ю. Галушко. Харків, 2016. 352 с.

12. Страхов И.В. Психологический анализ в литературном творчестве : пособие : в 5 ч. Саратов : Изд. Сарат. ун-та, 1973. Ч. 1. 57 с.

13. Харчук Р.Б. Сучасна українська проза: Постмодерний період : навчальний посібник. Київ : ВЦ «Академія», 2008. 248 с.

Information about the authors:

Tokar N. V.,

Postgraduate student,

Luhansk Taras Shevchenko National University,

Faculty of Ukrainian Philology and

Social Communications, Department of Ukrainian Literature

1, Gogol Square, Starobilsk, Luhansk region, 92703, Ukraine

Boitsun I. Ye.,

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor of the Department of Ukrainian Literature

Luhansk Taras Shevchenko National University

1, Gogol Square, Starobilsk, Luhansk region, 92703, Ukraine

PERCEPTION OF PERSONALITY IN THE CONTEXT OF WESTERN AND CHINESE PHILOSOPHY

Kharyshyn D. G., Vorobei O. S.

INTRODUCTION

Personalistic problems within the humanities became more active at the beginning of the 20th century, when it became necessary to understand the essence of man not only in connection with his biological or social identity, but also depending on his personal nature. At this time the basis of the problems of personalism is laid – the “crisis of man”, which is conceived as a crisis of modern civilization. The fundamental role in the conceptualization of man as a personality belongs to philosophy. Nevertheless, there has been a recent tendency to analyze philosophical concepts of a phenomenon from the perspective of the dialogue between the West and the East, which makes it possible to avoid their unilateral understanding.

Many Chinese (Yan Fu / 严复, Liang Qichao / 梁启超, Sun Yat Sen / 孙中山, Chen Duxiu / 陈独秀, Li Dazhao / 李大钊), foreign (Ch. Holcomb, A.H. Smith, J. McGowan, M. Gran, etc.) including Russian (I. Korostovets, V. Korsakov, I. Baranov, V. Alekseev, K. Tertitsky, M. Speshnev, O. Radionov) missionaries, diplomats and scholars of the late 19th century tried to understand the socio-psychological traits of the Chinese national character. But almost no attention to the study of *man as an individual* was paid in China. The reason for this was the unacceptability of the idea of an independent individual since ancient times in China. At the same time, on the West, the conceptual awareness of an independent personality appeared only in the late 19th – early 20th century, particularly, in the works of philosopher-personalists Nikolai Berdyaev (“About slavery and human freedom. The experience of personalistic philosophy”) and Emmanuel Mounier (“A Personalist Manifesto”, “What is personalism?”, “Personalism”).

“Human personality” is a concept that has been substantially differently formed within the Western and Eastern philosophical models of existence. According to N. Hamitov’s statement, “the basic values of the Western way of existence are **personality, the practice of technical transformation of nature, history**”, while on the East, “the basic principles are **naturalness, fatalism** and inevitable **gratitude (karma)**” [semi-bold text corresponds to

the source]¹. This conclusion is related to, first and foremost, the autonomous ways of development of Western and Eastern civilizations prior to the beginning of their dialogue, which was intensified in the 20th century. At that time, Western natural, economic, social and philosophical theories had an active influence on the formation of foundations for the further development of man and society in the minds of Eastern thinkers, which is also entirely relevant to China. As a matter of fact, the traditional conception of the essence of man here started to change actively. However, it is necessary to clarify the meaning of the term “personality”, which was detailed in the writings of European personal philosophers. The term would make it possible to argue or deny the possibility of forming a similar understanding in China.

1. Personality as a research point of Western philosophy studies

Personalism is a trend in philosophy, “where personality and its spiritual values are recognized as the highest content of civilization”². As a way of human existence, personalism “affirms the fundamental value of being a free, creative personality”³. This trend was formed in the late 19th century in Russia and America, and in the 30’s of the 20th century – in France and other European countries. Many thinkers have supplemented the theory of personalism with their ideas, but within the framework of our study we are going to focus on the works of M. Berdyaev (1874–1948) and E. Mounier (1905–1950), who substantiated a clear coordinate system for determining the essence of the human personality through the lens of antinomy “personality – society”. However, before referring to these authors, it is necessary outline the previous trends in brief.

In his writings M. Berdyaev provides an overview of philosophical concepts about the nature of the human personality that existed in the European tradition before a personalism has appeared. It is clear that the author assesses them from the point of view of the degree of conformity to the personalistic theory. His remarks fully reproduce the direction of the development of philosophical understanding of the human personality in Europe from the times of Ancient Greece to the beginning of 20th century.

M. Berdyaev insists that in the ancient Greek philosophy, represented by the works of Plato, Aristotle and Plotinus, the idea of personality is absent. It appears briefly in the Stoics, and then develops in the theological doctrines

¹ Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії: Проблема людини та її меж : навчальний посібник. Київ : КНТ, 2016. С. 18.

² Персонализм. Новая философская энциклопедия. URL: <http://iph.ras.ru/elib/2302.html> (retrieved 25.01.2020).

³ Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії: Проблема людини та її меж : навчальний посібник. Київ : КНТ, 2016. С. 222.

of the Holy Trinity. M. Berdyaev proves that this is where the awareness of God as a person is born, preceding to the awareness of man as a person. The term «personality» (derives from the Latin word *Persona* – mask, role, person) as a philosophical category was introduced by Boethius (Boethius, 480–525) – the founder of the medieval scholastic philosophy. In his treatise “Against Eutyches and Nestorius”, the philosopher gives a notorious definition: “persona is the indivisible essence of rational nature” (*persona est naturae rationalis individua substantialis*)⁴. That is, the personality is related to the consciousness and mind. In this way, it is being interpreted within the philosophy of Thomism.

An important change of the understanding of the personality M. Berdyaev finds in works of I. Kant, who switches from intellectualistic to the ethical understanding of the personality. That is, the personality is treated independently of the determinism of nature as a “goal in itself”⁵. There is an illustrative notorious Kant’s categorical imperative, which closely links morality and freedom. A personality must solve his moral problems based on the freedom of his will. The ability of a person to determine good and evil, as well as to be accountable for his actions is interpreted as a creative act.

A significant contribution to the development of ideas about the nature of the human personality was made by proponents of Individualist Anarchism, in particular by Max Stirner (1806–1856). In his work “The Unique and Its Property”⁶ he presents the conception of will, spirituality, freedom, creative realization as the attributes of human personality. Researchers, including M. Berdyaev, point out M. Stirner’s theory to be complex and somehow contradictory. It has something in common with the ideas of the theorists of “voluntarism” (A. Schopenhauer and F. Nietzsche), as well as existentialist philosophers. Having carefully analyzed the various components of the concept of “personality” of Stirner’s philosophy, in his dissertation P. Ryabov noted that Stirner’s innovation boiled down to three basic provisions: “a) to the idea of singularity, the uniqueness of the personality <...>; b) to the idea of property and sovereignty <...>; c) to the idea of unity, the spiritual and physical value of the individual”⁷. Berdyaev criticizes M. Stirner’s ideas for immersing himself into the dialectic of self-

⁴ Бозций. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / под ред. В.С. Стёпина. Москва : Мысль. 2001. URL: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/162/БОЭЦИЙ (retrieved 25.01.2020).

⁵ Бердяев Н. О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии. Царство Духа и Царство Кесаря. Москва : Республика, 1995. С. 20.

⁶ Штирнер М. Единственный и его собственность. Харьков : Основа, 1994. 560 с.

⁷ Рыбов П. Проблема личности в философии классического анархизма : дисс. канд. философ. наук. Москва, 1996. URL: http://royallib.ru/book/ryabov_petr/problema_lichnosti_v_filosofii_klassicheskogo_anarhizma.html (retrieved 25.01.2020).

affirmation, but finds a positive meaning in the concept of “The Unique”, pointing to personality as a whole or a microcosm.

M. Berdyaev’s philosophical conception was born out of his own sense of “foreignness of the world” and “longing for the transcendental”⁸, caused by a living far from home, a misunderstanding of his ideas by contemporaries. In M. Berdyaev’s works “The crisis of man» is especially acute in the existential sense. The crisis expresses itself in the impossibility of realizing human opportunities outside the society and in a certain confrontation of personality with the society, as well as in the struggle for one’s personal identity, which cannot be dissolved in the human masses. External confrontation turns into an internal crisis, stimulating the desire of the individual to intensify activity, creativity and self-creation.

The concept of “personality” in his writings is not just a concise definition but is detailed through a number of defining features. First, a person is considered as a microcosm that cannot be a part of any hierarchy. Therefore, it cannot be recognized as just an object of one’s kind, as anthropological sciences, biology, psychology and sociology are willing to⁹. As a result, as it is emphasized by a Russian researcher O. Gorokhov, towards all philosophical trends that seek to dissolve the individual in the whole, or to reduce its essence to self-centeredness and arbitrariness M. Berdyaev treats in a negative manner¹⁰.

An important concept in understanding the nature of M. Berdyaev’s personality is creativity. Experiencing the power of creative inspiration in his own experience, he states that “personality is not a ready-made gift, but is a task, an ideal of man”¹¹. In other words, these are the potential opportunities that a person must expand and enrich, constantly changing himself at the same time. One of the ways of realization of these potential opportunities is a creative act. It refines the nature of a man and distinguishes it among others as the only, exclusive and unique one. According to M. Berdyaev, “a person must carry out original creative acts, that forms him as a person, creates his value”¹². Of course, by “creativity”

⁸ Бердяев Н. Самопознание (Опыт философской автобиографии). Москва : Книга, 1991. С. 9.

⁹ Бердяев Н. О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии. Царство Духа и Царство Кесаря. Москва : Республика, 1995. С. 13.

¹⁰ Горохов А. Н.А. Бердяев и Э. Мунье (два опыта построения персоналистической философии). *Вече. Журнал русской философии и культуры*. 2009. № 19. С.115.

¹¹ Бердяев Н. О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии. Царство Духа и Царство Кесаря. Москва : Республика, 1995. С. 13.

¹² Бердяев Н. О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии. Царство Духа и Царство Кесаря. Москва : Республика, 1995. С. 14/

the author understands not only the art, but also a culture as a whole. Man is forced to realize himself in society and to create in any sphere of his activity: philosophy and science, art and literature, family life, economy and technology. A creative act involves the activity of a person as a necessary condition for the unfolding of one's personality. Everything beyond creativity is passivity. According to M. Berdyaev's statement, "Personality is an activity, resistance, victory over the burden of the world, the rule of freedom over the slavery of the world. Avoiding the efforts of a hostile realization of the individual"¹³.

M. Berdyaev connects the nature of the human personality with the need of achieving freedom in the sense of the inner being of man (in its existential sense). Freedom implies an inwardness of a person resisting the needs of the material world. But according to M. Berdyaev, only Christ could achieve an absolute freedom, since he was free from the world and was influencing others only by his love. To explain the internal state of individual's freedom and to distinguish this state from social correlation, M. Berdyaev distinguishes three types of human consciousness – "a master", "a slave", "a free". The master expresses one's existence through the mediation of another one, the slave – through the existence for the sake of another (these concepts are correlative). The consciousness of the free is the existence of a person only for itself with the free possibility join others¹⁴. Thus, freedom is a return of one's spiritual nature to a man, while the slavery is always "an alienation or ejection beyond the limits of human nature"¹⁵. Interpreting freedom, a very important point in is the fact of the dependency of a tyrant (master) on a slave. The tyrant can never become spiritual and free as the tyranny is only the reverse side of the slavery. To enslave another means to enslave oneself. Unlike Christ, who never had the will to power, Caesar was a slave, "a slave of the world, a slave of the will to power, a slave of the human masses, without which he could not implement the will to power"¹⁶. Consequently, neither a slave nor a master can be a personality, since they are longing for unfreedom. Only a free can be a person, even if he is wished to be conquer by others.

Furthermore, providing a definition to the essence of the human's personality, M. Berdyaev overcomes the Cartesian mind-body dualism. He

¹³ Бердяев Н. О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии. Царство Духа и Царство Кесаря. Москва : Республика, 1995. С. 14.

¹⁴ Бердяев Н. О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии. Царство Духа и Царство Кесаря. Москва : Республика, 1995. С. 35.

¹⁵ Бердяев Н. О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии. Царство Духа и Царство Кесаря. Москва : Республика, 1995. С. 36.

¹⁶ Бердяев Н. О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии. Царство Духа и Царство Кесаря. Москва : Республика, 1995. С. 36.

affirms the vital unity of body and soul and presents a man as a synthesis of the spiritual-mental-corporeal. In this triad, the special role is given to the spirit, which shapes a body and soul and, as a consequence, forms the personality in its entirety. “The rehabilitation” of corporeality and the recognition of the positive features of a human body as individuating a person, is opposed by M. Berdyaev to the Christian disdain for the body as a matter personifying the individual¹⁷.

M. Berdyaev clearly draws the boundary between a personality and an individual. The individual is considered to be of biological, naturalistic and sociological category. It is a specific expression, part of a whole – kind, society, natural environment. The individual is closely associated with the material existence of man, that is, a peculiar opposite of personality. These are different forces that coexist inside a man. “An individual”, says M. Berdyaev, “is experiencing an isolation, he is self-centered and passionate about struggling for life ... He overcomes difficulties through conformism and adaptation”¹⁸. Unlike an individual, personality is of the spiritual category that demonstrates independence from the material world and appears in the process of spiritual and moral creative activity of man.

Thus, in M. Berdyaev’s personalistic concept, a personality appears as a potential opportunity for a person to develop a higher spiritual essence in the process of creativity. Characteristic features of the personality are moral and spiritual activity, resistance to the world, where a threat of enslavement exists, the acquisition of inner freedom, recognition of the corporeal-spiritual-mental unity of man, acceptance as an example of the image of God-Man. Personality opposes to individual the same way as the spiritual opposes to the material. Of course, our conclusion does not cover the conceptual depth of M. Berdyaev’s personalistic philosophy but outlines the characteristics of the human personality that are significant to our study.

An important contribution to the investigation of the fundamental traits of the human personality was made by a French personalist grouped around “Esprit” journal. Their leader, E. Munier, was an adherent of M. Berdyaev’s ideas; however, the answer to the question of the qualitative characteristics of personality he was searching in works of Socrates, Cicero, Descartes, Leibniz, Kant, Pascal, Mulbranche, Rousseau, Firche, Proudhon, Scheler, Bergson, Dostoevsky, Tolstoy, Marx, Lenin¹⁹. He largely sociologized the theory of personalism, focusing not only on the problem of personality but

¹⁷ Бердяев Н. О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии. Царство Духа и Царство Кесаря. Москва : Республика, 1995. С. 36.

¹⁸ Бердяев Н. О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии. Царство Духа и Царство Кесаря. Москва : Республика, 1995. С. 21–22.

¹⁹ Вдовина И. С. Личность в современном мире. Манифест персонализма. Москва : Республика, 1999. С. 3.

also on the problem of creating a personalistic society. The French thinker outlined his ideas in his works “A Personalist Manifesto”, “What is personalism?”, “Personalism”.

E. Munier defines personality as “a spiritual creature constituted in the way of being and autonomy in its existence; <...> it carries out its activity in the space of freedom and through the creative acts it develops its vocation in all its diversity”²⁰. This definition in general respects in line with M. Berdyaev’s views, in particular on the issues of the unity of being a personality, its identity, spirituality, freedom, creative self-realization, etc., so it is only necessary to emphasize the social aspect of Munier’s theory, realized through the dichotomy “personality – community”. The sense of human community, the French thinker refers to the fundamental characteristics of personality: “Personality exists only in its pursuit of the “other”, knows himself only through another and acquires himself only in “another”²¹. Therefore, the existence of the individual is determined only by its realization in the community: “I exist to the extent that I exist for another, and at last to be means to love. This is the original truth of personalism”²².

The fundamental ideas of French personalism are determined through artistic creativity. The journal “Esprit” has gained not only fame for its plurality of thought by the intelligentsia published in it, but also for its contribution to the development of the arts and literature as a means of embodying personal ideas. According to I. Vdovina, the artist due to the concept of Munier “acted as a preacher and conductor of personal existence, and the works of art were considered a model of true personal self-embodiment”²³.

Therefore, we must conclude that the concept of “personality” in the philosophical paradigm of European thought was shaped differently in various historical periods. This process was influenced by numerous religious and philosophical theories, within which personality was always thought not as a whole, but as part of something: part of “rational nature” (Boethius), part of “hierarchically correlated populations” (A. Karsavin) etc. Only at the end of 19th and at the beginning of 20th centuries in the context of the ensuing “crisis of man” in the terms of the rapid development of bourgeois society, the problem of awareness of the essential features of the individual as a microcosm, which fully devoid of signs of partiality, dependence, conformism, subordination, etc. became urgent. Personalistic

²⁰ Мунье Э. Манифест персонализма. Москва : Республика, 1999. С. 300.

²¹ Мунье Э. Манифест персонализма. Москва : Республика, 1999. С. 479.

²² Мунье Э. Манифест персонализма. Москва : Республика, 1999. С. 479.

²³ Вдовина И.С. Личность в современном мире. Манифест персонализма. Москва : Республика, 1999. С. 8.

philosophers have left particular and material dependence within concept of “individual”, instead put the personality in the center of being and identified its fundamental traits: spiritual-mental-physical unity, active moral position, resistance to violence, manifestation of spiritual essence through creative act, reality through love, freedom from material and any other dependencies.

2. Perception of the personality in China: diachronic approach

Could such an understanding of a personality be crystallized in the mental space of the Oriental people, including the Chinese? Unfortunately, this question is not often found in the works of modern sinologists. Researchers are more interested in the national character of the Chinese, closely related to the traditions of life of the people, and quite closely related to the concept of “personality” of the individual. National character refers to the set of persistent mental properties of a person as a member of society, which manifest themselves in its relation to reality and imprint on its behavior and actions. The national character is determined to be the aggregate of socio-economic, historical and geographical circumstances of existence of the ethnic group. The factors that shape the national character are:

- the natural conditions in which the nation lives;
- type of business activity;
- the nation’s genetic fund;
- the type of society in which it lives;
- spiritual foundations of the nation (religious, ideological).

The national character is most clearly manifested in literature and art, in folk tunes, dances, proverbs, sayings²⁴.

In China, philosophers, political and public figures, and writers have also dealt with issues of national character. For example, such famous Chinese people as Yan Fu (严复, 1854-1921), Liang Qichao (梁启超, 1873-1929), Sun Zhongshan (孙中山, 1866-1925), Chen Duxiu (陈独秀, 1879-1942), Li Dazhao (李大钊, 1889-1927) and others.

In Ukrainian and foreign Synology studies the problem of Chinese ethnopsychology has always attracted the attention of researchers. The first observations of foreign missionaries, diplomats, and scholars, especially the Russian ones, who travelled to China at the end of 19th and at the beginning of 20th centuries are quite valuable. Usually, these are essays that describe the life and customs of ancient China, focusing on both the positive and negative features of the Chinese national character.

²⁴ Спешнев Н.А. Китайцы: особенности национальной психологии. Санкт-Петербург : КАРО, 2011. С. 15, 17.

Therefore, M. Speshnyev in his research notes that one of the productive methods of studying the psychology of Chinese is the analysis of works written by Chinese writers, where could be found thoughts on this topic or where are compared the features of national character with the psychology and actions of representatives of other countries (more often Europeans and Americans). The following famous works of Chinese writers can be mentioned here: “The besieged fortress” by Qian Zhongshu (钱锺书, 1910–1998), travel notes by Feng Jitsai (冯骥才, 1942), and, of course, the works of Lao She as a whole, to which the monograph, written by Russian sinologist O. Radionov “Lao She and Problems of National Character in Chinese Literature of the XX century” (2006), was fully dedicated. O. Radionov analyzes the method of comparing the psychology of Chinese and foreigners of the end of 20’s – beginning of 30-ies of the twentieth century in the works of Lao She²⁵.

Therefore, many works are devoted to the studies and disclosure of the most prominent socio-psychological traits of the national character of the Chinese, their habits and customs, which allow to depict an aggregate portrait of the people, which reflects its identity. However, slight attention is paid to human exploration as a person in China. The concept of “national character” was only tangentially related to the human personality. After all, a person as a subject of social relations is primarily characterized by autonomy, a degree of independence from society, the ability to fully identify their potential for a clearer self-identification of their nation²⁶. Personal independence is combined with the ability to control oneself, which involves the presence of self-consciousness, that is, not only about thinking and will, but also about the capacity for self-analysis, self-esteem and self-control. The self-consciousness of the personality is transformed into a life position²⁷.

In traditional Chinese dictionaries, for instance in Qian (《辞源》, 1915) and Qihai (《辞海》, 1936), the concept of *gexing* (个性), which today is most commonly used in the meaning of “personality” (though combining “character” and “personality” meaning as well) is missing. The reason is that, in ancient times, there was no such concept in China at all: it did not recognize the independent existence of the individual. This is

²⁵ Спешнев Н.А. Китайцы: особенности национальной психологии. Санкт-Петербург : КАРО, 2011. С. 37–38.

²⁶ Крысько В.Г. Этнопсихологический словарь. Национальная психологическая энциклопедия. URL: <http://vocabulary.ru/dictionary/1067/word/lichnost> (retrieved 25.01.2020).

²⁷ Крысько В.Г. Этнопсихологический словарь. Национальная психологическая энциклопедия. URL: <http://vocabulary.ru/dictionary/1067/word/lichnost> (retrieved 25.01.2020).

explained by the socio-economic circumstances under which China lived for many centuries²⁸. Traditional ideological and ideological principles treat individuality only as a not very interesting supplement to the social role and functions of the man²⁹. In modern dictionaries, the concept of *gexing*, as well as synonymous concepts such as *renge* (人格) and *geren* (个人), can mean “personality”, “nature”, “character”, “individuality”³⁰.

The Chinese people are often compared to a pile of sand in which an individual is worthless, and all people together have power and mightiness. Certainly, the Chinese perceive their social environment as part of their personal destiny. They are much more dependent on society than Europeans. At the heart of Chinese culture is a commitment to the idea of a common and harmonious life for people³¹.

Human being as a socially creature was the point of interest of Chinese thinkers for many centuries. Traditional Chinese culture has sought the harmony of man and the universe, and peculiar attention has been paid to the ethics of the individual. It was based on religious-philosophical teachings – Confucianism, Taoism and Buddhism – which complemented each other, defined the moral foundations of the Chinese people, and were based on concepts and principles such as Heaven (天), Tao (道), fate (道), courage (勇), circumspection (谨), humanity (仁), adherence of etiquette (礼仪), wisdom (智慧), devotion (忠), thrift (节俭), filial respect (孝顺), respect for elders (悌), prudence (理智), fidelity (信), etc.

Confucianism is the spiritual foundation of Chinese culture. The teachings of Confucius greatly influenced the thinking and national character of the Chinese. Early Confucianism was aimed at how to make a person out of a human being, how to dislodge an animal from it, how to bring up in it a sense of responsibility for the affairs in society and nature³². Scilicet, Confucianism was interested only in the relation of the person to the world and how to use his talents and abilities in the most appropriate way. In Confucian doctrine, the most valuable are the statements of Heavenly control, ethics, and morality. The concept of “state” – *guojia* (国家) became

²⁸ Спешнев Н.А. Китайцы: особенности национальной психологии. Санкт-Петербург : КАРО, 2011. С. 22–23.

²⁹ Торощев С.А. От схемы к характеру [Изображение человека в литературе и искусстве Китая]. *Вопросы литературы*. 1983. № 10. С. 86–88.

³⁰ Большой китайско-русский словарь / БКРС. URL: <http://bkrs.info> (retrieved 25.01.2020).

³¹ Macgowan, John. *Sidelights on Chinese Life*. London: K. Paul, Trench, Trübner & co., limited, 1907. P. 17.

³² Личность в традиционном Китае: сборник статей / редкол. : Л.П. Делюсин (отв. ред.) и др. Москва : Наука. Изд. фирма «Вост.лит», 1992. С. 4.

an extension of the concept *jia* (家), which stands for “family”, «household». And the loyalty to the governor became an extension of the concept *xiao* (孝), which stands for “respect”, especially parental authority in the family³³. This, of course, could not facilitate the development of the individual: social structure and subordination put the person in a secondary position – all had to serve a single cause – order in the state – each in its place.

However, in Confucianism the idea of the necessity of self-education, self-development of man, his uniqueness as a person was invariably held. According to Confucius, it is not enough to be born a man, it is necessary to give birth to a man inside of you. The Confucian school believes that the main criterion for the behavior of a decent person is the moral standards that this person must follow³⁴.

Confucius clearly distinguishes people of different social status, depending on the moral qualities, in which sees superhuman meaning, and, thus, affirms the inevitability and inviolability of social stratification³⁵.

For example, according to the Confucian tradition, people were divided into several categories: *junzi* (君子) – noble men, *xiaoren* (小人) – worthless people, and *ren* (人) – ordinary, common people. Man was considered only as part of the social hierarchy, where he occupies a certain place. Therefore, the doctrine of man is inseparable from the doctrine of government. However, within the framework of the ancient Chinese cultural tradition, such a hierarchy was not a humiliation of the individual, but, on the contrary, was a guarantor of social order and harmony.

In China, the clan was treated as much more important thing than the individual who was only the part of it. Everyone had to be content with its place and carefully perform its social function, established by ethical standards, as well as to maintain harmony in the clan, leaving their opinions and their experiences with them. This makes it possible to say that the Chinese tend to subjugate a person of higher social status and are willing to take strict control of their own behavior, are ready to accept respectful traditions, law-abiding instead of defending their personal interests and adhering to their principled position³⁶.

Peace and stability in society, maintaining harmony in the relationship between human activity and nature, avoiding disturbances in the relationship between Heaven (天), Earth (地) and Man (人) – this was the main purpose

³³ 启良。中国文明史。广州：花城出版社，2001年。第168页。

³⁴ Личность в традиционном Китае : сборник статей / редкол. : Л.П. Делюсин (отв. ред.) и др. Москва : Наука. Изд. фирма «Вост.лит», 1992. С.4.

³⁵ 中国儒家学术思想史。济南：山东教育出版社1996年。第576页。

³⁶ Спешнев Н.А. Китайцы: особенности национальной психологии. Санкт-Петербург : КАРО, 2011. С. 25.

of the educational efforts of Confucius and his followers (in particular Menzi and others). That is why Confucius and his disciples attached great importance to self-education, observance of norms of behavior, education of personality, duty and justice, without which neither a person nor an ideal society can be formed nor put into order in the Celestial (天下)³⁷.

Confucianism came up with a “the golden mean” (中庸) approach to the cognition of the objective world, so that this teaching could not go on severe ignoring of other philosophical thoughts. In the process of strengthening the spiritual control of feudal autocracy over the whole society, Confucianism accepted and served many tenets of Taoism, which, in turn, were consonant with the corresponding statements of Confucianism. As for a person and its personality, both doctrines envisaged the need for change in order to approach the “true essence of man”. But the Taoist doctrine was not about morality and social well-being. In the Taoism worldview the noble man, an active “man of culture”, is opposed to his antipode – a passive “man of nature”, who does not recognize the influence of society and the authority of the governor. Taoism is focused on individual improvement. Moral growth comes naturally by uniting a person with the Tao (道 – usually is treated as the right way, the principle of life, the wise and just order, the exemplary norms of behavior, the embodiment of truth and justice, the principle of due and noble), and not implanted from the outside. This means that human behavior is much less restricted by conditional norms³⁸. Due to the Taoist worldview, social rules and norms are perceived as:

- 1) violence against a person;
- 2) conventionality, artificial formation, which in this way prevents the manifestation of the true essence of man;
- 3) a factor that increases the separation of man from the world.

Due to the Taoism teaching the genuine purpose of human existence is proclaiming the individual’s attainment of a state of complete identity with the essence of the world, through the dissolution of its essence in nature and through its merger with the Tao as a universal primordial being. This is the principle of “naturalness” – *ziran* (自然). The main method of achieving a state of “naturalness” is “inaction” (无为). The Taoist principle of “inaction” was expressed in reversal of social activity, the pursuit of one’s own instinctive impulses and free creative development, which is fundamentally contradicts

³⁷ Личность в традиционном Китае : сборник статей / редкол.: Л.П. Делюсин (отв. ред.) и др. Москва : Наука. Изд. фирма «Вост. лит», 1992. С. 4.

³⁸ Смирнов А. Даосизм и конфуцианство: единство и борьба противоположностей. URL: <http://shkolazhizni.ru/archive/0/n-46130/> (retrieved 25.01.2020).

Confucian customs about the need to follow the etiquette – *li* (禮), which leads Chinese society to external social and internal spiritual conflicts³⁹.

Speaking about the Buddhism teaching as one of the three main religious and philosophical doctrines of China, we should notice, that from the very beginning of its development (approx. VI–V BC), the focus of Buddhism was on the human being. The starting point in the search for truth for the Buddha was the idea of the infinite suffering of human during its existence⁴⁰. The impetus for the evolution of this philosophical thought was the need to answer the question: if life is suffering, and ending suffering means getting out of *samsara*, then how the one can get out of this existence. One of the important points in Buddhist philosophy is the assertion that there is no individual “I”. The recognition of the existence of the individual “I” is treated in Buddhism as ignorance. This ignorance also gives rise to an idea of the existence of an individuality, which, being fascinated with its human being, is fully inspired by the whirlwind of life and creates affection for life⁴¹.

The essence of Buddhism is set forth in the doctrine of “four noble truths”:

– **The first** of them states that life in the world is full of suffering. Birth, old age, illness, death, grief, desire, despair – everything that is raised from affection towards earthly is suffering. Suffering is not just accidental, it exists everywhere; even pleasure is a source of suffering.

– **The second** “noble truth” says that there is a cause of these sufferings and it is contained in the man himself: it is his thirst for life, pleasure, power, wealth. Suffering is the result of being born in this world, because birth has tight connection with thirst for everything on Earth. And our desires are elevated out of ignorance. If we understood the structure of the world and the causes of suffering, we would not have a passion for the Earth things. Then the birth would cease, and so does the suffering.

– **The third** “noble truth” states if the conditions that cause suffering could be eliminated, then the suffering itself would cease as well, and the state of liberation will come – *nirvana* (literally “damping”, “destruction”) – the damping of passions, the guarantee of rebirth.

– **The fourth** “noble truth” indicates the path that leads to liberation from suffering, the so-called “noble mid octal path”, which consists of

³⁹ Смирнов А. Даосизм и конфуцианство: единство и борьба противоположностей. URL: <http://shkolazhizni.ru/archive/0/n-46130/> (retrieved 25.01.2020).

⁴⁰ Коваль С., Холин Ю.Е. Дух воина. Дзэн и проблема человека. Краснодар : Маерли, 1993. С. 54.

⁴¹ Торчинов Е.А. Учение о «Я» и личности в классическом индийском буддизме. URL: http://psylib.org.ua/books/_torch01.htm (retrieved 25.01.2020).

“righteous gaze, right striving, right language, righteous behavior, righteous living, righteous teaching, righteous contemplation, righteous self-absorption”, which is commonly called meditation⁴².

Buddhists assured that the passing of the octal path guarantees the person complete spiritual reassurance, which cannot be broken by anything else. Anyone who has attained this condition is not susceptible to rebirth and suffering. Buddhists were convinced of the infinite possibilities of man to change his nature and “liberation”. Buddhism advocated the religious doctrine of equality of all people in “suffering” and in the right to “salvation”⁴³.

In Buddhist teachings, which began to penetrate to China from India in the 1st century AD, special attention was paid to a simple and natural life in harmony with nature and the Universe, which is also a characteristic part of Chinese Taoist philosophy. Buddhism did not oppose Confucianism and Taoism. From the very beginning, he acted as a supplement to them, as a practical teaching that guides the individual on the path of moral and intellectually elevated life. Buddhism was mixed with the Confucian worship of ancestors and the Taoist practices of divination. The interplay of Buddhism, Confucianism and Taoism led to the emergence of a special, Chinese version of Buddhism.

In traditional societies, to which we have reason to include the Chinese one, human subordination to customs, traditions, rituals, ethnic norms and stereotypes hinder its development. The personality is more oriented to the past, to the experience and traditions of the ancestors, than to the current tendencies and needs of social development⁴⁴.

The attitude of Chinese society to the type of traditional and its tendency to focus on the past, the established and the traditional allows to draw conclusions about the final subjugation in the Chinese minds of the individual to the collective, which in turn is reduced to the levelling of personality traits and preventing the disclosure of personality in a person. However, addressing the anthropological issues of Chinese traditional scholars gives us the reason to conclude that personal tendencies still exist in them. In Confucianism, in particular, the leading position is occupied by the idea of a moral primordial person, her conscious desire for self-perfection through education, orientation to existing models of canonized noble men. The possibility of realization only within the limits of public (state) activity

⁴² Основы буддийского мировоззрения: Индия. Китай / В. Рудой, Е. Островская, А. Островский и др. Москва : Наука, 1994. С. 136.

⁴³ Основы буддийского мировоззрения: Индия. Китай / В. Рудой, Е. Островская, А. Островский и др. Москва : Наука, 1994. С. 137.

⁴⁴ Спешнев Н.А. Китайцы: особенности национальной психологии. Санкт-Петербург : КАРО, 2011. С. 91.

of Confucians does not deny the possibility of personality development, because even in the theory of French personalities at the beginning of 20th century there was an idea: “I exist to the extent that I exist for another”⁴⁵. Social motivation of personality development is rejected by Taoism, within which the idea of self-perfection of the person (in spiritual and physical terms), its constant change in order to approach the “true human essence” is enhanced. Taoism frees man from the material motivation of his life, which is also an important moment in the structure of personality formation. Quite important thing in Buddhist philosophy was the assertion that there was no individual “I”. The recognition of the individual “I” by Buddhists was associated with ignorance. Buddhism proceeds from the fact that evil, suffering, difficulties and sorrows, failures, anxieties and other everyday problems stem from the inner psychological state of the individual, his “blindness”. Thus, Buddhism called people not to combat injustice in the world, but to weaken human response to inner desires. In order to firmly take the path of salvation, a Buddhist must suppress his affection towards illusory being, and this can only be done if the individual is truly aware of the unreality of the existence of the individual “I”. Buddhism believes that the highest degree of perfection is not only to reach the nirvana itself, but also to bring others to it, that is, to save not only themselves but also others.

CONCLUSIONS

Therefore, the implicit fact is that the personalistic tendencies of traditional Chinese scholars, especially Confucianism, have been largely leveled in the process of practical application. The primordial philosophical postulates often remained the perfect impracticable model, but all the rethinking of primitive theories and their adaptation to the imperial needs towards subjugation of Chinese people were quite prolific. That to a considerable extent formed the opinion of the researchers about the impossibility of forming in the minds of the Chinese the concept of “human personality”, identical to its understanding within the limits of Western civilization. However, the presented above material certifies that in China at the beginning of the 20th century the ideas of Western thinkers are actively assimilated, and the formation in the minds of Chinese of the concept of the “personality” of the Western sample is made possible by the presence of implicit personalistic tendencies in traditional Chinese teachings. In Confucianism, in particular, it is the idea of a moral primal in man, his conscious desire for self-improvement through education; in Taoism, material and social motivation is rejected, the idea of spiritual and physical

⁴⁵ Мунье Э. Манифест персонализма. Москва : Республика, 1999. С. 479.

self-perfection is enhanced, a constant change is made in order to approach the true human essence.

SUMMARY

The article explores the role of Chinese and Western philosophical theories in the formation of the essential features of a person as a personality. The content of the concept of “personality”, as set out in the works of European personalist philosophers (N. Berdyaev, E. Mounier), has been clarified. On the basis of a comparative analysis, the thesis of the impossibility of forming in the minds of the Chinese people the concept of «personality» in its European understanding is refuted.

REFERENCES

1. Бердяев Н. О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии. *Царство Духа и Царство Кесаря*. Москва : Республика, 1995. 375 с.
2. Бердяев Н. Самопознание (Опыт философской автобиографии). Москва : Книга, 1991. 446 с.
3. Большой китайско-русский словарь / БКРС. URL: <http://bkrs.info> (retrieved 25.01.2020).
4. Боэций. *Новая философская энциклопедия* : в 4 т. / под ред. В.С. Стёпина. Москва : Мысль, 2001. URL: [http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/162/БОЭЦИЙ_\(retrieved 25.01.2020\)](http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/162/БОЭЦИЙ_(retrieved 25.01.2020)).
5. Вдовина И.С. *Личность в современном мире. Манифест персонализма*. Москва : Республика, 1999. 559 с.
6. Горохов А.Н. А. Бердяев и Э. Мунье (два опыта построения персоналистической философии). *Вече. Журнал русской философии и культуры*. 2009. № 19. С. 114–119.
7. Коваль С.Н., Холин Ю.Е. *Дух воина. Дзэн и проблема человека*. Краснодар : Маерли, 1993. 230 с.
8. Крысько В.Г. *Этнопсихологический словарь. Национальная психологическая энциклопедия*. URL: [http://vocabulary.ru/dictionary/1067/word/lichnost_\(retrieved 25.01.2020\)](http://vocabulary.ru/dictionary/1067/word/lichnost_(retrieved 25.01.2020)).
9. *Личность в традиционном Китае: сборник статей / редкол.: Л.П. Делюсин (отв. ред.) и др.* Москва : Наука. Изд. фирма «Вост. лит», 1992. 325 с.
10. Мунье Э. *Манифест персонализма*. Москва : Республика, 1999. 560 с.
11. *Основы буддийского мировоззрения: Индия. Китай / В. Рудой, Е. Островская, А. Островский и др.* Москва : Наука, 1994. 239 с.
12. Персонализм. *Новая философская энциклопедия*. URL: <http://iph.ras.ru/elib/2302.html> (retrieved 25.01.2020).

13. Рябов П. Проблема личности в философии классического анархизма : дисс. ... канд. философ. наук. Москва, 1996. URL: http://royallib.ru/book/ryabov_petr/problema_lichnosti_v_filosofii_klassicheskogo_anarhizma.html (retrieved 25.01.2020).

14. Смирнов А. Даосизм и конфуцианство: единство и борьба противоположностей. URL: <http://shkolazhizni.ru/archive/0/n-46130/> (retrieved 25.01.2020).

15. Спешнев Н.А. Китайцы: особенности национальной психологии. Санкт-Петербург : КАРО, 2011. 330 с.

16. Торопцев С.А. От схемы к характеру [Изображение человека в литературе и искусстве Китая]. *Вопросы литературы*. 1983. № 10. С. 86–112.

17. Торчинов Е.А. Учение о «Я» и личности в классическом индийском буддизме. URL: http://psylib.org.ua/books/_torch01.htm (retrieved 25.01.2020).

18. Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. *Історія філософії: Проблема людини та її меж : навчальний посібник*. Київ : КНТ, 2016. 396 с.

19. Штирнер М. *Единственный и его собственность*. Харьков: Основа, 1994. 560 с.

20. Macgowan, John. *Sidelights on Chinese Life*. London: K. Paul, Trench, Trübner & co., limited, 1907. 367 p.

21. 中国儒家学术思想史。济南：山东教育出版社1996年。1673页。

22. 启良。中国文明史。广州：花城出版社，2001年。1143页。

Information about the authors:

Kharyshyn D. G.,

PhD in Philology,

Assistant Lecturer at the Department of Far Eastern
and South Eastern Languages and Literatures

Institute of Philology

of Taras Shevchenko National University of Kyiv

60, Volodymyrska Str., Kyiv, 01033, Ukraine

Vorobei O. S.,

PhD in Philology,

Assistant Lecturer at the Department of Far Eastern
and South Eastern Languages and Literatures

Institute of Philology

of Taras Shevchenko National University of Kyiv

60, Volodymyrska Str., Kyiv, 01033, Ukraine

МІФОЛОГІЗМ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ ХХ СТОЛІТТЯ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОГО ДИСКУРСУ

Цепкало Т. О.

Вступ

Актуалізація міфокритичного підходу до літературної діяльності зумовлює необхідність осмислення першовитоків колективної естетичної свідомості та аналізу індивідуально-авторського міфотворення. У результаті реценції міфотворчого процесу відбувається глибоке усвідомлення культурно-світоглядних витоків духовної традиції, фундаментальні основи якої ґрунтуються на засадах язичницького та християнського світобачення.

Дослідження міфологічних структур у системі художнього світогляду поета є ключем для розкодування глибинних смислів авторського міфомислення, що включає в себе як світові та етнонаціональні культурні досягнення, так і особливості індивідуального світосприйняття, які формуються на раціональному досвіді та об'єднують у собі реальну й уявну дійсність. Всі компоненти міфосвідомості на чуттєвому рівні найчастіше реалізуються в літературній творчості. Основою для пояснення світобудови вважаються стародавні уявлення і вірування, в яких відображаються онтологічні та аксіологічні концепти на ментально-вербальному рівні. Міфопоетичний аналіз художнього тексту дає можливість глибше зрозуміти та інтерпретувати авторське світобачення, поринути у вимір поетичних алюзій, розкодувати імпліцитний код словотворчих акцій поета, виявити об'єктивні та суб'єктивні причини звернення етнокультурної інформації.

Архетип як універсальне явище консолідує в собі архаїчні геноми людства, емпіричний досвід попередніх поколінь, ірраціональні та трансцендентні модуси мислення, впливаючи на підсвідомі уявлення людини та сприйняття нею навколишньої дійсності. Образна об'єктивація архетипу в міфотворчості відбувається за допомогою одного або кількох архетипних образів, реалізація яких залежить від індивідуально-авторського світобачення. Вербалізацію міфу забезпечує міфологема як структурна одиниця міфологічного тексту, що несе в собі деталізовану семантику архетипу, визначає об'єктивацію та спосіб художнього вираження міфу. Передача міфологічного змісту відбувається також за допомогою символу, що характеризується

метазначенням, амбівалентністю, алегоричністю тощо. Взаємоперетікання зазначених категорій, їх внутрішня структура та різноплановість зумовлюють варіативність тлумачення художнього твору в процесі міфопоетичного аналізу.

Міфопоетичний аналіз художнього простору та дослідження окремих архетипних образів допомагає глибоко усвідомити та інтерпретувати авторське світобачення. Сприйняття символів у поетичних творах відбувається на рівні парадигматичних відношень, асоціативних уявлень та колективного досвіду. Дослідження міфотворчості та окремих архетипних образів у літературних творах відбувається в контексті архаїчного світогляду рідного народу і світових духовних надбань та в руслі індивідуального міфотворення.

1. Літературознавчий дискурс міфотворчості українських поетів I половини XX століття

У сучасному літературознавстві все більше зростає увага науковців до проблем міфопоетики та набувають актуальності дослідження міфосвіту окремих письменників. Так, міфопоетична художня система стала предметом наукових студій Т. Шестопалової, яка визначала міф як «процес і результат органічного становлення, поєднання та взаємодії різноякісних культурно-духовних (релігійних, філософських, наукових, мистецьких) засновків буття, що наявний у людській онтологічній свідомості, знаходить своє головне вираження у слові, обдаровуючи його властивістю зберігати перспективну множинність смислу й бути способом прийняття людиною в себе предметного світу і здійснення в собі через нього споконвічних категорій та форм буття»¹. Дослідниця детально проаналізувала концептуальну символіку, міфологічні структури, асоціації та ремінісценції лірики П. Тичини, акцентувала увагу на етноміфологемній поетиці. Архетипні образи в творчості митця Т. Шестопалова поділила на дві групи – маркери жіночого та чоловічого простору, відносячи до першої групи образи весни, панни Інни, матері, старої ночі, Зеленої неділі, поля тощо, а до другої – образи тура, флейти, чорного птаха, Бога, сліз, дощу, Золотого гомону та ін. Всеохопним у поезії П. Тичини проголошено символ Сонячних кларнетів як уособлення свідомості людини, її буття, індивідуальності. В ракурсі кларнетизму розглянуто міфологеми сонця та дзвонів.

Особливості поетичного мислення П. Тичини в контексті християнської парадигми вивчав В. Мартинюк, який інтерпретував

¹ Шестопалова Т. Міфологеми поезії Павла Тичини : спроба інтерпретації : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Луганськ, 2001. С. 40–41.

містицизм світобачення митця, простежував старозавітну та новозавітну символіку в ліриці письменника, розкривав опозиційні світи духовного і земного, сакрального і профанного на основі архетипних образів духу, душі, крові, серця, вогню, вітру, ворона та ін. Учений наголошував: «Ранні поезії П. Тичини виявляють схильність автора до містицизму, особливо ті з них, що стосуються змісту буття людини, таких екзистенційних та онтологічних феноменів, як життя і смерть, майбутнє. Вони свідчать про здатність П. Тичини аргіогі схоплювати їхню сутність, що є результатом проникнення його свідомості у сферу містичного за допомогою інсайту»². Ю. Тітаренко³ опрацювала символіку та метафорику збірки П. Тичини «Замість сонетів і октав», в інтерпретації образів губки, кармазина, яблука, собаки, звіра, хліба, кукілю простежувала інтертекстуальний зв'язок з Євангелієм. Дослідниця вивчала семантику антиномій на позначення добра і зла, життя і смерті, минулості й вічності, щастя і горя тощо, трактувала архетипний образ матері, мотиви озвіріння, втрати духовності, шляху до Бога та ін. М. Фока⁴ вивчала синкретичний стиль митця та синестезію в його поетичних текстах, аналізуючи асоціативні поля в рецепції музики, візії танцю, живописне світосприймання. Окремо дисертантка розглядала кольороназви та словесно-художні форми, що їх виражають.

Грунтовним дослідженням міфопоетики творчості О. Олеся займалась І. Чернова, вивчаючи джерела формування світогляду митця: «Пантеїзм став основою «неоміфологічних» пошуків О. Олеся. Письменник створив модель степового космосу, населивши його численними персоніфікованими образами явищ природи»⁵. Метафоризований Всесвіт, на думку вченої, письменник змальовує в гармонії. Поетична модель світу О. Олеся реалізована через взаємодію першостихій, центральною із яких дослідниця називає землю, вплив котрої зумовлює вияви інших стихій: води (море, річка, озеро, дощ, хвиля), повітря (вітер, хмари), вогню (денне та нічні

² Мартинюк В. Християнство в структурі поетичного мислення Павла Тичини (ранній період творчості) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Луцьк, 2010. С. 18.

³ Тітаренко Ю. Збірка П. Тичини «Замість сонетів і октав»: семантика і поетика : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Харків, 2007. 184 с.

⁴ Фока М. Синкретизм образного світу Павла Тичини : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Кіровоград, 2009. 203 с.

⁵ Чернова І. Міфопоетика творчості Олександра Олеся : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Запоріжжя, 1999. С. 68.

світила, іскра, блискавка). Світовий простір у ліриці О. Олеся ділиться на горизонтальний та вертикальний, останній із котрих представлений міфологемами райдуги, дерева, гори, сонця та місяця. І. Чернова зазначає, що «Казкові і легендарні перекази Давньої Русі, поєднавшись з пантеїстичним світобаченням О. Олеся, стали потужним джерелом його міфопоетики. Світ казкової давнини, який сягає дохристиянських і апокрифічних уявлень, був для нього дорогим і близьким, що відбулося у поетичному космосі письменника»⁶.

Специфіку символістського типу художнього мислення О. Олеся студіювала О. Чепелик, яка відзначала, що художній світ поета «розкривається через індивідуалістичне сприйняття дійсності, а її проблематика засвідчує актуалізацію естетичного начала, символічну репрезентацію суб'єктивних вражень, глибину почуттів особистості, що рефлексує»⁷. У ранній ліриці митця дослідниця виявила народницькі мотиви, символістські концепти та ідеологеми, детально проаналізувала опозицію поет/народ та образ «проклятого поета». У художніх творах письменника виокремлено архетипи національного підсвідомого, що виявлені в образах землі, козаків, русалок та ін. Особливості переосмислення О. Олесем традиційних образів на основі національно-специфічної інтерпретації вивчала О. Цалапова⁸, дослідження якої присвячене знаковим казковим архетипам та міфопоетичним символам (ліс, хащі, верба, рушники, скатертина, біла свитка, Дід Мороз та ін.), семантика яких має язичницьке коріння.

І. Хижняк досліджувала міфотворчість В. Пачовського, розглядала образи слов'янських богів у його ліриці, аналізувала антиномії добра/зла, космосу/хаосу, неба/землі, духовності/гріха, життя/смерті, Лади/Марени та ін. Дослідниця зауважує: «Міфотворчість В. Пачовського виразно проявилась і в пошуку ним образу ідеальної жінки як своєрідного художнього втілення одвічної боротьби добра та зла, мотивів райського щастя й насолоди на землі. Прагнучи знайти і втілити образ такої жінки, В. Пачовський звертається до слов'янської міфології, досить продуктивно використовуючи образи поганських богинь Лади й Марени. <...> Через неоднозначне ставлення до жінки (вона – зло і водночас насолода, розрада) актуальною, на наш погляд,

⁶ Там само. С. 69.

⁷ Чепелик О. Рецепція естетики західноєвропейського символізму в творчості Олександра Олеся до міграційного періоду: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.05 «Порівняльне літературознавство». Київ, 2009. С. 8.

⁸ Цалапова О. Міфопоетика казкового світу раннього українського модернізму (Дніпрова Чайка, Леся Українка, Олександр Олесь, Михайло Коцюбинський): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література». Луганськ, 2010. 210 с.

залишається проблема зіставлення ідеалу з дійсністю, що й простежується у творчості митця. Рухаючись по спіралі, шукаючи знову і знову ту, єдину, митець художньо втілює духовне зростання свого ліричного героя, його наближення до ідеалу»⁹.

Міфокритика поезії інших символістів в українському літературознавстві представлена незначною мірою. Так, реінтерпретації міфології та біблійних мотивів у творчості Лесі Українки присвячено розвідку І. Веретейченко¹⁰, у якій розкодовуються міфологеми пуші, лісу, полону тощо. Неоромантична модель світу лірики поетеси вивчається в праці Л. Скупейка¹¹, де також здійснюється міфопоетичний аналіз драми-феєрії «Лісова пісня». Науковець звертав увагу на ритуальні топоси лісу, галявини, берези, віковичного дуба, розкривав художнє осмислення демонічних істот, авторську інтерпретацію календарно-обрядової містерії тощо.

Трактуванню семіосфери творчості Лесі Українки присвячено монографію Г. Левченко, яка вказувала на необмежену дію міфу на мову: «Як необхідний чинник авторської свідомості він (міф – уточнення Т.Ц.) постає ядром кожної письменницької семіосфери, витворюючи над дискурсивно-мовленнєвим виміром творчості авторський метаміф»¹². Дослідниця окреслювала квазіміфологічні правила моделювання картини світу та дуалістичну модель світобудови в ліриці поетеси, аналізувала ідилічні топоси (любов, народження, шлюб, смерть, праця), вияви водяної стихії (сльози-перли, море, вогниста кров, роси, дощ, хвилі), світлові ієрофанії (сонце, місяць, зорі, їх проміння, веселка, блискавиці), що в художніх текстах Лесі Українки пов'язані із серцем. На думку Г. Левченко, закорінене в глибинах колективного несвідомого творче обдаровання поетеси «зادля гармонізації створеної ситуації актуалізує прадавній міфологічний сюжет про місію культурного героя у творенні, збереженні й порятунку космізованого світу. Зустрічна, започаткована чи не з дитячих років, інтелектуальна діяльність Лесі Українки, вивчення прадавніх релігій,

⁹ Хижняк І. Міф та національна ідея у творчості Василя Пачовського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Одеса, 2004. С. 4.

¹⁰ Веретейченко І. Модерна концепція мистецтва у творчості Лесі Українки : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Луганськ, 2002. 192 с.

¹¹ Скупейко Л. Неоромантизм Лесі Українки (Рецепція. Концепція особистості. Міфопоетика) : дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література»; 10.01.06 «Теорія літератури». Київ, 2009. 398 с.

¹² Левченко Г. Міф проти історії : семіосфера лірики Лесі Українки : монографія. Київ : Академвидав, 2013. С. 9.

міфів та фольклору допомогли їй легко, не створюючи психічних ускладнень, інтегрувати ці архетипні сенси»¹³.

Досліджуючи індивідуальну міфотворчість Т. Шевченка та Лесі Українки, Т. Мейзерська з'ясовує зв'язок міфу та символу: «У творчості міф і символ настільки ж проявляють себе самостійними сторонами, наскільки ж і перетікають одне в одне. Міф ніби виступає в якості «резервуара», поля можливості, змістової сфери для творчості. Символ при цьому виступає «каталізатором», що актуалізує засоби творчості, а також її внутрішні проміжні результати, оскільки кінцевим продуктом творчості є він сам»¹⁴. Міф, за визначенням дослідниці, є системою метафор, що будується антиказуально і стає «видимим» через конкретність, речовність образу¹⁵. А тому внутрішні закони індивідуального міфотворення Лесі Українки, за Т. Мейзерською, «породжені крайньою екзистенційною напругою акції словотворення на грані меж суб'єктивного пізнання, за якими зникають можливості об'єктивного раціонального аналізу, трансформуючись у інтуїтивні метафоричні чи символічні форми, що експлікують міф»¹⁶.

Розкриття світоглядної позиції українських неокласиків на основі традиційних образів віднаходимо у праці В. Зварича, який вказував на домінування в культурологічному словнику «трона п'ятірного» структур міфологічного походження, «що підтверджує факт розвитку їхньої творчості в естетичному полі модернізму, важливою ознакою дискурсу якого є сталий інтерес митців модерністичного гарту до міфології (неоміфологізм)»¹⁷. Науковець виділив у творчості неокласиків біблійну рецепцію (добро/зло, гріх/каяття, образ Саломеї та ін.), філософські пошуки (добро, краса, істина), новоевропейські образи, звернення до античності та осмислення етноментальних образів.

Вплив античної теми на творчість українських неокласиків досліджувала О. Вишневська¹⁸. З'ясовано, що в інтерпретації міфологічних героїв поети дотримувались концепції людини (воїн, людина обов'язку), а жіночі образи уособлювали силу, волю до життя

¹³ Там само. С. 305.

¹⁴ Мейзерська Т. Проблеми індивідуальної міфології (Т.Г. Шевченко – Леся Українка): дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література»; 10.01.06 «Теорія літератури». Одеса, 1997. С. 65–66.

¹⁵ Там само. С. 69.

¹⁶ Там само. С. 324.

¹⁷ Зварич В. Стилетворчі функції традиційних образів у поезії неокласиків: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.06 «Теорія літератури». Дрогобич, 2002. С. 13.

¹⁸ Вишневська О. Рецепція античності у творчості неокласиків, акмеїстів і скамандритів: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.05 «Порівняльне літературознавство». Луцьк, 2001. 189 с.

(Афродіта, Гелена, Клеопатра), красу та творчість (Афіна, Дафна). Естетична свідомість «грона п'ятірного» базувалася на ідеях Сократа, Платона, Арістотеля, Арістарха, а зразковими творами мистецтва вважались тексти Гомера, Овідія, Вергілія, Горація та ін.

Неоміфологізм, вертикально-горизонтальні проєкції, пантеїзм у поезії М. Рильського детально аналізувала Л. Тарарива, яка звертала увагу на ритуальні праформи в художньому космосі митця, робила спробу змоделювати авторську міфопоетичну картину світу, визначала специфіку мономіфологічної структури творів поета, витoki міфософічності тощо. Дослідження ритуалем у творчості неокласика дослідниця пояснює тим, що уламки ритуалів у поетичних текстах «містять традиційну «міфоатрибутику», перебувають в єдиній міфосистемі. Спекулятивний підхід стосовно ритуалами уможливує акт розуміння поетичного тексту в більш глобальному масштабі, оскільки ритуал є епіцентром пояснень впорядкованості Всесвіту, універсальним джерелом першопричин буття, явищ природи, дій індивіда, пізнання світової гармонії. Відмова від ритуальних дій веде до поступової деструкції»¹⁹. Архетипний час у ліриці М. Рильського реалізується через такі цикли: календарний (зміна пір року), добовий (день-ніч, світло-темрява), екзистенційний (життя-смерть), космічний (мить-вічність). Міфологічно-ритуальний час репрезентовано міфологемами сонця, зерна, танцю, комина та ін. Також дослідниця аналізувала архетипний образ місяця в контексті опозиції життя/смерть, оскільки нічні демонологічні істоти в рецепції неокласика асоціюються із початком світла.

Художню картину світу Ю. Клена, особливості метафоризації у його текстах аналізували М. Богач²⁰ та Л. Макаренко²¹, які вказували на звернення митця до язичницьких мотивів. Вплив античної міфології на світогляд М. Зерова досліджувала О. Гальчук²², а естетичні та

¹⁹ Тарарива Л. Міфопоетика творчості Максима Рильського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Луганськ, 2010. С. 9.

²⁰ Богач М. Світогляд і поетика Юрія Клена : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Київ, 1998. 174 с.

²¹ Макаренко Л. Поліфункціональність метафори в поезії Юрія Клена : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Житомир, 2007. 174 с.

²² Гальчук О. Античні традиції у творчості Миколи Зерова : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» Київ, 1998. 191 с.

культуротворчі засади його літературного доробку розглядав І. Сацик²³. Естетично-аксіологічним орієнтаціям та художньо-філософським витокам творчості М. Драй-Хмари присвячено працю О. Томчука²⁴, який звернув увагу на античні та міфологічні образи в ліриці неокласика, на біблійні та літературні ремінісценції, трактував використання митцем окремих архетипів та міфологем, зокрема, астральних світил. Міфопоетичну модель світу на основі лірики М. Драй-Хмари та В. Свідзінського описувала С. Белєвцова²⁵, аналізуючи міфологеми, пов'язані із постанням Хаосу, синтезом небесного й земного, образи першостихій, астроніми тощо. Студії над витоками творчості неокласиків у сучасному літературознавстві тривають і зараз.

У численних наукових розвідках дається міфокритичний аналіз поетичного доробку Б.-І. Антонича. Так, Т. Антонюк²⁶ розглядала твори поета в сюрреалістичному ключі, досліджувала вияв теорії архетипів у художньому просторі митця, аналізувала архетипно-символічні образи світового дерева, гори, української хати, води, землі, денного та нічного світил тощо, магічні аспекти поетичної мови.

Комплексним дослідженням міфосвіту лемківського письменника займалась О. Пономаренко, у праці якої, зокрема, змістовно обґрунтовано міфологічний асоціативний потенціал образу місяця в контексті символіки астральної тріади, окреслено міфософську концепцію поета, відзначено взаємозв'язок язичницьких та християнських вірувань у світогляді митця. Дослідниця стверджує, що в міфопоетичній концепції Антонича «ідея творчості як першопочатку наскрізна: це і творчість природи навесні, і творчість поетична, майже аналогічна до Божественного першотворення. Творчість ремісничка і співочо-музична виступають метафорами до поетичного та

²³ Сацик І. Естетична концепція Миколи Зерова в контексті культуротворчого процесу в Україні : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.08 «Естетика». Київ, 2008. 214 с.

²⁴ Томчук О. Естетична система Михайла Драй-Хмари : генеза, творча реалізація : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Ізмаїл, 2001. 190 с.

²⁵ Белєвцова С. Міфологема в українській поетичній моделі світу першої третини ХХ століття (на матеріалі творів В. Свідзінського і М. Драй-Хмари) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Харків, 2010. 198 с.

²⁶ Антонюк Т. Сюрреалізм як художній напрям в українській поезії ХХ століття (Е. Андєвська, Б.-І. Антонич, М. Воробйов, О. Зуєвський) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Київ, 2004. 190 с.

божественного першотворення і світотворення»²⁷. Міфологеми сонця, місяця та зірок у ліриці Б.-І. Антонича дослідниця розподілила на централізовані (ті, що уособлюють початок і центр світу, реалізовані образами світлих богів, персня, веретена, птахів-деміургів та ін.) та децентралізовані (ті, що виражають мистецьке натхнення, задоволення від творчості або апокаліптичне світосприйняття).

У розвідці О. Буряк робиться спроба цілісного осягнення міфологізму художнього мислення лемківського поета І. Калинця, вивчаються особливості художнього відображення міфічного родоводу, синтезу небесного та земного просторів, зв'язку людини та природи. Дослідниця розглядає питання гетерогенності часу в реальності, співвідношення активності свідомого та несвідомого рівнів у художній творчості, діахронічне членування міфічної дійсності тощо. Індивідуальний авторський міф О. Буряк трактує як ідеальну (непредметну) чудесну реальність, що «втілює художньо-філософську концепцію людини у вигляді моделі світобудови, де було б можливе енергійне чи абсолютне утвердження людини, яке виявляється в русі до ідеалу»²⁸.

Принципи реалізації авторської свідомості в ліриці Б.-І. Антонича студіювала Я. Рубан²⁹, яка звернула увагу на поєднання язичницьких та християнських мотивів у творчості митця, виокремила провідні мотиви кожної його поетичної збірки, проінтерпретувала міфологічні символи та схеми. Архетипний аналіз поезиї українського лірика, розгляд семантики першостихій та першообразів колективного підсвідомого в типологічному порівнянні з американським поетом В. Вітменом зробила О. Дуброва³⁰. Сакральний часопростір, космологічні та космогонічні мотиви в текстах обох митців розглянуті крізь призму архетипів Самості, Бога, Мандрівника та ін. Фрагментарно проблем міфопоезиї лемківського митця у своїх наукових розвідках торкалися інші вчені. Так, І. Бетко акцентувала увагу на міфософському контексті

²⁷ Пономаренко О. Національний міфосвіт поезії Б.-І. Антонича : аспект художнього образу-символу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Київ, 2007. С. 13.

²⁸ Буряк О. Міфологізм художнього мислення Богдана-Ігоря Антонича та Ігоря Калинця : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Кіровоград, 2001. С. 30.

²⁹ Рубан Я. Поезія Богдана-Ігоря Антонича : особливості авторської свідомості, жанрово-стильові домінанти : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Донецьк, 2010. 195 с.

³⁰ Дуброва О. Архетипна пам'ять та її семіотичні відповідники у творах Волта Вітмена та Богдана-Ігоря Антонича : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.05 «Порівняльне літературознавство». Дніпропетровськ, 2010. 20 с.

творчості Б.-І. Антонича та аналізувала міфологему кохання в його ліриці, А. Бондаренко розглядала словесні маски в поетичному мисленні митця, М. Ільницький детально вивчав архетип місяця у творчості лемківського письменника, Г. Токмань інтерпретувала образ Богоматері та ін.

Філософське трактування творчості М. Йогансена в контексті українського авангарду 20–30-х років ХХ століття подано в праці Я. Цимбал³¹, яка наголошувала на парадоксальності, незвичайності, фантастичності, містичності художніх образів у доробку митця. Світоглядні позиції поета детально аналізував Р. Мельників³². Науковець розглядав творення нового космосу в ліриці М. Йогансена, окреслював «філософічні ландшафти» його мислення, інтерпретував символіку смерті, води, світового дерева, визначав роль хаосу в словесній творчості митця, аналізував опозиції сонце/місяць, місто/природа, життя/смерть та ін.

На основі мотивного аналізу поезії В. Свідзінського розглядається художня модель світу автора в роботі А. Тимченко. Дослідниця відзначає міфопоетичність мотивів минулості, сну, втрати пам'яті, долі, циклічності часу, таїни, звіра тощо, вказуючи, що ознаками лірики митця є «міфологічна, натурфілософська спрямованість; мотиви поезії В. Свідзінського свідчать про наявність у його віршах архетипних образів та уявлень, закорінених у свідомості або первісної людини, або язичника, або християнина, або сповідника іншої віри»³³. Детальний огляд доробку поета здійснювала Е. Соловей³⁴, визначаючи його світоглядні орієнтири, однак міфопоетика творчості письменника не була об'єктом вивчення дослідниці.

Профетичні візії лірики В. Свідзінського, Є. Плужника, Є. Маланюка, В. Стуса з позиції теорії архетипів К.-Г. Юнга досліджувала Н. Плахотнік³⁵. Спільними для заявлених авторів визначено концепти творення майбутнього, безсмертя, самотності,

³¹ Цимбал Я. Творчість Майка Йогансена в контексті українського авангарду 20–30-х років : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Київ, 2002. 195 с.

³² Мельників Р. Майк Йогансен : ландшафти трансформацій. Київ : Смолоскип, 2000. 151 с.

³³ Тимченко А. Мотивна структура поезії Володимира Свідзінського : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Харків, 2010. С. 4.

³⁴ Соловей Е. Невпізнаний гість : доля і спадщина Володимира Свідзінського : монографія. Київ : Наукова думка, 2006. 224 с.

³⁵ Плахотнік Н. Профетичні мотиви в українській поезії ХХ століття (В. Свідзінський, Є. Плужник, Є. Маланюк, В. Стус) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Київ, 2005. 205 с.

офіри, спокути гріхів, долі тощо. Профетичні мотиви в українських поетів рефлексуються на основі національних міфів, відповідно до яких трактуються символи вогню, ночі, зорі, осені, мертвої землі, сходів та ін. Взаємодія історичного та міфічного часу реалізує есхатологічну темпоральну модель світу. Художня манера В. Свідзінського знайшла своє висвітлення також у розвідці В. Папушиної, яка аналізувала рецепцію античності в його ліриці, та в науковій статті М. Барабаш, яка звернула увагу на синергетичну концепцію автора та синестезію в його літературних текстах.

Етнокультурний, топографічний та психологічний зріз у дослідженні поезики творчості В. Сосюри, В. Стуса та Л. Талалая робила Н. Поколенко³⁶, яка визначала просторову картину світу в поезії заявлених письменників, трактувала фольклорні образи вітру, дороги, поля, тополі, місяця, міфологеми першостихій, опозиції степ/місто, Вчора/Сьогодні тощо. Природу художнього мислення В. Стуса у руслі екзистенціалізму вивчав Є. Іщенко³⁷. Науковець обґрунтовував концепт смерті, екзистенціали надії, буття-у-собі, вибору, профетичних видінь, образ Ісуса Христа в контексті аналітичної психології, психоаналізу, культурно-історичної школи тощо. Проаналізовано містичні інтроверсії свідомості поета, оніричні елементи та сакральний хронотоп у його ліриці.

Психологічний аналіз поезій та вивчення особливостей світобачення В. Сосюри віднаходимо в науковій роботі М. Кодака³⁸. Л. Царик³⁹ розкривала екзистенційний характер та причини двоїстості світогляду поета, розглядала концепцію «межової ситуації» в його художніх текстах, бінарні опозиції любов/революція, минуле/вічність, архетип самотності. Г. Юзьків⁴⁰ з'ясувала концептуальні засади інтимної лірики М. Вінграновського, В. Симоненка та В. Сосюри, обґрунтовувала мотиви ідеалізації жінки в їхніх віршах, інтерпретувала

³⁶ Поколенко Н. Східноукраїнський поетичний «канон» (за творчістю В. Сосюри, Л. Талалая, В. Стуса, П. Вольвача) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Донецьк, 2006. 214 с.

³⁷ Іщенко Є. Екзистенційні концепти художньої свідомості В. Стуса : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Київ, 2009. 168 с.

³⁸ Кодак М. Авторська свідомість письменника і поезика української літератури кінця XIX – початку XX ст. : дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література»; 10.01.06 «Теорія літератури». Київ, 1996. 367 с.

³⁹ Царик Л. Дуальність художнього світу поета та його жанрова система (на прикладі творчості В. Сосюри 20-х років) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури». Тернопіль, 2001. 184 с.

⁴⁰ Юзьків Г. Константа петраркізму в українській любовній ліриці (В. Сосюра, В. Симоненко, М. Вінграновський) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Київ, 2012. 18 с.

константу петраркізму та антиномію еросу й танатосу, виокремлювала архетип любові.

Міф у художньому світі Є. Маланюка, авторську модель буття, ідею космотворення та світоустрою розглядала О. Гольник⁴¹, у розвідці якої трактуються міфологеми світового дерева, води, вогню, вітру, землі, ночі, образи Бога, Богородиці, диявола (трікстера) та ін. Дослідниця простежувала синтез язичницьких та християнських вірувань у ліриці митця, звернення поета до античної міфології, праслов'янських уявлень про світ та народнопоетичної традиції. В інтерпретації символу ночі звертається увага на містичність, екзистенційність та філософічність авторського мислення. Сакральний час у Є. Маланюка асоціюється з Богом, творенням усього сущого, а лінійний – із духовним занепадом народу, трагічністю. Серед астральних образів у ліриці автора О. Гольник вивчала міфологему сонця як уособлення світла, життєвої енергії, повноти буття. Специфіку художнього образу світу та культурні архетипи в поезії О. Ольжича розглядав А. Вонторський⁴².

Отже, в українському літературознавстві триває процес дослідження теоретичних аспектів міфу та міфотворчості. Художня трансформація міфологічних елементів у ліриці першої половини ХХ століття засвідчує звернення митців до праслов'янських уявлень та вірувань, до античної традиції та відображає індивідуально-авторське міфотворення.

2. Міфологізм української поезії

II половини ХХ століття в літературознавчому дискурсі

У наукових розвідках вітчизняного літературознавства розглянуто теоретичні й прикладні студії міфу, встановлено його роль у процесі міфотворчості. Звернено увагу на особливості міфопоетики художнього твору, що полягає в поєднанні образно-емоційного мислення, підсвідомих загальнокультурних надбань, авторського світобачення, міфологічних схем, структур, мотивів, символів, засобів поетичного мовлення тощо, а також проаналізовано художнє мислення окремих митців.

Світоглядні позиції шістдесятників мали досить широке висвітлення в літературознавчих працях. Так, філософію бунту та «філософію серця» Ліни Костенко розглядав О. Ковалевський, у монографії якого обґрунтовано екзистенційні мотиви лірики поетеси: самотність людини

⁴¹ Гольник О. Міф у художньому світі Євгена Маланюка : монографія. Кіровоград : Імекс, 2013. 217 с.

⁴² Вонторський А. Образ світу в поезії Олега Ольжича : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Львів, 2002. 201 с.

в абсурдному світі, поневолення митця владою, бунт тощо. Науковець вказує також на космоїзм, кордоцентризм, пантеїзм та антропоморфізм творчості авторки, визначає міфопоетичні вектори її поетичного мислення. О. Ковалевський доречно зазначає, що поет має бути близьким до народної, міфологічної свідомості, щоб бути ближчим до метафізичного буття з його удаваними «безоднями», що ними переймаються люди, «зваблені цивілізацією, її мисленнєво-пізнавальними й «перетворюючими» можливостями, <...> що водночас формують і «нову» реальність колективного несвідомого, через що місця для «емоційно-іраціонального», «міфопоетичного» відтворення буття завжди залишається досить, аби поезія не зникла»⁴³.

Поглиблений аналіз світовідчуття Ліни Костенко та природи її художнього космосу здійснювала С. Барабаш⁴⁴, яка робила спробу визначити часопросторову модель світу письменниці. Проблема митця в суспільстві висвітлена в праці дослідниці у філософсько-психологічному контексті. Пейзажна лірика Ліни Костенко вивчається з позицій пантеїзму; універсалії степу, неба, води обґрунтовуються відповідно до фольклорної традиції та звертається увага на індивідуально-авторське міфомислення. Містичний хронотоп окреслено як синтез темпоральності «минуле – сучасне – майбутнє» та топосів «верх – низ», поза межжя, незорості тощо. Детально трактуються архетипи дороги та дому, що пов'язані з генетичною пам'яттю рідного народу.

Мотиви натурфілософської поезії української письменниці аналізувала Н. Криловець⁴⁵, яка визначала панекзистенційну взаємодію людського та природного світів, синтез мікро– та макрокосмів. Дослідниця інтерпретувала опозиції життя/смерть, природа/цивілізація, людина/майбутнє Землі, міфопоетичні образи саду, лісу, осені, річки, наголошуючи на їх екзистенційній спрямованості, філософему любові та ін. У хронософській поезії Ліни Костенко розглянуто часову тріаду «мить – вічність – пам'ять»; у культурософських віршах виокремлено антиномії прометеїзм/морфеїзм, вірність/зрада, митець/юрба, митець/влада; в релігіософських текстах розкриваються проблеми гріха, добра і зла, трактуються біблійні образи Ісуса Христа, Матері

⁴³ Ковалевський О. Ліна Костенко : філософія бунту й «філософія серця». Харків : Прапор, 2001. С. 151– 152.

⁴⁴ Барабаш С. Творчість Ліни Костенко в ідейно-художньому контексті літературної доби : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Львів, 2004. 44 с.

⁴⁵ Криловець Н. Філософська поезія Ліни Костенко : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Одеса, 2012. 20 с.

Божої, Адама, Єви, Іуди, Голгофи та багато інших; в історіософських творах звертається увага на бінарні опозиції проминальне/вічне, вірність/зрада, пасеїзм/профетизм, індивід/юрба тощо.

Філософським аспектам втілення інтимних почуттів у поезії Д. Павличка та Ліни Костенко присвячено розвідку Г. Маковей⁴⁶, яка розрізняє маскулінний та фемінний дискурси в любовній ліриці. Дослідниця обґрунтовує філософічність інтимної поезії Д. Павличка, чоловічу психологію, трактує протилежність небесного та земного в коханні, образи Еросу й Танатосу, динамічні (сонце, меч, плуг, кінь) та статичні (земля, нива, вода) символи. Інтимні вірші Ліни Костенко позначені як емоційністю, так і раціональністю, а тому єдність почуттєвого та розумового начал визначаються як особливість жіночого світосприймання. Поетичне мислення письменниці реалізується в оксюморонних почуттях: радість/біль, жага/смуток. Гармонійні стосунки в художньому просторі авторки моделюються в космічній площині. Г. Маковей також розкриває роль образу очей у сприйнятті коханого чоловіка.

Деякі світоглядні орієнтири Д. Павличка розглядав І. Равлів⁴⁷, аналізуючи одвічні антиномії добро/зло, любов/ненависть, краса/потворність, правда/кривда тощо. Науковець обґрунтовував концепти природи, Бога, Космосу, нації, мови, історії, трактував традиційні архетипні образи. Ю. Гладир⁴⁸ досліджувала тему митця й мистецтва як об'єкта поетичної саморефлексії М. Вінграновського, І. Драча та Ліни Костенко, визначала роль природи та рідної землі в боротьбі протилежностей «поет/влада». Художні способи творення альтернативного мікросвіту М. Вінграновського, концепти космізму та людиноцентризму в його ліриці розглядала Т. Бахтіарова⁴⁹. Зроблено спробу обґрунтувати естетичну модель світу митця; інтерпретовано символічні образи саду, дороги, ріки, човна; проаналізовано мотиви творчості, пам'яті, відродження життя; визначено автобіографічну домінанту ідіостилію письменника. Розкодування імпліцитного коду

⁴⁶ Маковей Г. Інтимна лірика як духовний феномен (чоловічий і жіночий дискурси): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література». Кіровоград, 2002. 185 с.

⁴⁷ Равлів І. Творча еволюція Дмитра Павличка (поезія кінця 80-х – початку 90-х років): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література». Тернопіль, 1997. 183 с.

⁴⁸ Гладир Ю. Тема митця й мистецтва у поезії шістдесятників (Ліна Костенко, Іван Драч, Микола Вінграновський): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література». Кіровоград, 2012. 20 с.

⁴⁹ Бахтіарова Т. Поетична творчість М. Вінграновського 60–80-х років: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література». Херсон, 2007. 210 с.

метафор у текстах І. Драча здійснювала Л. Тиха⁵⁰. Дослідниця детально вивчала найактивніші лексеми, що лежать в основі поетичних метафор митця, звертала увагу на їх семантику. До таких ключових образів віднесено антропоморфізми, зооморфізми, географічні назви, рослину та тваринну символіку, а також космічні тіла – сонце, місяць, зорі тощо.

Комплексне дослідження міфопоетики поезії В. Стуса робила С. Саковець, яка звертала увагу на бінарні опозиції в текстах митця, що стосуються прадавніх космогонічних уявлень: небо/земля, життя/смерть, вогонь/вода, сонце/місяць та ін. Детально інтерпретуються міфологеми Світового дерева та Матері-Землі, образи першостихій, міфологічні універсалії Космосу та Хаосу, топоси України та Колими, антиномії ліс/місто, верх/низ, оніричні візії, лінійний і профанний час, національні символи тощо. Міфологему дослідниця інтерпретує як знак присутності міфу у творі, що відзначається сакральним змістом універсального характеру, а також складною внутрішньою організацією, зумовленою нашаруванням пізніших культурних кодів»⁵¹.

Естетична природа творчості В. Стуса, витоки та філософський зміст його лірики вивчались О. Рарицьким⁵². Моральні категорії любові, гармонії, злагоди, віри розглядаються в ракурсі віталістичного спрямування поезії митця. Трактуються першовитоки особистісної сфери (сім'я, родина, рід), архетипні образи матері, України, душі, самотності, природи, символи свічки, долі, спогадів, снів та ін. А. Демченко розглядала флористичні образи в поезії митця, відзначаючи, що поезії В. Стуса «сповнені переосмисленими архетипно-символічними світоглядними образами національної культури. Завдяки використанню образів дерев, які мають метафоричне пере забарвлення, тобто змінюють своє первинне значення, інколи набираючи ознак символу»⁵³. Також дослідниця аналізувала концепт «душа» в поетичній творчості В. Стуса та Ліни Костенко, що

⁵⁰ Тиха Л. Метафора в поетичному дискурсі Івана Драча : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Луцьк, 2007. 222 с.

⁵¹ Саковець С. Міфопоетика поезії Василя Стуса : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Острого, 2012. С. 60.

⁵² Рарицький О. Василь Стус : еволюція поетичного мислення : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Кам'янець-Подільський, 2000. 164 с.

⁵³ Демченко А. Поезія Василя Стуса: семантика флористичних образів. *Materialy IX Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Perspektywiczne opracowania są nauką i technikami – 2013»*. Volume 24. *Filologiczne nauki*. Przemyśl : Nauka i studia, 2013. С. 61.

представлений «у вигляді метафори, порівняння, метонімії та має дві частини – сакральну і не сакральну»⁵⁴.

У праці Г. Віват⁵⁵ осмислюються світоглядні позиції, взаємодія раціональної та ірраціональної сфер у художньому доробку І. Калинця та В. Стуса на основі інтертекстуальних, інтермедіальних та паратекстуальних зв'язків. Дослідниця вивчала авторську трансформацію фольклорних та міфологічних мотивів, визначала актуалізацію язичницької містерії та сюжетів Святого Письма, розглядала східнофілософські концепти та сонцепоклонницькі універсалії, аналізувала праукраїнські архетипи, оніричний простір поетів-дисидентів тощо. Проінтерпретовано образи античних героїв (Орфей, Ікар, Прокруст, Харон, Ніоба, Аполлон, Артеміда), поганських богів (Ярило, Лада і Марена, Дажбог, Волос, Коляда, Перун, Сварог), біблійних персонажів (Творець, Спаситель, Богоматір, Ной, Юда). Інтертекстуальність, зв'язок із фольклором та слов'янськими міфами у творчості І. Калинця, екзистенційне світовідчуття поета досліджувала Т. Кулініч⁵⁶. У першій частині поезій митця («Пробуджена муза») дослідниця відзначала відчуження від світу, алузії на народні уявлення, використання образів Нового Завіту тощо. Друга частина художнього доробку автора («Невольничча муза»), за спостереженням ученої, насичена своєрідними переосмисленнями традиційних мотивів, міфологем, символіки звуків, цифр, кольорів. Звертається увага на трактування І. Калинцем праслов'янського культу Місяця, обожнення вогню тощо. Доводиться єдність поганських та християнських вірувань.

Із когорти сімдесятників найбільш досліджуваними в літературознавстві є В. Голобородько і Л. Галалай. Аналізуючи поезику В. Голобородька, О. Кузьменко⁵⁷ заглиблювалася в художній світ митця, пояснювала концептуальні образи його лірики на основі української народної культури. Дослідниця інтерпретувала символи сонця, місяця,

⁵⁴ Демченко А. Репрезентація концепту «душа» в поетичній творчості Василя Стуса та Ліни Костенко. *Materiały VII Międzynarodowej naukowipraktycznej konferencji «Nauka i inowacja – 2011»*. Volume 10. *Filologiczne nauki. Polito-logija*. Przemysł : Nauka i studia, 2011. С. 71.

⁵⁵ Віват Г. Концепція множинності інтертекстуального дискурсу у творчості поетів-дисидентів (І. Калинець, М. Руденко, І. Світличний, В. Стус) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Київ, 2011. 38 с.

⁵⁶ Кулініч Т. Метафора І. Калинця : інтертекстуальний аспект : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Луганськ, 2007. 174 с.

⁵⁷ Кузьменко О. Поетика Василя Голобородька. Донецьк : Східний видавничий дім, 2005. 196 с.

зірок-сліз, материнського погляду, дерева життя, хати, пісні, неба, землі, могили, голубів, черногузів та ін. Авторську модель світу в поезії Л. Талалая описувала С. Негодяєва⁵⁸, яка визначала інтертекстуальні складники творчості митця, обґрунтовувала використання автором філософсько-релігійних традицій, міфопоетичних та фольклорних сюжетів, мотивів, образів. Зокрема, розглядалися мотив зближення Фауста з дияволом, філософські концепції Г. Сковороди, національні архетипні образи та транстекстуальні коди. Деякі аспекти світогляду Л. Талалая виокремлював І. Прокоф'єв⁵⁹, який висвітлював функції метафорики митця.

У розвідці Т. Пастуха розглядалися стильові тенденції, ідіостиль, типологічна спорідненість у текстах поетів Київської школи та інших модерних письменників періоду 1960–90-х років. Науковець робить спробу змодельовати міфологічну картину світу В. Голобородька, В. Кордуна, М. Воробйова, В. Рубана, І. Семененка та М. Григоріва. Аналізується звернення митців до фольклорних мотивів, праслов'янських вірувань та ритуалів: «Кияни» демонструють різне за глибиною занурення в етнічну стихію, а також різноманітні форми «вживлення» її складників у свої тексти. Від використання якогось фольклорного елемента чи образу в естетичному просторі сьогодення – через розгортання міфологічно-циклічної картини світу – до відтворення пра-часу становлення усього сущого, коли матерія ще не набула характерної оформленості, а Всесвіт щойно виходив зі стану хаосу»⁶⁰.

Міфоаналіз поетичної творчості так званої «київської квадриги» був об'єктом вивчення Л. Дударенко. Зокрема, дослідниця розкриває міфологічний характер художніх образів лірики В. Кордуна, розглядає мистецькі символи світла і кола, мотив священного творення світу, категорію любові, архетипний образ мандрівника тощо, констатує антитрагедійне ставлення автора до смерті. Міфопоетична картина світу В. Голобородька в рецепції Л. Дударенко пояснюється на основі аналізу міфологем космогенезу, хаосу, змія, яйця, каменю, хати, архетипних мотивів зустрічі весни, сакрального взаємозв'язку людей і богів, відмикання і замикання вирію тощо. Всесвіт у художньому мисленні

⁵⁸ Негодяєва С. Лірика Леоніда Талалая : інтертекстуальні параметри : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Луганськ, 2007. 187 с.

⁵⁹ Прокоф'єв І. Поетика Леоніда Талалая : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Кам'янець-Подільський, 2004. 175 с.

⁶⁰ Пастух Т. Модерні стильові течії української поезії 1960–90-х років (Київська школа та її оточення) : дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Львів, 2011. С. 187.

миття поділений на земне царство, землю і підземний світ, де важливу роль відіграє центр, утворений архаїчними образами Країни Ірію, Священної Гори, Храму, Вогню, Вежі, Сходів, Світового Дерева. Космос у поета набуває різних значень: як небесний простір (сонце, місяць, вогонь), як земний світ (земля, повітря) і як соціальний організм. Дослідниця відзначає: «Синтез елементів фольклору, міфу – результат націєзорієнтованості, стильової поліваріантності й спрямування до новаторства. Одночасно, влітаючи язичницьку, християнську чи фольклорну символіку в тексти, поети досягають лаконізму, конденсованості вислову, бо спираються на загальноприйняті значення і із цією ж метою вводяться традиційні епітети, порівняння, фразеологізми»⁶¹.

Серед поетів Нью-Йоркської групи велика увага науковців приділяється творчості Емми Андієвської. Так, О. Шаф⁶² досліджувала вплив підсвідомої сфери на поетичний текст письменниці, розглядала її світоглядно-філософські позиції, обґрунтовувала міфопоетичні антиномії реальності/ірреальності, старе буття – нове буття, цей світ – інобуття тощо. Т. Антонюк⁶³ аналізувала сюрреалістичні тенденції в ліриці письменниці на основі психоаналізу З. Фрейда та теорії архетипів К.-Г. Юнга. І. Жодані⁶⁴ вивчала ідіостиль, інтерсеміотичність і зв'язок поезії Емми Андієвської та Віри Вовк із традиціями різних культур. У праці дослідниці зустрічаємо детальну інтерпретацію художньо образів. Так, зокрема, в ліриці Емми Андієвської виокремлено групи символів: на основі сучасних реалій (душ, парасолька, салют), на основі язичницької міфології (рай з молочними ріками), на основі християнських вірувань (риба). Також простежено введення поетесою в картину твору предметів побуту та живопису, архітектурних форм, образів тварин з негативною конотацією, абстрактних понять, що описуються в руслі «потому свідомості». У поетичних збірках Віри Вовк увагу звернено на використання символіки мистецтва витинанок, буддистської мандали, праслов'янських образів. Міфопоетика творчості інших представників

⁶¹ Дударенко Л. Поетична Київська школа: ідейні та естетичні параметри: монографія. Київ: Неопалима купина, 2009. С. 231.

⁶² Шаф О. Сонет Емми Андієвської в західноєвропейському контексті: монографія. Донецьк: Овсяніков, Ю.С., 2008. 138 с.

⁶³ Антонюк Т. Сюрреалізм як художній напрям в українській поезії ХХ століття (Е. Андієвська, Б.-І. Антонич, М. Воробійов, О. Зуєвський): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література». Київ, 2004. 190 с.

⁶⁴ Жодані І. Інтерсеміотичність у творчості письменників Нью-Йоркської групи (Емма Андієвська і Віра Вовк): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.06 «Теорія літератури». Київ, 2007. 180 с.

українського зарубіжжя розглядається в українському літературознавстві лише фрагментарно.

Міфо-ритуальне спрямування лірики В. Герасим'юка, І. Малковича, І. Римарука вивчала І. Борисюк, яка вказувала на активацію фольклорних елементів у творчості вісімдесятників, використання архаїчних міфологем, визначала культурологічність, філософічність, метафоричність, історичність їхніх віршів. Дослідниця пояснює звернення до архаїчних міфо-ритуальних моделей у поезії вісімдесятників «характером філософських запитів доби, кризою однієї світоглядної моделі й гострою необхідністю витворення нової, більш переконливої. Ці поети переймаються пошуком правитоків, зануренням у першоматерію ритуалу, переосмисленням традиційних уявлень за допомогою архаїчних пластів слова, уподібнюючи структуру тексту до структури міфу або замовляння, вибудовуючи з ритуальних жестів, знаків, міфологем космос власного слова»⁶⁵.

Міфосвіт В. Герасим'юка аналізувала В. Копиця⁶⁶, відзначаючи синкретизм язичницького та християнського вірувань, пантеїстичне та антеїстичне мислення митця, закорінення в гуцульське світобачення. Дослідниця обґрунтувала архетип Матері-Землі як образ-лейтмотив у творчості поета, що постає в триєдності «Земля-Мати – Україна – Божа Мати»; трактувала першоелементи буття, розглядаючи вияви води (водачас, жива вода, дощ-смерть, гірські потоки, водопади), вогню (жива ватра, освячення, пізні вогнища, слаба ватерка, смерть), повітря (смерекове, страшне, порожнє, золоте, поет у повітрі); визначала концептуальну основу міфопоетичної картини світу В. Герасим'юка (єднання неба, землі і пекла; Світове Дерево як центральна світова вісь); інтерпретувала міфологеми лісу, міста, кола, хати та архетипи Месії і Богоматері; простежувала розвиток мотивів забуття пракоренів, втраченої батьківщини, блудного сина, пошук людиною себе, братовбивства, зради, спокути, самоочищення, богошукання, богоборства тощо.

Особливості творчості та деякі аспекти міфомислення літературної групи «Бу-Ба-Бу» розглядала Н. Філоненко⁶⁷, яка відзначала ритуальність, карнавальність, іронічність, пародійність, урбанізм

⁶⁵ Борисюк І. Стилетворчі функції міфо-ритуальних форм у поезії вісімдесятників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Київ, 2006. С. 17.

⁶⁶ Копиця В. Міфопоетична модель світу в поезії Василя Герасим'юка : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Київ, 2006. 227 с.

⁶⁷ Філоненко Н. Група «Бу-Ба-Бу» як явище українського літературного процесу кінця ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Харків, 2007. 20 с.

поетичних текстів Ю. Андруховича, О. Ірванця та В. Неборака, використання митцями загальнонаціональних традицій у поєднанні з новими тенденціями. Міфопростір поетичних текстів Т. Федюка досліджувала Л. Дядченко⁶⁸, у розвідці якої інтерпретуються міфологеми дороги, лабіринту, будинку, концепти «локус», «місце», «місцевість», «територія», «межа» тощо. Міфопоетична концепція лірики цього митця також знаходить своє висвітлення у наукових статтях Т. Кременя.

Світоглядні засади плеяди вісімдесятників у контексті пізнього українського модернізму обґрунтовано в монографії Н. Анісімової, яка запропонувала авторську класифікацію художнього міфологізму аналізованих митців (казково-театралізований, автологічно-есхатологічний, автологічно-архетипний, натурфілософський). Дослідниця відзначає: «Найважливішою особливістю «осучасненого» міфологічного мислення у творчості покоління 80-х є трансформування основоположного досвіду, виробленого впродовж кількох культурно-історичних епох та відтвореного «колективним несвідомим» українського народу. Прояви авторського міфологізму надзвичайно багатоманітні і рідко зустрічаються у чистому вигляді, здебільшого у тексті поєднуються різні його форми»⁶⁹. Н. Анісімова детально розглянула топос міста в ліриці Ю. Андруховича, Ю. Буряка, В. Герасим'юка, Оксани Забужко, М. Семенка, виокремлюючи такі міфопоетичні мотиви, як: «місто-чужий простір», «місто-міф», «місто-рай», «місто-беззахисне немовля» та ін. Дослідниця робила спробу змоделювати есхатологічну картину світу поетів покоління 80-х, розкривала форми, прийоми та принципи театральності та карнавалізації лірики, вказувала на деміфологізування національної історії та язичницько-християнський синкретизм.

ВИСНОВКИ

Отже, міфокритичні дослідження лірики ХХ століття, вивчення індивідуально-авторського світобачення набувають усе більшого поширення в сучасному українському літературознавстві та дають можливість розкрити художню картину світу митця та особливості його міфомислення, поринути у вимір поетичних алюзій, розшифрувати імпліцитний код словотворчих акцій поета.

Міфологізм поезії ХХ століття став предметом дослідження у працях Н. Анісімової, Т. Антонюк, С. Белевцової, І. Борисюк,

⁶⁸ Дядченко Л. Міфопоетичний простір у ліриці Тараса Федюка (київський період) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури». Київ, 2015. 19 с.

⁶⁹ Анісімова Н. На зламі культурних епох : поезія покоління 80-х років ХХ ст. у системі пізнього українського модернізму : монографія. Бердянськ : Видавець Ткачук О.В., 2012. С. 308.

О. Буряк, О. Гольник, Л. Дядченко, Л. Дударенко, О. Пономаренко, Я. Рубан, Л. Тарариви, О. Турган, О. Цалапової, І. Чернової, Т. Шестопалової та ін. Особливості поетичного мислення в контексті християнської парадигми митців ХХ століття вивчали І. Веретейченко, О. Дуброва, В. Мартинюк та ін. Світоглядні орієнтири українських поетів ХХ століття проаналізовано у працях С. Барабаш, Т. Бахтіарової, О. Вишневської, О. Гальчук, В. Зварича, Г. Маковей, Р. Мельниківа, Т. Пастуха, Н. Поколенко, О. Рарицького, І. Сацик, Е. Соловей, Л. Скупейка, А. Тимченко, О. Томчука, Я. Цимбал, О. Чепелик та ін. Інтерпретацію міфологем у ліриці окремих митців здійснювали М. Льницький, Г. Левченко, О. Пономаренко, С. Саковець, Л. Тарарива, І. Чернова та ін. Міфокритичні дослідження поетичних текстів ХХ століття розширюють уявлення про художню картину світу митця та особливості його міфомислення, а тому є науково перспективними.

Питання міфотворчості українських поетів ХХ століття залишається в центрі уваги багатьох літературознавців. Окремі міфологічні образи в сучасних наукових розвідках розкриваються частково в контексті загальної міфопоетичної картини світу автора.

АНОТАЦІЯ

Розвідку присвячено літературознавчому дискурсові міфотворчості українських поетів ХХ століття. Розглядаються праці вітчизняних учених, присвячені проблемам міфопоетики, теоретичним аспектам міфу. Вивчаються наукові дослідження міфосвіту окремих письменників, визначаються особливості їх світогляду. Звертається увага на міфологічні схеми, структури, мотиви, символи, засоби поетичного мовлення у ліриці символістів, неокласиків, представників «розстріляного відродження», поетів-самітників, а також так званих шістдесятників, сімдесятників та вісімдесятників. Окреслюються концептуальні засади декодування символічних значень, алегорій та підтексту в українській поезії зазначеного періоду. Аналізується наукова рецепція міфологічних елементів у поезії ХХ століття. Визначається важливість літературознавчих досліджень міфопоетики художнього тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анісімова Н. На зламі культурних епох : поезія покоління 80-х років ХХ ст. у системі пізнього українського модернізму : монографія. Бердянськ : Видавець Ткачук О.В., 2012. 529 с.
2. Антонюк Т. Сюрреалізм як художній напрям у українській поезії ХХ століття (Е. Андіївська, Б.-І. Антонич, М. Воробйов, О. Зуєвський) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Київ, 2004. 190 с.

3. Барабаш С. Творчість Ліни Костенко в ідейно-художньому контексті літературної доби : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Львів, 2004. 44 с.

4. Бахтіарова Т. Поетична творчість М. Вінграновського 60–80-х років : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Херсон, 2007. 210 с.

5. Белевцова С. Міфологема в українській поетичній моделі світу першої третини ХХ століття (на матеріалі творів В. Свідзінського і М. Драй-Хмари) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Харків, 2010. 198 с.

6. Богач М. Світогляд і поетика Юрія Клена : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Київ, 1998. 174 с.

7. Борисюк І. Стилетворчі функції міфо-ритуальних форм у поезії вісімдесятиків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Київ, 2006. 20 с.

8. Буряк О. Міфологізм художнього мислення Богдана-Ігоря Антонича та Ігоря Калинця : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Кіровоград, 2001. 168 с.

9. Веретейченко І. Модерна концепція мистецтва у творчості Лесі Українки : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Луганськ, 2002. 192 с.

10. Вишневська О. Рецепція античності у творчості неокласиків, акмеїстів і скамандритів : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.05 «Порівняльне літературознавство». Луцьк, 2001. 189 с.

11. Віват Г. Концепція множинності інтертекстуального дискурсу у творчості поетів-дисидентів (І. Калинець, М. Руденко, І. Світличний, В. Стус) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Київ, 2011. 38 с.

12. Вонторський А. Образ світу в поезії Олега Ольжича : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Лівів, 2002. 201 с.

13. Гальчук О. Античні традиції у творчості Миколи Зерова : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» Київ, 1998. 191 с.

14. Гладир Ю. Тема митця й мистецтва у поезії шістдесятників (Ліна Костенко, Іван Драч, Микола Вінграновський) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Кіровоград, 2012. 20 с.

15. Гольник О. Міф у художньому світі Євгена Маланюка : монографія. Кіровоград : Імекс, 2013. 217 с.

16. Демченко А. Поезія Василя Стуса: семантика флористичних образів. *Materiały IX Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Perspektywiczne opracowania są nauką i technikami – 2013»*. Volume 24. *Filologiczne nauki*. Przemysł : Nauka i studia, 2013. S. 57–61.

17. Демченко А. Репрезентація концепту «душа» в поетичній творчості Василя Стуса та Ліни Костенко. *Materiały VII Międzynarodowej naukowipraktycznej konferencji «Nauka i innowacja – 2011»*. Volume 10. *Filologiczne nauki. Politologija*. Przemysł : Nauka i studia, 2011. S. 68–72.

18. Дуброва О. Архетипна пам'ять та її семіотичні відповідники у творах Волга Вітмена та Богдана-Ігоря Антонича : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.05 «Порівняльне літературознавство». Дніпропетровськ, 2010. 20 с.

19. Дударенко Л. Поетична Київська школа: ідейні та естетичні параметри : монографія. Київ : Неопалима купина, 2009. 240 с.

20. Дядченко Л. Міфопоетичний простір у ліриці Тараса Федюка (київський період) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури». Київ, 2015. 19 с.

21. Жодані І. Інтерсеміотичність у творчості письменників Нью-Йоркської групи (Емма Андіївська і Віра Вовк) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури». Київ, 2007. 180 с.

22. Зварич В. Стилєтворчі функції традиційних образів у поезії неокласиків : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури». Дрогобич, 2002. 177 с.

23. Іщенко Є. Екзистенційні концепти художньої свідомості В. Стуса : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Київ, 2009. 168 с.

24. Ковалевський О. Ліна Костенко : філософія бунту й «філософія серця». Харків : Прапор, 2001. 176 с.

25. Кодак М. Авторська свідомість письменника і поетика української літератури кінця XIX – початку XX ст. : дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література»; 10.01.06 «Теорія літератури». Київ, 1996. 367 с.

26. Копиця В. Міфопоетична модель світу в поезії Василя Герасим'юка : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Київ, 2006. 227 с.

27. Криловець Н. Філософська поезія Ліни Костенко : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Одеса, 2012. 20 с.

28. Кузьменко О. Поетика Василя Голобородька. Донецьк : Східний видавничий дім, 2005. 196 с.

29. Кулініч Т. Метафора І. Калинця : інтертекстуальний аспект : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Луганськ, 2007. 174 с.

30. Левченко Г. Міф проти історії : семіосфера лірики Лесі Українки : монографія. Київ : Академвидав, 2013. 332 с.

31. Макаренко Л. Поліфункціональність метафори в поезії Юрія Клена : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Житомир, 2007. 174 с.

32. Маковей Г. Інтимна лірика як духовний феномен (чоловічий і жіночий дискурси) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Кіровоград, 2002. 185 с.

33. Мартинюк В. Християнство в структурі поетичного мислення Павла Тичини (ранній період творчості) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Луцьк, 2010. 189 с.

34. Мейзерська Т. Проблеми індивідуальної міфології (Т.Г. Шевченко – Леся Українка) : дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література»; 10.01.06 «Теорія літератури». Одеса, 1997. 335 с.

35. Мельників Р. Майк Йогансен : ландшафти трансформацій. Київ : Смолоскип, 2000. 151 с.

36. Негодяєва С. Лірика Леоніда Талалая : інтертекстуальні параметри : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Луганськ, 2007. 187 с.

37. Пастух Т. Модерні стильові течії української поезії 1960–90-х років (Київська школа та її оточення) : дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Львів, 2011. 436 с.

38. Плахотнік Н. Профетичні мотиви в українській поезії ХХ століття (В. Свідзінський, Є. Плужник, Є. Маланюк, В. Стус) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Київ, 2005. 205 с.

39. Поколенко Н. Східноукраїнський поетичний «канон» (за творчістю В. Сосюри, Л. Талалая, В. Стуса, П. Вольвача) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Донецьк, 2006. 214 с.

40. Пономаренко О. Національний міфосвіт поезії Б.-І. Антонича : аспект художнього образу-символу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Київ, 2007. 21 с.

41. Прокоф'єв І. Поетика Леоніда Талалая : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Кам'янець-Подільський, 2004. 175 с.

42. Равлів І. Творча еволюція Дмитра Павличка (поезія кінця 80-х – початку 90-х років) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Тернопіль, 1997. 183 с.

43. Рарицький О. Василь Стус : еволюція поетичного мислення : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Кам'янець-Подільський, 2000. 164 с.

44. Рубан Я. Поезія Богдана-Ігоря Антонича : особливості авторської свідомості, жанрово-стильові домінанти : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Донецьк, 2010. 195 с.

45. Саковець С. Міфопоетика поезії Василя Стуса : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Острог, 2012. 194 с.

46. Сацик І. Естетична концепція Миколи Зерова в контексті культуротворчого процесу в Україні : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.08 «Естетика». Київ, 2008. 214 с.

47. Скупейко Л. Неоромантизм Лесі Українки (Рецепція. Концепція особистості. Міфопоетика) : дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література»; 10.01.06 «Теорія літератури». Київ, 2009. 398 с.

48. Соловей Е. Невпізнаний гість: доля і спадщина Володимира Свідзінського : монографія. Київ : Наукова думка, 2006. 224 с.

49. Тарарива Л. Міфопоетика творчості Максима Рильського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Луганськ, 2010. 20 с.

50. Тимченко А. Мотивна структура поезії Володимира Свідзінського : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Харків, 2010. 209 с.

51. Тиха Л. Метафора в поетичному дискурсі Івана Драча : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Луцьк, 2007. 222 с.

52. Титаренко Ю. Збірка П. Тичини «Замість сонетів і октав» : семантика і поетика : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Харків, 2007. 184 с.

53. Томчук О. Естетична система Михайла Драй-Хмари : генеза, творча реалізація : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Ізмаїл, 2001. 190 с.

54. Філоненко Н. Група «Бу-Ба-Бу» як явище українського літературного процесу кінця ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Харків, 2007. 20 с.

55. Фока М. Синкретизм образного світу Павла Тичини : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Кіровоград, 2009. 203 с.

56. Хижняк І. Міф та національна ідея у творчості Василя Пачовського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Одеса, 2004. 20 с.

57. Цалапова О. Міфопоетика казкового світу раннього українського модернізму (Дніпрова Чайка, Леся Українка, Олександр Олесь, Михайло Коцюбинський) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Луганськ, 2010. 210 с.

58. Царик Л. Дуальність художнього світу поета та його жанрова система (на прикладі творчості В. Сосюра 20-х років) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури». Тернопіль, 2001. 184 с.

59. Цимбал Я. Творчість Майка Йогансена в контексті українського авангарду 20–30-х років : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Київ, 2002. 195 с.

60. Чепелик О. Рецепція естетики західноєвропейського символізму в творчості Олександра Олеся до міграційного періоду : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.05 «Порівняльне літературознавство». Київ, 2009. 19 с.

61. Чернова І. Міфопоетика творчості Олександра Олеся : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Запоріжжя, 1999. 158 с.

62. Шаф О. Сонет Емми Андієвської в західноєвропейському контексті : монографія. Донецьк : Овсяніков Ю.С., 2008. 138 с.

63. Шестопалова Т. Міфологеми поезії Павла Тичини: спроба інтерпретації : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Луганськ, 2001. 199 с.

64. Юзьків Г. Константа петраркізму в українській любовній ліриці (В. Сосюра, В. Симоненко, М. Вінграновський) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Київ, 2012. 18 с.

Information about the author:

Tsepkało T. O.,

Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer,

Kherson State University

27, University str., Kherson, 73000, Ukraine

CORPORATE CODES OF ETHICS: STRUCTURAL, PRAGMATIC, AND COGNITIVE ASPECTS

Shypitsyna Yu. V.

INTRODUCTION

Studying language as an integral part of social reality has stimulated the increase of interest among numerous scholars in the language of business communication as an essential part of human activity (Jurgen Habermas¹, D. Crystal², N. Fairclough³, S. Herring⁴ etc.). Business communication includes texts related to the regulation of business communication, such as codes of ethics (or codes of business conduct). The knowledge of and adherence to the international standards of business conduct are becoming increasingly important in the era of globalization. A code of ethics describes rules of business conduct which should be followed by everyone who is directly related to the internal and external activities of the company.

Since corporate ethics is gaining significance in the business world today, the study of the language of codes of ethics is of actual relevance. Companies create codes of ethics to establish and articulate corporate values, responsibilities, and ethical aspirations of the organization, as well as the mechanisms for introducing corporate employees to the ethical principles espoused by the company. Our research is focused on texts of the codes of ethics of American corporations within the framework of their linguistic and extra-linguistic factors, such as structural organization, pragmatics, and semantics.

A corporate code of ethics as a special type of regulatory or normative document has not yet received a thorough study in modern linguistics. Research of the codes of ethics is mainly focused either on their extra-linguistic aspects, namely, social and economic factors of business ethics⁵;

¹ Habermas J. *The Theory of Communicative Action*. Vol. 1. London : Heinemann, 1984. 465 p.

² Crystal D. *Language and the Internet*. Cambridge : University Press, 2002. 272 p.

³ Fairclough N. *Language and Power: Second Edition*. Harlow, England : Pearson Education, 2001. 226 p.

⁴ Herring S. *Computer-Mediated Communication: Linguistic, Social and Cross-cultural Perspectives*. Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins, 1996. 136 p.

⁵ Bommer M., Gratto C., Gravender J., Tuttle M. A Behavioral Model of Ethical and Unethical Decision Making. *Journal of Business Ethics*. 1987. No. 6. P. 265–280.

or the national character of ethical codes⁶; or the problem of efficiency and appropriateness of ethical conduct⁷; or the typology of ethical issues raised in the codes⁸. Other studies deal with the analysis of the language in the texts of the codes of ethics (H. Farrell⁹, I. Pollach¹⁰). However, the studies do not look into the prescriptive nature of the texts, nor their pragmatic, semantic, and sociocultural characteristics.

Conceptual analysis as a special method of linguistic analysis has been used to identify the main concepts of codes of ethics. It includes analysis of dictionary definitions, contextual analysis, etymological analysis, component analysis, as well as frame and metaphorical modeling of the main concepts of the codes. General scientific methods, including hypothetical and deductive method, as well as discourse analysis have been applied to identify the main features of the types of discourse used in the codes of ethics, while functional analysis helped identify major and minor functions of the codes of ethics.

1. Structural and pragmatic features of codes of ethics

Codes of ethics, as a means of influencing a person's value system, touch upon important ethical issues that arise in the sphere of business, employing ethical discourse, which is a coherent process of interpersonal communicative interaction. A code of ethics is an official document of a company in which the corporate principles and rules of conduct for its managers and employees are stated. Analysis of the codes showed that, unlike other legal documents, corporate codes of ethics do not have a clearly defined form and vary in their structure, size, and content, ranging from a few paragraphs to a few dozen pages. Codes of ethics may be:

1) corporate credo (general provisions on the ethical way of doing business: mission statements, a set of business principles, mission, vision, values, etc.). These codes are formulated as a set of ethical principles that a company promises to follow in its business: honesty, integrity, trust, respect etc.

⁶ Langlois C.C., Schlegelmilch B.B. Do Corporate Codes of Ethics Reflect National Character? Evidence from Europe and the United States. *Journal of International Business Studies*. 1990.Vol. 21. No. 4. P. 519–539.

⁷ Case J.H. Ethics? For Some Executives, It's All About Image. *UW Business*. Spring, 2003. P. 36–37.

⁸ Mathews M.C. Codes of Ethics: Organisational Behaviour and Misbehaviour. *Research in Corporate Social Performance*. 1987.Vol. 9. P. 107–130.

⁹ Farrell H., Farrell B. The Language of Business Codes of Ethics: Implication of Knowledge and Power. *Journal of Business Ethics*. 1998. No. 17. P. 587–601

¹⁰ Pollach I. Communicating Corporate Ethics on the World Wide Web. A Discourse Analysis of Selected Company Web Sites. Frankfurt am Main : Peter Lang, 2003. 236 p.

2) rules of ethical conduct (a code of ethics, a code of conduct, etc.) that regulate various aspects of business activities, referring to situations involving moral choice: relationships with customers and suppliers, conflict of interest, prohibition against bribes, employee rights and duties, environmental issues, confidential information etc. Large corporations (Procter & Gamble, Coca-Cola, Motorola, Hewlett-Packard, Ernst & Young) tend to create detailed in content and large in size text of the code, which combines a general ethical view of how their business should be conducted, as well as their employees' ethical behavior. The overall structure of the text includes: the title; the preamble (introduction by the President of the company and setting forth the ethical principles that guide the company); the main content part – a consistent presentation of rules; and the final part – further provisions and information about the company.

Creating a code of ethics is determined by communicative and pragmatic aim which draws upon the arsenal of linguistic resources and depends on pragmatic factors, such as the interaction between the addresser and the addressee, modality, evaluation, various strategies and tactics etc. The defining characteristic of the texts of the ethical codes is that they have a dual addressee:

1) direct addressee – employees of the company to whom the rules and regulations of the code are directed;

2) indirect addressee – various entities that are directly and indirectly related to the business of the company: existing customers, suppliers, shareholders (direct relationship) and the general public as potential customers (indirect relationship).

The presence of the dual addressee determines the dual pragmatic aim of the texts: on the one hand, it is the conscious specific intention of the companies' management to set ethical standards in business communication, as well as to regulate and influence the addressee's behavior; on the other hand, it is self-presentation and self-promotion of the company. These factors determine the pragmatic content of the texts of the codes of ethics which is expressed by two types of modality: for the subject of speech, an alethic modality is implemented in the form of descriptive statements; as to the addressee, a deontic modality is used in the form of prescriptions. Deontic modalities are related to the mechanisms of regulating human behavior through a system of rules and norms; however, alethic modalities characterize statements about the world in terms of truth/untruth.

The use of descriptive statements is explained by the intention of the companies to present themselves ethically oriented, complying with the rules of corporate ethics. By promulgating their own corporate code of ethics, companies indirectly provide the general public with information about the positive foundations of their business. The Present Simple Tense, in which

alethic statements are expressed, affirms the truth of the content of the utterance. For example: *We provide our employees full opportunity <...>. Mannatech strives to create an environment, which understands, fosters and embraces the value of diversity* (Mannatech).

The present form of the verbs (provide, strives, understands, fosters, embraces) reinforces and complements positive true statement. Unlike Present Continuous, Simple Present does not bind the modal value to the moment of speech, but enhances the consistency and permanent state of the utterance.

The means of expression of the deontic modality in the texts of the codes of ethics (modal verbs and their equivalents, infinitive structures, words and phrases with a modal component) are used to influence the direct addressee's behavior, as a result of which company employees are obliged to follow the rules of the code of ethics. For example: *You must comply with generally accepted accounting principles. You have a responsibility to HP to ensure that your business activities do not violate applicable antitrust and competition laws* (Hewlett Packard).

The attributive regulatory nature of the English text of the code of ethics is expressed by the following words and phrases: *it is required to, it is our obligation, it is imperative, it is very important, it is the Company's policy, to have a responsibility, to be committed, to be responsible for, to be obligated to*. They express the meaning of necessity, order, and prohibition; their usage is pragmatically conditioned since they emphasize the obligation and the importance of compliance with the rules prescribed by the code. Additionally, they can be correlated with the modal verbs *must* and *shall*, which are considered highly categorical in their nature. The phrases *it is strictly prohibited/forbidden/it is unacceptable* are synonymous with the modal verbs *must not/shall not/will not*. For example: *Personal loans to executive officers are strictly prohibited and will not be made under any circumstances* (Mannatech).

Moderately categorical statements are conveyed by the phrases *it is expected, it is recommended, you are encouraged to*, which correlate with *you should, you may*, while the phrases *it is against the law, it is prohibited/forbidden/illegal/unethical* correlate with the modal expression *you may not*, for example: *Each of us is expected to demonstrate these key beliefs in our work as Motorolans* (Motorola). *The provisions of this Code are recommended for observance by all subsidiaries* (OJSC Alfa Bank).

The texts of the codes of ethics differ from other normative texts by the fact that they allow the use of expressive means by which the addressee's social position and behavior are influenced. The wide range of verbal and non-verbal means of assessment reveal that the code of ethics not only establishes norms and regulates the behavior of the addressee, but also, to a

certain extent, serves as a self-assessment and self-presentation of the company. Self-assessment in the texts of the codes is represented by the specifics of the code's chronotope content, positive self-description and non-verbal graphic means.

Chronotope markers emphasize that creating a code of ethics ensures the reliability and viability of the company, its high reputation, tested over time. For example: *At Johnson & Johnson there is no mission statement that hangs on the wall. Instead, for more than 60 years, a simple, one-page document – Our Credo – has guided our actions in fulfilling our responsibilities* (Johnson & Johnson).

Positive self-description is reflected in the statements about the company, which sound like advertisements of these companies or resemble advertising slogans by their form. Usually, they contain vocabulary with a positive connotation, which can be contrasted with lexical units with a negative evaluative content, for example: *We will not tolerate activities to achieve results through illegal or unethical deals anywhere in the world* (Procter & Gamble) – creates a positive image of a company that expresses intolerance towards illegal and unethical acts by using double negative (particle *not* and prefixes *il-, un-*).

Non-verbal graphic means of text – photos of happy, contented employees of the company, which shows the company's friendly atmosphere, as well as the font, highlight what is important for the addressee and helps to create a positive impression of the company. One example is the phrase "*No one at any level of the Company has the authority to **require** or **permit** you to violate the law*", used in the Procter & Gamble's code of ethics, where the words *require* and *permit* are in italics and bold indicating compliance with the law, the company's reliability and its serious intentions.

During the process of communication in order to regulate the addressee's behavior, the addresser typically resorts to a variety of strategies and tactics. A strategy refers to a set of speech actions aimed at achieving the communicative goal. Choosing a particular strategy does not yet guarantee the achievement of the set goal. The overall result of strategy implementation depends on an adequate and successful combination of various tactics as a way of strategy implementation. A tactic describes specific speech actions that influence the addressee.

In the codes of ethics *hard* and *soft* strategies have been distinguished based on the way of influencing the addressees. The addresser of the code, while ignoring the principle of politeness, applies hard strategies to influence the direct addressee through the choice of categorical verbal means. However, soft strategies involve establishing good interpersonal relationships, collaborating with the addressee, and aiming at solving the tasks in common.

In the texts of the codes of conduct, hard strategies are implemented by various tactics: tactics of domination, tactics of alienation, tactics of threat, and tactics of prohibition. For example, the tactics of domination in the codes are implemented through modal verbs and their equivalents with a highly categorical meaning, as well as through imperative and affirmative sentences. This choice of language is aimed at maintaining subordination of the addressee: *You must avoid any activity or arrangement that could compromise your judgment or objectivity in the performance of your duties with Shell. It is critical that you conduct your employment activities objectively.* The above statements are characterized as status labeled, in which the dominant addresser dictates to the addressee a certain line of behavior (*you must avoid any activity or arrangement that could compromise...; it is critical that you conduct...*).

Along with hard strategies that reflect the authoritarian nature of the addresser's relationships with the addressee, the codes of ethics present strategies of a less categorical nature, which are defined in this research as soft strategies. Soft strategies are a set of tactical techniques used by the addresser of the code to engage the addressee in cooperation. Soft strategies are implemented by using a variety of tactics: solidarity tactics, tactics of emphasizing the employees' importance, tactics of self-reflection, tactics of creating a positive image, tactics of argumentation, tactics of encouraging open dialogue and tactics of politeness.

For example, solidarity tactics are used to emphasize the equality in relations between the addresser and the addressee, thereby concealing the background of the addresser's higher status role. This tactic is accomplished in the following ways: 1) by using inclusive personal pronouns *we, our, each of us*: *Just as we expect others to honor our intellectual property rights, we must honor the rights of others* (Hewlett Packard); 2) by using the company affiliation markers, such as artificially created generic staff name *Motorolans*: *Each of us is expected to demonstrate these beliefs in our work as Motorolans* (Motorola).

The choice of strategies depends on the style of leadership adopted in the company and the type of addresser-addressee relationship, which can be either subordinate or cooperative. If the addresser has subordination relationships with the addressee, then the addresser, as a higher status holder, may simply require the addressee to adhere to a certain line of behavior, using hard strategies aimed at enhancing the perlocutionary power of expression and thus making it more persuasive to the addressee. At the same time, in cooperative interaction between the addresser and the addressee, preference is given to soft strategies, which are mainly aimed at motivating the addressee.

On the basis of the above pragmatic features, two types of codes were distinguished: internally oriented and externally oriented. Internally oriented codes are formulated for the company's employees. Such codes are based on the rules and regulations of business ethics and focus on compliance. In this type of codes, there is a clear subordination of the addresser-addressee relationships. They are also characterized by a deontic modality, hard strategies, categorical directive speech acts, and adherence to the cooperation principle by the addresser.

However, externally oriented codes are addressed to the general public, that is, to the potential customers. They provide a positive description of the company (self-promotion) and emphasize cooperation between the company and its employees. Such codes predominantly have alethic modality, positive self-description, soft strategies, non-categorical directive speech acts, as well as adherence by the addresser to the principle of politeness.

2. Main concepts of codes of ethics as expression of business values

A code of ethics, which articulates a specific set of corporate values, generally includes such traditional virtues as: integrity, trust, loyalty, commitment, honesty, and respect for one another, as well as avoiding conflicts of interest. Additional values may also include newer elements, such as: innovation, teamwork, customer focus, and continuous improvement. Scholars maintain that codes as expressions of values are an integral part of corporate ethics, therefore the addresser of the code uses fundamental business values in order to create a positive image for the company¹¹.

The conceptual system of codes of ethics is a set of basic concepts that categorize knowledge in the field of business ethics. It includes four main concepts which the writer of the code of ethics uses. The central position in the system belongs to the concept of COMPANY. It performs the function of unifying and linking all the other interrelated concepts, which are REPUTATION, SUCCESS, and INTEGRITY. The abovementioned concepts are different in their nature. COMPANY, REPUTATION, and SUCCESS are characterized by a social dimension, while the concept of INTEGRITY is characterized by a purely ethical dimension.

The metaphorical analysis of the concept of COMPANY has revealed that the writer of the code uses metaphors of personification in order to present the company in the most favorable light. As a result, the inanimate object "company" is endowed with human qualities as if it were an actual

¹¹ Cox D., La Caze M., Levine M. Should We Strive for Integrity. *Journal of Value Inquiry*. 1999. Vol. 33. No. 4. P. 125–141.

human being who acts as a social entity. For example: “*Cummins is committed to quality, innovation and integrity*”. “*What is Otis doing to apply and strengthen ethical business practices worldwide?*”. “*Mannatech shall not knowingly or willfully infringe the valid intellectual property of any party or breach its obligations of confidentiality with any party*”.

The following expressions *is committed to/is doing to apply and strengthen ethical business practices/shall not knowingly or willfully infringe* along with the proper nouns *Cummins, Otis, Mannatech* personify the companies as living beings who play the role of a social entity with social responsibilities.

Here is another example of personification in the code of the *Cadbury Schweppes Company*: “*Ethical business sits at the heart of Cadbury Schweppes*”. Having taken on the image of a living being, the company is portrayed in the code as having a human body. *Cadbury Schweppes* “has a heart” as if to emphasize the company’s priority of the ethical approach to doing business.

Further analysis of the codes of ethics has revealed that the concept of COMPANY is always presented as a positive and useful member of society. The writer of the code gives the company one of the following roles: a steward, a role-model citizen, or a leader. To create a positive image of the company, the writer uses various figures of speech and descriptive words, such as the following examples: “*...to recognize our position as stewards of our customers’ business. To place the best of our thinking, energies and abilities into supporting customer enterprises*” (Lockheed Martin). “*We serve society by providing life-enhancing products and services at a fair price, and by actively supporting the communities in which we operate*”(Motorola), “*...we reflect the diverse world we serve...*”, “*...giving back to the people we serve...*” (Levi Strauss). As we can see from these examples, some companies want to be perceived by the reader as stewards doing everything within their power to support the communities’ welfare.

Other companies are trying to create an image of a perfect citizen. Here are some examples: “*We must be good citizens – support good works and charities and bear our fair share of taxes. We must encourage civic improvements and better health and education*” (Johnson & Johnson).

However, the company McDonalds prefers the leadership role: “*...being a leader in social responsibility*”, “*We realize that in today’s world, a business leader must be an environmental leader as well... We will lead, both in words and deed*”, “*We take a leadership role in education matters*”.

Thus, the writer of the code of ethics uses metaphors of personification to endow the company with human qualities, emphasizing the role the company plays in the society acting as a servant, a role-model citizen, or a leader.

Ethical concepts, on the other hand, serve as motivators, incentives, and even excuses for certain actions, as well as serving as criteria for performance evaluation. The capacity to form ethical perceptions and to apply those perceptions in real-life situations is arguably one of the most important features of a human individual or of a society as a whole, in the sense that it has a bearing on all spheres of life.

When all of the separate elements which are part of the ethical perceptions of an individual or of a society are viewed as a whole, they may ultimately be referred to as “universal ethical concepts”. Universal ethical concepts are the essence of ethics of the individual and society, their actual semantic content is dynamic and depends on time, economic, ethnic and cultural, social, political, psychological and other factors.

An analysis of the concept of INTEGRITY has enabled us to consider the basic business values that are embodied in a code of ethics. The choice of the concept has not been arbitrary – INTEGRITY is considered by a number of scholars to be the most fundamental ethical value¹². This concept is represented by means of numerous nouns and adjectives which express the social and ethical evaluation of the addresser of the code of ethics.

We have observed the following pattern: the more significant for the addresser the value is, the greater the number of synonyms used by the addresser in the code to express it. That is the reason why the concept of INTEGRITY is expressed by an elaborate system of synonyms and phrases, such as honesty, the highest ethical standards, respect, justice, trust, commitment, responsibility, fairness. For the addresser of an ethics code INTEGRITY is the foundation of the company, which determines its reputation, as reflected in the following phrases: *integrity is “an enduring value”, “our most valuable asset”, “fundamental principle”, “at the core of the values”, “strong foundation”, “essential to ethical business practices”, “at the heart of the company’s philosophy”, “fundamental basis”, “...underlies how we compete in the marketplace and how we behave”, “...forms the basis for all of our relationships”, “the highest standards/degree/sense/level of integrity”*.

Thus, the analysis based on the codes of ethics has revealed that the addresser of the code considers INTEGRITY to be the most fundamental and all-encompassing business value. The addresser uses metaphors of personification to endow the company with human qualities of a servant, a role-model citizen, or a leader. The concepts COMPANY, REPUTATION, and SUCCESS are socially determined, whereas the concept of INTEGRITY

¹² Putman D. Integrity and Moral Development. The Journal of Value Inquiry. 1996. No. 30. P. 237–246.

has a purely ethical dimension. Further research will be focused on the concepts of REPUTATION and SUCCESS.

Since corporate social responsibility takes into account the long-term interests of customers and society, every company's long-term success is built upon its reputation. Only those companies that know and abide by the rules of trade and fair competition, as well as value one of the most important elements of success – their reputation, their good name – can expect to achieve success.

The codes of ethics that underpin the social and ethical principles of business conduct indicate that, in the addresser's worldview, the concept of INTEGRITY correlates with the concepts of REPUTATION and SUCCESS. These concepts are semantically similar, as the ethical behavior of employees contributes to building a good reputation for the company, which, therefore, leads to success. The reputation, and, subsequently, success of the company, depend on the customers' trust and loyalty. Therefore, the following semantic chain can be built: INTEGRITY> REPUTATION>SUCCESS. If INTEGRITY is a component of REPUTATION, then REPUTATION is a component of SUCCESS.

The above is supported by examples where all three concepts are interconnected and can be used in the same context. For example: *"Yes, Alliance & Leicester believes that the path to success lies in honest relationships and high standards of business ethics: "success through fair dealing and high standards of business integrity" (Alliance & Leicester). "Integrity in everything we do is essential to Cummins' ability to deliver an excellent and sustainable long-term return to our shareholders. Conducting our business with integrity – honestly and fairly – will earn repeated business from our customer's (Cumming Energy). "An excellent and sustainable long-term return" verbalizes the SUCCESS concept, whereas "earning repeated business from our customers" (i.e. to earn good reputation with customers) acts as a verbalizer of the concept of REPUTATION.*

The analysis of the texts made it possible to establish that, according to the addresser of the code, success depends on the following factors: 1) how ethically oriented the company is in its activity (ethics); 2) the quality of work of the company's employees (performance); 3) how the company treats its employees and what kind of working conditions it creates for them (people, employees, team). Accordingly, we distinguish the following components of the concept of SUCCESS: BUSINESS ETHICS, QUALITY, and RESOURCE.

Consider how the concept is verbalized at the level of its components. For Hewlett Packard, personal and professional ethics are among the key factors behind success. The company perceives BUSINESS ETHICS as a component of the concept of SUCCESS: *"There is no substitute for personal*

and professional integrity; doing well and doing good can go hand in hand; and trust and respect have always been the cornerstones of our success”(Hewlett Packard). The phrases “doing well” and “the cornerstones of our success” represent the concept of SUCCESS, while “personal and professional integrity, doing good, trust, and respect” are components of BUSINESS ETHICS of the concept of SUCCESS.

To be the market leader, Duke Energy Corporation must adhere to high ethical standards: *“It’s not enough to be strong and big and successful. It is truly a great company, we must conduct our business ethically. We all know where we want to go at Duke Energy – we want to lead the energy industry. We also know how we want to get there – honestly, morally and with integrity. It might not be the easiest way. But for us, it is the only way”*(Duke Energy). The example shows that it is important for the company not only to succeed in their activities (*to be strong and big and successful; to be truly a great company; to lead the energy industry; to get there*) but to do it the right way (*to conduct our business ethically; honestly, morally and with integrity; not the easiest way*). The contextual closeness and interdependence of the concepts of INTEGRITY and SUCCESS are shown in the following example: *“We value performance achieved with integrity... Conducting GSK’s business with honesty, fairness, and integrity will ensure our continued growth and success and help us achieve our strategic mission”*(GlaxoSmithKline).

Financial success, that is a profit, is the goal of any company, however, some companies associate success with how well customers are satisfied with quality of the company’s product. Phrases such as *customer satisfaction, to satisfy customers and improve profitability* highlight QUALITY as the second component of the concept SUCCESS. For example: *“Customer satisfaction will be the measure of our success”* (Cummins Engine). *“We encourage our employees to use their own initiatives to satisfy customers and improve profitability... We must pursue excellence in the quality of each product, service and contact... Our success depends upon the achievement of excellence”* (Coca Cola).

In the codes of *First Federal* and *Sybase*, for which honest work is based on success, there is a number of linguistic tools that represent the QUALITY component of the concept of SUCCESS. For example: *<...> full, fair, accurate, timely and understandable disclosures in First Federal’s periodic reports are legally required and essential to the success of your business* (First Federal). *All employees are expected to contribute to the success of Sybase by performing their jobs as required and conducting themselves in a professional manner consistent with the company’s business philosophy, values and standards of business conduct* (Sybase).

Williams-Sonomainc argues that in order to be successful (*to succeed, we live by a short, but important list of values*), the company employees must live by certain important principles, one of which is quality of their products and services, which should be the pride of the company (*We must take pride in everything we do*). For example: “*Quality: We must take it and everything we do. From our people, to our products and to our relationships with business partners and our community, quality is our signature*” (Williams-Sonomainc).

The factors that contribute to success (*the key to our success; can be successful and achieve; the potential of our company*) are the employees and the customers of the company (*our employees, the corporate team, the best people available; People First; our associates and their imagination; customers ... without them nothing else matters*), as well as the atmosphere in which they work (*respectful, creative, and positive atmosphere where employees can be successful; an environment that attracts, motivates and recognizes high performance*).

In the following example, RESOURCE, the third component of the concept of SUCCESS, is illustrated: *Since our employees are the key to our success and we are all part of the corporate team, By providing a respectful, creative, and positive atmosphere where employees can be successful and achieve, Sybase is capable of attracting, motivating, and retaining the best people available* (Sybase).

Metaphorically, this concept, like the concept of INTEGRITY, is modeled as a foundation or building (*threaten the foundation, strong foundation, to build on a foundation, to undermine the foundation, cornerstone, keystone to success*), for example: *Together this code and the Compliance Program set an ethical tone for Conducting business and reinforcement Mannatech’s commitment to integrity. Since its inception, the keystone of Mannatech business success has been integrity with respect to its dealings with its Independent Distributors and customers* (Mannatech). SUCCESS in this example is a building, the cornerstone of INTEGRITY, which shows the interdependence of the concepts.

Thus, an analysis of the contexts of use of verbalizers of SUCCESS made it possible to distinguish its three components: BUSINESS ETHICS, QUALITY, and RESOURCE. The concept of SUCCESS in the addresser’s worldview correlates with the concepts INTEGRITY and REPUTATION. These concepts are semantically interconnected, forming the following conceptual chain INTEGRITY > REPUTATION > SUCCESS.

The concept of REPUTATION can be interpreted differently: in the legal aspect, it is considered as a public assessment of a person’s activity; in the economic aspect, as a cycle of transactions with a product that leads to the ultimate goal (sales), and the linguistic interpretation includes two meanings:

1) evaluation (positive or negative); 2) a highly positive opinion about something or someone. Combining the established definitions, we can distinguish two important components of this concept: on the one hand, the reputation of the company includes the evaluation of the production process and the quality of the product as its end result, and, on the other hand, the opinion that customers have about the activity of the companies as a whole. For example: *“We damage our good name if we ship products or deliver services that fail to live up to Motorola standards”* (Motorola). The phrases “ship products” or “deliver services” indicate a sign of “production process”; while “good name” is the verbalizer of the concept of REPUTATION.

On the other hand, in the texts of the codes, the word “reputation” has the meaning of “a highly positive opinion generally held about a person or thing”, for example: *“We protect and enhance the reputation, ensuring our continued success... The integrity and professionalism we bring to these challenges, working in our country practices and as part of our global organization, define the reputation of Ernst and Young”* (Ernst & Young).

In conclusion, the concept of REPUTATION consists of two main elements: on the one hand, it is a set of internal qualities and properties of a person, and, on the other, it is a public opinion, an assessment of this set. This means that the company’s reputation includes the process of production and quality of the product as its end result, as well as the opinion that customers have about the company’s activities as a whole. The concept of reputation is used by the addresser of the code in order to create the image of a powerful company which is able to fully satisfy its customers.

The chapter analyzes some of the major concepts of the conceptual system of “business ethics” based on the codes of ethics developed by American companies. Analysis of the concepts of INTEGRITY, COMPANY, REPUTATION, and SUCCESS has enabled us to consider the basic business values that are embodied in the codes of ethics.

CONCLUSIONS

The research of the codes of ethics, developed by American corporations, has taken into consideration their structural, semantic, content and pragmatic aspects. The addresser/addressee interaction has been explored which allows the distinction of two types of the codes of ethics: internally oriented codes (formulated for employees to ensure their compliance with the rules of business ethics and a clear subordination of the addressee); and externally oriented codes (addressed to the general public, potential customers) that provide self-description of the company for the purpose of self-promotion and emphasize cooperation between the company and its employees. The subordinate type of addresser-addressee interaction is expressed by deontic modality and hard strategies, making it more persuasive to the addressee.

The cooperative type of interaction between the addresser and the addressee is expressed by means of alethic modality and soft strategies.

A cognitive approach to the study of the semantic features of the codes of ethics makes it possible to reconstruct the concepts of business ethics and, subsequently, identify the conceptual sphere of business ethics, which includes four basic concepts that the addresser of the code of ethics operates in. Central to it is the concept of COMPANY, which performs a unifying function, linking all the other interdependent concepts: REPUTATION, SUCCESS, and INTEGRITY. The concepts of COMPANY, REPUTATION, and SUCCESS are characterized by social orientation, while the concept of INTEGRITY belongs to ethical concepts. In most of the texts of codes of ethics, the concept of INTEGRITY is presented as a fundamental ethical principle. The concepts INTEGRITY, SUCCESS and REPUTATION have some common verbalizers, which indicates that for the addresser of the code these concepts are holistic and interdependent.

SUMMARY

The article explores codes of ethics, developed by American corporations, from their structural, semantic, pragmatic, and cognitive aspects. The research of the specifics of the addresser/addressee interaction, subordination or cooperation, allows the distinction of internally oriented and externally oriented codes of ethics. The internally oriented codes are formulated for employees to ensure their compliance with the rules of business ethics and a clear subordination of the addressee. However, externally oriented codes are addressed to the general public (potential customers), provide self-description for the purpose of self-promotion and emphasize cooperation between the company and its employees. Within the pragmatic aspect, the means of expression of deontic and alethic types of modality characteristic of ethics codes have been examined. The article also explores some of the major concepts of the conceptual system of “business ethics”. The concepts of INTEGRITY, COMPANY, REPUTATION, and SUCCESS, as fundamental business values of the codes of ethics, have been analyzed.

REFERENCES

1. Habermas J. The Theory of Communicative Action. Vol. 1. London : Heinemann, 1984. 465 p.
2. Crystal D. Language and the Internet. Cambridge : University Press, 2002. 272p.
3. Fairclough N. Language and Power: Second Edition. Harlow, England : Pearson Education, 2001. 226 p.

4. Herring S. Computer-Mediated Communication: Linguistic, Social and Cross-Cultural Perspectives. Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins, 1996.136 p.

5. Bommer M., Gratto C., Gravender J., Tuttle M. A Behavioral Model of Ethical and Unethical Decision Making. *Journal of Business Ethics*. 1987. No. 6. P. 265–280.

6. Langlois C.C., Schlegelmilch B.B. Do Corporate Codes of Ethics Reflect National Character? Evidence from Europe and the United States. *Journal of International Business Studies*. 1990.Vol. 21. No. 4. P. 519–539.

7. Case J.H. Ethics? For Some Executives, It's All About Image. *UW Business*. Spring, 2003. P. 36–37.

8. Mathews M.C. Codes of Ethics: Organisational Behaviour and Misbehaviour. *Research in Corporate Social Performance*. 1987. Vol. 9. P. 107–130.

9. Farrell H., Farrell B. The Language of Business Codes of Ethics: Implication of Knowledge and Power. *Journal of Business Ethics*. 1998. № 17. P. 587–601.

10. Pollach I. Communicating Corporate Ethics on the World Wide Web. A Discourse Analysis of Selected Company Web Sites. Frankfurt am Main : Peter Lang, 2003. 236 p.

11. Cox D., La Caze M., Levine M. Should We Strive for Integrity. *Journal of Value Inquiry*. 1999. Vol. 33. No. 4. P. 125–141.

12. Putman D. Integrity and Moral Development. *The Journal of Value Inquiry*. 1996. No. 30. P. 237–246.

Information about the author:

Shypitsyna Yu. V.,

PhD in Linguistics (Candidate of Philological Sciences),

Associate Professor,

Lecturer of Intensive English Program Department

University of Dayton

300 College Park, Dayton, Ohio, 45469, USA

PREDICATES OF STATE DENOTING MENTAL CONDITION OF MAN

Shutova M. O., Mudrynych S. Yu.

INTRODUCTION

The question of the classification of verbal meanings has long attracted the attention of representatives of different linguistic schools. A number of classifications were created, based on different grounds, but no clear distribution and description of verbal meanings could be made by any scientist. In developing this problem, linguists have encountered a great number of difficulties due to the fact that “the verb is the most complex and capacious grammatical category”¹. All attempts to solve this question on a formal and grammatical basis were doomed to failure because, by intuitively distinguishing classes of verbs, the researchers did not attempt to give them detailed classification features.

The topicality of research is specified of the complex study of lexical-semantic groups of predicates of state and opens new perspectives for the exposure of semantic word-building features of the predicates of state, so for cognition of their role in the linguistic picture of the world that answers the tasks of the system and functional approach to the language phenomena, helps to determine directions of state on denotation envelopment of the lexical system on the whole.

The aim of the investigation consists in the analysis of lexical-semantic properties of predicates of state denoting mental condition of man in the different contexts of functioning. The set purpose will be realized through the concluding of such definite *tasks*: to consider a question about semantic classification of predicates of state in the English language; to define the classification signs of predicates of state; to make general semantic classification of predicates of state in the English; to analyze lexical-semantic properties of predicates of state denoting mental condition in different contexts of functioning.

1. Methodology

The success of scientific intelligence largely depends on the consistent adherence and clear application of scientific principles. Scientific principles

¹ Виноградов В.В. Об омонимии и смежных явлениях. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. Москва, 1975. С. 237.

are considered to be fundamental in solving a scientific problem, a way of organizing knowledge that provides an organic link between the various elements of knowledge within a coherent theoretical system. They are of a regulatory nature, that is, the researcher must comply with them, otherwise scientific research ceases to be scientific. True science arises only when specific scientific methods are formed and systematically used – a set of ways and means of empirical and theoretical study of objects and phenomena of reality.

Through scientific methods, they acquire knowledge that can be tested, stored and transmitted. The fate of a scientific discovery depends to a large extent on the right method, and therefore, not only the result of the research, but also the path that leads to it, must always be properly chosen. The method determines the approach to the research object, the relationship between the subject and the research object, the method of construction of scientific knowledge, the general orientation and nature of the study².

The complex of methods of linguistic analysis is used for decision of set tasks in the investigation. *The descriptive method* allows choosing research units and realizing their classification and interpretation. It is used for determining the state, conducting an inventory of the words of the semantics of the state and explaining the peculiarities of their structure and functioning at a certain stage of language development, in synchrony, as well as to establish the part-language potential of the words of the status category and to carry out their classification and interpretation. Using the techniques of internal interpretation on the basis of comparison and juxtaposition of linguistic units, their differential features are established, and on the basis of the commonality and differences of the unit are combined into different paradigmatic groups.

The structural method is aimed at identifying features of linguistic representation of predicates, processes of interaction of semantic and formal-syntactic. *Transformational method* and *method of synonymous substances* are used at semantic analysis and classification of lexical-semantic groups of predicates of state. The construction of the formulas of interpretation required in the selection of lexico-semantic groups of predicates of state, allowed to fully reflect the meaningful content of the predicates of state. The methodological basis of the research is the scientific works in the field of English linguistics.

² Степанов Ю.С. Методы и принципы современной лингвистики : монография. Москва : Едиториал УРСС, 2005. 312 с.

2. Semantic signs of predicates of state

Topical for modern linguistics is a comprehensive study of individual lexical semantic groups (hereinafter – LSG). Study of LSG from different sides leads to the disclosure of the general processes of vocabulary development, that is, for linguistics is not indifferent to the way that in each particular language is given a subject-semantic area, what signs of objects are displayed in separate names, and, therefore, characterize different members of the same semantic group³.

Word classes can be characterized depending on which components, whether formal or semantic, are common to words in a given class. From this point of view, there are three types of word classes: formal, formal-semantic and semantic⁴.

The most important from the point of view of the lexical system is the type of word classes being the last of them, or the lexical-semantic groups (LSG). The lexical-semantic group is the largest word organization in terms of its members, which is united by a common (basic) semantic component⁵.

Linguists identify the predicates of the state with the value of the mental and physiological state of man and words with the value of the state of nature, environment (Zheltov, 2001, Lakoff, 1987; Langacker, 1997). Also they emphasize that there is a relationship between the value of the state predicates and their syntactic compatibility with belonging to one or another category.

As you know, state verbs are not used in the Continuous form. B. Comrie argues that the use or non-use in progressives is semantically predetermined: although not all languages “have a long-lasting aspect, there is an arbitrary choice of verbs to indicate the condition in different languages”⁶. According to D.R. Doughty, stative verbs in English can be categorized into four semantic groups: emotional verbs, possessive verbs, cognitive verbs (verbs expressing cognition and mental processes) and verbs that denote existence. Among the cognitive verbs-states D.R. Doughty identifies: *believe, desire, forget, imagine, know, mean, realize, recognize, remember, suppose, think, guess, presuppose, recall, regard, suspect, doubt, understand, impress*⁷.

³ Іваницька Н.Б. Функціонально-семантична класифікація абсолютивних дієслів в українській та англійській мовах : монографія. Київ : КНТЕУ, 2004. С. 48.

⁴ Апресян Ю.Д. Синтаксическая обусловленность значений. *Русский язык в школе*. 1967. № 6. С. 6.

⁵ Желтов Ю.О. О лексико-семантических особенностях категории состояния. *Вестник Башкирск. ун-та*. 2001. № 3. С. 23.

⁶ Comrie B. Aspect. Cambridge University Press, 1985. P. 97.

⁷ Dowty D.R. Temporary Restrictive Adjectives. *Syntax and Semantics*. New York, 1998. P. 34.

R. Quirk and S. Greenbaum, in their own aspectual classification of verbs, distinguish intellectual states: *believe, know, realize, think, understand*⁸. It is intellectual states that make up a large group of state verbs that do not allow their use in the Continuous form. E.M. Gordon and I.P. Krylova divide English verbs by semantics into action-defining words, the term “action” has the meaning of: 1) activity – to walk, to speak, to play, to study; 2) process – to sleep, to wait, to live; 3) states – to be, to like, to know; 4) attitude – to consist, to resemble, to lack.

According to Continuous form, scientists divide them into two groups: action verbs and state verbs. Action verbs can be used in Continuous form, and state verbs cannot be used in Continuous form. The difference between action verbs and state verbs is fundamental in English grammar. Grammarians identify the most common state verbs: **verbs that reflect physical sensations**: *to hear, to see*; **verbs that express feelings**: *to adore, to detest, to dislike*; **verbs that express desire**: *to desire, to want, to wish*; **verbs that reflect thought processes**: *to admire (to be of a high opinion), to appreciate, to understand*; **relative verbs**: *to apply, to be, to belong, to concern, to contain, to depend, to depend, to deserve, to some other verbs: to agree, to allow, to appear (= to seem), to astonish, to claim, to consent*⁹.

Before defining the lexical-semantic bits of the words of the semantic of state, let's try to outline the semantic features that will allow us to divide the words into groups. L.V. Vasilyev believes that the work on studying the semantic system of any language is most appropriate to begin with a comprehensive description of individual semantic classes¹⁰.

E.V. Kuznetsova insists on a comprehensive approach, because the place of a word in the lexical system of language is determined by both external factors (correlation with reality and thinking) and internal (syntagmatic and paradigmatic connections with other words)¹¹.

For the state verbs, the defining sema is “to be in some state”. For proper and complete selection of LSG you need to find all those categorical-lexical semas that combine the lexemes into one semantic class.

According to the results of the study of the classification features of verbal state predicates, we distinguish the following semantic signs of predicates of state in English:

⁸ Quirk R. A Student's Grammar of the English Language. Longman Press, 1991. P. 386.

⁹ Gordon E.M. A Grammar of Present-Day English. Москва : Высшая школа, 1980. P. 253.

¹⁰ Васильев Л.М. Предикаты состояния в русском языке. Исследования по семантике (Семантика языка и речи). Уфа : Изд-во Башкирск. гос. ун-та, 1991. С. 32–49.

¹¹ Кузнецова Э.В. Части речи и лексико-семантические группы слов. *Вопросы языкознания*. 1975. № 5. С. 83.

1. **Time axis affiliation.** A state, unlike actions and processes, is directly placed on the time axis, so it occurs at any point in the segments with which it is related.

2. **Inactivity.** The words of the semantic of state cannot be meaningful, they exist on their own and do not require any effort to support it.

3. **Focus on the subject.** If the subject is not directly manifested in the grammatical structure of the sentence, then its reading is not difficult. The state subject belongs to the type of passive subjects. Therefore, the course or maintenance of a state is entirely determined by the external to the subject by force, therefore the state exists by itself. The designation of the state refers primarily to persons, indicating their intrinsic, psychic properties, which cannot be observed directly or through their external manifestations, for example: *He is ashamed; We are happy*. Internal states cannot be observed directly, so they can only be analyzed by their manifestations.

4. **Static.** In the semantics of state words, the idea of static equilibrium is expressed, in which nothing is created, changed, or moved, so the words of state semantics in any context keep the value of continuous flow relevant for a particular period of time.

The semantic characteristics of the state words include temporality and aspectuality, which allow them to be qualified and classified according to such indicators: dynamic/statistical, action, activity, state, event and others.

3. Semantic characteristics of the state words

Any human condition is a reflection of those phenomena or qualities of things that are perceived by the senses and consciousness. Therefore, the distribution of the words of the semantics of state into groups should represent the psychological conditionality of perception.

Different researchers place different criteria in the division of verbs into lexical-semantic classes. The following semantic features can be used as a basis for division: static/dynamic; duration/moment; controllability/uncontrollability; agency/non-agency¹².

Therefore, there are several variants of verb separation in English. The most common is the division of verbs by the aspect of static/dynamic into action verbs, denoting action, process, and state verbs, describing different mental and emotional states.

Traditionally, the following features are distinguished: the states do not have a phase structure; the states are “ongoing”, long in time, if they are

¹² Кузнецова Э.В. Части речи и лексико-семантические группы слов. *Вопросы языкознания*. 1975. № 5. С. 86.

“viewed from the middle”¹³; states are unintentional, uncontrolled; states are immutable, homogeneous¹⁴. Each of the above points can be denied.

Although states do not have a phase structure, they can begin and end. The beginning of the state is receptive, the end is terminative, that is, the beginning and end of the state are dynamic.

The question *How long...?; For how long...?* indicates the duration, time length of the state. Duration theoretically implies state boundaries. State verbs belong to unbounded predicates: it is difficult to trace the end of mental states or feelings because they are uncontrollable. On the one hand, states are unintentional and uncontrollable.

State verbs do not indicate volitional acts. On the other hand, mental states are the result of previous mental acts, and therefore the unpredictability of the state as a result cannot be stated.

States are unchanged. B. Comrie compared run and know in terms of phase. In the sentence John knows where I live, all phases of the situation are the same, whatever the time interval, the situation remains the same. In the sentence John is running, phases are different and alternate alternately¹⁵.

However, not everyone agrees with this conclusion. E.V. Kuznetsova believes that the states are indeed signs, but only those that imply a preliminary process. Each state must be preceded by the process that triggers it. Knowledge is preceded by thinking, learning, understanding. The construction be + Adj (be married, be hard) can be considered a state, since there are processes of hardening, marrying¹⁶.

To isolate the lexical-semantic group of state verbs in the vocabulary of modern English literary language, it was decided to carry out the work by deductive method – from the whole volume of the morphological class of verbs to go to the subclass of state verbs. To distinguish LSG, a number of classification features have been developed that distinguish verbs from other semantic groups. The analysis of verbal vocabulary was based on the material of specific syntactic constructions, since the semantic class defines its features only in the composition of sentences.

The central semantic union of units is the lexical-semantic group. Lexical– semantic groups are a combination of meanings of words that denote specific concepts that differ in the degree of expression of quality, characteristics, actions, objects, phenomena. Lexical-semantic groups

¹³ Там само. С. 50.

¹⁴ Желтов Ю.О. О лексико-семантических особенностях категории состояния. *Вестник Башкирск. ун-та*. 2001. № 3. С. 45.

¹⁵ Comrie B. Aspect. Cambridge University Press, 1985. P. 96.

¹⁶ Кузнецова Э.В. Части речи и лексико-семантические группы слов. *Вопросы языкознания*. 1975. № 5. С. 83.

combine synonymic word strings that express one concept, but on different sides, that is, different features, characteristics¹⁷.

Thus, in the first lexical-semantic group of verbs with the meaning of the human condition, we distinguish two subgroups of words: the designation of the physical condition of the person and the designation of the mental state of the person. In the second lexical-semantic group of verbs with the meaning of the state of nature, the environment is also leading to human perception. Here we distinguish such subgroups of verbs, where the state of nature is perceived by the organs of vision, at organs of hearing, at temperature sensations, at tactile sensations, at position and movement of the person in space, taste and olfactory sensations, at organic sensations, a state emotionally evaluated by the person, a state intellectually evaluated by a person.

First of all, consider the words with the value of the physical state of man, where you can distinguish the following subgroups of words:

– **a verb with the meaning of a condition that occurs with pain and temperature sensations:** *to be cold, to be hot, to be ill, to be sweaty, to be sick, to feel hot* and others, for example: *The night was bitterly cold but they didn't seem to feel cold (J. Hilton);*

– **the position of a person in space, movement, time** in English is conveyed by verbs-conjunctions that form a compound noun phrase: *to be comfortable, to be crowded, to be empty, to be early, to be in time, to be late, to be soft; as well as traffic condition: afoot, astir, afloat and others; space: afire, aflame, alive, asleep, awake, alone, apart, ahead* and others.

– **length in space** in English is conveyed by verbs-conjunctions that form a compound noun phrase: *to be deep, to be not deep, to be far, to be not far away, to be high, to be low, to be narrow, to be wide, astray, astride, askew, askint* and others, for example: *I was high in the mountains (E. Hemingway); We were low the river, the singing ceased; the young moon hid behind a tree, and all was dark (J. Galsworthy); "Nonsense! I prefer astride (A. Christie);*

– **visual and auditory sensations:** *to hear, to notice, to see* and others, for example: *She heard his voice, which sounded dry and harsh (F. O'Connor); But Julia did not notice the film-stars, they went, she stayed (S. Maugham); You see this creature with her curbstoep English: the English that will keep her in the gutter to the end of her days (B. Show);*

– **organic sensations** in English are conveyed by verb-conjunctions that form a compound noun phrase: *to be hard, to be haggard, to be hungry, to feel bad, to feel not well, to feel sick, to feel queer, to feel pain, to feel*

¹⁷ Кузнецова Э.В. Части речи и лексико-семантические группы слов. *Вопросы языкознания*. 1975. № 5. С. 79.

tickling, athirst and others, for example: *And George was haggard* (M. Spark); *“Your Tod is hungry, and must be red”* (A. Cronin).

The second is a group of verbs with the meaning of a person’s mental state, depends on the external and internal influences on the organs of human perception. There are subgroups of state semantics with values:

– **human emotional state:** *to be in calm, to be funny, to be gay, to be hungry, to be in love, to be in spirits, to be sad, to be terrified, to become unreasonable, to detest, to dislike, to hope, to hate, to like, to love and others.* For example: *But this April in 1844 was unusually warm and the miners after being on strike almost three weeks were still in high spirits* (G. Gordon); *But here, at Shangri-ha, all of us were in deep calm* (A. Christie); *Jan Cloot became unreasonable in tone* (M. Spark); *Nye saw that she wanted to leave, but was afraid to admit it* (A. Cronin); *I’m not in love with her as I was in love with Isabel* (S. Maugham);

– **willful state of the person:** *to be busy, to be free, to be lazy, to desire, to force, to feel bad/unhappy, to forbid, to require, to want, to wish and others,* for example: *But all the moment he was too busy planning the day* (A. Cronin); *God forbid that he should know anything about the forces of Nature! God forbid that he should admit for a moment that there are such things* (J. Galsworthy);

– **the moral state of the person:** *aghast, ashamed, afraid, agape, agog, to assume, to believe, to be envious, to be sorry, it’s a sin (to), it’s useless, to respect and others,* for example: *But if I was not personally concerned I should be sorry at the waste* (J. Hilton); *“You don’t seem in the least ashamed”* (F. O’Connor); *He put his head back gently as if he was afraid it would crack* (F. O’Connor);

– **the intellectual state of a person:** *aware, assure, assume, to admire, it is known, it is correct, it is true, it is reasonable, in vain, it is unscrupulously, it is indifferent, it is efficient, it is passive, how interesting and more,* for example: *He was well aware of the need of the local paper* (A. Cronin); *“It is true there’s no one to see. He’s quite alone”* (J. Hilton); *Even when my husband was alive I was always too busy with my films or my baby, it is known* (F. O’Connor);

– **with a modal tone:** *it’s advisable, it is necessarily, it is necessary, it’s enough, it is impossible, it is possible, it is well worth, it is well worthless, it is time and others.* Modal significance has many shades: possibilities, impossibilities, obligations, necessities, needs, assumptions, for example: *You may or may not be aware that shortly before she died Miss Arundell wrote to me* (A. Christie); *“Is it possible to have wine with the meals?” I asked her* (E. Hemingway); *Is it necessary to have a barber before breakfast?* (J. Hilton).

Human perception also underlies the classification of the words of the semantics of the state with the meaning of the state of nature. Depending on which organs and under what circumstances the phenomenon is perceived, we distinguish the following subgroups of words:

– **organs of vision:** *aglow, ablaze, alight, it is bright, it is bare, it is black, it is crowded, it is clean, it is clear, it is dirty, it is dark, it is empty, it is green, it is light, it is misty (foggy), it is snowy, it is white* and others, for example: *The winter passed into spring, and the gardens on the Riviera were **ablaze** with colour (S. Maugham); At the bottom of the steps, on one side, grew a large bush and it was **alight** with fireflies (S. Maugham); It was **clear** in the afternoon (J. Galsworthy);*

– **hearing:** *it is heard, it is noisy, it is stiffly, it is still, it is tranquil, it is windy* and others, for example: *The plain was spread before her; it was **tranquil** and serene in the morning light (L. Voynich); The air in the Yard Seam was hot and still (S. Lewis); There were numbers of them walking in the cool, after the day's heat, it was **noisy** and the air was alive with the sound of voices, murmuring secrets (J. Galsworthy);*

– **temperature sensation:** *it is cold, it is coolly, it is frosty, it is hot, it is warm* and others, for example: *It's too **hot** to go for a bike ride (M. Spark); It was **cold** in a daytime (M. Spark); The winter passed into spring and it was **warm** in the gardens on the Riviera (S. Maugham);*

– **tactile sensations:** *it is damp, it is dry, it is dusty, it is slippery* and others, for example: *The morning was **dry** and clear (F. O'Connor);*

– **taste and olfactory sensations:** *it is bitter, it is balmy, it is smell, it is sour, it is sweet, to smell, it is tasty, to taste* and others, for example: *The night was **sweet**, the pavements were dry, birds singing in the gardens, the air was soft and cool (A. Cronin); The air was **balmy**, not too much heat in the sun (J. Galsworthy); The air **smelt** of decay and stagnation (G. Parker);*

– **a state emotionally assessed by person:** *it is beautifully, it is blissfully, it is disgustingly, it is excellently, it is nice, it is pleasant, it is perfect, it is refined, it is sad, it is sultry, it is terrible, it is wonderfully* and others, for example: *The night was **sultry** and Kitty sat at the window looking at the fantastic roofs (M. Spark); The sun of the early autumn was **pleasant**, and if at daybreak was cold, the warmth later was very grateful (J. Hilton).*

Thus, considering different views on the classification of the predicates of state in English, we can conclude that the central semantic association of units is the lexical-semantic group, and the main semantic signs of the predicates of state in English are belonging to the time axis, inactivity, inactivity subject of status, static, temporal and aspectual.

4. Classification of words denoting mental state

The main criterion for the distribution of words by lexical-semantic groups is human perception. In the lexical-semantic group of words with the meaning of the human condition, we distinguish two subgroups of words: the designation of the physical condition of the person and the designation of the mental state of the person. In the lexical-semantic group of words to indicate the mental state of a person can be distinguished the following subgroups of words: emotional state of the person, volitional state of man, moral state of man, intellectual state of man.

Careful study of the classification of verbs within the individual semantic categories, which denote the physiological and psychological states, gives an opportunity to adequately reconstruct the imaginary picture of the world of emotions and psychophysiological states that denote these verbs.

For the selection of LSG predicates of mental state of man verbal vocabulary of modern English literary language was subjected to analysis from the standpoint of the above criteria. The material of the study was the verbal vocabulary of Oxford English Dictionary (2010). Questions of any classification of lexemes in semantic terms are based on a deep understanding of the meaning of each word. Only a complete elucidation of the semantics of the verbs makes it possible to identify the seven of them, to correlate these tokens with a number of similar ones.

The semantic structure of a verb group is related to the transitivity and intransitiveness of the verb and is determined by the appropriateness of the lexical meaning of the verb to the subject or object. All the verbs in this group are divided into subgroups by the presence of the lexical-semantic variant of the state in the substantive structure: first, it is the verb, in the substantive structure of which there is a lexical-semantic variant of the state, for example: **to matter** v. – to be important, especially to be important to you, or to have an effect on what happens, for example: “*No **matter** where you get a boat, it will be the same*”, *Burke said to Nisus (M. Spark)*, secondly, it is a verb in which the lexical-semantic variant of the condition is manifested through nouns having the same root morpheme, for example: **to regret** v. – to feel sorry for something you have done and wish you have not done it, for example: “*I **regret** about the Macpherson and the others*”, *Nisus said to them (M. Spark)*; *I was seized with **regret** to the brim (M. Spark)*; third, it is verbs in which the lexical-semantic variant of the condition is manifested through synonyms, for example: **forgive** v. – to decide not to blame someone or to be angry with them, although they have done something wrong, for example: *If they mention the American girl that took the pills in your flat, say you **forgive** her (M. Spark)*; and fourth, it is a verb in which the lexical-semantic variant of the condition is manifested through suffixes of the same root morpheme, for example: **to prevent** v. – to do

something, to prevent it from happening, prevention n. – in the act of preventing something or the actions that you take ordering to prevent something, for example: *She clenched her hands in ordering to prevent herself from telling him to hold his silly tongue (S. Maugham).*

In this study, the meaning of each verb is determined by its interpretation in the Oxford English Dictionary and has been repeatedly tested on the material of specific syntactic structures. In the detailed description of the semantics of predicates of the mental state of a person, some commonality of meanings of individual tokens became noticeable. This made it possible to group them into closer groups with identical or very close semantic relations. Some verbs thus remained outside the selected subgroup because they exhibited individual semantic relations, with no analogues among the other units.

The selected semantic group has the following tokens: *to be in calm, to be funny, to be gay, to be glad, to be in love, to be in spirits, to be sad, to be terrified, to become unreasonable, to detest, to dislike, to hope, to hate, to like, to love, to be busy, to be free, to be lazy, to desire, to force, to feel bad/unhappy, to forbid, to require, to want, to wish, to assume, to believe, to be envious, to be sorry, it's a sin (to), it's useless, to respect, to admire, it is known, it is correct, it is true, it is reasonable, in vain, it is unscrupulously, it is indifferent, it is efficient, it is passive, it's advisable, it is necessarily, it is necessary, it's enough, it is impossible, it is possible, it is well worth, it is well worthless, it is time, to desire, to want, to wish, to admire (to be of a high opinion), to appreciate, to believe (= to consider), to consider (= to regard), to doubt, to expect (= to suppose), to feel (= to consider), to imagine, to know, to perceive, to presume, to recall, to recognize, to recollect, to regard, to remember, to suppose, to think (= to consider), to trust, to understand, to apply, to be, to belong, to concern, to contain, to depend, to deserve, to differ, to fit, to have, to hold (= to contain), to involve, to lack, to matter, to need, to owe, to own, to possess, to remain, to require, to resemble, to result, to signify, to suffice, to exist, to agree, to allow, to appear (= to seem), to astonish, to claim, to consent, to displease, to envy, to fail to do, to feel (intr.), to find, to forbid, to forgive, to intend, to interest, to keep doing, to manage to do, to mean, to object, to please, to prefer, to prevent, to puzzle, to realize, to refuse, to remind, to satisfy, to seem, to smell (intr.), to sound (intr.), to succeed, to suit, to surprise, to taste (intr.), to tend, to value, to weigh, to assume, to cost, to regret, to resemble.*

But a considerable volume (141 units) and a wide range of semantics raised the question of further detailed classification of the predicates of the condition to denote the mental state of the person. It is obvious that in addition to the “be in any state” archives, the semantics of LSG can be

distinguished by a number of differentiated differential features of a more specific meaning.

These semas second-tier verb identifications allow us to single out smaller groups within LSG that integrate verbs that are close in semantics. Using a set of dichotomous semes such as “state positive – state negative”, “positive attitude – negative attitude”, “individual semantics – general semantics”, etc., which act as differentiating signs, we can distinguish the following semantic subgroups:

1) **verbs that mean positive state** – to be in (a state of) bliss, to enjoy oneself, to be glad:

2) **verbs denoting negative state** – to be disturbed, to be capricious, to grieve (to grieve), to get lost, to grieve, to be nervous), to feel awkward, to feel melancholy, to be bored, to sorrow, to despond, to be afflicted, to be cunning;

3) **verbs denoting positive attitude** – to revere (to be proud), to feel sorry (for) (to pity), to console oneself (with) (to be comforted);

4) **verbs meaning negative attitude** – to fear, to be displeased (with), to be displeased (with), to bear malice, to pay no regard to (to neglect), to be indignant, to be angry (with), to feel (to be) ashamed (of) (to be ashamed);

5) **verbs meaning highly specialized mental states (having individual semantics)** – to hesitate, to be astonished, to doubt, to be agitated, to wait (for, till, until);

CONCLUSIONS

Thus, using a set of dichotomous semes such as “positive state – negative state”, “positive relation – negative relation”, “individual semantics – general semantics”, which act as differentiating signs, the following semantic subgroups were distinguished: verbs meaning positive status; verbs meaning negative; verbs meaning positive attitude; verbs meaning negative attitude; verbs meaning highly specialized mental states.

The main result of the research work is to determine the classification features of the predicates of state, the description of the general semantic classification of the predicates of state in modern English literary language, which have not received, to date, a thorough coverage in linguistic literature. The conduct of the study has allowed to draw a number of theoretical conclusions that are relevant for solving topical issues of linguistics.

Being in the system of semantic functions, the philosophical category of the state reflects a real-world picture of the objective world. This semantic category has a number of classification features, distinguished at the logical and semantic level, which allow with sufficient accuracy to distinguish it from similar categories.

The semantic category of the state is expressed in the system of verbal meanings. The scientific substantiation of the state in the system of values of verbal predicates is based on a logical-semantic basis. However, the classification of verbal meanings has its own peculiarities.

The main indicator of the verb's belonging to the lexico-semantic group of the state is the presence in its meaning of the basic archives "to be in some state". However, the diversity of verbal meanings within the already allocated LSG determines the need to reduce them to more detailed semantic subgroups. This operation is performed in the second stage of identification of verbal meanings using seven higher levels of identification, such as "state positive – state negative", "positive attitude – negative attitude", "individual semantics – general semantics". Relations between semantic subgroups is a hierarchically organized system that covers all the LSG states.

SUMMARY

The article is the attempt of exposure of dictionary limit of predicates of state; the semantic signs of predicates of state are outlined, classification of predicates is carried out on lexical-semantic groups. The results of generalization of material will assist in deepening understanding of the system of language, in particular on semantic level. The lexical-semantic properties of predicates of state on denotation of mental condition of man in the different contexts of functioning are under the consideration. A question about semantic classification of predicates of state in English is considered, the classification signs of predicates of state are determined, the attempt of general semantic classification of predicates of state is done. The analysis of lexical-semantic properties of predicates of state on denotation of mental condition in the different contexts of functioning was done. Except the meaning "be in any state" a number of differential signs of more concrete value were distinguished in lexical-semantic groups. These meanings of the second degree identification of verbs allowed to select less groups in the lexical-semantic groups. The classification signs of predicates of state were determined. The article is a step to deeper cognition of philosophical and language essence of predicates of state.

REFERENCES

1. Апресян Ю.Д. Синтаксическая обусловленность значений. *Русский язык в школе*. 1967. № 6. С. 3–6.
2. Васильев Л.М. Предикаты состояния в русском языке. Исследования по семантике (Семантика языка и речи). Уфа : Изд-во Башкирск. гос. ун-та, 1991. С. 32–49.
3. Виноградов В.В. Об омонимии и смежных явлениях. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. Москва, 1975. 318 с.

4. Желтов Ю.О. О лексико-семантических особенностях категории состояния. *Вестник Башкирск. ун-та*. 2001. № 3. 57 с.
5. Іваницька Н.Б. Функціонально-семантична класифікація абсолютивних дієслів в українській та англійській мовах : монографія. Київ : КНТЕУ, 2004. 193 с.
6. Кузнецова Э.В. Части речи и лексико-семантические группы слов. *Вопросы языкознания*. 1975. № 5. С. 78–89.
7. Степанов Ю.С. Методы и принципы современной лингвистики : монография. Москва : Едиториал УРСС, 2005. 312 с.
8. Comrie B. Aspect. Cambridge University Press, 1985. 248 p.
9. Cuyckens H., Dirven R. Cognitive Approaches to Lexical Semantics. Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 2003. 499 p.
10. Dowty D.R. Temporary Restrictive Adjectives. *Syntax and Semantics*. New York, 1998. 295 p.
11. Gordon E.M. A Grammar of Present-Day English. Москва : Высшая школа, 1980. 335 с.
12. Lakoff G. Women, fire and dangerous things: What categories reveal about the mind. Chicago : The University of Chicago Press, 1987. 614 p.
13. Langacker R. Constituency, Construal, and Subjectivity. *Cognitive Linguistics*. Berlin; New York : Mouton de Gruyter, 1997. Vol. 8 (1). P. 1–32.
14. Quirk R. A Student's Grammar of the English Language. Longman Press, 1991. 490 p.

Information about the authors:

Shutova M. O.,

Doctor of Philology,

Head of Department of English Language and Translation

of the Faculty of Oriental Studies

Kyiv National Linguistic University

73, Velyka Vasylykivska Str., Kyiv, 03150, Ukraine

Mudrynych S. Yu.,

Ph.D. (Linguistics),

Associate professor of Department of English Language and Translation

of the Faculty of Oriental Studies

Kyiv National Linguistic University

73, Velyka Vasylykivska Str., Kyiv, 03150, Ukraine

THE CATEGORIES OF SPECIALIZED VOCABULARY IN THE SPHERE OF AUTOMATION TO DEVELOP STUDENTS' FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE SKILLS

Yakushko K. H.

INTRODUCTION

The problem of linguistic studies support on the practical lessons of professionally oriented foreign language for Ukrainian future technicians has been attracting attention of researches for a long time¹. Nowadays it is important to modernize the process of foreign language studying as the initial acquaintance with the background of specialty in general and with English for communication itself.²

Automation is an important branch of technical science with its rapid development as well as computer-aided technologies or robotics. That is why it is in need to elaborate adequate foreign language manuals according to such sciences. Our goal was to broaden the understanding of the concept “Future Specialist in Automation” to interpretate it as one who is profoundly involved into the interdisciplinary aspect either of technical or of linguistic knowledge. It will improve technical students’ foreign language knowledge as well as to transform it into students’ professional soft skills.

Thus it is necessary to define some general theoretical principles to determine the categories of professional vocabulary being involved into studying on the professionally oriented foreign language lessons as well as to determine the results of these theoretical principles practical application examining experience with 112 future specialists in automation within the Research and Educational Institute of Energetics, Automation and Energy Efficiency being belonged to the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. The experiment lasted during the first semester of 2019/2020 studying period.

¹ Якушко К.Г. Педагогічні умови формування професійно орієнтованого іншомовного спілкування у студентів технічних спеціальностей аграрних університетів: монографія. / за наук. ред. проф. Л.О. Калмикової. Київ : Компрінт, 2017. 244 с.

² Liudmyla V. Berezova, Svitlana V. Mudra, Kateryna H. Yakushko. The Effect of Webquests of the Writing and Reading Performance of University students. *Information Technologies and Learning Tools*. 2018. Vol. 64, No. 2. P. 110–118.

1. Basic theoretical principles to determine the categories of a professional vocabulary being involved into studying on the professionally oriented foreign language lessons

There are several approaches to subdivide lexical units in order to develop foreign language speech for non-linguistic specialization students. In our case the main theoretical principles to determine the categories of professional vocabulary being involved into studying on the professionally oriented English language lessons may be based on their functional purpose.

First of all, we'd like to divide the work with specialized vocabulary for the development of foreign language students in every sphere of knowledge into six categories:

1) 1S: professional vocabulary as some abbreviations being corresponded with common words in order to revive technician's interest in linguistic work;

2) 2S: professional vocabulary in associative relations with emotional and psychomotor memories;

3) 3S: professional vocabulary being selected by common morpheme for adaptation to accept foreign terms by nesting method;

4) 4S: professional vocabulary being selected by frequency of use in professional adapted foreign-language texts and by the most distinguished structural features;

5) 5S: professional 1S, 2 S, 3S, 4S vocabulary within a shortened list of the most used and the most suitable for professional use term compounds;

6) 6S: professional vocabulary as the current review of residual linguistic knowledge.

At first look, we consider each professional term system of a particular branch of knowledge to be unique system and not reproducible one for other sciences. Thus, we are not able to state direct reproduction of the common elements between specialized sciences vocabularies while allowing the possibility of similar terms existence concerning automation, mechanical engineering or power engineering vocabularies. It is only exception for 6S (professional vocabulary as the last review of residual linguistic knowledge) being represented in a general table 1 is to be filled up by every student before project work at the end of foreign language studying:

Table1

Current review of residual students' professional vocabulary knowledge

	Task	Student's answer
1	Write 5–10 variants of professional vocabulary as some abbreviations being corresponded with common words in order to revive technician's interest in linguistic work	1. ___ 2. ___ 3. ___ 4. ___ 5. ___ 6. ___ 7. ___ 8. ___ 9. ___ 10. ___
2	Write 5–10 variants of professional vocabulary in associative relations with emotional and psychomotor memories	1. ___ 2. ___ 3. ___ 4. ___ 5. ___ 6. ___ 7. ___ 8. ___ 9. ___ 10. ___
3	Write 5–10 variants of professional vocabulary being selected by common morpheme for adaptation to accept foreign terms by nesting method	1. ___ 2. ___ 3. ___ 4. ___ 5. ___ 6. ___ 7. ___ 8. ___ 9. ___ 10. ___
4	Write 10–15 variants of professional vocabulary being selected by frequency of use in professional adapted foreign-language texts and by the most distinguished structural features	1. ___ 2. ___ 3. ___ 4. ___ 5. ___ 6. ___ 7. ___ 8. ___ 9. ___ 10. ___ 11. ___ 12. ___ 13. ___ 14. ___ 15. ___
5	Write 30–33 variants of vocabulary within a shortened list of the most used and the most suitable for professional use term compounds	1. ___ 2. ___ 3. ___ 4. ___ 5. ___ 6. ___ 7. ___ 8. ___ 9. ___ 10. ___ 11. ___ 12. ___ 13. ___ 14. ___ 15. ___ 16. ___ 17. ___ 18. ___ 19. ___ 20. ___ 21. ___ 22. ___ 23. ___ 24. ___ 25. ___ 26. ___ 27. ___ 28. ___ 29. ___ 30. ___ 31. ___ 32. ___ 33. ___

As it is shown, the most detailed elaboration is recommended for p. 4 and p. 5. Such table is to be filled up by every student before project work at the end of foreign language lessons studying.

2. Practical experience for future specialists in automation to involve professional vocabulary-abbreviations being corresponded with common words, in associative relations with emotional and psychomotor memories and being selected by common nesting morpheme

The description of practical experience for future specialists in automation to involve professional vocabulary-abbreviations being corresponded with common words, professional vocabulary in associative relations with emotional and psychomotor memories and professional

vocabulary being selected by common nesting morpheme is important part to show the first stages of the pointed theoretical grounds application.

The question of identifying those abbreviations that would simplify the process of mastering specialized foreign language vocabulary is based on the choice of those options, which are similar to the common spread words. In our previous article, we noted five sub-groups of English abbreviations being in similar written form to the common nouns³.

To determine similar specific features of such nouns as *bones, bus, cap, campus, car, card, cat, care, code, coin, fact, girl, race, ear, lace, lip, lips, rat, mask, map, fun, salt, sea, soap* and *spice* were taken into consideration. These nouns become relative to the sphere of automation if to represent them as some abbreviations. The most spread group is the group to include some abbreviations being homonymous with common nouns with unambiguous (one way) interpretation in such range as *BONES (Block-Oriented Network Simulator)*, *BUS (Broadcast and Unknown Server)*, *CAMPUS (Clustered Architecture Massively Parallel Unified – memory System)*, *CODE (Client/Server Open Development Environment)*, *COIN (COmmand Information)*, *LACE (Local Automatic Circuit)*, *LIP (Large Internet Packets)*, *LIPS (Logical Inferences Per Second)*, *MASK (Multilevel Amplitude Shift Keying)*, *SOAP (Symbolic Optimal Assembly Program)*, *SPICE (Simulation Program with Integrated Circuit Emphasis)*, *SEA (Standard Electronic Assembly)*, *EAR (Electronic Audio Recognition)* and *GIRL (Generalized Information Retrieval Language)*.

The second group of automation acronyms are homonymic to common nouns with ambiguous (two ways) interpretation. It includes such nouns as *CARD (1. CarsAutomated Reproduction and Distribution CarsAutomated Reproduction and Distribution, 2. Computer-Assisted Route Development)*, *CARE (1. Computer-Aided Reliability Estimation, 2. Computer Aided Reusable Engineering)*, *FUN (1. FUNction, 2. Functional Unit Number)*.

Another group of automatic acronyms being homonymous with common nouns with three-digit (three ways) interpretation. It also has several representatives like *RACE (1. Random Access Computer Equipment, 2. Rapid Automatic Checkout Equipment, 3. Regional Automatic Circuit Exchange)* and *SALT (1. Script Application Language for Telix, 2. Subscriber Automatic Line Test, 3. Symbolic Algebraic Language Translator)*.

Abbreviation *FACT (1. Fingerprint Automatic Classification Technique, 2. Flexible Automatic Circuit Tester, 3. Forecast And Control Technique, 4. Fully Automatic Compiling Technique)* and abbreviation *RAT (1. Receiver*

³ Якушко К.Г., Поліщук А.В. Особливості співзвучності загальноновживаних іменників з абрєвіатурами технічних термінів. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Філологічні науки»*. 2018. Вип. 292. С. 222–227.

And Transmitter, 2. Register Alias Table, 3. Remote Access Terminal, 4. Remote Automatic Telemetry Equipment) belong to the group with automation abbreviations being similar to common nouns in four ways interpretation.

The group of abbreviations being related to the sphere of automation are similar to common nouns in writing as multivariate interpretation include such abbreviations as CAR, MAP and CAP. Abbreviation CAR has four variants of decoding: 1. CARrier, 2. Central Access Routing, 3. Channel Address Register, 4. Channel Assignment Record, 5. Computer-Assisted Retrieval, 6. Contents of Address Register, 7. Control Unit Accumulator Register, 8. Current Address Register. Abbreviation MAP is distinguished by the possibility of being interpreted in eleven versions: 1. Matrix Associative Processor, 2. Manageability, Availability, Performance, 3. Manufacturing Automation Protocol, 4. Memory Acceptance Pulse, 5. Memory Access Protection, 6. Memory Allocation and Protection Unit, 7. Message Administration Procedures, 8. Microprocessor Analysis Package, 9. Mobile Application Part, 10. Modular Acoustic Processor, 11. MultiAssociative Processor. Abbreviation CAP is unique in interpretation, because it has even seventeen translation options: 1. Cable Access Point, 2. Call Processor, 3. CAPacity, 4. CAPstan, 5. Carrierless Amplitude Phase, 6. Central Arbitration Point, 7. Channel Access Protocol, 8. Component Acceptance, 9. Computer-Aided Planning, 10. Computer-Aided Production, 11. Computer-Aided Programming, 12. Computer-Aided Publishing, 13. Console Action Processor, 14. Controlled Access Protection, 15. Centralized Automatic Testing, 16. Computer-Aided Testing, 17. Computerized Automatic Tester.

The problem of identifying those abbreviations that would simplify the process of mastering specialized foreign vocabulary is based on the selection of those variants that are consistent not only with the nouns being discussed above but also with some common spread verbs like *to bite*, *to compare*, *did*, *to do*, *to eat*, *to fix*, *to move* and *made* according to our previous article too⁴. Indicative factor is the existence of abbreviations, which are not only identical to the infinitive verb form but also to the Past Simple Tense forms.

The group to include some abbreviations being similar to common verbs in writing with unambiguous (one way) interpretation is represented in such abbreviations as BITE (*Base Installation Test Equipment*), COMPARE (*Console for Optical Measurement and Precise Analysis of Radation from Electronics*), EAT (*Environment Acceptance*), FIX (*Fully Integrated Control System*) and MOVE (*Microsoft Overlay Virtual Environment*).

⁴ Поліщук А.В., Якушко К.Г. Особливість омонімічності загальноживаних дієслів аббревіатурам технічних термінів. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Філологічні науки»*. 2018. Вип. 292. С. 217–221.

The group to include some abbreviations being homonymous with common verbs with ambiguous interpretation is represented by *MADE* being decoded in automation as *Memory ADress Enable* or *Multichannel Analog-to-Digital data Encoder*.

The group to show some abbreviations being homonymous with common verbs with multispectral meaning is represented by a abbreviation *DID* as well as abbreviation *DO*. Abbreviation *DID* may be decoded in following six variants: 1. *Data Input Display*, 2. *Destination IDentificator number*, 3. *Digital Information detection*, 4. *Digital Information Display*, 5. *Direct-In-Dialing*, 6. *Direct Inward Dial*. Abbreviation *DO* has eight meaning: 1. *Data Organization*, 2. *Data Origination*, 3. *Data Output*, 4. *Deviating Oscillator*, 5. *Digital Output*, 6. *Dipole Orientation*, 7. *Disjunction Operation*, 8. *Drop Out*.

The result of practical experience for future specialists in automation to involve professional vocabulary-abbreviations being corresponded with common words in order to revive interest in acquaintance with professional vocabulary was grounded in ability to represent free choice for every student to memorize some above-mentioned abbreviations exempling *LACE* (*Local Automatic Circuit*), *SOAP* (*Symbolic Optimal Assembly Program*), *FACT* (*Flexible Automatic Circuit Tester*), *CAR* (*Central Access Routing*), *CAP* (*Computer-Aided Planning*), *CAT* (*Centralized Automatic Testing*), *FIX* (*Fully Integrated Control System*), *DO* (*Digital Output*), *MAP* (*Manufacturing Automation Protocol*), *RAT* (*Receiver And Transmitter*).

Continuing the description of students' work with abbreviations the practical experience for future specialists in automation to involve professional vocabulary in associative relations with emotional and psychomotor memories is also within our research interest. Here our goal is to describe the practical experience to fulfill psycholinguistic studies on the professionally oriented English lessons as well as to confirm conclusion that the assimilation of technical terms during the technical English practical classes may be deepened by transforming technical terms into some psycholinguistic images – thoughtform. Besides, we are aiming to agree that the foreign language professionally oriented technical broadcasting should be considered, first of all, as a moving-fluid creative phenomenon for the formation of speech products while human psychological activity either in the form of thinking units or in the form of linguistic images. These thoughts are consistent with the main provisions of the B. Gasparov's monograph "Language, Memory, Image" in which the importance of linguistic images observation is dealing with the person's spontaneous ability to respond to the fragments of language arising pictures, associations, schemes, reference abstracts, motor impulses, sensory sensations, written words in our minds⁵. The main attention is paid on gestures because they are related to the kinetic

⁵ *Гаспаров Б.М. Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования : монография. Москва.1996. 352 с.*

aspect of the figurative representations that the linguistic material. The dynamics of the gesture conveys the kinetic aspect of the image, which corresponds to this expression. We agree that only gesture itself helps the speaker and it is the best to feel the shaped projection of his expression to detect a similar figurative projection by interlocutor. In order to solve this task on English lessons for future specialists in automation within the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine technical terms introduction involved the elements of the terminological units transformation into thoughtform. While working with the future specialists in automation, the term bucket was always used in the form of a special box for mechanical actions of assembling and receiving the involved specialized terms to be in need for future specialist in automation for further work aiming to develop reference knowledge, to actualize associative links and to motivate usage of the explicit resources of psychomotor and emotional memory in the game form. Thus, it was proposed to continue some known statements using special terms. For example, Bacon's statement "*Knowledge is a power*" was continued as "...to order actuators and to set up automatic program", and a popular proverb "*Measure it seven times but cut it once*" due to the students' efforts was transformed into "*Measure workshop's wires for automatic installation seven times but cut them only once*". In such way in a form of game it was stimulation to know and to use such terms as *automatic program, automatic installation, actuator, to set up, workshop, wires to measure*, etc. Fixing of mysmetal data was also due to the assembly terms as puzzles in a live chain for fixing and memorizing these expressions as well as discussing humorous images about automatic concepts in pairs, dramatizing technical objects. Another time our future specialists in automation were offered to listen, to repeat, to translate the incendiary original song "Robot" and to be engaged into a team game "Guess the hidden words of a song on a professional subject observing a certain movement of another student: turning, applause, bouncing, squatting, stepping back and forward" and others paying attention such special words as *robotics, sensing, switch, control, apparatus, regulator, software* etc.

The result of practical experience for future specialists in automation to involve professional vocabulary in associative relations with emotional and psychomotor memories was grounded in ability to represent free choice for every student to memorize some above-mentioned terms like *automatic installation, actuator, to order, to measure, robotics, sensing, control, apparatus, regulator* or *software*.

Now it's turn to describe the practical experience for future specialists in automation to involve professional vocabulary being selected by common morpheme for adaptation to accept foreign terms by nesting method.

Undoubtedly, the most relevant word-forming unit in the field of automation is morpheme *aut-* being analyzed in our previous article too⁶. There existence of forty attributive-nominative relations in the following constant terminological clichés was determined: 1) *automatic actions*, 2) *automatic acceleration*, 3) *automatic aerosprayer*, 4) *automatic air supply to the burner*, 5) *automatic alarm*, 6) *automatic block*, 7) *automatic breaker*, 8) *automatic calculation*, 9) *automatic check*, 10) *automatic changeover*, 11) *automatic control*, 12) *automatic forecast data*, 13) *automatic hitch*, 14) *automatic hydraulic system*, 15) *automatic livestock waterer*, 16) *automatic indication*, 17) *automatic regulator*, 18) *automatic reset*, 19) *automatic sampler*, 20) *automatic release*, 21) *automatic meter prover*, 22) *automatic limiter*, 23) *automatic performance*, *automatic production control system*, 24) *automatic screw machine*, 25) *automatic search circuit*, 26) *automatic simulation model*, 27) *automatic systems design*, 28) *automatic systems development*, 29) *automatic traction equipment*, 30) *automatic transmission*, 31) *automatic up-to-date machinery exhibition*, 32) *automatic voltage regulator*, 33) *automatic tools*, 34) *automatical actions*, 35) *automation experience*, 36) *automation base*, 37) *automotive apparatus*, 38) *automotive function*, 39) *autoradiographic control*, 40) *autoronic sensor*. After analyzing the modifications of the morpheme *aut-* from the represented sample we note the presence of adverb-noun relations in the following four constant terminological clichés: 1) *automatically chosen instructions*, 2) *automatically controlled manipulator*, 3) *automatically controlled object*, 4) *automatically directly shared in the complete system*.

Observing the modification of the morpheme *aut-* from a random sample of the above-mentioned text and vocabulary articles, let us consider the presence of nine adverb-noun relations as an attribute in the following constant terminological clichés: 1) *autoloading machine*, 2) *automatic measuring tools*, 3) *automated blinds*, 4) *automated worker's cabin*, 5) *automatic selective soldering operations*, 6) *automatic selective dosing operations*, 7) *automatic metering devices*, 8) *automatic operating lever*, 9) *autotuning system*.

Taking the example of modifying *aut* morphemes from an arbitrary sample of the above-mentioned modern text and vocabulary articles, we note the presence of fourteen nominative-noun relations as an attribute: 1) *automata use*, 2) *autotimer use*, 3) *autotitrator use*, 4) *autotransductor application*, 5) *autotransformer application*, 6) *automation solutions*, 7) *autopilot couple*, 8) *autonavigator design*, 9) *autoscaler design*, 10) *autostabilizer design*, 11) *autostarter design*, 12) *auto-steer system*

⁶ Якушко К.Г. Особливості лексичного складу та частотності вживання англійських термінологічних сполук з морфемою *aut*. *Молодий вчений*. 2018. № 7(59). С. 154–158.

application, 13) auto-steer systems included in many new tractors, 14) autosyn data.

After analyzing the modifications of the *aut*- morpheme from the sample above, let us note the presence of forty-six nominative noun relations by clarifying with *as*, *of*, *from* and *for*: 1) automatic control algorithm of multispectral camera parameters, 2) automatic control of biogas complex, 3) automatic control of energy flows, 4) automatic definition of robots details interchange, 5) automatic determination of amount of nitrogen in wheat leaves, 6) automatic determination of plant diseases, 7) automatic determination of nutritious solution concentration, 8) automatic determination of pests presence, 9) automatic drive of agricultural machinery, 10) automatic evaluation of absolute humidity, 11) automatic evaluation of biological objects state, 12) automatic evaluation of carbon dioxide CO₂ concentration state, 13) automatic evaluation of plants nutrition state, 14) automatic evaluation of solar radiation state, 15) automatic means of production, 16) automatic purification of sewer waters, 17) automatic regulation of energy consumption in greenhouse, 18) automatic regulation of energy resources in cattle barn, 19) automatic regulation of energy resources in dairy plant, 20) automatic regulation of energy consumption in poultry farm, 21) automatic regulation of lighting regime, 22) automatic regulation of mushroom vegetation, 23) automatic regulation of soil moisture, 24) automatic regulation of temperature regime, 25) automatic regulation of wind speed, 26) automatic selection of dry matter, 27) automatic stabilization of cleaning process, 28) automatic stabilization of forage distribution process, 29) automatic stabilization of power feedback indicators, 30) automatic stabilization of power station operation, 31) automatic stabilization of pressure indicators, 32) automatic stabilization of store batteries feeding, 33) automatic stabilization of voltage indicators, 34) automatic stabilization of watering process, 35) automaton as the object to release peasant's labour, 36) autonomy of machines, 37) automatic systems for production of agricultural products, 38) automatic systems for proceeding of agricultural products, 39) automation as key component for success and profitability, 40) automation of control processes in agriculture, 41) automation of existing processes, 42) automatism of actions, 43) authentication of digital signals, 44) automated guided vehicles for factories, 45) automated tomography from multiple points, 46) automated gripping of loads.

Observing modifications of the morpheme *aut*- from an arbitrary sample of the above-mentioned modern text and vocabulary articles let us consider the existence of twenty-six attributive-procedural relations: 1) automatic aligning, 2) automatic balancing, 3) automatic billing, 4) automatic control circuit, 5) automatic control technology system, 6) automatic corn validity registration, 7) automatic couple, 8) automatic cycle, 9) automatic data exchange, 10) automatic drying, 11) automatic boosting, 12) automatic

conveying, 13) automatic database concluding, 14) automatic error discovering, 15) automatic field weakening, 16) automatic multiple shot reclosing, 17) automatic packaging, 18) automatic phase comparison circuit, 19) automatic phytomonitoring of plants, 20) automatic plant raw materials processing, 21) automatic processing, 22) automatic processing of agricultural materials, 23) automatic reclosing, 24) automatic watering, 25) automatic wiring charging, 26) automatic systems testing. Taking the example of modifying morpheme *aut-* from a random selection of modern text and vocabulary articles, we note the presence of two verbal clichés: *to automate agroindustrial complex*, *to automate the solution of any problem for which an algorithm exists*.

As a result of the students' analysis of phrases with the morpheme *auto-*, the students' free choice was given to memorize and to apply in own speech ten the most common variants exemplifying such ones as *automatically chosen instructions*, *automatically controlled manipulator*, *automatically controlled object*, *automotive function*, *automatic simulation model*, *automatic measuring tools*, *automatic metering devices*, *automatic control algorithm of multispectral camera parameters*, *automatic definition of robots details interchange* and *automated gripping of loads*.

3. Practical experience for future specialists in automation to involve professional vocabulary being selected by frequency of use in professional adapted foreign-language texts and by the most distinguished structural features using shortened list of the most used term compounds

Our next stage is to distinguish practical experience for future specialists in automation to involve professional vocabulary being selected by frequency of use in professional adapted foreign-language texts. For terminological analysis of the text material, a language-adapted textual material from the field of automation was selected from the adequate textbook "English for the future specialists in agricultural automation"⁷. Students were in need to do step-by step linguistic work having involved one part of text of one lesson.

The first part of it included such abstract as "*The specialist in automation must know about APE (Automatic Processing Experiments), AR (Automation Research), AD (Automatic Design), ASP (Application Software Packages) etc. Also future engineer must know 13 subjects to be proposed by the Department of Automation: 1) Technological Process Simulation; 2) Automation System Design; 3) Computers and Computer Technology; 4) Theoretical Fundamentals of Automation; 5) Programming and Algorithmic Languages; 6) Computer Hardware and Computational Theory;*

⁷ Якушко К.Г., Мірошник В.О., Дудник А.О., Лисенко В.П. English for the future specialists in agricultural automation (Англійська мова для майбутніх фахівців з автоматизації АПК) : навчальний посібник. Київ. 2018. 351 с.

7) Computer Graphics; 8) Automatic Control Theory; 9) Typical Production Facilities and Production Processes; 10) Identification and Process Simulation; 11) Real-Time Systems Programming; 12) Adaptive Control and Control Systems; 13) Computer-Aided Design (CAD) Systems For Technological Processes. Modern automata are able to release man in many instances from brain activity and, therefore, enable him to economize his forces for the creative processes. Automated surveillance real time mode in a particular environment presence of a number of sensors, responsible authority. Automation is the use of control systems for industrial machinery applying computer-aided technologies. The process of automation always includes installation of program, step-by-step acting, sensing, feedback with ACK and decision from the host computer with FTP. Automation is one of the areas of science and technology to use self-regulatory technical equipment, mathematical methods and control systems to relieve a person from participating in the process of acquisition, conversion, transmission and use of energy, materials or information, significantly reducing measure this participation or the complexity of the operations. Automated surveillance systems that are based on the fact that they are primarily designed for surveillance indoors or outdoors, in the presence of a number of sensors, the data from which the automated system can handle. The aim of surveillance is recording characteristics and trajectories of objects in a particular area, issuing a warning or notification to the responsible authority in the event of certain events. The control of autonomous robots involves a number of subtasks like understanding and modeling of the mechanism, kinematics, dynamics, reliable control of the actuators, closed-loop control, generation of task-specific motion path planning, integration of sensors selection and interfacing of various types of sensors, coping and filtering of sensor noise, actuators application etc. Creation of flexible control policies has to deal with new situations too”.

The second part of this textual material proclaimed that “Modern programming demands repetitive tasks, high speed, few sensing operations, high precision movement, pre-planned trajectories and no interaction with human. Modern robots have to be capable of achieving task without human input basing on sensor information. The modern robot must react dynamically according to the changes of its environment to achieve a task within intelligent environment. Robots need sensors to perceive the environment. Most of them use a set of different sensors. Different sensors serve different purposes. Information from sensors has to be integrated into the control of the robot. Proximity sensors are used to measure the distance or location of objects in the environment. This can then be used to determine the location of the robot. Infrared sensors determine the distance to an object by measuring the amount of infrared light the object reflects back to the robot. Ultrasonic sensors measure the time that an ultrasonic signal takes until it returns to the robot. Computer vision sensors provide robots

with the capability to observe the environment passively. Stereo vision systems provide complete location information using triangulation. Robotic systems have to deal with sensor noise within intelligent environment too. Sensor readings are imprecise and unreliable. In a deliberative control architecture the robot firstly plans a solution for the task by reasoning about the outcome of its actions and then executes it. In a behavior-based control architecture the robot's actions are determined by a set of parallel, reactive behaviors which map sensory input and state to actions. Reactive, behavior-based control combines relatively simple behaviors, each of which achieves a particular subtask, to achieve the overall task with instantaneous reaction. System does not depend on complete knowledge of the environment. Robotic systems need particular capabilities like autonomous control systems, simple and natural human-robot interface adaptive and learning capabilities as well as safety. Robots have to maintain safety during operation too. Suppose the instruction is: add the number in register B to the number in register A, send the sum to register C. Other valves will be needed for subtraction etc..”.

The third part of the textual material dealt with the fact that “The computer should open the group of valves which transmit numbers over the adder. A computer is a machine with an intricate network of electronic circuits to operate switches. The main task of computer is to store, to calculate and to proceed data involving software, hardware, APD, BIOS and different circuit boards. The router may be applied to order initiate button or reset button on the monitor as well as browser screen. The part of the program to tell the computer what to do and the data to provide the concrete needed information to solve the problem are kept inside the computer in the place called RAM or ROM as memory arrays. Any problem is expressed in purely mathematical terms. It contains formulae, equations, calculations. But the problem is for the computer a thing beyond its understanding. The computer cannot handle formulae, equations or calculations. The computer does not know what man asks of it. The programmer is the connecting link between the computer and the problem it has to solve. The computer has to visualize and to subdivide any complex problem into a sequence of simple instructions that the computer could cope with. The computer has to realize all information transmission routes necessary for the execution of a certain sequence of operations”.

The last fifth part of this textual material informed that “Every problem, even the simplest one, contains numerous instructions. Naturally, the more complicated is the problem, the longer is the list of instructions. The compilation of programmes is a very difficult job requiring high qualification. When the problem is compiled and laid into the computer, the latter sets to work. The purpose of the program is to provide instructions for the opening of a certain group of valves while keeping the others closed. The work of the computer is governed by the control block, the main element of the computer. This block exercises control over different parts of the

computer, tells each part when it should go into action, what and how it should do. The control block concentrates in itself all the internal communications and “processes”, all commands which control such a complex automation as the high-speed electronic computer. The operator switches on the computer and inserts a program containing a list of instructions that have to be performed in sequence in order to solve the program. The program in a computer is executed in sequence in cycles, step by step operation after operation. An instruction has been received by the control device. It immediately “opens” the appropriate group of valves and makes the computer carry out the instruction. To know about modelling of biological objects is to base upon the following image: According to the represented image agricultural enterprises are related to biotechnical objects, as they have two interrelated and interdependent components: biological (cattle, pigs, poultry, plants, mushrooms etc.) and technological which sells technology of maintenance and cultivation of biological components. This object relates to complex systems with some factors like a large number of factors that affect the performance of biological factors; complex nature of the relationship between the output parameters which include the performance of object and such input as temperature, humidity, light, feed composition and quality etc.; presence of “memory” in the biological factor; influence of environmental factors and weather on the biological object. Modelling of such systems cause many difficulties associated with considering number of factors that affect the various values, related to growth, productivity etc.”³.

The general term system of the proposed excerpt became the basis for the preparation of step-by-step block analysis cards in the following form with the emphasis on translation into the student’s mother tongue (in our case, Ukrainian) being represented in table 2.

Table 2

Automation text terms block analysis

The title of block	The quantity of the used... in this block and examples
BLOCK 1 (27 units) “Automation as a General Science”	1) abbreviations – 8: AD (<i>Automatic Design</i>) – <i>автоматичне проектування</i> , ACCS (<i>Adaptive Control and Control Systems</i>) – <i>адаптивне керування та системи контролю</i> , AR (<i>Automation Research</i>) – <i>дослідження у сфері автоматики</i> , ACT (<i>Automatic Control Theory</i>) – <i>теорія автоматичного управління</i> , ASD (<i>Automation System Design</i>) – <i>розробка автоматичних систем</i> , TPS (<i>Technological Process Simulation</i>) – <i>моделювання технологічного процесу</i> , TFA (<i>Theoretical Fundamentals of Automation</i>) – <i>теоретичні основи автоматики</i> , TPFPP (<i>Typical Production Facilities and Production Processes</i>) – <i>типові виробничі потужності та виробничі процеси</i> ;

	<p>2) one element noun terms – 4: <i>actuator</i> – виконавчий (пусковий) механізм, <i>feedback</i> – віддача (тех.), <i>hardware</i> – апаратура (зовнішнє налаштування), <i>software</i> – програмне забезпечення;</p> <p>3) two elements attributive-nominative terms – 5: <i>electronic circuits</i> – електронні схеми, <i>closed-loop control</i> – контроль замкненості, <i>reset button</i> – кнопка скидання, перезапуску, <i>infrared sensors</i> – датчики інфрачервоного випромінювання, <i>ultrasonic sensors</i> – ультразвукові датчики, <i>visual surveillance</i> – візуальний нагляд;</p> <p>4) two elements nominative noun terminological compounds – 2: <i>circuit board</i> – плата (тех.), <i>control program</i> – програмне управління;</p> <p>5) multicomponent terminological compounds with adding <i>of</i> – 4: automatic transmission and use of energy – автоматична передача та використання енергії, filtering of sensor noise – відфільтровування шумів датчика, integration of sensors – інтеграція датчиків, set of different sensors – набір різних датчиків;</p> <p>6) multicomponent procedural terminological compounds – 2: sequence sensing – послідовне розпізнання, task-specific motion path planning – планування контуру руху відповідно до заданого завдання;</p> <p>7) three components terminological compounds – 2: intelligent control systems – системи управління зі штучним інтелектом, selection actuators application – підбір способів застосування виконавчих механізмів;</p> <p>8) four-five components terminological compounds: 0.</p>
<p>BLOCK 2 (9 units) “Automation for Agriculture”</p>	<p>1) abbreviations – 1: ASFC (Approaches of Selective Fertilizer Control – підходи до вибіркового контролю за станом добрива);</p> <p>2) one element noun terms – 0;</p> <p>3) two elements attributive-nominative terms – 0;</p> <p>4) two elements nominative noun terminological compounds – 0;</p> <p>5) multicomponent terminological compounds with adding <i>of</i> – 3: <i>reproduction of biotechnical objects</i> – відновлення біотехнічних об’єктів, <i>models of animal breeding</i> – моделі тваринництва, <i>models of plant growing</i> – моделі рослинництва;</p> <p>6) multicomponent procedural terminological compounds – 4: <i>modeling the impact of diseases and pests</i> – моделювання впливу захворювань та шкідників, <i>nutrient absorbing model</i> – модель поглинання поживних речовин, <i>fertilizer use modeling</i> – моделювання внесення добрив, <i>modeling nurseries</i> – моделювання теплиць-розсадників;</p> <p>7) three components terminological compounds – 0;</p> <p>8) four-five components terminological compounds – 1: <i>auto-regulated bioautomatic control ventilation system</i> – авторегульована біоавтоматична система контролю вентиляції.</p>

<p>BLOCK 3 (10 units) “Automation and Robotics”</p>	<p>1) abbreviations – 2: <i>BBCA (behavior-based control architecture) – проектування підконтрольних дій, IPS (Identification and Process Simulation) – визначення та імітування процесів;</i> 2) one element noun terms – 1: <i>automata – автомати;</i> 3) the quantity of the used two elements attributive-nominative terms – 2: <i>artificial intelligence – штучний інтелект, intelligent environment – умови впливу штучного інтелекту;</i> 4) two elements nominative noun terminological compounds – 0; 5) multicomponent terminological compounds with adding of – 0; 6) multicomponent procedural terminological compounds – 0; 7) three components terminological compounds – 4: <i>exhaust ventilation control – контроль вихлопної вентиляції, without human input – без втручання людини, simple instructions execution – виконання простих інструкцій, capability to observe the environment – здатність сканування довкілля;</i> 8) four-five components terminological compounds – 1: <i>high precision movement interaction – висока точність взаємодії рухомих об’єктів</i></p>
<p>BLOCK 4 (11 units) “Automation, Computer aided Technologies and Mathematics”</p>	<p>1) abbreviations – 10: <i>APD (Automatic Processing Data) – автоматична обробка показників, АСК (ACKnowledgement) – повідомлення про успішний прийом даних, АРЕ (Automatic Processing Experiments) – експерименти на основі автоматичної обробки показників, ASP (Application Software Packages) – застосування пакетів (програм) програмного забезпечення, САD (Computer-Aided Design) – проектування на основі комп’ютерних технологій; СНСТ (Computer Hardware and Computational Theory) – комп’ютерна апаратура та теорія розрахунків, FTP (File Transfer Protocol) – протокол передачі файлів, RAM (Random-Access Memory) – оперативна пам’ять, BIOS (Basic Input/Output System) – базова система вводу-виведення показників, NN (Neural Networks) – нейронні мережі, PAL (Programming and Algorithmic Languages) – програмування та мови (знакові системи) алгоритмів, RTSP (Real-Time Systems Programming) – програмування алгоритму дій в реальному часі, ROM (Read Only Memory) – постійна пам’ять;</i> 2) one element noun terms – 1: <i>triangulation – тривимірна площина;</i> 3) two elements attributive-nominative terms – 0; 4) two elements nominative noun terminological compounds – 0; 5) multicomponent terminological compounds with adding of – 0; 6) multicomponent procedural terminological compounds – 0; 7) three components terminological compounds – 0.</p>

The contextual analysis of the general text material within the sphere of automation provided the basis for the selection of the following thematic blocks of foreign language terms: “Automation as a General Science”, “Automation for Agriculture”, “Automation and Robotics”, “Automation, Computer aided Technologies and Mathematics”. The most content-rich in the textual material is the thematic block “Automation as a General Science”, and content-rich in the textual material is the thematic block “Automation for Agriculture”. The abbreviations of basic terms in automation are most fully presented in the thematic block “Automation, Computer aided Technologies and Mathematics” and the least fully presented – in block “Automation for Agriculture”. One element noun terms are mostly used in block “Automation as a General Science” but they are rarely represented for other thematic blocks in the sphere of automation. Two elements attributive-nominative terms are mostly used in block “Automation as a General Science” and “Automation and Robotics” but they are not often used for others. Multicomponent terminological compounds with adding *of* are the most typical for such thematic blocks as “Automation as a General Science” and “Automation for Agriculture” and less typical for block “Automation, Computer aided Technologies and Mathematics” and block “Automation and Robotics”. Multicomponent procedural terminological compounds are specific for block “Automation for Agriculture” as well as for block “Automation as a General Science” and are not specific for two others. Three components terminological compounds are mostly regarded to block “Automation and Robotics” as well as to block “Automation as a General Science”. The clichés including four or five components are observed only for such thematic blocks as “Automation for Agriculture” or “Automation and Robotics”.

Practical experience for future specialists in automation to involve professional vocabulary being selected by frequency of use in professional adapted foreign-language texts and by the most distinguished structural features was important. The result of the students’ analysis of high-frequency word combinations and structural features of word combinations was students’ free choice to memorize following fifteen most common variants: *APD (Automatic Processing Data)* – *автоматична обробка показників*, *APE (Automatic Processing Experiments)* – *експерименти на основі автоматичної обробки показників*, *CAD (Computer-Aided Design)* – *проектування на основі комп’ютерних технологій*, *high precision movement interaction* – *висока точність взаємодії рухомих об’єктів*, *artificial intelligence* – *штучний інтелект*, *IPS (Identification and Process Simulation)* – *визначення та імітування процесів*, *BBCA (Behavior-Based Control Architecture)* – *проектування підконтрольних дій*, *reproduction of biotechnical objects* – *відновлення біотехнічних об’єктів*, *intelligent control systems* – *системи управління зі штучним інтелектом*, *selection actuators application* – *підбір способів застосування виконавчих*

механізмів, sequence sensing – послідовне розпізнання, task-specific motion path planning – планування контуру руху відповідно до заданого завдання, software – програмне забезпечення, hardware – апаратура (зовнішнє налаштування), AD (Automatic Design) – автоматичне проектування.

Now our task is to distinguish the practical experience for future specialists in automation to involve vocabulary within a shortened list of the most used and the most suitable for professional use term compounds. A short list of the most commonly used and most suitable for professional use of terminology is advisable to include a series of results from each of the previous sections: *automatically chosen instructions, automatically controlled manipulator, automatically controlled object, automotive function, automatic simulation model, automatic metering devices, automatic control algorithm of multispectral camera parameters, automatic definition of robots details interchange, automated gripping of loads, LACE (Local Automatic Circuit), SOAP (Symbolic Optimal Assembly Program), FACT (Flexible Automatic Circuit Tester), CAR (Central Access Routing), CAP (Computer-Aided Planning), CAT (Centralized Automatic Testing), FIX (Fully Integrated Control System), DO (Digital Output), MAP (Manufacturing Automation Protocol), RAT (Receiver And Transmitter), APD (Automatic Processing Data), APE (Automatic Processing Experiments), CAD (Computer-Aided Design), high precision movement interaction, artificial intelligence, IPS (Identification and Process Simulation), BBCA (Behavior-Based Control Architecture), reproduction of biotechnical objects, intelligent control systems, selection actuators application, sequence sensing, task-specific motion path planning, software, hardware, AD (Automatic Design).*

The result of practical experience for future specialists in automation to involve vocabulary within a shortened list of the most used and the most suitable for professional use term compounds was in repeating all structures in student's chain and trying to apply all statements in students' own speech.

4. Practical experience for future specialists in automation to involve professional vocabulary as the last review of residual knowledge and general results of theoretical grounds application

Practical experience for future specialists in automation to involve professional vocabulary as the last review of residual knowledge is about to be the last stage in linguistic studies. The results may be represented in Table 3 to analyze the current review of residual students' professional vocabulary knowledge being dealt either with activity on each stage of linguistic work or with adequate category of vocabulary work to develop soft skills of engineers-technicians:

Table 3

Current review of residual students' professional vocabulary knowledge in the sphere of automation

	Task	Student's answer
1	Write 5–10 variants of professional vocabulary – abbreviations being corresponded with common words in order to revive interest in acquaintance with professional vocabulary	<ol style="list-style-type: none"> 1. LACE (Local Automatic Circuit). 2. SOAP(Symbolic Optimal Assembly Program). 3. FACT(Flexible Automatic Circuit Tester). 4. CAR(Central Access Routing). 5. CAP (Computer-Aided Planning). 6. CAT (Centralized Automatic Testing). 7. FIX (Fully Integrated Control System). 8. DO (Digital Output). 9. MAP (Manufacturing Automation Protocol). 10. RAT (Receiver And Transmitter).
2	Write 5–10 variants of professional vocabulary in associative relations with emotional and psychomotor memories	<ol style="list-style-type: none"> 1. automatic installation, 2. actuator, 3. to order, 4. to measure, 5. robotics, 6. sensing, 7. control, 8. apparatus, 9. regulator, 10. software
3	Write 5–10 variants of professional vocabulary being selected by common morpheme for adaptation to accept foreign terms by nesting method	<ol style="list-style-type: none"> 1. automatically chosen instructions. 2. automatically controlled manipulator. 3. automatically controlled object. 4. automotive function, automatic simulation model. 5. automatic measuring tools. 6. automatic metering devices. 7. automatic control algorithm of multispectral camera parameters. 8. automatic definition of robots details interchange. 9. automated gripping of loads.
4	Write 10–15 variants of professional vocabulary being selected by frequency of use in professional adapted foreign-language texts and by the most distinguished structural features	<ol style="list-style-type: none"> 1. APD (Automatic Processing Data) – автоматична обробка показників. 2. APE (Automatic Processing Experiments) – експерименти на основі автоматичної обробки показників. 3. CAD (Computer-Aided Design) – проектування на основі комп'ютерних технологій. 4. high precision movement interaction – висока точність взаємодії рухомих об'єктів. 5. artificial intelligence – штучний інтелект. 6. IPS (Identification and Process Simulation) – визначення та імітування процесів. 7. BBCA (behavior-based control architecture) – проектування підконтрольних дій. 8. reproduction of biotechnical objects – відновлення біотехнічних об'єктів. 9. intelligent control systems – системи управління зі штучним інтелектом. 10. selection actuators application – підбір способів

		<p><i>застосування виконавчих механізмів.</i> <i>11. sequence sensing – послідовне розпізнання.</i> <i>12. task-specific motion path planning – планування контуру руху відповідно до заданого завдання, 13. software–програмне забезпечення. 14. hardware – апаратура (зовнішнє налаштування).</i> <i>15.AD (Automatic Design) –автоматичне проектування</i></p>
5	<p>Write 30–33 variants of vocabulary within a shortened list of the most used and the most suitable for professional use term compounds</p>	<p><i>1. automatically chosen instructions. 2. automatically controlled manipulator. 3. automatically controlled object. 4. automotive function. 5. automatic simulation model. 6. automatic metering devices. 7. automatic control algorithm of multispectral camera parameters. 8. automatic definition of robots details interchange. 9. automated gripping of loads. 10. LACE – Local Automatic Circuit. 11. SOAP–Symbolic Optimal Assembly Program. 12. FACT –Flexible Automatic Circuit Tester. 13. CAR–Central Access Routing. 14. CAP– Computer-Aided Planning. 15. CAT– Centralized Automatic Testing. 16. FIX –Fully Integrated Control System. 17. DO –Digital Output. 18. MAP– Manufacturing Automation Protocol. 19. RAT – Receiver And Transmitter. 20. APD – Automatic Processing Data. 21. APE –Automatic Processing Experiments. 22. CAD –Computer-Aided Design. 23. high precision movement interaction. 24. artificial intelligence. 25. IPS – Identification and Process Simulation. 26. BBCA – behavior-based control architecture, 27. reproduction of biotechnical objects. 28. intelligent control systems. 29. selection actuators application. 30. sequence sensing. 31. task-specific motion path planning. 32. software and hardware 33. AD –Automatic Design.</i></p>

After asking about residual professional foreign language knowledge 112 future specialists on automation within the National University of Life and Environmental of Ukraine were asked about the most suitable and important kinds of work while working with specialized vocabulary in the sphere of automation to develop students' foreign language communicative skills. The results may be represented in the following table 4:

**The student's decision about the importance
and primarily usage of some kinds of activity with specialized activity
in the sphere of automation**

The kind of activity with specialized vocabulary in the sphere of automatics	Percentage (%) of importance and primarily usage in student's own speech
The work with professional vocabulary – abbreviations being corresponded with common words in order to revive interest in acquaintance with professional vocabulary	25
The work with professional vocabulary in associative relations with emotional and psychomotor memories	24
The work with professional vocabulary being selected by common morpheme for adaptation to accept foreign terms by nesting method	13
The work with professional vocabulary being selected by frequency of use in professional adapted foreign-language texts and by the most distinguished structural features	11
The work with professional vocabulary within a shortened list of the most used and the most suitable for professional use term compounds	27

CONCLUSIONS

The article deals with the distinguishing and practical experience introduction of some categories of specialized vocabulary in the sphere of automation to develop several students' foreign language communicative skills. There are six main categories of linguistic studies for technical direction students basing upon professional vocabulary functional purpose to be found. According to the students choice it is actual to pay more attention and time on the work with professional vocabulary within a shortened list of the most used and the most suitable for professional use term compounds as well as on the work with professional vocabulary-abbreviations being corresponded with common words in order to revive interest in acquaintance with professional vocabulary or on professional vocabulary in associative relations with emotional and psychomotor memories.

SUMMARY

The article deals with the distinguishing and practical experience introduction of some categories of specialized vocabulary in the sphere of automation to develop several students' foreign language communicative

skills. The main theoretical principles to determine the categories of professional vocabulary being involved into studying on the professionally oriented English language lessons may be based on their functional purpose. 6 adequate categories may be distinguished: 1) 1S: professional vocabulary as some abbreviations being corresponded with common words in order to revive technician's interest in linguistic work; 2) 2S: professional vocabulary in associative relations with emotional and psychomotor memories; 3) 3S: professional vocabulary being selected by common morpheme for adaptation to accept foreign terms by nesting method; 4) 4S: professional vocabulary being selected by frequency of use in professional adapted foreign-language texts and by the most distinguished structural features; 5) 5S: professional 1S, 2 S, 3S, 4S vocabulary within a shortened list of the most used and the most suitable for professional use term compounds; 6) 6S: professional vocabulary as the current review of residual linguistic knowledge. Linguistic studies on the of professional foreign language lessons attract the attention of technicians – future specialists in automation mostly as the activity within a shortened list of the most used and the most suitable for professional use term compounds as well as on the work with professional vocabulary-abbreviations being corresponded with common words in order to revive interest in acquaintance with professional vocabulary or on professional vocabulary in associative relations with emotional and psychomotor memories. The less efficient activity is work with professional vocabulary being selected by common morpheme for adaptation to accept foreign terms by nesting method and professional vocabulary being selected by frequency of use in professional adapted foreign-language texts and by the most distinguished structural features. The adequate linguistic studies with professional vocabulary studies must be further applied and the results must be compared basing upon next year students' conclusion within the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine or within another higher educational establishment to train specialists in the area of automation.

REFERENCES

1. Liudmyla V. Berezova, Svitlana V. Mudra, Kateryna H. Yakushko. The Effect of Webquests of the Writing and Reading Performance of University students. *Information Technologies and Learning Tools*. 2018. Vol. 64, No. 2. С. 110–118. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v64i2>.
2. Гаспаров Б.М. Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования : монография. Москва.1996. 352 с.
3. Поліщук А.В, Якушко К.Г. Особливість омонімічності загальноживаних дієслів абрєвіатурам технічних термінів. *Науковий*

вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Філологічні науки». 2018. Вип. 292. С. 217–221.

4. Якушко К.Г. Особливості лексичного складу та частотності вживання англійських термінологічних сполук з морфемою *ant*. *Молодий вчений*. 2018. № 7(59). С. 154–158.

5. Якушко К.Г. Педагогічні умови формування професійно орієнтованого іншомовного спілкування у студентів технічних спеціальностей аграрних університетів : монографія. / за наук. ред. проф. Л.О. Калмикової. Київ. 2017. 244 с.

6. Якушко К.Г., Мірошник В.О., Дудник А.О., Лисенко В.П. English for the future specialists in agricultural automation (Англійська мова для майбутніх фахівців з автоматизації АПК) : навчальний посібник. Київ. 2018. 351 с.

7. Якушко К.Г., Поліщук А.В. Особливості співзвучності загальноновживаних іменників з аббревіатурами технічних термінів. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Філологічні науки»*. 2018. Вип. 292. С. 222–227.

Information about the author:

Yakushko K. H.,

Candidate of Pedagogical Sciences,

Senior Lecturer of the Department of English for Technical and

Agrobiological Specialties of Ukraine

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

5, Heroiv Oborony str., Kyiv, 03041, Ukraine

NOTES

NOTES

The project was implemented with the support of

The Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation is a non-governmental organization, which was established in 2010 with a view to ensuring the development of international science and education in Ukraine by organizing different scientific events for Ukrainian academic community.

The priority guidelines of the Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation

1. International scientific events in the EU

Assistance to Ukrainian scientists in participating in international scientific events that take place within the territory of the EU countries, in particular, participation in academic conferences and internships, elaboration of collective monographs.

2. Scientific analytical research

Implementation of scientific analytical research aimed at studying best practices of higher education establishments, research institutions, and subjects of public administration in the sphere of education and science of the EU countries towards the organization of educational process and scientific activities, as well as the state certification of academic staff.

3. International institutions study visits

The organisation of institutional visits for domestic students, postgraduates, young lecturers and scientists to international and European institutes, government authorities of the European Union countries.

4. International scientific events in Ukraine with the involvement of EU speakers

The organisation of academic conferences, trainings, workshops, and round tables in picturesque Ukrainian cities for domestic scholars with the involvement of leading scholars, coaches, government leaders of domestic and neighbouring EU countries as main speakers.

Contacts:

Head Office of the Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation:
88017, Uzhhorod, 7, Malovnycha Str., Office 2
+38 (066) 421 55 76
info@cuesc.org.ua

www.cuesc.org.ua

MODERN RESEARCHES IN PHILOLOGICAL SCIENCES

Collective monograph

Executive editor – Taras Datio

Izdevniecība “Baltija Publishing”
Valdeķu iela 62 – 156, Rīga, LV-1058

Iespiests tipogrāfijā SIA “Izdevniecība “Baltija Publishing”
Parakstīts iespiešanai: 2020. gada 10. marts
Tirāža 150 eks.